TARİH

IV

TARİH

IV

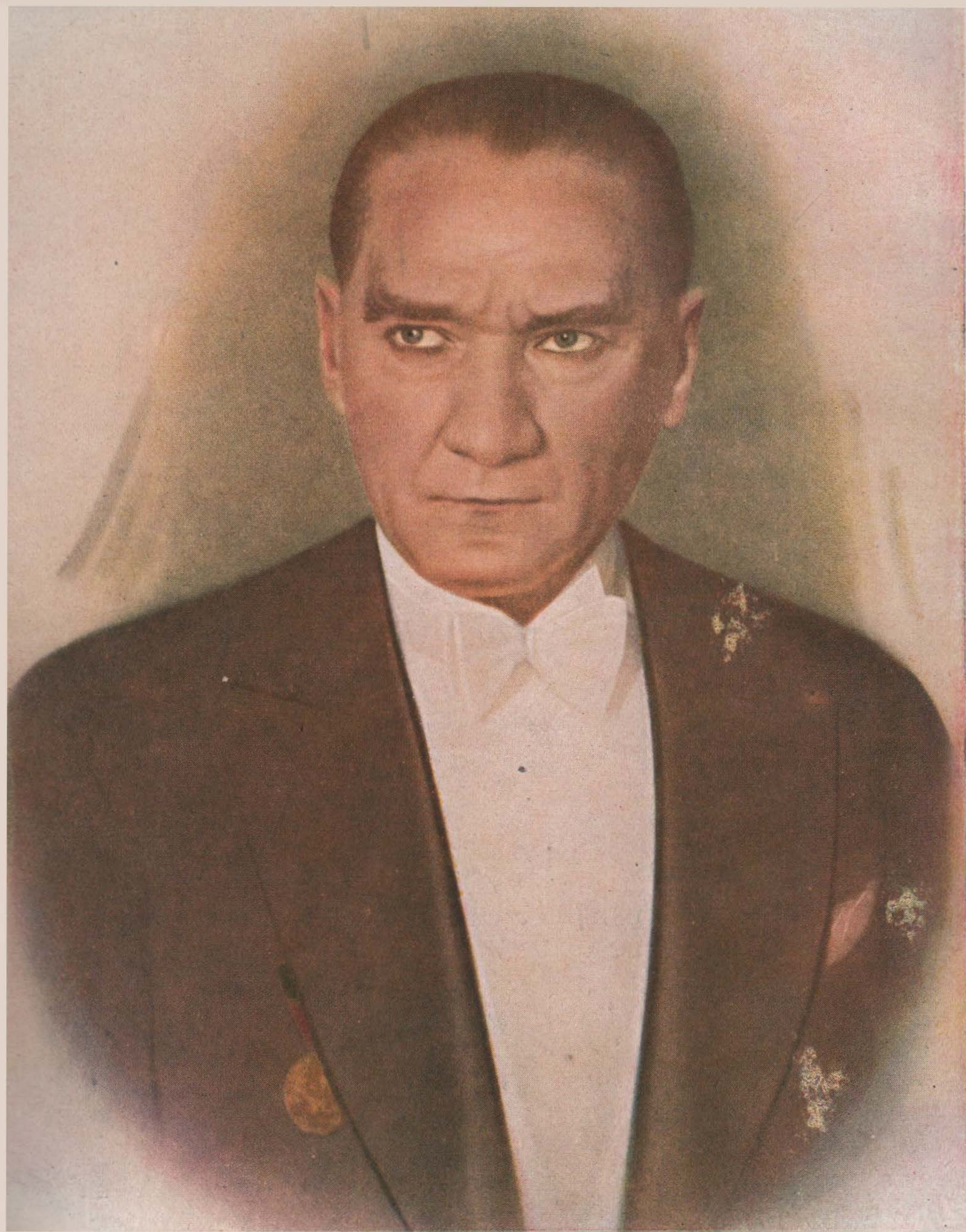
TÜRKİYE CÜMHURİYETİ

5 renkli resim — 8 harita — 162 resim

1 9 3 1
İSTANBUL
DEVLET MATBAASI

Maarif Vekâleti Millî Talim ve Terbiye Dairesinin 28/11/1931 tarih ve 2847 numaralı emrile 25 000 nüsha tab'edilmiştir.

Reisicümhur Gazi Mustafa Kemal.

MUKADDİME

Son yıllara gelinceye kadar "*Türk Tarihi*„ memleketimizde en az tetkik edilmiş mevzulardan biri halinde idi.

1000 yıldan fazla süren "*islâmlık - hıristiyanlık*„ davalarının doğurduğu husumet duygusile mutaassıp müverrihler bu davalarda asırlarca islâmlığın pişdarlığını yapan Türklerin tarihini kan ve ateş maceralarından ibaret göstermeğe savaştılar. Türk ve islâm müverrihler de Türklüğü ve Türk medeniyetini islâmlık ve islâm medeniyeti ile kaynaştırdılar; islâmlığa takaddüm eden binlerce yıla ait devreleri unutturmayı *ümmetçilik* siyasetinin icabı ve din gayreti vecibesi bildiler. Daha yakın zamanlarda Osmanlı İmparatorluğuna dahil bütün unsurlardan tek bir milliyet yaratmak hayalini güden *osmanlılık* cereyanı da, Türk adının anılmaması, millî tarihin yalnız ihmal değil, hatta yazılmış olduğu sayfalardan kazınıp silinmesi yolunda üçüncü bir amil halinde diğerlerine eklendi.

Bütün bu menfi cereyanlar, tabiî olarak, mektep programları ve mektep kitapları üzerinde dahi tesir gösterdi ve Türklüğün, çadır, aşiret, at, silâh ve muharebe mefhumlarile müradif tutulması an'anesi mektep kitaplarımıza kadar girdi.

Türk Tarihinin, inkâr edilmiş ve unutturulmuş simasını ve mahiyetini, bütün hakikatlerile meydana çıkarabilmek için çalışmakta olan *Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti* bir kısım azasını tarih tedrisatındaki bu boşluğu doldurabilecek bir kitap hazırlamağa memur etti.

En yeni eserlere ve Anadolu, Mısır, Mezopotamya, Ortaasya, Şimalî Hint, Şimalî Çin ve Cenubî Sibirde hergün daha ileri götürülmekte olan arkeolojik tetkiklere istinat etmekle beraber mevzuun genişliği, zamanın darlığı yanında, önü-

müzdeki ders yılına yetiştirilmesi zaruretinin de hâkim bulunması ilcasile, bu küçük eserin ihtiyaca tam ve mükemmel şekilde tekabül edeceği iddia olunamaz. Noksanları, ilerde, yeni basılışlarda tamamlanacaktır. Kitabın ihtiva ettiği mevzular etrafında daha fazla malûmat edinmek istiyenler ayni heyetin pek yakında bastırılmak üzere hazırladığı *Umumî Türk Tarihinin Ana Hatları* hakkındaki esere müracaat edebilirler.

Cemiyet, dört kitap halinde hazırlamış olduğu bu küçük eseri, mekteplerde okutulmasını kabul eden Türkiye Cümhuriyeti Maarif Vekâletine hediye etmiştir.

Cemiyet, Maarif Vekâleti Neşriyat Müdürü Faik Reşit ve Devlet Matbaası Müdürü Hamdi Emin Beylere kitapların basılışındaki kıymetli yardımları için teşekkürü vecibe bilir.

BU KİTAP TÜRK TARİHİ TETKİK CEMİYETİ
TARAFINDAN YAZILMIŞTIR.

İÇİNDEKİLER

I. KISIM

TÜRKİYE CÜMHURİYETİNİN KURULUŞU

II. KISIM

İSTİKLÂL HARBİNDEN SORA İNKILÂP VE ISLAHAT SAFHALARI

HARİTALAR

RENKLİ RESİMLER

RESİMLER

Sahife

YENİ TÜRK DEVLETİNİN KURULUŞU:

İSTİKLÂL HARBİ:

LOZANDAN SORA:

MAARİF VE TERBİYEDE İNKILÂP:

METİN ARASINA İLÂVE EDİLEN RESİMLER:

GRAFİKLER

TÜRKİYE CÜMHURİYETİNİN KURULUŞU

I

TÜRK MİLLETİNİN YENİ BİR DEVLET DAHA KURMASI

A. YENİ BİR TÜRK DEVLETİ

Beşer tarihinde, Türkler kadar çok ve büyük devletler kuran bir ırk gelmemiştir. Tarihçe malûm ilk medenî devlettenberi (Sumer Devleti, M. E. 4000 yıl) Asyada ve Avrupada tesis edilen beyliklerin (prensliklerin), hanlıkların (kırallıkların), hakanlıkların (imparatorlukların) çoğunu Türkler kurdu. Bir türk devleti tarihe karıştı mı, derhal başka bir veya birkaç türk devleti hayat sahnesine çıkar.

Büyük Harp sonunda (1918), Osmanlı İmparatorluğu yıkılıp parçalanırken, türk kudreti yeni bir devlet daha meydana getirdi. Bu yeni devlet, tam muasır bir tarzda kurulan "*Türkiye Cümhuriyeti*" dir.

B. BÜYÜK HARBİN SONUNDA AVRUPA DEVLETLERİNİN VAZİYETİ

BÜYÜK HARBİN SAHASI VE BUNA İŞTİRAK EDEN DEVLETLER

Büyük harp (1914-1918), hemen bütün Avrupa devletlerile, onların müstemlekelerini, Amerika ve Asya devletlerinden de birçoğunu boğaz boğaza getirmişti. Eski dünyanın *3 parçasında* ve bunları ihata eden küçük ve büyük *denizlerde*, hatta *havada* çarpışan milyonlarla insan kütleleri iki kısma ayrılmışlardı: *1) İttifak Devletleri*, *2) İtilâf Devletleri* ve müşarikleri. İttifak Devletleri, *Alamanya*,

Avusturya-Macaristan,ve *Osmanlı* İmparatorluklarile *Bulgar Çarlığı*ndan ibaretti: İtilâf Devletleri ise başta İngiltere, Fransa, Rusya, İtalya, Sırbistan, Karadağ ve Belçikadan terekküp ederken, sora bunlara, Portekiz, Romanya, Yunanistan, Japonya, Amerika Müttehit Devletleri ile Cenubî Amerikanın Brezilya Devleti de iltihak etmişti. İngilterenin Kanada, Kap, Avustralya ve Yeni Zelânt gibi büyük, zengin ve hemen hemen müstakil dominyonları da metropolle birlikte hareket ediyorlardı.

Bellibaşlı bütün dünya devletlerile savaşan *Müttefikler*, harbin ilk üç buçuk senesinde muvaffak gibi görünmüşler; Fransanın şimalişarkisile, Sırbistan ve Romanyanın her tarafını istilâ ettikten başka, Rusyayı da saftan hariç bırakabilmişlerdi (1917 nihayetleri ve 1918 iptidaları). Lâkin Rusyanın inhizamından birkaç ay evel (1917 iptidaları) Amerika Müttehit Devletleri de İtilâf tarafında harbe girmiş olduğundan Rusyanın çekilmesinden dolayı İtilâf cephesinde hasıl olabilecek zâfın önü alınmış bulunuyordu.

VİLSONUN "14 MADDE" Sİ

O esnada Amerika Müttehit Devletlerinin Cümhurreisi bulunan *Vilson* (Wilson), Müttehit Devletlerin harbe iştirakinden önce. sulhe esas olmak üzere, *milliyet prensiplerine* müstenit bazı mütalealar ileri sürmüştü.

İngiltere ve Fransa, kendi ülkelerinde tatbik olunmamak şartile bu mütalealara pek taraftar görünmüşlerdi. Rusya mağlûp olduktan sora, Vilson, meşhur "*14 Madde*" sini ilân etti (Kânunusani 1918). Bu maddelerde mühim olarak *her milletin kendi mukadderatını kendisi tayin etmek hakkını*, silâhları eksiltilmiş bütün milletlerin bir *cemiyet* halinde derlenmesi ile sulhün kuvvetlendirilmesi fikrini ve mağlûp devletlerden harp tazminatı alınmamak esasını tespit ediyordu. Hukuku düvel profesörlüğünden Cümhurreisliğine getirilmiş olan Vilsonun, belki hukukî esasları hayata geçirmek için samimiyetle ortaya attığı bu nazariyeler, çok yorulmuş ve sulhe susamış olan *İttifakçıların* ahalisi ve ordusu içinde müthiş bir propaganda silâhı mahiyetini aldı. *İtilâfçılar*, Vilsonun 14 maddesini sulhe esas olmak üzere derhal kabul etmişlerdi; ancak Fransa harp tazminatından vazgeçtiğini ifade ile beraber istilâ olunan vilâyetlerindeki tahribatın, Alamanlar hesabına tamir ettirilmesinde ısrar etmişti.

İTTİFAK DEVLETLERİNİN YENİLMESİ

Manevî müdafaa kuvvetleri Vilson beyannamesi yüzünden sarsılmış olan İttifakçıların maddî vaziyetleri de gittikçe fenalaşıyordu. Balkanlarda Bulgarlar, Suriyede Osmanlılar ricat ediyorlardı. Nihayet Bulgaristanda *Ferdinant,* hükümdarlıktan feragat etti ve oğlu 29 Eylûl 1918 de düşmanlarile mütareke yaptı. Bulgar cephesi bozulunca, Osmanlıların Avrupada mukavemeti imkânsız bir hale gelmişti. Osmanlı Devleti de 30 Teşrinievelde *Mondros Mütarekesi*ni aktetti. Avusturya-Macaristanın da artık mukavemet kudreti kırılmış ve İmparator *Karl* İsviçreye kaçmıştı. 1918 sonlarında ve İtilâfçıların taarruzu sırasında, alaman bahriyelileri, *rus bolşeviklerinin* tesirile ihtilâl ettiler; ihtilâl cepheye de bulaştı. Alaman İmparatoru *Vilhelm II.* Felemenge kaçtı. Başka alaman kıral ve prensleri de tahtlarından indiler. Alamanyada *cümhuriyet* ilân olundu. Bu karışıklıkla harbin devamı mümkün olmadığından Alamanlar, İtilâfçıların ağır şartlarını kabul ederek *mütareke* imzaladılar (11 Teşrinisani 1918).

PARİS KONFERANSI VE SULH MUAHEDELERİ

İşte bu suretle sona eren Cihan Harbini tasfiye için Pariste bir konferans toplandı. Uzun uzun müzakerelerden sora, nihayet muhtelif tarihlerde Alamanlarla *Versay* (28 Haziran 1919), Avusturyalılarla *Sen-Jermen* (10 Eylûl 1919), Bulgarlarla *Noyyi* (27 Teşrinisani 1919), Macarlarla *Triyanon* (4 Haziran 1920) ve Osmanlılarla *Sevr* (10 Ağustos 1920) muahedeleri aktolundu.

Bu muahedelerin tarihlerinden de görülüyor ki Osmanlı Devleti ile İtilâfçılar arasında aktolunan Sevr Muahedesi en *geçkalmış* ve ileride görüleceği üzere *hiçbir şeye de yaramamıştır*; çünkü, gene ileride görüleceği üzere, teessüse başlıyan yeni *Türk Devleti,* Osmanlı Devletile İtilâfçıların arasında sulh muahedesi aktinin gecikmesine sebep olmuş ve yeni Türk Devleti tamamen kurulunca da düşmanları yeni bir muahede *(Lozan Muahedesi)* aktine ve Sevr şeraitinin tamamen değiştirilmesine mecbur etmiştir.

"MİLLETLER CEMİYETİ„

Muahedelerin aktinden önce Vilsonun teşebbüsü ile bir *"Milletler Cemiyeti Misakı„* hazırlanmış ve başlıca devletler tarafından kabul olunmuştu. Bu suretle *"Milletler Cemiyeti„* kuruldu. Misakın

bir sureti bir mukaddeme gibi muahedelerin başına kondu. Bütün dünyanın başlıca milletlerinden çoğu Milletler Cemiyetine iltihak ettiler.

AVRUPANIN YENİ SİMASI Bu muahedelerden ve Milletler Cemiyetinden çıkan yeni Avrupanın şekli şöyle hulâsa olunabilir:

Milliyet prensipine dayanılarak eski *Lehistan ihya* edildi ve ayni prensip icabatından sayılarak Alamanyanın leh dili konuşan şark vilâyetleri Lehistana, bir iki asır fransız idaresi altında bulunmuş olan *Alsas* ve *Loren kıt'aları Fransaya* verildi. Birçok milletlerin *Habsburglar* hükmü altında bir araya toplanmasından hasıl olan Avusturya - Macaristan İmparatorluğu da milliyet prensipi mucibince *parçalandı.* Lehçe konuşan mıntakalar Lehistana, romence konuşanlar Romanyaya, sırpça konuşanlar Sırbistana, italyanca konuşanlar İtalyaya eklendi; Habsburglar İmparatorluğunun, bunlar çıktıktan sora kalan kısımları *müstakil bir Macaristan* ve bir Avusturya Devletlerini teşkil ettiler. Lisanlarile tefrik olunan bu muhtelif milletler asırlarca beraber yaşıyarak, biri diğeri arazisine girmiş olduklarından millî hudutları ayırmak çok güç oldu. Her millet toprağında, diğer milletlerden birtakım *ekalliyetler* kaldı. Bunlar için "*ekalliyet hukuku*„ diye bir hak tanındı. Bulgaristanın cenubundan bir parça Yunanistana ve Sırbistana verildi. *Makedonya* ahalisi çok karışık olduğu halde şimal tarafları Sırbistanda, cenup tarafları da Yunanistanda bırakıldı. *Arnavutluk* olduğu gibi kaldı.

SEVR MUAHEDESİ *Sevr Muahedesi* de gûya milliyet esasına göre tanzim olunarak Osmanlı İmparatorluğunun Türklerle meskûn olmadığı iddia edilen kıt'aları, İmparatorluktan koparılmış ve bu arada Türklerin ekseriyet teşkil ettikleri bazı yerlerde (Kilikya ve Musul gibi) İtilâfçıların *siyasî* ve *iktisadî menfaatleri* dolayısile Türk olmıyan sahalar arasına karıştırılmıştı. Vilsonun sulhe esas olan 14 maddesinde her milletin kendi mukadderatını kendisi tayin etmek hakkı ilân olunmuş iken Osmanlı İmparatorluğunun taksiminde bu esas tamamen unutulmuştu. Osmanlı İmparatorluğundaki Türklerin ve Türk olmıyan unsurların memleket hudutları tayin edildiği zaman, milliyet ve lisan meseleleri, ciddî bir surette

göz önünde bulundurulmadı. Ahalisinin çoğu Türk olan *İstanbul* ile sırf Türklerle meskûn vilâyetlerin bile *mukadderatı galip devletler tarafından* tayin olunmak istenildi.

MİLLİYET PRENSİPİNİN TATBİK DERECESİ

Zaten Profesör Vilsonun hukuk nazariyatına uygun umdeleri, ingiliz ve fransız politikacılarının elinde pek çabuk galip devletlerin siyasî menfaatlerine uyacak bir şekle dökülmüştü. *Milliyet prensipi yalnız mağlûp devletlerin kuvvetten düşmesi için tatbik edilerek, İngiltere, Fransa gibi müteaddit milletlere hâkim olan galip imparatorluklara asla teşmil edilmemiştir.* Bundan başka mağlûp devletlere tatbikında dahi esasa sadık kalınmıyarak büyük devletlerin o andaki menfaatleri gözetilmişti. Vilsonun umdelerinde harp tazminatı alınmıyacağı açık olarak yazılı iken, Fransanın ısrarı üzerine tamirat namile mağlûplara yükletilen tazminat, en ağır harp tazminatlarından ileri olmak şöyle dursun, akla sığmıyacak miktarlara çıkarılmıştı. Hele müstemlekeler ahalisinin arzu ve iradeleri asla nazara alınmamıştı. Müstemleke halkı, adeta *hayvan sürüleri imiş gibi* evelki sahiplerinden başka sahiplere verilivermişlerdi.

Hasılı XIX. asrın ortalarındanberi milliyet nazariyatçılarının tahakkuk ettirmek istedikleri *millî devletler* ve Avrupada *millî devletler birliği* gayesine müteveccih Vilson umdeleri, büyük devletlerin menfaatlerine göre bozulmak istenilince, Amerika Müttehit Devletleri Hükûmeti, Avrupa işlerinden tekrar elini çekti; “Milletler Cemiyeti Misakını„ ve harbe hitam veren muahedeleri tasdik etmedi; bu suretle Milletler Cemiyetine girmemiş oldu. *Bolşevik ihtilâlile* yeni bir devlet şekli kurmağa çalışan ve Avrupa devletlerinin hepsine düşmanlık gösteren eski *Rusya Devleti* de Milletler Cemiyetine girmedi.

MERKEZÎ AVRUPA

Rusyadan garp vilâyetlerinin ayrılması ve Avusturya - Macaristan İmparatorluğunun parçalanmasile, Merkezî Avrupada küçük küçük *birtakım devletler* peyda oldu. Bu devletlerin hemen hepsi cümhuriyet rejimini kabul ettiler. Bununla milletler içerden ve dışardan istiklâl kazanmış oldularsa da hepsinin *iktisadî hayatları* bozuldu; Avusturya-Macaristan ve Rusya camiaları altında kuvvetli birer iktisadî birlik teşkil etmiş olan bu milletlerin müs-

takil hayatlarında, eski iktisadî inkişafa ermeleri zorlaştı; bilhassa Macaristan ve Avusturya Devletleri çok sıkıldı. Yeni kurulan devletler arasındaki gümrük setleri, beynelmilel ticareti güçleştirdi.

HARP SONU İHTİLÂLLERİ, RUSYADA "BOLŞEVİKLİK"

Harbin sonunda, mağlûp memleketlerin çoğunda kargaşalıklar ve ihtilâller oldu; ve bunların neticesi olarak eski ferdî hakimiyet, yani kırallık ve imparatorluk idareleri yerine cümhuriyet rejimi geldi.

Rusya ihtilâli, siyasî sahadan pek çabuk *içtimaî sahaya* geçti. Ruslaşmış bir türk ailesinden gelen *Lenin* (asıl ismi Vilâdimir İlyiç Ulyanof) adlı bir adamın azim ve iradesile, o ana kadar yalnız nazariyatta kalan *komünism*in hayatta tamamile tatbikına girişildi. Eski Rusya İmparatorluğu, zahiren millî ekseriyetler nazara alınarak, *birçok devletlere* bölündü. Nihayet, Rusya ismi de resmen kaldırıldı: Eski Rusya İmparatorluğu nihayet "*Sovyetli Sosiyalist Cümhuriyetleri İttihadı*" namını aldı. Yeni idare tarzı, ferdî mülkiyetin ve gayrimüstahsil zümrelerin kaldırılması, müşterek bir mülk üzerinde müşterek mesai ile fazla istihsal yapılması, istihsal ve istihlâkin makul bir plân dairesinde tanzimi esaslarına istinat ediyordu. Komünismin Rusya hududundan dışarıya intişarı, büsbütün başka esaslar üzerine kurulmuş Avrupa içtimaî heyetlerini altüst edebileceğinden, *bütün Avrupa devletleri Rusya aleyhine* bir cephe aldılar.

Bununla beraber, komünism fikirleri, harp sonunda, diğer memleketlere de sirayet ettiğinden, Bavyera ve Macaristanda komünist ihtilâlleri oldu; buralarda pek az süren komünist hükûmetler bile teşekkül etti. Berlinde komünistlik dolayısile ciddî kargaşalıklar olup geçti.

İTALYADA "FAŞİSTLİK", İSPANYADA İNKILÂP

İtalyada komünist teşkilâtı hayli ilerlemişti; orada dahi bir komünist inkılâbı olacağından korkulurken büyük ve küçük mülk ve mal sahiplerinin gençlerinden bir milis kuvveti teşkil eden *Musolini* namında sabık bir sosiyalist, bu kuvvete istinaden azim ve şiddetle hareket ederek, komünist teşkilâtını yenmeğe ve "*Faşist*" namını verdiği yeni bir idare tarzı kurmağa muvaffak oldu. Gittikçe işlenip tekemmül eden faşistlik nazariyesi, sermayeliler ve sermayesizler (kapitalistler

ve proleterler) mücadelesini ortadan kaldırmak iddiasındadır. Bu maksada vusul için, sermaye sahiplerile işçilerin uzlaşmasına hizmet edecek birtakım müesseseler, kapitalist ve proleterlerden mürekkep sendikalar vücuda getirildi; ayni zamanda devletin iktisadî ve içtimaî işlere müdahalesini arttırdı.

Evelleri İtalya Sosiyalist Fırkasının Reislerinden sayılan Musolini, yeni idareyi tanzim edebilmek için, parlmanlı idare usulünü kaldırdı, yerine komünistlerde olduğu gibi tek bir fırkanın diktatörlüğünü ikame etti; kendisi de, tıpkı Lenin gibi bir *diktatör* oldu.

Büyük harbe girmediği için çok zenginleşmiş olan *İspanyada* bazı mıntakaların ayrılmak istemesi ve amelenin patronlarından memnun olmaması yüzünden çıkan iğtişaşlar, parlmanlı rejim aleyhinde fikirler uyandırmıştı; bunun üzerine, İtalyayı takliden orada da, bir *diktatörlük* çıktı. Fakat İspanya diktatörü *Primo dö Rivera*, Lenin ve Musolini kıratında bir adam olmadığından, idare tarzı uzun zaman devam edemedi.

İKTİSADÎ BUHRAN

Komünism ve faşism gibi mühim inkılâplara uğramayan Avrupa memleketlerinde de, harpten sora, içtimaî muvazene tamamen temin edilebilmiş değildir. Rusyanın beyneddüvel ticarî mübadeleden hariç kalıp, mağlûp devletlerin ağır tamirat vergisile fakirleşmesinden ve Avrupa müstemlekelerine Vilsonun milliyet prensipi ile Leninin komünism akidelerinin az çok yayılmasından dolayı, oralarda (bilhassa Hindistanda) müstemlekeci devletlere karşı başgösteren *boykot* ve *kıyam* hareketleri, Avrupa sanayi ve sermayesini hayli zararlara uğrattı. Bu yüzden İngiltere, Alamanya gibi sanayi memleketlerinde *işsizler çoğaldı.* İşsizler muhiti sosiyalist ve komünist fikirlerinin yayılışına elverişli bir zemin hazırladığından, İngiltere Devleti işsizleri devlet hazinesinden geçindirmek zaruretinde kaldı; ve bundan bütçesinin masraf kısmına bir hayli ağırlık yüklendi. Hasılı çeşit çeşit sebeplerden muhtelif şekillerde zuhûr eden *iktisadî buhran*ın bugüne kadar bir türlü önü alınamadı.

C. CİHAN HARBİNİN SONUNDA OSMANLI DEVLETİNİN VAZİYETİ

UMUMÎ LEVHA

Cihan Harbi sonunda Osmanlı Devletinin vaziyetini, *Gazi Mustafa Kemal Hazretleri,* büyük nutuklarında çok mükemmel olarak, şöyle tasvir buyurmaktadırlar:

1919 senesi Mayısının 19 uncu günü, vaziyet ve umumî manzara:

"Osmanlı Devletinin dahil bulunduğu grup, Umumî Harpte mağlûp olmuş, osmanlı ordusu her tarafta zedelenmiş, şartları ağır, bir mütarekename imzalanmış... Büyük Harbin uzun seneleri zarfında, millet yorgun ve fakir bir hale düşmüş... Millet ve memleketi Umumî Harbe sevkedenler, kendi hayatları endişesine düşerek, memleketten firar etmişler... Saltanat ve hilâfet mevkiini işgal eden Vahdettin, mütereddi şahsını ve yalnız tahtını temin edebileceğini tahayyül ettiği deni tedbirler araştırmakta... Damat Ferit Paşanın riyasetindeki kabine, âciz, haysiyetsiz, cebin, yalnız padişahın iradesine tâbi ve onunla beraber şahıslarını vikaye edebilecek herhangi bir vaziyete razı...

"Ordunun elinden silâh ve cepanesi alınmış ve alınmakta...

"İtilâf Devletleri, mütareke ahkâmına riayete lüzum görmüyorlar [1]. Birer vesile ile itilâf donanmaları ve askerleri İstanbulda... Adana vilâyeti, Fransızlar; Urfa, Maraş, Ayıntap İngilizler tarafından işgal edilmiş... Antalya ve Konyada, italyan askerleri; Merzifon ve Samsunda ingiliz askerleri bulunuyor... Her tarafta ecnebi zabit ve memurları ve hususî adamları faaliyette... Nihayet, söz başı olarak aldığımız tarihten dört gün evel, 15 Mayıs 1919 da, İtilâf Devletlerinin muvafakatile yunan ordusu İzmire çıkarılıyor...

HIRİSTİYAN UNSURLARIN FAALİYETİ

" Bundan başka, memleketin her tarafında hıristiyan unsurlar gizli, açık, hususî emel ve maksatlarını elde edebilmek için devletin bir an evel çökmesine çalışıyorlar...

"Bilâhare elde edilen malûmat ve vesikalar ile teeyyüt etti ki, İstanbul Rum Patrikhanesinde teşekkül eden "Mavri Mira,,

[1] 30 Teşrinievel 1918 tarihli Mondros Mütarekesi.

Heyeti, vilâyetler dahilinde çeteler teşkil ve idare etmek, mitingler ve propagandalar yaptırmakla meşgul... Yunan Salibiahmeri, resmî muhacir komisyonu "Mavri Mira" Heyetinin işine yardım etmekte... "Mavri Mira,, Heyeti tarafından idare olunan rum mekteplerinin izci teşkilâtları 20 yaşını mütecaviz gençler de dahil olmak üzere heryerde ikmal olunuyor...

"Ermeni patriği Zaven Efendi de, "Mavri Mira,, Heyetile hemfikir olarak çalışıyor. Ermeni hazırlığı da tamamen rum hazırlığı gibi ilerliyor...

"Trabzon, Samsun ve bütün Karadeniz sahillerinde teşekkül etmiş ve İstanbuldaki merkeze merbut "Pontus Cemiyeti,, kolaylıkla ve muvaffakıyetle çalışıyor...

TÜRKLERİN MÜDAFAA TEŞEKKÜLLERİ

"Vaziyetin dehşet ve vahameti karşısında, heryerde, her mıntakada birtakım zevat tarafından mukabil kurtuluş çareleri düşünülmiye başlanmış idi. Bu düşünce ile alınan teşebbüsler birtakım teşekküller doğurdu. Meselâ, Edirne ve havalisinde "Trakya-Paşaeli" unvanile bir cemiyet vardı. Şarkta, Erzurumda ve Elâzizde umumî merkezi İstanbulda olmak üzere "Vilâyatı Şarkıye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti" teşekkül etmişti. Trabzonda "Muhafazai Hukuk" namında bir cemiyet mevcut olduğu gibi, İstanbulda da "Trabzon ve Havalisi Ademi Merkeziyet Cemiyeti" vardı. Bu cemiyet merkezinin gönderdiği murahhaslarla, Of kazasile Lâzistan livası dahilinde şubeler açılmıştı.

"İzmirin işgal olunacağına dair Mayısın 13 ündenberi filî emareler gören İzmirde bazı büyük vatanperverler, ayın 14/15 inci gecesi, bu elîm vaziyet hakkında müdavelei efkâr eylemişler; emri vaki haline geldiğine şüphe kalmıyan yunan işgalinin ilhakla neticelenmesine mâni olmak esasında müttefik kalmışlar ve "Reddi İlhak" prensipini ortaya atmışlardır. Ayni gecede bu maksadın teşmilini temin için İzmirde Yahudi Maşatlığına toplanabilen halk tarafından bir miting yapılmışsa da ertesi gün yunan askerlerinin rıhtımda görülmesile, bu teşebbüs maksadı ümit edilen derecede temin edilememiştir.

"Trakya-Paşaeli Cemiyeti,, nin reislerinden bazıları ile daha İstanbulda iken görüşmüş idim. Osmanlı Devletinin izmihlâlini çok kuvvetli bir ihtimal dahilinde görüyorlardı. Osmanlı va-

tanının inkısama uğrıyacağı tehlikesi karşısında Trakyayı, mümkün olursa Garbî Trakyayı da rapt ile bir kül olarak, islâm ve türk camiası halinde kurtarmayı düşünüyorlardı. Fakat bu maksadın temini için o zaman varidi hatırları olan yegâne çare, İngilterenin, bu mümkün olmazsa Fransanın muavenetini temin etmek idi. Bu maksatla bazı ecnebi ricalle temas ve mülâkatlar da aramışlardı. Hedeflerinin bir "Trakya Cümhuriyeti,, teşkili olduğu anlaşılıyordu.

"Vilâyatı Şarkıye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti" nin teşekkül maksadı da (nizamnamelerinin ikinci maddesi) şark vilâyetlerinde mütemekkin bilcümle unsurların dinî ve siyasî haklarının serbest inkişafını temin edecek meşru çarelere teşebbüs etmek; mezkûr vilâyetler islâm ahalisinin tarihî ve millî haklarını indelhace medeniyet âlemi huzurunda müdafaa eylemek; şark vilâyetlerinde vaki olan mezalim ve cinayatın sebepleri ve amilleri ve fail ve müsebbipleri hakkında bitarafane tahkikat icrasile mücrimlerin müsaraaten tecziyelerini talep etmek; unsurlar beynindeki suitefehhümün izalesile kemafissabık revabıtı hasenenin teyidine gayret etmek; hali harbin şark vilâyetlerinde tevlit ettiği harabî ve sefalete, hükûmet nezdinde teşebbüsatta bulunmak suretile mümkün mertebe çaresaz olmaktan ibaret idi.

"İstanbuldaki merkezlerinden verilmiş olan bu direktif dahilinde, Erzurum şubesi, şark vilâyetlerinde Türkün hukukunu muhafaza ile beraber tehcir esnasında yapılan fena muamelelerde milletin kat'iyyen methali bulunmadığını ve ermeni mallarının rus istilâsına kadar muhafaza edildiğini, buna mukabil müslümanların pek gaddar hareketlere maruz kaldığını ve hatta emir hilâfında tehcirden alıkonulan bazı Ermenilerin hamilerine karşı reva gördükleri muameleyi deliller ve vesikalarla medeniyet âlemine arz ve iblâğ ve şark vilâyetlerine karşı güdülen istilâ maksatlarını hükümsüz bırakmak için çalışmıya karar veriyor...

"Vilâyatı Şarkıye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti,, nin ilk Erzurum şubesini teşkil eden zevat, şark vilâyetlerinde yapılan propagandalar ve bunların hedeflerini, türklük - kürtlük - ermenilik meselelerini, ilmî, fennî ve tarihî noktai nazarlardan tetkik ve tetebbü ettikten sora müstakbel mesailerini şu üç noktada tespit ediyorlar:

1) Kat'iyyen muhaceret etmemek;

2) Derhal ilmî, iktisadî, dinî teşkilât yapmak;

3) Şark vilâyetlerinin tecavüze maruz kalacak herhangi bir bucağını müdafaada birleşmek.

"Vilâyatı Şarkıye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti,, nin İstanbuldaki idare merkezinin medenî ve ilmî vasıtalarla maksada varabileceği hakkında fazla nikbin olduğu anlaşılıyor. Filhakika bu yolda mesai sarfından geridurmuyor. Şark vilâyetlerinde müslüman unsurların haklarını müdafaa için "Le Pays,, namında fransızca bir gazete çıkarıyor; "Hadisat,, gazetesinin imtiyazını üzerine alıyor. Bir taraftan İstanbuldaki İtilâf Devletleri mümessillerine ve İtilâf Devletleri Başvekillerine muhtıra veriyor; Avrupaya bir heyet göndermeğe teşebbüs ediyor.

"Bu izahattan kolaylıkla anlaşılacağını zannederim ki "Vilâyatı Şarkıye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti,, ni vücuda getiren mühim sebep ve endişe, şark vilâyetlerinin Ermenistana verilmesi ihtimali oluyor. Bu ihtimalin tasavvurunda: Şark vilâyetleri nüfusunda Ermenilerin ekseriyette gösterilmesine, ve tarihî noktadan bu vilâyetlerde fazla hakları olduğunun kabul ettirilmesine çalışanların, ilmî ve tarihî vesikalarla cihan efkârı umumiyesini iğfale muvaffakıyeti, ve bir de müslüman ahalinin Ermenileri katliam eder vahşiler olduğu iftirasının hakikat şeklinde yürütülebilmesile tahakkuk edeceği faraziyesi, hâkim oluyor. Binaenaleyh cemiyet, ayni mahiyette deliller ve vesikalarla mücehhez olarak millî ve tarihî hakları müdafaaya çalışıyor.

"Karadenize sahil olan mıntakalarda da, bir "Rum Pontus Hükûmeti" vücuda getirileceği korkusu vardı. İslâm ahaliyi Rumların boyunduruğu altında bırakmamak ve mevcudiyetlerini korumak gayesile, Trabzonda da bazı zevat ayrıca bir cemiyet teşkil eylemişlerdi.

"Merkezi İstanbulda olan "Trabzon ve Havalisi Ademi Merkeziyet Cemiyeti,, nin siyasî maksat ve hedefi, isminden anlaşılmaktadır. Her halde merkezden ayrılmak gayesini takip ediyor.

BİRLİĞE VE MÜDAFAAYA ZARARLI TEŞEKKÜLLER

"Vücuda gelmiye başlıyan bu teşekküllerden başka memleket içinde daha birtakım teşebbüsler ve teşekküller de meydan alınıştı. Diyarbekir, Bitlis, Elâziz vilâyetlerinde İstanbuldan idare olunan "Kürt Teali Cemiyeti,, bunlardandı. Bu cemi-

yetin maksadı, ecnebi tahtı himayesinde, bir Kürt Hükûmeti vücuda getirmekti. Konya ve havalisinde, İstanbuldan idare olunan "Tealii İslâm Cemiyeti" teşkiline çalışılıyordu. Memleketin hemen her tarafında "İtilâf ve Hürriyet", "Sulh ve Selâmet" cemiyetleri de vardı.

"İstanbulda, muhtelif maksatlarla gizli veya açık birtakım fırka veya cemiyet unvanı altında teşekküller vardı.

"İstanbulda mühim sayılacak teşebbüslerden biri "İngiliz Muhipler Cemiyeti„ idi. Bu isimden İngilizlere muhip olanların teşkil ettiği bir cemiyet anlaşılmasın! Bence bu cemiyeti teşkil edenler, kendi şahıslarını ve şahsî menfaatlerini sevenler ve şahıslarile menfaatlerinin masuniyeti çaresini *Loyit Corç* (Lloyd George) Hükûmeti marifetile ingiliz himayesini teminde arayanlardır. Bu bedbahtların, İngiltere Devletinin kül halinde, bir Osmanlı Devleti muhafaza ve himaye etmek emelinde olup olmıyacağını, bir defa düşünüp düşünmedikleri araştırılmağa değer...

"Bu cemiyete intisap edenlerin başında Osmanlı Padişahı ve "Halifei Ruyizemin" unvanını taşıyan Vahdettin, Damat Ferit Paşa, Dahiliye Nezaretini İşgal eden Ali Kemal, Âdil ve Mehmet Ali Beyler ve Sait Molla bulunuyordu. Cemiyette ingiliz milletine mensup bazı sergüzeştçiler de vardı. Meselâ Rahip Fru (Frow) gibi. Muamelât ve icraatından anlaşıldığına göre cemiyetin reisi Rahip Fru idi.

"Bu cemiyetin iki cephe ve mahiyeti vardı: Biri açık cephesi, medenî teşebbüsatla ingiliz himayesini talep ve temine matuf mahiyeti idi. Diğeri, gizli ciheti idi. Asıl faaliyet bu cihette idi. Memleket içinde teşkilât yaparak isyan ve ihtilâl çıkarmak, millî şuuru felce uğratmak, ecnebi müdahalesini teshil etmek gibi haince teşebbüsler, cemiyetin bu gizli kolu tarafından idare edilmekte idi. Sait Mollanın cemiyetin açık teşebbüslerinde olduğu gibi, gizli cihetinde de, ondan daha ziyade, rolü olduğu görülecektir.

"İstanbulda bir kısım rical ve nisvan da, hakikî kurtuluşun Amerika mandasını istemekte ve temin etmekte olduğu kanaatinde bulunuyorlardı. Bu kanaatte bulunanlar fikirlerinde çok ısrar ettiler. Mutlak isabetin kendi görüşlerinin tervicinde olduğunu ispata pek çalıştılar [1]."

[1] "Nutuk„ — S. 3-6.

PADİŞAH VE HÜKÛMETİNİN OSMANLI DEVLETİNİN VAZİYETİNE BAKIŞI

Mondros Mütarekesile (30 Teşrinievel 1918) [1] düşmanların bütün arzularına boyun eğen Osmanlı Padişahı, o mütarekeden doğan vaziyet karşısında nefsinin ve hanedanının hususî menfaatlerini düşünmekten başka bir şey yapmıyordu. Osmanlı hükûmet adamlarının içinde bazı namus ve hamiyet sahipleri yok değildi; fakat bu elemli vaziyeti tadile çalışabilecek ihata, azim, şecaat ve kudret sahipleri yoktu. Türk milletine itimat etmiyen ve millete nispetleri şüpheli bazı kimseler, idealini taşımadıkları halde yine vatan ve milletin mukadderatına hâkim yüksek mevkilerinde kalarak şerefsiz hayatlarını biraz daha sürükliyebilmeyi, memleket düşmanlarının lûtuf ve merhametlerinden dileniyorlardı. Bunun için düşmanın her dediğini yaparak ona *yaranmak* istiyorlardı. İtilâf Devletlerinin üçüncü, dördüncü derecedeki istihbarat ve propaganda

[1] Mondros Mütarekesinin en mühim maddeleri şunlardır: 1) Çanakkale ve Karadeniz Boğazlarının açılması, Karadenize serbest geçmek, Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının Müttefikler (İtilâfçılar) askerile işgali; 2) Hudut muhafazasına ve dahilî asayişe muktazi kıt'alar hariç olarak tekmil osmanlı ordusunun derhal terhisi; terhis edilmiyen kıt'aların mevcudu ve inkısam sureti, soradan Türk Hükûmetinin fikri alınarak Müttefikler tarafından tespit edileceği; 3) Türk sularında veya Türkler tarafından işgal edilmiş sularda bulunan tekmil harp sefineleri teslim edileceği ve bunların gösterilecek sular ve limanlarda mevkuf bulundurulacağı; 4) Müttefiklerin kendi emniyet ve selâmetlerini tehdit altında görünce sevkulceyş noktalarını işgale hakları olduğu; 5) Türklerin işgalinde bulunan tekmil demiryollarından Müttefiklerin serbestçe istifade edecekleri ve Müttefiklerin düşmanlarının bunlardan istifadesi menolunacağı, Müttefiklerin Türk tüccar sefinelerinden de ayni surette istifade hakkını haiz olacakları; 6) Toros tünellerinin Müttefikler tarafından işgal olunacağı; 7) Telsiz telgraflarla kabloların Müttefikler murakabesi altında bulunacağı; 8) Kafkasya, Hicaz, Asir, Yemen, Suriye ve Iraktaki Osmanlı askerî kıt'alarının, Trabulus ve Bingazide bulunan osmanlı zabitlerinin ve Osmanlılar tarafından işgal edilen limanların Müttefiklere teslim olunacağı; 9) Teçhizat, silâh ve cepane ve askerî nakliye vasıtalarının Müttefiklere istedikleri anda teslim olunacağı ve bunların mevcuduna halel getirilmemek için bahrî ve berrî malzemei askeriye ile ticarî eşyanın tahrip edilemiyeceği; 10) Müttefiklerin bütün esirleri ve ermeni esirleri Müttefiklere teslim olunduğu halde, türk esirlerinin Müttefiklerin emri altında kalacağı; 11) "Bir Ermenistan vilâyetinde„ (!) karışıklık çıkarsa, Müttefiklerin oranın işgaline salâhiyettar olacakları.

(Yukardaki maddeler, mütarekenameden hulâsa edilerek toplanmıştır: rakamlar, mütarekenamenin madde rakamlarını göstermez).

memurları, Osmanlı Padişahını da Osmanlı Hükûmetini de istedikleri gibi sevk ve idare ediyorlardı. Böyle hamiyet ve gayretten mahrum bir padişah ile kâh haysiyetsiz ve alçak, kâh âciz ve korkak adamlarla idare edilen bir hükûmetin, memleket ahvaline *müspet ve faydalı bir bakışı* bittabi olamazdı.

TÜRK MİLLETİNİN VAZİYETE BAKIŞI

Osmanlı Padişahı ve Osmanlı Hükûmeti, İmparatorluğun yıkılmasına, memleketin düşmanlar tarafından mütemadiyen istilâsına ve parçalanmasına karşı bir şey yapmıyarak ve bir şey yapmak istemiyerek *sırf nefislerini düşünmekle* meşgul iken, asıl memleketin sahip ve hâkimi olan *Türk milleti*, vaziyeti ıslah ile *Anayurdunu* kurtarmak için derhal harekete geçmişti.

Mondros Mütarekesile Osmanlı Devletine öldürücü bir darbe vuran düşmanlar, ayni darbe ile Türkü de öldürdük sanmışlardı; ve bunda çok yanılmışlardı. *Çok kudretli ve yaratıcı Türk milleti, yaralı, yorgun, fakat canlı ve ümitli ayakta duruyordu.* Anadoluda Selçuk Saltanatı yıkılıp dağılınca, ondan daha kuvvetli Osmanlı Saltanatını kuran millet, Osmanlı Saltanatı tarihe karışırken de, ondan daha kuvvetli başka bir devlet, kendi adını taşıyan millî ve muasır bir devlet kurmıya azmetmişti. Tereddi etmiş Osmanlı Saltanatı Padişahını ve iş başında bulunanlarını kolaylıkla emir altına almak kabil idise de, binlerce yıllar hür ve müstakil yaşamış, bunca devletler ve medeniyetler kurmuş bir milleti mahkûm etmek imkânsızdı. Osmanlı Saltanatının müttefiki olan başka milletler galiplerinin hükümlerine pek çabuk baş iğmişlerdi; fakat Türk milletini o milletlerle mukayese etmek doğru değildi. Zorluklar arttıkça onları istihkar ile başını yükselten bu mağrur ve fedakâr millet, düşmanlarının önüne çıkıp dikildi ve onları Anayurdundan atıncıya kadar oturmadı.

Türk milletinin mayasında saklı harikulâde kudret, pek kadîm bir mazidenberi tarihin seyrini değiştiren, dinleri, medeniyetleri ellerinde oynatan kahramanlar halinde tecelli etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu yokolacağı sıralarda türk kudreti, yine böyle bir mümessilini yarattı: *Mustafa Kemal.*

MUSTAFA KEMALİN VAZİYETE BAKIŞI

Mustafa Kemalin vaziyeti görüşü, umumî bir surette Türk milletinin hale bakışını ifade eder:

“Muhasım devletler, Osmanlı Devlet ve memleketlerine mad-

deten ve manen tecavüz halinde bulunuyorlar; onu *imha* ve taksime karar vermişlerdir; Padişah ve Halife sayılan adam, hayat ve rahatını kurtarabilecek çareden başka bir şey düşünmüyor; onun hükûmeti de ayni halde... Ordu dağılmış; kumandan ve zabitler, Umumî Harbin mihnet ve meşekkatlerile yorgun, yürekleri vatanın parçalanmakta olduğunu görmekten ezgin, gözleri önünde derinleşen karanlık felâket uçurumu kenarında dimağları kurtuluş çareleri aramakla meşgul..."

Bu sıralarda kurtulmak için, çare olarak, halka üç veçhe (direktif) gösteriliyordu: 1. İngilterenin himayesini istemek; 2. Amerika mandasını istemek (bu iki veçheyi gösterenler Osmanlı Devletinin bir kül halinde muhafazasını düşünenlerdi); 3. üncü veçhe, Osmanlı İmparatorluğunun tamamlığını muhafaza kabil olamıyacağına göre, muayyen mıntakaların istiklâl ve hürriyetlerini temin veya muayyen mıntakaları osmanlı vahdetinden ayırmak suretile onun uğrıyacağı akıbetten kurtarmıya matuftu.

Mustafa Kemal, bu fikirlerin hiçbirinde isabet görmüyordu. Çünkü artık Osmanlı Devletinin temelleri çökmüş, ömrü tamam olmuştu. Osmanlı memleketleri tamamen parçalanmıştı. Ortada Türkün barındığı öz yurdu *Anadolu* kalmıştı. Osmanlı Devleti, onun istiklâli, padişah, halife, hükûmet, bunlar hepsi medlûlü kalmamış birtakım *manasız lâfızlardan* ibaretti. Düşmanlar, Türklerin öz yurtlarını da paylaşmağa girişmişlerdi.

"Bu vaziyet karşısında, bir tek karar vardı; o da millî hakimiyete müstenit, bilâkaydü şart müstakil yeni bir Türk Devleti kurmak!„

Türk milletini temsil eden Mustafa Kemal, bu kararını şu muhakemeye istinat ettiriyordu:

"Esas, Türk milletinin haysiyetli ve şerefli bir millet olarak yaşamasıdır. Bu esas, tam istiklâle malikiyetle ancak temin olunabilir. Nekadar zengin ve müreffeh olursa olsun istiklâlden mahrum bir millet, mütemeddin beşeriyet muvacehesinde uşak olmak mevkiinden yüksek bir muameleye liyakat kazanamaz. Ecnebi bir devletin himaye ve sahabetini kabul etmek, insanlık evsafından mahrumiyeti, aciz ve meskeneti itiraftan başka bir şey değildir. Filhakika bu derekeye düşmemiş olanların istiyerek başlarına bir ecnebi efendi getirmelerine asla ihtimal verilemez.

Halbuki Türkün haysiyet ve izzetinefsi ve kabiliyeti çok yüksek ve büyüktür. Böyle bir millet, esir yaşamaktansa mahvolsun, evlâdır! Binaenaleyh ya istiklâl, ya ölüm!"

"İşte hakikî halâs istiyenlerin parolası bu olacaktı! [1]"

Bu direktife göre kurtuluş, osmanlı sarayının ve Babıalinin yaptığı gibi, miskince notalar yazıp, hasımlardan "*merhamet dilenmekle*„ veya bazı cemiyetlerin yaptığı gibi himaye ve mandaya sığınmakla, yahut mazi ve hale ait ilmî tetkiklere bakmakla kabil olmazdı.

Celâdet ve şecaatle derhal faaliyete geçmek, milleti ve orduyu tanzim ile düşmanlara karşı müttehit ve kuvvetli bir harp cephesi açmakla, ancak mümkündü.

Mustafa Kemal Paşa, müfettişlikle Anadoluya giderken Babıalinin merdiveni başında kendini teşyi eden ve endişeli bir eda ile ahval hakkında mütalea ve reyini soran ihtiyar vezirlere şu kısa cevabı vermişti:

"*Celâdet gösteriniz!*„

Fakat vücutları kadar ruhları ve dimağları da yıpranmış bu zatlar, celâdet gösteremezlerdi! Babıalinin Avrupa devletlerine müdara ve itaatten ibaret bir asırlık korkak siyasetini bu köhne ve harap adamlar, değiştiremezlerdi.

Bu şecaati ancak Türk milleti ve millî kudretin timsali olan, o *milleti kendine tecessüt ettiren Mustafa Kemal gösterebilirdi.* Bu Türk Reisinin en esaslı fikirlerinden birisi, *milletler hayatının, ancak kuvvetle, mukavemetle, fedakârlıkla muhafaza edilebileceğidir.*

D. MUSTAFA KEMAL

MUSTAFA KEMALİN GENÇLİĞİ

Son müstakil Türk Devletinin yani Osmanlı İmparatorluğunun, yıkılması gibi türk tarihinin pek buhranlı bir devrinde Türk milletinin kudret ve hayatiyetini temsil eden *Mustafa Kemal*, 1880 senesinde *Selânikte* doğmuştur *(Res.1)*. Babası rüsumat memurluğundan çekilip kereste ticaretile iştigal eden *Ali Rıza Efendi* idi. Mustafa Kemal daha küçük iken babası vefat ettiğinden, bu yetim çocuğu, pek büyük bir türk kadını olan, anası, *Zübeyde Hanım* yetiştirmiştir.

[1] "Nutuk„ tan hulâsa edilmiştir. — "Nutuk„ S. 8-9.

Mustafa Kemal, Selânikte Şemsiefendi mektebinde[1] ilk tahsilini bitirdikten sora Selânik Mülkiye Rüştiyesine kaydolundu. Bu mektepte bir hocanın kendisine haksız olarak bir değnek vurması üzerine derhal mektebi bıraktı ve kendiliğinden *Askerî Rüştiyesine* girdi. Burada, ateşli zekâsı, fevkalâde kabiliyeti, hele riyazıyede emsalsiz iktidarile temeyyüz ederek muallimlerinin dikkat nazarlarını kendine celbetti. Ve *her cihetle pek çabuk inkişaf* ettiğinden hocaları ona bir talebe değil, yetişmiş bir adam ve bir arkadaş muamelesi yapmak lüzumunu duydular.

Mustafa Kemalin ismi evelleri yalnız Mustafa idi. Mektebin riyazıye muallimi Yüzbaşı Mustafa Efendi, talebesi Mustafada gördüğü fevkalâde istidadı takdir ederek, kendisile talebesi arasındaki farkı tebarüz ettirmek kadirşinas maksadile, resmî künyesinde Mustafaya "Kemal„ ismini de ilâve ettirdi.. Mustafa Kemal, muallimi Mustafa Efendi bulunmadığı zamanlar onun yerine sınıflarda ders verirdi.

Rüştiyeyi bitirdikten sora, Mustafa Kemal, *Manastır Askerî İdadisine*, oradan *Harbiye Mektebine* gitti *(Res.2)*; *Erkânıharbiye* sınıflarına ayrıldı. Harbiye Mektebinde ve Erkânıharbiye sınıflarında hocalarının daha ziyade dikkatini celbetti. Mustafa Kemalin riyazıyeye, edebiyata ve güzel söz söylemeğe büyük bir istidadı ve çok merakı vardı; askerlik san'atine gelince, Mustafa Kemal *büyük bir asker olarak yaratılmıştı.* Hocaları ve arkadaşları, Mustafa Kemalin müstesna bir şahsiyet olduğunu anlıyorlardı. Mustafa Kemalin kavrayışlı zekâ ve ihatalı merakı, idadî mektebinden itibaren, mektep ve ders muhiti ile mahdut kalamazdı; memleketin haline, *siyasî vaziyetine* alâka göstermeğe başlamıştı. Arkadaşlarile vatan ve millet işleri üzerine konuşurdu; her düşündüğünü pervasız söyler ve Sultan Hamit idaresini *şiddetle tenkit* ederdi. Bununla beraber, samimiyeti ve yüksek dirayetile kendisini arkadaşlarına sevdirmiş ve onlar üzerinde manevî bir nüfuz tesis etmiş olan Mustafa Kemali mektep idaresine karşı ele veren kimse çıkmamıştır. Lâkin mekteplerde umumî seviyeden yüksek ve tenkitçi seciyeleri takip ve tecessüsten hâli kalmıyan müstebit ve müvesvis idare, Mustafa Kemali de gözden uzak tutmamış ve onu Erkânıharbiye Yüz-

[1] Bu mektep yeni usul tedrisatta bulunmak üzere Selânikte açılmış ilk mekteptir.

başılığı rütbe ve diplomasını aldığı gün, (29 Kânunuevel 1904) *tevkif ettirerek* Yıldız Sarayına getirmişti. Günlerce Yıldızda ve Abdülhamidin işitebileceği bir vaziyette isticvap edilip, aylarca mevkuf bırakıldıktan sora *Şama nefyolundu.*

SİYASÎ FAALİYETE BAŞLAMASI

Yüzbaşı Mustafa Kemal Bey *(Res. 3),* Suriyenin her tarafını vazife ile dolaştı. Mülkî idarenin sakatlığını, ordunun talim ve terbiyedeki eksiklerini, halkın fena idareden çektiği ıstırapları gördü, anladı. Resmî vazifelerinden arttırdığı zamanları da boş geçirmedi. Muhitine, *adalet ve hürriyete muhabbet, haksızlığa, istibdada, fena idareye karşı nefret ve muhalefet* fikri dağıttı ve 1906 senesi Teşrinievelinde bazı arkadaşlarile Şamda "*Vatan ve Hürriyet Cemiyeti*„ namile gizli ve ihtilâlci bir cemiyet te teşkil etti. Yafada cemiyetin bir şubesini açtı. "Vatan ve Hürriyet Cemiyeti „ nin faaliyetini Rumeliye de teşmil etmek maksadile Mısır ve Yunanistandan geçerek gizlice Selâniğe geldi ve cemiyetin *Selânikte bir şubesini* teşkil etti. Meşrutiyetin ilânı sıralarında bu cemiyet "*İttihat ve Terakki*„ namını aldı.

Mustafa Kemal Beyin Selâniğe gelmesinden dört ay sora İstanbul Hükûmeti onu Yafada araştırmakla beraber, tutulup tevkif edilmesi için Selâniğe emir vermişti. O zaman Selânik Merkez Kumandan muavini olan *Cemil Beyin* (sabık Dahiliye Vekili) dostluğu ile meseleden haberdar olan Mustafa Kemal, yine gizlice ve pek çabuk Yafaya döndü; izini kaybettirdi. 1907 senesi Eylûlünde *Kolağası* Mustafa Kemal Bey kendisini Makedonyada Üçüncü Orduya naklettirmek çaresini buldu, Manastıra gönderilmesi mukarrer iken, bir nümune alayının teftişi sırasında zekâ ve iktidarını takdir edebilen Üçüncü Ordu Kumandanı, Mustafa Kemal Beyi Müşürlük Erkânıharbiyesinde alıkoydu. Burada resmî vazifesini ifa ederken evelce kendisinin tesis ettiği *Vatan ve Hürriyet Cemiyeti* nin yerine kaim olan *İttihat ve Terakki* Cemiyetinde de çalışıyordu.

Pek az zaman sora meşrutiyet ilân edildi (23 Temmuz 1908). İlân olunan meşrutiyet, Mustafa Kemali tatmin etmiyordu. O, memlekette *büyük ve radikal* bir tebeddülün lüzumuna kaildi. Varmak istediği gayeyi, daha o zaman tayin etmişti; fakat Mustafa Kemalin fikir ve kanaatleri, Cemiyetin başka reislerinin fikir ve kanaatlerine uymuyordu. Hele meşrutiyet ilânından sora, ordunun İttihat ve Terakki siyasi cemiyetile ve umumî olarak politika ile alâkalı olmasından

doğacak mahzurları, nafiz nazarile derhal görmüş ve bunun önüne geçmek için, bir İttihat ve Terakki kongresinde pek çetin mücadelelerde bulunmuştur; fakat kongrede hâkim olan zihniyet, bu görüşün isabetini anlıyamadı. Bunun üzerine Mustafa Kemal Bey, politikadan alâkaşını keserek kendini askerliğe, *askerin talim ve terbiyesine* verdi.

Ordunun siyasetle uğraşmaması hakkında Mustafa Kemal tarafından ileri sürülen mütalealarının nekadar haklı olduğunu ispat eden *31 Mart irtica hareketi* le (13 Nisan 1909), yalnız İttihat ve Terakki Fırkası değil, bütün meşrutiyet rejimi tehlikeye girmişti. Bunu gören Mustafa Kemalin *teşebbüsü* ile Rumelide teşekkül eden *Hareket Ordusunun* Erkânıharbiye Reisliğini kendisi deruhde etti. Bu küçük ordunun harekâtını sevk ve tanzimde müstesna bir muvaffakıyet gösterdi.

HAZARÎ ORDUDA HİZMETLERİ

İstanbulda yeni idare sağlamlaştıktan sora, meşrutiyetin ve memleketin yakın tehlikeden kurtulduğunu gören Kolağası Mustafa Kemal Bey, memleketin hakikî mesnedi olan orduyu takviye için yine *munhasıran askerî vazifesile* iştigale başladı. Selânikte Üçüncü Ordu Zabitan Talimgâhı Kumandanlığında ve bu ordunun Erkânıharbiyesinde gösterdiği yüksek muvaffakıyet, askerlikte gösterdiği kudret, herkesin takdirini celbediyordu. Erkânıharbiye seyahatlerinde, harp oyunlarında, manevralarda birçok, daha yüksek rütbeli zabitlerin ve hatta paşaların iştirakine rağmen daima *filen* hareket müdürlüğü vazifesini Kolağası Mustafa Kemal Bey ifa ederdi. Tenkitlerine dayanamıyan bazı âmirler, kıt'ada muvaffak olamıyarak şevk ve hevesi kırılsın diye, Mustafa Kemali, Kolağası olduğu halde *Alay Kumandanlığına* tayin ettiler. Lâkin Mustafa Kemal, Alay Kumandanlığında daha büyük bir muvaffakıyet gösterdi. Zabitleri ve bütün kıt'ası kendisine son derece bağlandı. Selâniğin bütün garnizon kıt'aları ve zabitleri adeta onun etrafında toplanmışlardı. *İnsanları sevk ve idare için yaratılmış* bir adam olduğu, artık pek bariz görünüyordu. Bu vaziyetten hoşlanmıyan Üçüncü Ordu Müfettişliği, orduyu isyana hazırlıyor diye onun aleyhine iftiralı raporlar yazdı. Harbiye Nezareti de bu korkunç Kolağasını Selânikten kaldırarak, İstanbul Erkânıharbiyei Umumiye Dairesine memur etti.

Görülüyor ki Mustafa Kemal, her bulunduğu yerde yaşı-

nın ve rütbesinin küçüklüğüne rağmen zekâsının şiddeti, talâkatinin kuvveti, umumiyetle yaradılışının fevkalâdeliği yüzünden daima müstesna ve yüksek bir mevki kazanıyordu.

Mustafa Kemal fıtraten *demokrattı*: Ekseriya küçük rütbeli zabitlerle yaşar, kibir ve azamet göstermez, onların dertlerini samimiyetle dinler ve onlarla bütün meseleler üzerinde ciddî bir surette hasbıhal ederdi. O vakitki büyük kumandanların, âciz ve meziyetsiz paşaların hatalarını asla affetmez, her yolsuz emre, her nizamsız harekete karşı mütecellit bir vaziyet alırdı. Daha o zamanlar, orduda herkes tarafından sevilir, sözü dinlenir, hürmet edilir bir arkadaş, bir âmir, bir *lider* olmuştu.

TRABULUSGARP HARBİNDE HİZMETLERİ

Orduda böyle bir muhabbet ve eyi şöhret kazanmış olan Kolağası Mustafa Kemal Bey, *Trabulusgarba* İtalyanlar taarruz edince, derhal birkaç arkadaşile beraber 1911 senesinde Mısır tarikile gizlice *Bingaziye* geçti. Hududu geçince ilk tesadüf ettiği büyücek kumanda mıntakası Halepli Ethem Paşanın kumanda ettiği *Tobruk* mevkii idi. Orada arkadaşlarile birlikte bizzat italyan mevziini ve kuvvetini keşfederek Tobruk kuvvetlerini derhal taarruz lüzumuna ikna etti. İtalyanlara taarruz olundu. 9 Kânunusani 1912 de yapılan *Tobruk Muharebesi*, o havalide ilk muharebe ve ilk *muvaffakıyet* oldu. Mustafa Kemal *Binbaşılığa* terfii haberini de burada aldı.

Derne ye muvasalatında, Derne kuvvetlerinin kumandanlığını deruhde etti *(Res. 4, 5)* ve bir sene kadar orada kaldı.

BALKAN HARBİNDE HİZMETLERİ

Mustafa Kemal henüz Trabulusgarpta iken, *Balkan Harbi* başlamıştı. Harbi haber alınca zaten artık yapılacak bir iş kalmıyan Trabulusgarbı terkederek asıl Anavatanın müdafaasına koştu. Komanova mağlûbiyetini, Selâniğin sukutunu, bulgar ordusunun Çatalcaya kadar gelmiş olmasını, Mısırda öğrendi. İşittiklerinden çok müteessir ve müteellim olmakla beraber, bu felâketlerin bu kadar süratle vukubulmuş olmasına inanmak istemiyordu. Pek eyi bildiği Balkanlardaki siyasî ve askerî vaziyet bu neticeyi doğurmuş olamazdı. Bunun sebebini Osmanlı Hükûmetinin ve osmanlı ordusunu sevk ve idare edenlerin *azimsizliklerinde, liyakatsizliklerinde ve fahiş hatalarında* aramak lâzımgeliyordu.

Binbaşı Mustafa Kemal Bey, Avrupa tarikile Romanya üzerinden İstanbula geldiği zaman vaziyeti işittiğinden daha fena buldu. Vaziyeti az çok tadile muvaffak olmak için, orduda filî bir hizmet aldı; Akdeniz Boğazı Mürettep Kuvvetleri Harekât Şubesi Müdürü oldu. Edirnenin istirdadı için hareket olunurken, Bulayır Kolordusu harekâtını, Kolordu Erkânıharbiye Reisi sıfatile *tanzim ve idare* etti. Edirneye en evel giren kıt'a, bu kolordunun süvari livası idi.

Mustafa Kemal, bu hizmeti esnasında Çanakkale Boğazının *müdafaa şartlarını tetkike* de fırsat bulmuştu.

Balkan Harbinden sora Sofyaya Ataşemiliter tayin olundu. Umumî Harbe kadar ve Umumî Harp başladıktan sora 1914 Kânunueveli sonuna kadar bu vazifede bırakıldı, ve o sırada *Kaymakamlığa* terfi edildi.

Yalnız kendisine verilen vazifeleri ifa etmekle kani olmıyarak vatanına ait büyük meselelerin cümlesine derin bir alâka gösteren Mustafa Kemal, Umumî Harp başlangıcında muhariplerin siyasî ve askerî vaziyetlerini tetkik etmiş ve Osmanlı İmparatorluğunun harbe girişinde *acele edildiği* kanaatine varmış ve bu kanaatini zamanında icap edenlere bildirmişti. Harbin bidayetinde harbin akıbetini görüyordu. Alaman ordularının Paris üzerine muvaffakıyetle yürüdüğü sıralarda bile *neticenin İttifakçılar için vahim olacağını* ifadeden çekinmiyordu.

CİHAN HARBİNDE MUSTAFA KEMAL

Memleketi böyle bir korkunç kavgaya girmiş iken, Mustafa Kemal gibi bir askerin Sofya Ataşemiliterliğinde harbe adeta seyirci kalmağa razı olmıyacağı pek tabiîdir.

Osmanlı Orduları Başkumandanlığından faal bir hizmet istedi. Onun askerlikteki fevkalâde istidat ve iktidarını, ordudaki emsalsiz ihtiram ve muhabbet mevkiini pek eyi bilen Başkumandanlık, bu talebe muvafakat cevabı *vermedi!* Daima doğru gören, *daima doğruyu söyliyen,* hatalı fikir ve hareketleri gözünden kaçırmıyan ve bunları açmaktan, ortaya atmaktan asla çekinmiyen ve o ana kadar her işte muvaffakıyetle temeyyüz eden bu adamdan Başkumandan Vekili, yani *Enver Paşa, çekiniyordu...*

Çanakkale Boğazında — Kaymakam Mustafa Kemal Beyin faal hizmet istemekte ısrarı üzerine nihayet onu Tekir-

dağında teşekkül edecek *mevhum* bir fırkanın kumandanı tayin ettiler. O bunu da memnuniyetle kabul etti; artık harekât halinde bulunan ordunun faal bir uzvu olmuştu. O mevhum fırkayı bir ay zarfında muharebeye muktedir *güzide* bir fırka haline getirdi; Büyük Harpte büyük bir şöhret kazanan *19 uncu Fırkayı* hazırladı. 19 uncu Fırka bir müddet sora Tekirdağından Maydosa naklolundu. Bu fırka ile beraber bir kısım kuvvetler daha Kaymakam Mustafa Kemal Beyin emrine verilerek, onu *Arıburnu, Anafartalar* ve *Ece* limanını muhtevi Maydos mıntakasının kumandanı yaptılarsa da pek az zaman sora miralay rütbesinde diğer bir fırka kumandanını fırkasile beraber bu mıntakaya gönderdiler ve Kaymakam Mustafa Kemal Beyi Mıntaka Kumandanlığından ayırarak fırkasile beraber Bigalı köyüne çektiler. İtilâf Devletlerinin Gelibolu Yarımadasına büyük kuvvetler çıkardıkları 25 Nisan 1915 tarihine kadar, orada kaldı. Fakat Arıburnuna ihraç harekâtı başlar başlamaz bu Büyük Asker derhal *kendi teşebbüsile*, inisyativi ile, Arıburnu mıntakasına yetişerek taarruza geçti, ve düşmanı sahilde tespit etti; Yarımadanın tahliyesine kadar düşmanın ilerlemek için yaptığı taarruzları, şiddetli hücumları akamete mahkûm etti; Avustralyalılar ve Yeni Zelântlılardan mürekkep Büyük Britanya askerleri, yapışıp kaldıkları Arıburnunun yalçın yamaçlarından *bir adım bile* ileriye atamadılar. Gelibolu Yarımadasına yapılan taarruz İstanbulu tehdit ediyordu. Mustafa Kemalin muvaffakıyetleri İstanbulda derin ve samimî bir *hürmet* ve *şükran* hisleri uyandırdı. Bu kudretli ve muvaffakıyetli Fırka Kumandanının rütbesi 19 Mayıs 1915 te *Miralaylığa* yükseldi. Görülüyor ki Mustafa Kemal Bey, rütbelerini muharebe meydanlarında ağır ağır ve *bihakkın* kazanıyordu. 6,7 Ağustos 1915 te Osmanlı cephesini yandan Anafartalardan çevirmek üzere çıkan 100 bin kişilik *Kiçner ordusu* da karşısında yine Mustafa Kemali buldu. Miralay Mustafa Kemal Bey, 8,9 Ağustos günleri *Suvla* limanı istikametinde *Conkbayırında* ve *Kocatepede* yaptığı şanlı taarruzlarla Kiçner ordusunu da mağlûp ederek Osmanlı ordusunun vaziyetini bir daha *kurtardı (Res. 6,7).*

Conkbayırı muharebesinde bir mermi parçası bu Türk Kahramanının tam kalbinin üzerine gelmişti; fakat cebindeki saate çarptığından saat parçalanmış, Türkün müstakbel hayat tarihi için büyük vazifeleri hâmil olan *Büyük Adam* kurtul-

muştu... Anafartalarda uğradıkları mağlûbiyetten sora, İtilâf Devletleri Gelibolu Yarımadasını *tahliyeye* mecbur oldular. Türk ordusunun Gelibolu Yarımadasına çıkan düşmanlara karşı kahramanca mukavemet göstererek *büyük bir zafer* kazanması nihayet dünyanın en muntazam ordularile en mükemmel donanmalarını ricate icbar etmesi, Türk neferinin ve Türk milletinin fıtrî fedakârlığını, yüksek hasletlerini en eyi anlıyan ve ondan istifade etmesini en eyi bilen Mustafa Kemalin ulvî *dehası* sayesinde olmuştur.

Düşmanlar Çanakkale Boğazından husranla çekilip gidince, artık İstanbul zabıt ve istilâ tehlikesinden kurtulmuş demekti. Bütün memleket ahalisinin ve hususile İstanbulluların Mustafa Kemale hürmet ve minnettarlıkları son dereceyi buldu; harp başlamadan önce veya harbin başlangıcında Mustafa Kemal iktidar mevkiinde bulunmuş olsaydı, uğranılan *felâketlerden masun kalınmış* olacağı itikadı hasıl olmuştu.

Düşmanlar da bu dâhi kumandan idaresi altında bulunan Türk askerinin harekâtına hürmet ve takdirlerini ifadeden geridurmamışlardır; Mustafa Kemal grupunun taarruzlarını hayran hayran temaşa eden İngiliz Ordusu Başkumandanı Jeneral *Hamilton*, resmî raporunda: "Türkler, biri diğeri ardınca mükemmel taarruzlarda bulundular...„ diyor. Çanakkale harekâtına taraftarlık eden ve taarruzu hazırlıyan İngiltere Bahriye Nazırı *Vinston Çörçil* de hatıratında muharebelerden bahsederken Mustafa Kemalin emsalsiz bir kumandan ve Türklüğün mukadderatına hâkim bir deha olduğunun o zamanlar anlaşıldığını telmih ediyor [1].

Kafkas cephesinde. — Düşman Çanakkaleden çekildikten sora, Miralay Mustafa Kemal Bey *Kafkas cephesine* gönderildi ve Diyarbekirde iken *Mirlivalığa* terfi edildi. Bu cephede bulunan bir rus ordusunu evvelâ ricat manevrası ve sora tasavvur ettiği noktadan mukabil taarruzla mağlûp etti. Bu mühim askerî hareket *Bitlis ve Muşun istirdadile* neticelendi (7,8 Ağustos 1916). Bu muvaffakıyeti müteakıp Kafkas cephesinde II inci Ordu Kumandanlığı Vekâletine tayin ve bir müddet sora Hicaz Kuvvei Seferiyesi Kumandanlığına nakledildi (1917).

Şama geldiği zaman, Hicaz ve Suriyenin umumî vaziyetini

[1] W. S. Churchill (Çörçil). — *La crise mondiale*, T. II. p. 254 : 256; — 361 : 371.

tetkik ve mütalea ederek, yalnız mahallî vaziyetin değil, umumî ahvalin çok tehlikeli olduğunu müşahede etmiştir. Bu mühim müşahedelerini ve buna karşı alınacak tedbirlere ait noktai nazarını, Şamda IV üncü Ordu Kumandanına ve o aralık Şama gelen Başkumandan Vekiline sarahat ve kat'iyetle ifade eylemiştir. Tavsiye ettiği aslî tedbir şu idi: Derhal Hicazın tahliyesi ve toplanabilecek kuvvetlerle Suriye cephesinin takviyesi. Bu bakıma göre kendisine tevdi edilmiş bulunan yeni vazifenin de bittabi hükmü kalmamış idi. *Mustafa Kemal Paşanın* görüşü ve düşünüşü orada kabul edilmiş iken, soradan askerliğe yabancı ve hakikatten uzak birtakım hisler galip gelerek tatbikına geçilmemiş ve bunun neticesi olarak Hicaz ve Suriye felâketi vukua gelmiştir.

Şam mülâkatından sora Mustafa Kemal Paşa, Kafkasya cephesinde bulunan *II inci Ordu Kumandanlığına* tayin edildi *(Res. 8)*.

Suriye cephesinde. — Bu sıralarda Bağdadın istirdadı maksadile bir Irak seferi ihzar ve tertip olunuyordu. "*Yıldırım Ordular Grupu*„ namı verilen bu kuvvetin kumandanlığına maruf Alaman Jenerallerinden *Falkenhayn* tayin olunmuştu. Mustafa Kemal Paşa da Falkenhayn orduları grupunu teşkil eden ordulardan VII inci Orduya verildi. Bu devir, Alamanların osmanlı işlerine en çok müdahale ve tahakküme başladıkları, her şeye karışmak istedikleri zamandır. Mustafa Kemal Paşa, Falkenhaynin tasavvurlarını ve yaptıklarını, bilhassa aşiretlerle münasebetlerini hiç *beğenmiyordu.* Askerlik sahasından hariç, sırf dahilî siyaset ve idareye taallûk eden işlere Alamanların karışmasını istemiyor ve mütemadiyen onların bu zihniyetlerile *mücadele* ediyordu. Ayni zamanda o andaki askerî vaziyete göre, Irakta yapılacak hareketlerden hiçbir netice çıkmıyacağına da kani bulunuyordu. Mustafa Kemal bu kanaatlerini, müteaddit lâyihalarla Sadrazama, Başkumandan ve Harbiye Nazırına ve daha başka icap eden makamlara bildirdi. Tarihî bir kıymeti haiz olan bu lâyihalarında, bu seferi ihtiyar etmek, yeni bir kanal felâketine maruz kalmak olacağını anlattı. Fakat sözünü dinletemeyince, protesto mahiyetinde olarak *istifa etti.* O esnada ordusu Halep etrafında bulunuyordu.

Mustafa Kemal Paşanın görüşü tamamen *doğru çıktı*;

Irak seferi yapılamadı; Falkenhayn kuvvetleri Palestin cephesine gönderildi; ve orada mağlûbiyete uğradılar.

Mustafa Kemal Paşa, VII inci Ordu Kumandanlığından istifa edince, tekrar II inci Ordu Kumandanlığına tayin edildi ise de, Paşanın umumî karargâh ile ihtilâfı yalnız bir ordunun idaresine munhasır olmayıp, umumî ve bütün ordulara şamil bulunduğundan bu vazifeyi de *kabul etmedi.*

Bu sırada, o zaman Veliaht bulunan Vahdettin Efendi ile birlikte Alaman Umumî Karargâhına gitti ve alaman cephelerini gözden geçirdi. İmparator *Vilhelm*, Mareşal *Hindenburg* ve Jeneral *Ludendorf* la görüştü. Bu suretle müstakbel Osmanlı Padişahile Cihan Harbini idare eden alaman şeflerinin seciyelerini, kıymet derecelerini nafiz zekâsile ölçmiye ve alaman cephesinin hakikî vaziyetini tayine muvaffak oldu. Bu müşahedelerile harp hakkında zaten nikbinane olmıyan fikirleri kuvvetlendi; harbi idare eden Alamanlara da harbin muhtemel akıbetleri hakkındaki görüşlerini söylemekten çekinmedi.

Mustafa Kemal Paşa memlekete döndükten sora, Jeneral Falkenhayn Alamanyaya çağrıldı ve yerine "Yıldırım Ordular Grupu„ Kumandanlığına Müşür *Liman von Sanders* tayin olundu. O sırada Padişah olan Vahdettinin ısrarı üzerine Mustafa Kemal Paşa, Palestin cephesinde bulunan VII inci Ordu Kumandanlığını ikinci defa olarak aldı (1918 Ağustos). Fakat vaziyet iptidada yapılan hatalardan ve bilhassa Enver Paşanın Sarıkamış taarruzile Cemal Paşanın Kanal hareketinden ve Alamanların müdahalesinden dolayı, Osmanlılar aleyhine pek çok değişmiş, *osmanlı ordusunun mukadderatı artık taayyün etmiş bulunuyordu.* Bu mukadderatı değiştirmek artık hiç kimsenin elinde değildi. Alaman cephesinde ihtilâl başlarken, Palestin cephesinde de osmanlı ordusu kendisine kat kat faik düşman kuvvetlerinin taarruzuna uğradı. Ordusunun başına henüz geçen Mustafa Kemal Paşa sağ ve solundaki orduların dağılmış olmasına rağmen, meharet ve dirayeti sayesinde, kendi ordusunu *inhilâlden kurtardı.* At üstünde ve düşmanla temas halinde, en gerikalan askerlerinin yanında ve içinde olarak, intizamla ordusunu *Halebe* çekti. Bu kadar aykırı şartlar altında, bu derece muvaffakıyetle yapılabilmiş ricat hareketleri, harp tarihlerinde pek seyrektir. Halep cenubunda ingiliz süvari fırkasını ve

bunu takviye eden düşman kuvvetlerini mağlûp ederek, ordusunun manevî kuvvetini yükseltti.

31 Teşrinievel 1918 de Yıldırım Orduları Grupu Kumandanlığına geçti *(Res. 9)*. Artık osmanlı ordusunun ve Türk milletinin ümit bağlayıp kurtuluş yolunun açılmasını kendisinden beklediği *tek bir adam* vardı: *Mustafa Kemal.* Harbin muhtelif safhalarında, Mustafa Kemal Paşanın mütalea ve tavsiyeleri dinlenmiş olsa, işin bu dereceye kadar gelmemiş olacağını herkes anlamıştı. Bu vahim vaziyetin dahi, bir derece ıslahı kabil olduğuna Mustafa Kemal Paşa kanidi. Fakat İstanbuldaki Hükûmet, ürkmüş, şaşırmış ve *Mondros Mütarekesini* (30 Teşrinievel 1918) imzalıyarak adeta *düşmana teslim* olmuştu. Mustafa Kemal Paşa, bu mütarekenin aktinden önce, düşmana böyle kayıtsız şartsız teslim olmanın tehlikelerini anlatarak lâzımgelen makamlara tavsiyelerde bulunmuş idi; aldıran olmadı. Artık Suriye şimalinde yapılacak ciddî bir iş kalmadığından, Mustafa Kemal Paşa, İstanbula geldi.

TÜRKLERİ KURTARMAK VE YENİ TÜRK DEVLETİNİ KURMAK TEŞEBBÜSÜ

İstanbul ahvali, Osmanlı Devletinin düşman darbelerile yıkılıp dağılmakta olduğunu gösteriyordu. Düşman gemileri İstanbul limanına girmeye başlamışlardı; memlekette siyasetle meşgul içtimaî tabakalarda herkes inkisara uğramış, *ümitsizliğe düşmüştü.* Memleket için artık kurtuluş ümidi kalmadığını sanan ve idare başında bulunan kimseler, yalnız hayatlarını ve şahsî menfaatlerini korumak kaygusunda idiler. Fırka ve politika kavgaları artmıştı. Düşmanların alenî ve gizli *memurları*, propaganda ve saire ile herkesi ümitsizliğe düşürüp, bir tarafa çekilmeye veya biribirlerile uğraşmaya teşvik ediyorlardı. Mustafa Kemal Paşa İstanbulda bir müddet kalarak vaziyeti eyice tetkik etti. Bu tetkikatı neticesinde *İstanbulda bir şey yapılmıyacağına* kanaat getirdi. Bu felâketler karşısında büyük türk kütlesinin, asıl millet ekseriyetinin nekadar teessür ve elem duymakta olduğunu biliyordu; Türk milletinin içinde ve onunla birlikte çalışarak vaziyeti ıslah etmiye karar verdi. İzmirin Yunanlılar tarafından işgal edildiği *15 Mayıs 1919 da* III üncü Ordu Müfettişliği vazifesini alarak, İstanbuldan *Anadoluya hareket etti*; ve Samsun iskelesine çıktı (19 Mayıs). İşte bu tarihten itibaren Mustafa Kemalin hayatında yeni Türk Devletini kurmak safhası başlamaktadır.

Mustafa Kemal, büyük millî mücadeleye giriştiği zaman henüz *39 yaşında* idi.

E. MİLLÎ MÜDAFAA

İZMİRİN YUNANLILAR TARAFINDAN İŞGALİ

Mondros Mütarekesinin 7 inci maddesinde İtilâf Devletlerinin "emniyet ve selâmetlerini tehdit eden bir vaziyet karşısında herhangi bir sevkulceyş noktasını *işgal hakkına* malik„ oldukları Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmişti. Düşmanlar, bu maddeyi, galip mevkiinde bulunmalarına dayanarak ve sırf kendi menfaatlerini gözeterek *işlerine geldiği gibi tefsir* ettiler; ve buna istinaden *Yunanlıları İzmire çıkarttılar.* Halbuki bu ihracın asıl sebebi, aşağıdaki vakıaların teselsülünden anlaşılmaktadır:

Cihan Harbi başlangıcı sıralarında Yunanistanın başında Kıral *Kostantin*le Başvekil Giritli *Venizelos* bulunuyordu. Giridin osmanlı idaresi altında bulunduğu zaman doğan ve bu suretle evelce osmanlı tebaası bulunan Venizelos, Osmanlıya karşı vukubulan *Girit ihtilâllerinde* mühim roller oynamıştı. Giridin Yunana iltihakından sora Yunan Hariciye Nazırı ve Başvekili intihap edilmişti. Osmanlı İmparatorluğu aleyhinde *Balkan İttifakının* teşekkülünde de Venizelosun büyük tesiri olmuştu. Balkanlıların galebesile Yunanistan çok genişleyince, Venizelosun Yunanistanda nüfuz ve ehemmiyeti artmıştı. Kıraldan ziyade Yunanlıların muhabbet ve hürmetini kazanan Venizelos, Cihan Harbinde *İtilâfçılara iltihak* taraftarıydı. Alamanya İmparatorluk ailesile akrabalığı olan ve tahsilini Alamanyada görmüş bulunan Kıral Kostantin ise bitaraf kalmağa karar vermişti. Yunan Hükûmeti, 1913 muahedesine göre Sırbistana taarruz vukuunda ona yardım etmekle mükellef olmasına rağmen, Avusturyanın Sırbistana taarruzunda bitaraflığını bildirmişti. Fakat Başvekil Venizelos, Yunanistanın menfaati, Yunanistanın istiklâlini zamin olan üç devletin, yani İngiltere, Fransa ve Rusyanın yanıbaşında bulunmak olduğunu ilân eylemişti. Bu üç devlet, harpte muvaffak olurlarsa, Yunanistanın hizmetlerine mükâfat olarak, *Anadoludan bir kısım arazi vermeyi* de vadediyorlardı. Maamafih Kıral, Yunanistanın bitaraflığını muhafaza edebildi.

Hatta Venizelosu iki defa istifaya bile icbar eyledi. İtilâfçılar Selâniği işgal ettikleri zaman (12 Teşrinievel 1915) Venizelos Atinadan kaçıp Selâniğe geldi. ve orada bir askerî kıyam sayesinde Atina Hükûmetine muarız *bir hükûmet* tesis etti; buna Girit, Adalar ve Balkan Harbinden sora Yunanistana ilhak olunan memleketler itaat eylediler. İtilâfçı Devletler, *Venizelos Hükûmetine* istinat ile, asıl Yunanistanı abluka ederek karaya bir miktar asker çıkardılarsa da Kostantin bunları silâhla defetti. Nihayet İtilâfçılar bir sene sora Yunanistana daha çok asker göndererek *Kostantini ıskat* ettirdiler (Haziran 1917). Kostantinin sukutu üzerine kırallık makamına oğlu *Aleksandr* ve Başvekâlete Venizelos geçti. Venizelos, *İtilâfçılarla birleşti* ve Selânikte Fransız ve İngilizlere muavin olarak 200,000 kişilik bir yunan ordusu tanzim olundu. Bu yunan kuvveti Makedonya muharebelerinde İtilâfçılar lehinde harbe iştirak etti. Venizelos maksadına ermiş, Yunanı, İtilâfçıların yanıbaşında, nihayet, harbe sokarak, söz verilen *tazminata hak kazanmıştı.* İşte gûya Mondros Mütarekesinin 7 inci maddesine istinaden İzmire çıkarılan yunan kuvveti, ancak o sözü yerine getirmek için İtilâfçıların Venizelosa verdikleri müsaadeden başka bir şey değildi. Çünkü İzmir ve havalisinde "İtilâfçıların emniyet ve selâmetini tehdit eden hiçbir vaziyet„ *yoktu.*

İngiliz, Fransız, İtalyan ve Japon Devletlerinin başvekillerinden mürekkep "*Âli Meclis*„ dedikleri heyet, 14 Mayıs 1919 da Yunanlıların İzmire asker çıkarmalarına müsaade etti. O gün ingiliz, fransız, amerikan ve yunan donanmaları İzmir limanına gelerek orada bulunan 17 inci Osmanlı Kolordusu kumandanına bir nota verdiler. Notada "Mütarekenamenin 7 inci maddesi mucibince İzmir istihkâmlarile civarının ve bütün müdafaa tertip ve vasıtalarını haiz arazinin devletler namına Yunanlılar tarafından işgal edileceği cihetle mukavemet olunmaması„ tebliğ ediliyordu.

Kolordu kumandanının İstanbula müracaati üzerine, tam bir aciz içinde bulunan Osmanlı Harbiye Nazırı, "Amiral Kaltropun bu teklifi, *mütareke şartları icabından olduğundan (!)* muvafakat edilmesi tabiî olduğu„ cevabını vermişti.

15 Mayıs sabahı saat yedi buçukta yunan kuvvetleri İzmir rıhtımına çıkarıldı; rıhtımda Rumlar, yabancılar ve gayrimüslimler tarafından alkış ve nümayişlerle istikbal

olundu. Efzon taburları, İzmir kışlasının yanına yaklaşırken, Yunanlılar tarafından atılan silâhları behane ittihaz ederek *kışlayı ateşe tuttular*. Halbuki osmanlı kumandanı, İstanbuldan aldığı talimat üzerine mukavemet olunmaması emrini vermişti. Ateş esnasında kumandanlarının emrine itaat etmiş olan türk askerinden birkaç kişi *şehit oldu*. Kışlaya ve hükûmet konağına saldıran yunan alayı, silâhsız zabit ve neferlerle vali ve hükûmet memurlarını yerlerinden alıp bir kafile halinde süngü ve dipçiklerle tahkir ede ede rıhtımdan geçirerek yunan vapurlarından birisine tıktı. Fakat yolda bu kafileye yunan torpitoları tarafından hiçbir sebep olmaksızın *ateş edildi*; askerden *otuz kişi* şehit oldu ve kırk kişi yaralandı. Yunanlılar, kışladan ve hükûmet konağından çıkardıkları askerlere, memurlara, zabitlere süngü ve dipçik tehditleri altında baş açtırıp " Yaşasın Venizelos ! „ diye bağırtmak istiyorlardı. 17 inci Kolordu Ahzi Aasker Heyeti Reisi Erkânıharbiye Miralayı *Süleyman Fethi Bey*, bu tehdide karşı başını kaldırdı ; göğsünü kabarttı, çıkartılmak istenilen serpuşunu eli ile başında tutarak "*bağırmam!*„ dedi. Derhal birkaç dipçik ve süngü darbesile *şehit edildi*.

Kışla ve hükûmet konağı yağmasını bitiren Yunanlılar türk mahallelerine ve dükkânlarına yayılıp soygunculuğa ve birçok silâhsız masumların öldürülmesine koyuldular.

İtilâf Devletleri donanmasının himayesi altında bu vahşi zulümleri yaptıktan sora, mütareke ahkâmile eli ayağı bağlanmış ve topraklarını müdafaa hakkı kendisinden alınmış olan osmanlı ordusunun bu vaziyetinden istifade ederek, yedi sekiz gün içinde *İzmirin dahilî mıntakasını da istilâ* eylediler. Bilâhare, Beyneddüvel Tahkikat Komisyonunun da tespit ettiği üzere Yunanlıların Türk memleketini işgali adeta "bir fetih ve bir haçlı hareketi manzarasını„ gösteriyordu.

İşte bu vak'alar olup geçerkendir ki, *Mustafa Kemal Paşa* da Samsunda Anadolu topraklarına çıkıyordu.

OSMANLI MEMLEKETLERİNİN TAKSİMİ

Yunanlıların İzmiri işgallerinden bir müddet sora, *İngiltere Hükûmeti*, Mezopotamya, Palestin ile Musul petrol havzasının İngilizlere kalması hakkında Fransanın muvafakatini istihsal ettiği gibi (22 Mayıs 1919), Sultanın murahhaslarile de gizli bir muahede aktine muvaffak oldu. 12 Eylûl 1919 tarihli bu muahede mucibince Osmanlı Saltanatı, Büyük

Britanya *mandası* altına geçmeği kabul ediyor ve "Hilâfetin ruhanî ve manevî kudretini„ ingiliz menfaatlerine hadim kılacağını taahhüt eyliyordu.

İzmirin işgalinden daha evel *Fransızlar* Kilikyayı, İngilizler İstanbul ve Çanakkale havalisile Musul mıntakasını ve Anadolu hattı güzergâhını işgal etmişlerdi; *İtalyaya* gelince; İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya arasında aktolunan 26 Nisan 1915 tarihli Londra Muahedesile "Osmanlı Devletinin maglûbiyeti halinde Akdeniz havzasında muahedeye dahil *diğer devletlerin hissesine muadil bir hissenin„* İtalyaya da temin edileceği taahhüt edilmişti. Ayni muahedenin 9 uncu maddesinde İtalya hissesinin *Antalya* ve havalisi olacağı söyleniyordu. Bu maddeye dayanarak, Mondros Mütarekesini müteakıp İtalya da Antalyaya asker çıkarıp Orta Anadolunun cenubunu işgal ile merkezine doğru ilerlemeğe başlamıştı *(Harita. 1)* [1].

Düşmanların "Ermenistan ve Kürdistan„ namını verdikleri Anadolu şark vilâyetlerinin *Çarlar İmparatorluğuna* verileceği de 16 Şubat 1916 İngiliz - Fransız - Rus Mukavelesile kararlaşmıştı. Rusyada ihtilâl çıkıp rus cephesi bozulduktan sora bile, bolşeviklerin iktidar mevkiine geçmelerinden evel Rusyayı idare eden Kerenski Hükûmeti "ilhaksız ve tazmi-

[1] Mondros Mütarekesini müteakıp (Kânunuevel 1918) İngiltere, Fransa ve İtalyanın Osmanlı İmparatorluğu içinde işgal ettikleri mevkilerle işgal kuvvetlerinin miktarı şöyle idi:

İngilizler :	İstanbul mıntakasında	30.000
	Çanakkale mıntakasında	3.000
	Anadolu demiryolu güzergâhında	5.500
	Musul mıntakasında	3.000
		41.500
Fransızlar :	İstanbul ve Çatalca mıntakasında	24.000
	Çanakkale mıntakasında	4.000
	Rumeli demiryolu güzergâhında	1.000
	Kilikyada (Adana, Tarsus, Mersin, Urfa, Maraş ve Ayıntap civarı)	20.000
		49.000
İtalyanlar :	İstanbul mıntakasında	3.900
	Antalya, Isparta, Muğla, Söke, Meğri ve Finikede	12.000
	Afyon Karahisarı, Akşehir ve Konyada	1.500
		17.400

natsız bir sulh„ istemekle beraber [1] "Avrupa türk hakimiyetinin tasfiye olunmasını„ ve "Rusyanın Boğazlara hâkimliğini„ talep etmişti. Ancak Rusyada komünist ihtilâli ile *Lenin* ve yoldaşları iktidar mevkiine geçtikten soradır ki, Rus-Bolşevik Hükûmeti, *Brestlitofsk Muahedesile* (3 Mart 1918) bütün bu iddialardan vazgeçmişti.

İşte İtilâf Devletlerile Yunan Kırallığı ve Osmanlı Saltanatı, türk vatanı üzerinde böyle istedikleri gibi taksimler ve tertipler yapıp dururken, *bu vatanın hakikî sahibi olan Türklerin* varlığını ve kuvvetini hiç hesaba katmıyorlardı. Halbuki bu kuvvet, çok geçmeden kendini göstermeğe başlıyacaktı.

TÜRKLERİN MUKABELESİ; GARP CEPHELERİ

Memleketlerinin her taraftan taarruz ve istilâya uğradığını gören Türkler, yukarda söylendiği üzere Rumelinde "Trakya Paşaeli„; şark vilâyetlerinde "Vilâyatı Şarkıye Müdafaai Hukuk Cemiyeti„; Trabzonda "Muhafazai Hukuk„; İzmir ve havalisinde "Reddi İlhak„ namları altında birtakım millî müdafaa cemiyetleri teşkil etmişlerdir. Lâkin bu cemiyetlerin ekserisinin faaliyetleri, yine yukarda izah edildiği üzere amelî olmaktan uzaktı.

Yalnız İzmirin işgalinden soradır ki, Samsunda bulunan *Mustafa Kemal Paşanın verdiği direktifler üzerine filî hareketlere geçen bazı teşekküller vücut bulmuştur*. Yunanlılar İzmiri zaptedip içeriye doğru ilerlemeğe başlayınca, İzmirin şark, şimal ve cenubunda, ordu âmir ve zabitlerile silâh kullanmağa ve insan sevk ve idare etmeğe alışkın bazı kimselerin kumandaları altında *üç askerî cephe* teşekkül etti *(Harita. 2)*.

Bu cephelerden en mühimmi, İzmirin şimalinde teşekkül eden cephedir. Bu cepheye, 61 inci Fırka Kumandanı Miralay *Kâzım Bey*le (Meclis Reisi Kâzım Paşa) Kaymakam *Ali Bey* (Afyon Meb'usu) kumanda ediyorlardı. Ayvalık tarafında 600 kişilik bir kuvvet başında bulunan Ali Bey, Ayvalığı işgale gelen *yunan alayını ateşle karşıladı*; artık düşmana, saltanat ordusu tarafından değil, *türk halkının millî teşekkülleri tarafından filî mukabele başlamıştı*. Bu andan itibaren Yunanlılara karşı, Anayurdunun Türk milleti tarafından silâhla müdafaası başlamış demektir *(28 Mayıs 1919)*.

İzmir mıntakasında teşekkül eden bu cephelerden başka

---

[1] Rusya Hükûmetinin 9 Nisan 1917 beyannamesi.

Bursa ve havalisinde de 1000 kişilik millî bir kuvvet toplanmıştı.

Garptaki bu cepheler düşmanın faik kuvvetleri önünde bir müddet mukavemet ettikten sora, sarsıldı (Haziran nihayetleri ve Temmuz iptidaları 1919); kısmen dağıldı. Görülüyordu ki müteaddit âmirlere tâbi, dissiplinleri az, müteferrik kuvvetler, hamiyet, gayret, ve fedakârlıklarına rağmen, muntazam bir orduya uzun müddet mukabele etmekten âcizdirler. Millî hamiyetin, vatanperverliğin, fedakârlığın askerî dissiplin altına alınarak, bir elden muntazaman idare olunması lâzımdır. Bunun içindir ki, *Mustafa Kemal*, bir müddet sora bu müteferrik cepheleri birleştirip *askerî dissiplin altına almış* ve girmek istemiyenlerin zararını izale etmiştir.

CENUP CEPHELERİ Cenup hudutlarında Mondros Mütarekesinden sora İngilizler, bu mütarekenin yedinci maddesine dayanarak 1919 senesi kânunusanisinden itibaren Urfa, Ayıntap, Maraş, Adana ve havalisini işgal etmişler, yedi ay sora da bütün bu mıntakaları Suriye ile birlikte *Fransızlara devreylemişlerdi.* Bu işgallerden ve bilhassa Fransızların teşkil edip ileri sürdükleri *ermeni millî alayile* birlikte yaptıkları zulüm ve katillerden coşan halk Fransızlara karşı millî teşekküller ve mukavemetler vücuda getirmeğe başladı.

Bu millî heyecanın teşkilâtlı bir hale sokulması için *Mustafa Kemal Paşa* kıymetli bazı zabitleri Adana, Kozan, Elbistan, Maraş, Ayıntap ve Urfa mıntakalarına göndermişti. 21 Kânunusani 1919 dan itibaren Mersin, Tarsus, Osmaniye civarlarında 3300 kişi ile *Adana cephesi* vücut buldu, 20 Teşrinievel 1921 tarihine kadar Toros ve Amanos geçitleri elde tutuldu. *Tufan* (Yüzbaşı Osman Nuri) ve *Doğan* (Topçu Binbaşı Kemal) ve bilâhare *Yürük Selim* (Yüzbaşı Salim) Beylerin Kozan ve Osmaniyeye karşı topladıkları kuvvetler ise müsellâh üç misli Ermenilere karşı Kozanı 14 Teşrinisani 1920 deki kat'î hücumları ile zaptedip bu havaliyi Ermenilerin tecavüzlerinden temizlediler. Islahiye, Maraş, Pazarcık mıntakalarında *Maraş cephesi*nin teşekkülünde bu mıntakaya memur edilen *Kılıç Ali* (Yüzbaşı Asaf) Beyin gayreti çoktur. *Aslan* (sabık Maraş Meb'usu) Beyin de bu cephede hizmeti vardır. Maraş halkının Fransızlara karşı isyanı ile kuvvet bulan bu cephe nihayet Fransızları 1920 Şubatında Maraşı tahliye ile Islahiye ve Ayıntaba çekilmeğe mecbur etti.

Bundan sora Ayıntabın kurtarılmasına çalışıldı ve 2500 kişiye baliğ olan *Kılıç Ali* ve *şehit Şahin* ve bilâhare binbaşı *Recep* ve *Özdemir* Beylerin idaresinde bulunan millî kuvvetler Ayıntapta dışarda ve içerde mücadeleye girişmişlerdi. Bu mücadele 1920 Nisanından 8 Şubat 1921 tarihine kadar sürdü. 10 aylık Fransız kuşatmasında daimî mücadeleden yılmıyan Ayıntap nihayet açlık ve cepanesizlik yüzünden düştü (8 Şubat 1921). Bu kahramanlığa mukabil Ayıntaba, Büyük Millet Meclisi "*Gazi Ayıntap*" unvanını verdi.

Ali Saip ve *Nuri* Beyler kumandasında Urfada toplanan millî kuvvetler ise, 9 Şubat 1920 tarihinden itibaren üç ay devamlı taarruzlarla buradaki faik Fransızları çekilmeğe ve nihayet Urfayı teslime mecbur etmişlerdi. Bundan sora Sürüç, Birecik, Cerablus mıntakalarında da Ağustosa kadar muvaffakıyetli muharebeler vermişlerdir.

MUSTAFA KEMALİN TÜRK MİLLETİNİ VE ORDUSUNU TOPLAMAYA BAŞLAMASI

Milliyetperver ve hamiyetli Türk kumandan ve zabitlerinin *teşkilâtçılık istidatları* sayesinde, millî müdafaa teşkilâtı yapıldığı sırada osmanlı ordusunun dağıtılmamış kuvvetleri pek azdı, Cihan Harbi esnasında milyonlara varmış olan osmanlı ordusu, Mustafa Kemal Paşanın Samsuna çıktıkları sırada *50,000 kişiye inmişti.*

Üç orduya bölünen bu kuvvetlerden [1] Üçüncü Ordu Müfettişliğinin merkezi Erzurumdu. *Mustafa Kemal Paşa* işte bu Üçüncü Ordu Müfettişliğine tayin olunarak Anadoluya gönderilmişti. Üçüncü Orduya 3 üncü Kolordu (merkzi Sıvas, kumandanı *Refet Bey*) ile 15 inci Kolordu (merkezi Erzurum, Kumandanı *Kâzım Kara Bekir Paşa*) merbut idi.

Mustafa Kemal Paşa, Samsuna gelir gelmez (19 Mayıs 1919) ilk iş olarak, yalnız kendi müfettişliğine bağlı kolordularla değil, başka ordular dahilindeki kolordu kumandanları ve vilâyet valilerile *muhabereye başladı*: hepsini millî

[1] Birinci Ordunun merkezi İstanbul olup 4 kolordudan mürekkepti: 17. Ko. (Merkezi İzmir, Kumandanı Ali Nadir Paşa), 14. Ko. (Bandırma, Yusuf İzzet Paşa); 25. Ko, (İstanbul, Sait Paşa) 1. Ko. (Edirne, Cafer Tayyar Bey); İkinci Ordu Müfettişliği (Konya, Mersinli Cemal Paşa) iki kolordudan teşekkül ediyordu: 12. Ko. (Konya, Fahreddin Bey); 20. Ko. (Ankara, Ali Fuat Paşa); bunlardan başka, doğrudan doğruya İstanbula merbut müstakil bir 13 üncü Kolordu daha vardı ki merkezi Diyarbekir, Kumandanı Cevdet Beydi; cenup hududundaki Siirt ve Mardin fırkaları bu müstakil kolorduya bağlı idi.

hakların müdafaası, millî istiklâlin elde edilmesi için *mücadeleye davet etti* [1]. Türk milletinin ruhunda doğan millî müdafaa emeli, Mustafa Kemal gibi bir dehanın sevk ve idaresi altında *vahdet ve intizam* ile tahakkuka başlıyordu.

Mustafa Kemalin bu ilk faaliyet devresinde, Osmanlı Devletini İtilâfçıların emri altında idare eden *Ferit Paşa* ile İstanbuldaki *İngiliz Muhipler Cemiyetinin* ve Anadoluya dağılmış ingiliz ve fransız zabitlerinin zararı az çok hissedilmiştir. Fakat, Türk milletinin *Tabiî Lideri,* bütün bu tesirleri yenmiye muvaffak olmuştur.

Mustafa Kemal, teşebbüslerini ve icraatını şahsî mahiyetten çıkarmak, millî müdafaa teşkilâtını *hukukî bir esasa* istinat ettirerek, bütün milletçe kabul ve itaat edilecek bir hale getirmek için, *Türk milletinin mümessillerinden* mürekkep bir meclis toplıyarak o meclisin mukarreratını esas tutmak istiyordu. 18 Haziran 1919 da Birinci Kolordu (Edirne) kumandanına verdiği direktifte, Trakya ve Anadolu millî teşkilâtlarını birleştirmek ve millî hakkı gür sesle cihana duyurmak için emin bir yer olan *Sıvas*ta müşterek ve kuvvetli bir heyet teşkil edileceğini bildiriyordu. 22 Haziranda Amasyadan gönderdiği bir tamimde fikirlerini daha sarih olarak yazmıştı; Türk milletinin milletçe ilk organizasionuna başlangıç olmak itibarile çok ehemmiyeti haiz bu tamimin esas noktaları şunlardı:

"1 — Vatanın tamamiyeti, milletin istiklâli tehlikededir.

2 — Merkezî hükûmet, üstüne aldığı mes'uliyetin icabatını ifa edememektedir. Bu hal milletimizin hiçe sayılması neticesine varıyor.

3 — Milletin istiklâlini, yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır.

4 — Vaziyete çare bulmak, milletin hak istiyen sesini cihana işittirmek için her türlü tesir ve murakabeden azade bir millî heyetin vücudu elzemdir.

5 — Anadolunun her suretle en emin yeri olan Sıvasta millî bir kongrenin toplanması takarrür etmiştir.

6 — Bunun için tekmil vilâyetlerin her livasından milletin itimadına mazhar üç murahhasın mümkün olan süratle yetişmek üzere hemen yola çıkarılması icap eder.

---

[1] Bu muhabereler Gazi Hazretlerinin Büyük "Nutuk„ larında vardır (Lâhika 1).

7 — Her ihtimale karşı keyfiyetin millî bir sır halinde tutulması ve murahhasların lüzum görülen mahallerde seyahatlerinin mütenekkiren icrası lâzımdır.

8 — Şark vilâyetleri namına 10 Temmuzda Erzurumda bir kongre in'ikat edecektir. Bu tarihe kadar diğer vilâyetler murahhasları da Sıvasa vâsıl olabilirlerse Erzurum Kongresinin azası da Sıvas umumî içtimaına dahil olmak üzere hareket eder [1].''

Milletin bu davete icabeti, artık İstanbul Hükûmetinden ümidi kesilip, başının çaresine kendisinin bakması, yani resmî Osmanlı Devletinin vazifesini eyi ifa edememesinden dolayı yeni bir devlet kurmıya başlaması demek olacaktı. Türk milletinin fikir ve emellerine tercüman olan Mustafa Kemalin bu davetine her taraftan icabet olundu; *yani Türk milleti yeni bir devlet kurmak kararını vermişti.*

Sıvas Kongresine daveti mutazammın bu tamim, bütün askerî ve mülkî makamlara ve İstanbulda bazı zatlara gönderilmişti. Bunlara bu tamimden başka ayrıca bir de mektup yazılmıştı ki bu mektubun bir maddesi çok mühimdir; **''Artık İstanbul Anadoluya hâkim değil, tâbi olmak mecburiyetindedir.''** Bu cümle Anadoluda yeni ve millî bir Türk Hükûmetinin tesis kararının kat'iliğini tasrih ediyordu.

ERZURUM VE SIVAS KONGRELERİ

Mustafa Kemal Paşanın bu pek mühim tamimi üzerine İstanbul Hükûmeti, onun resmî vazifesine hitam verip nüfuzunu eksiltmek, aldatarak İstanbula celbetmek, hatta Sıvasta tutturup getirtmek gibi birtakım teşebbüslere kalkıştı ise de, bunların hiçbirinde muvaffak olamadı. Mustafa Kemal Paşa, Amasyadan Sıvasa geldi; halk, asker ve memurlar tarafından heyecanlı bir muhabbet ve derin bir hürmetle istikbal olundu (27 Haziran 1919). Erzuruma gitti ve orada da ayni hararet, ayni muhabbet ve hürmetle karşılandı (3 Temmuz). Yolda her tarafla telgraf muhaberesi ediyordu. İstanbulda, Erkânıharbiyei Umumiye Riyasetinde yekdiğerine halef ve selef olan *Cevat* (şimdi Askerî Şûra Azasından, Birinci Ferik) ve *Fevzi* (Bugün Cümhuriyetin Büyük Erkânıharbiye Reisi,

[1] «Nutuk», sahife: 19, *(Lüks tabı, S. 24).*

Müşür) Paşalarla ve İstihzaratı Sulhiye Komisyonu Azasından Miralay *İsmet* (bugün Başvekil) Beyle temasta idi; kendi hakkında İstanbulun fikir ve emellerine tamamile vâkıf bulunuyordu.

Erzuruma gelince *Erzurum Kongresini* hazırlamıya başladı. "Vilâyatı Şarkıye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti„nin Erzurum Şubesi tarafından Erzurumda aktine teşebbüs olunan "*Vilâyatı Şarkıye Kongresi*„ Mustafa Kemal Paşanın otorite ve itibarı sayesinde nihayet *23 Temmuz 1919* da in'ikat etti.

Mustafa Kemal Paşa, kongre hazırlığile meşgul iken resmî memuriyetine hitam verileceğini anladığından, 8/9 Temmuz gecesi, **"Padişaha, vazifei memuresile beraber silki askeriden istifasını bildiren bir telgraf verdi."**

Bu mühim vakıa, kendi tarafından ordulara ve millete derhal iblâğ edildi. Bu münasebetle Mustafa Kemal Büyük Nutkunda diyor ki: **"Bu tarihten sora resmî sıfat ve salâhiyetten mücerret olarak, yalnız Milletin şefkat ve civanmertliğine güvenerek ve onun bitmez tükenmez feyiz ve kudret membaından ilham ve kuvvet alarak, vicdanî vazifemize devam ettik [1]..."**

Mustafa Kemal Türk milletinin şefkat ve civanmertliğine güvenmekte asla hata etmiyordu. Bütün o iğreti rütbe ve unvanları terkettikten sora, Türk milleti, Mustafa Kemale, itimat ve emniyetini, hürmet ve muhabbetini daha ziyade arttırdı. Bütün Erzurum halkı ve "Vilâyatı Şarkıye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti„ nin Erzurum Şubesi, millî reisine derin bir samimiyet ve itimatla sarıldı; Vilâyatı Şarkıye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti„ Mustafa Kemalden *faal heyet reisliğini* kabul etmesini rica etti.

"Vilâyatı Şarkıye Kongresi„, 23 Temmuzda in'ikat edince, Kongre reisliğine de Mustafa Kemal Paşa intihap olundu ve ilk nutkunda mesaiye hedef olarak, **"millî iradeye müstenit bir şûra tesisini ve kuvvetini millî iradeden alacak bir hükûmetin teşkilini gösterdi."** 14 gün devam eden Erzurum Kongresi bir nizamname tanzim ettiği gibi bir beyanname de neşreyledi. Bu nizamname ve beyannamede esaslı ve şümullü birtakım *prensipler* tespit edildi. En mühimleri şunlardır:

"1 — Millî hudut dahilinde vatan bir küldür; onun muhtelif kısımları biribirinden ayrılamaz.

[1] "Nutuk„, sahife: 28, *(Lüks tabı, S. 35).*

2 — Her türlü ecnebi işgal ve müdahalesine karşı ve Osmanlı Hükûmetinin inhilâli halinde, Millet müttehiden müdafaa ve mukavemet edecektir.

3 — Vatanın ve istiklâlin muhafaza ve teminine merkezî hükûmet muktedir olamadığı takdirde, maksadın temini için, muvakkat bir hükûmet teşekkül edecektir. Bu hükûmet heyeti, Millî Kongrece intihap olunacaktır. Kongre münakit değilse, bu intihabı "Heyeti Temsiliye" yapacaktır.

4 — Kuvayı milliyeyi amil ve millî iradeyi hâkim kılmak esastır.

5 — Hıristiyan unsurlara siyasî hakimiyetimizi ve içtimaî muvazenemizi ihlâl edici imtiyazlar verilemez.

6 — Manda ve himaye kabul olunamaz.

7 — Millî Meclisin derhal içtimaını ve hükûmet icraatının, meclisin murakabesine konulmasını temin için çalışılacaktır."

Görülüyor ki Mustafa Kemalin daha İstanbulda iken zihninde takarrür etmiş olan maksat ve gaye, muhtelif şekillerle ve aslî mahiyetini asla değiştirmeksizin, milletin kabulile. *takviye* olunarak, takip edilmektedir.

Bir taraftan "Erzurum Kongresinde„ çalışılırken diğer taraftan da İstanbulda *Meclisi Meb'usanın* içtimaa daveti İstanbul Hükûmetinden talep olundu.

"Erzurum Kongresi„, Kongrede "Şarkî Anadolu Müdafaai Hukuk Cemiyeti„ namını alan cemiyetin nizamnamesi mucibince bir "*Temsil Heyeti*„ intihap ve teşkil ederek dağıldı (6 Ağustos 1919). Kongrenin beyannamesi memleketin her tarafına neşredildiği gibi, ecnebi mümessillerine de gönderildi.

Mustafa Kemal, Erzurumdan Sıvasa döndü (2 Eylûl); Sıvaslıların çok uzaklardan başlıyan *büyük tezahürlerile* karşılandı. Sıvasta yalnız şark vilâyetlerinin değil, bütün osmanlı vilâyetlerinin murahhaslarını bir araya toplıyacak olan "*Sıvas Kongresi*„ nin hazırlıklarile uğraştı. Bu aralık yine birkaç cihetten maruz kaldığı müşküllerin cümlesine galebe çaldı.

"Sıvas Kongresi„, *4 Eylûl 1919* da açıldı *(Res. 10-12)*, riyasetine Mustafa Kemal intihap olundu. Kongrenin mühim müzakere mevzuu, Erzurum Kongresinde şark vilâyetleri namına kabul olunan nizamnameyi bütün memlekete teşmil etmekti. Bazı maddeler tadil olunup, nizamname kabul edildi: "Şarkî Ana-

dolu Müdafaai Hukuk Cemiyeti„; "*Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti*„ oldu; bütün maddeler buna göre tadil edildi. İşgal ve müdahale aleyhinde olan madde, İtilâf Devletlerine karşı daha sarih olarak bir husumet ifade eden şekle çevrildi. Bu Kongrede, İstanbuldan gelen bazı mektuplarla, kongreye gelen bazı kimselerin sözleri üzerine, bir *Amerika mandası* meselesi konuşuldu. Anadolu murahhaslarının çoğu mandanın şiddetle aleyhinde idi. Zaten Erzurum Kongresi sarahatle manda aleyhinde karar vermişti. "Sıvas Kongresi„nin büyük ekseriyeti de mandanın kabulü *aleyhine* rey verdi; Türk Milleti tam bir istiklâl istiyordu ve kendi işlerini *millî kuvvetile başarabileceğine kani* idi.

Yedi gün devam eden "Sıvas Kongresi„, 11 Eylûlde hitam buldu. Kongre hayli heyecanlı geçmişti; düşman devletler ve İstanbul Hükûmeti müştereken bu millî hareketlerin muvaffak olmaması için cinayetkâr bazı tertibat almakta idiler; Kongre riyasetine her taraftan "sinirlere gerginlik verecek mahiyette haberler„ geliyordu. Fakat *Kongre Reisi Mustafa Kemal*, "Sıvas Kongresi„nin muayyen kararlarla muntazam bir surette hitama ermesini, pek lüzumlu gördüğünden, bu haberlerin aynen Kongreye arzını mahzurlu buluyordu. Reis Mustafa Kemalin basireti sayesinde, Kongre ruznamesini ikmal edebildi. Bütün memlekete şamil millî teşkilât nizamnamesi ve Kongre beyannamesi basılıp neşrolundu.

ANADOLU VE RUMELİ MÜDAFAAİ HUKUK CEMİYETİ

Sıvas Kongresinin münakit olduğu hafta, yeni Türk Devletinin teşekkülü tarihinde çok mühimdi. Kongreyi idare eden ve ayni zamanda bu Kongre vasıtasile bütün memleketin *kuvvetlerini bir merkeze toplıyarak*, muayyen hedefe doğru muntazam bir surette yürümeğe çalışan Mustafa Kemalin vazifesi çok ağırdı. Her taraftan, haricî ve dahilî millet düşmanlarının çıkarmak istedikleri müşkülât pek ziyade idi. Mustafa Kemal, işte bu pek buhranlı anda, siyaset, askerlik ve idare işlerinde yüksek *dehasını* gösterdi. Mustafa Kemal, Kongreyi harikulâde bir meharetle idare ederek, Erzurumda tespit edilmiş umdelere müstenit ve bütün memlekete şamil bir cemiyet teşkil ve o cemiyetin nizamnamesini tanzim ettirdi. Bu nizamname ile teşekkül eden cemiyete "*Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti*„

namı verildi. Cemiyetin nazarî olarak en mühim uzvu "Kongresi„ idi; fakat Kongre münakit bulunmadıkça Kongrenin intihap ettiği "*Heyeti Temsiliye*„ cemiyeti temsil edip, cemiyet namına hareket edebilecekti. Bu heyeti temsiliyenin *ruhu* da Mustafa Kemal idi. Kongre bir daha toplanamadığından, onun adeta icra kuvveti, hükûmeti demek olan "Heyeti Temsiliye„ Mustafa Kemalin idaresi altında Türk vatanını istiklâl ve hürriyete eriştirinceye kadar kemali muvaffakıyetle çalıştı.

Kongre müzakereleri devam ederken, Emsalsiz Reis, bütün vilâyetlerle muhaberelerde bulunarak, Anadolu ve Rumeli vilâyetlerinin hepsini, "Müdafaai Hukuk Cemiyeti„ ne bağlıyarak "Heyeti Temsiliye„ tarafından verilecek emirlerin, talimatın icra olunmasını *temin* eyledi. Bu suretle millî hareketin iptidalarında, bazı mahallerde başgösteren ve Türk vatanının parçalanmasına sebep olabilecek mahiyette bulunan cereyanlara bütün milletin irade ve kararile hitam verilmiş oldu.

Nihayet İstanbulla bazan mülâyim, bazan çok şiddetli muhaberelerde bulundu ve hatta Kongrenin nihayet bulduğu günün ertesi günü (12 Eylûl 1919), *İstanbulla münasebeti kesti.* Heyeti Temsiliyenin umum Kongre heyeti namına verdiği talimat üzerine bütün vilâyetlerin mülkî memurları ve askerî kumandanları İstanbulla muhabere etmez oldular; yani İstanbul memleketsiz bir hükûmet merkezi haline getirildi.

F. MİLLÎ MÜDAFAA VE İSTANBUL HÜKÛMETI

MİLLÎ HAREKETE KARŞI İSTANBUL HÜKÛMETİNİN ALDIĞI VAZİYET VE BUNUN NETİCELERİ

Mustafa Kemal Paşanın III üncü Ordu Müfettişliği ile Erzuruma gittiği zaman, İstanbul Hükûmetinin başında hâlâ Sadrazam unvanını taşıyan Damat Ferit Paşa bulunuyordu. Mustafa Kemal Paşanın yalnız III üncü Ordu askerî işlerile iktifa etmeyip bütün memleketin mukadderatına alâkadar olmağa başlaması üzerine, onu azletmek istiyen hükûmet te yine Ferit Paşa Hükûmeti idi. Mustafa Kemal Paşa padişah ordusundan istifa ederek Türk *milletinin bir ferdi sıfatile milletin başına geçtiği* sıralar-

da, Ferit Paşa ve etrafındakiler, Sultan Vahdettin ile beraber, Mustafa Kemalin bu millî hareketi *aleyhine* birtakım teşebbüslerde bulundular. Millete Mustafa Kemalin bir devlet memuru olmayıp devletin emrine muhalif hareket eden bir *asi* olduğunu telkine çalıştılar. Vilâyetlerdeki askerî ve mülkî memurların Mustafa Kemale itaat etmemesi için emirler verdiler. Fakat Türk milleti ve onun öz evlâdı olan askerî ve mülkî âmir ve memurları, kimin millî menfaate hizmet edip, kimin hıyanet etmekte olduğunu pek eyi seçebildiklerinden, aralarından İstanbulun emirlerine, talimatlarına kulak asan hemen hiç kimse çıkmadı. Ferit Paşa Hükûmeti bu suretle de bir netice elde edemeyince ecnebi dostlarının tavsiyesile Türk milletinin millî istiklâl ve hürriyet hareketini arkadan ve *içten vurmak* yoluna girdi. Şahsî menfaat ihtirası uğrunda Milletin hal ve istikbaldeki hayat ve saadetine ihanet edebilecek tıynette bulunan *Ali Galip* namında bir şahsı, Harput valisi tayin ederek, Anadolunun şark vilâyetlerinde hakikî menfaatlerini anlamaktan âciz bazı bedevî kabilelerden toplanacak askerlerle, meydana gelmekte olan türk kuvvetine bir *baskın* yaptırmak istedi. Bazı *ecnebi zabitlerile* feodalite devrinde o havalide tahakküm etmiş olan bazı *derebeyi çocukları* da bu kabilelere *ecnebi altını* dağıtarak Ali Galibin işini kolaylaştırmağa, *ecnebilerin emrile* Ferit Paşa Hükûmeti tarafından memur edilmişlerdi. Anadolu şark vilâyetlerinin ayrılmasını, merkez ve garp vilâyetlerinin anarşi içinde kalmasını intaç edebilecek bu hareketi Osmanlı Padişahı ile Sadrazamı idare ediyorlardı!.. Ali Galip ve hempaları Malatya civarında toplanarak Sıvasa hareketle in'ikat halinde bulunan *Millî Kongreyi basıp dağıtmak* istiyorlardı. Fakat Mustafa Kemal derhal mukabil tedbirler almış ve bu muzır hareketi, inkişafına vakit bırakmıyarak dağıtmıştı. Bunun üzerine Ali Galiple ecnebi zabitleri ve derebeyizadeler savuşmaktan başka kurtuluş çaresi bulamamışlardır.

Vahdettin ve Damat Feridin Türk milletine hainlikleri bu suretle de tebeyyün edince, Mustafa Kemal evvelâ Ferit Paşa kabinesi aleyhine *şiddetli hücumlara* başladı. Hatta 11 Eylûlde telgraf başında Dahiliye Nazırı Âdil Beye aynen şu sözleri söyledi:

"Alçaklar, caniler! Düşmanlarla Millet aleyhine tertibatı

hainanede bulunuyorsunuz. Milletin kudret ve iradesini takdirden âciz bulunduğunuza şüphe etmiyorum; fakat Vatana ve Millete karşı hainane ve mezbuhane harekette bulunacağınıza inanmak istemiyorum. Aklınızı başınıza toplayın! Galip Bey ve hempaları gibi bülehanın ahmakça olan mevhum vaitlerine kapılarak ve Mister Novil gibi Milletimiz ve Vatanımız için muzır ecnebilere vicdanınızı satarak irtikâp ettiğiniz denaetlerin milletçe tatbik olunacak mes'uliyetini nazarı dikkatte tutunuz. Güvendiğiniz eşhas ve kuvvetin akıbetini öğrendiğiniz zaman kendi akıbetinizle mukayeseyi unutmayınız!"

Hain kabine aleyhine, milletin mümessili olan "Sıvas Kongresi„ namına başlıyan bu hücum nihayet yukarda, söylendiği veçhile vilâyetlerin İstanbulla muhaberesinin kesilmesine müncer oldu (12 Eylûl 1919).

İstanbulla muhabere kesilir kesilmez "Heyeti Temsiliye„ *Ferit Paşanın ıskatı* ve "Meclisi Meb'usan„ın içtimaı için teşebbüslere girişmişti. *Millet Mümessili olan Mustafa Kemal* bu teşebbüslerin her ikisinde ecnebilere ve bilhassa İngilizlere dayanan İstanbul Hükûmetine *galip gelmiştir*: 2 Teşrinievel 1919 da Ferit Paşa kabinesi sukut etti; yerine âyandan Birinci Ferik Rıza Paşa geçti: ve Rıza Paşa kabinesi tarafından Meclisi Meb'usanın toplanması için hazırlıklara başlandı.

ALİ RIZA PAŞA KABİNESİ

Ali Rıza Paşa kabinesi millî harekete karşı Ferit Paşa gibi açıktan bir husumet cephesi almamakla beraber, *ürkek ve mütereddit* hareket ediyordu. Türk milletinin mümessili olan "Sıvas Kongresi„nin esaslarını sarahatle kabule yanaşmıyordu. Mustafa Kemal ile yeni kabine arasında itilâf noktaları bulmak üzere birçok muhabere cereyan etti. Bu uzun muhaberelerden anlaşılıyor ki iki tarafın noktai nazarları telif olunamıyacak derecede biribirinden farklı idi. Türk milletine istinat eden Mustafa Kemal milletin iradesini hâkim kılmak, *milletin hakimiyetini* temin etmek istiyordu. Rıza Paşa kabinesi ise hâlâ Padişaha ve yabancılara tâbi olarak bir nevi kararsızlık içinde bulunuyordu. Tahrirî konuşmadan bir netice çıkmayınca, İstanbul Hükûmeti, Bahriye Nazırı *Salih Paşayı*, Millet Reisi Mustafa Kemalle konuşmak üzere, Amasyaya gönderdi.

Amasya mülâkatı üç gün sürdü (20-22 Teşrinievel 1919). İs-

tanbul Hükûmetinin bir nazırını gönderip, "Heyeti Temsiliye„ ile müzakereye girişmesi bu millî teşekkülün *resmen tanınması* demekti. Mustafa Kemalle Salih Paşa arasında tarafeynin imzasile resmen aktolunan *protokollar*, bu tanımak keyfiyetini daha ziyade teyit ve takviye etti. Bu mülâkat esnasında Salih Paşa İstanbul Hükûmeti tarafından tasvip edilmek şartile, Mustafa Kemalin "Sıvas Kongresi„nce tespit edilen esaslara müstenit tekliflerini şahsan kabul etti. Kabul olunan hususların en mühimleri şunlardı: **1)** Türklerl esakin vilâyetlerin düşmana şu veya bu suretle terkolunmaması ve hiçbir himaye veya mandanın kabul edilmemesi, yani *Türk vatanının tamamiyet ve istiklâlinin muhafazası*; **2)** Gayrimüslim unsurlara Türk memleketinin siyasî hakimiyet ve içtimaî muvazenesini ihlâl edecek mahiyette *imtiyazlar verilmemesi*; **3)** "Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti„ nin hukukî bir teşekkül olmak üzere İstanbul Hükûmetince *tanınması*; **4)** İtilâfçılarla Osmanlı Devleti arasında sulhü takrir için aktolunacak konferansa "Heyeti Temsiliye„ tarafından da *tasvip* edilen kimselerin gönderilmesi; **5)** İçtima etmek üzere bulunan "Osmanlı Meclisi Meb'usanı„ nın İstanbulda toplanması *caiz olmadığı*.

Salih Paşa, kabul ettiği bu esaslara kabine erkânını da iştirak ettirmeğe çalışacağını, muvaffak olamadığı takdirde kabineden çekileceğini vadetmiş ise de vadini tutmamıştır. Bundan başka İstanbul Hükûmeti ötede beride bazı kimselerin millî hareket aleyhine bazı teşviklerde ve hareketlerde bulunmalarının önüne de geçmemiştir. Ekserisi zayıf ve beceriksiz adamlardan mürekkep Rıza Paşa kabinesinde Dahiliye Nazırlığı eden *Damat Şerif Paşa*, millî harekete karşı *düşmanlığını* birtakım hamiyetsiz adamları vali tayin etmek ve İstanbul civarında millî harekete muhalif olmak üzere gayri Türklerden toplanan çetelere yardım eylemek suretile gösteriyordu. Lâkin haricî ve dahilî düşmanların ve onların müttefiki ve kölesi olan Padişahın elbirliğile Ali Rıza Paşa kabinesini devirerek açıktan açığa millî harekete düşman olan Ferit Paşayı tekrar iktidar mevkiine getirmek istediklerini de Mustafa Kemal pekâlâ biliyordu. Çünkü Türk milletinin düşmanları, Ali Rıza Paşa kabinesini ancak Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyetinin tazyikı ile ve *milleti avutup oyalamak için* hükûmet başına getirmişlerdi. Bunun içindir ki Mustafa Kemal, ötekine

nispeten daha az fena saydığı bu kabinenin bir müddet daha kalmasına taraftardı. Vaitlerini tamamen ifa etmemesine rağmen onu Meclisi Meb'usan toplanıp teşriî vazifesini ifaya başlayıncaya kadar *muhafaza etmek* istiyordu.

"MECLİSİ MEB'USAN„ MESELESİ

Bu esnada gerek Heyeti Temsiliye gerek İstanbul Hükûmeti Meclisi Meb'usanın toplanması meselesile çok meşgul oldular. Mustafa Kemal düşman işgali altına alınmış ve daima düşman gemilerinin toplarile tehdit olunabilecek bir şehirde, bir *Millet Meclisi* nin toplanıp serbest ve müstakil müzakerede bulunabilmesi *mümkün olmadığını* söylüyor, yazıyor ve Millet Meclisinin *dahilî vilâyetlerden birisinde* toplanması lüzumunu reddolunamıyacak kadar kuvvetli delillerle ileri sürüyordu. Fakat evelce murahhasının iştirak ettiği bu noktai nazara İstanbul Hükûmeti yanaşmak istemiyordu; hatta Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyetinin İstanbuldaki azalarından bazıları bile Meb'usan Meclisinin İstanbulda toplanması fikrini müdafaa ediyorlardı.

Aşağıda sırası geldikçe anlatılacak vakıalar, Mustafa Kemalin bütün meselelerde olduğu gibi, bunda da atiyi nekadar vazıh, sarih gördüğünü ispat edecektir. Fakat İstanbul Hükûmeti başında bulunan ve millî harekete muzaheret, hatta istinat ediyor gibi görünen nazırlar şöyle dursun, Mustafa Kemalin bazı arkadaşları bile vaziyeti kavrıyamamışlardı; buna binaen Heyeti Temsiliye, Meclisi Meb'usanın İstanbulda içtimaına kat'î muhalefet etmemiş; ancak Meclise gelecek azalardan "vatanın tamamisini, devlet ve milletin istiklâlini temininden ibaret olan gayeyi muhafaza ve müdafaa için müttefik ve azimkâr *bir grup* vücuda getirmeği„ istihdaf ederek bunu temine çalışmıştır. Bu maksadı istihsal için Mustafa Kemal ve arkadaşları İstanbula daha yakın bir yere gelip işi yakından takip etmek istediler ve Sıvastan, *Ankaraya geldiler* (27 Kânunuevel 1919)*(Res. 13,14)*. İşte bu andan itibaren Heyeti Temsiliye merkezi Ankara oldu. Mustafa Kemal İstanbula gidecek Anadolu meb'uslarını iptida *Ankarada toplayıp* müzakere ederek onların hattı hareketlerini kararlaştırmak ve bu suretle hem Müdafaai Hukukun meclisteki grupunu tanzim hem de meb'usların emniyetlerine müteallik tedabiri ittihaz etmek istiyordu. Fakat büyük meselelere, böyle mühim ve nazik zamanlarda devlet işlerine aklı ermiyen birtakım dar ve kısa

düşünceli adamlar, başlarında İstanbul Hükûmeti olmak üzere buna da *muhalefete* kalkıştılar. Umumiyetle görülmektedir ki, ötedenberi İstanbulda siyasetle meşgul kimseler, hükûmet adamları, bir türlü *siyasetin ancak hakikî bir kuvvete istinat ederek kıymet kazanabileceğini anlıyamamışlardır.* Sırf nazari hukuk, mantıkî söz, veya düşmana yaranmak ve yalvarmak gibi boş şeylerin bir kıymeti olacağına inanabilmişlerdir. Vaziyetlerin hakikî mana ve mahiyetlerini olduğu gibi görebilen *dâhinin* nasihatlerini olsun, dinliyecek kadar bir feraset gösterememişlerdir.

İstanbul ricali ve taraftarları, Türk vatanının tamamiyetini, türk istiklâlinin muhafazasını hâlâ ecnebi kumandanlarının emirlerine itaatle ve filî kuvvet gösterip düşmanları hürmete icbar etmeksizin mümkün olacağını zannediyorlardı!... Bu yanlış düşünceler hakkında Mustafa Kemal, bütün Türklerin daima hatırlarından çıkmaması lâzımgelen şu vecizeleri Büyük Nutkunda irat etmiştir:

"Nısfet ve merhamet niyaz etmekle millet işleri, devlet işleri görülemez; millet ve devlet şeref ve istiklâli temin edilemez. Nısfet ve merhamet dilenmek gibi bir prensip yoktur. Türk milleti, Türkiyenin müstakbel çocukları, bunu bir an hatırdan çıkarmamalıdır [1] ..."

İstanbul ricali bu hakikatten gafil olmakla beraber, Anadolu halkı, onu, adeta insiyakî olarak mükemmelen anlıyordu.

Hür ve müstakil müzakereye müsait olmıyan bir muhitte Türk vatanının, Türk milletinin hakikî menfaatini istemiyen veya göremiyen kimselerin idaresi altında açılacak bir meb'usan meclisinden, *müspet neticeler çıkamıyacağını* Mustafa Kemal pekâlâ biliyordu. Bunun için, artık Meclisi Meb'usana ciddî bir kıymet atfetmeksizin, şimdiye kadar olduğu gibi, doğrudan doğruya Milletle temasta bulunarak ve Millet kuvvetine dayanarak işinde, devam etti; Ankarada, Ankara halkına ve Ankaraya gelen meb'uslara *irşadatta* bulundu. Bu irşadat ile neticeleri ileride görülecektir.

SON "OSMANLI MECLİSİ MEB'USANI,,

Mustafa Kemal bu faaliyetlerde iken, İstanbulda da "*Meclisi Meb'usan,,* açıldı (12 Kânunusani 1919).

İstanbulda düşman kuvvetlerinin tehditleri altında ve yaki-

[1] " Nutuk,, , sahife 221, *(Lüks tabı, S. 263).*

ninde kendini müdafaa edebilecek ciddî bir kuvvet bulunamıyan bu son Osmanlı Meclisi Meb'usanı *(Res. 15)* kendi zâf ve aczini arttırmak hareketlerinden de çekinmedi: Mecliste Müdafaai Hukuk Cemiyetinin bir grupunu teşkil etmekten korkan gafil ve hakikatten bihaber adamlar, "Felâhı Vatan Grupu„ namında bir teşkilât vücuda getirmeğe kalkıştılar.

Bununla millî kuvveti kendinde toplıyan "Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyetine„ bağlı olmadıklarını izhar ederek *zâflarını gösterdiler* ve düşmanın cesaretini arttırdılar. Halbuki siyasî vaziyeti olduğu gibi görenler için bu esnada yapılabilecek yegâne doğru iş Mecliste, Müdafaai Hukukun *bir grupunu* tesis ile bu grupun ve Meclisin Riyasetine *Mustafa Kemali intihap* etmekten ibaretti.

Memleketin asıl mümessili olan bu fırkanın Meclisi Meb'usandaki nafiz vaziyeti, ve Anadolu dahilinde filî bir kuvvet başında duran ve bütün vaziyete hâkim bulunan Mustafa Kemalin *tehditkâr* mevkii, haricî ve dahilî düşmanları endişeye düşürerek meclisi *kuvvetlendirecek* ve müzakere ve icraatlarına bir dereceye kadar *hürriyet ve istiklâl* verecekti.

Bu doğru ve müspet tabiye, meclis azasına tavsiye dahi olunduğu halde onlar tarafından tatbik edilmedi. Bunun tatbik edilmemesi üzerine artık meclisin ciddî işler göremiyeceğine ve pek çabuk *dağılmıya mahkûm* bulunduğuna şüphe olunamazdı. Mustafa Kemal bu akıbeti derhal görmüştü. Onun için Meclisi Meb'usanın tecavüze uğrıyacağına ve dağıtılacağına intizaren evelden tevessül olunacak tedbirleri hazırlamakla meşgul bulunuyordu.

Ankaraya gelen meb'uslar için, Mustafa Kemal, milletin emel ve maksatlarını kısaca ifade edecek *bir programın ilk müsveddelerini* de kaleme almıştı. İstanbul Meclisinde bu programa muvafık olarak "*Misakı Millî*„ denilen vesika tanzim edildi; ve Meclis tarafından kabul olundu (28 Kânunusani 1920). Erzurum ve Sıvas Kongreleri esasatının Meclis kararı olmak üzere "Misakı Millî„ suretinde ilânı bu son Osmanlı Meclisinin yegâne müspet bir işi olarak telâkki edilebilir [1].

---

[1] Misakı Millinin metni şudur:

"Zirde vaziülimza Osmanlı Meclisi Meb'usan azaları istiklâli devlet ve istikbali milletin, haklı ve devamlı bir sulhe nailiyet için ihtiyar edebileceği fedakârlığın haddi azamisini mutazammın olan esasatı ati-

Meclisi Meb'usanın *mesnetsiz,* kuvvetsiz, ve ciddî teşkilâttan mahrum olduğunu gören düşmanlar, bu meclisi toplıyan ve ona istinat etmek istiyen Osmanlı Hükûmetinin kıymetsizliğini anlıyarak, derhal onu tehdide başladılar: Meclisin açılmasından birkaç gün sora İngiltere, İtalya ve Fransa mümessilleri, Osmanlı Hükûmetine ültimatomlu bir nota vererek, millî harekete taraftar sandıkları Harbiye Nazırı ile Erkânıharbiye Reisinin *kabineden çekilmesini* talep ettiler. Bunlar da çekilmekten gayrı çare ve tedbir bulmadılar.

---

yeye tamamii riayetle mümkünüttemin olduğunu ve esasatı mezkûre haricinde payidar bir Osmanlı saltanat ve cemiyetinin devamı vücudu, gayrimümkün bulunduğunu kabul ve tasdik eylemişlerdir.

Madde 1 — Devleti Osmaniyenin munhasıran Arap ekseriyetile meskûn olup 30 Teşrinievel 1918 tarihli mütarekenin hini aktinde muhasım orduların işgali altında kalan aksamının mukadderatı, ahalinin serbestçe beyan edecekleri âraya tevfikan tayin edilmek lâzımgeleceğinden, mezkûr hattı mütareke dahilinde dinen, ırkan ve aslen müttehit, yekdiğerine karşı hürmeti mütekabile ve fedakârlık hissiyatile meşhun ve hukuku ırkıye ve içtimaiyelerile muhitiyelerine tamamile riayetkâr Osmanlı-islâm ekseriyetile meskûn bulunan aksamın heyeti mecmuası hakikaten veya hükmen hiçbir sebeple tefrik kabul etmez bir küldür.

Madde 2 — Ahalisi ilk serbest kaldıkları zamanda ârayı ammelerile Anavatana iltihak etmiş olan Elviyei Selâse için ledelicap tekrar serbestçe ârayı ammeye müracaat edilmesini kabul ederiz.

Madde 3 — Türkiye sulhüne talik edilen Garbî Trakya vaziyeti hukukiyesinin tespiti de sekenesinin kemali hürriyetle beyan edecekleri âraya tebaan vaki olmalıdır.

Madde 4 — Makarrı Hilâfeti İslâmiye ve Payitahtı Saltanatı Seniye ve Merkezi Hükûmeti Osmaniye olan İstanbul şehrile Marmara Denizinin emniyeti her türlü halelden masun olmalıdır. Bu esas mahfuz kalmak şartile Akdeniz ve Karadeniz Boğazlarının ticaret ve münakalâtı âleme küşadı hakkında bizimle sair bilûmum alâkadar devletlerin müttefikan verecekleri karar muteberdir.

Madde 5 — Düveli İtilâfiye ile muhasımları ve bazı müşarikleri arasında takarrür eden esasatı ahtiye dairesinde ekalliyetlerin hukuku, memaliki mütecaviredeki müslüman ahalinin de ayni hukuktan istifadeleri ümniyesile tarafımızdan teyit ve temin edilecektir.

Madde 6 — Millî ve iktisadî inkişafımız dairei imkâna girmek ve daha asrî bir idarei muntazama şeklinde tedviri umura muvaffak olabilmek için her devlet gibi bizim de temini esbabı inkişafatımızda istiklâl ve serbestii tamma mazhar olmamız üssülesası hayat ve bekamızdır. Bu sebeple siyasî, adlî, malî inkişafımıza mâni kuyuda muhalifiz. Tahakkuk edecek düyunatımızın şeraiti tesviyesi de bu esasata mugayir olmıyacaktır. 28 Kânunusani, 1336 (1920).„

Devletin istiklâlini muhil bu tehdide baş eğmemeleri için Harbiye Nazırına, Sadrazama, Mustafa Kemal tarafından tavsiyelerde bulunuldu. Lâkin İstanbulda bulunan Müdafaai Hukuk mensupları bile, ecnebi mümessillerinin tarafı haktan görünen propagandalarına inanacak kadar *safdillik* gösteriyorlardı. Bu safdillik ve bütün muhitin *ürkekliği* bu tavsiyelerden istifadeye mâni teşkil etmişti.

Harbiye Nazırının ve Erkânıharbiye Reisinin fuzulî bir müdahale ile ıskat olunmasından sora Meclis Reisi ecnebiler tarafından *tevkif* edildi; ve mecliste serbest müzakerenin imkânsızlığı pek çabuk meydana çıktı. Bazı meb'usların yine ecnebiler tarafından tevkif edileceği de şayi oldu. Buna rağmen hâlâ hükûmet kendi kuvvetine dayanarak değil *düşmanlara yaranmakla* bir şey kazanabileceği zehabını gafil gafil taşıyıp duruyordu; Mustafa Kemalin mektup ve telgrafnamelerindeki irşatkâr tavsiyelerini dinlemiyordu.

Şubat (1920) sonlarına doğru, Yunanlılar, İzmire yeni asker yollıyarak cepheyi kuvvetlendirdiler, ve ayni zamanda İtilâf Devletleri İstanbul Hükûmetine bir nota vererek Yunanlılar karşısında bulunan "*Kuvayi Milliye*" *cephesinin* 3 kilometre geri alınmasını talep ettiler.

İtilâf Devletlerinin siyaseti, gittikçe tavazzuh ediyordu. İstanbulda Meclisi Meb'usanı toplayıp Padişah Hükûmetini, o Meclise istinat ettirerek, bütün memlekete hâkim ve nafiz bir hale getirmek; Müdafaai Hukuk Cemiyetinin nüfuz ve otoritesini kırmak ve bu suretle *her istediklerini bu kanaldan külfetsizce yaptırmak.*

Fakat İtilâfçılar bu plânlarında Mustafa Kemalin deha ve kudretini eyice hesap edememişlerdi... Mustafa Kemalin hakikî vaziyeti görerek bu oyuna gelmemesi üzerine, İtilâfçılar, yine *maddî kuvvete müracaat* ettiler; takviye ettikleri Yunanlıları İzmir havalisinde daha içerilere saldırttılar.

Ali Rıza Paşa kabinesi, millet mümessili Mustafa Kemale samimî bir surette yanaşmamış ve ecnebi düşmanlara yaranabilmek siyasetinden yalnız muzır semereler toplamış olduğundan mesnetlerini tamamen kaybetmişti: *İstifa edip çekildi* (3 Mart 1920). Yerine gelen Salih Paşa kabinesi, Ferit Paşaya yol açmak üzere bir *köprü* hizmetini gördü.

İSTANBULUN MÜTTEFİKLER TARAFINDAN İŞGALİ

Artık yabancı düşmanlarla onlara sadık ve muti Padişah, el birliğile, Türk Milleti aleyhine şiddetli tedbirler almıya karar vermişlerdi. İngilizler, 9 Martta İstanbulun *Türk Ocağı* merkezini bastılar; 16 Martta İstanbul limanına büyük zırhlılarını sokup bir miktar asker daha çıkararak *hükûmet dairelerini işgal* ettiler *(Res. 16-18)*. Müttefikler namına yapılan bu işgal esnasında Şehzadebaşı karakolunu ansızın basarak içindeki türk neferlerini *şehit ettiler*... Bütün bu vakıaları *Manastırlı Hamdi* Efendi namında hamiyetli ve cesur bir Türk telgrafçısı doğrudan doğruya Mustafa Kemale bildirdi.. Bu kahraman telgrafçının haberleri adeta batmakta olan bir gemiden son dakikada alınan haberler gibi birdenbire kesildi. Onun telgraf çektiği İstanbul merkezi de işgal edilmiş demekti [1].

Hasılı, 16 Mart 1920 de, Müttefikler namına, çoğu İngiliz olmak üzere, Müttefiklerin ve hatta Yunanlıların, bahrî ve berrî kuvvetleri tarafından *İstanbul resmen işgal edildi.* Vakıâ bu resmî işgalden önce, Mondros Mütarekesini (30 Teşrinievel 1918) müteakıp; İstanbul filen İtilâf Devletlerinin askerî işgali altına girmişti. Fakat 16 Martta, İtilâf Devletleri namına ilân olunan resmî işgal, beyneddüvel hukukî *yeni bir vaziyet* ihdas ediyordu. İtilâf Devletleri namına İşgal Ordusu Kumandanı İngiliz Ferik Jenerallerinden *Vilson* (Wilson) un, 16 Mart tarihile neşrettiği iki adet beyanname ile İstanbulda *idarei örfiye* ilân olunduğu ve Vilsonun "evamirine muhalif veya asayişi umumiyenin ihlâlini intaç edecek veya düşmanlarına muavenet edebilir bir harekette veya hareket teşebbüsünde... bulunursa divanı harp tarafından muhakeme ve idam veya diğer dir ceza ile hükmedilecektir„ [2] deniliyordu.

Bu yeni vaziyete göre, işgal ordusunun *divanı harbi* gerek İstanbulda, gerekse *İstanbula merbut ve muti olmayı kabul eden heryerde, herkesi siyasî sebeplerden dolayı muhakeme etmek hakkını* kendine almış oluyordu; bu suretle Anadolu ve Rumeli vilâyetlerinden İstanbula itaati kabul etmiş olanlarında, millî müdafaa hareketine iştirak eden kimselerin, "İngilizlerin emirlerine muhalif hareket ettikleri, asayişi umumiyeyi ihlâl

---

[1] Bu heyecanlı muhabereyi, taiebe mutlaka Büyük Nutuktan okumalıdır: sahife 259-260, *(Lüks tabı, S. 306-308)* (Lâhika II).

[2] Beyannamenin metni aynen alınmış olduğundan, cümle düşüklükleri tashih edilmemiştir.

eyledikleri„ esbabı mucibesile, İstanbulda kurulan İngiliz Divanı Harbi Örfisine celp ve muhakeme edilerek cezalandırılmalarına imkân hasıl oluyordu.

Bundan başka, İtilâf Devletleri işgal beyannamesinde, "işgal muvakkattir„ denilmekle beraber, *işgal müddeti tahdit ve tayin edilmiş değildi.* Versay Muahedesinde, İtilâf Devletlerinin Alamanyayı işgal altında bulundurabilecekleri zaman, tayin ve tahdit edilmiş olmasına rağmen, Alamanya arazisinden çekilmeleri için birçok müzakere ve münakaşalar lâzımgelmişti. İşgal müddetinin gayrimuayyen olması, şu veya bu vesile ile, işgalin temdidine hukukî imkân verebilecekti. İngilizlerin Mısırdaki muvakkat işgal meselesi, bu imkâna çok mukni *bir misal* teşkil ediyordu. Bu cihetle 16 Mart işgal beyannameleri, Mondros Mütarekesi ahkâmını *teşdit* eder bir mahiyette idi.

MECLİSİ MEB'USANIN DAĞITILMASI

İstanbulun işgali günü Meclisi Meb'usana giren bir ingiliz müfrezesi bazı *meb'usları tevkif* ederken [1] tevkif edilmiyenler de o şerait içinde bir iş görmek mümkün olamıyacağını nihayet anlıyabilerek *dağılmışlar* ve bunlardan bir kısmı İstanbuldan kaçarak Ankara yolunu tutmuşlardı.

İşte Osmanlı İmparatorluğunun son Meb'usan Meclisi bu suretle dağılmıştır (16 Mart 1920).

G. YENI TÜRK DEVLETİNİN ANKARADA TEMELI EŞMESİ

"TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ„

Mustafa Kemal, daha Anadoluya gitmeden önce vaziyetini pek doğru, pek eyi takdir ve tayin ederek "*hakimiyeti milliyeye*„ müstenit, bilâkaydü şart müstakil *yeni bir Türk Devleti* tesis etmekten gayrı Türkler için kurtulmak çaresi olmadığına karar vermiş bulunuyordu ve bunun da sözle, hak iddia etmekle, merhamet dilenmekle, siyaset diye düşmanlara müdara ve mümaşat eylemekle elde edilmeyip filî bir kuvvete dayanarak "celâdet göstermekle„, fedakârca mukavemette bulunmakla kabil ola-

[1] İngilizler tarafından tevkif olunan meb'usların çoğu Maltaya nefyedilmişlerdir. Bunlardan bazılarına, ezcümle Rauf Beye, Mustafa Kemal tarafından, işin vukuundan evel haber verilerek Ankaraya gelmeleri tavsiye edilmiş ise de bu tavsiyeden istifade etmemişlerdir.

cağına da kat'î kanaati vardı. Siyasî geçinenler arasında bu realist noktai nazarı kendiliğinden idrak edenler bulunmak şöyle dursun, Mustafa Kemalin tavsiye ve irşatlarından sora dahi bu noktai nazarı benimseyebilenler pek azdı.

Mustafa Kemal, bu *esas kanaatini* tahakkuk sahasına çıkarmak için, Anavatanın taarruza uğramış kısımlarında müdafaa tertibatını bir merkeze bağlıyarak tanzime çalıştığı gibi, memleketin bellibaşlı kumandanlarını ve idare memurlarını da yine bir merkeze bağlıyarak *Müstakil Türk Devletini* kurmağa uğraşıyordu. Bu iki cepheli faaliyetinde maksadını pek eyi anlıyan ecnebi düşmanlarla, onlara uyan padişah mensupları tarafından birçok müşküllere ve manialara uğruyordu. Hatta Mustafa Kemalin millî ve vatanî mücadelesine iştirak eden arkadaşlarından bile *Reisin* fikir ve gayelerini hakkile kavrıyamamak yüzünden, ayrıca müşkülât çıkaranlar da oluyordu.

Mustafa Kemal Osmanlı Meclisi Meb'usanının toplanmasını, gayeye ermekte bir merhale olabileceği ümidile, teşvik etmişti. Yukarda izah edildiği üzere Mustafa Kemal, Meclisin İç Anadolu şehirlerinden birinde; yani düşmanın kolay tehdit edemiyeceği, tehdidi halinde dahi milletçe korunması kabil olacak bir mevkide toplanmasını istiyordu. Bu suretle Meclis Milletin fikir ve emellerini istiklâl ve hürriyetle temsil edebilir, müzakere ve münakaşalarında serbest bulunabilirdi. Mustafa Kemalin bu çok esaslı fikrine rağmen, Meclisin İstanbulda içtimaı takarrür edince artık bu Meclisten bir iş beklenilemiyeceğine ve Meclisin pek az devam edebilip zorla dağıtılacağına, hatta bazı meb'usların tevkif dahi edileceğine kanaat getirmişti. Hele Meclisi idareye kalkışan bazı *az malûmatlı, hafif akıllı, zayıf düşünceli* kimseler tarafından, ecnebilerle saray tesiri altında, irtikâp olunan hatalar tevali ettikçe bu kanaat daha ziyade teeyyüt ediyordu. Meb'usların pek kısa bir zamanda tazyik ve tehdide maruz kalacağını, bu suretle *evelden kestiren* Mustafa Kemal, vukuunu muhakkak gördüğü bu hale çare olmak üzere *tedbirler almağa* başlamıştı. Bunların esası, Orta Anadoluda maddî ve manevî kuvveti teksif ve temerküz ettirmek, düşmanın Anadoludaki kuvvetlerini eksiltmek ve taarruzunu işkâl için bazı yollarda manialar vücuda getirmek [1] ve tevkif edilecek millet mümessil-

[1] Eskişehir ve Afyon Karahisarındaki ecnebi kıt'aları silâhtan tecrit edilmiş, Geyve, Ulukışla civarlarında demiryol hatları tahrip ettirilmişti.

lerine mukabil rehine olmak üzere Anadoludaki *bazı ecnebi zabitlerini tevkif* ettirmekti. Orta Anadoluda maddî ve manevî kuvvetleri teksif için, Mustafa Kemalin verdiği en mühim karar Ankarada salâhiyeti fevkalâdeyi haiz *bir millet meclisi* toplayıp millî hakimiyeti, o müstakil ve hür mecliste tecelli ettirmekti. Hal ve istikbal için son derece ehemmiyetli olan bu kararını, Mustafa Kemal *19 Mart 1920 de* yani İstanbul işgal edilip son Osmanlı Meclisinin dağıtılmasından üç gün sora bütün vilâyetlere ve kolordu kumandanlıklarına tebliğ etti [1].

Bu emirde, *fevkalâde salâhiyeti haiz bir meclisin* Ankarada içtimaı ve dağılmış *Meclisi Meb'usan* dan Ankaraya gelebileceklerin de bu meclise iştirak etmesi zaruretinden bahsedilerek *yeni intihabata başlanması* bildiriliyordu.

İntihabatın icrası için lâzım talimat ta bu emirde yazılı idi; meb'usların 15 gün zarfında Ankarada içtima edebilmelerinin temini bu talimat ile isteniyordu.

Talimat mucibince memleketin her tarafında, sürat ve ciddiyetle intihap yapıldı ve memleketin tekmil intihap dairelerinden seçilen meb'uslar Ankaraya geldiler. Bu suretle teşekkül eden meclis, bütün milletin, bütün memleketin hakikî mümessili oldu ve buna "*Türkiye Büyük Millet Meclisi*„ adı verildi.

Büyük Millet Meclisi, *1920 Nisanının 23 üncü günü* Ankarada açıldı *(Res. 19-21)*.

Mustafa Kemalin Mecliste ilk irat ettiği program nutukta memleket ve milletin vaziyeti gayet nafiz bir nazarla tahlil edilmiş ve takip edilecek yol da vuzuhla, kat'iyetle çizilmişti.

Mustafa Kemal, sözlerinin başında şu büyük hakikati ifade ediyordu: **"Hayat demek mücadele, musademe demektir. Hayatta muvaffakıyet mutlaka mücadelede muvaffakıyetle mümkündür. Bu da manen ve maddeten kuvvete, kudrete istinat eder bir keyfiyettir"**; sora eski türk ve islâm devletlerinin tarih ve

[1] Mustafa Kemal bu meclisin bir *meclisi müessisan*, yani rejimi değiştirmeğe salâhiyettar bir meclis olması lüzumunu daha o zaman zihninde takarrür ettirmiş ve yazdığı umumun ilk müsveddesinde bu tabiri de kullanmıştı. Fakat umumun kat'î tahririnde halkın ünsiyet etmediği bir tabir olduğu cihetle, " Salâhiyeti fevkalâdeye malik bir meclis „ denilmesi tercih edilmiştir. (Hatta o zaman gönderilecek meb'usların intihabında nazarı dikkate alınmak üzere bu meclisin mahiyet ve salâhiyetlerinin ne olacağını telgrafla soran bazı zevata Mustafa Kemal verdiği cevaplarda bunun bir meclisi müessisan olacağını fakat bu tabiri şimdiden istimal etmek caiz görülmediğini yazmıştır.)

siyasetlerini üstadane tahlil ve tenkit ederek "bizim vuzuh ve tatbik kabiliyeti gördüğümüz siyasî meslek *millî siyasettir*„ diyordu. Millî siyaseti de şöyle tarif ediyordu: "*Millî hudutlarımız içinde her şeyden evel kendi kuvvetimize dayanmakla mevcudiyetimizi muhafaza* ederek, millet ve memleketin hakikî saadet ve umranına çalışmak... Alelıtlak tulü emeller peşinde milleti işgal ve ızrar etmemek. Medenî cihandan medenî ve insanî muameleye ve mütekabil dostluğa intizar etmek.„

"TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ HÜKÛMETİ„

Büyük Millet Meclisinin ilk işi *hükûmet teşkili* meselesi oldu: bu mesele son derece nazik idi. Bir Osmanlı Saltanatı, bir İslâm Hilâfeti, velev hayal ve hulya olsa bile, henüz vardı. Hatta bir kısım münevver sayılan kimseler arasında bile Padişahın mazur mevkide bulunduğuna zahip olanlar yok değildi. Bu cihetle hükûmet teşkili teklifini çok ihtiyatla yürütmek icap ediyordu. Bununla beraber Mustafa Kemalin *iktidar ve itibarı* bu meselenin de müspet bir surette halline yetti. Mustafa Kemalin bir takriri üzerine kısa bir münakaşadan sora Türkiye Büyük Millet Meclisi şu esasları kabul etti:

1) *Hükûmet teşkili zaruridir;*

2) Muvakkat kaydile bir hükûmet reisi tanımak veya padişah kaymakamı ihdas etmek caiz değildir;

3) Mecliste mütekâsif millî iradeyi bilfiil vatan mukadderatına hâkim tanımak esas umdedir. *Türkiye Büyük Millet Meclisinin fevkinde bir kuvvet mevcut değildir;*

4) Türkiye Büyük Millet Meclisi teşriî ve icraî salâhiyetleri kendinde toplamıştır. Meclisten ayrılacak bir heyet Meclise vekil olarak hükûmet işlerini görür. Meclis reisi bu heyetin de reisidir.

Hatıra: Padişah ve halife, altında bulunduğu tazyikten kurtulduğu zaman, *Meclisin tanzim edeceği kanunî esaslar* dairesinde vaziyetini alır.

Bu esasları ifade eden takrir hukukî ve siyasî noktalardan dahiyane bir eserdir; hele en sonuna ilâve olunan o küçük muhtıra fevkalâde mühimdir; bu muhtıra hâlâ padişahın ve padişahlığın mahiyetini anlıyamayanları bir taraftan tatmin eder gibi görünmekle beraber hakikatte *padişahın ve padişahlığın tamamen Millet Meclisi irade ve emrine tâbi olacağını* kat'iyetle ifade ediyordu; bu takriri kabul etmekle "*Meclisi Müessisan*„ olduğunu tespit ve ilân etmiş demek olan Büyük Millet

Meclisi, bu muhtıra ile Osmanlı Devleti teşkilâtının en esaslı umdelerini de değiştirmek hak ve salâhiyetlerini dahi haiz bir Meclisi Müessisan olduğunu daha açık söylemiş oluyordu.

Bu takririn kabulü üzerine artık *yeni Türk Devleti,* millet mümessili olan Meclis tarafından *tasvip ve kabul edilmiş* demekti. Takrirde münderiç esaslara göre kurulan devlet mutlak olarak hakimiyeti milliye esasına müstenit bir devlet yani "*cümhuriyet*„ demekti. Bu kelime telâffuz olunmamakla beraber, *hukukan ve filen* cümhuriyet tesis edilmiş oluyordu. Takririn muhtevasına nazaran bu yeni Türk Devleti "*vahdeti kuva*„ (teşri, icra ve kaza kuvvetlerinin ayrılığı faraziyesini doğru görmeyip, bütün devlet kuvvetlerinin esasta birliğini kabul) nazariyesine göre teşkil olunuyordu. Bütün hakimiyet ve iktidar Türkiye Büyük Millet Meclisinde temerküz ve tecelli ediyordu. Bu Meclis *icra vazifesini* ifa için kendisine karşı mes'ul olacak birkaç *vekil* ayıracaktı. Meclisin ve Vekiller Heyetinin riyasetinde *ayni zat* bulunacaktı.

Yeni Türkiye Devletinin teşekkülünü intaç eden bu mühim mesele halledilir edilmez *Mustafa Kemal, Meclis ve Hükûmet riyasetine intihap edildi (24/25 Nisan 1920) (Res. 22).*

Bu intihap ile Mustafa Kemal yalnız Meclis ve Hükûmetin değil devletin yani *cümhuriyetin de riyasetine* intihap edilmiş oluyordu. 2 Mayısta çıkan bir kanunla Erkânıharbiyei Umumiye işleri de dahil olmak üzere 11 vekilden mürekkep "*İcra Vekilleri Heyeti*„ teşekkül ederek faaliyete başladı. Millî Müdafaa Vekâletine *Fevzi Paşa (Res. 23)* [1], Erkânıhar-

[1] **Fevzi Paşa** — Yeni Türk Devletinin ilk iki müşüründen birisi olan ve yunan taarruzuna karşı vukua gelen muharebelerin cümlesinde Türk Ordusunun Erkânıharbiye Reisliğini büyük bir iktidar ve salâhiyetle ifa eden ve bugün de *Büyük Erkânıharbiye Reisi* bulunan Fevzi Paşa, 1876 da İstanbulda doğmuştur. Babası Topçu Miralayı Çakmakoğullarından Ali Beydir. İlk tahsilini Rumelikavağı mahalle mektebinde tamamladıktan sora Soğukçeşme Rüştiyesini, sora Kuleli İdadisini ve Pangaltı Harbiye Mektebini bitirerek 1895 te mülâzim oldu; Harbiye Mektebinde muvaffakıyetinden dolayı Erkânıharbiye sınıflarına ayrıldı; 1898 de Erkânıharbiye sınıflarını da ikmal ederek, Erkânıharbiye Yüzbaşılığile mektepten çıktı.

İstanbulda "Erkânıharbiyei Umumiye„ 4 üncü Şubesinde başlıyan askerî hizmetlerini, başta Osmanlı Avrupasının garp kısmında, Sırplar ve Arnavutlarla meskûn mıntakalarda pek parlak ifa ettiğinden, 9 senede Miralaylığa terfi olunmuştu. Miralay *Kavaklı Fevzi Bey*, 1908 senesinde Sırp, Avusturya ve Karadağ hudutları arasındaki Yenipazar sancağında

biye Riyasetine *İsmet Bey (Res. 24)* intihap olunmuştur. Artık Türk Milletinin kurmıya giriştiği yeni devletin temelleri

---

Taşlıca Mutasarrıf ve Kumandanlığile beraber, Nizamiye 35 inci Fırkaya kumanda ediyordu; o sıralarda bu mevki *siyasî ve askerî* büyük bir ehemmiyeti haizdi.

1908 inkılâbını müteakıp, Fevzi Bey, yine o havalide askerî ve mülkî vazifelerini ifada devam etti; Taşlıca Mutasarrıflığı uhdesinde kalmak üzere Mürettep Kosova Kolordusu karargâhında ve bir müddet sora bu kolordunun Erkânıharbiye Reisliğinde bulundu (1910). İtalyanların Trabulusa taarruzu üzerine Adriyatik Denizi tarafından Rumeliye asker ihraç etmeleri ihtimaline karşı teşkil olunan Garp Kolordusu Erkânıharbiye Riyasetine tayin olundu.

Balkan Harbi seferberliği başlangıcında (Eylûl 1912) Vardar Ordusu Erkânıharbiyesi Harekât Şubesi Müdürlüğünde bulunarak, Balkan Harbi bittikten sora, Anadoluya, Ankara Fırkası Kumandanlığına memur edildi; üç ay sora merkezi yine Ankarada bulunan 5 inci Kolordu Kumandanlığına geçirildi. Beşinci Kolordu Kumandanı iken rütbesi de Mirlivalığa terfi olundu (Mart 1914)

Büyük Harp başladıktan sora, *Mirliva Fevzi Paşa,* kolordusile Çanakkale müdafaasına iştirak etmiş ve Anafartalar muharebelerinin nihayetinde, tahliyeden biraz evel bir ay kadar Anafartalar Grupu Kumandanlığı vekâletinde bulunmuştur (Kânunuevel 1915). Oradan yine 5 inci Kolordu Kumandanlığına geçmiş ve 1916 senesi eylûlünde, Kafkas cephesinde bulunan 2 inci Kafkas Kolordusu Kumandanlığına, bir sene sora da ayni cephede harbeden II inci Ordu Kumandanlığına tayin edilmiştir (Temmuz 1917).

O sıralarda Suriyenin vaziyeti ehemmiyet kespediyordu. Galiçyadan dönen askerlerden, Suriyede VII inci ordu teşkil olunmuştu; Mirliva Fevzi Paşa, II inci ordudan alınıp bu VII inci ordunun başına geçirildi, ve Suriyedeki hizmetlerine mükâfat olarak *Ferikliğe* terfi edildi (28 Temmuz 1918).

Mütarekeden sora, bir müddet Erkânıharbiye Reisliği (1918 sonları ve 1919 başları), ve bir müddet te Harbiye Nazırlığı (1920 iptidaları) etti. Bu makamlarda bulunduğu sırada, Anadoluya levazım ve teçhizat sevki ile ve sair suretlerle *millî müdafaaya mühim hizmetler* etti. Türk millî hareketi aleyhine. şiddetli bir vaziyet almak için tekrar mevkii iktidara getirilen Ferit Paşa kabinesinin teşekkülünden evel Harbiye Nezaretinden çekildi ve artık millî vazifenin ancak Anadoluda yapılabileceği kanaatile *8 Nisan 1920 de Anadoluya geçti.*

Millet Mümessili Mustafa Kemal ve Büyük Millet Meclisi, Ferik Fevzi Paşanın askerî iktidarını, millî hizmetlerini, tamamile takdir etmekte olduklarından, Müşarünileyh Ankaraya gelince, Büyük Millet Meclisi tarafından *Millî Müdafaa Vekilliğine* ve *Vekiller Heyeti Reisliğine* intihap olundu (3 Mayıs 1920). İkinci İnönü zaferi üzerine Ferik Fevzi Paşaya Büyük Millet Meclisi *Birinci Ferik* rütbesini tevcih etti (3 Nisan 1921).

Sakarya Muharebesinden bir müddet evel Mustafa Kemal, Büyük Millet Meclisi tarafından Başkumandan intihap edilmesini müteakıp, İsmet Paşa Garp Cephesi Kumandanlığına tayin olunmuş ve Erkânı-

çok sağlam olarak atılmıştı. Bu yeni devlet iptidada "*Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti*" namını aldı.

---

harbiye Reis Vekilliğine Fevzi Paşa getirilmişti (5 Ağustos 1921); 21 Temmuz 1922 ye kadar, Erkânıharbiye Vekilliğinde ve Vekiller Heyeti Reisliğinde kaldı. Sakarya zaferi üzerine, Büyük Millet Meclisi, Erkânıharbiye Vekili Fevzi Paşaya *bir takdirname* verdi (29 Eylûl 1921); ve büyük zaferi müteakıp ta, bu zaferin ihzarındaki hizmetleri takdiren, kendisine *Müşürlük* rütbesini tevcih etti.

İçtimaî ve askerî ilimlerde derin bir vukuf sahibi olduğu gibi fazilet ve çalışkanlığile de bir imtisal nümunesi olan Müşür Fevzi Paşa, o zamandanberi, fasılasız olarak Türk Ordusunun Erkânıharbiye Reisliğinde bulunmakta ve Türk Ordusuna, Türk Milletine büyük hizmetler etmektedir.

II

İSTİKLÂL HARBİ

İSTİKLÂL HARBİNİN MAHİYETİ

İstiklâl Harbini, yalnız askerî ve siyasî bir mücahede saymamalıdır: Osmanlı İmparatorluğunun yıkılmakta olduğunu gören Türk Milleti, her cihetle müstakil bir devlet ve bir içtimaî heyet kurmağa çalıştı. Mustafa Kemalin idaresi altında, *birçok cephelerden* taarruz ve müdafaayı icap ettiren işte bu ceht ve gayretin mecmuu *İstiklâl Harbi*ni teşkil eder.

İstiklâl Harbinin gayelerinden birkaçı bugün tahakkuk etmiş bulunduğundan kolaylıkla tespit edilebilir:

1) Osmanlı Saltanatı yıkılırken ve yerine Türk milleti yeni ve müstakil bir devlet kurarken, Türk vatanını *ecnebi müstevlilerden kurtarmak*; **2)** Osmanlı Saltanatının zayıfladığı zaman büsbütün tebarüz etmiş olan *iktisadî ve adlî istiklâlsizliğini*, yeni Türk Devletine sirayet ettirmemek; **3)** Osmanlı Saltanatını inkıraza sürüklemiş olan *ferdî idare* usulünü (müstebit veya meşrutî hükümdarlık) ilga etmek; **4)** Zamanımız devlet ve cemaat idaresinde muvaffakıyetsizliği vakıalarla sabit olmuş olan *dinî esas ve kanunları*, yalnız fertle mabut arasındaki münasebetlere hasrederek, medenî, içtimaî ve siyasî kanunları ve müesseseleri, Türk milletinin ihtiyaçlarına ve zamanımız hukuk ve siyaset nazariyelerine göre yenileştirmek ve bu suretle yeni Türk Devlet ve cemaatini *lâik* prensiplere istinat ettirmek; **5)** Lâik bir devlet ve cemaatte yeri kalmıyan ve esasen amelî bir faidesi olmak şöyle dursun, zararları dokunmuş olan *Hilâfet Müessesesi*ni ortadan kaldırmak; **6)** XVI. ve XVII. asırlarda terakki ve inkişafı durgunlaşarak, Ortazamanın feodal ve el sanayii me-

denî seviyesinde kalmış olan şark medeniyetinden, vuzuh ve sarahatle *garp medeniyetine* geçmek; **7)** Ortazaman medeniyetinde mühim bir yer tutan *hurafî*, an'ane ve müesseseleri yıkmak... İşte bu mühim hedeflere varılabilirse Türk milleti;

a) Umumî Harpteki tefevvuk ve galebelerinden istifade ile kendisini mahvetmek istiyen haricî düşmanlarına ve onların yamaklarına karşı *mülkî tamamiyetini, millî istiklâl ve hürriyetini* temin edecek;

b) Asırlarca kendini fena idare ve istismar ederek inkırazını hazırlıyan *saltanat* ve *hilâfet* sistemine nihayet verecek;

c) İktisadî hayatını birçok bağlarla bağlayarak, refah ve saadetini kemiren *kapitülasyonlardan* ve bunlara dayanan *malî müesseselerden* kurtulacak;

d) Şarkın vustaî ve *maveraî cihan telâkkisi* ile *feodal içtimaî teşkilâtını* bertaraf ederek hürriyet ve istiklâlini kazanmış olacaktı.

Hasılı İstiklâl Harbi, şarkın dinî, içtimaî ve siyasî istibdadile garp devletlerinin siyasî ve iktisadî tagallübünden masun yeni ve tam müstakil bir Türk Devleti kurmak için girişilen çok cepheli millî mücahedenin, ikinci bir tabir ile "kurtuluş hareketinin" mecmuudur.

Lâkin millî mücadelenin ilk vazifesi, tabiî olarak, Anavatanı çiğneyen yabancı düşmanları, kahredip millî hudut haricine atmak ve milletin müdafaa arzu ve iradesini baltalayarak vatana hıyanet eden Padişah ve Hükûmetini tedip etmek suretile millî birliği korumak olacaktı. Bu cihetle haricî ve dahilî düşmanlarla *beş sene* kadar süren uzun bir harp, kurtuluş hareketinin ilk safhasını teşkil eder. *Hususî manasile "İstiklâl Harbi" namı işte bu harbe verilmiştir.*

İSTİKLÂL HARBİNİN ASKERÎ VE SİYASÎ CEPHELERİ

İstiklâl Harbinin askerî ve siyasî cepheleri vardır: Türkiye Büyük Millet Meclisinin toplanmasından önce ve toplanıp hükûmet kurmasından sora, Millet Mümessili olan *Mustafa Kemal*, bir taraftan memleketi her cihetten işgal etmiş olan düşmanlara karşı *müdafaayı* hazırlarken diğer taraftan da yeni Türk Devletinin muhtelif devletlerle *siyasî münasebetlerini* tanzime çalışmıştır.

İstiklâl Harbinin *askerî cepheleri*, garpta *Yunanlılara*, cenupta *Fransızlara*, şarkta *Ermenilere* karşı teşekkül etmiştir.

Bunlardan başka Padişah Hükûmeti, iğfal ettiği bazı vatandaşlardan devşirdiği çetelerle, memleketin muhtelif yerlerinde ve düşmanlara karşı alınan cephelerin arkasında millî müdafaayı tehlikeye koymuştu; bunlarla da vuruşulmak lâzımgeldi. Bu muhtelif askerî cephelerden en mühimmi, İtilâf Devletlerine dayanarak *İzmir* ve havalisine müstevli olan Yunanlılara karşı tutulan cephe olmuştur.

Bu askerî cephelerde, harbi, muvaffakıyetle idare ederek kat'î galebe ile hitama erdirmek için, Türkiye Büyük Millet Meclisinin ve Hükûmetinin Reisi olan Mustafa Kemal, İstiklâl Harbinin siyasî, daha sarih bir ifade ile *diplomatik cephesine* de çok ehemmiyet vermiştir.

Müttefiklerin, şarkın ve bilhassa Osmanlı Devletinin taksimi hakkındaki noktai nazarları ayni değildi.

Bazı devletler, Yunanistanın İzmir ve havalisini almasını, İngilterenin Osmanlı Devleti üzerinde diğerlerinden fazla nüfuz kazanarak Osmanlı Devleti parçalarından en mühimlerini eline geçirmesini çekemiyorlardı.

Fakat İtilâf Devletleri arasındaki bu noktai nazar ihtilâfları, daima Avrupa ve Alaman meselelerile birleşerek birtakım pazarlık zeminleri olmuştur.

Bu cihetle Müttefikler, Osmanlı Devleti ve Ankaradaki Millî Hükûmetle münasebetlerinde ve konferanslarda resmen ve daima müttehit bir cephe halinde hareket etmişlerdir.

İttifakları devam eden İngiliz, Fransız ve İtalyanlardan başka, türk işlerile alâkadar iki devlet daha vardı: Rus Sovyetli Federatif Sosiyalist Cümhuriyeti, Şimalî Amerika Müttehit Devletleri. Bu iki devletin, yeni Türk Devletine karşı aldıkları siyasî cepheler, ötekilerden büsbütün farklı idi.

Yeni Türk Devletinin şimal komşusu olan *Rus Sovyetli Federatif Sosiyalist Cümhuriyeti* ile, Umumî Harpte Çarlığın müttefikleri olan devletler arasında bolşevik ihtilâli üzerine derhal düşmanlık hasıl olmuştu.

İtilâf Devletleri, Alamanya ve müttefiklerine heryerde galip ve hâkim olduktan sora Sovyet Rusya aleyhine dahilî ve haricî her istikametten taarruza geçtiler. *Polonya ve Baltık Devletlerile Romanya cephesi filî muhasama açmıştı.* İstanbul ve Kafkasyanın işgali, İranda ve Afganda İngiliz siyasî hakimiyeti ile karadan ve denizden Rusya tamamen ihata edil-

miş ve Avrupada teçhiz olunan büyük mikyasta beyaz rus orduları müteakıben Sibiryadan, Şimal Denizi sahillerinden, Kafkasyadan ve Kırımdan Bolşevik Rusya aleyhine taarruza geçmişlerdi. Hatta İtilâf kuvvetleri bile bazı aksam ile gerek şimalden ve gerek Karadenizden taarruza iştirak ettiler.

Bolşevik Rusya bu büyük hayat memat mücadelesinde doğrudan doğruya kendisini müdafaaya çalışırken diğer taraftan İtilâf Devletlerinin bütün müstemlekelerinde istiklâl hareketlerini teşvik ediyor, Avrupa içinde ihtilâl çıkarmağa çalışıyor ve Türkiye ve İranda düşünülen yeni inkısam plânlarına muhalefetini ilân ediyordu.

Anadoluda zuhûr eden müsellâh millî kıyam hareketi siyasî vaziyet ve hedeflerde Sovyet Rusya ile tam müşabehet arzediyordu.

Düşmanlar ayni idi. Her iki memleketin mücadele mevzuunda müşterek noktalar vardı; her iki memleket, coğrafî vaziyetlerinden dolayı biri ötekinin düşmanları tarafından ihatasına mâni oluyordu.

Büyük menfaatlerdeki bu iştirak ve yekdiğere olan ihtiyaç, *dostça bir politika* vücuda getirmiştir. Bu dostça politika tarafeynin muvaffakıyetleri arttıkça ve kendini hissettirdikçe inkişaf etmiştir.

İki memleketin yekdiğerine münasebatında nazik ve mühim bir nokta şu idi:

Millî Türkiye bolşevik ihtilâlinin kendi memleketine sirayetine müsaade edemezdi. Bolşevik Rusya dahi *millî cereyanın* Rusyaya sirayetine müsait olamazdı. Tarafeynin, bu hassas meselelerde dürüst hareket etmek karar ve siyaseti, aralarında ihtilâfa mâni olmuştur.

Şimalî Amerika Müttehit Devletlerine gelince, harp esnasında bu devletin başında bulunan Vilson, şark işlerinde de nazarî milliyet esasına istinaden, Anadolu ve Kafkasyada bir *Ermenistan Devleti* ihdas etmek emelinde idi. Şarka gönderilen bir Amerika heyeti, bu emelin şeniyet sahasında tahakkuku hemen imkânsız olduğunu bildirdikten, ve Amerika Müttehit Devletleri, esasen Avrupa işlerinden ellerini çekip, tekrar *Monroe kaidesi* ne sığındıktan sora, Ermenilere olan teveccüh te amelî sahadan çıktı. Bu suretle Amerikanın Yakın Şarktaki emelleri, *ticarî ve harsî* sahaya inhisar ettiğinden

Müttehit Devletler, Türklerle sureti umumiyede eyi geçinmek siyasetini tercih ettiler.

Demek oluyor ki yeni Türk Devletinin ayrıca gözde tutacağı bir Rus, bir de Amerika siyasî cepheleri vardı.

Haricî siyasete, yani diplomasi sahasına ait bu cephelerden maada, yeni Türk Devletini uğraştıran bir *dahilî siyaset* cephesi de vardı: Padişah Hükûmeti birtakım *çetelerle* millî müdafaanın kuvvet ve intizamını bozmaya çalışmakla beraber, Türk milletinin, fikrî ve vicdanî birliğini bozmak için de, türlü türlü *propaganda* yapmaktan hâli kalmıyordu. Bu hıyanet cephesine karşı da, siyasî tedbirler zarurî idi.

Dâhi bir asker olduğu kadar, büyük bir siyaset adamı ve diplomat olan Mustafa Kemal, bu muhtelif siyasî vaziyetlerin hususiyetlerini tamamen müdrik olarak icap eden tedbirleri almıştır.

Bütün haricî siyaset meselelerinin millî menfaatlerimize muvafık bir tarzda halli için tek bir çare vardı: Filî muhasamada bulunmaksızın memleketin bazı yerlerini işgal eden ecnebi işgal ordularını ve bilhassa memleketin en mamur ve büyük bir kısmını muharebe ile zaptetmiş olan Yunanlıları ve Fransızları *silâhla çıkarmak.* Bu neticeyi elde etmeden haricî meselelerde herhangi bir taahhüde girmemek ve yarı anlaşma şekillerile iktifa etmemek haricî siyasetimizin *esas* noktası idi.

A. YENİ TÜRK DEVLETİNİN BEYNEDDÜVEL İLK MÜNASEBETLERİ

FRANSA CÜMHURİYETİ İLE MÜNASEBET

Cenuptaki fransız askerî cephesine karşı vaziyet alan millî müfrezeler muvaffakıyetle muharebe ediyorlardı. Bozantıda Fransızları muhasara ile ricate mecbur ettiler. Maraşta, Urfada vaki olan ciddî çarpışmalar neticesinde, Fransızlar buralardan da çekilmek mecburiyetinde kalmışlardı. Nihayet 1920 senesi mayısında, yani Büyük Millet Meclisinin açılmasından az bir zaman sora, Fransızlar, yeni Türk Devletile *temas ve müzakereye* lüzum gördüler: Mayıs nihayetlerinde Suriye Fevkalâde Komiseri Muavininin riyaseti altında Ankaraya gelen bir Fransız Heyeti ile Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti arasında, 20 günlük bir *mütareke* yapıldı.

Fransa, Büyük Millet Meclisi Hükûmetile, bu yolda müzakereye girişmekle, *Ren havzasında*, Alamanlara temayül gösteren İngilizleri, fransız menfaatlerine daha uygun bir vaziyet almaya davet etmek istiyordu.

Yeni Türk Devleti ile Fransa Cümhuriyeti arasında aktolunan bu mütarekenin siyasî ve hukukî noktalardan ehemmiyeti vardır: Büyük Millet Meclisi ve Hükûmeti, henüz İtilâf Devletleri tarafından tasdik edilmiş değildi. Bu devletler Türk milletinin ve Türk memleketinin mukadderatına müteallik meselelerde İstanbulda bulunan Padişah Hükûmetile münasebette bulunuyorlardı. Fransızların İstanbul Hükûmetini bir tarafa bırakıp, Ankarada Büyük Millet Meclisi Hükûmeti ile müzakere etmeleri ve herhangi bir meselede o Hükûmetle muayyen bir itilâfa varmaları, yeni Türk Devletini *zımnen tanımaları* demekti. Mustafa Kemal bu mütarekenin müzakeresi esnasında, Fransızların Türk vatanında işgal ettikleri kısımlardan *çıkmalarını* istemişti; murahhaslar bu hususta salâhiyetleri olmadığını behane ederek memleketlerine döndüler; Fransa ile harp Adana cephesinde yine devam etti. Fransa ile itilâf, ancak yeni türk ordusu Ermenilerin haddini bildirdikten, iki İnönü ve Sakarya zaferlerile Yunanlıları mağlûp ederek kuvvet ve ehemmiyetini eyice gösterdikten sora, aktolunabildi (20 Teşrinievel 1921).

RUS SOVYETLİ FEDERATİF SOSİYALİST CÜMHURİYETİLE MÜNASEBET

Fakat o sıralarda, yeni Türk Devletile Rus Sovyetli Federatif Sosiyalist Cümhuriyeti arasında daha ehemmiyetli neticeler veren münasebetler başlamıştı.

Biraz evel anlatıldığı üzere Sovyetler Cümhuriyetinin türk kurtuluş ve istiklâl hareketine mütemayil, hatta muzahir olması, onun umumî siyaseti ve menfaatleri iktızasındandı. Bunun içindir ki Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin haricî meseleler hakkında ilk verdiği karar, *Moskovaya bir heyet gönderilmesi* olmuştur. Heyetin esas vazifesi, Rusya ile irtibat tesis etmekti. Bu heyetle, Rus Sovyet Hükûmeti arasında, bilâhare aktolunacak bir muahedenin bazı esasları tespit edildi (24 Ağustos 1920).

Fransa ve Sovyet Cümhuriyetlerile münasebete girişmiş olan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetine karşı, *İtalya* Devleti de *düşmanca görünmiyen* bir vaziyet almıştı.

B. SEVR MUAHEDESİ

OSMANLI DEVLETİLE İTİLÂF DEVLETLERİ ARASINDA SULH MÜZAKERESİ

İstanbul İngilizler tarafından işgal edilip (16 Mart 1920), son Osmanlı Meclisi Meb'usanı dağılmadan önce, Ali Rıza Paşa ve Salih Paşa kabineleri zamanında *İngilizler* ve ingiliz nüfuzuna tâbi Sultan, Anadoluda vücut bulan türk millî müdafaa teşkilâtını ve bilhassa başındaki Millet Mümessili Mustafa Kemali iğfal ile İstanbul Hükûmetine bağlamak ve Osmanlı Meclisi Meb'usanını da kendi emelleri dairesinde idare etmek istemişlerdi. İtilâf Devletleri ve hususile İngiltere, millî teşekkülün İstanbula bağlanmasından sora, Sultanla muahede aktederek bu muahedeyi Meclisi Meb'usana tasdik ettirmek ve o muahede ahkâmının icrasına millî teşkilâtı icbar eylemek niyetinde idi. Bunun içindir ki Mustafa Kemal ile mülâkat için Ali Rıza Paşa kabinesi tarafından Amasyaya gönderilen murahhas Salih Paşa, *sulh konferansına* yollanacak adamlar hakkında dahi Millet Mümessili ile müzakerelerde bulundu. İstanbulla münasebeti büsbütün kesmenin henüz zamanı gelmediğine kani bulunan Mustafa Kemal, bu müzakereler esnasında, millî teşkilâtça muvafık görülmiyen adamların sulh konferansına murahhas olarak gönderilmemesini teklif etmişti. Bu teklif Salih Paşa tarafından kabul edilerek, iki tarafın muvafık bulduğu murahhasların bir listesi dahi tanzim olunmuştu.

Lâkin İstanbulda son Osmanlı Meclisi Meb'usanının türk düşmanları oyununa tamamen alet olmasına, *Mustafa Kemalin siyaseti mümanaat edince*, bütün bu tasavvurlar suya düşmüş oldu. Bunun üzerine İngilizler İstanbulu işgal ile tekrar tazyik siyasetine rücu etmişler ve Salih Paşa kabinesi yerine kendilerine ve köleleri olan Padişaha tamamen muti Damat Ferit Paşayı sadaret makamına geçirmişlerdi (5 Nisan). Ferit Paşa, İngilizlerin tazyik siyasetine alet olmuştu. İşte bu *tazyik devresinde* dir ki İtilâf Devletleri Osmanlı Sultanını Pariste toplanacak *sulh konferansına davet* ettiler (22 Nisan 1920) [1]. Sultan tarafından esbak Sadrazam Tevfik Paşa riyasetinde bir murahhaslar heyeti seçildi (26 Nisan). İtilâf Devletlerinin

[1] Bu davet tarihinin ertesi günü (23 Nisan) Ankarada Büyük Millet Meclisi açılmıştır.

Osmanlı Sultanını, sulh konferansına davetlerinden 8 gün sora da Mustafa Kemal tarafından, Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin, yani *yeni Türk Devletinin teessüs ettiği* bir tamimle bütün Avrupa devletleri hariciye nezaretlerine bildirildi (30 Nisan).

Tam zamanında yapılan bu tamim, hakimiyeti İstanbul surlarından uzağa gitmiyen Osmanlı Saltanatı ile yapılacak bir sulhün, Türk milleti tarafından kurulan *bu yeni ve müstakil devlete* bir tesiri olmıyacağını pek âlâ gösteriyordu. Fakat Avrupa devletleri, en başta İngiltere, yeni Türk Devletini Sultana ve İstanbul Hükûmetine boyun iğmiye zorlayabileceklerini ummakta idiler. Bu ümitle Anadolu Hükûmetinin kuruluşu hakkındaki tamime kulak asmıyarak Osmanlı Saltanatı ile sulh yapmakta ısrar ediyorlardı: *İtilâf Devletlerinin şeraiti Parise giden Tevfik Paşa Heyetine,* 11 Mayısta bildirildi [1]. Fakat evelce de söylenildiği gibi İtilâfçıların Pariste müttehit gibi görünen siyasî cephelerinin pek sağlam olmadığı, Ankaraya gelen Fransız murahhaslarının 30 Mayısta yeni Türk Devletile Kilikya askerî cephesinde bir mütareke aktetmiş olmalarından da anlaşılıyordu. Bu vaziyeti bir dereceye kadar gören ihtiyar Tevfik Paşa. " *Sulh şeraiti müstakil bir devlet mefhumile kabili telif değildir* „ diyerek müzakereye yanaşmayınca, Damat Ferit kendisini murahhaslar heyeti riyasetine tayin ettirerek, İtilâfçı Devletlerin sulh şartlarına mukabil, Osmanlı Saltanatının şartlarını teklif suretile müzakereye girişti (25 Haziran). Ayni günde İngilizler Mudanya ve Bandırmaya asker çıkardıkları gibi, birkaç gün evel Venizelosun "Anadoluda intizamın temini„ için teklif ettiği askerî plânı da İtilâf Devletleri kabul ederek Yunanlıların Anadolu içlerine *taarruzları için müsaade* eylemişlerdi. İlerde görüleceği üzere bu taarruz 22 Haziranda başladı. Demek oluyor ki İtilâfçılarca bir taraftan Osmanlı Saltanatına sulh şartlarını kabul ettirmek için müzakere kapısı açılmış, ve diğer taraftan da bu şartların kabulüne Türkleri zorlamak için *türk topraklarının bir kısmı ücret gösterilerek,* Yunanlılar harekete geçirilmişti.

---

[1] Ayni günde, Ferit Paşa Kabinesi, millî teşkilâtı tehdit etmek hulyasile İstanbulda bir divanı harp tarafından Mustafa Kemalin *idamına* hüküm verdirmişti. Ve o sıralarda Harbiye Nezaretini de üzerine alan Damat Ferit Paşa, Anzavur çetelerini ve diğer buna mümasil çeteleri arttırarak "*Hilâfet Orduları*„ namını verdiği bir kuvveti tanzime çalışıyordu.

Ferit Paşaya teklif olunan sulh şartları yalnız Osmanlı Devletini değil, Türk vatanını ve Türk milletini de parçalamak mahiyetinde idi. Türkiye Büyük Millet Meclisi, buna derhal mukabele etti ve 18 Haziran celsesinde "*Misakı Millî*„ ye yemin ederek türk topraklarının parçalanmasına müsaade etmiyeceğini cihana ilân eyledi. Fakat İstanbula dönmüş olan Ferit Paşa, Hadi Paşa namında Bağdatlı bir osmanlı feriki ile, mağşuş kafalı Rıza Tevfik Beyi Parise göndererek Osmanlı Hükûmeti için ebedî bir şin olan, İtilâf Devletlerine de hiçbir faide temin etmiyen "*Sevr Muahedesi*„ adlı diplomasi vesikasını imzalattı (10 Ağustos 1920)*(Res. 25)*.

Sevr Muahedesinin imza olunmasından evel, İstanbulda bizzat Sultanın riyaseti altında Padişahlığın büyük memurlarından mürekkep fevkalâde bir meclis toplanarak, muahede şartlarını müzakere etmişti; *Topçu Feriki Rıza Paşadan* gayrı bu meclisin bütün azası, muahedenin imzalanmasını kabul eylemişlerdi. Bu vakıa, İstanbuldaki tecrübeli sanılan büyük memurların, şe'ni vaziyetten nekadar gafil olduklarını ve Padişaha karşı nasıl bir *köle ruhu* taşıdıklarını, gösterir.

SEVR MUAHEDESİ Tatbik olunmıyarak tarihe karışan Sevr Muahedesinin başlıca kısımları şunlardır:

1) Osmanlı İmparatorluğu, İstanbul ve civarı ile Anadolunun küçük bir kısmından ibaret kalıyordu;

2) İstanbul ve Çanakkale Boğazları harp zamanında bile bütün devletlerin gemilerine açık bulunacak ve Boğazlar bir Avrupa komisyonu tarafından kontrol edilecekti;

3) Şarkî Anadolu vilâyetlerinin bir kısmı muhtariyetli bir *Kürdistan* teşkil ederek, ve İzmir mıntakası yunan idaresi altına geçerek İmparatorluktan ayrılıyordu;

4) Şarkî Trakya, Karadenizde Midyenin hayli şarkından başlayıp Marmara Denizinde Büyük Çekmece gölüne müntehi olan bir hududa kadar Yunanistana veriliyordu;

5) Şarkî Anadolu vilâyetlerinin diğer bir kısmında "müstakil ve hür bir *Ermenistan Devleti* vücuda getiriyordu;

6) Irak, Arabistan ve Suriye İmparatorluğun haricinde kalacaktı;

7) Osmanlı Devleti, İngiliz, Fransız ve İtalyanların evelce işgal ettikleri memleketler üzerindeki her türlü hukukundan vazgeçecekti;

8) Türk olmıyan unsurların (*ekalliyetlerin*) medenî ve siyasî hukukta Türklere müsavi olması ve bunların Meb'usan Meclisinde nisbî temsil hakları kabul ediliyordu ;

9) Osmanlı Devleti *silâhtan tecrit* edilecek, devletin bütün servet membaları her şeyden evel İtilâf Devletlerinin işgal masarifini ve harp tazminatını tediyeye sarfolunacak ve devletin maliyesi, İtilâf Devletlerinin tayin edeceği bir komisyon elinde bulunacaktı;

10) Umumî Harp sıralarında kaldırılmış olan *kapitülasyonlar* ve harpten evel verilen *imtiyazlar* kâmilen iade edilecekti.

Biraz tafsil ile yazılan şu maddeler bir iki kelime ile hulâsa edilirse, Osmanlı İmparatorluğunun *parçalanması* ve Sultan idaresi altında bırakılan küçük kıt'anın da *istiklâlini tamamen kaybetmesi* emrivaki olmuş idi, demek lâzımgelir.

Türklerin idam kararnamesi mahiyetinde olan bu muahedenameyi Osmanlıların Padişahı ve bütün islâmların Halifesi Sultan Mehmet Vahdettin ile onun veziriâzamı Damat Ferit Paşa kabul ettiler, ve bir araya topladıkları İstanbulun "ricali devletine„ de kolaylıkla tasdik ettirdiler; mahvolmamak istiyen, Anavatanını her türlü fedakârlığa katlanıp müdafaaya karar veren Türk Milletine de bu esaret ve hacalet zincirini takmak için, yeni Türk Devletine karşı, büyük devletler ve Yunanlılarla birlikte silâh kullandılar, tezvirat yaptılar, fetvalar yazdılar, isyanlar çıkarttılar.

Bütün bu hareketlerile Padişah ve Padişah Hükûmeti, Türk Milletine düşman ve hain olduklarını pek açık gösterdiler. Bütün bu haince teşebbüslerinin en şenii, Anavatana saldıran, Anadoluyu tahrip ve Türk Milletini bunca zayiata duçar eden *Yunanlıların hareketlerine iştirak* etmeleridir.

YUNANLILARIN İLERİ HAREKETLERİ; TÜRK DEVLETİNİN MİLLÎ ORDU TEŞKİLİNE BAŞLAMASI

Yunanlılar, 22 Haziran 1920 de taarruza geçtiler. Altı fırkaya varan kuvvetlerini şimale ve şarka doğru ilerleterek, şimalde *Bursayı* işgal ettiler, şarkta *Dumlupınar* sırtlarının önüne kadar geldiler. Türk kuvvetleri Eskişehir ve Dumlupınara çekildi. Yunanlıların süratle Anadolu içlerine ilerlemeleri ve millî kuvvetlerin geri çekilmek zaruretinde kalmaları, Türkiye Büyük Millet Meclisinde, pek şiddetli ve heyecanlı münakaşaları mucip oldu (13 Temmuz 1920).

Fakat Mustafa Kemalin verdiği çok mantıkî, inandırıcı ve susturucu izahat, ve nihaî muvaffakıyete kâmil imanını ifade eden beyanat, fırtınalı bir deniz halinde köpüren Millet Meclisine sükûnet verdi.

Mustafa Kemal, Millet Meclisinin heyecan ve endişesini yatıştırmak ve gidermekle beraber, yalnız millî ve gönüllü askerlerle, Avrupa tarafından çok eyi teçhiz edilmiş, bol top ve cepane ve sair harp vasıtalarına malik, muntazam yunan fırkalarına mukabele müşküllüğü tebeyyün ettiğinden, *muntazam bir Türk Ordusu* teşkiline ve bunun için millet evlâdından muayyen yıllar doğumlularını silâh altına almağa lüzum gördü *(Res. 26, 27)*. Millet Meclisi de buna karar verdi. İşte bundan soradır ki, yeni Türk Devletinin muntazam ordusu teşekkül etmeğe başladı.

C. YENİ TÜRK DEVLETİNİN İLK MUVAFFAKIYETLERİ: ERMENİLERİN EZİLMESİ VE YUNANLILARIN MAĞLÛBİYETİ

PADİŞAH VE MENSUPLARININ TEZVİRATI

Salih Paşa Kabinesi düşünce, yerine geçen Ferit Paşa Kabinesi (5 Nisan 1920), bir taraftan düşmanlarla sulh yapmağa çalışırken, diğer taraftan düşmanların tavsiyesine uyarak millî hareket aleyhine *sarih bir husumet* vaziyeti almıştı. Bu Kabine İstanbuldaki bütün menfi cereyanların başına geçtiği gibi, Anadoluda bulunan Türk ve Türklük aleyhdarlarının hareketlerini teşvik ve takviyeye girişmişti. Millî hareketin müttehit cephesini bozmak için de Türkler arasında türlü türlü tezvirat yapıyordu. Millî hareket düşmanlarının çok ehemmiyet verdikleri bir taarruz silâhı, millî müdafaa hareketini, hakikatte gayrimevcut bir devlete, Osmanlı Devleti heyulâsına karşı isyan olarak gösteren bir *fetva* idi; bu fetvayı Halifenin Şeyhülislâmı Dürrizade Abdullah vermişir (11 Nisan 1920). Fetva sureti *düşman tayyarelerile* memleketin her tarafına yağdırıldı.

Bu fetva ile, "asi„ sayılan Mustafa Kemal ve taraftarları, yani Türk Milletinin Mümessilile hemen bütün Türk Milleti aleyhine tedip hareketi başlıyor demekti. Balıkesir ve Bursa vilâyetlerinde millî müdafaa aleyhine hareket eden *Anzavur*

adlı bir gayri Türke paşalık unvanı verilerek, çetesi takviye olundu. Bolu ve Düzce cihetlerinde, Padişaha taraftar bir kuvvet teşkil edilerek, millî müdafaa zayıflatılmak istenildi (13 Nisan 1920). Bütün bu dermeçatma kuvvetlere "*Hilâfet Ordusu*„ diye şatafatlı bir unvan da takılmıştı. Teşekkül etmekte olan meşru ve millî Türk Devleti aleyhine vaki olan bu hareketlerdir ki, asıl *kıyam ve isyan mahiyetinde idi.* Bu kıyamlar, Padişahın ve Ferit Paşa Kabinesinin tezvirat ve teşvikatile öteye beriye bulaştı ise de, bütün bu iz'açlar, yukarda görüldüğü üzere, Büyük Millet Meclisinin toplanmasına ve açılmasına mâni teşkil edemedi; çünkü Mustafa Kemal bütün bu hıyanet tertiplerine karşı lâzımgelen tedbirleri derhal alıyordu. Bununla beraber Padişah Hükûmetinin çeteleri, asıl haricî düşmanlara karşı teksif edilmek lâzımgelen millî kuvvetin dağılmasını ve yalnız haricî düşmanlarla değil bunlarla da uğraşmasını intaç ediyordu. Bu cihetle Mustafa Kemal, düşman cephelerinden başka *bu dahilî hıyanet cephesile* de meşgul olmak zaruretinde kalıyordu.

Meclis açılır açılmaz, bu isyanları teskin için *Hıyaneti Vataniye Kanunu* çıkarıldı (29 Nisan). Ondan soraki aylarda bu Kanunu tatbik edecek "*İstiklâl Mahkemeleri*„ tesis edildi. Ayni günlerde Anadolu uleması tarafından, İstanbul fetvasına mukabil, Ferit Paşa Hükûmetini Vatana ve Millete hıyanet etmekle itham eden bir *fetva* verildi ve neşrolundu (5 Mayıs).

O sıralarda millî kuvvetler, Bandırma, Adapazarı, Bolu ve Düzce tarafında asilerin tedibile meşgul bulunuyorlardı.

İşte bu suretle dahilî hıyanet cephesi, Büyük Millet Meclisi Hükûmetini işgal etmekte olduğundan, millî müdafaa teşkilâtının zayıfladığına hükmeden düşmanlar, yukarda görüldüğü üzere Sevr Muahedesini, cebren Türk Milletine kabul ettirebilmek ümidile İzmir ve havalisinde kuvvetlerini çoğaltmış ve tanzim etmiş olan Yunanlıları az evel söylendiği üzere taarruza geçirmişlerdir (22 Haziran 1920).

"YEŞİLORDU„ VE ÇERKEZ ETEM

Büyük Millet Meclisi açıldıktan sora, Ankarada siyasî fırka mahiyetinde birkaç teşekkül vücuda geldi. Bunların teşekkülüne Rusya vakıâlarının ve Rusyada intişar eden komünist fikirlerinin az çok tesirleri dokunmuştur. Bu fırkalar içinde bir hayli ehemmiyet kazanarak Büyük Millet Meclisi Hükûmetini ve ordusunu işgal eden "*Yeşilordu*„ unvanlı teşekkül ol-

muştur. Komünistlikten sirayet etmiş karışık fikirlerle evvelâ bir siyasî cemiyet halinde ortaya çıkan "Yeşilordu„ nun asıl mahiyeti *askerî* idi : Henüz yeni Türk Devletinin muntazam askeri teessüs etmemiş ve umumî harp bakıyesi olan ordu aksamı ise, senelerle harbederek yorulmuş bulunuyordu. Asi çeteler, üzerlerine gönderilen askere, Halifenin fetvasından, Padişahın askerliği affettiğinden, Ankara Hükûmetinin meşru olmadığından bahsederek onlara tesir edebildikleri, birkaç defalar görülmüştü. Bu vaziyet önünde, yeni Türk Ordusu, yeni zihniyete göre yetiştirilinceye kadar, şuurlu kimselerden mürekkep ve millî hareket için güvenilebilir askerî kuvvetler vücuda getirmek istenilmişti; işte bu askerî kuvvetlerden birisi soradan "Yeşilordu„ namını alacaktı. "Yeşilordu„ nun tesisine teşebbüs eden kimseler, bu teşebbüslerinden Millet Reisi Mustafa Kemali de haberdar etmişlerdir. Fakat cephelerle ve isyanlarla çok meşgul bulunan Mustafa Kemal, bu mesele ile yakından alâkadar olmağa vakit bulamamıştı. "Yeşilordu„ nun başında bulunanlar ise Mustafa Kemal namına teşkilâtı genişletip kuvvetlendirmekte idiler.

"Yeşilordu„ teşkilâtının müessisleri arasına, Meb'us Çerkez Reşit Beyle, kardeşleri *Çerkez Etem* ve Tevfik Beyler de girmişlerdi. Çerkez Etem, o zamanlar ehemmiyetlice bir millî müfrezenin kumandanı idi; Çerkez Anzavurun takibinde ve Düzce isyanında muvaffakıyetli bazı hizmetler ifa etmiş ve hizmetleri bittabi takdir olunmuştu. Bu takdirlerden mağrur olan Etem ve kardeşleri bazı hayallere kapılarak mafevk kumandanların emirlerini dinlememeye ve onlara kafa tutmaya ve ağır muamelelerde bulunmaya; valilere ve herkese emir vermeğe ve emirleri icra olunmazsa idamla tehdide başladılar. Çerkez Etem kuvveti, millî müdafaa hareketine faideli olmaktan çıkmiş, artık bir *anarşi unsuru* haline gelmeğe yüz tutmuştu. Ayni zamanda "Yeşilordu„ nun *siyasî teşkilâtı* da tevessü edip duruyordu. Muvaffakıyet şartlarını tamamen hazırlamadan hiçbir teşebbüse girmemek esasını takip eden Mustafa Kemal, "Yeşilordu„ nun menfi bir vaziyet almakta olduğunu görmekle beraber, derhal aleyhine tedabir ittihaz etmedi. Evvelâ Etem ve kardeşlerini garba, yunan cephesine sevketti; sora "Yeşilordu„ siyasî teşkilâtının lâğvını tavsiye etti. Fakat Yeşilorducular taallül göster-

diler, ve hatta Çerkez Etem kuvvetlerinin himayesine güvendikleri Eskişehirde "*Yeni Dünya*„ adlı ve zahiren komünistliğe mütemayil bir de gazete çıkardılar (Ağustos 1920).

Yeşilordunun ve "*Kuvayı Seyyare*„ namını alan Çerkez Etem müfrezesinin lehine yapılmakta olan propaganda, her tarafta, hatta Büyük Millet Meclisi içinde gittikçe arttı; bu müfrezeyi muntazam askerî kuvvetlere tercih ile orduyu tenkit edenle bile çıktığından Etem ve kardeşleri her tarafta bir nevi rüfuz ve hakimiyet tesisine başlamışlardı. Garp Cephesi Kumandanı bulunan *Ali Fuat Paşa* belki de Etem ve Tevfikin tesirile, yunan ordusunun Gediz civarında bulunan münferit bir fırkasına taarruz etti (24 Teşrinievel 1920). Vaziyet bu taarruza müsait olmadığından, Erkânıharbiye Riyaseti *(İsmet Bey)*, bu taarruza muvafakat etmemişti. Gediz taarruzu muvaffakıyetsizlikle bitti.

Etemin tasavvur ve tertibile Garp Cephesinde başlıyan hareket, bir ricatle hitam bulmadan önce "Yeşilordu„ teşkilâtında hizmet eden Nâzım Bey namında bir eski vali *Halk İştirakiyun (komünist)* Fırkası diye sırf menfaat toplamak maksadile ve hatta bazı yabancıların da muavenetile, millî olmadığı gibi ciddî de olmıyan bir fırka teşkiline teşebbüs etmişti. İşte bu Nâzım Bey Eylûl iptidalarında Meclis tarafından, zayıf bir ekseriyetle Dahiliye Vekilliğine intihap olunmuştu. Görülüyordu ki bir taraftan İtilâf Devletleri ve onlara tâbi Yunanlılar ve İstanbul Hükûmetile, diğer taraftan bu düşmanların memlekette çıkardıkları isyanlarla uğraşıp duran yeni ve millî Türk Devleti aleyhine, Çerkez Etem müfrezeleri ve "Yeşilordu„, "İştirakiyun Fırkası„ gibi namlar altında büyük mikyasta bir *ihtilâl ve isyan cephesi* de teşekkül etmektedir...

Bu çok müşkül vaziyet önünde Türk Milletinin emsalsiz *Reisi* derhal sürat ve şiddetle hareket etti. Evvelâ Dahiliye Vekilini istifaya mecbur ederek, vekiller intihabı usulünü daha makul bir şekle çevirdi; sora zâf göstermiş olan Fuat Paşayı cepheden çekip, *İsmet Beyi* [1] *Garp Cephesi Kumandanlığına*

---

[1] **İsmet Bey** (Başvekil *İsmet Paşa*) — Büyük Gazinin yüksek idaresi altında, umumiyetle yeni Türk Devletinin kuruluşunda, hususiyetle İstiklâl Mücadelesinde büyük millî vazifeler ifa etmiş olan zatlardan birisidir. Millî Türk Ordusunun ilk Erkânıharbiye Reisliği, yunan istilâ ordularına karşı açılan ***Garp Cephesi***

tayin eyledi; cephenin cenup kısmını, Konya havalisinde asayişi temin vazifesile beraber, *Refet Beye* havale etti, ve her iki kumandana "süratle muntazam ordu ve büyük süvari kütlesi vücuda getirmek" ve "*nizamsız teşkilât fikrini ve siyasetini yıkmak*" direktifini verdi; Fuat Paşayı da Moskova Sefaretine memur etti (8 Teşrinisani 1920).

İsmet Bey Garp Cephesine varınca, mevcut kuvvetleri teftişe başlamıştı. Etem Bey kendi kuvvetlerinin teftişine razı olmıyarak, itaatsiz bir vaziyet aldı; ve bu vaziyetini idame etti; gitgide Cephe Kumandanlığını *tanımıyarak* doğrudan doğruya Meclis Riyasetile muhabereye kalkıştı. Etem ve biraderlerinin, Büyük Millet Meclisi Hükûmetine karşı isyana karar verdikleri anlaşılıyordu.

Bir müddet sora Etem ve kardeşleri, bütün millî müfrezeleri kendi emir ve idareleri altında toplamağa ve cephe

---

Kumandanlığı ve Yunanlılar üzerinde kazanılan büyük zaferi müteakıp *Mudanya ve Lozan Konferansları Başmurahhaslığı* gibi mühim ve müşkül askerî ve siyasî vazifeleri büyük bir liyakat ve muvaffakıyetle ifa ettikten sora cümhuriyetin ilânında (29 Teşrinievel 1923) *İcra Vekilleri Heyeti Reisliğine* seçilmiş ve o günden bugüne kadar — yalnız üç aylık bir fasıla ile (22 Teşrinisani 1924-3 Mart 1925) — Türkiye Cümhuriyeti Hükûmetinin Başvekilliğini ifa etmekte bulunan İsmet Paşa 25 Eylûl 1884 te İzmirde doğmuştur. Babası, müteaddit mahkeme azalıklarında bulunduktan sora Harbiye Nezareti Muhakemat Dairesi Mümeyyizliğinde vefat eden Reşit Beydir. İlk ve orta tahsillerini İzmir iptidaî mektebinde ve Sıvas Askerî Rüştiyesile Mülkiye İdadisinde ve lise tahsilini Halıcıoğlu Topçu İdadisinde bitirerek 1900 de Topçu Harbiye Mektebine girmiş ve bu mektepteki muvaffakıyetinden dolayı Erkânıharbiye sınıflarına ayrılmış ve 1906 da Topçu Erkânıharbiye Yüzbaşılığile mektepten çıkmıştır.

Osmanlı İmparatorluğunda *meşrutiyetin ilânından* bir müddet sora (1910) Yemendeki vaziyetin ıslahı için gönderilen mürettep kuvvetin Erkânıharbiyesine memur edilmişti; orada Binbaşılığa terfi etti (1912). Yemenden döndükten sora Balkan Harbini takip eden sulh müzakereleri esnasında, Bulgar murahhaslarile müzakereye memur heyetin Askerî Müşavirliğinde bulundu. *Büyük Harp* seferberliği sırasında, Kaymakam İsmet Bey evvelâ I inci Ordu Erkânıharbiyesine, Osmanlı Devletinin harbe iştirakini müteakıp ta Karargâhı Umumî Birinci Şube Müdürlüğüne tayin edildi. Bu tayinden bir sene kadar sora Miralaylığa terfi etti (11 Kânunuevel 1915). Cihan Harbi esnasında 4 üncü, 20 inci ve 3 üncü Kolordu Kumandanlığında bulundu. Mütareke devrinde Harbiye Nezareti Müsteşarlığile Sulh Hazırlık Komisyonu Reisliğinde resmî ve millî vazifelerini hakkile ifa etti.

20 Mart 1920 de Ankaraya geldi. Miralay İsmet Bey Birinci Büyük

kumandanını düşürüp kendileri *o mevkii tutmaya* teşebbüs ettiler; ve devlet memurlarını, kanun haricinde idamla tehdide kalkıştılar.

Lâkin bu isyan hazırlıklarile meşgul oldukları zaman bile Mustafa Kemale itaatlerini hiç olmazsa zahiren ifade ile ona karşı hürmetkâr görünmeği siyaset icabı sayıyorlardı. *Millet Reisi*, henüz ordu teşkilâtı tamam olmamış ve Meclis içinde muhtelif cereyanlar başgöstermiş olduğundan, Yunanlıların gittikçe tehlikeli vaziyet aldıkları bir zamanda, bir dahilî harbe mahal vermeksizin bir müddet vaziyeti idare etmek fikrinde idi. Fakat Çerkez Etem ve kardeşlerinin, teşekkül eden Türk Devletine karşı, "hayasız, hadnaşinas ve küstah„ hareketleri, tediplerinden başka çare kalmadığını göstermiş ve Büyük Millet Meclisinin kararile aleyhlerine sevkolunan muntazam kuvvetler, ilerde görüleceği üzere, bu

---

Millet Meclisine Edirne Meb'usu olarak girmişti; Büyük Millet Meclisi de onu Erkânıharbiye Reisliğine intihap etti. Birinci İnönü Muharebesinde mütearrız düşmanları püskürten vc Kütahyada Çerkez Etemin hıyanetkâr hareketlerini ezip mahveden İsmet Beyi, Türkiye Büyük Millet Meclisi *Mirlivalığa* yükseltti (10 Kânunusani 1921).

İkinci İnönü Muharebesinde dahi Yunanlıları ricate icbar eden İsmet Paşaya bütün Garp Cephesi Kumandanlığı verildi (10 Teşrinisani 1921); bu sıfatla Sakarya Meydan Muharebesinde Kumandan, İsmet Paşa idi. Sakarya Meydan Muharebesindeki mühim hizmetlerinden dolayı, İsmet Paşaya, Büyük Millet Meclisi tarafından *bir takdirname* verildi. Büyük zaferden sora ise, İsmet Paşa, *Ferikliğe* terfi olundu (31 Ağustos 1922).

Yunanlılar denize dökülüp, Anavatan silâhla istilâdan kurtarılınca hasıl olan vaziyeti siyaseten tespit için kurulacak konferansta, Türk Milletinin menfaatlerini hakkile müdafaa edebilecek zatın da *İsmet Paşa* olacağına, Millet Reisi ve Büyük Millet Meclisi kanaat getirdiğinden Müşarünileyh 31 Teşrinievel 1922 de *Hariciye Vekilliğine* intihap edildi ve 6 Mart 1924 e kadar bu vazifede kaldı. Lozan Konferansında Başmurahhas olarak bulunması (21 Teşrinisani 1922 - 24 Temmuz 1923) bu devreye tesadüf eder. Cümhuriyetin ilânının ertesi günü (30 Teşrinievel 1923) te Hariciye Vekilliği uhdesinde kalmak üzere, *İcra Vekilleri Heyeti Reisliğine* intihap olundu. Bir sene kadar sora (22 Teşrinisani 1924) İsmet Paşa Kabinesi çekilip, yerine Fethi Bey Kabinesi gelmiş ise de, bu Kabine ancak 4 ay kadar mevkiini muhafaza edebilmiş ve yerini tekrar İsmet Paşanın teşkil ettiği kabineye bırakmıştır (3 Haziran 1925).

İsmet Paşa, Başvekil bulunduğu sırada, *Birinci Ferikliğe* terfi edildi (30 Ağustos 1926); bir sene sora da kendi talep ve istidası üzerine *tekaüde* sevkolundu (30 Haziran 1927).

asileri mağlûp ve münhezim ederek kaçmağa mecbur eylemiştir.

ŞARKIŞİMALÎ CEPHESİNDE ERMENİLER ÜZERİNE KAZANILAN GALEBE VE NETİCELERİ

Anadolunun şarkışimalisinde teşekkül eden cephede, yeni Türk Devleti, *Ermenilere* karşı muvaffakıyetli bir harp yaparak; ilk beyneddüvel *muahedeyi* aktetmiştir. Ermeniler, Mondros Mütarekesindenberi, gerek Ermenistan dahilinde [1], gerek hududa mücavir mahallerde Türkleri kütle halinde öldürmekten fariğ olmuyorlardı.

1920 senesi ilkbaharında, Ermenilerin Türklere ettikleri *zulümler* tahammül olunamıyacak bir hale geldi. Bunun üzerine Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti, Ermenistan seferine karar verdi. 9 Haziran 1920 de şark vilâyetlerinde muvakkat seferberlik ilân olundu. Millet Reisi Mustafa Kemal, XV. Kolordu Kumandanı *Kâzım Kara Bekir* Paşayı Şark Cephesi Kumandanlığına tayin etti. Yine Haziran ayında Ermeniler, Oltuda teşekkül eden mahallî Türk idaresine karşı hareketle o havaliyi istilâ ettiler. Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin Hariciye Vekâleti tarafından Ermenilerin bu yolda taarruzları menedilmek üzere, Ermeni Taşnak Hükûmetine bir *ültimatom* verildi (7 Temmuz 1920). Fakat Ermeniler taarruz ve istilâ hareketlerine devam ettiler. Hatta 24 Eylûlde hudut mıntakasında toplanan kuvvetlerimize *taarruz* ederek harbe girişmek cür'etini gösterdiler.

Ermenilerin bu taarruzu defolunduktan sora, Türk Ordusu, 28 Eylûl sabahı ileri harekete geçti. Bazı mevkileri zaptetti ve bir müddet *Sarıkamış* hattında kaldı. 30 Teşrinievelde *Kars* ve 7 Teşrinisanide *Gümrü* (Aleksandropol) yü zaptetti.

Karsı mukavemet edemeksizin terkeden Ermeniler, 6 Teşrinievelde muhasamayı kesip sulh için müracaat mecburiyetinde kaldılar. Türk Ordusu tarafından zaptolunan Gümrü şehrinde, 26 Teşrinisanide başlıyan sulh müzakeresinin neticesi olarak *Gümrü Muahedesi* imzalandı (3 Kânunuevel 1920).

---

[1] Rusyanın inhilâl devrinde Cenubî Kafkasyanın Erivan, Gümrü, Kars şehirlerile o havalide çokça Ermeni bulunan mıntakaları ihtiva etmek üzere bir Ermenistan teşekkül etmişti. *"Ermeni Devleti„* denilen bu teşekkülün başına, türk düşmanı ve ifratla ermeni milliyetçisi olan *Taşnak Fırkası* geçmişti. İtilâfçı devletlerin mahmisi olan Taşnak Hükûmeti, elinden geldiği kadar Türklere zarar dokundurmağa çalışıyordu.

Gümrü Muahedesi, yeni Türk Devletinin aktettiği *ilk* muahededir. Bu muahede yeni Türk Ordusunun muvaffakıyetinin semeresidir. Osmanlı Devletine galebe etmiş Müttefikler, Ermenilere Trabzon, Erzurum, Gümüşane, Erzincan, Bitlis, Van vilâyetlerini, hasılı ta Harşıt vadisine kadar *çok geniş türk ülkelerini* kâğıt üzerinde vadetmişlerdi; Ermeniler de bu mev'ut memleketleri istilâ hayalini besliyorlardı. Türk Ordusu önünde inhizam ve firarla bu hayal uykusundan uyanıp hakikati gördüler ve *Osmanlı Devletinin 1878 harbile kaybettiği* Kars ve havalisini Gümrü Muahedesile Türklere terketmek mecburiyetinde kaldılar. Bu mağlûbiyet ile Ermeni Devleti, artık Türk Devletine zarar eriştiremiyecek bir hale getirilmiş oldu. Bilâhare, Ermenistan Devleti Rus Sovyetli Sosiyalist Cümhuriyetine dahil olunca, Gümrü Muahedesi yerine de, ilerde görüleceği üzere, Türkiye ile Sovyetler Cümhuriyeti arasında aktolunan Moskova (16 Mart 1921) ve Kars (13 Teşrinievel 1921) Muahedeleri geçti.

Türk Ordusu, Ermenistan ordusunu mağlûp ederek Cenubî Kafkasyaya girince, *Gürcüstanla* temasa gelmiş oldu. Bu senenin Temmuzunda, İngilizler işgalleri altında bulunan *Batumu* tahliye etmişlerdi. Bunun üzerine Batuma hak iddia eden Gürcüler, derhal Batuma asker sokarak, orayı idareye başlamışlardı. Bu keyfiyet, Osmanlı Devleti ile Sovyetler Cümhuriyeti arasında, Büyük Harp bitmeden aktedilmiş olan *Brestlitovsk Muahedesine* ve yine Osmanlı Devleti ile Gürcüler arasındaki *Trabzon Muahedesine* mugayir olduğundan, Büyük Millet Meclisi Hükûmeti, Gürcü Hükûmetine bir *protesto* vererek, o havaliden Gürcülerin çekilmesini talep etti. Nihayet Gürcülerin Ankaraya gönderdikleri bir sefir ile edilen müzakereler neticesinde, Gürcü Hükûmeti, Ardahan, Artvin ve Batumun Türk Hükûmeti idaresi altına geçmesine razı olmak mecburiyetinde kaldı. *Türkiyeye iltihakını sabırsızlıkla bekliyen* bu havalinin hamiyetli ahalisi, Türk Ordusunu heyecan ve alkışlarla istikbal ettiler (Mart 1921). Vakıâ Gürcüstanın Sovyetler Cümhuriyetine girişinden sora aktolunan Moskova Muahedesi ile Batum Gürcüstanda kalmışsa da Artvin ve Ardahan Türkiyeye iltihak etmiştir.

Hasılı yeni Türk Devletinin bu ilk zaferi, Osmanlı İmparatorluğunun XIX. asır sonlarında, Türklerle meskûn Anadoludan Moskoflara bıraktığı hemen bütün mıntakaların Ana-

vatana *tekrar ilhakı* gibi büyük bir muvaffakıyeti temin etmiş demektir. Şark ve şimal hudutlarını bu suretle tashih ve takviye eden Büyük Millet Meclisi Hükûmeti, artık bütün dikkatini diğer cephelere tevcih edebilirdi.

BİRİNCİ İNÖNÜ MUHAREBESİ

Etem ve kardeşlerinin isyanı üzerine yunan cephesindeki kuvvetlerimizin mühim bir kısmı mevkilerinden alınarak Kütahyadan Gediz istikametinde asileri takip ve tenkile koyulmuştu. Etem ve kardeşleri bu kuvvetlere karşı koyamıyacaklarını anlayınca çekilmiş, *Yunanlılara iltica etmiş* ve düşman hizmetine girmişlerdir. Etemi takip dolayısile cephelerin boşaldığını asilerden haber alan Yunanlılar, Bursa ve Uşak cephelerinden Eskişehir ve Afyon istikametlerinde yürümiye başladılar (6 Kânunusani 1921).

Görülüyor ki cephedeki türk kuvvetlerinden mühim bir kuvvet isyan etmişti. Fazla olarak bu asi kuvvet Yunanlılarla müştereken Türklere hücum etmeği de kabul eylemişti. Bu vaziyete göre Yunanlılar, şu gayeyi güttüler: Türk cephesinde hasıl olan zâftan ve türk kuvvetlerinin Etemi takip için mevkilerinden uzaklaşmış olmalarından istifade ederek türk kuvvetlerini basıp mağlûp etmek ve bu suretle millî müdafaayı ve millî hükûmeti *teessüs zamanında yıkmak.*

Yunan taarruzu belirince asi Etemin kuvvetlerine karşı Kütahya civarında bir piyade fırkası (Kaymakam *İzzettin* Bey kumandasında 61 inci Fırka) ve bir süvari grupu bırakılarak mütebaki kuvvetler cebrî yürüyüşle, Yunanlıları karşılamak üzere, *İnönü* ve *Dumlupınar* mevzilerine hareket ettirildi.

Bursa mıntakasındaki 3 fırkadan 2 sile taarruza geçen Yunanlılar, *9 Kânunusanide İnönü mevziimize gelip çarptılar.* Kütahya mıntakasından İnönü cephesine gönderilen kıt'alar, müşkülâtla sevkolunuyordu.

10 Kânunusani 1921 sabahı, *İsmet Bey* asilerin takibini bırakarak İnönü muharebe meydanına geldi *(Harita. 3).*

9 akşamı başlıyarak 10 Kânunusanide düşmanın İnönü cephemize yaptığı müteaddit taarruzlar, birçok tehlikeli temevvüçlere rağmen *püskürtüldü.* Yunan baskını akim kalmıştı [1].

[1] Birinci İnönü Muharebesinde karşılaşan kuvvetlerin miktarı şöyledir: Yunanlılar 20.000 tüfek, 150 ağır makineli tüfek, 50 top, 200 kılıç; Türkler ise 6000 tüfek, 50 makineli tüfek, 28 top, 300 kılıç.

Yunanlılar 10/11 Kânunusani gecesi Bursa istikametinde *ricat* ettiler.

Yunanlılar, şimalden İnönü mevziimize taarruz ederken, cenupta Afyon Karahisar garbındaki Dumlupınar mevziimize ciddî bir teşebbüste bulunmamışlardır.

Yunanlılar, şimalde İnönü mevziimize taarruz ederken hain Etem ve kardeşleri vatan müdafaası için emirlerine verilen Türk kuvvetlerini cebir ve tehditle Kütahya garbındaki mevzilerimize taarruz ettirdiler. İzzettin Bey kumandasındaki Millet Meclisi kuvvetleri *asileri de püskürttü.* İnönünde Yunanlıların mağlûbiyetinden sora şimalde ve Afyon cephesinde serbest kalan kuvvetlerden bir kısmı ayrılarak Kütahya garbındaki asi Etem kuvvetlerine taarruz edildi. Etem ve kardeşleri bilâfasıla Gediz istikametinde takip ve idaresindeki kuvvetler sergerdelerin elinden *kurtarıldı.* Etem ve kardeşleri de Yunanlılara iltica ettiler.

Birinci İnönü Muharebesi ve asi Etemin ve kardeşlerinin tenkili İstiklâl tarihimizde *bir dönüm noktasıdır.* Bu zaferlerle Millî Ordunun ve Millî Hükûmetin dahil ve hariçte *itibarı artmış* ve Garp Cephesinde düşman ordusunun istilâsını durdurabilecek muntazam bir ordu teşkili imkânı hasıl olmuştur *(Res. 28, 29).*

ÇERKEZ ETEM İSYANININ MAHİYETİ

Çerkez Etemin isyanı ve mağlûp olarak çekilişi ile biten hareket, yeni Türk Devletinin kuruluşu sırasında başgösteren buhranların en ehemmiyetlilerinden biri, belki de birincisidir. *Bu hareket, merkezî ve muntazam bir devlet fikrile, sırf maddî kuvvetlerine dayanarak şurada burada, keyif, hırs ve menfaatlerinin teminini istihdaf eden sergerdelerin adeta mahallî feodal devletçikler ihdas etmek arzularının musademesidir.*

Yeni Türk Devleti, başta yeni Devletin kurulmasına hizmet eden kimselerden olmak üzere, bütün Türkiye halkından şu esaslara itaat etmelerini istemiştir: **1)** *Asker,* ancak *Büyük Millet Meclisi namına,* ve onun kabul ettiği kanunlar dairesinde muayyen memurlar tarafından toplanabilir; **2)** *Vergi* de ayni şerait ve usulle, munhasıran Büyük Millet Meclisi namına alınarak, yeni Türk Devletinin *hazinesine* yatırılır; **3)** Ahaliyi muhakeme edip cezalandırma hak ve salâhiyeti, ancak Büyük Millet Meclisi tarafından kendilerine bu hak ve salâhiyet verilmiş olan *hâkimlerde* vardır; ve bu hâkimler mevcut kanunlara göre adalet dağıtırlar.

Muntazam bir devletin temeli olan bu prensiplere herkesin itaat etmesi lâzımdı; akşi takdirde muntazam bir devlet yok demek olurdu.

Türk memleketlerinin düşman istilâsından, dahilî isyanlardan kurtarılmasında hizmetleri geçen bazı müfreze kumandanları, kumanda ettikleri kuvvetlere istinaden, hareketlerini işte bu esaslara tatbik etmemek cür'etini göstermişlerdi; fakat Çerkez Etemden gayrısı, pek çabuk bu yanlış yoldan dönüp, Büyük Millet Meclisinin kanun ve emirlerine itaat etmişlerdi. Çerkez Etem, maiyetindeki *mühimce kuvvete*, gördüğü hizmetlere ve Büyük Millet Meclisinde lehine hasıl olan bazı cereyanlara güvenerek, serkeşlikte devam etti; yukarda sayılan esaslara muhalif olarak, asker ve para toplamağa, idama kadar giden cezalar vermiye kalkıştı. Bu vaziyetin devamı, yeni Türkiye Devleti içinde, ikinci bir devletin tekevvünü, yahut Çerkez Etemin, maiyetindeki kuvvetlerile, Büyük Millet Meclisindeki taraftarlarına istinaden, Büyük Millet Meclisine, yani yeni Türk Devletine *tahakkümü* demek olacaktı.

Henüz kuruluş devresinde bulunan devletler için bu nevi buhranlar çok tehlikelidir. İşte bu tehlikeli vaziyetten, Devleti, Mustafa Kemalin iradet ve dehasile muavinlerinin (bilhassa İsmet Beyin) metanet ve dirayetleri kurtarmıştır; çünkü Çerkez Etemin ve ona müteveccih olan başka müfreze kumandanlarının maddî kuvvetleri, henüz teşekküle başlıyan muntazam Türk Ordusile *boy ölçüşecek derecede* ehemmiyetli idi.

Çerkez Etem buhranı ortadan kalkınca, artık Büyük Millet Meclisi Hükûmetine karşı bu nevi hareketlerin vukuu, ehemmiyetini tamamen kaybetmiştir.

DÜŞMANLARIN İSTANBULLA ANKARAYI İTİLÂF ETTİRMEK VE İSTANBULLA ANKARAYA MÜŞTEREK BİR MUAHEDE İMZALATTIRMAK TEŞEBBÜSÜ

Yeni Türk Devleti aleyhine, Anadoluda kargaşalıklar ve isyanlar çıkarılmıştı. Hilâfet orduları namile birtakım kıt'alar millî kuvvetler aleyhine saldırılmıştı. Yunanlılar taarruza geçerek ilerlemişlerdi. Hatta Sevr Muahedesi aktolunmuştu. Fakat "Büyük Millet Meclisi Hükûmeti" bütün bu taarruzlara muvaffakıyetle mukabele etmiş, Yunanlıları fazla ileriye bırakmamış, isyanları, söndürmüş, Fransızlarla siyasî münasebata girişmiş, İtalyan-

ların askerî bitaraflıklarını temin etmiş, Ruslarla elçiler teati eylemiş, Ermenistan Devletininmevcut askerî kuvvetlerini ezmek ve Gürcüstan Devleti ile anlaşmak suretile Ermenileri mühim mıntakalar terkile sulhe icbar etmiş, ve Gürcülerden de muharebesizce daha 1878 de elimizden çıkmış olan geniş Türk topraklarını gerialmağa muvaffak olmuştu. "Sevr Muahedesi„ ne gelince Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti, milletin hiç rızası olmaksızın aktolunan bu vesikayı, *hiç yokmuş ve hiç yapılmamış* sayıyordu. Böyle bir hakikî kuvvete karşı, Padişah Hükûmeti heyulâsının cebir ve şiddetle bir iş görebilmesi bittabi imkânsızdı; Damat Ferit Paşa Hükûmetinin her nevi düşmanlarla birlik olarak *silâh ile netice almak plânı*, tatbikatta muvaffak olamamıştı. Bunu değiştirmek, yeniden, zahiren itilâf politikasına geçmek suretile yeni Türk Devletini, *içinden inhilâl ettirmek* daha faideli olacağına düşmanlar hükmettiler. Şiddetten evel bir kere daha tecrübe olunan bu siyasete tekrar başvurdular.

Ferit Paşa Kabinesi yerine, Tevfik Paşa Kabinesi geldi. Müşür Ahmet İzzet Paşa bu Kabinede Dahiliye Nazırı idi. Yeni Kabine, Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin Reisi ile temas ve münasebet aradı. Mustafa Kemal, bu münasebetten *ciddî bir netice çıkmıyacağına kani* olmakla beraber, herkesin efkârını tatmin maksadile İstanbul Hükûmetinin bu teşebbüsüne muhalefet etmedi. *Ahmet İzzet Paşa* ve birkaç arkadaşı, Anadoluya geçerek, Bilecikte Mustafa Kemal ve arkadaşları ile buluştular (5 Kânunuevel 1920); sora Ankaraya gidip uzunca bir müddet orada kaldılar. İzzet Paşa Heyetinin Ankarada bulundukları zaman, Millî Hükûmetin çok meşgul ve çok faal olduğu bir devreye tesadüf eder; Birinci İnönü Harbi, o sırada kazanıldı.

İzzet Paşa Heyeti, Ankarada misafir olarak alıkonulduğu esnada İtilâf Devletleri de nihayet Sevr Muahedesinin *ölü doğmuş olduğunu* itirafa mecburiyet gördüler. 25 Kânunusani 1921 de Pariste toplanan *Müttefikler Meclisi*, 21 Şubatta Londrada Müttefik Devletler murahhaslarile Osmanlı ve Yunan murahhaslarından mürekkep bir konferansı davet ederek, mevcut muahedede (yani Sever Muahedesinde) hadiseler dolayısile (yani Türk Milletinin mukavemeti dolayısile) zarurî görülen tadilâtı yapmaya karar verdi. Osmanlı murahhasları arasında, *Mustafa Kemal Paşanın*, bizzat veyahut ondan sa-

lâhiyet almış kimselerin bulunması da isteniliyordu. Paris Meclisinin bu kararlarını, İtilâf Devletlerinin mümessilleri İstanbulda osmanlı sadrazamına resmen bildirdiler (26 Kânunusani 1921). Şimdiye kadar türk millî kuvvetlerine "eşkıya çeteleri„ ve Türk Milletinin Mümessili Mustafa Kemale "Asi Jeneral„ diyen İtilâf Devletleri "eşkıya çetelerinin„ Türk Vatanını müdafaada gösterdikleri fedakârca mukavemet sayesinde, bir idam mahkûmu "Asi Jeneral„ in teşkil ettiği "gayrimeşru„ hükûmetin murahhaslarını davet ve konferans masası başında onlarla konuşmak, yani zımnen *yeni Türk Devletini tanımak* mecburiyetinde kalmışlar, demekti. Fransa Hariciye Nazırı *Milran* birkaç ay evel bir notasında "Müttefik Devletler Sevr Muahedesinde hiçbir tadilâta müsaade etmez„ demiş iken, şimdi zarurî görülecek tadilâttan bahsediyorlardı. Bu büyük netice, ancak, Mustafa Kemalin vaziyetleri olduğu gibi görerek, siyasette *hakkın*, lüzumunda *millî kuvvete istinat etmesi* düsturundan neş'et etmişti..

Bu hakikate tâbi olan İtilâf Devletleri de bir taraftan Konferansa davet ederken, diğer taraftan yeni Türk Devletini, Paris Meclisinin bu kararına temayül ettirmek için *İzmire bir yunan kolordusunu daha yollattılar.*

Sadrazam Tevfik Paşa, Müttefiklerin teklifini Mustafa Kemale bildirmekle beraber, murahhasların tayin edilmesini de temenni ediyordu.

Tevfik Paşanın bu teklifi, saltanat devrinde akıllı ve tecrübeli tanılan bu ihtiyar vezirin de şeniyeti hakkile idrak *edemediğini* tebarüz ettiren bir vakıadır. Artık İstanbulda hakikî bir hükûmet kalmamıştı. Sevr Muahedesinin tatbik olunamamasına ve Müttefiklerin bunu tadil zaruretini duymalarına *tek sebep*, yeni ve kuvvetli bir Türk Devletinin Ankarada kurulmuş olması idi. Bu cihetle Padişah Hükûmetinin Ankara mümessillerini de arkasına takarak, Londraya gitmek istemesi, hem akılsızca, hem küstahça bir arzu idi. Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal, buna icabı veçhile bir cevap verdi; evvelâ şu *esasları* koydu:

Millî iradeye dayanarak Türkiyenin mukadderatını ele alan *yegâne meşru ve müstakil hâkim kuvvet* Ankarada müstemirren münakit Türkiye Büyük Millet Meclisidir. Türkiyeye müteallik bilcümle mesailin halline memur ve her türlü haricî münasebetlerde muhatap, ancak işte bu Meclisin hükû-

metidir. İstanbulda herhangi bir heyetin hiçbir suretle *meşru ve hukukî vaziyeti yoktur.*

Bu esaslara binaen İstanbul Hükûmetinin ortadan çekilmesini ve Müttefik Devletlerin davetlerini doğrudan doğruya Büyük Millet Meclisi Hükûmetine yapmaları lüzumunu, Tevfik Paşaya bildirdi.

Millet Mümessilinin bu sarih ve kat'î ve tamamen hukukî olan teklifine karşı Babıalide yetişmiş ihtiyar Paşa, kemkümlerle dolu, gûya diplomatça cevaplar vermiye kalkışmış ve söz arasında ancak millî teşkilât sayesinde hasıl olan tahavvülde başka amillerin bulunduğunu da imaya cür'et etmişti.

Buna cevaben Mustafa Kemal, yeni Türk Devletinin *Teşkilâtı Esasiye Kanununu* göndererek, Türk Vatanında yegâne devlet, "Türkiye Devleti„ olduğunu ve İstanbuldaki heyulânın Türk Milleti nazarında artık hiçbir mevkii kalmadığını anlattı.

Muhabere birkaç gün sürdü. İstanbul hâlâ Osmanlı Saltanatından ve Osmanlı Kanunu Esasisinden dem vuruyordu. Uyuşmak kabil değildi. Nihayet mesele Büyük Millet Meclisinde müzakere edilerek, *Londra Konferansına* ayrıca davet vaki olursa gitmek üzere, Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin yani *hakikî Türk Devletinin mümessili olacak* bir murahhas heyeti seçildi. Hariciye Vekili *Bekir Sami Beyin* riyaseti altında bulunan bu heyet, Loit Corç tarafından İtalya vasıtasile davet geldikten sora, Londraya gidip konferansa *iştirak* etti.

Londra Konferansı, 13 gün (27 Şubat - 12 Mart 1921) devam etti. Londra Konferansını anlatan bir muharrir diyor ki : Osmanlı murahhasları titrek ve zayıf ihtiyar adamlardı. Murahhaslarının reisi olan beyaz sakallı bir zat üşümemek için bacakları üstüne bir yün battaniye örtmüştü. Anadolu murahhasları sağlam, dinç, top ağzından çıkan mermiler gibi hızla ve şiddetle salona girdiler ; Padişahın murahhasları klasik "*Hasta Adam*„ ın ; millî murahhaslar Anadolu yaylâsının sâf ve sağlam havasında büyümüş *genç ve gürbüz Türk Devletinin* hakikaten mümessilleri idiler.

Osmanlı Başmurahhası Tevfik Paşa söz sırası gelince, "Ben sözü Türk Milletinin *hakikî mümessili* olan Büyük Millet Meclisi Başmurahhasına bırakıyorum„ ; Bekir Sami Bey söz söylerken Osmanlı murahhaslarından Mustafa Reşit Paşa da : "Bekir Sami Beyefendi, *bütün Türkiye namına* söz söylüyor„ demişlerdi.

Londra Konferansında müzakere edilen maddelerden müspet bir netice çıkmadı. İtilâf Devletleri ilk metin üzerinde yapılan pek zarurî tadilât ile "Sevr Muahedesi" ni Büyük Millet Meclisi Hükûmetine de *tasdik ettirmek* istemişlerdi. Yeni Türk Devleti, elbette buna razı olamazdı. Bu neticeyi evelden sezen Müttefikler, son tekliflerine daha cevap almadan, hemen Yunanlıları tekrar *taarruz* ettirdiler (23 Mart 1921).

Lâkin yeni Türk Devleti murahhaslarını konferansa davet ederek onlarla müzakereyi kabul vakıası, haddi zatinde mühim ve müspet bir netice idi. Müttefikler, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin, Türkiyede asıl hâkim kuvvet ve Devlet olduğunu *teslim ve tasdik* etmişler demekti.

İKİNCİ İNÖNÜ MUHAREBESİ

Birinci İnönü Muharebesinden sora yunan ordusu Bursa ve şarkındaki kuvvetlerini arttırmıştı. *Uşak* ve şarkında da mühim bir grup toplanmıştı. Bundan başka Yunanlıların *İzmitte* bir fırkaları ve ona mukabil bizim *Kocaeli Grupu* denilen kuvvetlerimiz vardı. Yunanlıların Mendires havalisindeki kuvvetlerine karşı da bazı kıt'alarımız bulunuyordu.

Yunanlılar, Millî Ordunun daha ziyade kuvvetlenmesine meydan vermeden ve Millî Hükûmeti Londra Konferansı mukarreratını kabule icbar için, 23 Mart 1921 de tekrar ileri harekete geçtiler. Birinci İnönü muzafferiyetinden ikinci yunan taarruzuna kadar geçen iki buçuk ay kadar az bir müddet zarfında ordumuzun takviyesine mümkün olduğu kadar çalışılmıştı *(Res. 30, 31)*.

Yunanlılar, Bursa ve Uşak garbından *faik kuvvetlerle* [1] Eskişehir ve Afyon istikametlerinde ileri harekete geçtiler *(Harita. 3)*.

Bursa, Bilecik ve Pazarköy üzerlerinden ilerliyen Yunanlılar, 27 Martta evelce hazırlanmış olan *İnönü mevziinde* İsmet Paşa kumandasındaki Garp Cephesi kıtaatına taarruza başladılar. Yunanlılar bidayette sağ cenahımıza ve takviye kıtaatı aldıktan sora bütün İnönü mevzii cephesine şiddetle

---

[1] Bursadan ve Uşaktan taarruz eden Yunanlıların kuvveti 40.000 tüfek ve 3700 den fazla ağır ve hafif makineli tüfek ve 144 top, 1200 kılıç; buna karşı bizim tarafta Eskişehir ve İnönü civarında İsmet Paşa kumandasında 15.000 tüfek, 150 hafif ve ağır makineli tüfek, 900 kılıç (süvari) ve 56 topumuz vardı. Afyon ve garbında Refet Paşa kumandasında da 9000 tüfek, 64 makineli tüfek 4.000 e yakın kılıç ve 51 top mevcuttu.

hücum ettiler. Merkez ve sol cenahta bazı gerilemelere rağmen, Türk kumandan ve askerlerinin cidden fedakârca çarpışmalarile mevzi müdafaa edilebilmiş ve düşman taarruzu tardedilmişti. Yunanlılar 30 Martta aldıkları takviye kıt'alarile taarruzları tekrar ettiler.

Türk sağ cenahı mukabil taarruzlarla bu düşman taarruzunu da püskürttü. O aralık Ankaradan gelen yeni kuvvetlerle—bunlar arasında *Meclis Muhafız Taburu* da vardır—, sarsılmış olan sol cenahımız takviye edilmiş ve Yunanlılara bu cihetten de mukabil taarruza geçilmiştir.

Artık Yunanlıların taarruz kuvveti tamamen kırılmıştı. Düşman 31 mart / 1 nisan gecesi, muharebe meydanında *zaferi kahraman ordumuza terkederek çekilmişti.* Bursa şarkındaki mevziine kadar şiddetle takip olundu.

Bu muzafferiyet üzerine Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa ile Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal arasında teati edilen telgrafnameler, millî heyecan ve süruru, çok samimî ve gayet güzel bir üslûp ile ifade eden *mümtaz nümuneler* olduğundan aynen aşağıya dercolunmuştur.

Metrestepeden
1-4-1337(1921)

Saat 6,30 sorada *Metrestepeden* gördüğüm vaziyet: *Gündüzbey* şimalinde, sabahtanberi sebat eden ve dümdar olması muhtemel bulunan bir düşman müfrezesi, sağ cenah grupunun taarruzile gayrimuntazam çekiliyor. Yakından takip ediliyor. *Hamidiye* istikametinde temas ve faaliyet yok, *Bozöyük* yanıyor. Düşman, binlerce maktüllerile doldurduğu muharebe meydanını *silâhlarımıza* terketmiştir.

Garp Cephesi Kumandanı
İsmet

Ankara
1-4-1337

İnönü Muharebe Meydanında Metrestepede Garp Cephesi Kumandanı ve Erkânıharbiyei Umumiye Reisi *İsmet Paşaya*

Bütün tarihi âlemde, sizin İnönü Meydan Muharebelerinde deruhde ettiğiniz vazife kadar ağır bir vazife deruhde etmiş

kumandanlar enderdir. Milletimizin istiklâl ve hayatı, dâhiyane idareniz altında şerefle vazifelerini gören kumandan ve silâh arkadaşlarınızın kalp ve hamiyetine büyük emniyetle istinat ediyordu. *Siz orada yalnız düşmanı değil, milletin makûs talihini de yendiniz.* İstilâ altındaki bedbaht topraklarımızla beraber bütün vatan, bugün müntehalarına kadar zaferinizi tes'it ediyor. Düşmanın hırsı istilâsı, azim ve hamiyetinizin yalçın kayalarına başını çarparak hurdehaş oldu. Namınızı tarihin kitabei mefahirine kaydeden ve bütün milleti hakkınızda ebedî minnet ve şükrana sevkeden büyük gaza ve zaferinizi tebrik ederken, üstünde durduğunuz tepenin size binlerce düşman ölülerile dolu bir meydanı şeref seyrettirdiği kadar milletimiz ve kendiniz için *şaşaai itilâ ile dolu bir ufku istikbale de nazır ve hâkim* olduğunu söylemek isterim.

Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa
Hazretlerine

Zulüm ve istibdat dünyasının en zalimane hücumlarına karşı, yalnız ve şaşkın kalan milletimizin maddî ve manevî bütün kabiliyet ve kuvvetlerini *ruhundaki ateşle toplayan ve harekete getiren* Büyük Millet Meclisinin Reisi Mustafa Kemal Paşa !

Kahraman zabitlerimiz ve askerlerimizle avcı hatlarında omuz omuza vuruşan fırka ve kolordu kumandanları namına takdirat ve tebrikâtınıza kemali fahir ile arzı şükran ederim.

Garp Cephesi Kumandanı
İsmet

Uşak mıntakasından Afyon istikametine yürüyen Yunanlılar, 24 Martta *Dumlupınar mevziini* zaptetmişler ve 27 Martta Balmahmut mevziini zorlamıya başlamışlardı. Yunanlıların bu cephedeki hareketleri, iptidada muvaffakıyetli oldu. 28 Martta Afyon Karahisarını düşürdüler ve Konya istikametinde yürümeğe başladılar. Fakat İnönünden düşmanı kaçmağa icbar edip serbest kalan Türk kıt'aları, düşmanın yan kollarını tehdit edince, yunan kuvvetleri Afyonu boşaltarak Uşak istikametinde *geri çekilmeye* başladı

lar. 8 Nisandan 11 Nisana kadar Türkler, Yunanlılara taarruza devam ettilerse de, Uşaktan takviye kıt'aları alan Yunanlıları Dumlupınardan atmak mümkün olamadı.

D. YENİ TÜRK DEVLETİNİN İLK TEŞKİLÂTI ESASİYESİ

TEŞKİLÂTI ESASİYE KANUNUNUN ESAS MADDELERİ

Büyük Millet Meclisi teşekkül eder etmez, bir hükûmetin faaliyeti için elzem olan esasları ihtiva eden Mustafa Kemalin bir takriri kabul edilmiş, Meclis ve onun İcra Vekilleri Heyeti, o esasları tatbik suretile iş görmeye başlamıştı. Bir taraftan da Meclisin teşkil ettiği *"Hukuku Esasiye Encümeni„*, kabul olunan esaslara göre yeni Türk Devletinin *Teşkilâtı Esasiye Kanunu lâyihasını*, hazırlamaya çalışıyordu. Dört ay kadar çalıştıktan sora bu encümen "Büyük Millet Meclisinin Şekil ve Mahiyetine dair Mevaddı Kanuniye„ serlâvhalı, 8 maddelik bir kanun lâyihası hazırlayıp Meclisin umumî heyetine takdim etti.

Bu lâyihanın müzakeresi münasebetile, Mecliste *iki cereyan* tebarüz etti.

Encümen de dahil olmak üzere Meclisin bir kısmı bilfiil teşekkül ederek icraatta bulunmakta olan Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin ancak *"muvakkat bir hükûmet„* olmasını istiyordu: Onların fikrince bu muvakkat hükûmet, Osmanlı Devletinin ve İslâm Hilâfetinin istiklâli ve hudutları muayyen Anavatanın tamamiyeti temin edilinceye değin devam etmelidi. Bunun içindir ki kanunun 2 inci maddesinde "gayenin husulüne değin„ kaydile Millet Meclisinin salâhiyeti, zamanla tahdit edilmişti. Buna muhalif olan cereyan Saltanat ve Hilâfetin ilgasile *hakimiyetin kayıtsız ve şartsız millete geçmesini* ve milletin emellerine ve iradesine göre filen teşekkül etmiş bulunan yeni Devletin, hukukî esaslarının da bu hakikî vaziyete göre tespit edilmesini istiyordu; fakat bu cereyanda bulunanlar, fikirlerinin vuzuh ve sarahatle ifadesi zamanı henüz gelmemiş olduğuna kanidiler; bu cihetle fikirlerini açıktan açığa söyliyemiyorlardı... Bu iki cereyan mümessilleri arasında müzakere ve münakaşalar aylarca sürdü; birinci muhafazakâr cereyanın *sağ cenahını hocalar*

teşkil ediyordu. Bunlar "gayenin husulüne değin„ tabirini de müphem bularak Teşkilâtı Esasiye Kanununa "Hilâfet ve Saltanatın ve istiklâli vatan ve milletin istihlâsına kadar...„ ibaresini koydurmak istiyorlardı.

Bu münakaşanın böyle uzayıp gittiği sıralarda Meclisin hafi bir celsesinde Mustafa Kemal bizzat meseleye müdahale ederek, *siyasî basirete bir nümune olan* mühim nutuklarından birisini irat etti (25 Eylûl 1920). Bu nutukta ezcümle şu mütalealar serdeyliyordu:

"Türk milletinin ve onun yegâne mümessili bulunan Meclisi Âlinin, vatan ve milletin istiklâlini, hayatını temin için çalışırken; Hilâfet ve Saltanatla, halife ve sultanla bu kadar çok meşgul olması *mahzurludur*. Şimdilik, bunlardan hiç bahsetmemek menafii âliye iktızasındandır. Eğer maksat, bugünkü Halife ve Padişaha muhafazai merbutiyet ve sadakat edildiğini ifade ve teyit etmekse, bu zat *haindir*. Düşmanların, vatan ve millet aleyhinde vasıtasıdır. Buna halife ve padişah deyince millet, onun emirlerine mutavaat ederek düşman amalini yerine getirmek mecburiyetinde kalır. Hain veyahut makamının kudret ve salâhiyetini kullanmaktan memnu olan zat, zaten padişah ve halife olamaz. "O halde onu haledip yerine derhal diğerini intihap ederiz" demek istiyorsanız, buna da, bugünün *vaziyet ve şeraiti müsait değildir*. Çünkü hal'i lâzımgelen zat, milletin nezdinde değil, düşmanların elindedir. Onun vücudunu keenlemyekün addederek diğer birine biat edilmek tasavvur olunuyorsa, bugünkü halife ve sultan hukukundan feragat etmiyerek İstanbuldaki kabinesile, bugün olduğu gibi muhafazai makamı ve idamei faaliyete devam edebileceğine nazaran, millet ve Meclisi Âli, asıl maksadını unutup *halifeler davasile mı uğraşacak?* Ali ile Muaviye, devrini mi yaşayacağız? Hulâsa, bu mesele vâsi, nazik ve mühimdir. Halli bugünün işlerinden değildir.

"Meseleyi esasından halle girişecek olursak, bugün içinden çıkamayız. Bunun da zamanı gelecektir. Bugün vazedeceğimiz kanunî esaslar mevcudiyet ve istiklâlimizi kurtaracak olan *Millet Meclisini ve Millî Hükûmeti takviyeye matuf* mana ve salâhiyeti zamin ve natık olmalıdır!..."

Bu mukni beyanattan sora da mesele derhal hallolunmadı. Maamafih Mustafa Kemal tarafından 13 Eylûl 1920 de

verilmiş program dairesinde, Meclis, "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin" yani yeni Türk Devletinin, ***Teşkilâtı Esasiye Kanununun esas maddelerini*** tespit ve kabul etti (20 Kânunusani 1921). Bu esas maddeler şunlardır:

1 — Hakimiyet bilâkaydü şart milletindir. İdare usulü, halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir.

2 — İcra kudreti ve teşri salâhiyeti, milletin yegâne ve hakikî mümessili olan Büyük Millet Meclisinde tecelli ve temerküz eder.

3 — Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur. Ve Hükûmeti "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti" unvanını taşır.

4 — Büyük Millet Meclisi vilâyetler halkınca müntehap azadan mürekkeptir.

5 — Büyük Millet Meclisinin intihabı, iki senede bir kere icra olunur. İntihap olunan azanın azalık müddeti iki seneden ibaret olup fakat tekrar intihap olunmak caizdir. Sabık heyet, lâhik heyetin içtimaına kadar vazifeye devam eder. Yeni intihabat icrasına imkân görülmediği takdirde, içtima devresinin yalnız bir sene temdidi caizdir. Büyük Millet Meclisi azasının herbiri, kendini intihap eden vilâyetin ayrıca vekili olmayıp umum milletin vekilidir.

6 — Büyük Millet Meclisinin heyeti umumiyesi, teşrinisani iptidasında davetsiz içtima eder.

7 — Ahkâmı şer'iyenin tenfizi, umum kavaninin vaz'ı, tadili, feshi ve muahede ve sulh akti ve vatan müdafaası ilânı gibi hukuku esasiye Büyük Millet Meclisine aittir. Kavanin ve nizamat tanziminde muamelâtı nassa ve ihtiyacı zamana evfak ahkâmı fıkhiye ve hukukiye ile adap ve muamelât esas ittihaz kılınır. — Heyeti vekilenin vazife ve mes'uliyeti kanunu mahsusla tayin edilir.

8 — Büyük Millet Meclisi, hükûmetin inkısam eylediği devairi, kanunu mahsus mucibince intihapgerdesi olan vekiller vasıtasile idare eder. Meclis, icraî hususat için vekillere veçhe tayin ve ledelhace bunları tebdil eder.

9 — Büyük Millet Meclisi heyeti umumiyesi tarafından intihap olunan reis, bir intihap devresi zarfında Büyük Millet Mec-

lisi reisidir. Bu sıfatla Meclis namına imza vaz'ına ve Heyeti Vekile mukarreratını tasdika salâhiyettardır. İcra Vekilleri Heyeti içlerinden birini kendilerine reis intihap ederler. Ancak Büyük Millet Meclisi Reisi Vekiller Heyetinin de reisi tabiisidir.

10 — Kanunu Esasinin işbu mevaddı esasiye ile tearuz etmiyen ahkâmı kemakân mer'iyülicradir.

Heyeti içtimaiyede mevcut kuvvetlerin hakikî muvazenesini asla gözden kaçırmıyan Mustafa Kemal, bu "mevaddı esasiye„ de Osmanlı Kanunu Esasisinin tamamen mülga olduğunu ve Osmanlı Saltanatının ve Hilâfetinin artık hikmeti vücudu kalmadığını *ilân ettirmiyordu*; "ahkâmı şer'iyenin tenfizinden ve ahkâmı fıkhiyeden„ de bahse lüzum görülmüştü. Meclis *sağ cenahının* (muhafazakâr cereyanın) fikir ve endişelerini tatmin için şekle ait böyle bir tedbir alınmakla beraber, "*mevaddı esasiye*„ nin bütün maddeleri, Büyük Millet Meclisinin *bir meclisi müessisan* olduğunu tavzih ve teyit ile milletin mutlak hakimiyetini tespit ve ilân etmekte idi. Böylece İstanbul Hükûmetinin artık Türk teşkilâtı siyasiyesinde *zait bir uzuvdan ibaret* kaldığı ifade edilmiş oluyordu. Bu esas maddeler, yeni Türk Devletinin Osmanlı İmparatorluğundan *tamamen ayrı, Türk Milletinin iradesile müteşekkil, müstakil bir şiyasî mevcudiyet* olduğunu hukuk dilile söyliyen bir kanundur. Osmanlı Kanunu Esasî maddelerinden bazılarının mer'iyetine cevaz vermesi, yukarda söylenildiği gibi, sırf siyasî bir düşünceden ve bir de Avusturya İmparatorluğunun inhilâlinden meydana çıkan devletlerin bir müddet Avusturya kanun ve meskûkâtını kullanmaları gibi *amelî ihtiyaçtan* ileri gelmişti.

MECLİSTE TEŞEKKÜL EDEN GRUPLAR

Bu esas maddelerin müzakeresinde, Mecliste muhtelif cereyanlar bulunduğu görülür; filhakika Meclis toplandıktan bir müddet sora, *Meclis azası birtakım gruplara* ayrılmıştır. Halbuki Büyük Millet Meclisi intihabatında müessir olan bir teşkilât vardı : "*Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti*„. Bu cemiyet, Erzurum ve Sıvas Kongrelerile teşekkül ederek program maddelerini tespit etmişti. Bunların başlıcaları, "Misakı Millî„ maddeleri idi. Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyetinin programına göre intihap edilmiş Büyük Millet Meclisinin azası, bu cemiyetin, yani siyasî fırkanın

bir grupu mahiyetinde olmak lâzımgelirdi. Fakat "Misakı Millî„ maddelerinde tamamen müttehit olan Meclis azası, vaziyet ve ahvalin meydana çıkardığı diğer birçok meselelerde ayni fikir üzerinde *birleşmiyordu.* Bundan dolayı Meclise gelen meseleler uzun münakaşaları ve *reylerin çok dağılmasını* intaç ediyordu. Mustafa Kemal, Müdafaai Hukuk esaslarına müsteniden, "*Halkçılık Programı*„ unvanlı bir fırka programı tanzim ve ilân etmişti (13 Eylûl 1920).

Biraz evel bahsolunan "Mevaddı Esasiye„ ye de menşe teşkil eden bu programdan mülhem olmak üzere Mecliste birtakım gruplar teşekkül etti. " Tesanüt Grupu „, " İstiklâl Grupu„, "Müdafaai Hukuk Zümresi„, "Halk Zümresi„ ve "Islahat Grupu„ gibi birtakım unvanlar alan bu zümrelerin, *Meclisin haricinde teşkilâtları yoktu.* Bu grupların peyda olması iptidada, Meclis müzakeresinin dağılıp uzamaması gibi bir faide temin eder, zannolunmuştu. Bu zan tahakkuk etmedi. Bu grupların hemen hepsi, ayni programdan mülhem oldukları cihetle, biribirlerinden farklı ve cidden işlenmiş esaslı fikirler ortaya koyamıyorlardı. Müzakerelerde hatiplerin yekdiğerlerile belâgat müsabakasına girişmeleri, sözlerini uzattırıyor ve bu cihetle müzakereler uzun sürmekte devam ediyordu. Meclis müzakerelerini daha amelî bir hale ifrağ için, Mustafa Kemal "*Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Grupu*„ namile bir grup teşkil etti. Muhit haricinde faaliyet gösteren "Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti„ nin Meclisteki grupu demek olan bu teşekkülün programına esas olarak şu iki madde dercolundu :

1 — Grup "*Misakı Millî*„ esasatı dairesinde memleketin tamamiyetini ve milletin istiklâlini temin edecek sulh ve müsalemeti istihsal için, *milletin bütün maddî ve manevî kuvvetlerini icap eden hedeflere tevcih ve istimal edecek* ve memleketin resmî ve hususî bilûmum teşkilât ve tesisatını bu esas maksada hadim kılmaya çalışacaktır;

2 — Grup, *devlet ve millet teşkilâtını*, Teşkilâtı Esasiye Kanunu dairesinde şimdiden peyderpey *tespit ve ihzara* çalışacaktır.

Mecliste bulunan bütün gruplarla Meclisin gruplara dahil olmıyan azasının çoğu, bu iki esas üzerinde birleşip, *kuvvetli bir grup teşekkül etti* (15 Mayıs 1921). Bu grupun heyeti umumiye Riyasetini *bizzat Mustafa Kemal* deruhde eyledi.

Meclis azasının muhtelif gruplara bölünüşü zahirî ve şeklî bir taksimdi; Meclis azası, hakikatte *üç, dört cereyana* ayrılmıştı; en sağ cenahta ekserisi hocalardan mürekkep olmak üzere *islâmcı muhafazakârlar*, sağ cenahta, daha *mutedil muhafazakârlar*; sol cenahta ise çok miktarda *demokratlar*, yani Mustafa Kemalin fikirlerini bütün netayicile kabul ederek, İstanbul müesseselerini kaldırıp, halkın hakimiyetine müstenit yeni bir Türk Devletinin pürüzsüz teşekkülüne taraftar olanlar, ve nihayet bunların daha solunda *komünist tesirlerine* az çok kapılanlar vardı. Ekser meb'usan meclislerinde olduğu üzere, bazan sağ cenahla en sol cenahın uyuştukları da görülüyordu. Fakat umumiyetle bu muhtelif cereyanlara tâbi olanların çoğu *maksatlarını ve gayelerini eyice anlayıp* muhakeme ederek, şuurla hareket etmek kudretini haiz değildiler; Çünkü siyasî malûmat ve hazırlıkları noksandı. Fikriyatı işlenmiş ve sarahat kespetmiş ancak iki cereyan vardı: Birisi *Mustafa Kemalin* inkılâpkâr *halkçılığı*; diğeri *hocaların* mutaassıp *dinciliği.*

Bu muhtelif cereyanlardan komünisme temayül eder gibi görünüp, fikirden ziyade şahsî menafi ve ihtiras takip eden cereyan, nihayet "Yeşilordu„ sergüzeştcu hareketine tereddi ederek Çerkez Etemin hıyanetine kadar ilerleyip mahvolmuştu. Vak'alar inkişaf edip, Mustafa Kemalin programı galebe eyledikçe, *mutedil muhafazakârların çoğu halkçılara iltihak ettiler.* En sağ cenahı teşkil eden hocalar grupu Birinci Millet Meclisinde, hükûmetin ileri hareketini biraz ağırlaştırmağa müessir olabildise de, İkinci Millet Meclisi toplanınca gerek Mecliste, gerekse muhit haricinde *ehemmiyet ve kıymetini kaybetti.* (İkinci Millet Meclisinde tezahür eden siyasî cereyanlardan ilerde bahsolunacaktır).

Birinci Büyük Millet Meclisi böyle maksat ve cereyanlara kapılmış ve muhtelif grup ve zümrelere ayrılmış bulunduğu zaman bile esaslı *bir noktada* — hesaba katılamıyacak kadar az kimseler istisna olunursa — yekpare bir kütle halinde bulunuyordu; *(Res. 32, 33)* o esaslı nokta, malûm olan millî hudut dahilinde Türk Vatanının tamamiyeti ve Türk Devletinin tam istiklâli.. umdesi idi.

E. YENİ TÜRK DEVLETİ, İTİLÂF DEVLETLERİ VE PADİŞAH HÜKÛMETİ

YENİ TÜRK DEVLETİNİN İTİLÂF DEVLETLERİLE BAZI MÜNASEBETLERİ

Millî Hükûmet tarafından Londraya gönderilen murahhaslar Heyetinin Reisi, Hariciye Vekili Bekir Sami Bey, neticesiz kalan Londra Konferansından sora, İngiltere, Fransa ve İtalya siyaset adamlarile *kendiliğinden* temas ve mükâlemelerde bulunarak birtakım mukaveleler imzalamıştı (Mart 1921). Bu mukaveleler muhteviyatının, Sevr Muahedesini müteakıp, İngiltere, Fransa ve İtalya arasında, Osmanlı İmparatorluğu üzerinde nüfuz mıntakaları tefrik ve tayin etmek maksadile aktolunan *Üçlü itilâfname* (L'accord tripartite) yi başka namlar altında, Millî Hükûmete kabul ettirmek mahiyetinde olduğu aşikârdı. Londra Konferansından bir netice alamayan İtilâf Devletleri, yeni Türk Devletinin Hariciye Vekilile hususî konuşarak, maksatlarını istihsal etmek istemişlerdi. Türkiye Büyük Millet Meclisinin ve Hükûmetinin esasî umdesi, "memleketin tamamiyetini ve milletin tam istiklâlini" temin etmek olduğuna göre, bu umdeye uygun olmıyan mukaveleler Büyük Millet Meclisince bittabi kabul ve tasdik edilemezdi. *Bekir Sami Bey mukavelelerinin cümlesi reddolundu*; ancak *üsera mübadelesine* dair İngilizlerle imzalanan mukavele, İstanbulda Millî Hükûmet Mümessilile İngiliz Komiseri arasında tekrar müzakere edilip tadil ve ıslah edildikten sora kabul olundu. Bu mukavelenin icabatından olarak, Maltada mevkuf bulunan Türk vatandaşları Vatana iade olunuyorlardı. Daima İngilizlerin emirlerine göre hareket ederek, onlara boyun eğmekten bir an geridurmıyan Osmanlı Hükûmetlerinin idare ettikleri İstanbulda İngilizlerin her türlü hak ve nezakete mugayir olarak tevkif ve Maltaya nefyettikleri Türkler, İngilizlere karşı kudret ve satvetini gösteren Millî Türk Hükûmeti tarafından *kurtarılmış* oldu..

Bekir Sami Bey mukaveleleri, Büyük Millet Meclisince tasdik edilmemiş olmakla beraber, bunlara imza atmakla İtilâf Devletleri, bir defa daha yeni Türk Devletinin hiç olmazsa filen varlığını kabul eylemiş oluyordu.

İKİ ZİHNİYET VE İKİ SECİYE

Mustafa Kemal, Anadoluda Millî Türk Devletinin tesisine teşebbüs ettiği zaman, İstanbulda şöyle böyle bir hükûmet olduğu halde, *Anadoluda henüz ciddî bir teşkilât yoktu.* O sıralarda bazı kimselerin vaziyeti Lâyıkile idrak edemiyerek tereddüde uğramaları bir dereceye kadar anlaşılabilir. Fakat İtilâfçıların, Ankarayı Londra Konferansına davet edip Sevr Muahedesini tadil zaruretini duymalarından, Yunanlıların İkinci İnönü darbesini yiyip ricate mecbur kalmalarından ve Padişah Hükûmetinin, değil Anadoluda, hatta İstanbul surları içinde bile hiçbir kıymet ve ehemmiyeti kalmadığı tebarüz ettikten sora, devlet adamları sayılan Osmanlı vezir ve müşürlerinin hâlâ manasız bir an'ane ve unvandan ibaret Osmanlı Saltanatı ve İslâm Hilâfeti gibi heyulâlara kıymet verip, Osmanlı Devletini muhafazaya imkân görmeleri ve bu muhafazada umumî bir menfaat tasavvur etmeleri *hiç anlaşılamaz.* Halbuki böyle bir *zihniyeti,* Osmanlı Devletinin son devirlerinde hayli şöhret kazanmış ricali de taşımakta devam ediyorlardı; yeni teşekkül eden Türk Devletini, hayalden ibaret kalan Osmanlı Padişahlığına tâbi kılmayı memleket ve millete faideli bir siyaset sanıyorlardı. Bu köhne ve şeniyetten uzak zihniyete mukabil Türklerin genç ruhlu münevverleri bilhassa zabitleri memleketin ve milletin kurtarılması, ancak Mustafa Kemalin gösterdiği yolda fedakârane yürüyüp, düşmanlarla *bilfiil çarpışarak,* onu Vatanın mubarek topraklarından atmakla kabil olacağını tamamen idark etmişlerdi.

İhtiyar "osmanlı ricali devleti„ ile genç ruhlu Türk zabitleri *bu eski ve yeni zihniyetlerin* mümessilleri oldular. Ankaraya gelip orada aylarca oturan İzzet Paşa ile Salih Paşa, Gazinin güzel bir tabirile "*bir türlü Ankaraya ısınamadılar.*„ Millî Türk Devletinin hizmetine girmekten sakındılar. İstanbula bir an evel iadelerini mütemadiyen rica edip durdular. Ve nihayet tutmıyacakları bir vaitte bulunmaktan bile çekinmiyerek, İstanbula döndüler; vaitleri hilâfında, artık hiçbir maddî ve manevî kuvvet ve kıymeti kalmıyan Saltanat makamını takviye emelile Padişahın hizmetini tekrar kabul ettiler ; **"nan ve nimetile yetiştikleri Türk Milletinin içinde kalarak ona en acı ve kara günlerinde hizmet etmeği, Vahdettinin hadimi olmağa *tercih edemediler.*"** [1] Hal-

[1] "Nutuk„ Sahife. 376, *(Lüks tabı, S. 440)*

buki İstanbulun genç ruhlu zabitleri, düşmanlarla filen çarpışan Türk Ordusuna, genç ruhlu memurları da yeni Devletin az maaşlı, az konforlu, çok işli memuriyetlerine, hasılı Anavatanın göbeğine doğru akın akın gidiyorlar; yoldaki manialları, tehlikeleri hiçe sayarak mütemadiyen gidiyorlardı.. İstanbulda kalan genç zabitlerle küçük memurlar ve İstanbulun esnaf, işçi, hamal gibi demokrasisini teşkil eden *öz Türkler* de, yine mehaliki, asılıp kesilmeyi bile göze aldırarak, Millî Türk Ordusunun, teçhizat noksanını ikmale çalışıyorlar ve halk arasında *teşkilât yaparak*, müspet propagandalarda bulunarak, Türk maneviyatının muhafazasına ve hatta yükseltilmesine uğraşıyorlardı. Bu fedakârane mesai arasında bir hayli zabit yakalanıp İtilâfçıların hapishanelerine sokuldu, ve Maltaya nefyolundu; birçok *hamal ve mavunacı* tutulup hidematı şakkaye gönderildi; hatta bazıları asıldı.. Fakat bütün bu tehlikelere rağmen vatanî hizmetlerine sekte gelmedi. Buna mukabil, Türk Milletinin büyük fedakârlıklara katlanarak büyük mevkilere çıkardığı "ricali devlet„ten ve büyük memurlardan ekserisi, "siyasî tebdirlerle daha eyi iş görülür„ maskesi altında, rahatlarını bozmamaya, sefil ve esir hayatlarını mümkün olduğu kadar konforlu geçirmeğe uğraştılar... Hatta bununla da iktifa etmeksizin, hamiyetli sayılanları bile yeni Türk Devleti düşmanlarının iktidarını tezyit ve millî müdafaanın manevî kuvvetini tenkis edebilecek işlerden, sözlerden ve hatta Millî Devleti idare edenlere nasihat vermek gibi cür'etkârlıklardan bile çekinmediler!

Bu iki zihniyet ve seciyenin hangisi Türk Milletine ve Türk Vatanına faydalı olduğunu vak'alar pek açık gösterdi.

Hareket ve fedakârlığa istidatsız atıl ve zayıf tabiatli olmalarına rağmen akıl ve fikirlerine mağrur osmanlı ricalini Türk Milletinin haklı muahezelerine hedef etti.

F. SAKARYA ZAFERİ VE SEMERELERİ

KÜTAHYA VE ESKİŞEHİR MUHAREBELERİ

Londra Konferansı, bir netice elde edemeden dağılmıştı (12 Mart 1921). Müttefik Devletlerin, bu konferanstaki tekliflerini kabul ettirmek için Yunanlılara yaptırdıkları taarruz da İnönünde (İkinci İnönü Muharebesi), kat'î bir

mağlûbiyetle neticelenmişti (31 Mart 1921). İtilâf Devletlerinin ayrı ayrı Büyük Millet Meclisi Hariciye Vekili ile yapmak istedikleri zararlı mukaveleler de Meclis tarafından reddedilmişti (Mayıs 1921). İtilâf Devletlerinin ve Yunanlıların askerî ve siyasî sahalardaki bu muvaffakıyetsizliklerinden sora da, İngiltere Hükûmetinin başında bulunan *Loït Corc*, Fransa ve İtalyanın bir derece isteksizliklerine rağmen, İngiliz yardımile yunan ordusunun tekmil kuvvetini bir defa daha yeni Türk Devletine saldırmak kararını verdi.

İkinci İnönü mağlûbiyetlerinden sora Anadoludaki Yunan Kuvvetleri Başkumandanı *Jeneral Papulas* hükûmetine takdim ettiği raporda, "teşekkül halinde bulunan Türk Ordusu henüz kuvvetlenmeden ve Anadoludan takviye kıt'aları gelmeden taarruza mecburuz„ diyor; raporunun nihayetinde "Anadoludaki kuvvete ilâveten 85,000 neferlik bir takviye„ istiyordu.

Yunanistanda Birinci İnönü (10 Kânunusani 1921) Muharebesinden evel mühim bir tebeddül vukua gelmişti: İtilâfçı Devletlerin *Kıral Kostantini* ıskatından (12 Haziran 1917) sora yerine geçirdikleri Kıral Aleksandr, bir kuduz maymun ısırması yüzünden ölmüştü (25 Teşrinievel 1920). Aleksandr zamanında hakikî hâkim *Venizelos* tu. Aleksandr ölünce, Kostantin taraftarlarının propagandasile 1920 senesi nihayetlerinde yapılan yunan intihabatında Venizelos taraftarları ekalliyette kaldılar. Venizelos hükûmetten çekilerek (16 Teşrinisani) memleketi terketti. 6 Kânunuevelde ahalinin doğrudan doğruya reyile *(Plebisit)* Kostantin tekrar Kırallık makamına getirildi (15 Kânunuevel).

Reyi âm yapılırken en ziyade ileri sürülen nokta, Venizelosun yunan kanını korumamış olması iddiası idi. Buna rağmen iktidara geçen Kostantin ve Başvekili *Gunaris*, Venizelos tarafından tahakkukuna çalışılan, Bizansın azametli devrini Yunan Kırallığı idaresinde ihya etmek hayalini bir tarafa atıp sulha yanaşmak cesaret ve kudretini gösteremediler. Bilâkis bu büyük fikir *(Megalo idea)* nın tahakkuku şerefini kendilerine maletmek istediler. *Kostantin XIII* [1], 300.000 asker toplattı; Garbî Anadolu vilâyetlerile Boğazları

[1] Yunan Kıralı Kostantin, son Bizans İmparatoru Kostantin XII. nin halefi olmak iddia ve hayalile, Bizans imparatorları sırasını takip ederek kendisine Kostantin XIII. unvanını verdirmişti.

ve İstanbulu hükmü altına almak fikirlerini besledi. Bunun üzerine, evelce izah edilen ahval ve şerait altında, Yunanlıların Anadoluda taarruzları vukubuldu. Fakat görüldüğü üzere, yaptıkları her iki taarruz da, yeni teşekkül etmek üzere olan Millî Türk Ordusunun fedakârlığı, bilhassa kumandanlarının sevk ve idaredeki meharetleri sayesinde tamamen Yunanlılar için mağlûbiyetle neticelendi.

Yunanlılar, İnönü mağlûbiyetlerinin hıncını, Garbî Anadoluda ve Karadeniz mıntakasında "*Pontus Cümhuriyeti*„ ismini verdikleri rumlarla karışık mıntakada köylerimizi yakmak, müdafaasız insanları öldürmek [1] ve açık *İnebolu* şehrini topa tutmakla almak istediler.

Kostantin Hükûmeti, İngilizlerin teşviki ve Başkumandan

[1] Yunan istiklâl harbinin serpintisi olarak, XIX. asır ortalarındanberi bir tohum halinde mevcut olan *Pontus* mes'elesi, mütareke devrinde Türklere bir tehlike teşkil edebilecek hale gelmişti. Vakıâ büyük harp esnasında, hariçten gönderilip tevzi olunan silâh, cepane, bomba ve makineli tüfeklerle, Karadeniz sahilinde *Samsun*, Çarşamba, Bafra ve Erbaa rum köyleri adeta bir silâh deposu haline getirilmişti. Hele mütarekeden sora yunan cemiyetleri propagandacılarının ve Merzifon *Amerikan Kolleji* tarafından yetiştirilen elebaşılarının faaliyetleri tesiri altında bulunan bu havalinin rum ahalisi, "müstakil bir pontus cümhuriyeti„ teşkil etmek emeline düştü. Bu maksatla umumî bir kıyam hazırlandı. Teşekkül eden çeteler, dağlara çekildiler. O havalinin rum metropolidi hareketin başına geçti. Birtakım çeteciler de hariçten geldi. İtilâf kuvvetleri, ve Yunan Devleti bunlara her suretle yardım ediyorlardı. "Trabzonda *bir rum cümhuriyeti* tesisine çalışmak maksadile„ intişar ettiğini açıktan ilân eden "Pontus„ adlı bir gazete İstanbulda intişara başladı (4 Mart 1919). Pontus jandarmasını tensik için, İstanbuldaki yunan işgal kuvvetinden bir *zabitan heyeti* oraya gönderildi. Batumda "Pontus Rum Hükûmeti„ ismile bir teşekkül bile vücuda geldi (1920). Anadoluda toplanan "Pontus„ çetelerinin kuvveti gitgide 25000 e baliğ oldu, bunlar Türk köylerini yakıp, Türk ahaliye karşı akla ve hayale sığmaz *işkence ve cinayetler* irtikâp ediyorlardı.

Mustafa Kemal, Samsuna çıktıktan sora (18 Mayıs 1919) bu hareketlere karşı, derhal tedabir almağa başlamıştı. Merkezi Sıvasta bulunan 3 üncü Kolordu, bütün mesaisini, muhtelif mıntakalarda bulunan Pontus çetelerinin takip ve tenkiline hasretmişti. Bu takibata Erzurumda bulunan 15 inci Kolordu da iştirak ediyordu. Fakat denizle muvasalası olan bu çetelerin tamamen imhası kabil olamıyordu. Nihayet 1920 senesi sonlarında, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti tarafından bir Merkez Ordusu teşkil edilip, diğer vazifelerle beraber Pontus asilerinin tedibi vazifesi de o orduya havale olunmuştu. Sakarya Meydan Muharebesinden sora, Pontus çetelerinden nam ve nişan kalmamıştı.

Papulasın gösterdiği lüzum üzerine, Anadoludaki yunan ordusunu *tekrar taarruza geçirdi.* Bu ileri hareketten evel Anadoludaki yunan ordusu hemen bir misli takviye olunmuştu [1].

Yunanlılara karşı bulunan Türk Ordusu ise, Birinci ve İkinci İnönü Muharebeleri esnasında Garp (İsmet Paşa) ve Cenup (Refet Paşa) cepheleri diye ikiye ayrılmıştı. Bu muharebeler, bütün cephenin bir kumandada bulunmasının daha faydalı olacağını göstermişti. Bu sebeple, *bütün Garp Cephesi İsmet Paşanın kumandasına verildi.* Refet Paşa başka vazifelerde kullanılmak üzere Ankaraya alındı. Bu suretle birleştirilen ve Geyveden Afyon Karahisara kadar uzanan cephemizde vaziyet icabına göre yeni tedbirler alınmıştı. Mehmaemken takviye edilmeğe çalışılan Garp Cephesi kıtaatile, Eskişehirin şimaligarbisinde İnönü mevziinde, Kütahya garbında ve cenubunda *müdafaa tertibatı* alındı [2].

Yunanlılar, 1921 senesi yazında tekrar ileri harekete geçtiler. İkinci İnönünden bu zamana kadar geçen iki üç ay gibi kısa bir zamanda, menabiin azlığından, Garp Ordumuz bilhassa silâh, cepane ve nakliye vasıtaları itibarile lüzumu kadar takviye ve teçhiz olunamamıştı. Binaenaleyh hazırlanan mevzilerde *müdafaa zarureti* hasıl olmuştu.

Yunanlılar, faik kuvvetlerle ordumuzun merkez ve bilhassa sol cenahına taarruz ettiler. İnönü mevzii önünde ise ancak zayıf teşebbüsleri görüldü. Merkez sol cenahında (14 Temmuz - 21 Temmuz 1921) şiddetli muharebeler oldu. Asker ve zabitlerimiz büyük kahramanlıklar gösterdiler.

---

[1] Evelce mevcut yedi fırkaya beş fırka ilâve olunarak mecmu kuvvet 12 fırkaya çıkarılmıştı. Bu on iki fırkada 96,000 tüfek, 1,300 kılıç, 5,600 kadar ağır ve hafif makineli tüfek ve 345 top vardı. Buna mukabil, bizim bütün Garp Cephesinde kuvvetimiz 51,265 tüfek, 440 kadar makineli tüfek, 4,727 kılıç ve 162 toptan ibaretti.

[2] Garp cephesindeki bu fırkalarımız, dört grup halinde toplandı: Birinci grup (Miralay İzzettin Bey) İnönü mıntakasında; üçüncü grup (Miralay Arif Bey) Kütahya ve civarında; dördüncü grup (Miralay Kemalettin Sami Bey) Kütahya cenubunda Çekürler mıntakasında; on ikinci grup (Miralay Halit Bey) Afyon ve civarında toplanmıştı. Bunlardan başka Miralay Kâzım Bey (Büyük Millet Meclisi Reisi Kâzım Paşa) kumandasında Geyve ve civarında bir de Kocaeli grupu vardı. Muharebe esnasında süvari fırkalarımız, beşinci grup namile Miralay Fahrettin Bey kumandasında cemolundu.

Buna rağmen faik düşman taarruzları karşısında merkez ve sol cenah gerilediğinden artık geniş mevziimizin muhafazasına imkân kalmamıştı. Ordumuz, lüzumsuz yere daha fazla ezdirilmemek ve daha müsait şerait tahtında muharebe etmek maksadile, emirle *Sakarya şarkına kadar gerialındı.* Fakat Sakaryaya çekilmeden evel Eskişehir şarkında toplanan kıt'alarımız 21Temmuzda, Yunanlılara bir *mukabil taarruz* yaptılar; bu suretle vukua gelen muharebeye *Eskişehir Muharebesi* denir *(Harita. 4).* Bu taarruz üstün düşman kuvvetlerine çatmış ve *Seyitgazi — Kırgızdağı* mıntakasından ilerleyen yunan kuşatması karşısında kalmıştı. Bunun üzerine cephe Sakarya gerisine çekildi.

Eskişehir, Kütahya, Afyon gibi şehirlerimizin ve geniş bir mıntakanın düşmana terki pek elimdi. Bilhassa düşmanın müdafaasız halka karşı yaptığı fecayi malûmdu *(Res. 34).* Bununla beraber müessir müdafaa ve taarruz için daha fazla kuvvetlenmek ve bunun için *vakit kazanmak* lâzımdı. Binaenaleyh, bu ahval tahtında gerіçekilmek zarureti hasıl olmuştu.

18 Temmuzda garp cephesinin karargâhı olan *Karacahisar*a gelen Devlet Reisi Mustafa Kemal, cephe kumandanına şu direktifi vermişt: "Orduyu Eskişehir şimal ve cenubunda topladıktan sora düşman ordusile *araya büyük bir mesafe koymak lâzımdır* ki ordunun tensik ve takviyesi mümkün olabilsin. Bunun için Sakarya şarkına kadar çekilmek caizdir.„

İşte, bu emri alan Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa, İnönü - Kütahya - Afyon umumî hattında bir hafta kadar düşmanı mümkün olduğu kadar alıkoyduktan ve düşmanın bu taarruzunu karşıladıktan sora, ordusunu kat kat faik düşman kuvvetleri karşısında dağılmasına meydan vermeden, Sakarya şarkına çekti.

Bu karardaki *isabet* daha sora Sakarya Meydan Muharebesinin kazanılmasile ve ordumuzun lüzumu kadar takviye edilerek, taarruza geçmesile, düşmanı tamamen mağlûp etmesile *filen sabit* olmuştur.

SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ

Bu geriçekilmenin, Mecliste ve memlekette memnuniyetsizlik ve fikir sarsıntılarına bais olabileceğini kestiren Mustafa Kemal, yukarda bahsolunan direktifinde şu mütaleada bulunuyordu:

"...Fakat az zamanda istihsal edebileceğimiz muvaffakıyetli neticelerle bu mahzurlar kendiliğinden zail olacaktır. ***Askerliğin icabatını bilâtereddüt tatbik edelim. Diğer nevi mahzurlara mukavemet ederiz..."***

Mustafa Kemalin tahmin ettiği mahzurlar, derakap görüldü. İlk teessürler Mecliste de tezahür etti; heyecanlı münakaşalar oldu. Meclis ve millet, bu vaziyeti ancak Mustafa Kemalin bizzat ordu başına geçerek ıslah edebileceğine kani idi. *Herkesin ümidi Mustafa Kemalde idi.*

5 Ağustos 1921 de Mustafa Kemal, Büyük Millet Meclisi tarafından *bütün Türk Ordularının Başkumandanı intihap* olundu. Bu vazifenin hakkile ifası için Meclis, haiz olduğu *bütün salâhiyetleri* de Mustafa Kemale verdi. Fakat Mustafa Kemal, Meclise takdim ettiği bir takrirle " **hakimiyeti milliyenin en sadık bir hadimi olduğunu millet nazarında bir defa daha teyit için bu salâhiyetin** ***üç ay*** **gibi kısa bir müddetle takyit edilmesini** " istedi; talebi kabul olundu. Mustafa Kemalin bu müddet zarfında *verdiği emirler, kanun olacaktı.*

Bu suretle, bütün kuvvetler nefsinde toplanan Mustafa Kemal, *muvakkat diktatörlük* demek olan bu vaziyetten, düşman istilâsına karşı durmak için lâzımgelen tedbirleri almaktan *gayrı hiçbir hususta*, istifade etmedi. Bu hareketile, dahil ve hariçte, bazan Türkiye ahvalini anlamamak yüzünden ve bazan husumet eseri olarak ortaya atılan *diktatörlük emel ve arzusundan münezzeh olduğunu filen gösterdi.*

Bu sırada, Başkumandan Mustafa Kemalin teklifile Büyük Millet Meclisi *Fevzi Paşanın* vazifelerini sırf Erkânıharbiye Riyasetine hasrederek, ayni zamanda yapmakta olduğu Millî Müdafaa Vekâletini *Refet Paşaya* verdi.

Mustafa Kemal, Başkumandanlığa intihap olunduğu gün irat ettiği nutukta başlıca şunları söylemişti:

"Efendiler, zavallı milletimizi esir etmek istiyen düşmanları ***behemehal mağlûp edeceğimize*** **dair olan emniyet ve itimadım bir dakika olsun sarsılmamıştır. Bu dakikada bu tam itminanımı heyeti celilenize karşı, bütün millete karşı ve bütün âleme karşı ilân ederim."**

Başkumandan, Ağustos bidayetlerinde, Büyük Erkânıharbiye Reisi ve Millî Müdafaa Vekili ile Ankarada çalışarak ordunun en az bir zamanda mümkün olduğu kadar insan

ve levazımca takviyesi için fevkalâde tedbirler aldı. 7,8 Ağustos 1921 de verdiği emirlerle Başkumandan, orduyu neferle takviye ettiği gibi her kazada teşkil olunan "*millî tekâlif komisyonları*„ ile de, orduya lüzumu olan elbise, çamaşır, yiyecek, nakliye vesaiti ve her şey toplattırıldı. Bedelini sora almak üzere Anadolu ahalisi bu millî fedakârlığa *memnuniyetle* katlandı. Eli silâh tutanlar büyük bir heyecanla muharebe meydanına koştular.

Bu emirleri veren Başkumandan, Büyük Erkânıharbiye Reisi Fevzi Paşa ile birlikte Garp Cephesi karargâhının *(Res. 35, 36)* bulunduğu *Polatlıya* gitti.

Türk Ordusu Başkumandanı, Kütahya ve Eskişehir muharebelerinden sora bir müddet durmuş olan Yunanlıların ileri harekette devam edeceklerine kanidi. Filhakika, yunan ordularının başkumandanlığını deruhde ederek İzmire gelmiş olan *Kıral Kostantin*, Kütahyaya kadar ilerlemiş ve orada kendi riyaseti altında kurulan askerî ve siyasî şûra, yunan ordusunun Ankara istikametinde hareketle Türk Ordusunu *mahvetmek ve Ankarayı zaptetmek kararını vermişti.* Bu maksadı istihsal için, Yunanlılar geceligündüzlü çalışarak ordularının noksanlarını tamamlıyorlardı.

Bu sıralarda İngiltere Başvekili *Loit Corç*, Yunanlıları teşvik ve Türkleri tehdit maksadile İngiliz Parlâmentosunda şu sözleri söylemişti: "Yunanistan, kazandığı zaferden dolayı artık Sevr Muahedesile *iktifa edemez*; daha geniş mikyasta tatmin edilmelidir.„

Bizzat kıralın kumandası altında bulunan yunan ordusu (üç kolordu ve bir müstakil süvari livası), 13 Ağustos 1921 de Eskişehir - Seyitgazi hattından ileri yürüyüşe başladı. Kıral Kostantin ordusuna verdiği emirle taarruz hedefi olarak "*Ankaraya!..*„ diyordu (15 Ağustos). Türk Ordusu Başkumandanlığı, düşman ordusunun cephemize [1] temas ederek sol

[1] Türk Ordusu, Kütahya ve Eskişehir muharebelerinde görüldüğü veçhile birtakım gruplara münkasimdi. Ayni kumandanlar idaresi altında bulunan bu gruplardan 1 inci grup Sakaryanın ilerisinde Mihalıççık havalisinde, 3 üncü grup Sakarya ırmağının şarkında ve demiryolunun şimalinde, 12 inci grup yine Sakaryanın şarkında ve demiryolunun cenubunda, 4 üncü grup Polatlı ve Mallıköy civarında bulunuyordu; Kocaeli grupu ise Sakaryaya doğru yürüyüş halinde idi. Bunlara ilâve olarak Sincanköyünde, Yusuf İzzet Paşa kumandası altında bir ihtiyat grupu da teşkil edilmişti. Biraz ilerde görüleceği veçhile

cenahımızdan ihataya kalkışacağına hüküm vermiş ve ona göre tertibat almıştı *(Harita. 4)*.

Tüfek ve top hesabile, Yunanlılar Türklerin *iki misli* idi; Yunanlıların makineli tüfekleri ve tayyareleri ise, Türklerinkinden *on defa fazla* idi; ancak Türk süvarileri (2745 kılıç), yunan süvarilerine (1300 kılıç) adetçe tefevvuk ediyordu.

Yunan ordusu *23 Ağustos 1921* de ciddî olarak Türk cephesine temas ile taarruza girişti: tarihte "*Sakarya Meydan Muharebesi*„ namını alan büyük muharebe başlamış demekti.

Bu muharebede de yunan ordusu, Türk Ordusuna asker sayısı, silâh, teçhizat ve levazım miktarı itibarile faikti: Yunanlılar 88,000 tüfek, 7,000 kadar makineli, 300 top, 1300 kılıç, 15-20 kadar tayyare, cepheye sürdüler; Türklerin ise ancak 40,000 tüfek, 700 kadar makineli, 177 top, 2 tayyareleri vardı.

Gerisi serbest yollara, denizlere ve Büyük Britanyanın hazinelerine, teçhizat ve levazımatına dayanan Yunanlıların silâh, mühimmat, nakliyat vesaiti ve levazımı *pek boldu*. Arkalarında biribirlerine Eskişehir-Afyon hattile merbut iki demiryolu ve İngiltereden gelme hesapsız kamyon ve otomobilleri mevcuttu. Buna mukabil Türk Ordusunun membaları, Harbi Umumiden tükenerek ve bunca tahribata uğrayarak çıkmış Orta ve Garbî Anadolunun fakir, sanayisiz halkı ile şuradan buradan bin müşkülâtla satınalabildiği levazım ve teçhizattan ibaretti. Kamyonlar, otomobiller yerinde, köylülerin *kağnı (Res. 37)* ve arabaları, merkep ve develeri, erkekleri neferlikle cepheye koşan *Türk kadınlarının sırtları (Res. 38)* cepane ve yiyecek taşıyorlardı... Hasılı maddî cihetten bakılınca Sakarya Meydan Muharebesinin Türkler lehine neticelenmek ihtimali yok gibi idi. Fakat Yunanlılarda bulunmıyan çok mühim amiller, Türkler tarafında idi. Mustafa Kemal gibi bir *askerlik dehası*, Mustafa Kemal gibi *çelik bir irade*, Fevzi ve İsmet Paşalar gibi muharebe meydanlarında büyük kıtaatın sevk ve idaresinde yetişmiş *büyük kumandanlar* ve Kâzım, Şükrü Naili, Kemaleddin Sami, Fahreddin, İzzeddin, Derviş ve emsali gibi *kumandanlar*, ölümü hiçe sayan *fedakâr zabitler* ve nihayet

---

Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin Fransa ile anlaşması neticesinde serbest kalan 2 inci Kolordu (Salâhaddin Âdil Bey) Akşehirden Haymana istikametinde ilerlemekte idi. Fahreddin Paşa kumandasında bulunan 5 inci Süvari Grupu Aziziye mıntakasında yani Türk aslî hattının sol cenahı ilerisinde bulunuyordu.

ordunun esaslı kütlesini teşkil eden Türk Milleti gibi bir *cevher*, o tarafta yoktu... Türk milleti, ihtiyarile, gencile, kadınile, çocuğile, nesi var nesi yok hepsini feda ederek, vatanın müdafaasına kalkmıştı. Sencorç sipahileri (ingiliz altınları), İngiltere tezgâhlarının çıkardıkları en mükemmel nakil ve tahrip aletleri, bu manevî kuvvetlere karşı gelemezdi.

İşte bu maddî ve manevî kuvvetler, Sakarya kıyılarında ve ırmağın şark tarafındaki dağ, tepe ve bayırlarda 100 kilometrelik uzun bir cephe üzerinde, *22 gün ve 22 gece* fasılasız çarpıştı; birçok kanlı ve buhranlı safhalar oldu. Düşman ordusunun faik grupları, müdafaa hattımızın birçok parçalarını kırdılar. Fakat her ilerliyen düşman kısımları önüne Türk kuvvetleri yetiştirildi. Bir zaman oldu ki Türk sol cenahı, yeni devletin hükûmet merkezi olan Ankaranın 50 kilometre cenubuna kadar yaklaştı. Düşmanların mütemadiyen sol cenahımızı sarmak istemeleri yüzünden, ordumuzun cephesi garba iken cenuba döndü; arkası Ankaraya iken şimale verildi. *Cephe değiştirildi.* Umumiyetle harplerde böyle bir ters cephe tehlikeli olmakla beraber, Türk Başkumandanlığı bunda hiçbir beis görmedi. Hatta müdafaamız, kısım kısım kırılıyordu; fakat kırılan her kısım, en yakın bir mesafede, yeniden tesis ettiriliyordu. Bu sırada Türk Başkumandanı Mustafa Kemalin dehası, harp fennine yeni ve ulvî bir tabiye kaidesi ilâve etti: “ ***Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır.*** **O satıh, bütün vatandır!... Vatanın her karış toprağı, vatandaşın kanile ıslanmadıkça terkolunamaz. Onun için küçük, büyük her cüzütam, bulunduğu mevziden atılabilir; fakat küçük, büyük her cüzütam, ilk durabildiği noktada, tekrar düşmana karşı cephe teşkil ederek muharebeye devam eder; yanındaki cüzütamın çekilmeğe mecbur olduğunu gören cüzütamlar, ona tâbi olmaz. Bulunduğu mevzide** ***nihayete kadar*** **sebat ve mukavemete mecburdur [1].”**

İşte Türk Ordusunun her ferdi, Büyük Kumandanının *(Res. 39)* ibda ettiği bu sistem dahilinde, her adımda azamî fedakârlık göstermek suretile, düşmanın faik kuvvetlerini imha ederek, yıpratarak, nihayet onu, taarruza devam kabiliyetinden ve kudretinden *mahrum* bir hale getirdi.

Muharebe vaziyetinin bu safhası hasıl olur olmaz Başkumandan, Türk Ordusunun sağ cenahını *mukabil taarruza*

[1] «Nutuk», Sahife: 382 *(Lüks tabı, S. 449).*

geçirdi; cephenin merkez ve sol cenahından mühim kuvvetleri, gece yürüyüşleri de yaptırarak süratle sağ cenaha topladı; bu suretle sağ cenahtan başlıyan taarruzu takviye ve tevsi ederek düşmanı tehlikeli bir vaziyete düşürdü. O sırada bütün Türk cephesi mukabil taarruzda bulundu. Yunan ordusu mağlûbiyetini anlamıştı; bütün cephede *ricat* başladı. 13 Eylûl 1921 de Sakaryanın şarkında artık düşmandan eser kalmamıştı.

22 gün ve gece fasılasız devam eden (23 Ağustos - 13 Eylûl 1921) "Sakarya Meydan Muharebesi„, yeni Türk Devleti tarihine, *cihan tarihinde emsali ender* büyük bir meydan muharebesi kaydetti.

Bu muharebeyi idare eden Yunan Erkânıharbiyesinin İkinci Reisi Jeneral *Ksenofon Stratikos*, hatıratında Sakaryadan bahsederken, şu satırları yazmıştır:

"Gazi Kemal, etrafındaki zabitlerle Türkiyenin son kalesini müdafaa etti; önüne geçilmez azim ve irade ile onu kurtarmak istedi. Yunan faaliyetinin pek gerilmiş sinirleri, Ankara önündeki siperler karşısında tamamile gevşedi... Yunan azim ve iradesi, *Kemalin azim ve iradesini daha kuvvetli görerek önünde baş iğdi...* ve nihaî maksat, elde edilemedi.„

Türk Milletinin Mümessili ve Türk Ordusunun Başkumandanı, Sakarya Muharebesinden bahsederken millete şu irşatlarda bulunuyor:

"Harp ve muharebe demek, iki milletin, yalnız iki ordunun değil, *iki milletin bütün mevcudiyetlerile karşı karşıya gelmesi ve biribirile vuruşması demektir.* Binaenaleyh bütün Türk Milletini, cephede bulunan ordu kadar fikren, hissen ve filen alâkadar etmelidim. Millet efradı, yalnız düşman karşısında bulunanlar değil, köyde, evinde, tarlasında bulunan herkes, silâhla vuruşan muharip gibi, kendini *vazifedar* hissederek, bütün mevcudiyetini mücadeleye hasredecekti. Bütün maddî ve manevî varlığını, vatan müdafaasına hasretmekte teenni ve müsamaha gösterenler, harp ve muharebeyi cidden göze almış ve başarabileceklerine kani olmuş sayılamazlar. Biz, bu maksadın teminine çalıştık [1]."

Çalıştılar ve temin ettiler; bu sayede bu çetin ve korkunç muharebe kazanıldı [2].

[1] «Nutuk», Sahife: 383 *(Lüks tabı, S. 449-450).*

[2] Mustafa Kemal, muvaffakıyet şartı olarak Başkumandanın muharebe saflarında bizzat muharebeye temas ve mücadeleyi idare etmesi

Yunan Erkânıharbiye İkinci Reisinin dediği gibi, "Kemalin ve Türk Milletinin azim ve iradesine baş iğen yunan azim ve iradesi„, Sakaryadan sora, bir daha Türklere taarruz cür'etinde *bulunamıyacaktır;* artık taarruza, daha doğrusu mukabil taarruza kalkıp, Yunanlıları vatandan kovmak sırası Türklere gelmişti. Sakarya Meydan Muharebesi, düşman istilâ ve taarruz kuvvetini tamamen kırmış ve yunan ordusunda bir daha taarruz cesareti bırakmamıştı. Bununla, pek mühim olan teşebbüs (initiative) kudreti Türklere geçmişti. Bundan sora Yunanlılar Türk Ordusunun harekâtına tâbi olmak zaruretine düşmüşlerdi. Bu zaruret ise bilhassa bir istilâ ordusu için mağlûbiyet ve felâketin başlangıcıdır.

MİLLETİN, KENDİNİ KURTARANA GAZİ VE MÜŞÜR UNVAN VE RÜTBELERİNİ TEVCİHİ

Türkiye Büyük Millet Meclisinin, kendisini Türk Ordularına Başkumandan intihap ettiği gün, Mustafa Kemal, düşmanları mağlûp edeceğine itminanı tammı olduğunu, Türk Milletine ve bütün âleme ilân etmişti. Atiyi nekadar açık gördüğünü, Sakarya Zaferi ispat etti. Türk Milleti, kendinin bütün büyük hasletlerini nefsinde tecelli ettiren bu *Büyük Evlâdına*, lâyık olduğu mükâfatı vermekte asla gecikmedi: Büyük Millet Meclisi, Sakarya Muzafferine "*Gazi*„ unvanile, yeni Türk Devletinin "*Müşür*„ rütbesini tevcih etti (19 Eylûl 1921).

Padişah Hükûmeti, evelce görüldüğü veçhile "Gazi„ yi askerlikten tardetmiş ve utanmadan "Mustafa Kemal Efendi„ dediği bu *beşeriyet harikasına* idam cezasını vermişti (11 Mayıs 1920); o zamandanberi Mustafa Kemal, resmen hiçbir rütbeyi haiz değildi. Türk Milleti, ona Türk askerî rütbelerinin en yükseğini ve şark âleminde muzafferlere verilen unvanların en mübeccelini verdi *(Res. 40).*

TÜRKİYE İLE R. S. F. S. C. ARASINDA MOSKOVA MUAHEDESİ

R. S. F. S. C. (Rusya Sovyetli Federatif Sosyalist Cümhuriyeti) nin umumî siyasetini nazarı itibara alan Türkiye Büyük Millet Meclisi, Moskovaya bir heyet göndermişti; bu heyet Sovyetler Cümhuriyetile yeni Türkiye Devleti ara-

lüzumuna kani idi. Muharebenin ilk günlerinde bir kaza neticesi olarak *sol kaburga kemiklerinden birisi kırılmış* olmasına rağmen, bu kanaatine göre hareket etti; kırık kemiklerile muharebe saflarında bulundu ve muharebeyi geceligündüzlü bizzat idare etti ve 22 gün zarfında *hiçbir gece muntazam uyumadı.*

sında bir muahede aktine esas olacak bazı noktaları tespit eylemiş ve bu suretle iki devlet arasında münasebat teessüs etmişti (20 Ağustos 1920). Bu münasebat esasları icabı, Rus Sovyetler Cümhuriyetinden Türkiyeye bir sefaret heyeti geldiği gibi, Fuat Paşa da Moskovaya Türk Sefiri olarak gönderilmiş idi (8 Teşrinisani 1920). Bu sıralarda Cenubî Kafkasyaya ilerliyen Türk Ordusu, Ermenileri mağlûp ederek onlara *Gümrü Muahedesini* imzalatmıştı (3 Kânunuevel 1920). Bundan bir müddet sora yeni Türk Devletinin genç orduları, Birinci İnönü zaferini kazanmışlardı (10 Kânunusani 1921). Bu vaziyetlerin tesirile İtilâf Devletleri, yeni Türk Devletinin mümessillerini de Londrada bir konferansa davet mecburiyetinde kalmışlardı (25 Kânunusani 1921). Bütün bu vakıalar, bazı esasları tespit edilip te henüz ikmal ve iki tarafça tasdik olunmıyan muahedenamenin aktine Rusları *temayül ettirdi*; nihayet 16 Mart 1921 de *Moskova Muahedesi* aktolundu. Bu muahedenin iptidasında, adeta Paris Muahedelerinin başına, Vilsonun Milletler Cemiyeti Misakını hatırlatacak bir umde konmuştu; her iki devlet, "milletlerin kardeşliği esasını ve *kavimlerin kendi mukadderatını serbestçe tayin etmek hakkını tanımakta müttehit olduklarını*„ ilân ediyorlardı. Bu büyük esasta müttehit olan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetile Rusya Sovyetli Federatif Sosiyalist Cümhuriyeti Hükûmeti, tevessü ve istilâ siyasetine (emperyalism) [1] karşı mücadelelerinde *tesanütlerini* ve iki milletten birine vaki olan müşkülâtın diğerinin vaziyetini de vahim kılacağını görerek, her iki milletin mütekabil menfaatlerine müstenit *devamlı dostluk* arzusile "Muhadenet ve Uhuvvet Ahitnamesi„ namını verdikleri bu muahedeyi aktediyorlardı.

Muahedenin en esaslı noktaları şunlardı: **1)** Tarafeynden biri, diğerinin tanımadığı hiçbir *beyneddüvel senedi* tanımıyacaktır; yani R. S. F. S. C. Hükûmeti, Sevr Muahedesini tanımıyacaktır. **2)** R. S. F. S. C. Hükûmeti, Misakı Millinin Türkiye diye ilân ettiği memleketi, Türkiye olarak kabul ediyor; bu memleketin şimalişarkî hududu olarak ta Gümrü Muahedesi ile çizilen hududu cüz'î tadilâtla *tasdik*

[1] "Emperyalism„ tabiri, bir devletin kendi milletile meskûn kıt'a haricinde, başka milletlerin vatanlarını istilâ ve kendilerini tabiiyet altına alarak, servetlerini istismar gayesile takip ettiği siyaset hakkında istimal olunur.

eyliyordu. **3)** Cenubî Kafkas Cümhuriyetlerine ait olarak bu muahedede mezkûr bulunan maddelerin, Türkiye ile Kafkas Cümhuriyetleri arasında aktolunacak muahedelerde kabul olunması için o cümhuriyetler nezdinde lâzımgelen teşebbüslerde bulunmayı, R. S. F. S. C. Hükûmeti taahhüt ediyordu [2]. **4)** Osmanlı Sultanlığı ile Rusya Çarlığı arasında aktolunan muahedelerin iki tarafın menfaatlerine tetabuk etmediğinden *feshi* ve hükümsüz sayılması hususunda, her iki yeni devlet ittihat ediyorlardı. **5)** R. S. F. S. C. Hükûmeti kapitülasyonların kaldırılmış olmasını *kabul* ediyordu. **6)** Her iki hükûmet, kendi memleketleri dahilinde diğerinin zararına çalışacak teşkilât ve tecemmüatın teşekkül ve ikametini *menedeceklerdi.* **7)** İki taraf, Türkiye ve Sovyet Rusya arasında rabıta ve münasebetlerin takviyesine hizmet edecek iktisadî, malî ve sair meseleleri tanzim eden itilâflar akti lüzumunda birleşiyorlar.

T. B. M. M. (Türkiye Büyük Millet Meclisi) Hükûmetile R. S. F. S. C. Hükûmeti arasında aktolunan bu Moskova Muahedesi, her iki devletin eyi münasebatını, dostluğunu tesis eden ilk muahede olmuş ve bunu müteakıp, *daha birtakım mukaveleler* aktolunmuştu.

Bu muahedenin aktinden (16 Mart 1921) yedi ay sora, R. S. F. S. C. Hükûmetinin taahhüdü mucibinde tavassutu ile, Türkiye Hükûmeti ve Cenubî Kafkas Cümhuriyetleri arasında *Kars Muahedesi* aktolundu (13 Teşrinievel 1921). Cenubî Kafkas Cümhuriyetleri denilen devletler, Azerbaycan Ermenistan ve Gürcüstan sosiyalist cümhuriyetleri idi. Kars Muahedesinin başına da, Moskova Muahedesinin başındaki umde yazılmıştı. Kars Muahedesi, esas itibarile Moskova Muahedesinin tekrarından ibaretti.

Tarihlerin karşılaştırılmasından anlaşılıyor ki, Moskova Muahedesi İkinci İnönü galebesinden iki hafta kadar evel aktolunmuş ise de, Kars Muahedesi ancak *Sakarya Zaferinden bir ay sora imzalanabilmişti.* Moskova Hükûmeti, Moskova Muahedesinin esasları kararlaştıktan sora Türkiyeye filen dostluk göstermeğe başlamış olmakla beraber, her hale

[2] Gümrü Muahedesinin aktinden sora Cenubî Kafkasya Cümhuriyetleri, sovyetli cümhuriyet şekline geçmiş ve Rusya Sovyetli Cümhuriyetleri arasına alınmıştı.

karşı, Kars Muahedesile Türkiyeye terkolunan Türk topraklarının mukadderatı hakkında son ahitnameyi kat'î olarak kabulden önce, bir müddet beklemeyi tercih etmiş ve nihayet Sakarya Zaferi ile Türklerin nihaî galebeleri hakkında artık *tereddüde mahal kalmayınca* onu da imzalattırmıştır [1].

TÜRKİYE İLE FRANSA ARASINDA ANKARA İTİLÂFNAMESİ

Esas menfaatleri şark işlerinde İngiliz, Yunan ve İtalyanlarla *tam itilâf halinde bulunmıyan* Fransızlar, Sevr Muahedesinin aktinden üç ay evel (Mayıs 1920) Kilikya cephesinde muvakkat bir mütareke aktederek Türk Millî Hükûmetile münasebata girişmiş ve zımnen yeni Türkiye Devletini bir siyasî mevcudiyet olarak kabul etmiş idiseler de, Millî Hükûmetin Fransızlarla münasebatı daha ileri götürmesi, *mümkün olamamıştı.* Ancak iki İnönü zaferleri kazanıldıktan ve Türk Ordusu Eskişehir ve Kütahya muharebelerinde kıymetini gösterdikten ve Sovyet Rusya ile Moskova Muahedesi aktolunduktan soradır ki, Fransa Cümhuriyeti Hükûmeti, Sabık Nazırlarından Mösyö ***Franklen Buyyon*** u *gayriresmî* olarak Ankaraya gönderdi. 9 Haziran 1921 de Ankaraya vâsıl olan Fransız Murahhası ile Türk Mümessili Mustafa Kemal, Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey ve Erkânıharbiye Reisi Fevzi Paşa huzurlarile iki hafta kadar müzakerede bulundu.

Mustafa Kemal, Franklen Buyyonla müzakerede esas olarak "Misakı Millî" muhteviyatını alıyor ve "Eski Osmanlı Devleti yerine ***yeni bir Türkiye Devleti vücuda gelmiştir***,

[1] Moskova Muahedesinin aktolunmasından 15 gün evel (1 Mart 1921), Türkiye ve *Afgan* Devletleri arasında da bir muahede aktolunmuştu. Bu muahedenin mukaddemesi olarak, maddî ve manevî menfaatleri tamamen müşterek olan iki kardeş devlet ve milletin ötedenberi mevcut manevî ittihat ve tabiî ittifaklarını resmî bir ittifak haline kalbetmeğe karar verdiklerini beyan ediyorlardı. Sora, Türkiye Afganistanın tam istiklâlini tanıyor, Afganistan ise Türkiyeyi *mukteda* sayıyordu. Tarafeynden birine vaki olacak tecavüzü, diğer taraf bizzat kendine vaki olmuş gibi telâkki ederek defeylemeyi kabul ediyordu. Türkiye, Afganistana harsî yardım maksadile muallimler ve zabitler göndermeyi deruhde ediyordu. İngiltere tesirile Afganistanda vukua gelen inkılâpların, tamamen tatbikına mümanaat ettiği bu muahedenin aktinden sora, Türkiye ve Afganistan arasında zaten mevcut olan dostluk daha ziyade *kuvvetlenmiş* ve iki taraf mütekabilen tayin ettikleri sefirlerle bu dostluk münasebatını daimleştirmişlerdir.

Afgan Muahedesi 1928 tarihinde Ankarada yenilenmiş ve yeni muahedede ittifak ahkâmının taahhüdatı *tadil* olunmuştur.

bunu tanımak lâzımdır... Sevr Muahedesini dimağından çıkarmıyan devletlerle, itimat esasına müstenit muamelâta girişemeyiz. Bütün Türk Milleti, Misakı Milliyi kabul etmiştir. Ona aleyhtar görünen zat (Padişah) ve tevabii mahdut ve milletçe malûmdur„ diyordu. "Malûmdur„ , tabiri "merduttur„ mefhumunun bir ecnebiye karşı nazikâne ifadesinden başka bir şey değildi. Bu müzakerelerde sabık fransız nazırının en çok tevakkuf ettiği nokta *kapitülasyonların lâğvı* ile Türkiyenin *istiklâli tammı* meseleleri idi. Mustafa Kemal, ona: "İstiklâli tam, bizim bugün deruhde ettiğimiz vazifenin ruhu aslisidir. Bunda muvaffak olabileceğimize kanaat ve imanımız vardır. Biz yaşamak istiyen, haysiyet ve şerefile yaşamak istiyen bir milletiz... Âlim, cahil bilâistisna tekmil millet fertleri, bugün yalnız bir nokta etrafında toplanmış, ve sonuna kadar kanını akıtmaya karar vermiştir, o nokta *tam istiklâlimizin temini ve idamesidir...*„ diye gözü önünde geçen mücadele ile sabit bir hakikati söylüyordu. Mösyö Franklen Buyyon Türk Milletinin emellerini anladı, fedakârlık derecesini gözü ile gördü. Bununla beraber Fransa Hükûmeti, Türklerle, Türklerin razı olabilecekleri gibi bir itilâfname aktinde, henüz mütereddit idi; daha bir şey anlamak istiyordu; Türk kuvvetinin, yunan ileri yürüyüşünü durduracak derecede olup olmadığını!.. Nihayet Sakarya Meydan Muharebesi, Fransızların bu *tereddüdünü izale etti*. Sakarya zaferinden 37 gün sora Türkiye ile Fransa arasında "*Ankara İtilâfnamesi*„ denilen vesika imzalandı (20 Teşrinievel 1921). Bu İtilâfnameye, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti namına Hariciye Vekili *Yusuf Kemal Bey* Fransa Cümhuriyeti Hükûmeti namına da Mösyö *Franklen Buyyon* imza atmışlardı.

Ankara İtilâfnamesi, o güne kadar, yeni Türk Devleti aleyhine tek bir cephe teşkil etmiş görünen İtilâf Devletlerinin bu cephesini açıktan açığa *bozmuştu.* İtilâf Devletlerinin en mühimlerinden olan Fransa, yeni Türk Devletile bir itilâfname aktederek onun mevcudiyetini tanımış oluyordu.

İtilâfnamenin ilk maddesile Türkiye ve Fransa arasında *hali harbin nihayet bulduğu* bildiriliyordu. Diğer maddelerile Kilikyanın Fransız askerleri tarafından *tahliyesi* ve Fransızlarda kalan İskenderon mıntakasında *hususî bir idare* tesis olunacağı, ve bu mıntakanın Türk ırkından olan sekenesi *harsla-*

rının inkişafına mümanaat edilmiyeceği ve o mıntakada *Türk lisanının mahiyeti resmiyeyi haiz olacağı* taahhüt olunuyordu.

Fransa ile harbin hitamı ve Kilikyanın tahliyesi, Türk vatanının kıymetli parçalarını düşman işgalinden kurtardığı gibi cenubuşarkî cephesinde bulunan Türk askerî kuvvetlerinin garp cephesine alınmasını mümkün kılıyordu; ve bu suretle Fransızların da dahil olduğu müttefikler tarafından Anadoluya saldırılan ve o sırada bilhassa İngiltere iradesile hareket eden Yunanlılara karşı Türk cephesinin *kuvvetlenmesine hizmet* edilmiş oluyordu...

Nihayet bu İtilâfname ile, Türk millî emellerinin haklılığı *ilk defa olarak* garp devletlerinden birisi tarafından da resmen tasdik ve teslim olunmuş demekti. İtilâfnamenin aktini müteakıp Türkiye ve Fransa, mütekabil mümessiller göndererek *daimî, siyasî münasebata* da girmiş oldular.

Ankara İtilâfnamesi ile Türkiye, Fransa arasında filen askerî harekât hitam bulmuş fakat Lozan müzakeresinde görüldüğü üzere ***Fransa bu itilâfla Umumî Harbin Müttefikleri safından ayrılmamıştır.***

İTİLÂF DEVLETLERİNİN SULH TAARRUZU

Sakarya Türk muzafferiyeti üzerine, Müttefik Devletlerin Yunanlılara itimatları azalmıştı; bu devletler Sevr Muahedesile kendilerine temin olunan menafii, tekrar bir silâh tecrübesine bırakmaksızın *diplomasi yolu ile,* muhafaza etmek emeline düşmüşlerdi. Bir taraftan Türk - Yunan harbi devam ederken, diğer taraftan da yeni Türkiye Devleti, İstanbul Hükûmeti ve İtilâf Devletleri arasında muhtelif yollarla vaki olan temas münkati değildi.

Sakarya zaferinden (13 Eylûl 1921) altı ay kadar bir zaman geçtikten sora, Müttefik Devletler hariciye nazırlarının konferansı, iki muharip devlete, yani Türkiye ve Yunan Devletlerine *mütareke* teklifinde bulundu (22 Mart 1922). Bu mütareke teklifinin esaslı noktaları şunlardı: İki taraf kıt'aları arasında askersiz bir saha bırakılacak; iki taraf kuvvetlerini insan ve mühimmatça takviye etmiyecek; iki tarafın ordusu ve askerî vaziyeti İtilâf Devletleri *askerî komisyonlarının murakabe ve teftişleri altında bulunacak*; muhasama üç ay müddetle tatil edilecek ve musalâha zemini bulununcıya kadar mütareke yenilenebilecek.

Görülüyor ki İtilâf Devletleri millî mücadelenin bidayetinden itibaren bizzat askerî kuvvetlerile işgaller, temaslar, muharebeler yapmışlarken, şimdi Türk kuvvetlerile askerî teması keserek mücadeleyi Türk-Yunan harbi şeklinde görmek ve kendileri *hakem mevkiinde* bulunmak tavrını takınmışlardı.

Yunan Devleti, bu teklifi derhal kabul etti; çünkü yunan ordusu, Sakaryada maddeten ve manen mağlûp olmuştu. Bu ordunun yeniden vâsi mikyasta hareket ve taarruz yaparak tali tecrübesine bir daha kalkışması, müşküldü. Bu cihetle İtilâfçıların bu teklifi *onları bu çıkmazdan kurtaracak* yegâne bir yoldu. Fakat Türkler için vaziyet bunun tamamen aksine idi: mütarekenin kabulü, Sakaryadanberi ihzarile uğraşılan Türk Ordusunu atalete sevketmek, millî hükûmeti ümitlerle intizar içinde bırakmak, ve bu suretle geçecek zaman zarfında *Millî Hükûmeti ve ordusunu gevşetmek,* demek olacaktı. Zaten İtilâf Devletleri bunu istihdaf ediyorlardı. Bu sayede "*Şark Meselesi*„ni kendi menfaatleri dairesinde halle muvaffak olacaklardı.

Gazi Mustafa Kemalin keskin zekâsı, nafiz nazarı, kan akıtmağa mahal kalmadan "Anadoluyu tahliye ve Şark Meselesini halletmek„ perdesi altında gizlenen *tertibi* derhal görmüş ve buna karşı alınacak *tedbiri* o anda kararlaştırmıştır. Mütareke teklifine karşı muhalif vaziyet alarak sulha meyil ve teklife itimat gösterilmiyor hissini vermemek; mukabil şartlar koymak; menfi netice çıkacaksa, onun *mes'uliyetini karşı tarafa* bırakmak.

Bu tabiyeye göre verilecek cevapların esasları da cephede bulunan Gazi tarafından *(Res. 41, 42)* Hariciye Vekâletine bildirildi:

"Mütareke teklifini *esas itibarile kabul* ediyoruz. Ancak ordunun ikmal ve ihzarından bir an geri kalınmıyacaktır. Ordumuzun içine *ecnebi kontrol heyetleri sokmıyacağız.* Mütarekeyi *tahliyenin icrası için* kabul etmek esasları dairesinde icra ve tatbikı kabil şartlar dermeyan edeceğiz. Mütareke ile beraber tahliyenin başlaması *en mühim şartı* teşkil edecektir.„

Gazi ile Garp Cephesi Kumandanı ve Vekiller Heyeti *Sivrihisar*da birleşip, bu esaslar dairesinde hazırladıkları cevabî notayı göndermeğe vakit kalmadan, Pariste münakit Hariciye Nazırları Konferansının 26 Mart 1922 tarihli *ikinci notası* alındı. Bu notada, Müttefiklerin *sulh esasları* hakkındaki teklifleri bildiriliyordu.

1) Türkiye ve Yunanistanda *ekalliyetler hukukunun müdafaası* ve bu hususta konulacak kaidelerin tatbikına Milletler Cemiyetinin iştirak ettirilmesi; 2) Şarkta bir "*Ermeni Yurdu*„ nun teşkili, ve bu işe de Milletler Cemiyetinin iştirak ettirilmesi; 3) Boğazların serbestisini temin için Gelibolu Yarımadasında ve Boğazlar havalisinde gayriaskerî bir mıntaka teşkili; 4) Trakya hududunun Tekirdağını Türklere, *Kırkkilise, Babaeski ve Edirne Yunanlılara* kalacak surette tespiti; 5) Türkiyede kalacak İzmirin Rumlarına ve Yunanlılarda kalacak Edirnenin Türklerine, bu şehirlerin idaresine adilâne bir surette iştirak edebilmek imkânını verecek bir usulün kararlaştırılması; 6) Sulhü müteakıp İstanbulun Müttefikler tarafından tahliyesi; 7) Sevr Muahedesile 55 bin kişiye indirilen Türk müsellâh kuvvetlerinin 85 bine iblâğı, fakat Sevr Muahedesinde olduğu veçhile Türk Ordusunun *ücretli askerlerden* terekküp etmesi; 8) Sevr Muahedesindeki malî komisyonun ilgasile beraber, İtilâf Devletlerinin iktisadî menfaatlerinin muhafazasını, *düyunu umumiyenin* ve Türklere tahmil olunacak *tazminatı harbiyenin* tesviyesini temin etmek için, Türk hakimiyetile telifi kabil *bir usulün* tayini; nihayet 9) Adlî ve iktisadî kapitülasyonlarda *tadilât* icrası zımnında birer komisyon teşkili.

Mütareke teklifini ve musalâha şartlarını bildiren bu iki nota karşılaştırılıp tetkik edilirse, Müttefiklerin Türk haklarını tanıyarak mutedil ve ciddî bir sulha vâsıl olmaktan ziyade, yukarda söylendiği veçhile, Türk Milletini, Büyük Millet Meclisi Hükûmetini ve ordusunu gevşetmek; hasılı büyük harp esnasında çıkan bir tabir ile bir "*sulh taarruzu yapmak*„ istedikleri daha eyi anlaşılır.

Bu şartlar dairesinde yapılacak bir muahede, filiyatta Sevr Muahedesinin hemen hemen *ikinci bir tab'ı* olacak demekti: Trakya doğrudan doğruya yine Yunanlıların kalıyor, İzmire de Yunanlılar ayak atmış oluyorlardı; bu yetmezmiş gibi şark vilâyetlerimizde bir "Ermeni Yurdu„ teşkil olunuyordu. "Ekalliyetler hukukunun müdafaası„ vesilesile Türkiye Devleti *Milletler Cemiyetinin kontrolu* altında kalacaktı. Hasılı Sevrin Türk memleketlerini *taksimi* ve taksim haricinde kalan parçanın da *istiklâlini kaybetmiş* bir vaziyette bulunması esası, bu yeni sulh şartlarında mündemiçti. Kapitülasyonların da muhafaza edileceği anlaşılıyordu.

Müttefiklerin mütareke şartları, musalâhanın istedikleri gibi aktolunmasını temin edecek surette tertip edilmişti; filvaki, Türk Ordusunun insan ve mühimmat itibarile takviye edilmemesi, sevkulceyşî vaziyette tebeddülât olmaması, İtilâf Devletlerinin askerî komisyonları tarafından murakabe ve teftişe tâbi olması, *yani düşman devletlerin bütün askerî vaziyetimizden haber alması,* nihayet düşman devletlerin teşkil ettikleri bu komisyonların Türk ve yunan kuvvetleri arasında, yani *kendilerine müşarik bir devletle hasım bir devlet arasında hakemliği!...* Bütün bu şartlar evvelâ Türk Ordusunun hareket kabiliyetini imha edecek, sora müzakere esnasında Sevr Muahedesi başka ifadelerle yeniden tahmil olunacaktı.

Bu vaziyeti herkesten eyi anlıyan Mustafa Kemal, bu münasebetle Büyük Nutkunda şöyle diyor: **"Notaların ihtiva ettiği şerait görüldükten sora, İtilâf Devletlerinin İstanbul Hükûmeti de beraber olduğu halde aleyhimizde *imhakâr* teşebbüs ve mesai ile yeni bir safha açtıklarına hükmetmek tabiî idi. Buna karşı vaziyeti gayet ciddî telâkki eylemek ve esaslı, *büyük bir mücadeleye hazırlanmak* lâzımgeliyordu [1]."**

İtilâf Devletlerinin notalarına, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti tarafından 5 Nisan 1921 de *cevap* verildi. Türk menfaatlerinin ciddî müdafaası gözetilerek yazılan bu notalara, İtilâf Devletlerinin cevabî notaları 15 Nisanda geldi. Bittabi *menfi* idi. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti, hayatî menfaatleri mahfuz kalmak şartile sulhperverliğini sonuna kadar ispat etmek için, bu menfi cevaba rağmen müzakerenin devamını istedi; mütareke meselesinde mutabakat hasıl olmasa bile, sulh müzakerelerini tehir muvafık olmıyacağını dermeyan ederek *İzmitte bir konferans* toplanmasını teklif etti. Bu muhabere de neticesiz kaldı. Düşmanların maksatları tamamen *meydana çıkarılmış* ve *akim bıraktırılmıştı.* Müttefik Devletler, Yunanlıların harp taarruzlarile bir şey kazanamadıkları gibi, kendilerinin sulh taarruzlarile de bir neticeye erememişlerdi.

Türklerin haklı davasını, ancak Türklerin *nihaî zaferleri*nden sora kabul edecekleri, bir daha tezahür eylemişti.

---

[1] "Nutuk„, sahife: 401 *(Lüks tabı, S. 470)*

G. NİHAÎ ZAFER

SAKARYA MUHAREBESİNDEN SORA ASKERÎ VAZİYET, TAARRUZA HAZIRLIKLAR

Sakarya Meydan Muharebesinde mağlûp edilen düşman, bütün cephe boyunca ileri müfrezelerle takip edildiği gibi, bilhassa cenuptan, sol cenahımızdan ilerletilen ve piyade ile takviye olunan süvari kuvvetlerimiz tarafından da Sivrihisar ve Afyon Karahisar istikametlerinde şiddetle takip olundu. Bu takip esnasında, yan ve gerilerine yaptığımız taarruzlarla düşmana mühim zayiat verdirilmiştir. Düşman, ileri kıtaatımızın ve süvarilerimizin tazyikı altında evelce hazırladığı *Eskişehir, Kütahya ve Afyon şarkındaki bir hatta çekildi;* cenahları sarp dağlara dayalı olan bu hattı takviyeye ve müdafaa tedabiri almaya başladı.

Gayemiz, bütün ordu ile taarruza geçerek düşmanı evelce hazırladığı müstahkem mevzilerinden çıkarmak idi. Fakat vaziyet, meydan muharebesinden sora, bilâfasıla taarruza geçmeye müsait değildi. Muharebe esnasında hemen hemen tükenen piyade ve bilhassa topçu cepanesini ikmal etmek ve orduyu takviye eylemek icap ediyordu. Vatanın mukadderatını tayin edecek olan bu *kat'î neticeli taarruz* için memleketin bütün membalarından istifade etmek ve hiçbir vasıtayı ihmal etmemek lâzımdı. Erzurum ve Kars mıntakalarında. Elcezire ve Adanada asgarî kuvvet bırakılarak, istifade olunabilecek kuvvetler ve bilhassa şark cephesinden topçu kıt'aları ve topçu cepanesi garp cephesine tahrik olundu *(Res. 43).*

Konya ve Ankaradan şarka, memleketin iç taraflarına şimendifer yoktu. Kıt'aların memleketin şarkındaki en uzak yerlerden *yaya* olarak ve cepanenin *hayvan sırtında ve kağnılarla (Res. 44,45)* Ankara-Konya demiryol hattına getirilmesi ve buradanda cepheye nakli *dört beş ay* bir zamana muhtaçtı. Yolların bozukluğu ve mevsimin kış olması bu zamanı uzatabilirdi. İstanbul ambarlarındaki Umumî Harpten kalma birçok top, ve tüfek bilhassa top cepanesi İtilâf Devletlerinin *kontrolu altında* idi. Halbuki bunlardan istifade zarurî idi. Binlerce sandık cepanenin, topların ecnebi işgali altında bulunan İstanbuldan Anadolu sahillerine nakli kolay değildi. Hadsiz

hesapsız müşkülât içinde, Millî Hükûmetin İstanbuldaki memurları ve bilhassa nakliyatla alâkalı *hamiyetli deniz işçilerimizin fedakârlığı* ile bu müşkül iş te, tabiî, muayyen bir zaman zarfında muvaffakıyetle başarıldı.

Bu sırada Millî Müdafaa Vekili bulunan *Kâzım Paşa (Res. 46)* [1] nın büyük bir gayretle çalıştığı bu pek mühim ikmal işlerinden başka, garp cephesi kıt'alarının taarruz için *yetiştirilmesi* hususunda da çalışıldı *(Res. 47 - 51)*. Sakarya muharebesinde ve soraki takipte çok kıymetli hizmetleri görülen *süvari teşkilâtımız* takviye ve tevsi olundu *(Res. 52)*. Geçen zamandan Yunanlılar da tabiî istifade ediyorlardı.

Marmara ile Mendres arasındaki sahayı işgal eden düşman, Türk Ordusuna nazaran daha müsait vaziyette idi. Marmara limanlarile, cephesi gerisinde Eskişehir-Afyon ve İzmir şimendifer hattile *kolayca ve süratle* Yunanistan ve Avrupa ile irtibat ve münasebette bulunabiliyordu. Bu zaman zarfında, Yunanlılar da ordularını her vasıta ile takviye ve Eskişehir - Afyon Karahisar şarkındaki mevzilerini biribiri gerisinde *birkaç müdafaa hattile* ve tel örgülerile tahkim ettiler.

---

[1] **Kâzım Paşa** — 1880 senesinde Köprülüde doğmuştur. Babası süvari zabitlerinden İsmail Nazmi Beydir. Üsküp Askerî Rüştiyesinde ve Manastır Askerî İdadisinde okumuş, 1900 senesinde Harbiye Mektebine girmiştir. 1902 senesinde Mülâzimi Sanilikle Erkânıharbiye namzedi sınıflarına ayrıldı; 1905 senesinde Yüzbaşılıkla mektepten çıktı. Rumelide III üncü Orduya gönderildi. Rumelinin birçok yerlerinde bulunarak Makedonya İhtilâl Komitasının rum ve bulgar çetelerile musademeler yapmıştır.

31 Mart 1908 hâdisesinde Serezden İstanbula gelen kıtaatla beraber bulunmuştur.

Balkan Muharebesinde Vardar Ordusu ve 5 inci Kolordu Erkânıharbiyesinde çalışmıştır; sora İstanbula gelerek Edirneye ilerliyen kuvvetlerimizin Sol Cenah Grupu Kumandanlığı Erkânıharbiyesinde bulunmuş ve 1913 senesi nihayetlerinde İstanbul Merkez Kumandanlığı muavinliğine tayin edilmiştir.

Harbi Umuminin ilânı üzerine, biraz önce *Binbaşılığa* terfi etmiş olan Kâzım Bey şark hududumuzda teşkil edilen Van Seyyar Jandarma Kumandanlığını deruhde etmiş ve İran Azerbaycanında bulunan rus kuvvetlerine karşı müstakil olarak hareketler icrasına memur edilmiştir. Bu muharebelerdeki muvaffakıyetlerinden dolayı 1915 senesinde *Kaymakamlığa* terfi ve 36 ıncı *Fırka Kumandanlığına* tayin olunmuştur.

Bu fırka ile şark cephesinde birçok muharebelere girmiş ve 1917 senesinde *Miralaylığa* terfi etmiştir. Rusyada bolşevikliğin ilânından sora, şark cephesindeki kuvvetlerimizin *Kafkasyaya* doğru icra ettikleri

Yunanlılar, Sakarya mağlûbiyetlerinden sora, tekrar taarruza cesaret etmemekle beraber, Türk Ordusunun da taarruz edeceğine, bilhassa kuvvetli ordularını müstahkem mevzilerinden çıkarıp atacak ve mağlûp edecek kadar kudret gösterebileceğine asla inanmıyorlardı. Harbi Anadoluda uzatarak, İtilâf Devletlerinin kendi lehlerine *siyasî müdahalelerile* eyi bir netice almayı bekliyorlardı; vakıâ bu esnadadır ki İtilâf Devletlerinin anlattığımız sulh taarruzu vukua gelmiştir.

Garp cephesinde hazırlığımız ümit verici bir surette ilerlemekte olduğundan, Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa, yakın bir zamanda *Yunanlılara taarruz icrası kararını Haziran 1922 de vermişti.*

---

harekâtta sahil grupunu teşkil eden 37, 10 ve 3 üncü Kafkas Fırkalarına kumanda ederek *Batumu işgal etmiş* ve bu kuvvetlerle Kütayise kadar ilerlemiştir.

Mütareke esnasında Miralay Kâzım Bey, Izmirde bulunurken İzmir Yunanlılar tarafından işgal edildi; Kâzım Bey, hemen o gün tebdilen İzmirden çıkıp gördüklerini ve tanıdıklarını *Yunanlılara karşı mücadeleye teşvik etti;* ve merkezi Bandırmada bulunan 61 inci Fırka Kumandanlığını deruhde ederek bu esnada Bergamayı işgal etmiş olan yunan kuvvetlerine karşı asker ve millî kuvvetlerle *harekete geçti.* Bundan sora Ayvalıktan Gediz ırmağına kadar devam eden ve Ayvalık, Soma, Akhisar müfrezeleri namile üçe ayrılan *Izmir şimal cephesinin* Kumandanlığını yapmıştır. Bu kumandanlığı esnasında Büyük Millet Meclisi azalığına intihap edildi.

1920 senesi Haziranında bu cephenin sukutu üzerine Bileciğe Ertuğrul Grupu Kumandanlığına tayin olundu. Ertuğrul Grupunun lâğvı üzerine Büyük Millet Meclisine iltihak ve meb'us sıfatile birkaç ay çalıştıktan sora *Kocaeli Grupu Kumandanlığına* tayin edildi. Kocaeli Grupu Kumandanı iken maiyetindeki kuvvetlerle İzmiti, Yunanlılardan istirdat etti ve düşmanın Sakaryaya ilerlemesi üzerine bütün kuvvetlerile *Sakaryanın* Beylikköprü mıntakasına gelerek burada müdafaaya iştirak eyledi (1921).

Sakarya muharebesinde ordumuzun yaptığı *mukabil taarruzda* sağ cenaha toplanan kuvvetlerimizin kumandanı Miralay Kâzım Beydi, ve bu muharebedeki hizmetinden dolayı Büyük Millet Meclisi Hükûmeti tarafından *Mirlivalığa terfi edildi.* Sakarya Muharebesinden sora 3 üncü Kolordu Kumandanı iken 1922 senesi iptidasında, Müdafaai Milliye Vekilliğine intihap edilmiştir. *Millî Müdafaa Vekili sıfatile* ordumuzun büyük taarruzunun ihzar ve takviyesine çalıştı; büyük taarruz esnasında Müdafaai Milliye Vekilliğini ifa etti. Bu esnadaki hizmetlerine mükâfat olarak Büyük Millet Meclisi Hükûmeti, Kâzım Paşayı *Ferikliğe* terfi ettirdi. 1924 senesinde bir derece daha terfi edilerek Birinci Ferik oldu. 1925 senesinde *Büyük Millet Meclisi Reisliğine* intihap olundu. O tarihtenberi Büyük Millet Meclisi Reisliğini yapmaktadır.

Cephe Kumandanı İsmet Paşa, Başkumandan Mustafa Kemal Paşanın talimatı dahilinde taarruzun icrası için icap eden tetkikatı yaptı ve ordusunu taarruz için mükemmel surette hazırladı.

Başkumandan, Temmuz nihayetinde, Akşehirdeki Garp Cephesi Karargâhında kumandanlardan icap eden malûmatı aldıktan sora, Ağustos ayı içinde taarruz edileceğini söyliyerek, 6 Ağustos 1922 de Ankaraya döndü.

Ağustos ayı zarfında ordumuz, kuvvet itibarile yunan ordusuna yaklaşmıştı. Yunanlılar, Avrupanın sanayiine istinat ettiğinden top, makineli tüfek, ve bilhassa nakliye vesaiti, cepane ve tayyare itibarile bize faik idiler. Buna mukabil Türk süvarisi yunan süvarilerine nazaran çok kuvvetli idi[1].

Türk Orduları Başkumandanı *Mustafa Kemal Paşa* nın tespit ve emrettiği *taarruz plânının esası* şu idi:

Ordularımızın kısmı küllisile düşman ordusunun cenup cenahından *taarruz* ederek *bir imha meydan muharebesi yapmak;* Afyon cenubunda, Akarçay ile Dumlupınar hizasına kadar olan mesafeden yapılacak bir taarruzla düşmanı en hassas noktasından vurmak ve *seri bir netice almak.* Taarruz niyetimizi, taarruz gününü ve bilhassa ordularımızın Şuhut kasabası etrafındaki dar sahada tecemmülerini düşmandan gizliyerek *seri ve anî bir taarruzla düşmanı basmak.*

MECLİSTE AHENKSİZLİK VE SABIRSIZLIK, GAZİNİN CEVAPLARI

Sakarya zaferinden sora, Yunanlılar ricat etmiş ve ordumuz tarafından takip edilmişti; fakat, biraz evel izah olunduğu üzere, Eskişehir - Afyon şarkında mevzi alan Yunanlıların müdafaa hattına derhal taarruz, askerlikçe muvafık görülmemişti.

[1] Yunan ordusunun teşkilâtı, üç kolordu ve bazı müstakil kıtaat halinde idi.

Bu üç kolordu ve müstakil kıt'alar, on altı fırkaya baliğ oluyordu.

İsmet Paşa kumandasındaki Garp cephemiz ise iki ordu (Birinci Ordu: Nureddin Paşa, İkinci Ordu: Yakup Şevki Paşa) olarak tensik olunmuştu. Bütün Garp Ordumuz on sekiz piyade fırkası ve üç fırkalı bir süvari kolordusu (Fahreddin Paşa) ve ayrıca iki hafif süvari fırkasından ibaretti. İki taraf kuvvetlerinin tüfek top ve kılıç itibarile cephedeki miktarları şöyle idi :

Yunan Ordusu:

130,000 tüfek — 8060 makinalı tüfek — 348 top — 1300 kılıç.

Türk Ordusu:

98.670 tüfek — 2864 makinalı tüfek — 323 top — 5286 kılıç.

Sakarya zaferi (13 Eylûl 1921) üzerine, orduyu ve ordunun emsalsiz Başkumandanını müttehiden ve fevkalâde bir heyecanla tebcil eden Büyük Millet Meclisinde, bu zaferden üç dört ay sora, Sakaryayı unutanlar ve Meclisin ahengini bozmaya uğraşanlar görünmeğe başladı! Gariptir ki bu ahenksizliğin müşevvikleri arasında, yeni Türk Devleti tarafından kurtarılmış *Malta mevkuflarından bazıları da* bulunuyordu!

Bu *ahenksizliğe*, düşmanların sulh taarruzile alâkadar propagandalarının tesiri olmuştu; bazı meb'uslar, "takip olunan askerî siyaset nedir?„ meselesini ortaya çıkararak, " behemehal muharebeye devam ile netice istihsali mümkün müdür? Mümkün değilse, *siyasî çarelere tevessül* edilerek, içinde bulunduğumuz vaziyete nihayet vermek münasip olmaz mı?„ demek istiyorlardı. İtilâf Devletleri, sulh taarruzunu yapmaya karar verdikten sora, muhtelif kanallarla o taarruzun muvaffak olması için bu suretle zemin hazırlamakta kusur etmemişlerdi. Şeniyeti eyi göremiyen bazı kimseler de *bu oltaya* kapılmışlardı. Vekiller Heyetinde ve Müdafaai Hukuk Grupu heyetinde mevzuubahs edilmek istenilen bu meselenin müzakeresine, her hususu büyük bir dikkatle takip eden Millet Mümessili Mustafa Kemal, imkân bırakmıyarak, " bozgunculuk„ mahiyetini alabilecek bu tehlikeli cereyanın önüne süratle geçti.

Lâkin, bir müddet sora, Mecliste bir sabırsızlık havası hasıl edildi: "Sakarya Muharebesinden sora aylar geçtiği halde, ordu ne için taarruz etmiyor?.. Hiç olmazsa mahdut, muayyen bir cephede bir taarruz yapmalıdır ki ordumuzun taarruz kabiliyeti olup olmadığı anlaşılsın !.. „ gibi sözler işitilmeye başladı.

Kâfi hazırlıksız bir taarruzun, zararlı neticeler verebileceğine aklı ermeyen, veya başka bir maksat güden kimselerin ortaya çıkardıkları bu sözlerin, gerek Meclis içinde, gerek halk arasında ve daha mühim olarak ordu saflarında yayılması büyük mahzurlar doğurabilirdi. Harpsiz siyasetle bir netice alınabileceği, yahut vakitsiz taarruzdan bir faide çıkabileceği gibi yalnız düşmanın menfaatlerine hizmet edebilecek *dedikodulara*, bir an evel nihayet vermek lâzımdı. Gazi Başkumandan, Meclisin hafi bir celsesinde (4 Mart 1922) ordu vaziyeti hakkında malûmat verdi; ve askerî meselelere

dair mütalealar söylenirken çok ihtiyatlı bulunmak lüzumunu Meclis azasına anlatarak, kıymetli irşatlarda bulundu:

"Ordumuzun kararı, taarruzdur. Fakat bu taarruzu tehir ediyoruz. Sebebi, hazırlığımızı tamamen ikmale biraz daha zaman lâzımdır. *Yarım hazırlıkla, yarım tedbirle yapılacak taarruz, hiç taarruz etmemekten daha fenadır...*"

Siyasî müzakerelerle bir netice alınabileceğini zanneden *gafillere* de şu kat'î cevabı verdi:

"Halâs için... istiklâl için evel ve âhir düşmanla, bütün mevcudiyetimizle vuruşarak onu mağlûp etmekten başka karar ve çare yoktur ve olamaz!.."

"Sinir gevşetici sözlere, telkinlere ehemmiyet ve itimat atfolunmamalıdır. *Osmanlı idare ve siyaset tarzının yarattığı* bu nevi zihniyetler merdut görünmelidir. Ordu ile, muharebe ile, inat ile işin içinden çıkılmaz tarzındaki, *membaı hariçte bulunan* nasihatlere uyarak, bir vatan, bir millet istiklâli kurtulmaz. Tarih, böyle bir hâdise kaydetmemiştir. Osmanlı Devleti, işte bu yoldaki galat fikirlere, galat zihniyetlere sahip olanlar yüzünden, her asır, hergün, her saat biraz daha tedenni, biraz daha sukut etmiştir."

Bu muzır propagandalara alet olan kimselerin birçoğu vaktile Türk Milletinin kendi kendine istikbalini temin edemiyeceği, *manda altına* girmekten başka necat çaresi kalmadığı kanaatini izhar etmiş olan adamlardı. Bu hususu ima ederek, *Gazi Mürşit* şu çok kıymetli müşahede ve tavsiyelerde bulundu:

"Maddî ve bilhassa manevî sukut korku ile, aciz ile başlar. Âciz ve korkak insanlar, herhangi bir felâket karşısında... aciz ve tereddütte o kadar ileri giderler ki, adeta kendi kendilerini tahkir ederler; derler ki, biz adam değiliz ve olmayız! kendi kendimize adam olmamıza imkân yoktur. Biz, kayıtsız ve şartsız mevcudiyetimizi bir ecnebiye tevdi edelim."

"Türkiyeyi böyle sakim yollarda inkıraz ve izmihlâl vadisine sevkedenlerin *elinden kurtarmak lâzımdır*. Bunun için, keşfolunmuş bir hakikat vardır, ona tebaiyet edeceğiz. O hakikat şudur: Türkiyenin resi tefekkürünü büsbütün *yeni bir imanla teçhiz* etmek... Bütün millete ceyyit bir maneviyet vermek."

"...Düşmana taarruz için verilmiş kat'î kararımızı tatbika başlamadan evel, ihzar ve ikmale mecbur bulunduğumuz harp vasıtalarının ne olduğunu arzedeyim: *Tam üç vasıtanın* hazırlığının kâfi derecede olduğunu görmek lüzumunu hissediyorum. Onlardan birincisi ve en mühimmi ve asıl olanı, doğrudan doğruya Milletin kendisidir. Milletin hayat ve istiklâli için kalbinde, vicdanında mütecelli, münkeşif *arzu ve emellerin salâbetidir*. Millet bu deruni arzusunu nekadar kuvvetli izhar ederse, bu arzu ve emelinin tahakkuku için nekadar çok azim ve iman gösterirse, düşmanlara karşı muvaffakıyet için o kadar kuvvetli bir vasıtaya malik olduğumuza kani olurum. İkinci vasıta, Milleti temsil eden Meclisin millî arzuyu ihzarda ve bunun icabatını kanaatle tatbikte göstereceği *azim ve celâdettir*. Meclis nekadar çok tesanüt ve vahdet halinde millî arzuyu tecelli ettirirse düşmana karşı o kadar kuvvetli vasıtai tefevvuka malik oluruz.

"Üçüncü vasıta, milletin müsellâh evlâtlarından ibaret olup düşman karşısında mütehaşşit bulunan *Ordumuzdur*.

"Bu üç nevi vasıta veya kuvvetin düşmana karşı vücuda getirdiği cepheler, iki mahiyette tasavvur olunabilir. Kolay anlaşılmak için şöyle diyeyim; dahilî cephe, zahirî cephe... Asıl olan *dahilî* cephedir. Bu cephe bütün memleketin, bütün milletin vücuda getirdiği cephedir. Zahirî cephe, doğrudan doğruya ordunun düşman karşısındaki müsellâh cephesidir. Bu cephe, tezelzül, tebeddül edebilir; mağlûp olabilir. Fakat bu hal hiçbir vakit memleketi, bir milleti mahvetmez. Mühim olan, memleketi temelinden yıkan, milleti esir ettiren *dahilî cephenin sukutudur*. Bu hakikate bizden ziyade vâkıf olan düşmanlar, bu cephemizi yıkmak için asırlarca çalışmışlar ve çalışmaktadırlar. Bugüne kadar muvaffak ta olmuşlardır. Filhakika "kaleyi içinden almak" dışından zorlamaktan çok kolaydır. Bu maksatla şahıslarımıza kadar temasa gelebilen *müfsit mikropların*, vasıtaların mevcudiyetini iddia etmek caizdir.

Meclisin zihniyeti, ef'ali, vaziyeti, düşmana ümitbahş olmadıkça dahilî ve haricî cephelerimizin yerinden oynamasına imkân ve ihtimal yoktur. Mecliste, bir veya birkaç azanın *bedbinî telkin eden sözlerinden* bile aleyhimizde istifade çareleri aranmakta olduğuna şüphe edilmemelidir. Hariciye Vekâletinin dos-

yaları buna dair vesikalarla doludur. Kat'iyetle arzederim ki istemiyerek olsa dahi düşmanlara ümit verecek şemmeler verildikçe ***millî davanın halli teahhura duçar olur [1]...***"

Gazi, bu kıymettar irşatlarda bulunduktan sora, bilhassa, ordunun hissiyat ve efkârı üzerinde ümitsizlik uyandıracak alenî münakaşalardan çekinmelerini, meclis arkadaşlarına tavsiye etti, ve cepheye gitti.

Yukarda görüldüğü üzere, Gazi Başkumandan cephede iken, İtilâf Devletlerinin, Mart sonlarındaki (22 ve 26 Mart) mütareke ve musalâha teklifleri, Ankaraya geldi. Vakıaların teselsül sırasından, İtilâfçıların resmî tekliflerinden önce, Gazinin tabirile "dahilî cepheyi„ *zayıflatmak istedikleri* sarahatle anlaşılır

Lâkin haricî cepheye karşı olduğu kadar dahilî cephe önünde de müteyakkız bulunan Gazi Başkumandan, bu son cephenin *salâbetini muhafazaya muvaffak olmuştur.*

Gazinin, İstiklâl Harbi mücadelesine girdiği zamandanberi, asla sarsılmıyan daimî ve kat'î kanaatleri şu idi: "**Memleketimizde bulunan düşmanları silâh kuvvetile çıkarmadıkça, çıkarabilecek mevcudiyet ve kudreti milliyemizi filen ispat etmedikçe, diplomasi sahasında ümide kapılmak caiz değildir. Filhakika bir fert için olduğu gibi, bir millet için dahi kudret ve kabiliyetini, eserlerile izhar ve ispat etmedikçe itibar ve ehemmiyet bekleyip durmak beyhudedir. Kudret ve kabiliyetten mahrum olanlara iltifat olunmaz. İnsanlık, adalet, mürüvvet icabatını, bütün bu evsafı haiz olduğunu gösterenler istiyebilirler...**

"**Cihan, imtihan meydanıdır. Türk Milleti, bunca asırdan sora, yine bir imtihan, hem bu defa en çetin bir imtihan karşısında bulunuyordu. İmtihanda muvaffak olmadan, lûtufkârane muamelelere intizar etmek caiz olabilir mi? [2]...**"

Hayat ve şe'niyeti tam idrak ile hasıl olan bu kanaat sayesindedir ki Gazi ve arkadaşları, düşmanların harp ve sulh taarruzlarına muvaffakıyetle mukabele edebildiler ve nihaî zaferi kazandılar.

Dahilî ve askerî cepheler, tamamile hazırlandıktan sora, nihayet Gazi Başkumandan, aşağıda görüleceği üzere, büyük taarruza geçti.

---

[1] «Nutuk», Sahife: 392-393 *(Lüks tabı, S. 460-462).*
[2] «Nutuk», Sahife: 397 *(Lüks tabı, S. 466).*

BÜYÜK TAARRUZ VE BAŞKUMANDAN MUHAREBESİ

Garp Cephesi Kumandanı, Başkumandan Mustafa Kemal Paşanın emir ve talimatı dahilinde taarruz için son hazırlıkları ikmal etti ve 6 Ağustos 1922 de mahrem olarak taarruza hazırlık emrini verdi. Başkumandan, otomobil ile Ankaradan hareket ve Konya tarikile 20 Ağustos 1922 de Garp Cephesi Karargâhının bulunduğu Akşehire geldi. Herkes Mustafa Kelmal Paşayı Ankarada biliyordu. *Gazi,* Cephe karargâhında, Erkânıharbiyei Umumiye Reisi Fevzi, Cephe Kumandanı İsmet ve Ordu kumandanlarile taarruzun bütün tafsilâtını tespit ettikten sora, *26 Ağustos 1922 sabahı taarruz edilmesini emretti.*

Kumandanlar, zabitler ve efrat nihayet taarruz emrinin verilmesinden, kat'î netice gününün gelmiş olmasından *sevinç içinde* idiler. Her muharebede olduğu gibi büyük taarruzda da başlarında bulunacak olan *Büyük Gazinin* Orduyu ve Milleti, muhakkak surette, *zafere ve selâmete* ulaştıracağına bütün Ordu kanidi. Bu imanla Ordunun maneviyatı pek yüksekti.

24 Ağustosta Başkumandan ve Garp Cephesi kumandanları harp karargâhlarile taarruz mıntakasında *Küçük Şühut* kasabasına gittiler. Bugüne kadar, asıl taarruz yapacak kuvvetlerimiz *11 piyade ve 3 süvari fırkası,* gece yürüyerek ve gündüzleri düşman tayyarelerinden gizlenerek, büyük bir intizam ve sükûnet içinde, Afyon Karahisar cenubunda *Akarçay ile Ahır dağları arasında toplandılar (Harita. 5).*

26 Ağustos sabahı, Başkumandan, Büyük Erkânıharbiye Reisi ve Cephe Kumandanı, taarruz sahasında *Kocatepeye,* yani muharebeyi idare edecekleri mevkie geldiler *(Res. 53, 54).* Sabahleyin *beş buçukta* gittikçe şiddetlenen kesif topçu ateşile büyük taarruz başladı. Akşama kadar devam eden şiddetli ve aman vermiyen taarruzlarımızla Yunanlıların bir senedir takviye ve tahkim ettikleri ilk ve en kuvvetli mevzilerini *bir günde* tamamen zaptetmiş bulunuyorduk. Ertesi gün (27 Ağustos) ta taarruza devam edilerek düşman şimale atıldı. 30 Ağustosa kadar devam eden takip muharebelerile *yunan ordusu* şarktan ve cenuptan İkinci ve Birinci Ordularımız, şimal ve garptan Süvari Kolordumuzla *Aslıhanlar mıntakasında tamamen ihata edildi* ve garba, İzmire doğru kaçmasına meydan verilmedi.

30 Ağustos günü, bizzat Başkumandan Mustafa Kemal Paşanın idare ettiği kat'î meydan muharebesile Aslıhanlar mıntakasında ihata edilen yunan ordusunun *kısmı küllisi kat'î olarak imha edildi (Harita. 6).* Anadoludaki yunan ordusu **Başkumandan Meydan Muharebesinde** zafer kartalının pençeleri arasında son nefesini vermişti. 31 Ağustos günü Gazi Mustafa Kemal, refakatinde Erkânıharbiye Reisi Fevzi, Garp Cephesi Kumandanı İsmet ve Ordu kumandanları olduğu halde, yunan ordusunun imha edildiği *Çalköy* civarındaki muharebe sahasını tetkik ettikten sonra kaçabilen düşman döküntülerini şiddetle takip ve Uşaka doğru şimendifer boyunca çekilmekte olan bir kısım düşman kuvvetlerile Eskişehir civarındaki düşman grupunu da mağlûp etmek için tedbir aldı.

Gazi Mustafa Kemal, Türk Ordularına bu safhada:

«Ordular! İlk hedefiniz Akdenizdir, ileri!»

emrini verdi.

Düşman kuvayı asliyesi mağlûp olmakla beraber henüz Eskişehir civarında ve Afyondan şimendifer boyunca Uşaka doğru çekilen bazı düşman kuvvetleri vardı. Binaenaleyh bunların da mağlûp edilmesi, düşmanın Anadoluya yeniden takviye kıtaatı getirmesine ve İtilâf Devletleri tarafından herhangi bir müdahaleye meydan vermemek için şiddetle ve süratle hareket edilerek, bir an evel, Garbî Anadolunun, Akdenize kadar *Yunanlılardan temizlenmesi* elzemdi.

Filhakika ordularımız, kısmı küllisi ile Uşaktan garba, İzmire doğru ilerliyerek rasgeldiği yerde düşmanı perişan ediyordu,

Başkumandan Muharebesinde ve müteakıp harekâtta birçok esir aldık; silâh, cepane ve malzeme iğtinam ettik. Ordumuzun zaferle Uşaka girdiği 2 Eylûl günü, ordusu mahvedilen Yunan Başkumandanı *Jeneral Trikopis* ile başka büyük kumandanları da *esir olarak* Gazinin huzuruna getiriliyordu.

Geniş bir cephe ile garba doğru ilerliyen Ordumuz, ileri kıt'alarile *9 Eylûlde düşmanla muharebe ederek Izmire girdi.* Türk Ordusu Başkumandanı Gazi Mustafa Kemal Paşa ertesi sabah (10 Eylûl) İzmire girerken *(Res. 55,56)* İzmir ve civarında düşmanla henüz muharebe edilmekte idi. Mağlûbiyeti zamanında öğrenemiyen ve esir düşmüş kumandanlardan talimat

alamıyan Mendres havalisindeki bir yunan fırkası da Başkumandanın İzmire girmesini müteakıp tutularak İzmire getirilmişti.

Diğer cihetten Eskişehirden düşmanı atan Üçüncü Kolordumuz, Bursa şarkında mukavemet etmek istiyen düşmanı mağlûp etti. Bu düşman grupunun *bir fırkası Mudanya civarında esir edildi*, bir kısmı da perişan bir surette Bandırmadan ve Kapıdağ Yarımadasından gemilere binerek kaçtı.

18 Eylûlde Garbî Anadolu yunan ordusundan tamamile temizlenmişti.

Yunanlılar çekilirken işgalleri altındaki kasaba ve köyleri yakıp yıkmışlardı. Garbî Anadoludaki Rum ahali de Yunanlılarla birlikte kaçmışlardı.

Ordumuz, bundan sora bir kısım kuvvetlerile İzmitten İstanbul istikametinde Gebzeye ilerlediği gibi, Çanakkaleye de yaklaştı. Bu iki mıntakada *ingiliz ordusu* ile temasa gelmiştik.

Gazi Paşa kumandası altındaki Türk Ordularının 15-20 gün gibi kısa bir müddet zarfında 200,000 kişilik yunan ordularını kat'î olarak imha etmesi ve Garbî Anadoluyu tamamen temizlemesi gibi bir vakıa, *cihan tarihinde yoktur* denebilir.

Baştan nihayete kadar en ince teferruatına varıncaya değin düşünülerek hazırlanmış ve harikulâde bir meharetle idare edilerek parlak ve kat'î bir zaferle neticelenmiş olan bu harekât, *Türk Ordusunun, Türk zabitlerinin* ve *Kumanda Heyetinin yüksek kudret ve kahramanlığını* tarihte bir daha tespit eden muazzam bir eserdir.

Bu eser, ayni zamanda, böyle kahraman bir orduyu, ve Gazi Mustafa Kemal gibi dâhi bir Başkumandanı yetiştiren büyük Türk Milletinin hürriyet ve istiklâl aşkının ölmez bir abidesidir.

Bu zaferin neticeleri yalnız Anadoluyu Yunanlılardan temizlemekten ibaret değildir. Bu kat'î zafer, ayni zamanda İstanbulu ve Boğazı ellerinde tutan İtilâf Devletlerinin, yeni Millî Türk Devleti muvacehesinde acizlerini ve hatta bir dereceye kadar *mağlûbiyetlerini* bütün cihan önünde ispat etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu, Cihan Harbinden mağlûp çıkmış iken, Türk Milletinin Kurtarıcısı Büyük Mustafa Kemal idaresinde kurduğu yeni Devlet, medenî âlem karşı-

sına, dünyanın medenî milletlerine *tamamen müsavi* hak ve vazifelere malik olarak çıkıyordu.

Türk milleti, bu kat'î zafer sayesinde, üç asırdır kaybettiği siyasî ve iktisadî istiklâlini istirdat edecek ve sağlam esaslar üzerine kurduğu yeni devleti, bütün dünyaya tanıtacaktır.

MUDANYA MÜTAREKESİ

Ordularımız, Garbî Anadoluyu kurtardıktan sora, İzmitten *İstanbul Boğazı* üzerine ve Balikesir havalisinden de *Çanakkale Boğazı* üzerine teveccüh etti.

Çanakkaledeki Fransız kıtaatı, Rumeli tarafına geçti. Çanakkale şehrinde yalnız İngiliz askeri kaldı, burada askerlerimiz şehrin kenarına kadar geldiler.

Bu hareket, İtilâf Devletlerini, bilhassa İngiltereyi telâşa düşürdü. İngiltere Başvekili *Loit Corç,* Fransa ve İtalyanın Millî Türk Hükûmetile yeniden harp etmiyeceklerini bildiğinden, Türkiyeye karşı yardımcı asker vermeleri için *Dominyonlara başvurdu.* Bunlar da muvafık bir cevap vermeyince, İtilâf Devletleri, Boğazlara karşı vukubulmakta olan hareketimizin durdurulması için İstanbuldaki Fransız Fevkalâde Komiseri *Jeneral Pele* ile Ankara İtilâfnamesini imza eden sabık fransız nazırlarından Mösyö *Franklen Buyyon* u Gazi Hazretleri nezdine İzmire gönderdiler.

İtilâf Devletleri hariciye nazırları, Başkumandan Mustafa Kemal Paşaya ve ayrıca Hariciye Vekâletine gönderdikleri notalarla alâkadar devletlerin iştirakile vukubulacak *sulh müzakeresine* tarafımızdan murahhaslar tayini ve Boğazlara karşı yapılmakta olan askerî hareketlerimizin durdurulmasını istediler. Sulh müzakeresi esnasında Boğazlardaki bitaraf mıntakaya asker göndermemekliğimiz şartile Edirne dahil olmak üzere, Meriçe kadar Şarkî Trakyanın *bize geriverileceği* de bu notalarda vadolunuyordu. İtilâf Devletleri konferansından evel, yunan kıt'alarının çekileceği hattın tayini için İzmit veya *Mudanya* da bir içtima yapılmasını da teklif ettiler. Bu *askerî konferans* mahalli olarak Mudanya tercih olundu *(Res. 57)*; Türk Ordusu Başkumandanı namına, fevkalâde salâhiyetle murahhas olarak Garp Cephesi Kumandanı *İsmet Paşa* tayin edildi *(Res. 58)*.

Şarkî Trakyanın Yunanlılar tarafından tahliyesi ile bize iadesi ve Boğazlar ve İstanbul hakkında sulhun aktine ka-

dar mer'i olacak ahkâmın tespiti *Mudanya Konferansının* başlıca müzakere mevzuunu teşkil ediyordu.

Konferans, oldukça çetin ve heyecanlı oldu. İtilâf Devletleri murahhasları, bilhassa Şarkî Trakyanın tahliyesini sulh müzakeresine bağlamak istiyorlardı. Konferans bu yüzden kesildi, ve bu kesiliş bir iki gün sürdü; fakat konferans esnasında duran Türk Ordularının İstanbul ve Boğazlar üzerine *ileri hareketi tekrar başladı.* Bunun üzerine İtilâf Murahhasları İstanbuldan Mudanyaya dönerek *taleplerimizi kabule lüzum gördüler.*

4 Teşrinievelden 11 Teşrinievele kadar devam eden bu askerî konferansta Edirne dahil olmak üzere *Şarkî Trakya* Meriç ırmağının sol sahiline kadar on beş gün zarfında yunan ordusu tarafından *tahliye* olunacağı ve bu tahliyenin hitamından sora, otuz gün zarfında yunan memurlarının Şarkî Trakyada, hükûmeti, müttefikin memurları vasıtasile Türk memurlarına devir ve teslim edecekleri kararlaştırıldı.

Şarkî Trakyada, konferansın neticesine kadar, Türkler yalnız sekiz bin jandarma bulundurabilecekti.

Bu suretle, Şarkî Trakya, Yunanlılar tarafından *muharebesiz tahliye olunarak,* Büyük Millet Meclisi Hükûmetine geçti.

Mütarekenamenin imzasını müteakıp İstanbul ve Boğazlar da mülkî idaremize teslim olunacaktı; ancak İstanbulda ve Boğazlarda bulunan İtilâf kuvvetleri, sulhün aktine kadar arttırılmaksızın kalabileceklerdi.

Mudanya Mütarekenamesinin hükümlerinden birisi de Türklerle Yunanlılar arasında *muhasamanın bitmesi* idi. 11 Teşrinievelde İtilâf Devletleri kumandanlarile imza edilen *Mudanya Mütarekenamesini,* Mudanyaya kadar gelip vapurdan çıkmıyan yunan askerî murahhasları, salâhiyetlerinin kâfi olmadığı behanesile, *imza etmediler* ve bazı ihtiraz kayıtları ileri sürdüler *(Res. 59).*

Bununla beraber İtilâf Murahhasları, hükûmetleri vasıtasile, mütarekenamenin ahkâmını Yunan Hükûmetine *kabul ettirmişlerdir.*

Şarkî Trakya, mütarekenamede tayin edilen müddet zarfında Yunanlılar tarafından tahliye olunarak mülkî idaremize geçmiştir. Bu mıntakadaki Rum ahali de, yunan ordusile birlikte çekilmiştir.

Büyük Millet Meclisi Hükûmeti, Mudanya Mütarekena-

mesinden ve saltanatın 1 Teşrinisani 1922 de ilgasından sora *İstanbulun mülkî idaresini* tamamen eline almıştır.

H. YENİ TÜRK DEVLETİ KURULUŞUNUN TAMAMLANMASI

SALTANATIN VE SALTANAT HÜKÛMETİNİN RESMEN KALDIRILMASI VE SALTANAT İLE HİLÂFETİN AYRILMASI

Büyük zaferin, Türk Milletinin tam istiklâl ve hakimiyetini ve Türk Vatanının tamamiyetini temin edeceği muhakkaktı. Şarkî Trakyanın umumî sulh konferansından evel, tarafımızdan işgalile, araziye müteallik taleplerimizin en mühim noktası husul bulmuştu. Bütün haricî âleme karşı, her sahada, malî, adlî, iktisadî bağlardan kurtulmuş bir halde, tam müstakil bir devlet olarak müsavi şartlar içinde bütün devletlerle bir *sulh akti*, başlamak üzere bulunan sulh konferansında başlıca gayemiz olacaktı.

Diğer cihetten, Türk Milleti, iki buçuk seneden fazla bir zamandanberi, hakimiyetini istirdat etmiş, devlet işlerinde irade ve saltanatını bizzat kullanmakta idi. Millî Hükûmetin ve millî hakimiyet ve saltanat usulünün, *Millî Reis* Büyük Gazinin idaresinde, milliyet idealini tahakkuk ettirdikten sora, millî inkılâp ve ihtilâl sahasında Milletin en kıymetli evlâtlarının kanı bahasına kazanılan esasları terkedip geriyedönmesi ve milleti tekrar Osmanlı Saltanatının pençelerine teslim etmesi tasavvur olunabilir mi idi?

Bunu, ancak Sultan Vahdettin ve Hükûmeti düşünebilirdi. Böyle bir zanna ancak, Türk millî hareketinin vüs'at ve mahiyetini ve Büyük Reis Mustafa Kemalin azim ve iradesini ve *yüksek mefkûresini* bilmiyenler düşebilirlerdi. Millî istiklâl harbinin bunca filî zaferlerine rağmen, Padişah Hükûmeti, Mudanya Konferansından sora Gazi Hazretlerine yaptığı müracaatlerle sulh konferansına Millî Hükûmetle birlikte iştiraki istemek cür'etinde bulundu. Padişah ve Hükûmeti bu suretle, tekrar millete musallat olmak ve istiklâl sahasında kat'edilen mesafeyi hiçe indirmek istiyordu.

İtilâf Devletleri de, 28 Teşrinievel tarihli bir nota ile Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetini, *Padişah Hükûmetile*

birlikte Lozanda toplanacak sulh konferansına çağırdılar. Bu müşterek davet ve Padişah Hükûmetinin son mezbuhane teşebbüsleri, filen hüküm ve nüfuzu ve mevcudiyetinin sebep ve hikmeti kalmamış olan Osmanlı Saltanatının ve ona sarılmış olan Babıali Hükûmetinin *ilga* muamelesinin, Gazi Mustafa Kemal tarafından resmen yapılmasına vesile teşkil etti.

1 Teşrinisani 1922 de, Büyük Millet Meclisinde Gazi Mustafa Kemalin, Osmanlı Saltanatının lâğvı zarureti hakkında verdikleri izahat ve yaptıkları teklif üzerine *Osmanlı Saltanatı resmen ilga olundu.* Hilâfet, muayyen salâhiyetlere malik olmaksızın, Osman Hanedanında kalıyordu. Zararları herkesçe anlaşılan şahsî saltanatın lâğvile millî istiklâl hareketinin en mühim esaslarından biri tahakkuk etmişti. Manası kalmıyan Hilâfet müessesesine ise, az zaman sora kaldırılmak üzere kısa bir müddet daha tahammül olunmak zarurî idi.

Saltanatın lâğvı üzerine, son Padişah Hükûmeti, Saraya istifasını verdi. *İstanbulun idaresi de*, Teşrinisani 1922 bidayetinden itibaren tamamen Büyük Millet Meclisi Hükûmetine geçti. Yeni Türkiye Devleti İstanbulu da idaresi altına almış demekti.

Türk Milletinin, en mukaddes davasında hıyaneti ve düşmanlarla birliği herkesin nazarında şüphe götürmiyecek bir surette anlaşılan Vahdettin, Halife olarak dahi Türk Milleti arasında kalamazdı; ingiliz himayesine sığındı ve 17 Teşrinisani 1922 akşamı, geceleyin *bir ingiliz harp gemisile* İstanbuldan kaçtı.

18 Teşrinisanide, kaçak Halife, Büyük Millet Meclisince *azil* ve yerine, yine Osman Hanedanından Abdülmecit Efendi seçildi. Yeni Halife, bütün müslümanların Halifesi sıfatını takınacaktı.

Halifenin, yeni Türk Devleti idaresine karışması millî hakimiyet esaslarına mugayirdi. Diğer cihetten, sair müslüman milletlerin işlerine, Halife hangi kuvvete dayanarak nafiz olabilecekti? Türk Milleti ve onun mümessillerinden mürekkep Büyük Millet Meclisi, millî mukadderatını, ismi padişah olsun halife olsun bir şahsın eline bırakamazdı. Diğer müslüman milletlerin de bu müdahale ve hakimiyeti kabul etmiyecekleri şüphesizdi.

Bütün bu sebeplerle, şahsî saltanatın ilgásından sora,

ayni mahiyette bir makam olması lâzımgelen Hilâfetin de mülga olduğunu kabul etmek zarurî idi.

Gazi Mustafa Kemal, şahsî saltanatla birlikte Hilâfetin de kalkmış olduğunu kabul ediyor, yalnız, bunun ifadesini *münasıp bir zaman* ve fırsata bırakıyordu.

LOZAN KONFERANSI

Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa *Gazinin talimatı dairesinde,* Mudanya Konferansını hakikaten büyük bir meharetle idare etmiş ve sulh konferansından evel Büyük Türk zaferinden, gerek Yunanlılara ve gerekse Müttefiklere karşı derhal ve azamî nispette istifade yolunu temin etmişti.

Müttefiklerle sulh şartlarının tespitinden evel itilâf kuvvetlerinin İstanbul ve Boğazlardan çıkarılmasına teşebbüs, İtilâf Devletlerile neticesi meçhul yeni bir harbi intaç edebilir ve kazanılan zaferin Mürk Milletine verdiği büyük itibar mevkiini tehlikeye koyabilirdi. Büyük Gazi, Türk Zaferinin, Türk Milletine temin edebileceği siyasî menfaatler hakkındaki görüşlerinin en çok İsmet Paşa tarafından anlaşılmakta olduğuna ve bilhassa beynelmilel büyük bir konferansta fikir ve arzularının en eyi *İsmet Paşa tarafından* takip ve tatbik olunabileceğine kani idi. Büyük Erkânıharbiye Reisi Fevzi Paşa ve o vakit hariciye vekili olan Yusuf Kemal Bey ve daha birkaç zatler, ayni fikirde idiler: İsmet Paşa, Meclisçe hariciye vekili intihap ve bu sıfatla Lozana gidecek *Türk Murahhasları Heyeti Riyasetine* tayin olundu *(Res. 60,61).*

Lozan Konferansı, 21 Teşrinisani 1922 den, 24 Temmuz 1923 tarihine kadar devam etti; fakat araya 4 Şubat 1923 tarihine kadar süren iki buçuk aylık bir fasıla girmişti.

Bu konferansta, İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, Yugoslavya Devletleri bir tarafta, Türkiye diğer tarafta idi. Boğazlara müteallik işlerin müzakeresine Karadenizde sahili bulunmak itibarile, Rus Sovyet Federal Sosiyalist Cümhuriyeti ve Bulgaristan da iştirak ettiler. Şimalî Amerika Müttehit Devletleri ise Konferansa bir müşahit ile iştirak etti.

Lozan Konferansının mevzuu, yalnız, yeni Türk Devleti ile Yunanistan arasındaki meseleler değildi *(Res. 62).* Ayni zamanda Türkiye ile henüz hitam bulmamış olan *Umumî Harp* ta Lozan Konferansında bir sulh muahedesine raptolu nacaktı.

Avrupa devletleri, yeni Türk Devletinin, bilfiil kazandığı zaferle, harice karşı dahi her türlü istiklâlini tanıtabilecek kuvvet ve kudrette olduğunu anlıyorlardı; fakat bu hakikati kolayca tasdik etmek niyetinde değildiler. Avrupa devletlerinin, Osmanlı Devletine yapageldikleri gibi, evelce aralarında kararlaştırılan sulh şartlarını, müttehit cephe ile yeni Türk Devletine de cebren kabul ettirmeleri şekli açıktan açığa iltizam olunamazdı. Bütün muahede muhteviyatı, *müsavi hukukta iki taraf arasında,* serbest müzakere ve münakaşa olunmak lâzımgeliyordu.

Avrupalıların Osmanlı İmparatorluğu ile asırlardanberi devam eden münasebetlerinde ve bu münasebetlerin bilhassa kapitülasyonlarla taayyün eden malî, iktisadî ve adlî sahalarında kendi lehlerine ve Türkler aleyhine tuttukları yola ve usule *nihayet vermek zamanı gelmişti.* Yeni Türk Devletile, kendi aralarında hüküm süren umumî ahkâm dairesinde bir sulh yapmak zarureti kararını esasen henüz vermemişlerdi. Avrupalıların, yeni esasları kabul ederken, hiç olmazsa ilerde Millî Türk Devletinin dahilen zayıf bir zamanında tevsi veya idame olunmak üzere, eski imtiyazlarla rabıtayı andırır bazı kayıtlar muhafaza etmeğe çalışacakları aşikâr idi. Bundan başka, tarihe karışan Osmanlı İmparatorluğunun yeni Türk Devletine miras bıraktığı *borçlar,* ve ecnebi şirketlere zararlı şartlarla verdiği *imtiyazlar* gibi karışık meselelerin, yeni esaslara göre müzakere ve tespit olunması lâzımgelecekti.

Bu kadar karışık işlerin içinden çıkmak, tabiî o kadar kolay olmıyacaktı.

Avrupa devletleri kendi lehlerine zorla ahkâm kabul ettiremiyeceklerine kani olunca, uzun ve karışık konferans müzakerelerinde Türk Murahhas Heyetini ve yeni Türk Devletini *yorup yıpratarak bıktırmak* ve bu sayede muahedeye mümkün olduğu kadar faidelerini temin edecek maddeleri, *müphem ifadelerle* olsa bile, sokuşturmağa çalışmak istiyeceklerdi. Yukarda izah edilen sebepler dolayısile Lozan Konferansı, Türkler için, Avrupa devletlerile diplomasi sahasında çetin bir mücadele safhası, adeta ayrı *bir muharebe* olmuştur.

Muharebe meydanında mahir bir tabiyeci olduğu kadar, haricî siyaset sahasında da *mahir bir diplomat,* dikkatli, sabırlı ve ince bir müzakereci olduğunu gösteren İsmet Paşa,

Gazi Hazretlerinin *müessir ve isabetli talimatı* sayesinde, sulh müzakeresini Milletin hayatî menfaatlerine en muvafık bir şekilde neticelendirmiştir.

Konferansın iki ay devam eden birinci devresinde müstakbel sulh müzakeresinin esasını teşkil etmek üzere bir *proje* meydana geldi. Bu projede bizi tatmin edecek surette hallolunan meseleler şunlardı:

A) Yunanistanla aramızdaki meseleler:

1) Sivil mevkufların ve askerî esirlerin, sulhün imzasından evel her iki taraf arasında mübadele olunacağına dair hususî bir itilâf imza olunmuştu;

2) *Şarkî Trakyadaki hududumuz*, Mudanya Konferansile tespit olunan Meriç ırmağının sol sahili olarak kabul olunmuştu.

Bundan başka Bozcaada ve İmroz *adaları* bize veriliyor ve Anadolu sahiline yakın, ve Yunanlıların elinde bulunan Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya adaları gayriaskerî bir hale konuyordu.

3) İstanbul Rumları ve Garbî Trakya Türkleri müstesna olmak üzere Türkiyedeki Rum ve Yunanistandaki Türkler *mübadele* olunacaktı. Yani yunan ordusile Anadoludan ve Trakyadan kaçan Rumlar gerigelmiyecekler ve yerlerine Yunanistandaki Türkler gönderilecekti.

Mübadele edilen Rumların ve Türklerin herne suretle olursa olsun tekrar eski yerlerine yerleşmeleri menolunmuştu.

Yunanistanla aramızda konferansın birinci kısmında *hallolunmıyan* yegâne mesele, yunan ordularının Garbî Anadolu ve Şarkî Trakyada *yaptıkları tahribatın tamiri işi* idi.

B) Itilâf Devletlerini alâkadar eder meselelerden de aşağıdakiler hakkında *uyuşulmuştu:*

1) *Fransızlarla* arazi meselemiz yoktu. Suriye hududu için Ankara İtilâfnamesi ahkâmı teyit olundu.

2) 12 ada (Rodos ve saire) üzerinde *İtalyanın* hakimiyeti teyit edildi.

3) Arazi meselelerinden *Irak* ile aramızdaki hudut işi üzerinde çetin mücadeleler oldu, fakat *uyuşulmadı;* bu meselenin hallinin soraya bırakılması münasip görülüyordu.

4) İtilâf Devletlerile mutabık kaldığımız mühim noktalardan biri de *Boğazlar Meselesi* idi. Büyük Harp, Boğaz mü-

dafaasında sabit bataryalardan ziyade gizli seyyar bataryaların ve denizaltı aletlerinin ehemmiyetini göstermişti. Boğazlar Meselesinde kabul edilen şekil, Türkiyenin dahil olduğu bir harp halinde veyahut harp tehlikesi zamanlarında Boğazlarda *müdafaa hakkımızı teyit* ediyordu. Umumî sulh muahedesinin bir parçası olan *Boğazlar Mukavelesinin* umumî ahkâmı lüzumunda acele müdafaa tedbirleri almamızı büsbütün imkânsızlaştıracak mahiyette değildi. Bundan başka Boğazlardan ecnebi harp gemilerinin sulh ve harpte nasıl geçecekleri hakkında mukaveleye bazı ahkâm da konmuştu. Mukaveleyi imza eden devletlerin murahhaslarından teşekkül eden *Boğazlar Komisyonu*, yalnız Boğazlardan geçecek ecnebi harp gemilerile alâkadar olacak ve karadaki gayrıaskerî mıntakalar üzerinde hiçbir murakabede bulunamıyacaktı.

5) Bir de, Çanakkale mıntakasındakiler dahil olmak üzere, umumiyetle itilâf ordularına ait *mezarlıkların* bulunduğu arazinin mezarlık olarak kullanılması, bazı şartlar dahilinde kendilerine bırakılmıştı.

C) İtilâf Devletlerile anlaşamadığımız mühim noktaların bazıları şunlardı:

1) Osmanlı İmparatorluğundan ayrılan devletler arasında, bir nispet üzere taksimi kabul olunan *osmanlı borçlarının* ödeneceği paranın cinsi, en ziyade Fransızlarla aramızda ihtilâfı mucip olmuştur. Sulh muahedesi imza olunalı sekiz sene geçtiği halde bu meselenin *henüz halledilememiş* olduğuna göre, o vakit bu meseleyi acele bir karara bağlamamakta İsmet Paşanın nekadar haklı olduğunu hadisat ta göstermiştir.

2) İtilâf Devletleri *kapitülasyonlarla* Osmanlı İmparatorluğu zamanında adlî, iktisadî meselelerde elde etmiş oldukları *imtiyazların* birdenbire kesilmesine muvafakat etmiyorlar ve bu imtiyazların, yeni Türk Devletinde dahi, başka şekil ve isimlerle, hiç olmazsa bir müddet daha, *devamında ısrar* ediyorlardı.

3) İstanbul ve Boğazların İtilâf kuvvetleri tarafından *tahliyesi* için de müspet bir neticeye varılamamıştı.

Görülüyor ki Müttefikler, evelce Anadolu harbine teşvik ve sevkedip bunca zayiata uğrattıkları *yunan milletini artık unutmuşlardı.* Asıl niza, Türklerle Müttefiklerin, bilhassa ikti-

sadî kavgaları idi. Fransız müverrihi *Ansel* in de dediği gibi Lozan Konferansı, Müttefiklerin Türkiye üzerinde *iktisadî tahakkümlerine* ne büyük bir kıymet verdiklerini pek açık gösterdi. Türk-Yunan ihtilâfı çarçabuk hallolunmuştu; fakat Müttefiklerin, Osmanlı İmparatorluğunda olduğu gibi, yeni Türk Devletine de iktisaden tahakküm etmek, adlî ve iktisadî kapitülasyonları idame eylemek istemeleri, müzakerenin *kesilip durmasına* bile sebep olmuştu.

Sulh muahedesi projesi Türk Heyetine teklif olunduğu şekilde kabul olunamazdı. İsmet Paşa, pek haklı olarak imza etmedi; ve 4 Şubat 1923 te Lozanı terketti: Yeni Türk Devleti için *bu hayatî noktalar* üzerinde fedakârlık asla düşünülemezdi. En nihayet İtilâf Devletlerinin, bunlar üzerinde dahi hakkımızı teslim edecekleri bekleniyordu.

Gazi Hazretleri, bu mesele hakkındaki kanaatlerini Büyük Nutuklarında şu suretle ifade ediyorlar:

"Varisi olduğumuz, Osmanlı Devletinin dünya nazarında hiçbir kıymeti, fazileti ve haysiyeti kalmamıştı; beynelmilel hukuktan hariç tanınmış, adeta *sahabet ve vesayet altına alınmış* bir mahiyette farzolunuyordu. Maziye ait müsamahaların, hataların faili biz olmadığımız halde esasen asırların müterakim hesapları bizden sorulmamak lâzımgelirken bu hususta da *dünya ile karşı karşıya gelmek* bize düşmüştü. Millet ve memleketi hakikî istiklâl ve hakimiyetine sahip kılmak için bu müşkülât ve fedakârlığı da iktiham etmek bizim üzerimize yükletilmişti. Ben neticenin behemehal müspet olacağından emin idim. Türk Milletinin mevcudiyeti için, istiklâli için, hakimiyeti için behemehal istihsal ve temine mecbur olduğu esasların *cihana tasdik olunacağına* asla şüphe etmiyordum. *Çünkü hakikatte, bu esâslar, kuvvet ve liyakatle filen ve maddeten istihsal edilmiş idi.* Konferans masasında istediğimiz, zaten kazanılmış olan hususların usulen ifade ve tasdikinden başka bir şey değildi. Taleplerimiz, sarih ve tabiî haklarımızdı. Bundan başka, haklarımızı muhafaza ve temin için *kudretimiz de vardı*, kuvvetimiz de kâfi idi. En büyük kuvvetimiz, en emniyete şayan mesnedimiz, millî hakimiyetimizi idrak etmiş ve onu filen halkın eline vermiş ve halkın elinde tutabileceğimizi filen ispat eylemiş olduğumuz idi [1]."

[1] "Nutuk„ sahife: 428, *(Lüks tabı, S. 502)*.

Lozan Konferansı müzakerelerine 23 Nisan 1923 te tekrar başlandı. Müzakere ve münakaşalar, bilhassa ihtilâflı kalan noktalar üzerinde idi; ve pek çetin oldu.

Bu devrede muahedenin hemen bütün maddeleri ayrı ayrı tekrar müzakere edildi.

Üç ay kadar süren *ikinci konferansta,* birinci devrede hallolunmıyan noktalar bizi tatmin edecek birer şekle bağlandı:

Yunanistandan, zaten ödeyemiyeceği tamirata karşılık Edirnenin istasiyonu olan *Karaağacı* aldık.

Kapitülasyonlarla alâkalı adlî ve iktisadî meselelerde hakimiyet ve istiklâlimizle *telif olunamıyacak bir cihet* kalmadı. Yalnız, beş sene müddetle bitaraf devletler tebaasından adliyemizde birkaç hukuk müşaviri ile (bunların icraî hiçbir salâhiyetleri yoktu, Adliye vekiline rapor vermekle mükelleftirler) Sahil Sıhhiyesi denilen Karantina İdaresi için üç Avrupalı tabibi, Türk memuru olarak bulunduracaktık.

Kabotaj (sahillerimiz arasında deniz nakliyatı) kâmilen bayrağımıza geçiyordu. Evelce sahillerimizde kabotaj yapan ecnebi şirketlerine işlerini tasfiye için iki senelik bir mühlet verildi.

Sulh muahedesi tarafımızdan tasdik olunduktan sora altı hafta zarfında İstanbul ve Boğazlardaki İtilâf orduları ve donanmaları arazimizi ve denizlerimizi terk ve tahliye edeceklerdi.

Bu suretle ikmal olunan *muahede 24 Temmuz 1923 te* imza olundu *(Res. 63, 64).*

Esas hatları yukarda izah olunan *Lozan Sulh Muahedenamesi,* yeni Türk Devletinin *tam istiklâl ve hakimiyetini* bütün cihana tasdik ettiren beynelmilel bir vesika ve senettir; Lozan Muahedesile Osmanlı Saltanatının dağılmasından doğan millî devletlerin en sonuncusu olmak üzere bir *Türk millî ve müstakil devletinin doğum vesikası,* bütün devletler tarafından imza edilmiş oldu.

Lozan Muahedesinin en bariz sıfatı budur: *Kapitülasyonların ilgası ve millî hakimiyet ve istiklâlin her sahada tanınması...*

Bu vesika ile *Büyük Gazinin* idaresinde yaptığımız *dört senelik istiklâl mücadelemiz,* yine onun irşat ve delâleti ile milletimizin *şan ve şerefine lâyik bir sulh* ile neticeleniyordu.

Gazi Hazretlerinin nutuklarında işaret olunduğu üzere, Lozan Sulh Muahedesi, **"Türk Milleti aleyhine, asırlardanberi**

hazırlanmış ve Sevr Muahedesi ile ikmal edildiği zannedilmiş büyük *bir suikastin yıkılmasını* ifade eden bir vesikadır. Osmanlı tarihinde emsali görülmiyen bir siyasî zafer eseridir [1].”

Türk Milletinin bundan sora, artık serbestçe çalışıp inkişaf etmesine hiçbir mâni kalmamıştı.

MONDROS : 30 TEŞRİNİEVEL 1918
MUDANYA : 10 TEŞRİNİEVEL 1922
SEVR : 10 AĞUSTOS 1920
LOZAN : 24 TEMMUZ 1923

Mondros - Mudanya! Sevr - Lozan! Türk tarihinin yaşadığımız safhasında, bu dört kelime Türkler için üzerinde çok düşünülmeğe değer kelimelerdir. Mondros Mütarekesi ve Sevr Muahedesile Osmanlı İmparatorluğu, yokolmayı kabul etti; Mudanya Mütarekesi ve Lozan Muahedesile yeni bir Türk Devleti, varlığını tanıttı.

Türk kuvveti, sultanların ve nedimlerinin elinde Mondrosa ve Sevre kadar *indirilmişti*; Türk kuvveti, Gazinin ve arkadaşlarının elinde Mudanya ve Lozana kadar *yükseltildi*. Mondrosa ve Mondrosu kabul eden Sultan ve Hükûmetine dayanarak, Türk Vatanının her tarafına yayılan düşmanlar, Mudanya ile süprülüp denize ve Türk hudutları dışarısına atıldı; Sevr ve Sevri kabul eden Sultan Hükûmeti, Türk Vatanını *parçalatmış*, Türk istiklâlini *mahvettirmiş* idi; Lozan ise Türk Vatanının *tamamiyetini*, Türk Devletinin *istiklâlini* temin etti.

TÜRK MUCİZESİ

Mustafa Kemalin Anadoluya geçmesile başlıyarak, Lozan Muahedesine imza atılmakla sonuna eren İstiklâl Harbine bazı Avrupa muharrirleri “*Türk Mucizesi*„ namını verdiler.

Mucize, nasıl vukua geldiği hakkile izah edilemiyen, amilleri tamamen tayin olunamıyan hadiselere denilir.

Cihan Harbi bittiği sırada Osmanlı Devletinin hal ve vaziyeti hatırdan çıkarılmıyarak, 1918 den 1922 ye kadar, Anadoluda olup geçen dört yıllık vakıalar göz önünden geçirilirse, bu vakıaların mecmuuna “*Mucize*„ den daha uygun bir tabir bulunamaz.

Umumî Harp sonunda bütün müttefiklerile beraber mağlûp olan Osmanlı Devletinin malî ahvali parasızlığın son derecesine gelmiş, iktisadî menabii tüketilmiş, ahalisi, dört yıl süren büyük harpten başka, ona takaddüm eden hemen fasılasız birçok harplerle (Trabulusgarp ve Balkan Harpleri),

[1] “Nutuk„ sahife : 465, (*Lüks tabı S. 545-546*).

dahilî karışıklıklarla fevkalâde yorulmuş, ve kımıldanamıyacak bir hale gelmiş, hükûmeti ise düşmanların adeta emri altına geçmiş bulunuyordu. Osmanlı ordusunun Büyük Harp sonundaki vaziyeti de yeni bir harbe girmek için asla *elverişli değildi.* Kumanda heyetleri karışmış, muhtelif büyük cüzütamlar arasında münasebat kesilmiş, top, tüfek, mermi, kılıç ve saire gibi teçhizatın; elbise, ayakkabı ve saire gibi levazımın en büyük kısmı sarfolunarak mütebakisinin çoğu da düşmanlara teslim edilmişti. Çok kullanılarak bozulmuş olan nakil vasıtalarının (yol, demiryolu, vagon, araba, ve saire) tamiri ve yenileştirilmesi lâzımdı. Asker ve zabitler, cidden dinlenmeğe muhtaç bir hale gelmişlerdi. Büyük ve orta sanayiden mahrum Anadoluda, ordunun levazımını, bilhassa teçhizatını ihzar edecek imalâthaneler yoktu. Zaten Osmanlı Devleti, hemen bir asırdanberi ordusunun bellibaşlı teçhizatını, top, tüfek ve kılıcını, ecnebi memleketlerde yaptırdıktan başka, topçu ve süvariye lâzım olan atların da bir kısmını dışardan satınalıyordu. Büyük Harp sonunda bunların dışardan alınmasına imkân kalmamıştı; imkân olsa bile satınalmak için para yoktu.

Hasılı Osmanlı memleketinde *müstakil bir hükûmet yoktu*; *para yoktu; iktisadî kaynaklar kıttı;* osmanlı ordusunda ise mütemerkiz bir kumanda heyeti yoktu, levazım ve teçhizat yoktu, bunları ihzar edecek vasıtalar da yoktu.

Bütün bu *yokluklara* eklenen menfi bir amil de Osmanlı memleketinin düşmanlar tarafından *kısmen istilâ ve işgal* edilerek, bu cihetten de hükûmetin, ordunun ve ahali efkârının intizamı ihlâl edilmiş olmasıdır.

Bütün bu menfi amillerin tesiri altında bulunan bir memlekette *Mustafa Kemal,* parasız pulsuz, tek başına, yalnız kendisinin dehasına, irade ve kudretine ve Umumî Harpteki zaferlerile Türk Milleti içinde kazandığı muhabbet, hürmet ve nüfuza güvenerek, *bir yeni devlet kurmıya,* bir yeni ordu teşkil etmiye kalkıştı. Türk Milletini bu maksat etrafında topladı: para buldu; asker buldu; teçhizat buldu; levazım buldu; *her şey buldu...* ve Mustafa Kemalin *1919 senesi ilkbaharında* Samsunda başladığı bu, muvaffakıyeti imkânsız gibi görünen teşebbüs, *1922 senesi sonbaharında,* tam bir muvaffakıyetle *tahakkuk etti.*

Türk Mucizesi işte budur.

Türkiye Cümhuriyet tarihinin buraya kadar naklolunan kısmı, bu Mucizenin yalnız bazı taraflarını izah etmektedir. Fakat bu muazzam hadisenin şimdiye kadar izah edilemiyen iki en mühim amili var: *Türk Mileli ve Mustafa Kemal.*

Her milletin ruhunu görüp, anlayıp sarahatle tarif etmek çok zordur; bilhassa Türk Milletinin ruhunu tahlil ve tarif daha zordur. Türkün ruhî kuvveti, hudutsuz irade ve metaneti, beşer tarihinin her safhasında tecelli eder. Bu ruhî kuvvet sayesinde, *Türk* malûm dünyanın birkaç defa *münferit sahip ve hâkimi oldu;* bu ruhî kuvvet sayesinde Türk, mağlûp zannolunduğu sıralarda, kaç defa başını kaldırıp o galipleri perişan etti; bu ruhî kuvvet sayesinde Türk, iki yüz yıldır mahvına çalışan ve her beş on senede bir defa artık ölüyor denilen Osmanlı-Türk Devletini yaşattı; nihayet yine bu ruhî kuvvet sayesinde Türk, Osmanlı İmparatorluğu parçalanırken başını kaldırdı, düşmanlarını kovdu, ve kazandığı zaferlerle *kendine sağlam ve yeni bir devlet kurdu...*

Her millet, büyük adamlar yetiştirmiştir; lâkin Türk Milleti kadar büyük devlet adamları, büyük kumandanlar yetiştiren *hiçbir millet yoktur.* Her cihetten bakılırsa Türk Milletinin yetiştirdiği en büyük adam *Mustafa Kemaldir.*

Mustafa Kemal, ruhu, ruhunun emsalsiz melekeleri, dehası, iradesi, metaneti, hasılı bütün manevî şahsiyetile, Büyük Türk Milletini şahasında tecessüm ettirir.

İSTİKLÂL HARBİNDEN SORA İNKI- LÂP VE ISLAHAT SAFHALARI

I

LOZANDAN CÜMHURİYETİN RESMEN İLÂNINA KADAR

BİRİNCİ BÜYÜK MİLLET MECLİSİNİN SON ZAMANLARI

Millî mücadele sıralarında Birinci Büyük Millet Meclisi pek doğru olarak zaferin ve millî gayenin istihsaline kadar dağılmamak kararını vermişti. Düşmanın mağlûbiyetinden, memleketin kurtuluşundan sora bu gaye esas itibarile elde edilmiş sayılırdı. Meclis içindeki *muhalefet cereyanları,* konferans masası başındaki yabancı diplomatlara ümit ve cesaret vermekte idi. Bütün mücadele yılları zarfında kat'î zaferin istihsaline imkân olmadığı kanaatini beslemiş ve ileri sürmüş olan muhalifler şimdi de Lozan müzakerelerini siyasî hırslara vasıta olarak kullanmak istiyorlardı. Bunların ve bunlara alet olan *bazı gazetelerin neşriyatı* murahhas heyetimizin temsil kuvvetini olduğu kadar, millî davamızı da zâfa uğratıyordu.

NANKÖRLÜK

Yıllardanberi tarihte hiçbir milletin katlanmadığı derecede yüksek fedakârlıkların ve dökülen bunca kanların tam muvaffakıyet neticesine varacağı bu nazik zamanlarda bir kısım muhalefet kör ve duygusuz bir ruhla *vatan kurtaran* **Gazi** *nin "vatandaşlık" hakkını çalmak* istiyecek kadar azmıştı. Millî tarihimizde görmeğe pek az alışık olduğumuz bu nankörlük misali milletin ibret hafızasında yer tutmağa lâyıktır. Üç muhalif meb'us 2 Kânunuevel 1922 de, yani Birinci Lozan Konferansının en kızgın bir devresinde Meclise verdikleri kanun teklifi ile Gaziyi

yeni bir intihapta *meb'us seçilmemek* vaziyetine düşürmek istemişlerdi. Teklifin esas maddesi şu idi :

"Büyük Millet Meclisine aza intihap olunabilmek için Türkiyenin bugünkü hudutları dahilindeki mahaller ahalisinden olmak veya dairei intihabiyesi dahilinde mütemekkin olmak meşruttur. Ondan sora muhacereten gelenler iskân tarihlerinden itibaren beş sene mürur etmiş ise intihap olunabilirler.„

Gazi, millî kadirşinaslık, millî şeref ve vicdan namına hakikaten utanılacak bir vesika olan bu teklife Mecliste şu hazin ve müessir cevabı verdi:

"Maalesef, doğduğum yer, bugünkü hudutlar haricinde kalmış bulunuyor. Herhangi bir intihap dairesinin de beş senelik mütemekkini değilim. Doğduğum yer bugünkü millî hudutlarımız haricinde kalmıştır, fakat, bu böyle ise, bunda benim kat'iyyen bir kast ve kabahatim yoktur. Bunun sebebi, bütün memleketimizi, milletimizi yoketmek istiyen düşmanların hareketlerinde muvaffak olmaktan kısmen menedilememiş olmasıdır. Eğer düşmanlar tamamen maksatlarına muvaffak olmuş olsalardı, Allah muhafaza etsin, buraya imza koymuş olan efendilerin dahi memleketleri hudut haricinde kalabilirdi.

"Bundan başka, bu maddenin aradığı şartı haiz bulunmuyorsam, yani beş sene mütemadiyen bir dairei intihabiyede sakin olamamış isem, o da bu vatana ifa ettiğim hizmetler yüzündendir. Eğer bu maddenin istediği şartı ihraza çalışsa idim, İstanbulu kazandırmaktan ibaret olan Arıburnu ve Anafartalarda müdafaalarımı yapmamaklığım lâzımgelirdi. Eğer ben, bir yerde beş sene oturmağa mahkûm olsa idim, Bitlis ve Muşu aldıktan sora Diyarbekir istikametinde tevessü eden düşman karşısına çıkmamaklığım, Bitlis ve Muşu kurtarmaktan ibaret olan vazifei vataniyemi yapmamaklığım lâzımgelirdi. Bu efendilerin, aradığı şartları ihraz etmek istese idim, Suriyeyi tahliye eden orduların enkazından Halepte bir ordu teşkil ederek düşmana karşı müdafaa ve bugün millî hudut dediğimiz hududu filen tespit etmemekliğim lâzımgelirdi.

"Zannediyorum ki, ondan soraki mesaim cümlenin malûmudur. Hiçbir yerde beş sene oturamıyacak kadar mesai sarfetmiş bulunuyorum. Ben zannediyorum ki, bu hizmetlerimden dolayı milletimin muhabbetine ve teveccühüne mazhar oldum. Bu

teveccühe mukabil, vatandaşlık hukukundan ıskata maruz kalacağımı asla hatıra getirmezdim. Tahmin ediyordum ve ediyorum ki, ecnebi düşmanlar bana suikast etmek suretile de memleketimdeki hizmetimden beni tecride çalışacaklardır. Fakat hiçbir zaman hatır ve hayalime getiremezdim ki, bu Yüksek Mecliste, velev iki üç kişi olsun ayni zihniyette bulunabilsin. Binaenaleyh, ben anlamak istiyorum, bu efendiler kendi intihap daireleri halkının ciddî olarak fikir ve hislerine tercüman mıdırlar?

"Yine bu efendilere karşı söylüyorum, meb'us olmak itibarile tabiî bütün memlekete şamil bir sıfatı haiz bulunuyorlar, o halde, millet bu efendilerle hemfikir midir?

"Efendiler, beni vatandaşlık hukukundan ıskat etmek salâhiyeti bu efendilere nereden verilmiştir? Bu kürsüden, resmen, heyeti aliyenize ve bu efendilerin intihap daireleri halkına ve bütün millete soruyorum ve cevap istiyorum!... [1]"

O gün Mecliste olduğu kadar bütün millette haklı bir nefret uyandıran bu teklif ve sahipleri memleketin her köşesinden gerek şahsen Gaziye, gerek Meclis Reisliğine yağan sayısız telgraflarla ayıplandı ve nefretle protesto edildi.

İNTİHABIN YENİLEŞMESİ KARARI

Belki harp içinde olduğundan daha fazla tesanüde ihtiyaç bulunduğu bir zamanda muhalefet Meclisin tabiî faaliyetini bozacak raddelere kadar varmıştı. Meclisten müspet ve salim kararlar çıkarabilmek imkânsız hale gelmişti. Bu halin Türkiyede umumî bir anarşiye yol açabileceğini ve Türklere ağır şartları kolaylıkla kabul ettirebilecekleri bir zaman geleceğini uman İtilâf Devletleri sulhü neticelendirmemekte *fayda görmeğe* başlamışlardı. Bu fayda mülâhazasile konferans müzakereleri iki buçuk ay süründükten sora *büsbütün kesilerek* ileriye atıldı (4 Şubat 1923).

Artık Meclis yenilenmedikçe, **"Millet ve memleketin ağır ve mes'uliyetli işlerini yürütmenin imkânsız hale geldiği [2]"** ve düşmanların dahilî siyaset kargaşalığından bekledikleri ümitleri kesip atmak icap ettiği kanaati umumileşiyordu. Yeniden Lozana gitmeğe hazırlanan murahhas heyetimizin

[1] "Nutuk„, sahife: 440, *(Lüks tabı, S. 516-517)*.

[2] "Nutuk„, sahife: 441, *(Lüks tabı, S. 518)*.

memleketi kuvvetle temsil edebilmesi için *intihabın yenileşmesi* ve milletin Millî Mücadelede olduğu kadar, sulh mücadelesinde de sarsılmaz bir vahdetle yürüyeceğinin gösterilmesi lâzımdı. İşte bu sebeplerledir ki, intihabın yenileşmesi düşünüldü. Hariciye Vekili İsmet Paşanın:

— " Sulh için çalışıyoruz; fakat buna varılamamak ve harp halini yeniden kabule mecbur olmak ihtimali vardır. Konferansta sözümüzün ve kararlarımızın milletin en son sözü ve en son kararı olduğunu ispat edebilmek için *yeni intihap yapılması lâzımdır„* mealindeki şifahî teklifi ve onu takviye eden 120 kadar meb'usun takriri üzerine açılan müzakerede yeni intihap kararlaştı. Ayni günde Meclis kararı şu tezkere ile İcra Vekilleri Reisliğine bildirildi:

"Türkiye Büyük Millet Meclisinin bugün in'ikat eden 15 inci içtimaının birinci celsesinde 120 kadar azanın teklifi üzerine derhal intihabata başlanması karargir oldu. 1/4/1339 (1923)

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Gazi M. Kemal

Yeni intihaplar için tadil edilen İntihap Kanununa demokratlık esaslarına uygun dört nokta girdi:

1) Eski kanunun 50 bin erkek nüfus için bir meb'us göstermesine mukabil yeni şekilde her *20 bin erkek nüfusun* bir meb'us çıkarması;

2) *18 yaşını tamamlıyan* her erkek vatandaşın meb'us seçiminde rey verebilmesi (eskiden 25 yaşında başlıyordu);

3) Birinci ve ikinci devrede müntehip veya meb'us olabilmek için *vergi verir olmak şartının* kaldırılması;

4) Muallimler müstesna olmak üzere merkezden tayin edilen memurların müntehibi sani seçiminden *iki ay evel* istifa etmedikçe *memur bulundukları yerlerden* meb'us olamamaları; gibi esaslar kabul edildi.

İKİNCİ BÜYÜK MİLLET MECLİSİNİN İNTİHABI; ANADOLU VE RUMELİ MÜDAFAAİ HUKUK CEMİYETİNİN "HALK FIRKASI„NA İNKILÂBI

İntihabın yenileşmesi kararı üzerine Gazi *Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti* namına bir beyanname ile soradan "Halk Fırkası„ nın teşekkülüne esas olan programını millete bildirdi. Zaten daha dört ay evel *Halk Fırkası* ismile siyasî bir fırka teşkil edileceği ve memleket münevverlerinin bu hususta düşündüklerinin doğrudan doğruya kendilerine bildirilmesi Gazi tarafından Ankara matbuatı vasıtasile memlekete ilân edilmişti. Türkiye siyasî hayatında bir yenilik olan bu teşebbüs tarihinden bir yıl kadar sora Gazi Anadoluda aylarca süren bir tetkik seyahatine çıkmış, kuracağı fırkanın esasları etrafınde *halk ile* de uzunuzadıya görüşmüştü. Bu temasların neticesi intihap beyannamesini teşkil eden "*Dokuz Umde*„ halinde tebellür etti (8 Nisan 1923).

Gazi gerek istikbale ait inkılâp ve ıslahat tasavvurları, gerek muvaffakıyetli bir intihabın *millî vahdeti* mutlak olarak göstermek suretile *Lozan Müzakereleri* üzerinde yapacağı tesir noktasından İkinci Büyük Millet Meclisinin toplanışına hususî bir ehemmiyet veriyordu.

Umdelerde başlıca:

"*Hakimiyet milletindir*„, "*Türkiye Büyük Millet Meclisinden başka hiçbir makam, millî mukadderata hâkim olamaz*„, "*Bütün kanunların tanziminde, her nevi teşkilâtta, idarenin alelûmum teferruatında, umumî terbiyede, iktisadiyatta millî hâkimiyet esasları dahilinde hareket olunacaktır*„, "*Saltanatın ilgası hakkındaki karar değişemez düsturumuzdur*„ gibi temel esaslarla, mahkemelerin ve kanunlarımızın ıslahı, âşar denilen vergi usulünün değiştirilmesi, millî bankaların kuvvetlendirilmesi, de miryollarının arttırılması, tedrisatın tevhidi, askerlik müddetinin azaltılması gibi mühim ihtiyaçlar tespit edilmişti. Sulh hakkında: malî, iktisadî, idarî istiklâlimizin behemehal temini şart tutuluyordu.

Cümhuriyetin ilânı, Hilâfetin ilgası, Şer'iye Vekâletinin kaldırılması suretile din ve devlet işlerinin ayrılığı işinin tamamlanması, medreselerle tekkelerin kaldırılması, şapka giyilmesi gibi daha evelden mukarrer büyük ıslahat tasavvurlarından umdelerde bahsedilmemesi, **"cahil ve mürtecilerin**

vaktinden evel milleti zehirliyebilmelerine meydan vermemek içindi [1].” İkinci Büyük Millet Meclisi, yalnız Lozan Sulhünü tasdik değil, bütün bu büyük ve hayırlı işlerin kanunlarını çıkarmak şerefini kazanacak *bahtiyar bir Meclis* olacaktı.

LOZAN MUAHEDESİNİN TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİNDE TASDİKI; İTİLÂF KUVVETLERİNİN TOPRAKLARIMIZDAN ÇEKİLMELERİ

Lozan Muahedesinin XIV üncü faslını *topraklarımızın İtilâf kuvvetleri işgali altında bulunan kısımlarının boşaltılması* teşkil ediyordu. Daha evel, Lozan Muahedesi esaslarından bahsedilirken söylendiği üzere, boşaltma, muahedenin Büyük Millet Meclisince tasdikını müteakıp altı hafta zarfında tamamlanacaktı. İkinci Büyük Millet Meclisi muahedeyi *23 Ağustos 1923 Perşembe günü* tasdik etti. Meclisin tasdik kararı ayni günün gecesinde saat 22 buçukta İstanbuldaki İtilâf Devletleri Komiserlerine bildirildi. Yıllardanberi güzel şehirlerimize, eşsiz sahillerimize, sevgili topraklarımıza hiç çıkmıyacakmış gibi yerleşmiş ve hele bu tarzda çıkarılacaklarını hatırlarına bile getirmemiş olan devletler artık 23/24 Ağustos gecesinin tarihî saatinden itibaren altı hafta içinde kumandanları, amiralleri, askerleri, polisleri, jandarmaları, casusları, zırhlıları ve toplarile birlikte *ebedî olarak çıkıp gitmeğe* mecbur bulunuyorlardı.

Gidiş ameliyatına Bostancı ve Maltepedeki iki alaylarını ve 27 toplarını gemilerine yükletmek suretile en evel İngilizler başladı. Teşrinievel iptidasına kadar fırkaların, alayların, ağırlıkların, istihkâm kıt'alarının, tayyare bölüklerinin, yolcu edilmelerine devam olundu. Nihayet mühletin son anları geldi ve *6 Teşrinievel 1923 salı günü* İtilâf jeneralleri ve askerlerinin son kafileleri Dolmabahçe önünde *Türk bayrağını ve Türk askerini selâmladıktan sora,* memleketimiz hakkında asırlarca beslenmiş fena niyetlerle birlikte denize açılarak uzaklaşıp gittiler *(Res. 65. 66).*

ANKARA: YENİ TÜRK DEVLETİNİN MERKEZİ (13 TEŞRİNİEVEL 1923).

Düşman ayağı İstanbuldan çekilir çekilmez ortaya idare merkezinin neresi olacağı meselesi çıktı. Yeni Millet Meclisinde, daha ilk aylarda belirmeğe yüz tutan küçük bir muhalefet cereyanı, Ankaranın millî idareye merkez olması tasavvurunu menfi hareket ve teşebbüslere

[1] “Nutuk„, sahife: 437, *(Lüks tabı, S. 512).*

bir başlangıç edinmek istedi. İstanbulun "payitaht„ kalmasının zarurî ve mukadder olduğunu ileri sürdüler. Bunlar "payitaht„ kelimesinin taht ve sultan ile birlikte tarihe gömülmüş olduğunu unutmuş görünüyorlardı.

"*Ankara* veya *İstanbul„* dan birinin seçilmesi işini bir politika manevrasına vasıta olarak kullanmağa kalkıştılar. Halbuki Osmanlı İmparatorluğunun yıkılmasından sora baştanbaşa harap, yolsuz, şimendifersiz bırakılmış uzak memleket köşelerinin İstanbuldan idaresi ve en kısa zamanda refah, medeniyet ve saadetin yüksek mertebesine ulaştırılması kabil değildi. Ankaranın merkez yapılması tasavvuru *siyasî, askerî, idarî* noktalarından da millî idarenin en isabetli fikirlerinden biri idi. Yine bu sebeplerledir ki, kendilerile harp halinden henüz çıkmış olduğumuz birçok devletler Ankara yerine İstanbulun merkez edinilmesinde Meclisteki yeni muhalefet grupunun düşünüşüne iştirak ediyor, sefarethanelerin Ankaraya gönderilmiyeceği tehdidi ile Türkleri bu tasavvurdan vazgeçirmek mümkün olabilir sanıyorlardı.

Bütün tereddütlere nihayet vermek için, **"Artık yeni Türkiye Devletinin idare merkezini kanunen tespit eylemek icap ediyordu. Bütün mülâhazat yeni Türkiyenin idare merkezini Anadoluda intihap eylemek lüzumunu âmirdi."**

"Coğrafî ve sevkulceyşî vaziyet en kat'î ehemmiyeti haizdi. Devletin idare merkezini bir an evel tespit ederek dahilî ve haricî tereddütlere nihayet vermek elzem idi [1]."

İşte bu mülâhazalarla, ilk *millî kahramanlık* mertebesini Anafartalarda İstanbulu kurtararak almış ve İstanbula sevgisini, kurtuluştan sora onu ilk ziyaretinde: **"İstanbuldan çıktığım günden bugüne kadar sekiz sene geçti. Hicran ve tahassürle geçen dakikaların bile nekadar uzun geldiği düşünülürse, sekiz yıllık hasretin İstanbulun muhterem ahalisi için ruhumda ateşlediği iştiyakın büyüklüğü kolaylıkla takdir olunur. İki büyük cihanın birleştiği noktada Türk Vatanının ziyneti, Türk tarihinin serveti, Türk Milletinin göz bebeği İstanbul bütün vatandaşların kalbinde yeri olan bir şehirdir"** cümlelerile anlatmış olan Gazi, meseleyi Büyük Millet Meclisinin tetkik ve müzakeresine koymak kararını verdi. İsmet Paşanın — o zaman

[1] "Nutuk„, sahife: 484, *(Lüks tabı, S. 567).*

Hariciye Vekili — 9 Teşrinievel 1923 tarihli bir maddelik kanun teklifi *13 Teşrinievel 1923* tarihli Meclis içtimaında konuşuldu. Uzun münakaşalardan sora büyük bir ekseriyetle "*Ankara*„ nın devlet merkezi olması kararlaştı. Kabul edilen kanun maddesi şu idi:

"Türkiye Devletinin makarrı idaresi Ankara şehridir.„

Deniz veya göl kıyılarından, ırmak yalılarından uzak, yalçın ve çıplak bir kaya parçasının eteğinde kurulmuş olmakla beraber, gökyüzüne atılırken taş ve toprak kesilmiş dalgaları andıran heybetli dağları, bin renkte muhteşem doğu ve batı levhaları çok yıldızlı ve ışıklı gökleri ile Ankara eşsiz bir yaylâ güzelidir. İklimi sağlam, havası temiz ve kuvvet vericidir. Ovayı sıra setler, tabyeler halinde çeviren demir, tunç ve bakır renkli dağlar Ankarayı Türk Vatanının zaptolunmaz hâkim kalesi haline getirmiştir (Res. 67-70).

13 Teşrinievel 1923 kanunu ile Türkler *ikinci defa olarak* Orta Anadolu yaylâsında kuvvetli bir devlet merkezi kurmuş oluyorlardı. Ortayaylâda ilk defa devlet merkezi edinenler Eti Türkleri idi [1].

[1] Tarih I. (Eski zamanlar kısmı) sahife: 127-138.

II

CÜMHURİYETİN İLÂNI

(29/30 TEŞRİNİEVEL 1923)

TÜRK İNKILÂP VE ISLAHAT HAREKETLERİNİN TATBİKINDE GÜDÜLEN USUL

"Türkün ata yurduna ve Türkün istiklâline tecavüz edenler kimler olursa olsunlar, onlara bütün milletçe müsellâhan mukabele ve onlarla mücadele eylemek icap ediyordu. Bu mühim kararın bütün icabat ve zaruriyatını ilk günde ızhar ve ifade etmek elbet musip olamazdı. Tatbikatı birtakım safhalara ayırmak ve vakayi ve hadisattan istifade ederek milletin hissiyat ve efkârını hazırlamak ve kademe kademe yürüyerek hedefe vâsıl olmağa çalışmak lâzımgeliyordu. Nitekim öyle olmuştur. Dokuz senelik efkâr ve icraatımız mantıkî bir silsile ile mütalea olunursa, ilk günden bugüne kadar takip ettiğimiz umumî istikametin ilk kararın çizdiği hattan ve teveccüh eylediği hedeften asla inhiraf eylememiş olduğu kendiliğinden tebarüz eder [1]."

Gazinin bu birkaç cümlesi millî mücadelenin zafere varan yürüyüş ve tekâmül safhalarının hazırlanmasında güdülen usulü gösterdiği kadar siyasî, içtimaî inkılâp hareketlerinin de nasıl önceden hazırlanmış bir sıra ve tertip ile yürüdüğünü ve herbiri için ancak en elverişli sayılan zaman gelince tatbik sahasına geçildiğini açıkça gösterir. Türk inkılâbının tatbikat şiarlarından biri de dertlerin *kökünden* sökülmesi ve atılan adımların *asla ve hiçbir suretle* geri alınmamasıdır.

İnkılâp esaslarını millî bünyeye birer birer tatbikte güdülen yolu ve usulü eyice öğrenmek için yine onların *Büyük Yapıcısının* sözlerini dinliyelim. Gazi bu usulü şöyle tarif eder:

[1] "Nutuk„ sahife: 10, *(Lüks tabı, S. 13-14).*

"Tezahür eden millî mücadele, haricî istilâya karşı vatanın kurtuluşunu yegâne hedef saydığı halde, bu millî mücadelenin muvaffakıyete erdikçe safha, safha bugünkü devre kadar "millî hakimiyet" idaresinin bütün esaslarını ve şekillerini tahakkuk ettirmesi [1] tarihin tabiî, zarurî ve önüne geçilmez icaplarındandı. Bu mukadder tarih yürüyüşünü an'anevî itiyatlarile derhal ihtisas eden Hanedan, millî mücadelenin amansız hasmı oldu. Tarihin bu mukadder seyrini ilk anda ben de müşahede ve ihtisas ettim. *Fakat nihayete kadar şamil olan* bu ihtisaslarımızı ilk anda kâmilen ızhar ve ifade etmedik. Müstakbel ihtimaller üzerine fazla beyanat, giriştiğimiz hakikî ve maddî mücadeleye, hayalât mahiyetini verebilirdi. Haricî tehlikenin yakın tesirleri karşısında müteessir olanlar arasında an'anelerine, fikrî kabiliyetlerine ve ruhî haletlerine mugayir olan muhtemel tahavvülâttan ürkeceklerin ilk anda mukavemetlerini tahrik edebilirdi. *Muvaffakıyet için amelî ve emin yol her safhayı vakti geldikçe tatbik etmekti..* Milletin inkişafı ve yükselmesi için selâmet yolu bu idi. Ben de böyle hareket ettim. Ancak bu amelî ve emin muvaffakıyet yolu yakın mesai arkadaşım olarak tanınmış zevattan bazılarile aramızda, zaman zaman içtihadatta, muamelâtta, icraatta esaslı veya tâli birtakım ihtilâflar, iğbirarlar ve hatta iftirakların da sebebi ve izahı olmuştur. *Millî mücadeleye beraber başlıyan yolculardan bazıları, millî hayatın bugünkü cümhuriyete ve cümhuriyet kanunlarına kadar gelen tekâmüllerinde kendi fikir ve ruhlarının ihatası hududu bittikçe bana mukavemet ve muhalefete geçmişlerdir.*

"...Bu son sözlerimi hulâsa etmek lâzımgelirse diyebilirim ki, ben milletin vicdanında ve istikbalinde ihtisas ettiğim büyük tekâmül istidadını, bir *millî sır* gibi vicdanımda taşıyarak sıraları geldikçe bütün içtimaî heyetimize tatbik ettirmek mecburiyetinde idim [2]."

Biribiri ardınca doğacak bütün sıra inkılâplar demek olan bu "*millî sır*" rı Millî Reis hakikaten sıkı bir surette tutmuş ve ancak fikirleri hazırlamak lâzımgeldikçe zaman zaman ve *satha safha* ifşa etmiştir. Meselâ (1 Teşrinisani 1922)

[1] Yani Saltanatın yıkılması, Cümhuriyetin kurulması.. v. s.
[2] "Nutuk", sahife: 10—11, *(Lüks tabı, S. 14)*

kararile saltanat kaldırılarak yeni devlete " *Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti*„ adı verildikten sora artık yapılması lâzımgelen şeyin tamamen yapılmış olduğu kanaati yer bulmuşken O:

"Yeni Türkiyenin yenileşme işi daha sonuna varmamıştır. Türkiye Teşkilâtı Esasiyesinin henüz inkişaf yolunda son ve kat'î şekli aldığı zannedilemez. Tadiller ve tashihler yapmak ve daha mükemmel bir hale getirmek elzemdir [1]."

"...Kayıtsız ve şartsız tabirile tasrih olunan hakimiyeti milletin uhdesinde tutmak demek, bu hakimiyetin bir zerresini, sınıfı, ismi ne olursa olsun hiçbir makama vermemek, verdirmemek demektir. Bununla kastettiğim manayı kolaylıkla anlıyabilirsiniz."

"...Atılan adım bundan sora atılması lâzımgelen adımların başlangıcıdır. İnsan başlangıçta iken sona erdiğini iddia ederse, dünyanın en derin gafletleri içinde kendisini puyan görür. Biz daha çok adımlar atmak mecburiyetindeyiz. Bu adımlar hem çok seri hem de çok uzun olmalıdır [2]"diyordu.

Bu sözler o zamanın Teşkilâtı Esasiyesindeki "Büyük Millet Meclisi Hükûmeti„ şeklinin "cümhuriyet„ e inkılâp edeceğine ve onları daha birçok yapılması zarurî teceddüt ve inkılâp hareketleri takip eyliyeceğine işaret idi. Halifeliğin kaldırılması, din ile devletin ayrılması, medreselerin, tekkelerin kapatılması, fesin atılması, medenî kanunumuzun asrileştirilmesi gibi biribiri peşinden yürütülecek yenilikler için Gazi, bunların henüz hiç kimsenin hatırından geçmediği bir zamanda şu işarette bulundu.

"Milletin teyakkuzuna, milletin terakki ve tekâmül istidadına güvenerek, milletin azminden asla şüphe etmiyerek cümhuriyetin bütün icabatını yapacağız. Bunların kâffesini tetkik ile, azim ve iman ile ve millet aşkının sarsılmaz kuvvetile birer, birer hal ve intaç edeceğiz. O millet aşkı ki, her şeye rağmen sinemizde sönmez bir kuvvet, metanet ve ateş membaıdır [3]."

Bu, o zaman için kapalı, fakat bugün artık çok açık cümleler, daha evel söylediğimiz *millî sır'* rın münasip zamana kadar saklanması için bulunmuş şekillerdi.

[1] Gazinin "Neue Freie Presse„ gazetesi muhabirine beyanatı. 27 Eylûl 1923.
[2] İzmirde 28 Kânunusani 1923 tarihli nutuk.
[3] İzmirde İstanbul gazetecilerine hitabe, 4 Şubat 1923 Pazartesi.

İKİNCİ BÜYÜK MİLLET MECLİSİNDE İLK MUHALEFET KAYNAŞMALARI; HÜKÛMETİN İSTİFASI

Daha ilk aylarından itibaren İkinci Türkiye Büyük Millet Meclisinde açıkça ortaya çıkmıyarak gizli faaliyette bulunan muhalif bir hizip teşekkül etti. Bu *hizip* Vekiller Heyeti aleyhine şiddetli harekete geçti. Bazı gazeteler Halk Fırkası vahdetini bozmak, hükûmeti düşürmek ve yerine geçmek gayretini güden bu kaynaşmayı hararetli yazılarla körüklemeğe giriştiler. Muhalefet henüz teşkilâtlı bir halde olmamakla beraber, onu yapanların hepsi hükûmeti düşürmek, fırka ve hükûmet vaziyetlerine hâkim olmak maksadında birleşiyorlar ve sulhünü henüz imzalamış, uzun harp yıllarının yorduğu, yaktığı memleketi yeni baştan yapmak, iktisat ve irfanca yükseltmek yeni devlet kuruluşunu tamamlamak ve saire gibi herbiri diğerinden daha büyük ve ağır işler karşısında bulunan yeni rejimi zâfa ve sarsıntıya uğratacak faaliyetlerde bulunuyorlardı.

Muhalefet, tatbikına hazırlanılan teceddüt ve ıslahat projelerine pek tabiî olarak muhalif bulunan muhafazakâr ve mürteci ruhlu unsurlara istinat etmekten, onlara yaranacak tarzda sinsi siyaset gütmekten ve hatta Halifeyi ele alarak vasıta edinmekten geridurmuyordu.

Ancak Ortazaman insanlarının taşıyabileceği iptidaî bir *mıntakacılık* zihniyetile meb'usların vilâyetlerine göre kümelere ayrıldıkları ve bu vilâyet kümelerinin aralarında siyasî meseleler üzerinde uyuşmalar ve ittifaklar yaptıkları görülüyordu. Bu usule göre siyasî meselelerde, devlet işlerinde fikirler, kanaatler ve içtihatlarla değil, nüfus tezkerelerile birleşilmiş oluyordu. Hükûmet ve fırka makamlarının vilâyet kümelerindeki meb'us sayılarına göre paylaşılmasına hazırlanılıyordu.

Millî hakimiyetin, halk idaresinin yüksek manasını anlamakta ve tatbik etmekte henüz acemi olanların makam ve mevki hırsile açtıkları bu cereyan bir aralık genişlemeğe yüz tutar oldu. Hükûmet ***vazife görmiyecek bir hale gelerek*** istifa etti.

Aralarındaki rabıta müşterek bir büyük fikir, bir yüksek gaye olmıyan bütün toplantılar gibi bu hizip te müşterek taarruz hedefi ortadan kalkar kalkmaz kendi içinden inhilâle uğradı. İcra makamlarının paylaşılmasında bir türlü uyuşulamıyor, günler geçtiği halde yeni Vekiller Heyeti bir türlü

teşkil edilemiyordu. Meclis odalarında, hususî evlerde birçok gruplar tarafından geceligündüzlü toplanmalarla vekiller heyeti listeleri yapılıyor, fakat hiçbir grup ortaya ekseriyet kazanabilecek bir liste koyamıyordu. Parlâmento içinde fikir ve kanaat kargaşalığı ve bunun neticesi olan hükûmet buhranı bütün zararları ile hüküm sürüp gidiyordu.

"TEŞKİLÂTI ESASİYE„ KANUNUNDA TADİLLER; HÜKÛMET TEŞKİLİNDE KABİNE USULÜ

"...Anladım ki, Fırka Heyeti dahi kat'î bir namzet listesi tertip edememektedir. Fırka İdare Heyeti azasından icap edenlerle görüşmekte devam ederek kat'î bir liste tespit etmelerini tavsiye ettikten sora, yanlarından ayrıldım. Gece olmuştu. Yemek esnasında: "Yarın cümhuriyet ilân edeceğiz!" dedim. Hazır bulunan arkadaşlar derhal fikrime iştirak ettiler. Yemeği terkettik! O dakikadan itibaren, hareket tarzı hakkında kısa bir program tespit ve arkadaşları tavzif ettim [1].

"Efendiler, görüyorsunuz ki, cümhuriyet ilânına karar vermek için Ankarada bulunan bütün arkadaşlarımı davete ve onlarla müzakere ve münakaşaya asla lüzum ve ihtiyaç görmedim. Çünkü, onların zaten ve tabiaten benimle bu hususta bir fikirde olduklarına şüphe etmiyordum. Halbuki o esnada Ankarada bulunmıyan bazı zatler, salâhiyetleri olmadığı halde, kendilerine haber verilmeden ve rey ve muvafakatleri alınmadan cümhuriyetin ilân edilmiş olmasını iğbirar ve iftirak vesilesi saydılar [2].'

Büyük Nutkun bu cümlelerinden de anlaşılacağı üzere vaziyet artık hem Devlet Reisi, hem Halk Fırkasının Umumî Reisi olan Büyük Millî Reisin müdahalesini lüzumlu kılacak dereceye varmıştı.

Hizip evvelâ, istediği gibi bir hükûmet teşekkülünde serbest bırakılmıştı. **"Meclisi iğfale çalışan hizip şu veya bu tarzda bir hükûmet teşkiline, muvaffak olabildiği takdirde, bu hükûmetin bir müddet idare tarzını ve idaredeki liyakatini takip ve hatta ona yardım eylemek muvafık olacağı kanaatinde bulunduk. Fakat bu suretle teşekkül edecek hükûmet, memleket idaresinde ve yeni gayelerimizi takipte aciz ve inhiraf göste-**

[1] 28/29 Teşrinievel gecesi 1923.
[2] "Nutuk„ sahife: 488 *(Lüks tabı,* S. *571).*

rirse, bunu Mecliste tebarüz ettirerek Meclisi tenvir eylemek şıkkını müreccah mütalea ettik. Hükûmet teşkiline muvaffak olamadıkları halde, hasıl olacak teşettütün Meclisçe intibah medarı olacağı tabiî idi. Buhran ve teşettütü idame tecviz edilemiyeceğinden, işte o zaman bizzat müdahale ederek tasavvur ettiğim meseleyi ortaya koymak suretile işi esasından halledebileceğimi düşünmüştüm [1].”

İşte o zaman, yani *işin esasından halledileceği zaman* gelmiş bulunuyordu.

Gazi Mustafa Kemalin, daima en ziyade tercih ettiği usul, esasen, fenalıkların kökünden çıkarılması, dertlerin tam ve mutlak surette tedavisidir. O, bütün icraat hayatında *yarım tedbirden nefret etmiş* ve yalnız günün gailesini atlatmak yolunu hiçbir zaman beğenmemiştir. Bu sefer de, millî mücadele devam ettiği müddetçe az çok muvaffakıyetle tatbik edilebildiği halde, sulhten soraki şartlara uymıyan “her vekilin Meclis tarafından ayrı ayrı intihabı„ usulünü büsbütün kaldıracak ve hükûmetin yeni teşekkül usulü ile birlikte yeni Türk Devletinin hakikî şeklini yani “cümhuriyet„ i asıl ismile kuracaktı.

Gaziyi dinlemeğe devam edelim:

“O gece birlikte bulunduğumuz arkadaşlar, erkenden gittiler. Yalnız İsmet Paşa Çankayada misafir idi. Onunla yalnız kaldıktan sora bir kanun lâyihası müsveddesi hazırladık. Bu müsveddede 20 Kânunusani 1337/1921 tarihli “Teşkilâtı Esasiye Kanunu” nun devlet şeklini tespit eden maddelerini şöyle tadil etmiştim. Birinci maddenin nihayetine [2]: *“Türkiye Devletinin hükûmet şekli cümhuriyettir”* cümlesini ilâve ettim. Üçüncü maddeyi şu yolda tadil ettim [3]: “Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur. Hükûmetin inkısam ettiği idare şubelerini, İcra Vekilleri vasıtasile idare eder.”

Gazi o gece cümhurreisinin intihabı usulüne ve başvekilin intihabı ile hükûmet teşkili tarzına ait esasları da tespit etti.

[1] “Nutuk„, sahife: 486—487 *(Lüks tabı*, S. *569)*.

[2] Bu kanunun birinci maddesi şöyle idi: “Hakimiyet bilâkayit ve şart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir.„

[3] Teşkilâtı Esasiye Kanununun o zamanki 3 üncü maddesi şöyle idi: “Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve hükûmeti (Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti) unvanını taşır.„

Ertesi gün fırka içtimaında yine kargaşalık hüküm sürüyor, içinden çıkılmaz münakaşalarla yeni vekiller heyetinin teşkiline çabalanıyordu. Vaziyetin çıkmaza girdiğini ve büyük hükûmet işlerinin yüzüstü kalmakta devam ettiğini gören birçok meb'uslar Gazinin bu içtimaa davetini, Umumî Reis sıfatile fırkayı tenvir eyliyerek ihtilâfa hakem olmalarını ileri sürmüşlerdi. Kabul edilen bu teklif üzerine öğleden soraki fırka içtimaına gelerek ilk söz alan Gazi mesele etrafındaki mütalealarını söyledikten sora bunun halli için geceden hazırlandığını söylemiş olduğumuz esasları teklif etti. Dört buçuk saat süren münakaşalar sonunda maddeler birer birer okunarak kabul edildi. Akşam saat 18 den sora fırka içtimaı bitirilerek Büyük Millet Meclisi celsesi açıldı (29 Teşrinievel 1923, pazartesi saat 18^{45}).

CÜMHURİYET: YENİ TÜRK DEVLETİNİN ASIL İSMİNİ ALMASI

Meclis celsesinde Kanunu Esasî Encümeninin mazbatası okundu. Bunda başlıca, **a)** Hakimiyetin kayıtsız ve şartsız millete ait olması ve idare usulünün bizzat ve bilfiil millet idaresi esasına müstenit bulunması zaten cümhuriyet demek olduğu;

b) Ferdî saltanatın kalkmış olduğunu sarih ve kat'î surette ifade edebilecek bu kelimenin kullanılması lüzumu;

c) İdare tarzına "cümhuriyet„ adı verilince bir cümhurreisi intihabının tabiî bulunduğu;

d) Mes'uliyetlerin tespiti noktasından, başvekilin cümhurreisi tarafından tayini;

Gibi esaslar vardı. Encümenin teklif ettiği kanun lâyihasında bunlar, Teşkilâtı Esasiye Kanununa ilâve veya tadil teşkil eden maddeler halinde tespit edilmiş bulunuyordu. Meclis, mazbata ve lâyihanın müstacelen ve derhal müzakeresini tasvip ve maddeleri müttefikan kabul etti. Birçok hatiplerin **Yaşasın Cümhuriyet !** seslerile alkışlanan heyecanlı hitabeleri arasında Türk Milletinin ruhuna, seciyesine en uygun idare şekli olan **Cümhuriyet** işte böylece ve bütün Millet Meclisinin ittifakı ile kurulmuş, *millî idareye hakikî adı verilmiş oldu* (29/30 İlkteşrin 1923, saat 20^{30}).

Bu hâdise daha ziyade "cümhuriyet„ kelimesinin resmî ve kanunî mahiyet almasını ifade eder. Hakikatte "Türkiye Cümhuriyeti„, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinin An-

karada toplanma tarihi olan 23 Nisan 1920 de bütün hukukî mana ve mahiyeti ile kurulmuş bulunuyordu. Büyük Millet Meclisinin ilk toplanışında Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti Reisi ve *Ankara Meb'usu Mustafa Kemalin* "bazı itirazlardan ve kısa bir münakaşadan sora [1]„ *kabul edilen teklifleri,* Samsuna çıkış tarihi olan 19 Mayıs 1919 danberi Havza, Amasya, Erzurum, Sıvas ve Ankara merhalelerinde bir yıla yakın zaman içinde çetin uğraşmalarla hazırlanmış olup ta adının konması soraya bırakılmış bulunan "Cümhuriyet„ in birinci *Teşkilâtı Esasiye Kanunu* sayılmalıdır. Büyük Millet Meclisinin ve Hükûmetinin ilk teşekkülüne ait bahiste aynen yazılı bulunan bu teklifler cümhuriyet idare şeklinin ana esaslarını ihtiva etmekte idi. **" Fakat vaziyeti olduğu gibi telâffuz etmek maksadını ziyaını mucip olabilirdi [2]."**

"Bu esaslara müstenit olan hükûmetin mahiyeti kolaylıkla anlaşılabilir. Böyle bir hükûmet, millî hakimiyet esasına müstenit halk hükûmetidir; cümhuriyettir [3]."

Bu *ilk teklifin kabulünden* dokuz ay sora 20 Kânunusani 1921 de çıkan " Teşkilâtı Esasiye Kanunu„ bu takrirdeki esasların teyidinden ve tatbikat sahasında bazı kısımların genişletilmesinden ibaretti.

"Saltanat devrinden Cümhuriyet devrine geçebilmek için, cümlenin malûmu olduğu veçhile, bir intikal devresi yaşadık. Bu devirde iki fikir ve içtihat, biribirile mütemadiyen mücadele etti. O fikirlerden biri, Saltanat devrinin idamesi idi. Bu fikrin taraftarları sarih idi. Diğer fikir, Saltanat idaresine hitam vererek Cümhuriyet idaresini tesis eylemekti; bu bizim fikrimizdi. Biz fikrimizi sarih söylemekte mahzur görüyorduk. Ancak noktai nazarımızın tatbik kabiliyetini mahfuz bulundurup münasip zamanda tatbik edebilmek için, saltanat taraftarlarının fikirlerini tatbik sahasından uzaklaştırmak mecburiyetinde idik.

"Yeni kanunlar yapıldıkça, bilhassa Teşkilâtı Esasiye Kanunu yapılırken Padişah taraftarları, Padişah ve Halifenin hukuk ve salâhiyetinin tasrihinde ısrar ederlerdi. Biz bunun zamanı gelmediğini veya lüzumu olmadığını söyliyerek o ciheti meskût bı-

[1] "Nutuk„ sahife 277 (*Lüks tabı*, S. *326*).
[2] „ „ 276 („ „ , S. *326*).
[3] „ „ 277 („ „ , S. *327*).

rakmakta fayda görüyorduk. Devlet idaresini cümhuriyetten bahsetmeksizin millî hakimiyet esasları dairesinde, her an cümhuriyete doğru yürüyen şekilde temerküz ettirmeğe çalışıyorduk [1]."

GAZİ MUSTAFA KEMAL: TÜRKİYE CÜMHURİYETİNİN İLK REİSİ

Cümhuriyetin kuruluşunda kanunî şeklin tamamlanması demek olan müzakerelerden ve karardan sora cümhurreisinin intihabına geçildi. Türk Milletinin, Türk Cümhurunun *Reisi* gerek millet, gerek onun meclisi tarafından *zaten çoktan seçilmişti.* O halde bu intihap ta kanun sahasında olduğu gibi, sadece hakikî vaziyeti tespitten ve Millî Reise yeni kanuna göre unvan vermekten ibaret olacaktı. İkinci Büyük Millet Miclisi, temsil ettiği milletin umumî arzu ve iradesine hakikî tercüman olarak, ittifak ile *Gazi Mustafa Kemali Türkiye Cümhuriyeti Reisi intihap etti.* Böylece altı yıl evel, 1919 Temmuzunun 8/9 gecesi saat 22 50 de Harbiye Nezaretine ve on dakika sora saat 23 te Padişaha Erzurumdan çektiği telgrafla ordu müfettişliği vazifesinden ve rütbelerinden istifasını bildiren "**resmî sıfat ve salâhiyetten mücerret olarak, yalnız milletin şefkat ve civanmertliğine güvenerek ve onun bitmez feyiz ve kudret membaından ilham ve kuvvet alarak [2]**" vatanı kurtarmak ve *Türk Milletine lâyık bir devlet* kurmak maksadına hayatını vakfetmiş olan *Mustafa Kemal (Res. 71)* o gün, kendisi de kurduğu idare gibi hakikî unvanını almış oldu (29/30 Teşrinievel 1923, saat 20 44).

İntihabını müteakıp Mecliste söylediği nutukla Büyük Millî Kahraman ayni zamanda yüksek bir *tevazu kahramanı* olduğunu göstermiştir.

Millet hafızasında yer tutması lâzımgelen şu parçalar o nutuktandır :

"**... Bugüne kadar doğrudan doğruya Meclisin Riyasetinde bulundurduğunuz arkadaşınıza ifa ettirdiğiniz vazifeyi Reisicümhur unvanile yine ayni arkadaşınıza, bu âciz arkadaşınıza tevcih buyurdunuz...**

(Estafurullah, hakkınızdır sesleri).

"Merhum Tunalı Hilmi Bey (Zonguldak)—Gazi arkadaşımız!

"**Gazi (devamla) — Bu münasebetle şimdiye kadar hakkımda izhar buyurmuş olduğunuz muhabbet, samimiyet ve itimadı**

[1] "Nutuk,, sahife 507 — 508 (*Lüks tabı,* S. 592).
[2] „ „ „ „ 28 (*Lüks tabı,* S. 35).

bir defa daha göstermekle yüksek kadirşinaslığınızı ispat etmiş oluyorsunuz. Bundan dolayı Celil Heyetinize bütün samimiyetimle teşekkürlerimi arzederim.

(Estafurullah, muvaffakıyet temenni ederiz, sesleri).

"...Âcizleri mazhar olduğum bu emniyet ve itimada liyakat kazanmak için pek mühim gördüğüm bir noktadaki ihtiyacımı arzetmek mecburiyetindeyim. O ihtiyaç, Heyeti Aliyenizin şahsım hakkındaki teveccüh ve itimadının, muzaheretinin devamıdır."

(Hiç şüphe yok, daima! sesleri).

"...Daima muhterem arkadaşlarımın ellerine çok samimî ve sıkı bir surette yapışarak, onların şahıslarından kendimi bir an bile müstağni görmiyerek çalışacağım. Milletin teveccühünü daima istinat noktası telâkki ederek hep beraber ileri gideceğiz. Türkiye Cümhuriyeti mes'ut olacaktır!"

(Şiddetli ve sürekli alkışlar) [1].

"CÜMHURİYET" İN İLANINDAN SORAKİ GÜNLERDE

"Cümhuriyet" in gece yarısından sora her tarafta yüz bir topla ilânı bütün memlekette en büyük bayram sevinci ile karşılandı. Büyük Millet Meclisine ve Gaziye sevinç ve teşekkür telgrafları yağdı. Sayısız heyecanlı mitinglerle millet bugünü derhal *millî bayram* edindi.

Bu taşkın sevinç levhası içinde beş on kişi denebilecek kadar mahdut bir politika zümresi dargın ve hoşnutsuz bir sima gösteriyordu. Bunlar arasında Büyük Millet Meclisi Hükûmeti devrinde mühim mevkilere çıkarılmış birkaç zat ile meb'us olmakla beraber askerî vazifeleri başında bulunan birkaç kumandan vardı. Milletin coşkun memnuniyeti, Millet Meclisinin ittifaklı kararı karşısında düşündüklerini açık söyliyememekle beraber:

a) Cümhuriyet kararının kendilerine sorulmadan verilmiş olması;

b) Fırka ve Meclisten kararın çabuk çıkmış bulunması, gibi behaneler;

c) Cümhuriyet için olduğu gibi bir gün ansızın Hilâfetin de kaldırılmasına karar verilebilmesi; gibi saiklerle tenkit ve itiraz edici vaziyetler takınmışlardı. Halbuki yıllardanberi tam bir demokrasi ile idare olunan bir memlekette Millet Meclisinin ittifak ile verdiği kararı — bahu-

---

[1] T. B. M. M. zabıtları, 29 Teşrinievel 1923.

sus cümhuriyet ilânı kararını — kendilerine sorulmadan verilmiştir diye kabule lâyık görmemek pek uygunsuz olduğu gibi, Fırka ve Meclisten kararın sekiz dokuz saatlik bir müzakereden sora, yani kendi faraziyelerine göre çabuk çıkmış olması davasile onun aleyhinde bulunmağa kalkışmak ta yanlıştı. Dünyanın hiçbir memleketinde hiçbir zaman meclislerden ve fırkalardan hangi kararların nekadar saat ve dakikada çıkrnası lâzımgeleceğine dair bir usul ve kaide konulmamıştır. Mütefekkir heyetler kararlarını takvimin yaprağına veya saatin yelkovanına bakarak değil, fikirlerinin ve vicdanlarının kanaatlerini dinliyerek verirler. Yıllardanberi bütün şekilleri ve icaplarile yalnız ismi resmen anılmadan yaşamakta olup gerek milletin, gerek Meclisin filen alıştığı ve tamamen benimsediği bir idareye hakikî adının verilmesi için geceligündüzlü uzun müzakerelerin kâfi gelmiyeceği zannı ise elbette manasızdı. Bu kadar esassız behanelerle ortaya çıkmış olan tenkitçiler birkaç gazete ile neşriyat sahasında da faaliyete geçerek milletin sevincini ve saadetini bulandırmak yolunu tuttular.

III

HİLÂFETİN İLGASI

(3 Mart 1924)

HALİFE VE HİLÂFET KELİMELERİNİN SON MANA VE DELÂLETİ NE İDİ?

Müslümanlar henüz azlık iken umumî ibadetlerde bizzat Peygamber imamlık ederdi. Müslümanlar çoğalınca imamların da çoğalması lâzımgeldi. Peygamber imamlara kendi namına namaz kıldırmak salâhiyetini vererek kendisi başimam mevkiine geçti. İslâmlık kuvvet kazanıp ta harp ile, askerî fütuhat ile kasabalar, şehirler, vilâyetler elde etmeğe başlayınca, Peygambere imamlıktan büsbütün ayrı yeni bir iş daha çıktı. Başimamlığın yanına bir de Hicaz havalisi Araplarının millî reisi sıfatile bu yerleri idare vazifesi katıldı. Peygamberden sora başimamlığa intihap olunanlara "*Halife*„ adı verildi. Böylece "Halife„ kelimesi imamdan ziyade Arap İmparatorluğunun devlet reisini ifade eden bir unvan haline geldi. Emevî Hanedanının kurulması ve Arap Saltanatının bir sülâle eline geçmesi ile Peygamberin kurduğu usul ve hukuk noktasından artık Halifelik yani "müntehap başimam vekilliği„ nihayet bulmuştu. Ondan sora Emeviler ve Abbasiler, Halifeliği arap siyasî hakimiyetinin yayılmasına bir alet olarak kullandılar. Hulâgûnun Bağdatta son Abbasî Hükümdarı Mutasımı idam etmesile bu şekil de ortadan kalktı. Halifelik iki buçuk asır kadar (1258 - 1517) Abbasî Hanedanından olmak iddiasında bulunanların bir geçim vasıtası, alınır satılır bir mal haline geldi. Yavuz Selim, Mısırı zaptettiği zaman, orada " Halife Mütevekkil Alâllah „ unvanlı ve Mısır Hükûmetinin sadakasile geçinen bir arap buldu. Bu biçarenin hiç denecek kadar ucuz bir ücretle Mısır Hükûmetine

kiralamakta olduğu Halifelik sıfatını imparatorluk siyasetine vasıta olarak kullanmak üzere almağa özenmese idi, bu mesele belki o zaman sonuna ermiş, Osmanlı Devletinin asrın icaplarına göre tekâmülüne mâni bir müessese ihdas edilmemiş ve türklük bu boş unvanı taşımak yüzünden birçok zararlara uğramamış olacaktı.

Osmanlı Saltanatı bilhassa en son devirlerinde süratle çökmekte olan askerî - siyasî kudretinin yerini dolduracak bir kuvvet edinmek gayretile Halifeliğe ehemmiyet vermek istedi (Tarih, cilt III, Osmanlı - Türk Tarihi kısmı: sahife 86-87). Halifenin "Allahın yeryüzünde gölgesi„, "Kâinat nizamının nâzımı„ olduğu ve saire gibi birçok ilim ve fen harici, evham ve hayal mahsulü sıfatlar icat edildi [1] ve Hilâfet etrafında büyük masraf lar, rütbeler, makamlar, softaların askerlik muafiyetleri gibi imtiyazlarla beslenen bir medrese edebiyatı vücuda getirildi. Fakat bütün bunların memleketi uykuda ve cahillikte bırakmakta menfaati olan medresecilerin millet zararına kuvvetlenmesinden, hariçte Türk Milletini boğazlamağa ve Türk vatanını parçalamağa karar vermiş olanları kararlarını icrada aceleye yürütmüş olmaktan başka tesiri görülmedi.

Nihayet, Umumî Harpte, Halifenin ilân ettiği "Mukaddes Cihat„ bu Hilâfet müessesesinin nekadar boş ve müflis ve ona istinat eden siyasetlerin nekadar şaşkın ve hayalperest olduğunu meydana çıkardı. Türk vatanının her cephesinde ve bilhassa "Darülhilâfetülaliyye„ denilen Hilâfet makarrı İstanbulun kapılarında Türk varlığını yokluk mezarına gömmek için saldıranlar içinde para ile tutulmuş müslüman alayları görüldü. Bundan daha acı bir hakikat olarak Peygamberin torunu Şerif Hüseyin, düşman altınını islâmlık haysiyetine ve ingiliz himayesinde kırallığı, Halife idaresinde Şerifliğe değişerek oğulları, torunları ve bütün hısım akrabasile birlikte Hilâfete isyan etti; islâmlığı zulümden, kölelikten kurtarmak ve şereflendirmek için damarlarının

[1] Nüshai nefisei şan-ü şevket ve serlâvhai mecmuai hilâfet-ü saltanat, hami-i din-ü devlet, zıl-li zalîli rabbi izzet, kutbi âsümani hilâfeti kübra, merkezi dairei saltanatı uzma, kıblei amali hacatı ümem, kâbei meâribi münacatı benî âdem, emîri kebiri müminin, imamı hümamı müslimin, hâdimül haremeynüşşerifeyn, hakanî bi mislü bi medani essultan Abdül-Hamit Hanı sanî halledallahü eyyamı devletühu efendimiz hazretlerinin mağbutu sevalifi âsar ve mücellâyı celâili âsar olan...

temiz kanını asırlarca cömertlikle akıtmış olan Türkü peşine taktığı çöl ve şehir Araplarına öldürtmekte islâm olmıyan düşmanlarla yarışa çıktı; halifenin, kaç asırlık kılıfından çıkararak islâm âlemine salladığı "Sancağı Şerif" altında *Türk askerinden başka kimse* görünmedi.

Osmanlı Saltanatının, Türk Milletinin en son ve en mukaddes varını, yani haysiyet ve istiklâlini muhakkak bir tehlikeye düşüren son muharebesinden sora Halifeliğin tuttuğu yol, bir vehimden ibaret olduğu anlaşılan bu makam ile onu temsil edenlerin her türlü ahlâk, fazilet ve insanlık gayretlerinden ve kayıtlarından nekadar uzaklaşmış olduklarını daha acı bir çıplaklıkla gösterdi. Bizzat Halife, bütün Saltanat ve Hilâfet kuvvetlerini ve kullarını toplıyarak Türk haysiyet ve istiklâlini kurtarmak için hayatlarını Anadolu topraklarına nezir kılanlara saldırtmakta düşmanları geribıraktı. Vatan üstüne birdenbire devrilen felâket küresini yaralı göğüsleri ve paralanmış ellerile millî hudutlar ötesine itip uzaklaştırmağa çalışan vatanperverleri zehirli hıyanet oklarile vurmak ve millî misakı baykuş gagasile didiklemek için elinden gelen bütün çareleri ve elinde olan bütün vasıtaları kullandı. Bizansın, taht ve hıristiyanlık namusu için şimdiki Vefa sokaklarında can veren son imparatoru *Kostantin kadar dahi iptidaî şeref tezahürü gösteremiyerek* batırmağa gücünün yetmediği vatandan düşman zırhlısile kaçtı ve memleketten giderken "Hilâfet Ordusu" namını verdiği hainler çetesinin denaet maceralarından, vatanperverlerin katlini vacip kılan fetvalardan, Sevr Muahedesinin esaret halkalarından başka hatıra götürmedi.

Millî saraylardan aşırılarak *Malaya* zırhlısı kamaralarına kaçırılan hazineler vatan hatırası sayılamaz.

HALİFE ABDÜLMECİT EFENDİ.-HALİFE VE HANEDANIN ÇIKARILMASI

Gazinin icraat usullerinden birini gösteren şu cümleyi tekrar edelim: **"Tatbikatı birtakım safhalara ayırmak, vak'alardan ve hadiselerden istifade ederek milletin hissiyat ve efkârını hazırlamak ve kademe, kademe yürüyerek hedefe vâsıl olmağa çalışmak lâzımgeliyordu [1]."**

"Ben şahsî saltanatın ilgasından sora başka unvanla ayni mahiyette bir makamdan ibaret kalması lâzımgelen Hilâfetin de

[1] "Nutuk" sahife: 10 (*Lüks tabı*, S. *13*)

mülga olduğunu kabul ediyordum. Bunun münasip zaman ve fırsatta telâffuzunu tâbii buluyordum [2].”

Demek ki, Halifeliğin ilgasında dahi ayni usul üzerinden gidilmişti. Abdülmecit Efendinin saltanat hukukundan tamamen mücerret olarak Halife seçilmiş olması, Halifeliğin büsbütün kaldırılması yolu üzerinde bir merhaleden ibaretti. Bunun için beklenen fırsatları Abdülmecit Efendi akılsızlığı ve ahmak hırsı ile tahmin edildiğinden daha az zamanda biribiri ardınca verdi. Bu kadar büyük ve ağır hadiselerden sora milletin kendisine verdiği mevki ve makamla iktifa etmiyerek millî hakimiyet aleyhinde entrikaya sapmakla, Abdülmecit Osmanlı sülâlesinden Türk Milletine artık hiçbir hayır gelmesi mümkün olamıyacağının en son kat'î delilini vermiş oluyordu.

Filhakika, bu adamın daha ilk günden tuttuğu yol, ihanette Vahdettinden pek te gerikalmıyacak bir tıynette olduğunu gösteriyordu.

Gazi 18 Teşrinisani 1922 de verdiği bir şifreli talimatname ile Abdülmecidin “Halifei müslimin„ tabirinden başka unvan ve sıfat kullanmıyacağını; Halifeliğini bildirmek için islâm âlemine hitaben çıkaracağı beyannamede şu noktaların tespiti lâzım olduğunu tebliğ etmişti:

a) Türkiye Büyük Millet Meclisinin kendisini Hilâfete intihabından açık surette memnuniyet beyan edilecektir.

b) Vahdettinin hareketleri mufassal olarak takbih edilecektir.

c) Teşkilâtı Esasiye Kanunu hükümlerinin Türkiye ve islâm âlemi için en faydalı ve en muvafık idare şeklini ihtiva ettiği tespit olunacaktır.

d) Türkiye millî halk hükûmetinin ifa ettiği hizmetlerden takdir ile bahsedilecektir.

e) Beyannamede, bu sayılan noktalar haricinde siyasî sayılabilecek bir nokta ve fikir bulunmıyacaktır.

Halbuki Abdülmecit neşrettiği beyannamede Vahdettinin hıyanet maceraları ve firarı hakkında bir tek kelime söylememiş, “Abdülmecit bin Abdülâziz *Han*„ şeklinde imza atarak unvanına babasının ismi münasebetile saltanat hatırası karıştırmış ve fazla olarak son zaferlerin tecellisinde osmanlı

[2] “Nutuk„, sahife: 426 (*Lüks tabı,* S. *499).*

hanedanının dahi *himmet va fedakârlığı* görülmüş olduğundan bahsetmek *sahtekârlığında* bulunmuştur.

Kendi hanedanının imzaladığı Sevr Muahedesi ile yalnız Türk Milletinin ölümü değil "Türkiye, herhangi bir devlet tabiiyetinde veya himayesinde bulunan müslümanlar üzerinde her nevi nüfuz, hakimiyet ve kaza hukukundan resmî surette *terağat* eyler„ fıkrasile Hilâfetin dahi mahkûmiyeti kabul edilmiş olduğunu unutuyordu.

Abdülmecit, bu kadarla kalmamış, aradan gün geçmeden Fatih Sultan Mehmet biçiminde sarık sarmak istemiş, gazetelere beyanat vererek Türkiye işlerinden bahse girişmiş ve sözleri arasına "Ceddim Sultan Selim„,"Babam Abdülâziz Han„ "milletime rehber olanlar„ gibi saltanat ıstılahları karıştırmağa başlamıştı. Kendisine 18 Teşrinisanide verilen talimatta kullanacağı unvan bildirilmiş olduğu ve üç gün sora yani 21 Teşrinisanide ikinci defa ihtar ve tekit edildiği halde 23 Kânunuevel 1922 de Finlandiya müslümanlarına yazdığı telgrafı "Halifei Resulü Rabbülâlemin„ diye imzalamıştı.

Bütün bunların fena niyete delâlet etmekle beraber az çok müsamaha götürebilecek yolsuzluklardan sayılmaları belki mümkün olurdu. Fakat Abdülmecit Efendi cür'eti gittikçe azıtarak işine yarıyabilecek mahiyette gördüğü *softa politikacılar* ve hatta *politikacı kumandanlar* ile sıkı münasebetler tesisine kadar ileri gitti.

" Mecliste mürteci bir hizip " Halife meclisin, Meclis te Halifenindir " safsatasile Millet Meclisini Halifenin bir istişare heyeti ve Halifeyi Meclisin ve dolayısile Devletin Reisi „ gibi göstermek propagandalarına daldı; bu vadide risaleler neşretti. Bir taraftan da İstanbulda devletin memuru ve ordu müfettişi olarak en fazla itimat istiyen bir vazifeye tayin edilmiş bulunan bir kumandan "Konya„ adını verdiği bir atı, Abdülmecide soradan ele geçen mektubunda dediği gibi: "En ubudiyetkâr„ hislerle hediye ederken "Hayvanın Hilâfetpenah tarafından takdir edilmesini Allahın bir lûtfu olarak telâkki edeceğini„ söylüyor ve kendisini *eski sadık bir asker* olarak takdim eyliyordu. Abdülmecit hiçbir zaman asker kullanmış bir sultan olmayıp ancak üç buçuk günlük ordusuz bir halife olduğundan teyit edilen "eski sadakat„in saltanat

sülâlesine ait olması lâzımgeleceğinde ve bir nevi saltanat biati vadini ihtiva eylediğinde şüpheye yer yoktur. Halife Efendi verdiği cevabın ilk satırlarında bu "sadakat„ kelimesi üzerinde ehemmiyetle duruyor, hediye edilen atı "esbi saba reftar„ diye sena ediyordu.

Muntazam cuma alayları tertibi ile halkın gözünü üstüne çekmeğe çalışan, İstanbuldaki ecnebi mümessiller nezdine memur yollıyarak haricî münasebet kurmağa çabalıyan Abdülmecit çok geçmeden İstanbulda temas vasıtası olabilecek resmî makamlar dururken "Hilâfet hazinesi meselesini„ müzakere etmek üzere Başkarinini elçi mahiyetinde Ankaraya göndermeye kalkıştı.

Artık Gazinin vicdanında sakladığı "**millî sır**„ lardan birinin daha ifşası zamanı gelmişti. Bu lüzum o sırada İzmire gitmiş olan İstanbul gazetecilerine:

"Milletin teyakkuzuna, milletin terakki ve tekâmül istidadına güvenerek, milletin azminden asla şüphe etmiyerek *cümhuriyetin bütün icabatını* yapacağız. Bunların kâffesini tetkik ile, azim ve iman ile, millet aşkının sarsılmaz kuvvetile birer birer hal ve intaç edeceğiz" cümlelerile ima edildi. Harp oyunları dolayısile orada bulunan Fevzi, İsmet, ve Kâzım Paşalarla görüşüldü; Gazinin (1 Mart 1924) nutkunda resmen söylendi; 2 Martta Halk Fırkası grupu, 3 Martta da Meclis bu lüzumun kanun halinde tatbikına karar verdi. 4 Martta Abdülmecit kendisine ümit bağlıyan saltanat taraftarlarını meyusiyette ve hediye edilmiş olan "esbi saba reftar„ı saray ahırında bırakarak bütün hanedanı ile birlikte Türk topraklarından ebediyen dönmemek üzere uzaklaştı.

"Arkadaşlar! Sarayların içinde Türkten gayrı unsurlara istinat ederek, düşmanlarla ittifak ederek Anadolunun, Türklüğün aleyhine yürüyen çürümüş gölge adamlarının Türk vatanından tardı düşmanların denize dökülmesinden daha rehakâr bir harekettir [1]."

***

Gerek saltanatın ilgasından sora, gerek Abdülmecidin ve

[1] Gazinin Dumlupınarda *Meçhul Asker* in mezarı başındaki nutkundan, 30 Ağustos 1924 *(Res. 72)*.

hanedanının memleketten tardına karar verileceği sıralarda Gaziye Halifelik sıfat ve unvanını kabul etmesi için birçok teklifler yapıldı. Yakın, uzak bazı islâm memleketler dahi bu hususta ricalarda bulundular. Fakat Gazi, umumiyetle islâmlık ve ayrı ayrı islâm milletler için hiçbir amelî ve müspet faydası bulunmadığı halde mutaassıp ve muhafazakâr zihniyete mesnet olarak teceddüt ve inkişaf cereyanlarının hızını kesen böyle bir makam ve unvanı muhafaza ve idame doğru olmadığı ve kendisi buna vasıta olamıyacağı cevabile bu teklif ve müracaatleri kat'î surette reddetti.

IV

CÜMHURİYET DEVRİNDE SİYASİ CEREYANLAR

TEŞKİLÂTI ESASİYE KANUNUNUN TEKÂMÜLÜ VE HÜKÜMLERİ

Ankara Meb'usu Mustafa Kemalin ilk Teşkilâtı Esasiye Kanununa temel teşkil eden lâyihasından ve 20 Kânunusani 1921 Teşkilâtı Esasiyesinden daha evel bahsetmiştik. Bunlarda millî hakimiyet esası kat'î ve mutlak bir vuzuh ile tespit edilmiş olmakla beraber Saltanat ve Hilâfetin tanındığı veya kaldırıldığı açık söylenmiyordu. 20 Kânunusani 1921 tarihli Teşkilâtı Esasiye Kanununda ancak esas maddelerin sonuna eklenmiş bir fıkrada: "Kanunu Esasinin bu maddelerle tearuz etmiyen hükümleri bakidir„ denilerek "Saltanat ve Hilâfet makamlarının„ mutlaka anılmasında inat eden muhafazakârların tatmin edilmiş olduğunu da anlatmıştık. Bu Teşkilâtı Esasiye Kanunu dokuz ay süren şiddetli münakaşalar neticesinde ve Gazinin 18 Eylûl 1920 tarihli bir projesi esas tutularak hazırlanmıştı. Cümhuriyetin kabulü sırasında "*Türkiye Devletinin idare şekli Cümhuriyettir*„ kaydının girmesi ile bu kanun millî hakimiyet prensipini ilk defa tam, mutlak ve açık olarak ifade etti. Ondan sora 24 Mayıs 1924 te yeni ve daha şümullü bir Teşkilâtı Esasiye Kanunu kabul edildi; 4 yıl sora, 10 Nisan 1928 de *din ile devleti* biribirine karıştıran fıkra kalktı ve cümhurreisi ile meb'usların *yemin şekilleri* değişti. Daha evel yemin edilirken "*Vallahi*„ denirdi, şimdi: "*Namusum üzerine söz veririm*„ denilmektedir.

Bugünkü Teşkilâtı Esasiye Kanunumuz, bütün *dünya*

teşkilâtı esasiye kanunları içinde millet hakimiyetini en eyi, en sağlam ve en mükemmel temin eden kanundur.

TEŞKİLÂTI ESASİYE KANUNUMUZUN ESAS HÜKÜMLERİ

Teşkilâtı Esasiye Kanunumuzun ruhunu teşkil eden esaslar şunlardır:

1 — Türkiye Devleti bir Cümhuriyettir.

2 — Türkiye Devletinin resmî dili türkçedir; makarrı Ankara şehridir.

3 — Hakimiyet kayıtsız ve şartsız milletindir.

4 — Türkiye Büyük Millet Meclisi, Milletin yegâne ve hakikî mümessili olup milletin hakimiyet hakkını millet namına kullanır.

5 — Teşri salâhiyeti ve icra kudreti Büyük Millet Meclisinde tecelli ve temerküz eder.

6 — Meclis, teşri salâhiyetini bizzat kullanır.

7 — Meclis, icra salâhiyetini kendi tarafından seçilen cümhurreisi ve onun tayin edeceği bir icra vekilleri heyeti ile kullanır. Meclis, hükûmeti hervakit murakabe edebilir ve düşürebilir.

8 — Kaza hakkı millet namına, usulü ve kanunu dairesinde müstakil mahkemeler tarafından kullanılır.

9 — Teşkilâtı Esasiye Kanununun Devletin Cümhuriyet olduğuna dair olan birinci maddesinin hiçbir suretle tadil ve tağyiri dahi teklif edilemez (Madde 102).

10 — 1293 (1876) tarihli Kanunu Esasi (Osmanlı Saltanat ve Hilâfet devri Teşkilâtı Esasiyesi) ile muaddel maddeleri ve 20 Kânunusani 1921 tarihli Teşkilâtı Esasiye Kanunu ve ona soradan eklenmiş bütün maddeler ve tadiller mülgadır.

MİLLÎ HAKİMİYETTE TEK KUVVET, KUVVETLERİN AYRILMASI VE KUVVETLERİN MUVAZENESİ

Teşkilâtı Esasiyemizin bariz vasıflarından biri, devlet idaresinde *tek kuvvet,* yani bütün kuvvetlerin yalnız bir müessesede toplanması usulüdür. *Vahdeti kuva* veya *tevhidi kuva* ıstılahile ifade edilen bu usul Büyük Millet Meclisinin ilk gününden itibaren Gazi tarafından konulmuş olup, o zamandan son yıllara kadar muhalefet cereyanlarının münakaşa mevzuu edindikleri meselelerden biri olmuştur.

Bu usul "**İdarenin ve hakimiyetin parçalanması ve taksim edilmesi imkânsızlığı** [1]" umdesine istinat eden ve "**Adı her ne olursa olsun milletin bütün hukuk ve salâhiyetini haiz olarak intihap edilmiş ve edilecek olan Büyük Millet Meclisinin mukarreratı esasiyesini diğer bir heyetin kararile takyit eylemenin millî idarece takip edilen umumî esasların ruhu ile imtizacı kabil olmaması**" ve âyan namile olmayıp ta meselâ mütehassıslar meclisi unvanile ikinci bir meclisin "**millet tarafından meb'uslar gibi intihabı takdirinde ayni membadan ayni salâhiyeti almış iki büyük kuvvetin milletin umumî idaresinde müessir olması hukukî vaziyet noktasından olduğu gibi**" bilhassa "**Amelî sahada da teşevvüşü mucip bir ikilik tevlit edeceği ve bu vaziyetten mütevellit muvazenesizliği telif için millet hayat ve hukukuna müdahalekâr üçüncü bir kuvvetin vücudunu kabul lâzımgelmesi** [2]" gibi mahzurların önüne geçmek için tercih edilmiştir.

Millî hakimiyetin "*tevhidi kuva*„ haricindeki şekillerinden biri ötedenberi Amerikada tatbik edilendir. Amerika usulü, kuvvetlerin ayrılması esasına dayanır. Orada meclis, hükûmetin icraatını murakabe ve icabında itimat reyi vermiyerek hükûmeti düşürmek salâhiyetinden mahrum olduğu gibi, hükûmet te meclise hiçbir kanun teklifi getiremez. Kanun teklif etmek hakkı, kanun yapmak hakkile birlikte munhasıran Meclisindir. Gerçi cümhurreisi ayni zamanda ekseriyet fırkası reisi olursa, fırkasına parlâmentoda istediği kanunları teklif ettirebilir ve ayni zamanda — Mecliste değil — fırka içtimalarında nazırlarını fırkaya murakabe ettirebilir, bu suretle teşkilâtı esasiye hükümleri haricinde vasıtalarla *sun'î olarak* "tevhidi kuva„ yapılabilir. Fakat ekseriyet fırkasının iktidar mevkiine geldikten sora hiziplere ayrılması, parçalanması veya cümhurreisinin, fırkasının itimadını kaybetmesi, yahut fırka reisliğinden büsbütün düşmesi gibi ahvalde devlet işleri içinden çıkılması zor kargaşalıklara uğrar.

Kuvvetin, icra kuvveti ve teşri kuvveti diye ayrı iki elde bulunmasına "*kuvvetlerin muvazenesi*„ denir. Avrupa demok-

[1] Gazinin İzmitte matbuat mümessillerine beyanatı, 13 Kânunuevel 1923.

[2] "Nutuk„, sahife 395. *(Lüks tabı, s. 464)* Bu satırların yazılı bulunduğu şifreli telgraf tarihi 18/19 - 2 - 1922.

rasilerinde tatbik edilen budur. Bunda bariz vasıf parlâmentonun, icra kuvvetini itimat reyi vermiyerek düşürebilmesi ve icra kuvvetinin de kendisince lüzumlu gördüğü zamanda parlâmentoyu dağıtabilmesidir. Bu usul mutlak ve devamlı ekseriyeti haiz bir fırka bulunduğu zaman mahzursuz kalabilirse de, iki ve daha çok fırkalar arasında iktidar mevkii için yarışlar ve mütehavvil uyuşmalar olduğu zamanlarda, siyasî teşkilâtı en kuvvetli, en mükemmel memleketlerde bile, millî tehlike teşkil edebilecek karışıklıklara ve meselâ her on beş günde bir kabine değişmesi gibi kararsızlıklara yol açar. Bu halden Avrupa milletlerinin duyduğu hoşnutsuzluk gittikçe artmakta ve "demokrasi buhranı„ adı altında sayılan mahzurların izalesine çareler aranmaktadır.

Bizim Teşkilâtı Esasiyemizin bütün esas hükümleri gibi "*kuvvet vahdeti*„ esası da millî hakimiyet esasına en uygun olduğu kadar, tatbikatta da en mahzursuz bir sistemdir. Bizde yegâne kuvvet Meclistir; icra heyeti, millet mümessili olan *Meclisi dağıtamaz.* Milletin yeniden reyini ve itimadını almak lâzımgelen hallerde Meclisin daha müddeti bitmeden dağılarak yeni intihaplara imkân verilmesi kuvvet ve salâhiyeti bizde yine Meclisindir. Böyle vaziyetlerde Teşkilâtı Esasiyemizin 25 inci maddesi mucibince meb'usların *yarısından bir fazlasının reyile* Meclis fesholunur ve yeni bir intihapla milletin reyi ve itimadı aranır. Üçüncü Büyük Meclis bu salâhiyetini kullanarak müddetinin bitmesinden evel kendi kendisini feshetmiştir.

CÜMHURİYET HALK FIRKASI VE PROGRAMI

Cümhuriyet Halk Fırkası "*Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti*„nin şeref temelleri üzerinde muayyen prensiplere dayanarak kurulmuş ilk büyük siyasî Türk fırkasıdır. Meşrutiyet devrinde bellibaşlı devamlı siyasî kuvvet olan "İttihat ve Terakki Cemiyeti„ son gününe kadar tam manasile bir fırka halini alamamış, teşekkül eden bazı fırkalar ise memleket ekseriyetinin, hususile Türklerin hakikî menfaatlerine uygun olamadıklarından devam ve inkişafa imkân bulamamışlar, bazıları da doğar doğmaz ölmüşlerdi.

1922 yılının son ayları Birinci Büyük Millet Meclisinde fikirlerin, kanaatlerin en karışık, en dağınık olduğu devirdir. Hemen hepsi Müdafaai Hukuk Cemiyetinin mensubu ve

namzedi olarak intihap edildikleri halde fikirlerde biribirine düşman denecek kadar ayrılık gösteren hiziplerin teşekkülü, biribirinden çok ayrı siyasî meslekler mensubu insanların sonsuz olarak beraber yürümelerinin imkânsızlığını bir daha ispat ediyordu. İlk zamanlar ve mücadele yılları için zarurî olan *umumî siyasî cemiyet* şeklinin artık devam edemiyeceği görülüyor ve fikirler, *kanaatler arasında ciddî ve samimî bir tasnif yapılması lüzumu* esaslı bir ihtiyaç ve zaruret halinde kendini duyuruyordu. Bu tasnif ancak ortaya açık, hiçbir suretle tefsir ve tevil götürmiyecek kadar kat'î *düsturlar koymak* ve bu düsturlara müstenit *bir fırka kurmakla* mümkün olabilecekti. Tahakkuk eden zaferden sora bütün *inkılâp ve ıslahat sathalarının* birer, birer tatbik sahasına çıkarılıp süratle ve arızasız kökleştirilmesi için *kuvvetli, mütecanis, ve mütesanit bir siyasî teşkilât* lâzımdı.

İşte Halk Fırkasını doğuran bellibaşlı fikirler ve âmiller bunlardır. Birinci Büyük Millet Meclisinde, zaferden, Mudanyadan, Lozana gidişten ve giden heyetin başında en lâyık olanın, yani muvaffak bir cephe kumandanının bulunuşundan, elhasıl hemen hiçbir şeyden memnun olmıyan muhalefetin en taşkın zamanında idi ki, Gazi Ankarada çıkan iki gazete, "*Hakimiyeti Milliye*„ ve "*Yeni Gün*„ vasıtasile bütün memleket münevverlerine, mütefekkirlerine, ilim ve fen adamlarına bir hitap neşrederek "Halk Fırkası„ adıyle bir fırka kuracağını bildirdi; bu hususta faydalı sayacakları fikir ve mütalealarını söylemelerini istedi (7 Kânunuevel 1922).

Kırk gün kadar sora da (14 Kânunusani 1923) hem orduyu teftiş etmek, hem kuracağı fırka etrafında doğrudan doğruya halk ile görüşmek üzere memleket içinde seyahate çıktı. *Fikirlerini halk ile ve arkadaşları ile münakaşa etmeği Gazi kadar seven reis tarihte yoktur.*

21 Teşrinisani 1922 de başlamış olan, birinci safha Lozan müzakereleri hararetle devam ediyordu. Gazi seyahatinde milleti bu müzakerelerin yürüyüşü ve mahiyeti hakkında tenvir ediyor, mülga Saltanatın kaç asırdır memlekete yüklettiği belâları, felâketleri anlatıyor ve kurulacak fırka hakkında fikir sorup fikir veriyordu.

Bu umumî konuşmalardan Balıkesirdekinde Gazi halkın müstakbel fırka hakkındaki sorgusuna şu cevabı verdi:

"Bu milletin siyasî fırkalardan çok canı yanmıştır. Şunu

arzedeyim ki, başka memleketlerde fırkalar behemehal iktisadî maksatlar üzerine teessüs etmiş ve etmektedir. Çünkü o memleketlerde muhtelif sınıflar vardır. Bir sınıfın menfaatini muhafaza için teşekkül eden siyasî bir fırkaya mukabil diğer sınıfın menfaatini muhafaza maksadile başka bir fırka teşekkül eder. Bu pek tabiîdir. Gûya bizim memleketimizde de ayrı ayrı sınıflar varmış gibi teessüs eden fırkalar yüzünden şahit olduğumuz neticeler malûmdur. Halbuki Halk Fırkası dediğimiz zaman, bunun içinde bir kısım değil, bütün millet dahildir. Bir defa halkımızı gözden geçirelim:

"Biliyorsunuz ki, memleketimiz çiftçi memleketidir, o halde milletimizin azîm ekseriyeti de çiftçidir. Bu böyle olunca buna karşı büyük arazi sahipleri hatıra gelir. Bizde büyük araziye kaç kişi maliktir? Bu arazinin miktarı nedir? tetkik edilirse görülür ki, memleketimizin vüs'atine nazaran hiç kimse büyük araziye malik değildir. Binaenaleyh bu arazi sahipleri de himaye edilecek insanlardır.

"Sora san'at sahiplerile kasabalarda ticaret eden küçük tüccarlar gelir. Bittabi bunların menfaatlerini, hal ve atilerini temin ve muhafaza etmek mecburiyetindeyiz. Çiftçilerin karşısında olduğunu farzettiğimiz büyük arazi sahipleri gibi bu ticaret erbabının karşısında da büyük sermaye sahipleri insanlar yoktur. Kaç milyonerimiz var? Hiç... Binaenaleyh biraz parası olanlara da düşman olacak değiliz. Bilâkis memleketimizde birçok milyonerlerin, hatta milyarderlerin yetişmesine çalışacağız.

"Sora amele gelir. Bugün memleketimizde fabrika, imalâthane ve saire gibi müessesat çok mahduttur. Mevcut amelemizin miktarı yirmi bini geçmez. Halbuki memleket yükselmek için çok fabrikalara muhtacız; bunun için de amele lâzımdır. Binaenaleyh tarlada çalışan çiftçilerden farkı olmıyan ameleyi de himaye ve sıyanet etmek icap eder.

"Bundan sora da münevverler ve ulema denilen zevat gelir. Bu münevverler ve ulema kendi kendilerine toplanıp halka düşman olabilir mi? Bunlara terettüp eden vazife halkın içine girerek onları irşat etmek, yükseltmek ve onlara terakki ve temeddüne yol göstermektir.

"İşte ben milletimizi böyle görüyorum. Binaenaleyh muhte-

lif meslekler erbabının menfaatleri yekdiğerile imtizaç halinde olduğundan onları sınıflara ayırmak imkânı yoktur ve umumî heyetile hepsi halktan ibarettir.

"Halk Fırkası halkımıza siyasî terbiye vermek için bir mektep olacaktır [1]."

Gazinin Ankaraya dönüşünden sora daha bir yıla yakın zaman Halk Fırkası nizamnamesinin hazırlanması ile uğraşıldı. İlk nizamnamenin kat'î şekli Fırkanın 11 Kânunuevel 1923 içtimaında kabul edildi.

Bu nizamnamenin en bariz vasfı Gazinin seyahatinde daima heryerde tekrar ettiği «**Türkiyede halk sınıfları arasında mücadele olmamak**» esasının hususî bir ehemmiyetle tespit edilmiş olmasıdır. Nizamnamenin buna tahsis edilmiş olan ikinci maddesi:

"*Halk Fırkası nazarında halk mefhumu; herhangi bir sınıfa munhasır değildir. Hiçbir imtiyaz iddiasında bulunmıyan ve umumiyetle kanun nazarında mutlak bir müsavatı kabul eden bütün fertler halktandır. Halkçılar hiçbir aile, hiçbir sınıf, hiçbir cemaat, hiçbir fert için imtiyaz kabul etmezler*„ hükümlerini ihtiva ediyordu...

Bu madde Türk vatandaşlarının ayrıldıkları meslek zümreleri arasında hukuk müsavatı ve adalete müstenit menfaat muvazenesi prensipini yazılı umde halinde *ilk defa* ifade etmek itibarile yeni devletin siyasî tarihinde ve onun siyasî tarihinden ayrı olmıyan Halk Fırkasıtarihinde mühim yer tutar.

Halk Fırkasının 1923 tarihli ilk nizamnamesinin *ikinci dikkat çeken noktası*, millî hakimiyetin tatbikatta tam olarak tecellisine doğru yeni ve çok ileri bir adım olmak üzere *fırka teşkilâtının köylere kadar teşmil edilmiş ve bütün devlet siyasetine köylünün ve köy fırka kongrelerinin temel tutulmuş olmasıdır.*

(Köy hakkında) Madde 75 — Fırkaya mensup ve on sekiz yaşına dahil olan köy ve mahalle ahalisinden her zat halk kongresinin tabiî azasıdır.

Madde 76 — Kongre, mahallinin şeraitine göre münasip bir yerde veya meydanda toplanır.

Madde 78 — Kongre içtima edince reis ile kâtibini intihap ve nahiye kongrelerine teklif edeceği maddeleri tayin ve ocak azalarını intihap eder.

[1] Balıkesir nutku, 7 Şubat 1923.

Nahiye kongrelerini *köy mümessilleri*, kaza kongrelerini nahiye mümessilleri ve ilâ... teşkil etmek ve hükûmet işlerine veya devlet siyasetine ait herhangi işte *ilk teklif hakkını* köy kongresine vermek suretile Halk Fırkası memleketimizde birinci defa ve filî olarak köylüyü siyasî haklarını en şümullü şekilde kullanmağa *davet etmiş*,"*millî hakimiyetin halk tarafından ve halk için icrasına rehberlik* [1]„ vazifesini üzerine almış oluyor.

Halk Fırkası teşekkülünden biraz sora kendi eseri ve ilk mücadele günündenberi hedefi olan "*Cümhuriyet*„ ismini başına koyarak "*Cümhuriyet Halk Fırkası*„ olmuştur.

Cümhuriyet Halk Fırkası İkinci Büyük Kongresi (15-23 Teşrinievel 1927). — Yeni devlet uzun yıllar "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti„ namını taşıyarak ancak münasip zaman gelince hakikî adını, "Türkiye Cümhuriyeti„ unvanını aldığı gibi, Cümhuriyet Halk Fırkası da teşekkülü için elverişli zaman gelinciye kadar "Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti„ diye anılmış ve iş görmüş olduğu için fırka halinde yapılan ilk kongreye "*İkinci Büyük Kongre*„ denilmiş, Müdafaai Hukukun (4 Eylûl 1919) Sıvas Kongresi "*Birinci Büyük Kongre*„ sayılmıştır.

Gazi Reis bu ciheti Kongrenin açılma nutkunda şöyle izah etmiştir:

"Cümhuriyet Halk Fırkasının Büyük Kongresini açıyorum. Fırkamız geçen ıstırap seneleri içinde milletimizin hayatı ve şerefi için gösterdiği yüksek azim ve iradenin mümessili olarak bundan dokuz sene evel meydana çıkmıştı. Bütün Anadolu ve Rumeliye şamil olmak üzere ilk umumî kongremiz Sıvasta aktedilmişti.

"...Sıvas Umumî Kongresinde müzakere mevzuu ayni esaslar olmuştur. Bu esaslar tavzihan ve bütün memlekete teşmilen kabul olunmuştur.

"Gerçi, o zaman kullandığımız unvan ile bugünkü unvan arasında fark vardır. Fakat teşkilât esas itibarile mahfuz kalmıştır ve bugün siyasî fırka halinde tecelli eden mevcudiyete mebde teşkil etmiştir. Bilhassa memleket ve millete umumî gaye — ki umumî selâmet ve refahı teminden ibarettir — aslı, mahiyeti değişmeksizin takip olunmuştur. Binaenaleyh diyebiliriz ki, bugün küşadile müftehir olduğum Büyük Kongremiz Sıvas

[1] 11 Kânunuevel 1923 tarihli Halk Fırkası Nizamnamesi, madde 1

Kongresinden sora teşkilâtımızın ikinci büyük kongresi oluyor [1].”

İkinci Büyük Kongrede fırka esaslarını teşkil eden ana prensipler biraz daha vuzuh ile ifade edilmiştir. *Birinci maddede* cümhuriyetçilik, halkçılık, milliyetçilik tespit, *üçüncü maddede* din ile devlet işlerinin ayrılması, *dördüncü maddede* halkçılık, beşinci maddede ise dil, duygu ve fikir birliğine dayanan vadandaşlık ruhunun temelini Türk dili ile Türk kültürünün teşkil edeceği esasları izah olunmuştur. Yedinci maddede bu umumî esasların hiçbir suretle değiştirilemiyeceği kaydedilmiştir. Bu esasların tam ve mütekâmil formüllerini Cümhuriyet Halk Fırkasının Üçüncü Büyük Kongresi fırka programı haline koymuştur. Bunu biraz sora göreceğiz.

İkinci Büyük Kongresinde Cümhuriyet Halk Fırkası kendisini kuran *Büyük Reisini Daimî Umumî Reis olarak seçmiş* ve bunu Fırkanın değişmiyecek esasları sırasında, altıncı madde olarak ifade eylemiştir.

HALK FIRKASI UMUMÎ REİSİ GAZİ MUSTAFA KEMAL

Güneş, kendi âlemine nasıl hâkimse, millet sevgisi de Gazinin engin ruhuna öyle hâkimdir. Kaynağı millet sevgisi olan o hâkim irade, millet sevgisinin mahkûmudur. *Onun asırların oyduğu karanlık uçurumların ölçüsüz derinliklerine ve bütün bir dünyanın gökgürültülerinden azgın uğultularla saldırışına ürpermeden ve kırpılmadan bakan çelik parıltılı gözleri ancak Türk Milletine baktığı, Türk Milletinin adı anıldığı zaman yaşarır.* Gazi Türk içtimaî bünyesinin hakikî icabile olduğu kadar milletinden bir sınıfı, hatta bir ferdi sevgisinden ayırmağa katlanamadığı için dahi, Türkiyede sınıf farkı, sınıf mücadelesi kabul etmez. O halde nasıl oluyor da, milletten yalnız bir kısmını azası sırasında sayabilecek bir fırkayı bizzat kuruyor ve girmemiş olanların ayrı kalmasına katlanıyor?

Gazi hiçbir zaman bunu istememiştir. Onun fırkası, baştanbaşa bütün milletin fırkası olmak üzere kurulmuştur. Halk Fırkası, Gazinin gözünde, millî mücadelenin yeni safhasını açan bir anahtar, birincisi kadar ehemmiyetli ve birinciyi tamamlıyacak yeni bir cidal teşkilâtıdır. “Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti„ millî kurtuluş hedefinin bayrağı

[1] 15 Teşrinievel 1927, Cümhuriyet Halk Fırkası Büyük Kongresi küşat nutku.

idi. Halk Fırkası, millî yükseliş irade ve mefkûresinin ordusu olacaktı. Bunu Gazinin şimdi üzerinden yıllar geçmiş bütün nutuklarında duymamak ve görmemek kabil değildir.

Halk Fırkası daha kurulmadan evel, tasavvuru millete haber veren ve ona danışan Gazi, fırka esaslarının **"Bütün millet fertlerinin fikir ve emellerinin muhassalası [1]"** olacağını söylüyor, İzmitteki beyanatının henüz kurulmamış olan fırkaya taallûk eden kısmında şöyle diyor :

"Bizim milletimizin efradı, istisnasız, çalışmağa isteklidir. Fakat sarfolunan mesaiden azamî istifade, tatbik olunan usul ile mütenasiptir. Mesai müteferrik oldukça, neticeleri eksik olur. Bunun için milletimizin içtimaî ihtiyaçlarını ve mazideki zararlarını tatmin ve telâfi edebilecek en makul programı tespit etmeğe mecburuz. Program bütün milletçe tatbik olunmalıdır. Bu ancak siyasî bir teşkil ile mümkün olur.

"İşte bu hakikatin istilzam ve icbarı üzerinedir ki, *bütün sınıfları yekdiğerine ayrılmaz surette lüzumlu olan, çünkü menfaatleri de yekdiğerinden tehalüf eylemeyen halkımızın müşterek ve umumî menfaat ve saadetlerini temin için* Halk Fırkası namı altında bir fırka teşkili tasavvur edilmektedir. Fakat millî maksatlardan ziyade şahsî menfaatler esasına müstenit siyasî teşekküllerden ve bu teşekküllerin iğfalinden, musademelerinden doğmuş zararların hâlâ cezasını çekmekte olan milleti ayni mahiyette birtakım bisut iştigallere sevketmek kadar büyük günah yoktur.

"...*İsmi fırka olan halk teşekkülündan maksat, millet evlâdından bir kısmına, ahali sınıflarından bazılarına diğer evlât ve sınıfların zararına menfaatler temin etmek değildir.* Belki bunlardan ayrı ve hariç olmayıp, halk namı altında bulunan umum milleti müşterek ve müttehit bir surette, müşterek ve umumî hakikî refaha isal için faaliyete getirmektir [2]."

"...Artık bu milleti esir ve bu memleketi müstamere veya malikâne yapmak hevesinde bulunanların ne büyük gaflette oldukları anlaşılır. Memleketin hakikî emel ve ihtiyaçlarına tamamen mutabık bir sulh yapmak imkânı hasıl olduktan sora, mazi

[1] İzmit nutku, 18 Kânunusani 1923.
[2] İzmitte İstanbul gazetecilerine beyanat, 19 Kânunusani 1923.

zayiatını az zamanda sürat ve emniyetle telâfi etmek mecburiyetindeyiz. ***Bilhassa iktisat ve irfan mesaisinde çok büyük azim ve gayret lâzımdır. Bu mesaiyi esaslı umdelere istinat ettirmek ve doğru istikametlerde mütevali kılabilmek için bütün milletin gayretini ahenktar ve müsmir kılmak maksadile sulhten sora Halk Fırkası namı altında siyasî bir teşekküle lüzum olduğu kanaatindeyim. Bence bizim milletimiz yekdiğerinden çok farklı menfaatler takip edecek ve bu itibarla yekdiğerile mücadele halinde bulunagelen muhtelif sınıflara ayrılmış değildir... Binaenaleyh Halk Fırkası mesaisini bütün sınıfların haklarını, terakki ve saadet vasıtalarını temine hasredebilir*** **[1].''**

Bir sene sora artık Halk Fırkası kurulmuş iken, Trabzonda şöyle dedi:

''Arkadaşlar! Halk Fırkası, memleket ve millet, her türlü istinattan mahrum bırakılarak felâkete atıldığı meş'um hengâmda, bütün milleti kadrosu içine alarak kuvvet ve kudret yapan, haricî düşmanları tart, dahilî düşmanları imha eden, halka hürriyet ve hakimiyet temin eden mukaddes bir cemiyettir [2]. ***Halk Fırkası hiçbir safsataya iltifat etmiyerek Türk Cümhuriyetini kuran inkılâpçı ruhun bütün millette tecelli ve taazzuvudur*** **[3].''**

''Arkadaşlar! bugün milleti idare mes'uliyetini taşıyan heyet, ***bence mefkûre ve maksat itibarile bütün millete şamil ve unvanı Halk Fırkası olan Cümhuriyet Fırkasıdır. Bu fırkanın esas umdesi memleket ve milletin hakikî selâmetini temine çalışmaktır ve maksada isal eden yol birdir ve bence muayyendir;*** **o da Cümhuriyeti takviye ve tarsin ile beraber fikrî ve içtimaî inkılâpta ve medeniyet ve teceddüt yolunda milletin azimkârane ve muvaffakıyetle yürümesini temine delâlettir. Bu, muayyen, fakat şüphesiz yorucu ve uzun olan yolun yolcuları başlangıçtan sona kadar bir hizada ve ayni zamanda, ayni yorgunluk derecesile yürümiyebilir ve bu takdirde mülâhaza ve tedbirleri arasında fark olabilir.** ***Fakat yoldan sapmamaları, umumî hedeften nazarlarını ayırmamaları lâzımgelir.*** **Bugün muayyen bir yolun başında bulunuyoruz. Henüz mülâhazalara tesir icra edecek kadar me-**

[1] İzmir gazetecilerine beyanat, 31 Kânunusani 1923.

[2] Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyetinin yeni isimde devamı.

[3] Gazinin Trabzon nutku, 16 Eylûl 1924.

safe alınmış değildir. Noktai nazarlar lüzumu derece vuzuh ve isabet kazanmalıdır. Ondan evel tefrika fikri alelâde fırkacılıktır ki, memleket ve milletin huzur ve emniyet şeraiti henüz böyle bir tefrikaya yol açmağa müsait değildir [1].”

Fakat, Gazinin “Halk Fırkası„ adından bütün milleti anladığını gösterecek daha açık sözler, bunlardan bir yıl sora Akhisarda söylenmiştir:

“Bir millet, bir içtimaî heyet, bir ferdin gayret ve mesaisile bir adım bile atamaz. Riyasetini taşımakla iftihar ettiğim Cümhuriyet Halk Fırkası diğer memleketlerde olduğu gibi, alelâde sokak politikası yapan bir fırka değildir. *Hürmetle tekrar edeceğim ki, Halk Fırkası Müdafaai Hukuk Cemiyeti gibi bütün milleti tenvir ve bütün millete delâlet vazifesile mükelleftir.* Fırkamıza adi politikacılık atfedenler, nankör insanlardır. *Memleket mütesanit bir vahdete muhtaçtır. Alelâde politikacılıkla milleti parçalamak hıyanettir.* Fırkamız temiz yürüyüşlerile nezih maksadını hergün yeni vasıtalarla dünyaya tanıtacaktır. Bundan çok memnun ve bahtiyarım.”

Genç Doktor Şemseddin Bey Gaziye hitaben:

“ — Sen yalnız bir şahıs değil, bütün bir milletsin. Senin şahsın, fırkan bütün milletin şahsı ve fırkasıdır; Yaşa Gazi varol!...„

“Gazi — Genç arkadaşımızın söylediklerine yalnız bir şey ilâve edeceğim. *Halk Fırkasının kadrosu bütün millet efradıdır. Bu hakikati düşünemiyenler, henüz dimağlarını düşündürmeğe alıştıramıyan bedbahtlardır* (sürekli alkışlar) [2].”

İşte henüz Halk Fırkası kurulmadan 1923 yılında ve kuruluşunun ilk yılı olan 1924 te millete açılan, 1931 yılı başlarında İzmir, Adana ve Konyada teyit edilen bu fikirler, Gazinin bütün millete karşı istisna kabul etmez sevgisi ile, Halk Fırkası teşkilâtının hakikî ve müspet siyasî gayesini gösterecek vesikalardır. Bunlardan anlaşılır ki, Halk Fırkasının esas gayesi, *kölelik zincirine boynunu kaptırmak tehlikesinden kurtulmuş olan Türk Milletini, medeniyet safında lâyık olduğu mevkie, yani en ileri sıraya götürmek ve yükseltmek için teşkilâtlandırmaktır.*

[1] Gazinin Samsun nutku, 20 Eylûl 1924.

[2] Akhisar, 10 Teşrinievel 1925.

BÜYÜK NUTUK Gazi Reisin Halk Fırkası İkinci Büyük Kongresinde söylediği nutuk yalnız Halk Fırkası tarihinin, hatta yalnız Cümhuriyet tarihinin değil, umumî Türk tarihinin ehemmiyetli hadiselerinden biridir *(Res. 73, 74).* Altı gün süren ve söyleniş müddeti 36 saat 33 dakika tutan nutukta Büyük Gazi, memleketin Umumî Harp sonunda, Mondros Mütarekesinin imzasından soraki vaziyetini anlatarak söze başlamış, ancak Türk Milletinin ve ondan doğacak irade kudretinin başarabileceği ağır şartlar altında geçen millî mücadele safhalarını, bunların içyüzündeki hakikatleri, 1927 yılına kadar olan inkılâp hareketlerini bütün vesikalarile bizzat konuşan bir tarih halinde anlatmıştır.

" Ben Türküm, Türk vatandaşıyım! „ diyen her fert Büyük Nutku bir değil, birçok defalar dikkatle, hassasiyetle hürmet ve tazim ile okumak mecburiyetindedir. Bu Nutuk Türkün tükenmez kudret ve kuvvetini, Türk Milletinin ezelden gelen istiklâl ve şeref aşkını anlattığı kadar, Türk Milletinin yetiştirebileceği reislerdeki büyüklüğün, başka milletlerin yetiştirebileceklerine nispetle ne ölçü tanımaz bir yükseklikte olduğunu göstermesi itibarile Türkler için bir iftihar destanı ve her satırı istifadeli bir muazzam derstir.

543 büyük sayıfa[1] tutan Nutkun, *Cazi nesli* adını taşıyacak Türk çocuklarına verdiği kıymetli öğütler, en son sahifede, bugünkü ve yarınki Türk nesillerinin iman ve mefkûre babası Gazi tarafından şöyle hulâsa edilmiştir:

"Muhterem Efendiler,

"Sizi günlerce işgal eden uzun ve teferruatlı beyanatım, en nihayet mazi olmuş bir devrin hikâyesidir. Bunda milletim için ve müstakbel evlâtlarınız için dikkat ve teyakkuzu davet edebilecek bazı noktalar tebarüz ettirebilmiş isem, kendimi bahtiyar sayacağım.

"Efendiler, bu beyanatımla millî hayatı hitam bulmuş farzedilen büyük bir milletin, istiklâlini nasıl kazandığını, ilim ve fennin en son esaslarına müstenit ve asrî bir devleti nasıl kurduğunu ifadeye çalıştım.

'Bugün vâsıl olduğumuz netice, asırlardanberi çekilen millî musibetlerin intibahı ve bu aziz vatanın her köşesini sulayan kanların bedelidir.

[1] *Lüks tabı, S. 627.*

"Bu neticeyi Türk gençliğine emanet ediyorum.

"Ey Türk Gençliği!

"Birinci vazifen Türk İstiklâlini, Türk Cümhuriyetini ilelebet, muhafaza ve müdafaa etmektir.

"Mevcudiyetinin ve istiklâlinin yegâne temeli budur. Bu temel, senin en kıymetli hazinendir. İstikbalde dahi, seni, bu hazineden mahrum etmek isteyecek dahilî ve haricî bedhahların olacaktır. Bir gün, istiklâl ve Cümhuriyeti müdafaa mecburiyetine düşersen vazifeye atılmak için, içinde bulunacağın vaziyetin imkân ve şeraitini düşünmiyeceksin. Bu imkân ve şerait, çok namüsait bir mahiyette tezahür edebilir. İstiklâl ve Cümhuriyetine kastedecek düşmanlar, bütün dünyada emsali görülmemiş bir galibiyetin mümessili olabilirler.

"Cebren ve hile ile aziz vatanın bütün kaleleri zaptedilmiş, bütün tersanelerine girilmiş, bütün orduları dağıtılmış ve memleketin her köşesi bilfiil işgal edilmiş olabilir. Bütün bu şeraitten daha elîm ve daha vahim olmak üzere, memleketin dahilinde iktidara sahip olanlar gaflet ve dalâlet ve hatta hıyanet içinde bulunabilirler. Hatta bu iktidar sahipleri şahsî menfaatlerini, müstevlilerin siyasî emellerile tevhit edebilirler. Millet yoksulluk içinde, zaruret içinde harap ve bitap düşmüş olabilir.

"Ey Türk istikbalinin evlâdı!

"İşte bu ahval ve şerait içinde dahi vazifen, Türk İstiklâlini ve Türk Cümhuriyetini kurtarmaktır! **Muhtaç olduğun kudret, damarlarındaki asil kanda mevcuttur!„**

Bu hitabe Türk Milletinin vicdanında ebediyen çınlıyacak bir irşat sesi ve ona istiklâl ve Cümhuriyet tehlikesi önünde büyük vazife cephesini gösteren mukaddes kumandadır. Büyük Nutuk beynelmilel bir ehemmiyet almış, birçok ecnebi dillere tercüme edilmiştir.

CÜMHURİYET HALK FIRKASININ ÜÇÜNCÜ BÜYÜK KONGRESİ (10 MAYIS 1931)

Cümhuriyet Halk Fırkasının *Üçüncü Büyük Kongresi* 10 Mayıs 1931 tarihinde toplandı. Üçüncü Büyük Kongrenin Cümhuriyet tarihi noktasından ehemmiyeti Millî Mücadelenin ilk günlerinden itibaren güdülen millî siyasete ait ana hatların en tam ve mütekâmil şekilde tespit edilmiş olmasındadır. Bu siya-

setin devlet ve millet hayatının her safhasına ait esasları Cümhuriyet Halk Fırkası Üçüncü Büyük Kongresinin kabul ettiği programda gösterilmiştir.

Gazi Reis, Kongreyi açan sözlerinin başında Cümhuriyet Halk Fırkasının, Müdafaai Hukuk Cemiyetinin *temadisi* olduğunu bir kere daha hatırlatmışlar ve ilk kongrenin bir mektep binasında toplandığını çok sevdiği mekteplere ve mekteplilere müteallik bir hatıra olmak üzere işaret buyurarak:

"Birinci umumî kongremiz, 12 yıl evel, Sıvasta bir mektep dairesinde yapılmıştı. Oraya gelen murahhaslar türlü takipler altında birçok müşküllerle karşılaşmışlardı. Müzakerelerimiz dahilî ve haricî düşmanların süngü ve idam tehditleri altında vukubuluyordu. Fakat Türk Milletinin hakikî his ve emellerini temsil ettiğine kani bulunan Kongre Heyeti, millî vazifesini ikmal lüzumunu her mülâhazanın üstünde tuttu; takip etmekte bulunduğumuz esasların ilk prensiplerini tespit etti. Ondan sora da feragatle ve azimle o esaslar üzerinde yürüdü, muvaffak oldu. Millî mefkûreye tam iman ve onun icaplarına tereddütsüz tevessülün neticesi elbette muvaffakıyettir.

Bugünkü kongremizin işlerine başlarken, Sıvas Umumî Kongresini yadetmekten maksadım, onun Fırkamızca inkılâbımızın tarihî bir hatırası olarak mahfuz tutulmasında fayda gördüğümdendir. Millet için yapılan işlerin hatırası her türlü hatıraların üstünde tutulmazsa, millî tarih mefhumunun kıymetini takdir etmek mümkün olmaz" demişlerdir.

Gazi, Fırkanın memleket için yaptığı işler üzerinde durmıyarak bundan sora daha çok hizmetler ifasına çalışılacağını fakat bunun daima bir şartla mümkün olabileceğini söylemişti. Bu tek ve büyük şartın ne olduğunu, Gazi Reisin dilinden dinliyelim:

"O şart, aziz milletimizin muhabbet ve itimadının, Fırkamız üzerinden eksik olmamasına, dikkatle ve feragatle çalışmaktır.

"Fırkamız bunda kusur etmedikçe, selim hisli, şuurlu, vefalı milletimizin muhabbet ve itimadından daima emin olabiliriz.

"...Büyük milletimizin Fırkamıza göstermekte olduğu alâka ve itimada karşı, en derin tazim ve hürmetle iğilir ve ona minnet ve şükranımızı sunarım."

Gazi millete, tazim ile şükranını sunan cümleyi söylerken *ayağa kalkarak iğilmiş* ve memleketin dört köşesinden gelmiş dört yüz murahhas ile büyük salonu sımsıkı dolduran dinleyiciler de ona uyarak hep birden ayağa kalkmışlar, milletin manevî huzurunda tazim ve şükran ile baş iğmişlerdir. Bu yüksek ve heyecan verici manzara tarihimizde, millet hakimiyetinin heybetli kutsiyetini anlatan canlı bir levha halinde yaşayacaktır.

PROGRAM Cümhuriyet Halk Fırkasının, Üçüncü Büyük Kongresinde tespit edilen program *Türk Milletini millî mefkûresine götürecek* en emniyetli ana yolları tam, kat'î ve açık olarak göstermesi itibarile millî tarihin ehemmiyetli vesikalarından biridir.

Bu program, zafere ve millî hakimiyete götüren İstiklâl Mücadelesi plânı gibi millîdir. Bu plân şu veya bu sınıf ve zümre için değil, bütün millet için, milletin yeni ve ebedî hedefi olan medenî yükselme yolunda memleket aşkı ile çalışacak bütün vatandaşlar için altında toplanılacak bir *millî bayrak* olarak yapılmıştır. Bu sebeple, millet gayreti güden her vatandaş, bu programın esaslarını bilmelidir.

Program bir methal ile sekiz kısımdan terekküp eder. Methal bahsinde programın herhangi bir gün masa başına geçilerek kaleme alınıvermiş bir eser olmayıp, uzun yıllarda muvaffakıyetli tecrübelerden geçmiş prensipleri ve yalnız birkaç yıl için değil, istikbale de şamil tasavvurları ana hatlar halinde topladığı kaydediliyor. Programı terkip eden mevzular şunlardır:

Birinci kısım. Vatan, millet, devletin esas teşkilâtı, amme hukuku.

İkinci kısım: Cümhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, lâiklik, inkılâpçılık.

Üçüncü kısım: İktisadî siyaset.

Dördüncü kısım: Malî siyaset.

Beşinci kısım: Millî talim ve terbiye siyaseti.

Altıncı kısım: İçtimaî hayat ve umumî sıhhat.

Yedinci kısım: Dahilî, adlî, haricî siyaset.

Sekizinci kısım: Vatan müdafaası.

Bunlardan birinci ve ikinci kısımlar burada, diğer kısımlar ise Cümhuriyet Tarihinin siyasî, malî iktisadî

v. s. sahalardaki yenilik ve terakki hareketlerinin mütaleasına ayrılan bahislerde sıraları geldikçe tetkik edilecektir.

I — Birinci kısmında, vatan, millet, devletin esas teşkilâtı, amme hukuku hakkında her Türk vatandaşının öğrenmesi lâzım tarifler yapılıyor ve esaslar anlatılıyor.

Vatan — "Vatan Türk Milletinin eski ve yüksek tarihi ve topraklarının derinliklerinde mevcudiyetlerini muhafaza eden eserleri ile yaşadığı bugünkü siyasî sınırlarımız içindeki yurttur.„

" Vatan hiçbir kayıt ve şart altında ayrılık kabul etmez bir küldür.„

Millet — "Millet, dil, kültür ve mefkûre birliği ile biribirine bağlı vatandaşların teşkil ettiği bir siyasî ve içtimaî heyettir.„

Devletin esas teşkilâtı — "Türk Milletinin idare şekli *kuvvetler birliği* (vahdeti kuva) esasına müstenit olan bugünkü devlet şeklimizdir. Bu şekilde, Büyük Millet Meclisi, millet namına onun hakimiyet hakkını kullanır. Cümhurreisi ve İcra Vekilleri Heyeti onun içinden çıkar. Hakimiyet birdir, kayıtsız, şartsız milletindir. Devlet teşekküllerinin en muvafıkı bu olduğuna Fırka kanidir.„

Devlette *kuvvetler birliği* (vahdeti kuva) şeklinin diğer sistemlerle mukayesesini ve onlara rüçhanını daha evelki bahislerde görmüştük.

Amme Hukuku — "Türk vatandaşlarına Teşkilâtı Esasiye Kanununun verdiği ferdî ve içtimaî hürriyet, müsavat, masuniyet, ve mülkiyet haklarını mahfuz bulundurmak Fırkamızca ehemmiyetli esaslardandır.„

Bu maddenin ikinci fıkrasında *"bir dereceli intihabı tatbik etmenin Fırkanın yüksek emellerinden olduğu„*, üçüncü fıkrasında "Türk Milletinin yüksek ve derin tarihinde içtimaî hayatını erkek ve kadın arasında fark gözetmeksizin birliğe istinat ettirmiş olduğunu bilen Fırkanın, kadınlarımızın belediye intihabında olduğu gibi, meb'us intihabında da *siyasî haklarını* kullanmaları için lâzımgelen müsait zemini hazırlamayı bir vazife saydığı„ söylenmekte: "Fırkamız ancak bu takdirde tarihî ve şerefli hayatımızı yeni şartlara uygun simasile ihya etmiş olacağına kanidir„ denilmektedir.

II — İkinci kısım, bu günkü ve yarınki cümhuriyet nesilleri için iman şartları teşkil eden altı mühim vasfı öğretir:

a) ***Cümhuriyetçilik*** — Hakikatte Büyük Millet Meclisinin ilk toplandığı günden, yani devlet ve hükûmet reisinin ilk intihabından beri kurulmuş olduğunu daha evel söylediğimiz Cümhuriyet, Saltanatın kökünden söküldüğü zamana kadar Türk Milleti için bir mefkûre, Türk Milletinin şeref ve haysiyetinin kurtarılması için bir yol, bir vasıta idi. Saltanatla Hilâfetin yıkılıp atılmasından sora ise, *Cümhuriyet bizim için korunacak bir namus, şeref ve haysiyet timsali oldu.* Ona dokunanlar Türkün namus ve haysiyetine dokunmuş gibi yıldırımla çarpılırlar.

Büyük Gazi, onu memleket çocuklarına emanet ettiğini herzaman tekrar eder. Dumlupınarda "Meçhul Asker„ in mukaddes mezarı başında şöyle dedi:

"Gençler! cesaretimizi takviye ve idame eden sizsiniz. Siz almakta olduğunuz terbiye ve irfan ile insanlık meziyetinin, vatan muhabbetinin, fikir hürriyetinin en kıymetli timsali olacaksınız.

"Ey yüksek yeni nesil, istikbal sizsiniz! Cümhuriyeti biz tesis ettik; onu ilâ ve idame edecek sizsiniz!... [1]"

Büyük Nutkun daha evel anlatmış olduğumuz *öğüt hitabesinde* şu cümleleri bütün kongrenin teessür ve hıçkırıkları arasında gözleri yaşararak en fazla ehemmiyetle söylemişti:

"Bu neticeyi Türk Gençliğine emanet ediyorum.

"Ey Türk Gençliği, birinci vazifen Türk İstiklâlini, Türk Cümhuriyetini ilelebet muhafaza ve müdafaa etmektir! [2]."

Bu sözleri, ruhuna ve mevcudiyetine perçinlemiş olan Türk Milleti, Cümhuriyetini dünya durdukça korumağa yemin etmiştir.

Cümhuriyet, millet hakimiyetini, millet saltanatını en eyi temsil edebilen, en yüksek, binaenaleyh Türk Milletine en lâyık ve onun asil ruhuna en uygun devlet şeklidir.

Millet mümessili olan Büyük Millet Meclisinin, esas teşkilât kanununa cümhuriyeti ifade eden *birinci maddenin hiçbir vakit ve hiçbir suretle değiştirilemiyeceğine* dair madde koyması bu emanetin korunmasına milletçe verilen ehemmiyetin delilidir.

b) ***Milliyetçilik*** — Millî mücadele başlamadan önceleri

[1] Dumlupınar nutku, 30 Ağustos 1924.

[2] "Nutuk„, sahife: 542 *(Lüks tabı, s. 627).*

bizde milliyetçilik cereyanı henüz vazıh bir görünüş almış değildi. Osmanlı Devleti tâbiiyeti altındaki muhtelif unsurlardan bir *Osmanlı Milleti* vücuda getirmeğe uğraşmış, fakat "*osmanlılık siyaseti*„ tam bir muvaffakıyetsizliğe uğramıştı [1]. Bu muvaffakıyetsizlik bazı nazariyatçıları, "*ümmet*„ dedikleri "*islâm milleti*„ fikrine, *islâm ittihadı* siyasetine sevketmişti.

Bilhassa Abdülhamit II. devrinde çok itibar gören bu siyasette ne devletin kuvvetlenmesine, ne de Osmanlı camiasının muhafazasına yaradı.

Bu nazariyelerin ortaya çıktığı sıralarda (XIX. asrın ikinci yarısı) birçok arap, acem kelime ve kaidelerile millî vasfını kaybetmek yolunda olan dilimizin sadeleştirilmesi, büyük Türk ırkı camiasını teşkil eden kardeş ve akraba kavimlerin araştırılması tarzında bir *türkçülük cereyanı* belirmeğe başladı. Umumiyetle pek zayıf olan bu cereyan ancak dil sadeleşmesi sahasında az çok kendini gösteriyordu. Osmanlı İmparatorluğunun mühim parçalanma safhalarından biri olan Balkan Harbinden sora, millî felâket Türkler için millî siyaset güdülmesini teşvik edecek bir intibah uyandırmış ve Osmanlı matbuatında bu vadide bazı neşriyat yapılmış, türkçülük gençlik arasında revaç bulmuş olmakla beraber, zamanın siyasetine hâkim bulunan İttihat ve Terakki Hükûmeti bu cereyanı benimsemekten ürkmüş, sonuna kadar *osmanlılık*, *islâmcılık*, *türkçülük* siyasetleri arasında bocalayıp durmuştu.

Türkçülük, osmanlı unsurlarının ayrı ayrı tuttukları milliyetçilik cereyanlarına karşı koymak gayretinden, bütün Türk kavimleri birleştirmeği istihdaf eden *turancılığa* kadar gidiyor ve bunlar bazan da islâm ittihadı fikirlerile karıştırılıyordu. Elhasıl fikirlerde ve cereyanlarda vuzuh ve kat'iyet yoktu. Hele siyasî hayatta bu fikirlerin tesiri *pek az* hissolunuyordu.

Türk milliyetçiliği *ancak millî idareden sora*, her sahada bütün vuzuh ve şümulile hakikî mana ve delâletini bulmuş, siyasî, iktisadî, harsî bir devlet sistemi halini almıştır. Halk Fırkası *milliyetçiliği* en ehemmiyetli umdelerinden biri edinmiştir. Meşrutiyet devrinde kurulmuş olan (1912), *Türk Ocakları* adlı gençlik cemiyeti Cümhuriyet devrinde yüzlerce şubesi olan bir teşkilât halinde genişlemiş ve 1931 kurul-

[1] Bakınız: Tarih III, Osmanlı Türk Tarihi kısmı sahife: 128—129, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti Heyeti, 1931.

tayında verdiği kararla maksat ve gayede tamamen beraber olduğu Halk Fırkasına iltihak etmiştir.

Türk milliyetçiliğine göre, Türk Milleti büyük insanlık ailesinin yüksek şerefli bir uzvudur. Bu itibarla bütün insanlığı sever ve millî haysiyet ve menfaatlerine ilişilmedikçe başka milletlere karşı düşmanlık beslemez ve telkin etmez.

Türk milliyetçiliği, "bütün muasır milletlerle bir ahenkte yürümekle beraber, Türk içtimaî heyetinin hususî seciyesini ve başlıbaşına müstakil hüviyetini mahfuz tutmayı esas sayar„; bu itibarla *millî olmıyan cereyanların* memlekete girmesini ve yayılmasını istemez.

Bizim milliyetçiliğimiz, gerek müstakil, gerek başka devletlerin tebaası halinde yaşayan *bütün Türkleri* hangi dinden olurlarsa olsunlar derin bir kardeşlik hissile *candan sevmek,* onların refah ve inkişafını *candan dilemekle* beraber kendisine siyasî iştigal hududu olarak Türkiye Cümhuriyeti hudutlarını kabul etmiştir.

Türkiye Cümhuriyeti dahilinde türk dili ile konuşan, türk kültürü ile yetişen, türk mefkûresini benimsiyen her fert, hangi dinden olursa olsun Türktür.

Mutlakıyet ve meşrutiyet devirlerinde vatanımıza "Memaliki Osmaniye„, devletimize "Devleti Osmaniye„, ordumuza "Orduyi Osmanî„ adı verilmişti. Son meşrutiyet yıllarında "dil türkçülüğü„ cereyanı bunları "Osmanlı Ülkesi„, "Osmanlı Vatanı„, "Osmanlı Devleti„, "Osmanlı Ordusu„ gibi şekillere çevirmişti. Bunların hepsinde bir hanedan adının, Türk Milletinin kendi adına tercih edilmiş olduğu meydandadır. Büyük Türk tarihinin daha evelki devirlere ait bazı safhalarında da arasıra bir hanedanın koskoca bir vatana veya millete isim verdiği görülür. *Bu yanlış usul, türklük vasfının unutulmasile millî tarihin en parlak kadîm safhalarından ve Türklerin ilme, fenne, medeniyete hizmetlerinden birçoğunun inkârına ve başka milletlere mal edilmesine müessir olmuştur.*

Şurası, memnuniyetle hatırda tutulmalıdır ki, Türk Milletinin aslî kütlesi osmanlılık vasfını üzerine almamıştır. Hakikaten Anadolu halkı herzaman yalnız sarayla onun etrafında toplanmış zümreye Osmanlı demiş ve kendini daima onun dışında tutmuştur.

Milliyetçi idaremiz, asırlarca süren telkinlerle yerleştirilmesine çalışılmış bu haksız iddiayı ve ağır yanlışlığı kökünden

sökmüş, *Türk Milletini ve Türk Vatanını kendi adına kavuşturmuştur.* Artık bu vatanın adı "*Türkiye*„ ve devletin adı "*Türkiye Cümhuriyeti*„ dir; ordumuz artık "Osmanlı Ordusu„ değil, kudretini ve kahramanlığını anlatmak için yalnız adını söylemel kâfi olan "*Türk Ordusu*„ dur.

Türk devlet ismi olarak "Türkiye„ kelimesi yeni değildir. Ortaasyada ve Ortaavrupada kurulmuş birçok büyük türk devletleri ötedenberi bu adı taşımışlardı. Çin dilinde tahrif edilerek "Tukyu„ yapılan devletin asıl adının *Türkiye* olduğunu ve Ortaavrupada kurulmuş Türk devletlerinin "Türkiye„ adiyle anıldıklarını Bizans tarihleri bile yazarlar.

c) *Halkçılık* — Türk inkılâp tarihinde Halk Fırkasının en fazla ehemmiyetle koruduğu temel esaslardan biri de *halkçılık* tır. Bu esas şöyle tarif ve tespit edilmiştir:

"İrade ve hakimiyetin kaynağı millettir. Bu irade ve hakimiyetin, devletin vatandaşa ve vatandaşın devlete karşılıklı vazifelerinin hakkile ifasını tanzim yolunda kullanılması büyük esastır.„

"Kanunlar önünde *mutlak bir müsavat* kabul eden ve hiçbir ferde, hiçbir aileye, hiçbir sınıfa, hiçbir cemaate *imtiyaz tanımıyan* fertler halktandırlar, ve halkçıdırlar.„

Bu cümleleri tahlil ederek anlarız ki inkılâbımızın "*halkçılık*„ esası:

1 — *Demokratlık*;

2 — Herhangi bir fert veya zümreye *milletin umumî hakları haricinde* imtiyaz tanımamak;

3 — *Sınıf mücadelesi kabul etmemek*;

gibi unsurlardan terekküp eder. Bunlar, daha evelki bahislerde de söylendiği gibi, inkılâp tarihimizin ilk gününden başlıyarak gittikçe kuvvetlenmiş, tekâmül etmiş ve bugün artık tamamile milletin malı olmuş fikirlerdir.

d) *Devletçilik* — "Ferdî mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete eriştirmek, milletin umumî ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde — bilhassa iktisadî sahada — devleti filen alâkadar etmek mühim esaslarımızdandır.„

Halk Fırkasının, *devlet siyasetinin ana hatlarından biri* haline koyduğu bu esas, mana ve hedefi çok eyi anlaşılması lâzım ehemmiyettedir.

"Bir devletin baş ve esas vazifesi:

1 — Memleket içinde asayişi ve adaleti tesis ve idame ederek, vatandaşların her nevi hürriyetlerini masun bulun durmak;

2 — Haricî siyaset ve diğer milletlerle münasebetleri eyi idare ederek ve dahilde her nevi müdafaa kuvvetlerini, daima hazır tutarak milletin istiklâlini emin ve mahfuz bulundurmak ve bu uğurda başka çare kalmazsa, silâhla müdafaa etmektir.

"Denilebilir ki, devlet teşkilinden maksat bu iki vazifenin ifasını temin etmektir. Çünkü bu vazifeler, vatandaşların fert olarak yapmağa muktedir olamıyacakları işlerdir.

"Bunlardan başka devletin alâkadar olduğu vazifeler şöyle sıralanır :

a) Nafıa işleri;
b) Maarif işleri;
c) Sıhhiye işleri;
d) İçtimaî muavenet işleri;
e) Ziraat, ticaret, sanayie ait iktisadî işler.

"Ziraate, ticarete, senayie ait iktisadî işlere devletin girmemesi, fertlere terketmesi, lâzımgeldiği iddiasında bulunan nazariyeye "*Fertçilik*„ derler. Milletin *umumî ve müşterek menfaatlerine* ait siyasî, fikrî işlerde olduğu gibi, iktisadî her nevi işlerin dahi fertlere bırakılmayıp devlet tarafından yapılması daha muvafık olacağını müdafaa eden nazariyeye de "*Devletçilik*„ denir.

"*Devlet*, asayişi temin etmek için, memleketi müdafaa eylemek için sıhhati yerinde, gürbüz ve anlayışları, millî hisleri, vatan muhabbetleri yüksek vatandaşlar ister.

"*Devlet*, dahilde ve hariçte millet işlerini gördürecek yüksek kabiliyetli vatandaşlara muhtaçtır.

"*Devlet*, bütün vatandaşların, devletin kanunlarını anlayıp onlara riayet lüzumunu takdir etmelerini memleketin asayişi ve müdafaası için ehemmiyetli görür.

"*Devlet*, umum vatandaşların herhangi zanaat ve meslekte zamanımız terakkilerinin icap ettirdiği derecede muvaffak olmasile alâkadardır. Bu sebeplerledir ki, vatandaşların *tahsili, terbiyesi, sıhhatile* alâkadar olmak mecburiyetindedir.

"Devlet, memleketin asayiş ve müdafaası için yollarla, demiryolları ile, telgrafla, telefonla, memleketin hayvanları ile, her türlü nakliye vasıtaları ile, *milletin umumî serveti ile* yakından alâkadardır.

"Memleket müdafaasında bu saydıklarımız toptan, tüfekten her nevi silâhtan daha mühimdir.

"Bu saydığımız sahalardaki işlerden iktisadî olanlar, doğrudan doğruya devletin zarurî vazifelerinden görünmemekle beraber, o vazifelerin ifasında müessirdirler. Bu sahalardaki işleri fertlere veya şirketlere tamamen bırakabilmek için, bu işlerin devlet müdahalesi ve muaveneti olmadığı halde, devletin esas vazifelerini ifada müşkülâta uğramıyacağına emin olmak lâzımdır.

"Bu gibi işlerde, fertlerin tesisine imkân bulamıyacakları geniş ve kuvvetli teşkilât icap edebilir. Yahut bu gibi işlerde, fertler kâfi menfaat elde edemiyecekleri için o işlerden vazgeçerler. Halbuki o işler, milletçe hayatî bir ehemmiyeti haiz olur ve devlet onu yapmak mecburiyetinde bulunur.

"*Devletin* ferde nazaran, gayesi başka mahiyettedir. O, umumun müşterek menfaatini ve terakkisini düşünür. Fertleri hususî menfaat hırsından ne dereceye kadar uzaklaştırmak mümkün olacağı düşünülmeğe değer.

"Her halde, devletin siyasî ve fikrî hususlarda olduğu gibi, bazı iktisadî işlerde de nâzımlığını, prensip olarak kabul etmek caiz görülmelidir. Bu takdirde karşılaşılacak müşkülât şudur:

"*Devlet ile ferdin karşılıklı faaliyet sahalarını ayırmak*...„

"Prensip olarak devlet ferdin yerine kaim olmamalıdır. Fakat ferdin inkişafı için umumî şartları göz önünde bulundurmalıdır. Bir de, ferdin şahsî faaliyeti, iktisadî terakkinin esas membaı olarak kalmalıdır.„

Devlet ve ferdin iktisadî faaliyet sahalarının hangi usul ve esas güdülerek ayrılabileceğini şu misal gösterir:

"Bir iş ki, büyük ve muntazam bir idareyi icap ettirir ve hususî fertler elinde inhisara duçar olmak tehlikesini gösterir veyahut umumî bir ihtiyaca tekabül eder, o işi devlet üzerine alabilir. Madenlerin, ormanların, kanalların, demiryolların, deniz sefer şirketlerinin *devlet tarafından idaresi* ve para çıkaran bankaların *millileştirilmesi,* su, gaz, elektrik, ve saireye ait işlerin mahallî idareler ve belediyeler tarafından yapılması yukarda, izah edilen neviden işlerdir.

"Cümhuriyetimiz henüz çok gençtir. Maziden kendine miras kalan bütün hayatî işler, zamanın mecburiyetlerini tatmin edecek derecede değildir.

"Siyasî ve fikrî hayatta olduğu gibi iktisadî işlerde de fertlerin teşebbüsleri neticesini *beklemek* doğru olamaz.

" Mühim ve büyük işleri, ancak milletin umum servetine ve devletin bütün teşkilât ve kuvvetine istinat ederek millî hakimiyetin tatbik ve icrasını tanzim ile muvazzaf olan hükûmetin, *mümkün olduğu kadar, üzerine alıp başarması* tercih olunmalıdır.

" Diğer bazı devletlerin ikinci derecede görebileceği ve fertlerin teşebbüslerine bırakılmasında beis olmıyan işlerden birçoğu, bizim için hayatîdir ve birinci derecede mühim devlet vazifeleri arasında sayılmalıdır.

" Hulâsa Türkiye Cümhuriyetini idare edenlerin demokrasi esasından ayrılmamakla beraber *devletçilik* prensipine uygun yürümeleri, içinde bulunduğumuz hallere, şartlara ve mecburiyetlere uygun olur.

" Bizim takibini muvafık gördüğümüz devletçilik prensipi hususî ve ferdî iktisadî teşebbüs ve faaliyetlere meydan bırakmıyan *kollektivism* ve *komünism* gibi bir sistem *değildir* [1].„

e) ***Lâiklik*** — Din ile dünya, din ile devlet işlerinin ayrılması manasını anlatan bir tabirdir. *Bunu dinsizlik manasına almak çok yanlıştır.* İnkılâbımızın lâiklik esaslarını hâkim kılan safhası başlıbaşına en büyük ehemmiyeti haiz bir bahis teşkil eder. Bunun, evelce söylediğimiz Saltanatla Hilâfetin ayrılmasından başlıyarak tedrisatın tevhidi, şer'iye mahkemelerinin kaldırılması, medenî kanunun tesisi gibi sahalarda millî hayatımıza nasıl tatbik edildiği, daha ilerde anlatılacaktır.

Bütün diğer inkılâp ve ıslahat hareketlerindeki gibi, bunda da millete rehberlik etmiş olan *Halk Fırkası* programında bu husustaki prensipi şu satırlarla ifade ediyor:

" Fırka devlet idaresinde bütün kanunların, nizamların ve usullerin, ilim ve fenlerin muasır medeniyete temin ettiği esas ve şekillere ve *dünya ihtiyaçlarına* göre yapılmasını ve tatbik edilmesini prensip kabul etmiştir.

" Din telâkkisi *vicdanî olduğundan*, Fırka din fikirlerini *devlet ve dünya işlerinden ve siyasetten ayrı tutmayı* milletimizin muasır terakkisinde başlıca muvaffakıyet amili görür.„

f) ***İnkılâpçılık*** — " Fırka, milletimizin birçok fedakârlık-

[1] Vatandaş için Medenî Bilgiler I. Sahife 69-80.

larla yaptığı inkılâplardan doğan ve inkişaf eden *prensiplere sadık kalmayı ve onları müdafaa etmeyi* esas tutar.„

Vatanın bugünkü tam kurtuluşunu ve milletin şerefli bir içtimaî heyet olarak dikenleri ayıklanmış bir yol üzerinde feyizli ve sonsuz büyük istikbale yürüyüşünü, *inkılâpçılık ruhuna* ve hareketlerine borçluyuz. Bu sebeple inkılâpçılık Türk Milletinin *yükselme aşkını* temsil eden millî şiardır ve öyle kalacaktır.

***

İşte yabancı müelliflerin Büyük Millî Reisin adına nispetle “*Kemalism*„ dedikleri *Türk inkılâp hareketinin temel prensipleri* bunlardır. Bu prensiplere dayanan devlet sistemi Türk Milletinin tarihine, ihtiyacına, içtimaî bünyesine ve mefkûresine en uygun olduğu kadar, bütün dünyadaki sistemler içinde de *en sağlam* ve *en mükemmel* olanıdır.

Gazi Büyük Nutkunun son kısımlarında şöyle demişti:

“Efendiler, bu beyanatımla millî hayatı hitam bulmuş farzedilen büyük bir milletin istiklâlini nasıl kazandığını ve ilim ve fennin en son esaslarına müstenit millî ve asrî bir devleti nasıl kurduğunu ifadeye çalıştım [1].”

İşte bu cümlede işaret edilmiş olan esaslar bunlardır.

İKİNCİ BÜYÜK MİLLET MECLİSİNDE MUHALEFET CEREYANAARI.— TERAKKİPERVER CÜMHURİYET FIRKASI

Memlekette yapılan ve yapılmasına hazırlanılan yeniliklerden, inkılâplardan memnun olmıyan cahil, mutaassıp zümreler vardı. Eski devirlerin uykuda bırakmakta ve hurafelerle uyuşturmakta menfaat buldukları bu zümreler başta bizzat Gazi Reis olmak üzere inkılâpçı münevverler tarafından yakın temaslar, konuşmalar ve neşriyat ile irşat ediliyorlardı. Türk Milletinin selim aklı, sağlam mantığı selâmet ve hakikatin ne tarafta olduğunu bulmakta güçlük çekmiyordu. Fakat Hilâfetin ilgasından sora şahsî mevki hırslarından, menfaat endişelerinden, Türk Milletinin hakikî ruhunu, yüksek anlayışını tanımamağa kadar giden sebepler altında yeni *bir muhalefet cereyanı* toparlanmağa başladı. Bunlar inkılâpların vakitsiz olduğundan, Türk Milletinin bunları hazmedecek kabiliyet ve liyakatte bulunmadığından başlıyarak yenilik hareketlerini dinsizlikle itti-

[1] “Nutuk„ sahife 542: *(Lüks tabı, S. 627).*

hama kadar götürdükleri bin çeşit menfi telkinlere giriştiler. İstanbulda bazı gazeteler, daha dün *başlarını ortaya atarak millete baş olan ve Türk tarihini en ağır bir şeretsizlik batağından çıkaran büyüklerimize* pek çirkin taarruzlarda bulunacak kadar nankörlüğü, vicdansızlığı ileri götürdüler; uğursuz ellerini ve fesatçı dillerini mukaddes mevkii bütün politika cereyanlarının dışında olan orduya kadar uzattılar. Kendilerine Büyük Millet Meclisinden fazla ehemmiyet verilmesi lâzımgeldiği zannında bulunan yarı politikacı bazı kumandanlar vazifelerini garip şekillerde terkederek aykırı cereyanlara karıştılar. Bunlar yalnız *birkaç kişiden* ibaretti. Ayni zamanda hem asker, hem meb'us diğer bazı kumandanlar ise Gazinin bir telgrafına cevaben meb'usluktan çekilerek askerlikte kalmağı tercih ettiklerini bildirdiler ve ebediyet hayatına yeniden doğmuş olan *Türk istiklâlinin necip bekçileri* olmakta devam ettiler.

Muhalefet gittikçe kızışıyor, mütevali harplerin yaralarını sarmak, geçmiş devirlerin ihmali ve cehaleti yüzünden umran ve terakki sahasında kaybedilmiş zamanları huzur içinde çalışarak kazanmak mecburiyetinde bulunan memleketi adi hırslar ateşile yeni yangınlara uğratmak tehlikesi azıyordu.

Nifak sahnesinin arkasında sabık "İttihat ve Terakki„ nin nüfuzlu adamlarından ve hırsları hamiyetlerine galebe çalan sınıftan bazı meşrutiyet *komitecileri* vardı. Bu kundakçılar arasında, umumî harp mağlûbiyeti üzerine, Osmanlı Devletinin kendi ellerinde battığı gün, işgal kuvvetleri tarafından kemikleri çürüyünciye kadar kalmak üzere Maltaya sürüldükleri halde millî idarenin fedakâr teşebbüsleri sayesinde *kurtarılmış* ve yeniden *ana toprağa kavuşmuş* olanlardan birkaç kişi de vardı.

Bütün bu manzaralar samimî vatan kaygusu taşıyanlara hüzün veriyordu. Fakat menfi faaliyetler gitgide yalnız hüzün kaynağı olmaktan çıkarak tehlike endişesi uyandıracak mertebeye vardı. Muhalefet bir *fırka*, bir siyasî teşkilât haline geçti. Bu fırka programının ilk müsveddesinde "*cümhuriyet*„ esasından ve hatta kelimesinden eser olmadığı gibi, bu ilk müsveddenin dördüncü maddesinde de:

"Fırka liberalism ve demokrasi esasını kabul etmiştir. Ancak bu prensiplerin kuvvei müeyyidesi efkâr ve ahlâkı umumiye ile vicdanı millîde merkûz olduğundan *tatbikatta tekâmüle riayet* olunacaktır.„

Fıkralarile milletin istidat ve kabiliyeti inkâr ediliyor, mürteci ruhlara cür'et verecek tarzda inkılâp hareketleri reddolunuyordu. İkinci müsveddede ayni madde:

"Fırka hürriyetperverlik (liberalism) ve halkın hakimiyeti (demokrasi) esaslarını kabul etmiştir. Fırka, prensipleri tatbikte kaidei *tekâmüle riayeti* meslek ittihaz eder [1].„

Şeklinde yine ayni mahiyeti biraz daha örtülü muhafaza ediyordu. Basılı son programda Teşkilâtı Esasiyenin umumî hürriyetler aleyhine tadil edileceğine dair bir madde ile "Fırka efkâr ve itikadatı diniyeye hürmetkârdır„, kaydî sokulmuştu. Fırka programına ikinci ve üçüncü müsveddelerde giren "cümhuriyet„ kelimesi ile memleketin henüz bütün tehlike korkularını geçirmemiş olduğu en nazik inkılâp devrelerinde bu düşünüş tarzları elbette kaynaşamazdı.

"Fırka efkâr ve itikadatı diniyeye hürmetkârdır, düsturunu bayrak olarak eline alan zevattan hüsnüniyete intizar olunabilir midi? Bu bayrak, asırlardanberi cahil ve mutaassıpları, hurafeperestleri iğfal ederek hususî maksatlar teminine kalkışmış olanların taşıdığı bayrak değil midi? Türk Milleti asırlardanberi, nihayetsiz felâketlere, içinden çıkabilmek için büyük fedakârlıkları istilzam eden mülevves bataklıklara hep bu bayrak gösterilerek sevkolunmamış mıydı? [2]."

Hakikaten, siyasî bir fırkanın böyle bir bayrak taşımasındaki uğursuzluk çok geçmeden bir kere daha meydana çıktı. Dahildeki tahrikleri elverişli dereceye varmış sayan *hariçteki fesatçılar* ve memleketimizin karışmasından çok faydalar uman *yabancılar*, fesadı körüklemekteki gayretlerini arttırdılar. İnkılâp idaresinin zayıf bulunduğunu zannettikleri en şark vilâyetlerimizde bazı şeyhlerle cahil halk kütlelerini *ayaklandırdılar.* Garpta düşman yangınından henüz çıkmış olan memleket, şarkta *yeni bir ateş* içinde kaldı (1925 ilk ayları).

İRTİCA HAREKETLERİ

Asılları en saf türklük kökünden geldiği halde asırlardanberi hariçten giren *siyasî tahrikler* ve saltanat idaresinin fena siyasetleri yüzünden bir kısmı kendilerini türklükten ayrı saymağa başlamış olan şark vilâyetleri Türkleri arasında her

[1] Ankara İstiklâl Mahkemesince elde edilen vesikalardan.

[2] "Nutuk„, sâhife 538: *(Lüks tabı. S. 622-623).*

türlü menfi politika telkinleri yürütülüyordu. Bütün bu telkinlerde en birinci tahrik vasıtası "*dinin elden gittiği*„ yolundaki sahte feryatlardı. Başlarında *Şeyh Sait* adlı gayet cahil bir softa bulunan *bazı şeyhlerle yabancıların aleti olan birkaç hain politikacı* dağlarda ve köylerde dünya hadiselerinden habersiz yaşıyan bir kısım halkı bir taraftan taassuplarını tutuşturmak, diğer taraftan şehirleri yağma etmek vadile hırslarını uyandırmak suretlerile isyan ettirdiler. İslâmlıktan ve dinden bahsettikleri halde müslüman olmıyan yabancı unsurlarla anlaşıp ittifak ederek "Cümhuriyet„ aleyhine kalkan bu sersem başlar, üzerlerinde hazır duran *nizam ve adalet kılıcının* nekadar keskin olduğundan gafil idiler. Bu çok haince ayaklanma bütün memlekette taşkın hiddet ve nefret uyandırdı. İnkılâptan hasis menfaatleri zarara uğrıyan bazı din sahtekârları ile eski devirlerin artığı zümreler ve bütün bunlardan istifade etmek istiyen sinsi politikacılar hep şark vilâyetlerindeki ihanet ve hıyanet hareketinden ümide düştüler. "Terakkiperver Cümhuriyet„ Fırkasının dinden bahseden maddesi ve birçok yerlerdeki teşkilâtı tahriklere kuvvet veriyordu. Ordu asilerin üstüne atıldı ve *sâf halkın ruhunu zehirliyen* engereklerin kafaları şiddetle ezildi. Bir taraftan da "*Vatan Hıyaneti Kanunu*„ na bir madde ilâve edildi (25 Şubat 1925); "*Takriri Sükûn Kanunu*„ çıkarıldı (4 Mart 1925); birisi Ankarada, diğeri şark vilâyetlerinde hüküm vermek üzere iki "*İstiklâl Mahkemesi*„ teşkil olundu (7 Mart 1925) ve kısmî seferberlik ilân edildi.

Vatan Hıyaneti Kanununda yapılan tadilde *dini* veya din mukaddesatını siyasî gayelere esas veya *alet* edecek cemiyetler teşkil olunamıyacağı, bu gibi cemiyetler teşkil edenlerle onlara gireceklerin, devlet şeklini tebdile, devlet emniyetini ihlâle, dini alet ederek ahali arasında nifak sokmağa kalkışacakların *vatan haini* sayılacakları tespit ediliyordu.

Takriri Sükûn Kanunu ise hükûmeti tahriklerin önüne geçmek için istediği gibi tedbir almağa mezun kılıyordu.

Gazi devlet ve millet reisi sıfatile bir beyanname çıkararak: **"Mahiyetlerini din maskesi altında gizlemeğe çalışanların teşebbüsü mahsulü olan bu hareketin bastırılması için bütün tedbirlerin alınmış olduğunu"** bildirdi; ve ***"Devletin sarsılmaz nüfuz ve kudreti, herhangi maksatla Cümhuriyetin müsellâh kuvvetleri-***

ne mukavemete yeltenen asilerin ve milletin masum fikrini teşviş ve izlâl edenlerin mümkün olan süratle tenkil edilmesini âmirdir, mülkî ve askerî devlet memurlarını her şeyden evel yüksek vazifelerini tereddütsüz ve kemali azim ve şiddetle ifaya davet ederim [1] " dedi.

Alınan tedbirlerin kuvvet ve isabeti sayesinde memleket ve inkılâp büyük tehlikelerden kurtarıldı ve asiler " *cümhuriyet evlâtlarının sert ve keskin silâhları karşısında hergün bir derece daha eriyerek mütemadiyen husrana uğradılar [2].„*

31 Mayıs 1925 te Gazi millete, kısmî seferberliğin kalktığını bildiren ikinci bir beyanname ile hitap ederek:

"...Türkler, Cümhuriyetin muhafazasına, vatanın inkişafına ve milletin temeddün ve taali yolunda mesaisine mâni olmak istiyeceklerin mahkûm oldukları nekbet ve husranı kat'î olarak ispat etmişlerdir. Muhakkaktır ki, milletimiz takip ettiği necat ve mesai yolunda ilerlemekten başka bir hal kabul edemez.

"Aziz yuvalarına avdet etmeğe başlıyan evlâtlarımıza karşı milletimizin beslediği muhabbet ve şükrana tercüman olurken, bir hakikati bütün vatandaşlarıma tekrar etmeği vazifemden sayarım:

"Vatanın dahilî ve haricî herhangi bir tehlikeden en az fedakârlıkla en az zamanda kurtulması için yegâne çare, herhangi bir seferberlik davetine her vatandaşın derhal bir an kaybetmeksizin icabet etmesidir. Nasıl bu son defaki tenkil hareketlerinin birinci derecede muvaffakıyet sırrı vatandaşların gösterdiği bu idrak ve tehalük oldu ise, Cümhuriyetin maruz kalabileceği herhangi bir ihtimalde de yine birinci muvaffakıyet amili seferberlik davetine derhal ve bir an kaybetmeksizin icabet olacaktır.

"Vatandaşlarım!

"Türk Vatanının inkişafı, tamamiyeti ve her tehlikeden masuniyeti bir seferberlik davetine derhal icabet etmektedir. Bu düsturu yetişmişlerimizin ve yetişecek evlâtlarımızın daima hatırasında bulundurmalıyız.

"Türk vatanperverliğinin birinci farikası vatan müdafaası daveti karşısında her işi bırakarak silâh altına koşmaktır.

[1] 7 Mart 1925 tarihli beyanname.

[2] Başvekil İsmet Paşanın Mecliste beyanatı, 7 Nisan 1925 salı.

"Cümhuriyeti müdafaa etmiş olmanın verdiği haklı şeref ve gurur hislerile yuvalarına dönmeğe başlıyan evlâtlarımızı muhabbet ve minnetle tekrar selâmlarım [1] " dedi.

Gazi Reisin bu beyannamede o kadar ehemmiyetle tekrar ettiği vatan müdafaası davetine her işi bırakarak koşmak vazifesi bütün cümhuriyet çocukları içinde hiçbirinin gerikalmıyacağı bir yarış mevzuudur.

BÜYÜK SOYSUZLUK: GAZİYE KIYMAK NİYET VE TEŞEBBÜSÜ

Muhalefetin birçok yerlerde ve bilhassa irtica sahalarında yaptığı teşkilât ve muhalif fırka namına hareket edenler irtica hareketlerini teşvikten geridurmuyorlardı. Terakkiperver Fırka programında yazılı, din hakkındaki madde hain ve mürteci unsurların bu fırkanın muvaffakıyetine bel bağlamalarına ve onun hesabına bütün kuvvetlerile *yangını körüklemelerine* yol açmıştı. Hükûmet, memleketi karıştırma faaliyetlerine ve İstiklâl Mahkemelerinde geçen muhakemelerin *açığa çıkardığı* manzaraya bakarak "Terakkiperver„ Fırkasını biraz evel söylenen kanun hükmünce *kapatmağa* karar verdi. Siyasî bir fırka adını siper tutarak arkadan umumî sükûnu bulandırmak ve devlet nizamını anarşi içinde boğarak idareyi düşürmek ümidinde olanlar, irticaın ezilmesinden ve fırkalarının kapanmasından şaşkınlığa düştüler. Fakat bunların içinde asıl tertipçi vaziyetinde bulunan *kundakçı çete,* şaşkınlıktan çıkar çıkmaz alçaklığını tavsif imkânsız bir yola girdi. İktidar mevkiini ele geçirmek, Osmanlı Meşrutiyet Saltanatını yeniden diriltmek hırsile bütün niyetlerine, vücudunu mâni saydığı *Aziz Gaziyi ortadan kaldırmağa* karar verdi. Çete bütün faaliyetini İstanbulda teksif ederek suikast hazırlığına ve teşkilâta girişti. Teşebbüs evvelâ Ankarada tatbik saha ve fırsatı aradı. Terakkiperver Fırkanın birçok ileri gelenleri İstanbuldan Ankaraya gönderilen katilleri barındırdılar ve işlerini kolaylaştırmağa çalıştılar. Gazinin gelmesi ihtimali olan bir kulüp binasının önü ile, Çankaya yolu üzerindeki bir dönüm noktası pusu yeri olarak tutuldu. Komiteden hariç kalmış bir fırka idare heyeti azası bir gece haber aldığı *suikast* teşebbüsünden telâş ederek muhalif fırkanın bazı reislerine koştu. İşin açığa çıkması korkusu komiteyi katillerin İstanbula iadesine mecbur etti. Böylece *birinci teşebbüs* gerikaldı.

[1] 31 Mayıs 1925 tarihli beyanname.

Gazi, kurtuluş savaşına başlamak için İstanbuldan çıkmış olduğu 1919 yılı Mayısından o güne kadar yani yedi yıldanberi henüz kendisini Anadoludan ayırmıyan büyük devlet işlerinden fırsat bulup İstanbula gidememişti. O yıl, artık mutlaka *İstanbulu ziyareti* tahmin ediliyordu. Katiller komitesi bu ihtimale göre cellâtlarını yeniden hazırladı. Fakat ehemmiyetli bir teftiş vazifesi, Büyük Reisi bu yıl da İstanbula gitmekten alıkoydu.

7 Mayıs 1926 da başlıyan bu teftiş evvelâ Konya, Adana, Mersin, İçel gibi cenup vilâyetlerine, sora Bursa, Balıkesir, Manisa, İzmir gibi garp vilâyetlerine şamil olacaktı. *Kara ruhlu ve kara niyetli çete*, başlarında eski bir meb'us bulunan iki azılı katili *İzmire gönderdi.* Bunlar orada evelden hazırlanmış cinayet ortaklarile buluştular, tabancalarını, bombalarını kullanabilecekleri en elverişli yeri tayin ettiler ve canavarlıklarını tamamladıktan sora Yunan adalarından birine *kaçabilmelerini* temin edecek adam ve motörlü kayık buldular. Her işi yolunda farzediyorlar ve İzmirin sevinç heyecanile beklediği günü, *Gazinin İzmire varış gününü*, parmağını tetiğe dayamış katillerin vahşi heyecanile bekliyorlardı.

Dünyada, küçük sebeplerden doğmuş nice büyük ve ehemmiyetine ölçü bulunmaz hadiseler vardır. Gazinin İzmire varışının bir gün gecikmesi Türk Milletini, dünya durdukça şifasız kalacak bir elemden ve teselli bulmıyacak bir matemden korudu. Bu gecikme, canavarlara tertiplerinin sezilmiş olması ihtimalinden gelen bir üzüntü, kendilerini deniz yolundan kaçırması için iğfale çalıştıkları bir vatandaşa da vicdanını eyice dinlemek fırsatını verdi. Bu vatandaş vicdanı olan ve onu dinliyen insanlar gibi hareket ederek, *cinayet plânını* hükûmete bildirdi. Alçaklar bütün tertipleri, silâhları, bombaları ile *ele geçtiler* (16 Haziran 1926) ve köpekleri, sırtlanları utandıracak niyetlerini *itiraf* ettiler. Zabıta bunları, *parçalamak istiyen halkın* elinden çok güçlükle kurtardı.

Bu sefillerin ve cürüm ortaklarının kanında türklük cevherinden eser bulunmadığına şüphe yoktur. Asil, vefalı ve kadirşinas Türk Milletinden bu kadar alçak duygulu, nankör ruhlar doğamaz. Bunlar hiçbir milletin varlığında barındırmağa razı olamıyacağı *soysuzlar* dır. Türkler için soysuzluktan daha ağır, daha aşağı vasıf yoktur.

Soysuzluğun meydana çıkışı ve soysuzların itirafı üzerine *Ankara İstiklâl Mahkemesi* derhal İzmire gitti. Orada

başlıyarak Ankarada biten muhakeme neticesinde *gizli tertiplerin bütün perdeleri* açıldı. Kara kundakçılar lâyık oldukları cezaları buldular. Mücrimler tarafından cürmün şefi vaziyetinde gösterilen Rauf Bey, teşebbüsten biraz evel *Avrupaya geçmiş* bulunuyordu. İstiklâl mahkemesinin kendisini malûmatına müracaat edilmek üzere çağırmasına rağmen bir daha memlekete dönemedi.

İlk yakalanış haberi yayılır yayılmaz, bütün memlekette *hayret ve nefret* denizler gibi dalgalandı. Her tarafta heyecanlı mitingler yapıldı. Gaziye sayısız telgraflar yağdı. Gazi millete bir beyanname çıkararak:

"Benim naçiz vücudum bir gün elbet toprak olacaktır. Fakat Türkiye Cümhuriyeti ilelebet payidar kalacaktır!" dedi.

O, daima hayatını değil, milletini ve Cümhuriyeti düşünür. O, millet yolunda bin kere ölüm köprüsünden geçti; ölümden korkusu yoktur. Fakat *onun sevgisi ile bir tek kalp gibi çarpan 14 milyon Türk kalbi için onu soysuzların kastinden koruyamamak* dayanılmaz bir keder olacaktı. Türk Milleti, Gaziye kıymak tasavvur ve teşebbüsünde bulunanları ebediyete kadar lânetle anacaktır.

Hacı Sami çetesi — Bir zaman sora, içerdeki suikast teşebbüslerinin muvaffakıyetinden ümit kesen dışardaki hainler memlekete bir suikast çetesi sokmak istediler. Yüzellilik hainlerden Çerkez Hacı Sami ile üç çerkez haydut Sisamda silâhlanarak Kuşadası sahillerine çıktılar. Söke cenubundaki yüksek dağlar boyunca Anadolu içine doğru yürümeğe başladılar. Cümhuriyet Hükûmeti bu hain ve canavar teşebbüsü çok evelden haber almış ve vilâyetlere bildirmişti. Jandarmalar haydutları sıkıştırdılar. Hainliği haber alan halk tehevvürle köpürdü. Aydın dağları yürükleri bunlardan Hacı Sami ile bir arkadaşını *Efendi Yaylâsında* domuz kurşunlarile öldürdüler, diğer ikisini yaralayarak tuttular; onlar da sora mahkeme kararile asıldılar.

İSTİKLÂL MAHKEMELERİ VE TAKRİRİ SÜKÛN KANUNU

"İstiklâl Mahkemeleri" fevkalâde zamanlara, hıyanet hareketlerinin millî tehlike teşkil edecek dereceye vardığı devrelere munhasır olmak üzere Büyük Millet Meclisi tarafından ve azası arasından teşkil edilen adalet müesseseleridir. Bu mahkemelerin İstiklâl Harbi sıralarında

hıyanet, asayiş bozgunculuğu ve asker kaçaklığını teşvik eden iğfal hareket ve teşebbüslerile mücadelede çok hizmetleri olduğu gibi, Cümhuriyet devrinde de irtica ve ihanet hareketlerinin önüne geçmekte hayırlı faaliyetleri görülmüştür.

"*Takriri Sükûn Kanunu*„ ise, daha evel de söylenmiş olduğu gibi, irticaa, isyana, memleketin içtimaî nizam ve huzurunu, emniyet ve asayişini ihlâl edici teşkillere, tahriklere, teşebbüslere karşı hükûmetin, muvafık göreceği bütün idarî tedbirleri kullanmasına salâhiyet veren bir kanun olarak inkılâbın ve memleket huzurunun korunmasında, irticaın bastırılmasında ehemmiyetli bir amil olmuştur.

Daha soraki bahislerde anlatılacak olan tekkelerin, zaviyelerin, türbelerin, tarikatlerin, şeyhlik, dervişlik, müritlik, çelebilik, falcılık, büyücülük, türbedarlık gibi birtakım köhne müesseselerle köhne meslek ve unvanların kaldırılması, fes yerine şapka giyilmesi gibi çok şümullü içtimaî inkılâp ve ıslahat hareketleri Takriri Sükûn Kanununun hükümde ve İstiklâl Mahkemelerinin faaliyette bulunduğu devrede yapılmıştır. Bunların mevcudiyeti, Büyük Gazinin, "Nutuk„ ta söylediği gibi bu yeniliklerin zaten kararlaşmış olan tatbikatını *irtica tahrikâtına meydan bırakmamak suretile kolaylaştırmıştır.*

Memleket tabiî vaziyete girer girmez İstiklâl Mahkemeleri ve bir müddet sora da Takriri Sükûn Kanunu bizzat hükûmetin teklifi ile kaldırılmıştır. Büyük Millet Meclisi İstiklâl Mahkemelerinin hizmetini azalarına verdiği birer takdirname ile mükâfatlandırmıştır. Bir hükûmetin kendi eline verilmiş olan büyük kuvvet vasıtalarından kendi isteği ile ayrılması tarihte az görülmüş demokratik faziletlerdendir.

BÜYÜK MİLLET MECLİSİNİN İKİNCİ VE ÜÇÜNCÜ DEVRELERİ.—SERBEST CÜMHURİYET FIRKASI

İkinci Büyük Millet Meclisinin inkılâbımız tarihinde kıymetli bir mevkii vardır. Suikastlere kadar giden, memleketi irtica ateşine saran muhalefet kaynaşmaları bu meclis devrinde çıkmış olmakla beraber, kargaşalıkların bastırılması ve bilhassa herbirinden ayrı ayrı bahsedeceğimiz *lâik esasların* tatbikine müteallik kanunların çıkması *bu meclis devresine* nasip olmuştur.

İkinci Millet Meclisi, devresini, müddetinde tamamlamıştır. Üçüncü Büyük Millet Meclisi intihabatı, 1926 yılının

Eylûlünde yapıldı. Gazinin Cümhuriyet Halk Fırkası namına millete teklif ettiği namzetlerin hepsi, *istisnasız,* intihap olundular. Milletin bu sarsılmaz vefa ve itimat tezahürü üzerine Gazi bir teşekkür beyannamesi neşrederek, **"Aziz vatandaşlarımın tezahüratındaki asil manayı yüksek mes'uliyet hissile ve lâyıkile ihata ediyorum. Vatandaşlarım intihap reylerile benim ve siyasî fırkamın geçen icraatımızı müttefikan tasvip ve teyit ettiklerini ve gelecek devredeki mesaimizi itimat ve emniyet ile teşci eylediklerini izhar ve ispat ettiler. İntihabatın bu yüksek manası dikkati celbetmekten hali kalmıyacaktır."**

"Evlâtlarının serbest reylerile memleket mukadderatını kalben emniyet beslediği ellere tevdi eden Türkiye, millî mefkûresinde sebat ve millî mesaide sarsılmaz vahdetle muhterem ve kuvvetli bir mevcudiyet olduğunu bir daha göstermiş oluyor " dedi.

Üçüncü Büyük Millet Meclisi, adlî ve idarî sahada birçok faydalı kanunlar ve haricî münasebetlerin tanzim ve inkişafına hizmet eden ticaret ve dostluk muahedeleri kabul etmiş, Osmanlı borçlarının ödenmesi şekli üzerinde uzun müzakerelerle uğraşmıştır. İmar siyasetinin, *bilhassa demiryol inşaatının süratle ileri gidişi* bu meclisin teşri hayatını şerefle andıracak mazhariyetlerdendir.

Fakat Üçüncü Büyük Millet Meclisi normal devresini bitirmemiş, müddetinin *sonuncu yılı başlarında* kendi kendini feshe ve intihabatın yenilenmesine karar vermiştir; bunun sebebi şudur:

1930 Ağustosunda "*Serbest Cümhuriyet Fırkası*" adıyle yeni bir siyasî teşekkül kuruldu. Bu Fırka programının birinci maddesinde yazılı olduğu üzere cümhuriyetçi, milliyetçi ve lâik olmakla beraber bilhassa *devletçiliğe* karşı *liberalliği* tutmak suretile iktisadî sahada ve demiryolu inşaatı gibi nafıa ve imar siyaseti tatbikatında *Halk Fırkasından* ayrılıyordu. Bununla beraber yeni Fırka, Gazi ve Halk Fırkası reisleri ve teşkilâtı tarafından *eyi* karşılandı.

Serbest Cümhuriyet Fırkasının, cümhuriyetçi ve lâik olduğunu ilânına rağmen, memlekette baş kaldırmağa takat bulamıyarak ötede beride sinmiş olan *mürteci unsurlar*, Halk Fırkasını devirmeği maksatlarının birinci kademesi sayarak, meydana atıldılar; yeni bir fırkanın teşekkülünü ve bir kısım münevverlerin ona girişini inkılâp hayatında tefrika alâmeti

sanarak heryerde nifak tohumu saçmağa koyuldular. Cümhuriyet Halk Fırkasının ilga ettiği tarikatler, şeyhleri ve dervişlerile yeniden canlandılar. Yeni fırka siperi arkasında gizli irtica faaliyeti başladı. Bu faaliyetler *Nakşibendî* tarikati mensuplarından Derviş Mehmet isminde bir katil serserinin ayni tarikatten müritlerle *Menemen* kasabasını basması (23 Kânunuevel 1930), zavallı genç zabit *Kubilây*ı evvelâ kurşunla yaralamak, sora bıçakla boynundan kesmek suretile şehit etmesi, bu genç inkılâp çocuğunun başını yeşil bir bayrağın direği ucuna takarak halkı *isyana teşvik* eylemesi gibi ağır cinayet hareketlerine kadar vardı. İrtica anasırının yeni fırka teşebbüsünden istifadeye kalkışarak dünyanın ve memleketin iktisadî buhranla çarpıştığı bir zamanda gaileler çıkarabilmeleri ihtimali, yeni Fırkanın başında veya teşkilâtında bulunan samimî cümhuriyetçileri Menemen hadisesinin vukuundan evel ciddî endişeye düşürmüştü. Bu endişe iledir ki "Serbest Cümhuriyet Fırkası„ dört aylık yaşayıştan sora acıklı hadiseden üç hafta kadar evel 17 Teşrinisani 1930 da *kendi kendini* feshetti.

İrticaın son mezbuhane saldırışı demek olan Menemen hadisesi bu fesih kararının nekadar vaktinde, yerinde ve isabetli olduğunu gösterdi.

Bir fırkanın kuruluşu, sora kendiliğinden kapanışı, belediye intihapları sıralarında bazı yerlerde görülen ihtilâf manzaraları, Menemen hadisesi ve saire gibi vaziyetler, Türkiye dahilî işlerinin çok karışık olduğu intibaını uyandırabilirdi. Milletin memleket işlerinde, inkılâp esaslarında müttehit ve mütesanit olup olmadığını ciddî surette yoklamak, araştırmak lâzımdı. İşte bu lüzum ve Gazi Reisinin işareti üzerinedir ki Cümhuriyet Halk Fırkası Meclisin büyük ekseriyetini teşkil eden azasile yaptığı bir grup içtimaında *intihabın yenileşmesi* kararını verdi. Kararın, Büyük Millet Meclisinde de *ittifak ile* geçmesi üzerine Üçüncü Büyük Millet Meclisi sonuna ermiş oldu.

DÖRDÜNCÜ BÜYÜK MİLLET MECLİSİ. — AMELE VE KÖYLÜ MEB'USLAR. — MÜSTAKİL NAMZETLER

Büyük Gazi, daima büyük kararlarını vermeden yaptığı gibi bu sefer de, *milletle konuşmağa* çıktı. Kayseri, Sıvas, Amasya, Tokat, Samsun, İstanbul, Kırklareli, Edirne, İzmir, Balıkesir, Aydın, Denizli, Antalya, İçel, Mersin, Adana, Malatya, Konya, Karahisar, Eskişehir vilâyetlerinde memleketin umumî vaziyeti

ve halkın temayülleri üzerinde tetkiklerde bulundu [1]. İşte bu aylarca süren uzun seyahatten Ankaraya dönüşündedir ki, *yeni intihap yapılmasını* Fırka arkadaşlarına tavsiye etti. Fakat bu seyahatin daha mühim bir neticesi, Halk Fırkasının *işçi ve çiftçilerden,* doğrudan doğruya amele ve köylü arasından meb'us namzedi göstermesi *(Res. 75-78)* ve *müstakil* olarak namzetliğini koymak istiyenlere *muzaheret edeceğini* ilân eylemiş olmasıdır. Bu hâdise Türk inkılâbının hususî simasını tamamlıyan yeni bir safha idi. Amele ve köylüden mümessiller gösterilmesi Türk inkılâbının kabul etmediğini evelce söylemiş olduğumuz herhangi bir sınıf siyaseti gütmekten değil, içtimaî hayatta hepsi mütecanis ve mütesanit bir vahdet teşkil eden iş sahalarının millet hakimiyetine tecelli yeri olan Büyük Millet Meclisinde *(Res. 79,80) hakikî ve samimî* olarak temsil olunması maksadındandı.

Saltanat idaresinin devamı müddetince, yani asırlarca, daima hakir görülmüş, daima çiğnenmiş, ezilmiş, hatta *insanlık hakları inkâr edilmiş* köylümüzün ve amelemizin Millet Meclisi sıralarında millet mümessili ve devlet bünyesinin

[1] Cümhuriyet nesilleri için, bir devlet reisinin, Büyük Gazi gibi her sene aylarca ve köylere varıncıya kadar memleketi dolaşmasında *(Res. 81-84)* hiçbir fevkalâdelik yoktur. Saltanat idaresinde böyle değildi. Osmanlı sultanları, hele son asırlarda memleketi ancak harita üzerinde görürlerdi. Padişahın, memleketi haritalarda görmüş olmakla beraber bir kere de gözile görmek istediğini ve Edirneye kadar gittiğini bir filin uçması, denizde bir adanın gemi gibi yürümesi kabîlinden emsalsiz bir harika olarak anlatan şu makale saltanatla, cümhuriyetin mukayesesine yarayabilir:

"Şehriyari mehasin etvar şevketlû efendimiz hazretlerinin muttasıf oldukları raiyetperverlik iktızasınca ehbar ve fenni coğrafya vasıtasile hernekadar malûmu humayunları ise de "Leyselhaberü kelmeaniyetü„ yolundan gerek ehli islâm ve gerek ehli zimmet reayasının ahvalini ve kılaı hakaniyesinin istihkâmat ve keyfiyatını kemali şefkat ve himmeti aliyyelerinden reyül'ayn müşahedeye mukaddemei hayır olmak üzere *misli mesbuk olmıyan* tevazuaatı bendeperverane ile *nefsi nefîsi humayunlarına hareket külfetini ihtiyar* ve mahza fukaraya şehriyarı müşfik olduklarını zaten dahi ilân ve izhar zımnında zikrolunan mahalleri muayeneye kast ve irade buyurup Derseadetlerinden 1246 (1830) senesi zilhiccei şerifesinin yirmi ikinci günü amade olan donanmayı humayun ile Şerefresan nam firkateyne rakiben Akdeniz Boğazına azimet buyurdular. Donanmayı Humayun üç kapak ve dört firkateyn ve dört korvet ve bir vapur ve iki kotra ki cem'an on beş kıt'a sefayindir.„ *Takvimi Vakayi* in 1246 (1830) da çıkan ilk nüshası, sahife 1.

mühim unsuru olarak mevki alması, Türk inkılâbının şiar edindiği esasların hayat ve hakikat sahasında mümtaz bir tekâmül tezahürüdür.

Müstakil namzetler için serbest bırakılan meb'usluklara gelince bu da Cümhuriyet Halk Fırkasının demokrasi prensiplerine sadakatini ve kendi icraatını murakabe ettirmek hususundaki ısrarını göstermek itibarile *Cümhuriyet tarihinde herzaman takdir ile anılacak bir hareket olarak kaydedilecektir.*

Gazinin, Cümhuriyet Halk Fırkası namına, dördüncü devre için gösterdiği namzetlerin hepsine *millet istisnasız rey vermiş* ve böylece bu devre intihabatı dahi *millî vahdetin* sarsılmaz sağlamlığını dünya gözünde ispat eden bir tezahür halinde neticelenmiştir.

Bütün bu intihap devrelerinde, her meclis *Büyük Reisi ittifakla Türkiye Cümhuriyeti Reisliğine* intihap etmiştir.

TÜRKİYE CUMHURİYETİNİN DAHİLÎ SİYASETİ

Türkiye Cümhuriyetinin dahilî siyaset esasları şunlardır:

1 — Bütün *inkılâp neticelerini* korumak;

2 — Vatandaşların *tam emniyetini ve millî nizam ve inzıbatı* korumak;

3 — *Millî vahdeti* kuvvetlendirmek;

4 — Bu esasların temini için hiçbir hâdise veya tesir önünde sarsılmıyacak bir *hükûmet otoritesi* kurmak ve işletmek.

Millî idarenin ilk günündenberi güdülen ve yıldan yıla inkişafa yürüyen bu esaslar Türkiye Cümhuriyetinde devlet işlerinin temelini teşkil eder. Bunların hepsinde vatandaşın devlet ve hükûmete *şahsî hareketi* ile ve *yolsuzluk istidadında olanların irşadı* suretile yardımı millet hakimiyeti esasının istilzam ettiği vatandaşlık vecibelerindendir. Bilhassa *bütün inkılâp neticelerini korumak* hususunda, her Türk vatandaşının vazifesi devlet ve hükûmet vazifesinden eksik değildir.

İkinci esas, yani vatandaşın emniyetini ve millî nizam ve inzıbatı korumak esası, vatandaşın *kanunlarda gösterilen bütün hürriyetlerini* kullanabilmesi ve memleketin inkişaf yolunda *huzur ve emniyetle arızasız* yürümesini istihdaf eder.

Millî vahdetin kuvvetlendirilmesi, Cümhuriyetin dahilî siyasette başlıca hedeflerinden biridir. Millî vahdet, bütün Türkiye Cümhuriyeti vatandaşlarının "zümre, sınıf, aile ve

fert imtiyazı aramaksızın„ [1], ayni *dil* ile konuşması, ayni *kültür* ile yetişmesi ve ayni *mefkûre* için yaşaması ve çalışması demektir.

Lozan Muahedesile kararlaşan ahali mübadelesi, Türkiye Rumlarının gitmesi ve yerlerine Yunanistan Türklerinin gelmesi suretile *millî vahdetin* saydığımız üç esasta kuvvetlenmesine yardım etmiştir. Tarih hakikatinin Anadolu Rumlarını ırk itibarile Türk saymasına rağmen, muhtelif tesirler, amiller ve telkinler, din ayrılığını, tam derecede millî ayrılığa kadar vardırmıştı.

Cümhuriyetin dahilî siyasette güttüğü ana maksatlardan biri de *milletin kendi kendini idare etmesi* esasını en yüksek derecesinde tahakkuk ettirmektir. Bu vadide her yıl atılan adımlarla 1931 yılına kadar mühim mesafeler alınmıştır. *Köy Kanunu*, köyleri ayrı ayrı idarî manevî şahsiyetler haline getirmek itibarile bu adımların en bellibaşlılarındandır. Tam teşkilâtlı nahiyelerin her yıl çoğaltılması da maliye, adliye, posta ve telgraf, tapu gibi idare şubelerini halkın ayağına kadar götürmek, resmî işleri kolaylaştırmak ve milletin hükûmeti her dakika *hizmete amade (Res. 85) olarak yanıbaşında* görmesini temin gayesini gütmektedir [2].

Millî mücadele yıllarında ve inkılâp tatbikatı yıllarında Türk dahiliyecilerinin hizmetleri kayde lâyıktır. Bilhassa posta ve telgraf memurlarının İstiklâl Harbi sırasındaki fedakâr gayretleri herzaman takdir ve sitayişle anılacaktır.

---

[1] Teşkilâtı Esasiye Kanunu, madde 69, fıkra 2.

[2] Saltanat memurları kendilerini halktan ayrı ve yüksek imtiyazlı bir sınıf gibi telâkki ederlerdi. Halkın kendi kendini idare etmesi demek olan Cümhuriyette böyle bir telâkki *en büyük kanun ve ahlâk cürümlerindendir.* Cümhuriyette cümhurreisi başta olmak üzere hükûmet ricali, meb'uslar ve memurlar her an halkın içindedirler *(Res. 87).* Mütemadiyen memleketi dolaşarak işleri ve ihtiyaçları tetkik etmeyi en tabiî ve iptidaî vazife bilirler. Saltanat idaresinde bir valinin ve herhangi bir memurun devre çıkması fevkalâde bir hâdise, *büyük bir fedakârlık ve ödenilmez bir lûtuf* gibi gösteriliyordu. Mutlakıyet devri gazetelerinden aldığımız şu parça, bu hususta fikir verebilir.

"..... valisi devletlû ... paşa hazretleri bidayeti memuriyetlerinden beri efkârı madeletdisarı cenabı cihanbaniye tevfiki hareketle ıslahatı umuru mülkiye ve tahsili bakaya ve iştikmali istirahatı ahali ve fukara kaziyei nafıasında dikkat ve itina eylemekte bulunduğu ve geçen sene dahi tahkiki ahvali ahali niyeti hayriyesile dahili eyalette bulunan kazahayi mülhakayi geştüküzarlarında eyaleti mezkûre muhasebecisi İzzetlû

TÜRKİYE CÜMHURİYETİNİN HARİCÎ SİYASETİ

Osmanlı siyaseti, ecnebi devletlerin Osmanlı Hükûmetinin dahilî işlerine daimî surette karışmalarına *boyun iğmek* siyaseti idi. Osmanlı ülkesi de her suretle ecnebi devletlerin *istismar faaliyetine daimî saha* idi. Osmanlı topraklarında servet ve refah kazanan ecnebiler, Türk kanunlarının ve Türklerin *üstünde* kalabilirlerdi. Gümrükler, memleket zararına ecnebi eşyası için *açık kapı* idi. Ecnebiler Türklerden *az vergi* verirlerdi. Mahkemelerimiz, ecnebi tebaasını, müstakillen *muhakeme edemezlerdi.* Ecnebilerin kanun ve devlet önünde vaziyeti Türk vatandaşlarına faik idi. *Haricî siyaset te işte bu ağır şartların tesiri altında bulunuyordu.*

Umumî Harp sonunda, osmanlı siyaseti Türkiyeyi taksim eden "*Sevr*„ Muahedesine imza koymakla büsbütün yabancı boyunduruğuna girmeği kabul etmiş oldu. Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin *osmanlılıktan devraldığı* haricî siyaset vaziyeti bu idi.

Cümhuriyetin, (1920) yılından başlıyan haricî siyaseti iki devreye taksim olunabilir.

Birincisi, Millî Mücadele ile mütevazi olarak Sevr Muahedesini yıkmağı istihdaf eden *İstiklâl Harbi devresi* dir ki Lozan Muahedesine kadar devam eder.

Lozan Muahedesi, Sevr Muahedesine ve onun daha ziyade ağırlaştırıldığı kapitülasyon siyasetine *kat'î ve mutlak* surette nihayet verir.

Lozandan soraki Cümhuriyet siyaseti, muhasım devletlere

Zülkifl Beyefendiyi kaymakam bırakarak avdetlerine kadar mirimumaileyh muhasebecilik işine sekte ve halel getirmedikten başka kaymakamlık umurunu dahi berveçhi dilhahı âli hüsnü idare eylemiş olduğu misillû bu kere dahi valii müşarünileyh hazretleri malı miri bakayasının tahsili zımnında Ferik Saadetlû Ömer Paşa Hazretleri refakatile *miktarı kâfi asakirinizamiye ve neferatı zaptiye (Res. 86) istishap ederek* mahı halin üçüncü pazar günü hareket ve azimet buyurmuş oldukları cihetle eyaleti mezkûre ahalisi sayei madeletvayei hazreti padişahide böyle *huzur ve rahatını* devlet ve milleti uğrunda terkle ıslahı ahvali ahaliye sarfı nakdinei himmet ve icrayi adil ve hakkaniyet eylemekte olan bir valiye nail oldukları dolayı berayi şükraniyet duayi temadii eyyamı ömrü ikbali tacidarinin tekrarına müsaberet eyledikleri iş'aratı mahalliyeden nümayan olmuş ve doğrusu müşarünileyh hazretlerinin bu suretle ifai farizei memuriyete müsaraat şayanı teşkekür mevaddan bulunmuştur „. İstanbulda münteşir *"Ruznamei Cerideı Havadis"*, 26 Eylûl 1865 / 25 Rebiülâhır 1281 tarihli nüsha.

kabul ettirilen istiklâl sulhünün inkişafını takip eder. Türkiye Cümhuriyeti haricî siyasetinin esas hedefi *yurtta sulh, cihanda sulhtür.* Cümhuriyet Hükûmeti, başka devletler karşısında, kendi siyasetinin istiklâline hürmet edilmesini büyük bir hassasiyetle istediği ve memleketin millî haklarına yabancıların dokunmasına tahammül edemediği kadar, başka devletlerin de hakkına ilişmez.

Cümhuriyet Hükûmeti yurtta sulh gayesini gerek komşularile, gerek uzak ve yakın diğer devletlerle samimî dostluk münasebetlerinin daima inkişafına çalışmakla temin ve idame eder. Bu maksatla etrafımızdaki komşuların hemen hepsi ile *dostluk ve ademi tecavüz muahedeleri* aktetmiştir. Ademi tecavüz muahedesi, devletlerin biribirlerine tecavüz etmiyeceklerine dair mütekabil taahhütte bulunmaları demektir. Cümhuriyet Hükûmeti, *cihan sulhünü idame ve takviye için* samimî olarak faaliyet sarfından geridurmaz.

Millî hakları hariçte saydırmak, millî hudutların emniyetini daima arttırmak, memleketin haricî ticaretini genişletmek, Türkiyenin milletler arasındaki mevkiini lâyık olduğu en yüksek ve şerefli derecelerde tutmak ve daima daha çok şereflendirmeğe çalışmak cümhuriyet haricî siyasetinin güttüğü esas vazife gayeleridir.

V

DİNÎ, HUKUKÎ İNKILÂP VE ISLAHAT

A. DİNİN DEVLETTEN AYRILMASI (LÂİK DEVLET)

DİN VE DEVLET Türk tarihinin en eski devirlerine bakılırsa görülür ki, Türk Milleti din ve itikat ile devlet ve siyaset işlerini biribirinden ayırmak lüzum ve ehemmiyetini *çok erken* anlamıştır. Bu, büyük bir fikrî tekâmül eseri idi. Ortaasyada, Çinde ve ilâ... milâttan binlerce yıl evel kurulan Türk devletlerinde, herkes dininde, itikadında serbest idi. Eski zamanlarda Avrupaya geçmiş Türklerden, nispeten yakın sayılabilecekler arasında, meselâ Hunların, Kumanların, Avarların ilâ... istilâ ettikleri sahalar halkını dinlerini değiştirmeğe zorladıkları veya *din ile devleti biribirine karıştırdıkları görülmemiştir.* Gerçi zaman zaman muhtelif devirlerde dini siyasete alet gibi kullanmak cereyanları başgöstermiş, hükümdarların yabancı kültürlere uyarak devlet reisliği yanına bir de ruhanî reislik kattıkları, kendilerini ilâhların vekili ve hatta bizzat ilâh sattıkları olmuştur. Fakat bu dalâlet, bu akılsızlık ergeç millî felâketler getirmiş, böyle davalara alet edilen devletlerin *batması* ile nihayetlenmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu, din ile devlet işini karıştırma hatasının Türk tarihindeki *en son kurbanı* dır. Osmanlı Saltanatının sayısız hataları içinde, her türlü millî inkişaf yollarını sımsıkı kapamış olması itibarile bu hatayı *başta saymak* doğru olur.

Osmanlı Devletinden Türk Cümhuriyetine miras kalan dertlerden izalesi belki en çetin görünen de bu idi. Asırlardanberi yalnız merkezî bir şekil halinde değil, kadıları, şer'î

mahkemeleri, müderrisleri ve medreselerile köylere kadar bile kök vermiş bir teşkilât halinde bulunan "teokrasi„ yi kaldırmak ve *modern devlet* mefhumunu en pürüzsüz mahiyetile tamamlamak için haricî gailelerin büsbütün kalkmasını beklemek, mürteci unsurlarla menfaati bozulacakların milleti zehirlemelerine fırsat ve vesile vermemek lâzımgeliyordu.

Gazinin, Birinci Büyük Millet Meclisinin ilk günlerinde kabul ettiği ve ilk teşkilâtı esasiyemiz sayılması lâzımgeldiğini daha evel söylediğimiz, takririndeki prensipler arasında devletin dini hakkında hiçbir kayit yoktu. 20 Kânunusani 1921 tarihli Teşkilâtı Esasiye Kanununa yine devletin dini hakkında madde koydurulmamış olmakla beraber *mutaassıp ve muhafazakâr zümrenin ısrarı üzerine* yedinci maddeye "şeriat hükümlerinin tenfizi Büyük Millet Meclisinin vazifelerinden olduğu„ nu ifade eden birkaç kelime girmiştir. Gazinin mukavemete çalıştığı bu ısrarın derecesi Büyük Nutkun şu cümlelerinden anlaşılır:

"İlk Teşkilâtı Esasiye Kanununu hazırlıyanlara bizzat riyaset ediyordum. Yapmakta olduğumuz kanunla, "ahkâmı şer'iye" nin bir münasebeti olmadığını anlatmaya çok çalışıldı. Fakat bu tabirden, kendi zuumlarınca, bambaşka mana murat edenleri ikna mümkün olmadı [1]."

1924 Teşkilâtı Esasiyesinde ise, cümhuriyetin ilânından hoşnut olmıyan ve bunda bütün hurafelere, ve batıllara karşı yürüyecek kararların pişdarlığı manasını sezen ayni zümrenin daha bir zaman için tatmini ve Teşkilâtı Esasiyede "cümhuriyet„ in kolaylıkla tespiti düşüncesile "devletin dini islâm dinidir„ hükmünü taşıyan ikinci madde kabul edilmişti.

"Kanunun gerek ikinci ve gerek 26 ıncı maddelerinde, zait görünen ve yeni Türkiye Devletinin asrî karakterile kabili telif olmıyan tabirler, inkılâp ve Cümhuriyetin o zaman için, beis görmediği tavizlerdir."

"Millet, Teşkilâtı Esasiye Kanunumuzdan, bu zevaidi ilk münasip zamanda kaldırmalıdır [2]."

Filhakika yeni Türkiye Devleti bünyesinde manasız kalan bu zait tabirler çok zaman geçmeden kalktı ve Teşkilâtı Esasiyemiz bugünkü *lâik ve mütekâmil* şeklini aldı.

---

[1] "Nutuk„, sahife: 435 *(Lüks tabı S. 510)*
[2] » » 436 *(„ „ S. 512)*

OSMANLI DEVLETİNDE HUKUK VE ADLİYE

Lozan Muahedesi *adlî kapitülasyonları* filen kaldırdı. Bu, millî zaferin kıymetli neticelerinden biri idi. Zira adlî istiklâl, millî istiklâl mefhumunun en ehemmiyetli unsurlarındandır. Bir devletin tekâmül derecesini tayinde en emin ve hassas ölçü vasıtası *adalet* cihazıdır. Adliye, Osmanlı Saltanatında en fazla ihmal edilmiş sahalardan biri idi. Osmanlı teceddüt devrinin başlangıcı sayılan *tanzimat devresinde* hemen bütün devlet işlerinde olduğu gibi, adlî ve hukukî sahada dahi tutulan *yarım tedbir* yolu eski müesseselerin yeni bir kıyafetle yaşamasına ve memleketimizde hakikî inkılâbın yarım asırdan fazla gecikmesine sebep olmuştur.

Saltanatın meşrutiyet sonlarına kadar devam eden ıslahat teşebbüsleri neticesinde hukuk sahasında ortaya koyabildiği eser, ayrı ayrı hukuk menşelerinden alınma esasların muvaffakıyetsiz bir telifinden başka bir şey değildi. Bir tarafta elinde bulunan yarı arap, yarı islâm hukukundan yoğrulmuş bir kanunlar mecmuası "*Mecelle*„ diğer tarafta bundan on üç buçuk asır evel Arap Yarımadasında çöl hayatı geçiren insanların içtimaî bünyelerine ve ihtiyaçlarına tekabül etmek üzere tertip edilmiş bir hukuk "*şeriat*„... Bunlardan birinciyi tatbik edenler, yani Adliye Nezaretinin mahkemelerinde hüküm verenler büyük bir ekseriyet itibarile, hele bu nezaretin ilk teşkil edildiği zamanlarda hemen kâmilen *mektep mezunu olmıyan* hâkimlerdi. İkincisi ise munhasıran *medrese* tahsili görmüş, asrın icaplarından ve fikrî terakkilerinden tamamen gafil *kadı efendi*lerin elinde bulunan şer'iye mahkemelerinde tatbik olunuyordu. Evlâtlık, babalık, akrabalık, evlenme, boşanma, miras ve saire gibi umumiyetle aile hukukuna ait meseleler bu mahkemelerde asırlarca evel yaşamış birtakım imamların hiçbir zaman kanun şeklini almamış köhne ve iptidaî içtihatlarına ve sözlerine istinat edilerek birçok garip merasimle hükümlere bağlanırdı. Memleketteki hıristiyan unsurların, aile hukukuna ve şahsî hükümlere müteallik işleri *kendi ruhanî müesseselerinde* görüldüğü gibi, ecnebi tebaaları da o gibi davalarını *konsoloshaneleri* vasıtasile ve tabiiyetinde bulundukları yabancı memleketin kanunlarına göre hallederlerdi. Türk

Milletinin haysiyeti için en ağır zincirlerden biri olan adlî kapitülasyonlar böyle idi.

Mecelle içinde akla, mantığa, ilme, hayata, hakikaten uygun bir kayit vardı ki, "zamanın değişmesile hükümler de değişir„ diyor ve yenilik için, yeni hayat, yeni ihtiyaç için eski hükümlerin değiştirilmesini kabul ediyordu. Fakat bu madde çok uzun zamanlar, bilhassa *şer'iye mahkemeleri* faaliyetinde değişiklik amili olamamıştır. Umumî Harp içinde meşrutiyet idaresi bir aralık *aile hukuku kararnamesi* adıyle evlenme hukukuna ait bazı yenilikler koymağa çalışmış ise de, bunlar, bütün Osmanlı ıslahatı gibi çok yarım mahiyette olduktan başka, Umumî Harbin bitmesi ve İttihat ve Terakkinin sukutu üzerine Hürriyet ve İtilâfçılar tarafından *derhal* kaldırılmıştı. İşte yeni Türk Devletine kalan osmanlı hukuk ve adalet cihazı bu hal ve vaziyette idi.

ŞER'İYE VE EVKAF VEKÂLETİLE ŞER'İYE MAHKEMELERİNİN KALKMASI

Gazi, 1922 Martında Büyük Millet Meclisinin üçüncü yıldönümü dolayısile, irat ettiği mühim nutukta, askerî, idarî, siyasî bütün millî vaziyetlere ve meselelere ayrı ayrı temas ettiği sırada, adliye için biraz evel sözü geçen *Mecelle* hükmünü hatırlatarak: **"Adlî siyasetimizin temel esası zamanın değişmesi ile hükümlerin dahi değişmesi lâzımgeleceği inkâr olunamaz kaidesidir"** dedi. Bu, münasip vakti gelir gelmez adliyemiz, asrın, zamanın ihtiyaçlarına en uygun şekle konulacaktır demekti.

Bir yıl sora, 1923 yılı 8 nisanında, yeni intihap dolayısile neşrettiği *9 umdenin* hukuka müteallik maddesinde, artık zafer tahakkuk etmiş ve tatbikat fırsatları yakınlaşmış olduğundan, fikirleri hazırlamak için daha açık söylemekte beis görmedi. Hepsi birden bir siyasî program teşkil eden umdelerin bir maddesinde:

"Kanunlarımız millî ihtiyaçlara ve hukuk ilminin telkinatına göre yeni baştan **ıslah ve ikmal olunacaktır.**

Bilcümle kanunların tanziminde, her nevi teşkilâtta millî hakimiyet esasları **dahilinde hareket olunacaktır."** kararını ilân etti. Bu cümlelerden, adlî ve hukukî inkılâp ve ıslahatın yakın olduğu, *teokratik* sistemin ve *ıskolastik* metodun tamamile bırakılarak *demokratik* esaslar dahilinde *millî bünyeye ve ihtiyaca en uygun* yeni şekillerin tedvin edileceği sara-

hatle anlaşılmıştı. Bu şekillerin neler olacağı hakkında büsbütün açık söylenmemiş olmasının sebebini de Büyük Nutukta buluyoruz:

"Bu meseleleri programa koyarak, vaktinden evel, cahil ve mürtecilerin, bütün milleti zehirlemeğe fırsat bulmalarını muvafık görmedim. Çünkü bu meselelerin, münasip bir zamanda hallolunabileceğinden ve milletin binnetice memnun olacağından kat'iyyen emin idim [1]."

Nihayet, bu münasip zaman geldi. Lozan Sulhü imza edilmiş, haricî gaile ortadan kalkmıştı. Büyük Reis, Hilâfetin ilgası bahsinde söylenildiği üzere, memlekette birkaç ay süren bir seyahat yaparak tetkikatta bulunmuş, İzmirde en büyük kumandanların iştirakile tertip edilen harp oyunlarını idare etmişti; işte kat'î kararı orada verdi. Bunu kendilerinden dinliyelim:

"Harp oyunu münasebetile İsmet Paşa *(Res. 88)*, o esnada Millî Müdafaa Vekili bulunan Kâzım Paşa *(Res. 89)* da İzmire gelmişlerdi. Erkânıharbiyei Umumiye Reisi Fevzi Paşa da zaten orada bulunuyordu. Hilâfetin ilgası lüzumunda kanaatlerimiz mutabık idi. Ayni zamanda, Şer'iye ve Evkaf Vekâletini de ilga ve tedrisatı tevhit etmek kararında idik.

"1924 Martının birinci günü Meclisin tarafımdan küşadı icap ediyordu. 23 Şubat 1924 günü Ankaraya avdet etmiştik. Orada da icap eden zevatı kararımdan haberdar ettim.

"Mecliste bütçe müzakeresi devam ediyordu. Hanedan tahsisatı ve Şer'iye ve Evkaf Vekâleti bütçeleri üzerinde tevakkuf edilmek lâzımdı. Arkadaşlar, maksada müteveccih beyanat ve tenkidata başladılar. Müzakere ve münakaşa idame ettirildi [2]."

Ertesi gün (1 Mart 1924), Gazi Mecliste verdiği bir nutukla meseleleri ortaya koydu. Bu nutukta dahilî, haricî bütün devlet işlerine müteallik kısımlar arasında din ve hukuk sahalarında yenileşme lüzumunu kuvvetli surette ifade eden ve tedrisatın tevhidine, yani medreselerin ilgasına temas eyliyen parçalar vardı. Hukuk ve adliyeye ait cümleler şunlardır:

"Teşkilât ve ıslahatı adliyeye verdiğimiz ehemmiyeti nasıl ifade etsek azdır. Gerçi bütçenin bugünkü halinde adliye için

[1] "Nutuk", sahife: 437 *(Lüks tabı, S. 521)*
[2] "Nutuk", sahife: 513 *(Lüks tabı, S. 598)*

mühim menabi ayrılmıştır ve bu menabi mütemadiyen arttırılacaktır. Fakat, bundan daha mühim olan nokta, adlî telâkkimizi, adlî kanunlarımızı, adlî teşkilâtımızı, bizi şimdiye kadar şuurî, gayrişuurî tesir altında bulunduran, asrın icabatına gayrimutabık rabıtalardan bir an evel kurtarmaktır (bravo sesleri, alkışlar).

"Millet, her mütemeddin memlekette olan adlî terakkiyatın memleketin ihtiyaçlarına tevafuk eden esaslarını istiyor. Millet seri ve kat'î adaleti temin eden medenî usulleri istiyor (alkışlar). **Milletin arzu ve ihtiyaçlarına tâbi olarak adliyemizde her türlü tesirlerden cesaretle silkinmek ve seri terakkiyata atılmakta asla tereddüt olunmamak lâzımdır** (alkışlar).

"Hukuku medeniyede, aile hukukunda takip edeceğimiz yol, ancak medeniyet yolu olacaktır (bravo sesleri). **Hukukta idarei maslahat ve hurafelere merbutiyet, milletleri uyanmaktan meneden en ağır kâbustur. Türk Milleti üzerinde kâbus bulunduramaz!** (şiddetli alkışlar) [1]."

Bu nutuk, Millet Meclisinde derin bir heyecan uyandırdı. Teceddüt taraftarı büyük ekseriyetin heyecanı memnuniyetten ilerigeliyordu. Bir gün sora (2 Mart 1924) te Hilâfetin ilgası teklifi ile ayni zamanda Şer'iye ve Evkaf Vekâletinin ilgası ve tedrisatın tevhidi teklifleri de fırka grupunda müzakere edildi. Teklifler kabul olundu. Ertesi gün (3 Mart 1924), ayni teklifler Millet Meclisi ruznamesine girdi. Müzakere orada da hararetli oldu ve beş saat sürdü. Nihayet, saydığımız müesseselerin hepsi birden kalktı. *3 Mart 1924 günü* dinin devletten ayrılmasında, cümhuriyetin lâikleşmesinde en büyük adımın atıldığı gün olmak itibarile inkılâp takvimimizin ehemmiyetli yapraklarından birini teşkil eder. (Türkiye Cümhuriyetinin lâikleşmesinde ikinci ehemmiyetli safha olan medreselerin ilgası ile tedrisatın tevhidinden, maarif ve terbiye sahasındaki ıslahat faslında bahsedilecektir).

HUKUKÎ İNKILÂBIN BÜYÜK İNKILÂPÇI TARAFINDAN İZAHI

Hukukî inkılâbımızın ana esaslarına ait hazırlıklara başlandığı sıralarda Ankara Hukuk Mektebinin açılış merasimi vesilesile Gazi Reisin ilk Millet Meclisi binasında, söylediği kıymetli nutuk, hukuk sahasında yenileşmenin lüzum ve ehemmiyetini ve yenileştirilmede güdülecek yolu

[1] Büyük Millet Meclisi, 1 Mart 1924 zabıtları.

vukuf, kuvvet, serahat ve belâgatle anlatır. Vecizelerle dolu bu nutuktan alınan şu parçalar hukuk inkılâbı başlangıcının tarihte yaşıyacak vesikalarıdır:

"...Senelerdenberi devam eden Türk inkılâbı, mevcudiyetini ve zihniyetini içtimaî hayatının mebnası olan yeni hukuk esaslarında tespit ve teyit etmek çaresine tevessül eylemiştir.

"Türk inkılâbı nedir? Bu inkılâp kelimenin vehleten ima ettiği ihtilâl manasından başka, ondan daha geniş bir tahavvülü ifade etmektedir.

"Milletin, mevcudiyetini idame için fertleri arasında düşündüğü müşterek rabıta, asırlardanberi gelen şekil ve mahiyetini değiştirmiş, yani millet, *dinî ve mezhebî irtibat yerine Türk Milliyeti rabıtasile* efradını toplamıştır.

"Millet, beynelmilel umumî mücadele sahasında hayat ve kuvvet sebebi olacak ilim ve vasıtanın ancak muasır medeniyette bulunabileceğini sabit bir hakikat olarak umde ittihaz eylemiştir.

"Elhasıl, millet, saydığımı tahavvüllerin ve inkılâpların tabiî ve zarurî icabı olarak umumî idaresinin ve bütün kanunlarının ancak dünyevî ihtiyaçlardan mülhem ve ihtiyacın tebeddül ve tekâmülü ile tebeddül ve tekâmül etmesi esası olan dünyevî bir idare zihniyetini hayat şartı addetmiştir.

"Eğer yalnız altı sene evelki hatıralarınızı yoklarsanız, devletin şeklinde, millet fertlerinin müşterek rabıtasında, kuvvet medarı olacak medeniyet yolunun takibinde, elhasıl bütün teşkilât ve ihtiyacatını istinat ettirdiği ahkâm noktai nazarından büsbütün başka esaslar üzerinde bulunduğumuzu tahattur buyurursunuz.

"Altı sene zarfında Büyük Milletimizin hayat cereyanında vücuda getirdiği bu tahavvüller, herhangi bir ihtilâlden çok fazla, çok yüksek olan muazzam inkılâplardandır.

"Çok milletlerin kurtuluş ve yükseliş mücadelesinde mütehevvir oldukları görülmüştür. Fakat bu tehevvür, Türk Milletinin şuurlu tehevvürüne benzemez.

"Bahsettiğim büyük inkılâp yolunda Türk Milletinin şimdiye kadar sarfettiği mesai, dahilî ve haricî erbabı kaste karşı yorulmaz, yıpranmaz mücadeleler içinde evel emirde Türk Millet ve Devletinin yeni mevcudiyet şeklini filen meydana çıkarmak

uğrunda geçmiştir. Şimdi, vücuda gelen büyük eserin zihniye tini, ihtiyaçlarını tatmin edecek yeni hukukî esasları ve yeni hu kukçuları vücuda getirmek için teşebbüs almağa zaman gel miştir.

"...Cümhuriyet Türkiyesinde eski hayat kaideleri, eski hukuk yerine, yeni hayat kaidelerinin ve yeni hukukun kaim bulunmuş olması bugün tereddüt kabil olmıyan bir emrivakidir. Bu emrivaki, sizin kitaplarınızda ve tatbik sahasına geçecek kanunlarda ifade ve izah olunacaktır.

"Talebe Efendiler ve hukuk müntesibi Efendiler!

"Yeni hukuk esaslarından, yeni ihtiyaçlarımızın talep ettiği kanunlardan bahsederken "her inkılâbın kendisine mahsus müeyyidesi bulunmak zarurîdir" hikmetine, yalnız bu hikmete işaret etmiyorum; beyhude bir sitem temayülünden nefsimi tahzir ederek, fakat Türk Milletinin muasır medeniyetin vasıtalarından ve feyizlerinden müstefit olmak için en az üç yüz senedenberi sarfettiği gayretlerin nekadar elemli ve ıstıraplı manialar karşısında boşa gittiğini kemali teessür ve intibahla göz önüne alarak söylüyorum.

"Milletimizi inhitata mahkûm etmiş ve milletimizin feyyaz sinesinde devir devir eksik olmamış olan teşebbüs erbabını, ceht ve himmet erbabını en nihayet meftur ve münhezim etmiş olan menfi ve kahir kuvvet şimdiye kadar elinizde bulunan hukuk ve onun samimî muakkipleri olmuştur. Belki ağır ve cesurane olan tarihî müşahedemin güzide heyetiniz içinde ve Cümhuriyet Hükûmetinin bugün hizmetlerinden istifade etmekte olduğu kıymetli memurlar ve hâkimlerimiz içinde kimsenin hayretini mucip olmıyacağına eminim. Bununla beraber maksadı biraz daha izah için müsaade buyurmanızı rica ederim.

"Beynelmilel umumî tarihin cereyanında Türklerin 1453 zaferini yani İstanbulun fethini tasavvur buyurunuz. Bütün bir cihana karşı İstanbulu ebediyen Türk camiasına maletmiş olan kuvvet ve kudret, takriben ayni yıllarda icat edilmiş olan matbaayı Türkiyeye kabul için hukuk erbabının meş'um mukave metini iktihama muktedir olamamıştır.

"Köhne hukukun ve müntesiplerinin matbaanın memleketimize girmesine müsaade etmeleri için üç yüz yıl müşahede ve

tereddüt etmelerine ve leh ve aleyhte pek çok kuvvet ve kudret sarfetmelerine ıstırar hâsıl olmuştur.

"Eski hukukun çok uzak ve çok eski bir devrini ve müntesiplerini intihap ettiğime zahip olmayınız. Eski hukukun ve onun müntesiplerinin yeni inkılâp devremizde bizzat bana çıkardıkları müşkülâttan misal getirmeğe kalksam, sizi tasdi etmek tehlikesine maruz kalırım.

"Fakat bilirsiniz ki, Türkiye Büyük Millet Meclisinin doğuş zamanlarında onun bugünkü mahiyet ve vaziyetini hukukî esaslara ve ilmî esaslara uygunsuz sayanların başında en meşhur hukukşinaslar bulunuyordu. Büyük Millet Meclisinde, hakimiyetin kayıtsız ve şartsız millette olduğunu ifade eden kanunu teklif ettirdiğim zaman, bu esasın Osmanlı Kanunu Esasisine mugayeretinden dolayı muarızı bulunanların başında yine eski ve fazileti ilmiyesi (!) ile milleti iğfal eden maruf hukukşinaslar bulunuyordu.

"...Bu hadiseler inkılâpçıların en büyük, fakat en sinsi can düşmanı, çürümüş hukuk ve onun biderman müntesipleri olduğunu gösterir.

"Milletin hummalı inkılâp hamleleri esnasında sinmeğe mecbur kalan eski kanunî ahkâm, eski hukuk erbabı, himmet erbabının nüfuz ve ateşi yavaşlamağa başlar başlamaz derhal canlanarak inkılâp esaslarını ve onun samimî muakkiplerini ve onların aziz mefkûrelerini mahkûm etmek için fırsat beklerler.

"...Büsbütün yeni kanunlar vücuda getirerek eski hukuk esaslarını temelinden sökmek teşebbüsündeyiz... Bütün bu icraatta mesnedimiz, milletin istidat ve kabiliyeti ve kat'î iradesidir. Bu teşebbüslerde arkadaşlarımız, yeni hukuku bizimle beraber bahsettiğim mahiyette anlamış olan güzide hukukçularımızdır.

"Umumî hayatımızın yeni hukukî esasları nazarî ve tatbikî sahada tecelli ve tahakkuk edinciye kadar geçecek zamanı temin eden bizzat milletimiz ve onun inkılâbındaki yorulmaz ve yıpranmaz kuvvet olacaktır."

TÜRK MEDENÎ KANUNU

Asrın bütün icabatına uygun, mazinin paslarından, zincirlerinden tamamile münezzeh yeni bir *medenî kanun* kabulü, millî hayatın serbest inkişafına doğru en hayırlı inkılâp merhalele-

rinden biridir. Bununla, millî istikbal yolu üzerindeki manialar silsilesinin en sarp ve çetin istihkâmları kat'î surette düşürülmüş oldu.

Bu yeni kanunumuz, hukuk ilminin son nazariye ve düsturlarına uygun ve dünya medenî kanunlarının hepsinden üstün olan İsviçre Medenî Kanununun aynidir. Büyük Millet Meclisinde müttefikan kabul tarihi 17 Şubat 1926 dır. Fakat hazırlığı 1924 yılında başlamış, memleketimizin hukuk âlimlerinden 26 kişinin 14 ay süren devamlı çalışmasile ikmal edilmiştir. Maddeleri izah eden şerhler ayrıca 46 kişilik bir heyet tarafından büyük bir cilt halinde hazırlanmıştır.

Böylece, teokratik saltanat rejimini yaşatmak ve kuvvetlendirmek için Türk Milletinin içtimaî hayatına din namına zorla aşılanmış *dar ve iptidaî* hukuk esasları ortadan kalkmıştır.

Osmanlı Saltanatının gerek mutlakıyet, gerek meşrutiyet devirlerinde şahsî hukuk ve aile hukukuna müteallik şeriat kaidelerinin beynelmilel kaidelerden tamamen aykırı olması dolayısile memleketimizde yaşıyan *gayrimüslim ekalliyetlerin* bu gibi hukuk meselelerinde kendi dinlerinin hükümlerine uyduklarını ve davalarını kendi cemaatlerinin ruhanî müesseselerinde gördürdüklerini daha evel söylemiştik. Devlet mefhumile uyuşması imkânsız *bu hukukî muhtariyeti* Lozan Muahedesi müzakerelerinde bile kaldırtmak mümkün olamamıştı. Lozan Muahedesinin 48 inci maddesi Türkiyede, müslüman olmıyan ekalliyetlerin şahsî hükümlere ve aile hukukuna ait işlerini kendi örf ve âdetlerine göre halledebilmelerine müsait bulunuyordu. Türk Medenî Kanunu, muasır medenî kanunlar arasındaki yüksek kıymeti ile bu vaziyeti de düzeltmiştir.

Hakikaten, Medenî Kanunumuz Büyük Millet Meclisince kabul edilir edilmez, musevî Türklerden başlıyarak ortodoks, katolik, gregoryen Türkler gibi islâmlık haricinde muhtelif din ve mezhep mensupları ayrı ayrı mahzarlarla hükûmetimize müracaat ederek Lozan Muahedesindeki haklarından vazgeçtiklerini, kendilerinin de müslüman Türk vatandaşları gibi *yeni Medenî Kanunun hükümlerine tâbi tutulmalarını* rica etmişlerdir. Bu rica terviç olunmuş ve böylece Türk Medenî Kanunu millî vahdetin tekâmülüne de hizmet eylemiştir.

TEŞKİLÂTI ESASİYE KANUNUNUN DİN VE DEVLET AYRILIĞI ESASINA GÖRE TADİLİ

Dinin devletten ayrılması hususunda yapılan inkılâp hareketlerine rağmen Teşkilâtı Esasiye Kanununda lâik cümhuriyet esasına zıt hükümler 1928 Nisanının başlarına kadar değiştirilmeden kalmıştı. Büyük Reisin 1927 Teşrinievelinde Büyük Nutkunun sonlarına doğru Teşkilâtı Esasiye Kanunumuzdan bunların kaldırılması hakkında yaptığı tavsiyenin yerine getirilmesi zamanı artık gelmişti. Millet bunu istiyor ve bekliyordu. Nihayet 1928 yılı Nisanının 5 inci perşembe günü Cümhuriyet Halk Fırkasının Meclis Grupu toplanarak bu meseleyi görüştü. Teşkilâtı Esasiyenin bu noktadan tadiline *ittifak ile* karar verdi. Ayni gün mesele Büyük Millet Meclisine götürüldü. Teşkilâtı Esasiye Encümeninde yapılan tetkiklerden sora Büyük Millet Meclisi 10 Nisan 1928 de, içtimada bulunan 269 azasının *ittifakı ile* tadilleri kabul etti. Tadiller eski şekillerile birlikte şunlardır:

İkinci madde: Türkiye devletinin dini, dini islâmdır, resmî dili türkçedir, makarrı Ankara şehridir.

Bu madde birinci fıkranın kaldırılmasile şöyle oldu: "*Türkiye devletinin resmî dili türkçedir, makarrı Ankara şehridir.*„

Yirmi altıncı madde: Büyük Millet Meclisi ahkâmı şer'iyenin tenfizi, kavaninin vaz'ı, tadili, tefsiri, fesih ve ilgası, devletlerle mukavele, muahede ve sulh akti, harp ilânı, muvazenei umumiyei maliye ve devletin umum hesabı kat'î kanunlarının tetkik ve tasdikı, meskûkât darbı, inhisar ve malî taahhüdü mutazammın mukavelât ve imtiyazatın tasdik ve feshi, umumî ve hususî af ilânı, cezaların tahfif veya tahvili, tahkikat ve mücazatı kanuniyenin tecili, mahkemelerden sadır olup kat'iyet kespetmiş olan idam hükümlerinin infazı gibi vezaifi bizzat kendi ifa eder.

Bu maddenin baş tarafındaki "*ahkâmı şer'iyenin tenfizi*„ fıkrası kaldırılmıştır.

Bunlardan başka cümhurreisi ile meb'usların millet huzuru demek olan Büyük Millet Meclisinde, her intihap yenileştikçe yaptıkları *yemin* şekli de, ayni gün değiştirilmiştir. 1924 Teşkilâtı Esasiyesine göre bu yemin şekilleri şöyle idi:

Madde 16, "Meb'uslar„— "Vatan ve milletin saadet ve selâmetine ve milletin bilâkaydü şart hakimiyetine mugayir bir gaye takip etmiyeceğime ve cümhuriyet esaslarına sadakatten ayrılmıyacağıma *Vallahi.*„

Madde 38, "Cümhurreisi„ — Reisicümhur sıfatile cümhuriyetin kanunlarına ve Hakimiyeti Milliye esaslarına riayet ve bunları müda-

faa, Türk Milletinin saadetine sadıkane ve bütün kuvvetimle sarfı mesai, Türk Devletine teveccüh edecek her tehlikeyi kemali şiddetle men, Türkiyenin şan ve şerefini vikaye ve ilâve ve deruhde ettiğim vazifenin icabatına hasrı nefsetmekten ayrılmıyacağıma vallahi.„

Bu iki maddenin sonundaki "vallahi„ kelimesi yerine "*namusum üzerine söz veririm*„ andı geçmiştir. 10 Nisan 1928 denberi dinin, hakikatte hiçbir suretle emretmediği bu yemin şekli yerine söylediğimiz gibi *şahsî namus andı* kabul edilmiştir. Her Türk namusu üzerine verdiği sözden dönmektense ölmeği tercih eder.

MİLLÎ VAKIFLAR UMUMÎ İDARESİNİN LÂİKLEŞMESİ VE TEKÂMÜLÜ

Evkaf, Türk Milletinin hudutsuz eyilik ruhuna ve cemiyet hayatı telâkkisindeki emsalsiz tekâmülüne canlı şahit teşkil eden bir *içtimaî yardım* müessesesidir. Vakıflar milletimizin, hastalar, yoksullar, yetimler gibi herhangi bir felâkete uğramış cemiyet fertlerinin yardımına koşmak hususunda olduğu kadar, *ilim ve irfana, terakki ve umrana* hizmet sahalarında da nekadar yüksek hayır ve fedakârlık duygularile yoğrulmuş olduğunu gösteren abidelerdir.

Türkün hayır yapmak, cemiyet namına kendi varından ve varlığından fedakârlıkta bulunmak meziyeti bütün tarihte her milletten yüksek olmuştur. Hayır müesseseleri ve teşkilâtı dünyanın, hiçbir yerinde *türk ülkelerinde olduğu nispette* şümul ve inkişaf göstermemiştir. Atalarımızın, para veya mülk iradı vasiyet ederek hizmete çalıştıkları sahaların yalnız isimlerini gözden geçirmek, bizdeki cemiyet ruhu kemalini takdire yeter. Türk vakıflarına mevzu teşkil eden sahalar şunlardı:

Kütüphaneler, camiler, mektepler, sular, yollar, köprüler, yoksullar için imaretler, yolcuları barındırmak ve doyurmak için misafirhaneler, kârvansaraylar, akıl hastalıklarına kadar her türlü hastalıklar için hastaneler, bakım yurtları, yetim çocukları okutmak ve yetiştirmek için müesseseler, kadın, erkek esirleri kurtarıp azat etmek, ödemekten âciz borçluları borçtan ve hapisten kurtarmak, yetim, fakir ve kimsesiz çocukları bayramlarda giyindirmek, mektep çocuklarını yılın muayyen günlerinde gezintilere götürerek ziyafetler vermek için para vakıfları, deniz seferlerinde kazaların önüne geçmek için deniz fenerleri, kara ve deniz ticaretlerini

korumak için lüzumlu yerlerde istihkâmlar, sahil kaleleri ve saire...

Vakıfların inhitatı — Bu kadar güzel maksatlar için o kadar büyük fedakârlıklarla kurulmuş olan vakıflar, Osmanlı Saltanatının, son asırlarında, idaresizlikler ve büyük hırsızlıklar yüzünden *inhitata* uğramıştı. Sultanlar, bazı vakıfların mütevelliliğini kendi mallarına tasarruf eder gibi, saray mensuplarına vermek, şehzadelere ve hatta kendilerine bağışlamak suretile hastanın, yoksulun, yetimin hakkına el atmak yolunu tutmuşlardı. Gitgide, vakıflar hayır maksadı için bir gelir kaynağı olmaktan çıkarak, *saltanat uşaklarının eğlence ve sefahet masraflarını* ödemeğe yarar müesseseler halini almıştı. Millet, bu vaziyet karşısında artık hayır işleri için vakıf idaresine emniyet edemez ve mal vasiyet eyliyemez hale gelmişti.

Nihayet bundan yüz yıl kadar evel hamiyetli birkaç devlet adamının gayret ve ısrarile, Osmanlı Devletindeki vakıfların hiç olmazsa gerikalanını kurtarmak, *büyük bir millî servet olan vakıfları* kolay çalınmaz bir hale getirmek için *Evkaf Nazırlığı* kurduruldu. Fakat vakıflar üzerinde tam ve ciddî bir devlet murakabesi kurabilmek yine mümkün olmadı. Doğmasile ölmesi bir olan 1876 Meşrutiyeti ile 1908 Meşrutiyeti de vakıfların kurtulması için ciddî esaslar koyamadı. Meşrutiyetin son yıllarına doğru Evkaf Nazırlığının İstanbulda yaptırdığı birkaç yeni binaya rağmen Türkiye Devleti, vakıfları *hazin bir harabe ve bir yığın enkaz* halinde teslim aldı.

İstiklâl Harbi sıralarında evkaf — Yeni Türk Devleti evkafı evvelâ Şer'iye Vekâletine bağlamış ve bu Vekâletin adına "*Şer'iye ve Evkaf Vekâleti*" demişti. Bu vaziyet 3 Mart 1924 tarihine kadar sürdü; harp ve ihtilâl halinin müsait olabildiği derecede ıslahata çalışıldı.

Cümhuriyetin ilânından sora evkaf — Vakıfların ıslahı yolunda asıl ciddî hareket Cümhuriyetin ilânından sora başlar. Bunun birinci merhalesi Hilâfetle birlikte Şer'iye ve Evkaf Vekâletinin ilgası olduğu daha evelki bahislerde söylenmişti.

Türkiye Cümhuriyetinde vakıflar idaresine verilen ehemmiyetin birinci delili bunların umumî bir müdürlük halinde doğrudan doğruya *Başvekilliğe* bağlanmasıdır. Bundan sora-

dır ki, vakıflarımız artık "şeriat hükümleri„ adı altında bin türlü teviller, tefsirler ve tezvirlerle hususî menfaat oyunlarına alet olmaktan kurtuldu; milletçe vakıflar tesisinde güdülmüş olan eyi maksatları temine yarayabilecek şekle girdi.

Şunun, bunun eline geçmiş vakıfların meydana çıkarılması, harap olmağa yüz tutmuşların tamiri ve yeni gelir kaynakları tesisi suretile *Türkiye Cümhuriyetinde beş altı yıl içinde eski vakıfların hakikî varidatı beş altı misline çıktı.*

Osmanlı Devletinde vakfın emlâki üç seneden fazla müddetle kiraya verilmezdi. Daha fazlası için şer'iye mahkemelerinin bir sürü *satsatalı, uzun merasimle* kararlar vermesi lâzımdı. Bundan başka, vakıf mallardan hatta bir tek ağacın satılabilmesi için, evvelâ şer'iye mahkemelerine gitmek ve şeriate uymak gayretile icat edilmiş *gülünç tertipler ve oyunlarla* hüküm almak, sora bu hükmü padişaha tasdik ettirmek icap ederdi; fakat iş bu kadarla kalmaz, ferman yeniden şer'iye mahkemesinden geçerek *şeriate* muvafık olup olmadığı tayin edilirdi. İşte vakıfların harap olmasında başlıca amil bu iki usul idi. Vakıf mülkü, yalnız üç yıl için kiralayan adam, üç yıl sora başkasına yaraması muhtemel olan bir binaya tamir ve ihya masrafı yapmağı göze alamadığından, akarlar bakımsız kaldığı gibi, satış merasiminin *çıkmaz yol denecek mertebedeki güçlüğü* de, gelir getiremiyecek hale düşmüş vakıfların, elden çıkarılarak daha eyi gelir getirecek hale konulmasına mâni oluyordu. Türkiye Cümhuriyetinde *Umumî Müdürlüğe* kanunla salâhiyet verilmek suretile bu mahzurlar kaldırıldı.

Osmanlı Saltanatında çürüyen millî servetlerden biri de, atalarımızın, yine hayır maksatları için, *doğrudan doğruya para olarak* vakıf kıldıkları büyük sermayelerdi. Bu para sermayelerinin aslına hiç ilişilmiyerek yalnız işletilmelerinden alınacak gelirin sarfı şarttı. Halbuki bu koca hayır sermayesi, hakikatte değeri olmıyan birtakım rehinler, beş parasız züğürt kefillerle, çok defa şer'iye mahkemelerinin hükümlerile, *saraya ve meşihat mensuplarına* bir daha gerialınmıyacak surette kaptırılarak eritilmişti. Bu bir buçuk milyonluk paradan Cümhuriyet, ancak *180.000* liralık miktarı kurtarabilmiş, bu miktar beş altı yıllık dikkatli idare ile *yarım milyondan fazlaya* yükseltilmiştir.

Millî vakıflar Türkiye Cümhuriyetinde süratle tekâmül ediyor. Umumî hayır cemiyetlerine, belediyelere, hastanelere yardımlar gittikçe artıyor, umran vadisindeki faaliyet asırlardanberi görülmemiş mertebelere varıyor*(Res. 90)*; her eyi iş ve hizmet sahasında Evkafın hayırlı siması kendini gösteriyor.

B. YENİ TÜRK DEVLETİNİN ADLÎ TEKÂMÜLÜ

ANKARA HUKUK MEKTEBİNİN AÇILMASI

Osmanlı Saltanatında iş başında bulunan hâkimlerin beşte üçünü mektep mezunu olmıyanlar teşkil ediyordu. Yeni Türk Devleti, bir taraftan kanunları ıslaha ve muasırlaştırmağa çalışırken, diğer taraftan da yeni kanunları tatbik edebilecek, yeni mefhumları kavrıyabilecek bir adliye nesli yetiştirmek ihtiyacında idi. Bu ihtiyaç ilk günlerdenberi hissedilmişti. Anadolunun ortasında bir darülfünun yapmak ve buna bir hukuk fakültesile başlamak millî devletin bellibaşlı emellerinden biri idi.

Daha İstiklâl Harbinin bitmemiş olduğu zamanlarda Gazi, Büyük Millet Meclisinde verdiği büyük ve resmî bir nutukta hâkimlerin lâzımgelen vasıflarla yetişmelerini ve adliyemizin kuvvetlenmesini temin için bir hukuk fakültesi tesisinin Meclisçe tasvip edilerek 1922 yılı bütçesine lâzımgelen tahsisatın konmuş olduğunu bildirmişti. Gazi bu nutkunda :

"... Bizim milletimiz ve hükûmetimiz adalet fikri ve adalet zihniyeti noktasından hiçbir medenî kavimden dun değildir. Belki tarih bu noktada yüksek olduğumuza şehadet eder. Binaenaleyh bizim dahi hukukî mevzuatımızın, bilcümle medenî devletlerin kanunî müdevvenatından nakıs olması caiz değildir.

"... Hâkimlerin ve adliye mensuplarının hizmetlerinin şerefile mütenasip mümtaz liyakate malik bulunmaları adliyemizin ruhu mesabesindedir [1]." demişlerdi. Bütçeye tahsisatı konmuş olmasına rağmen hukuk fakültesi hazırlanmakta olan büyük taarruz için para ihtiyacının artması dolayısile açılamadı.

Zafer, sulh, ve siyasî inkılâplar bu teşebbüsü daha bir

[1] Gazinin 1 Mart 1922 nutku, T. B. M. M. zabıtları.

zaman geciktirdi. İstanbulun istirdadı ve *İstanbul Hukuk Fakültesi* nin memleket için hukuk ve adliye unsurları vermeğe başlaması da, ihtiyacı bir mertebe tatmin etti. Fakat adliyemizin süratle tekemmülü, bilhassa çıkarılan ve çıkarılacak yeni kanunlara derhal intıbakı için İstanbul Fakültesinin yetiştirdikleri kâfi gelmiyordu. *Ankara Hukuk Mektebinin* açılmasına takaddüm eden ihtiyaç duyguları ve fikirleri bunlardı.

Nihayet Ankara Hukuk Mektebi bizzat Gazinin riyaset ettiği büyük bir içtimada, kıymetli nutuklar ve heyecanlı merasimle açıldı (5 Teşrinisani 1925). *(Res. 91)*

Gazi, daha evel bazı parçalarını yazdığımız mühim nutkunun sonlarında **"Cümhuriyetin müeyyidesi olacak bu büyük müesseseyi açışta duyduğum saadeti hiçbir teşebbüste duymadım, ve bunu izhar ve ifade ile memnunum"** demişlerdi.

Ayni zamanda Adliye Vekâletinin tayin ettiği esaslar, verdiği direktifler dairesinde hukuk âlimlerinden mürekkep heyetler, yeni kanunlar külliyatını hazırlamağa çalışıyorlardı. Bunlar, başta daha evel bahsettiğimiz Medenî Kanun olmak üzere Ceza Kanunu, Kara Ticareti Kanunu, Deniz Ticareti Kanunu, Hukuk ve Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu, İcra ve İflâs Kanunu gibi herbiri başlıbaşına büyük birer eser teşkil eden kanunlardı.

ADLİYEDE YENİ KANUNLAR

İlk mücadele günlerindenberi, kanunların muasır ihtiyaçlara uygun şekle konulması lüzumu ve konulacağı daima söylenmiştir. Fakat inkılâp tarihimizde bunların artık tatbikat sahasına geçirilmesi zamanının gelmiş olduğunu kat'î ve müspet olarak müjdeleyen sözleri, Büyük Millet Meclisinin yedinci faaliyet yılı dolayısile Gazinin irat ettiği nutukta buluyoruz:

"Muhterem Efendiler,

"Cümhuriyet adliyesinin tekâmülü memnuniyetbahş bir seyir takip etmektedir. Muamelâtta emniyet ve sürat için ittihaz olunan tedbirler müspet neticeler vermektedir.

"Cümhuriyet adliyesine mensup olanların en küçük memurlarına kadar ilmen kifayeti ve cümhuriyet mefkûresini haiz olmaları için sarfolunan gayret memnuniyeti muciptir. Bir taraftan ilmî kifayeti temin eden müesseselere ehemmiyet verirken, di-

ğer taraftan cümhuriyet adliyesinin müstenidatı olacak *kanunların bir an evel vücuda getirilmesine* bakılmalıdır.

"Geçmiş idarelerden müdevver kifayetsiz kanunlarla geçirdiğimiz senelerde umumî hayatın maruz kaldığı müşkülât iktiham olunabilmiş ise, bu, milletimizin cümhuriyete olan sarsılmaz tabiî alâkasından ve cümhuriyet idaresinin esasındaki kuvvet ve kudrettendir. Fakat kifayetsiz kanunların devamına müsaade etmek yüzünden milletin maruz bulunduğu müşkülâtın bir an evel izalesi tehiri kabil olmıyan zaruriyat cümlesindendir.

"Âli Meclise takdim edilecek olan Ceza Kanunu, Medenî Kanun ve Ticaret Kanununun bu içtima devresi esnasında tedvin ve neşrolunmasındaki müstaceliyeti bilhassa ifade etmek isterim.

"Umumî hayatımızı yeni baştan tanzim edecek olan bu esasî kanunlar muasır medeniyetin kanunları zümresinden olmak tabiîdir.

"... Asrıhazır ihtiyaçlarına muvafık kanun yapmak ve onu eyi tatbik eylemek umran ve terakki esbabının en mühimlerindendir [1]."

1 Teşrinisani 1925 te söylenmiş olan bu nutuktan sora artık bugünkü adliye cihazımızın bünyesini teşkil eden mühim kanunlar biribiri ardınca yürüdü. Daha evel de sayılmış olan *Borçlar Kanunu, Ceza Kanunu, Kara Ticareti Kanunu, Deniz Ticareti Kanunu, Hukuk ve Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu, İcra ve İflâs Kanunu* külliyatı 1930 yılına kadar dört yıl içinde sıra ile tamamlandı ve Cümhuriyet adliyesinin kanunları, en son ilim düsturlarına istinat eden mükemmel bir mecmua halini aldı.

Bozkurt-Lotüs davası — 1926 Ağustosunun başında *Lotüs* isimli bir fransız vapurunun *Bozkurt* adlı Türk vapurunu batırması ve sekiz Türkün ölümüne sebep olması dolayısile çıkan davanın iki devletten hangisinin mahkemelerinde görüleceği ihtilâfı Türk hukukçuluğu için eski devirlerde misli görülmemiş bir muvaffakıyetle neticelenmiştir. "Lahey Beynelmilel Adalet Divanı" iki tarafın hukukî nazariye ve iddialarını dinledikten sora *Türk tezinin haklı olduğu* kararını vermiştir.

[1] Büyük Millet Meclisinde, 1 Teşrinisani 1925.

Emlâk ve Eytam Bankası Kanunu — Yeni kanunlar serisinde sayılmağa lâyık olanlardan biri de "*Emlâk ve Eytam Bankası*" Kanunudur. Reisleri ölen ailelerin haklarını korumak, öksüzlerine bıraktığı malların eyi idare edilmesini düşünmek şüphesiz mütekâmil cemiyetlerin vazifeleri cümlesindendir. Osmanlı Saltanatında "Eytam ve Eramil" ismile bir yetimler ve dullar idaresi vardı; o devletin en karmakarışık dairelerinden biri de bu idi; teşkilât ve nizamlar öksüzlerin haklarını korumaya, menfaatlerini çoğaltmaya kifayet edemiyordu. Cümhuriyetimiz, en halkçı idare olmak haysiyetile hayattan çekilen vatandaşların millete yadigâr ve emanet bıraktıkları öksüzler hakkının korunması işine hassasiyetle alâkadar bulunduğundan ilk icraatı arasına bu işi koydu. (Eytam ve Eramil) idaresinin Cümhuriyete kadar sürünüp gelmiş muamelelerini teftişten geçirdikten, tasfiye ettikten sora, öksüzler hesabına ve menfaatine işliyecek bir banka kurdu. Evvelâ şunun bunun eline geçmiş öksüz paraları faizlerile birlikte kurtarıldı. *Eytam ve Emlâk Bankası* adını taşıyan 20 milyon lira sermayeli yetimler bankası büyük bir müessese halinde, 1926 haziranındanberi kurulmuş bulunuyor.

Hâkimlerin ve adliye mensuplarının kıyafeti — Hâkimlerin ve bütün adliye mensuplarının fesli, sarıklı, cüppeli, setreli, şalvarlı, pantolonlu karmakarışık kıyafetlerile mahkeme heyetlerimiz ve adliye memurlarımız gülünç ve garip bir manzara gösteriyordu. 3 Nisan 1924 tarihli kanun ile buna nihayet verildi. Ayrıca bir kıyafet talimatnamesi yapıldı. Hâkimlerin, müddeiumumîlerin, avukatların, mübaşirlerin vazife esnasında giyecekleri resmi kıyafet ayrı ayrı tespit olundu *(Res. 92, 93)*.

Avukatlar, barolar — Osmanlı Devletinde avukatlık intisabı için hiçbir şart aranmıyan bir sokak mesleği halinde idi. Muayyen bir tahsili olsun olmasın, her istiyen avukat sıfatını takınarak mahkeme karşısına çıkabiliyordu. Eskiden *davavekilliği* denen avukatlık, bu nizamsızlık yüzünden adeta bir yalancılık, şerirlik, tezvircilik mesleği diye tanınmağa başlamıştı. Halkın haklarını, kanun ve hukuk ilmi esaslarına göre müdafaa. haklıya muzaheret mesleği olan avukatlığın uzun bir tahsil ve mümarese hayatı ile elde edilebilecek yüksek bir mertebe olduğu hiç hesaba alınmıyor, bu şartlara göre yetişmiş olan hakikî meslek müntesiplerinin hakkı korunmuyordu.

Avukatlık bir taraftan hususî kanun ile birçok kayıtlara ve şartlara bağlandığı gibi, *baro teşkilâtı* ile de avukatlık mesleğinin şeref, haysiyet, nizam ve intizamı sağlam esaslara dayanmış oldu. Baro olan yerlerde *avukatlık hakkı* ancak kanun şartlarını tamamen haiz ve baroda kayıtlı olanlara inhisar ettirildi. Baro teşkilâtı olmıyan yerlerde ise, avukatlık edeceklerin yine kanunî şartlar dairesinde Adliye Vekâletinin bir mezuniyet vesikasile ve adliye murakabesi altında iş görmeleri mecburiyeti konuldu. 1931 yılına kadar 47 merkezde baro teşkilâtı yapıldı.

Hâkimler ve mahkemeler — Osmanlı İmparatorluğunda memleket hudutları şimdikinin belki dört mislinden fazla iken, mahkemelerin sayısı Türkiye Cümhuriyetinin mahkemelerinin *yarısı kadar bile* yoktu. O zaman, hâkimlerin *beşte üçünden fazlası* mektepsiz iken, 1931 yılına kadar mektepsizlerin sayısı *onda birden aşağı* indirildi. Hâkimlerin ve bütün adliye müntesiplerinin refahlarını temin yolunda Cümhuriyet en zengin memleketler derecesinde ve bunların bazılarından çok ileride fedakârlıklara katlandı. % 300 e kadar arttırılan maaşlar oldu. Lozan Muahedesi mucibince muvakkat bir zaman için adliye müşavirliğinde bulunmuş olan tanınmış ecnebi mütehassısı İspanyalı Mösyö "*Faloş* = Faloche„ vazifesini bitirerek memleketi terkederken hâkimlerimiz için şu sözleri söyledi:

"Türk hâkimleri dünyanın en namuskâr adliye memurlarından sayılabilirler; bu hakikati ben kendimi işittirebileceğim her yerde yüksek sesle söyliyeceğim."

C. KADIN HUKUKU

OSMANLI SALTANATI KANUNLARINDA VE İÇTİMAÎ HAYATINDA TÜRK KADININ MEVKİİ

Osmanlı Saltanatı mutlakıyetinin, gittikçe ağırlaşan baskısı bilhassa *türk kadınlığını* ezmekte çok ileri gitmişti. Ortazamanda yetişmiş bazı arap-islâm imamlarının içtihatları esas alınarak ve istenildiği gibi tefsir edilerek *türk kadını birçok insanlık haklarından* mahrum edilmişti. Kadın artık umumî hayattan tamamen çekilmiş, okuyup yazması, fikir ve irfanca inkişaf etmesi ayıp ve günah sayılır hale gelmişti. Bir kadının umumî içtimalarda,

müsamerelerde görünmesi veya meselâ halk muvacehesinde konuşması şöyle dursun, bir kitap çıkarması, bir mecmuada edebî veya ilmî yazı yazması bile dinsizliğe, ahlâksızlığa delil tutulur olmuştu. Eline *Kuran* dan, *Muhammediye*, *Ahmediye* ve *Mevlût* gibi dinî mahiyette manzum veya mensur birkaç kitaptan başka bir kitap alan kadınların kâfirliğine ve baştan çıkmış olduğuna hükmedilirdi. Bütün aile hukukunda kadın, erkekten *aşağı* tutuluyordu. Kadın, evinde yüksek avlu duvarları ve sıkı pencere kafesleri arkasında güneş ışığından ve hayat sesinden uzak yaşatılıyordu. Evinden dışarı çıktığı zaman ise, *çarşaf* denilen bir örtüye baştan ayağa kadar bürünür *(Res. 94)*, yüzünü *peçe* dedikleri bir siyah tülle kapatırdı. Bu çarşaf, bir torbaya benzerdi; peçe nekadar kalın olursa, o kadar makbul görülür, ince peçe kullanan kadınların iffetinden şüphe edilirdi. Çarşafın arasından kadının eli hatta parmağının ucu görünmemek lâzımdı. Kızlar varacakları ve bütün hayatlarını beraber geçirecekleri erkekleri *görmeden ve tanımadan* evlendirilirlerdi. Bir erkek, *dört kadınla* birden evlenebiliyor, hatta bazan fazla olarak o zamanki dilde "müstefrişe„ denilen birçok *odalık* lar da alabiliyordu [1].

[1] Osmanlı Saltanatının son asrında kadınlık hakkındaki fikirlerin ne halde olduğunu o zamanlara ait olarak aynen aşağıya aldığımız yazı pek açık gösterir. Bu makale 1869 (hicrî 1286) yılında İstanbulda *kadın hukukunu müdafaa* etmek üzere ve "Muhadderat için gazetedir„ kaydile çıkmaya başlamış olan "*Terakki*„ gazetesinin birinci sayısında basılmıştır:

"Rical ve nisa min haysüssure yekdiğerine beraber ve min haysülintifa ahadihümanın âhare ihtiyacı mukarrer ise de Cenabı Halikı Zülcelâlin sınıfı ricale ihsan buyurduğu mezit kudret ve kiyaset iktızası ve "Erricalü kavvamune alennisa„ hükmü âlisi veçhile erkekler bittabi kadınların idare ve terbiye ve emri infak ve iaşelerine müekkel ve memur oldukları gibi kadınlar dahi mazereti bedeniyeleri yani derkâr olan aciz ve nehafetleri icabınca vasıtai taayyüş olan kespü kâr zımnında bizzarur ihtiyar olunacak amali şakka ifasından tabiî muaf olarak yalnız hükmü celili mezkûr üzere müdir ve mürebbileri olan zevçlerine hüsnü hizmet ve itaat ve çocukların emri tedip ve terbiyelerine kendi rahatlarını feda edercesine dikkat ve daha sair umuru beytiyeye nezaret etmeğe memurdurlar.

"İşbu dekayika mebni şeriati garrayi islâmiyede kadınlar hakkı riyaset ve imamet (padişahlık) ve ikamei hudut sırasında şahitlikten mahrum edilmiş ve hukuku irsiye hususunda dahi inas zükûrdan dun addolunmuştur.

"Cüsse ve nasiyei hallerinin şehadeti veçhile derkâr olan acizlerine binaen iktidar ve istikameti efkârca anlar elbette erkeklerden dun ol-

Bu zamanlar, Türk kadını için hakikî bir zindan, facia ve ıstırap devridir. Osmanlı Saltanatının Meşrutiyet devrinde bu karanlık biraz açılmağa başladı. Fakat bütün memlekete nispetle inkişaf pek mahdut şehirlere ve pek mahdut muhitlere munhasır kaldı.

Kadının içine atıldığı bu istibdat ve esaret hayatının türklükle, *Türk içtimaî düsturlarile* hiçbir alâkası yoktu. Saltanatın kendisi için dayanılacak kuvvet haline getirdiği taassup ve irtica bunu yabancı kültürlerden alarak Türk hayatına tatbik gayretine düşmüştü. İrtica zorbalığının kuvveti arttıkça yenilik ve uyanış cereyanlarına gösterilen zulmün ve düşmanlığın en büyük payı kadınlığa ayrılıyordu.

Halbuki, Türk Milleti, manevî kültürü en yüksek bir millet olmak itibarile kadının erkeğe müsavi hakkını, kadının cemiyet hayatındaki muhterem *arkadaşlık ve yurt kardeşliği* mevkiini binlerce yıldanberi ve her milletten 'evel tayin etmiştir. Tarih, buna dair misaller, vesikalarla doludur. En eski zamanlarda bile hakan buyrukları "*hatun ve hakan buyururlar ki...*„ sözlerile başlardı. Ortaasya devletlerinde ve Anadolu Etilerinde kadınların devlet reisi, kumandan oldukları, mahkemelerde hâkimlik ettikleri tarihçe malûmdur.

Bazı islâm felsefecileri, Ortazaman sonlarına kadar gelen hıristiyan felsefecileri gibi, hep kadının hakkı aleyhinde bulunmuşlar ve bu dinlere kadınlar için birçok boyunduruk hükümleri ve esasları koymuşlardır.

Türkler, islâm dinini kabulden sora da kadının hak ve hürriyetini korumakta uzun müddet devam etmişlerdir. Osmanlı Saltanatı zamanındaki bütün tazyiklere, kâfirlik tehditlerine

---

dukları ve hatta kendulerinin zimamı idareleri ve emri tatlik ve tezevvüçleri min kıbelişşeri ricalin yedi idaresine müsellem olduğu halde riyaset ve imamet gibi bir makamı hakimiyette nasıl murabba nişini hükümranî ve ahkâmı müessire icrasına nasıl sebep ve badi olabilirler? Kezalik emri idareleri hamileri olan zükûra müfevvaz ve indettezevvüç zevceye mihir itası zevce farzolmasına bakılırsa inasın hakkı tevarüste zükûrdan dun olmaları dahi bir emri mutedildir. Çünki aklü adalet dahi erkeklerin o iktidarlarına göre anların hâkim ve hami olmalarını ve min küllilvücuh kadınların hakkı âcizanelerinde diriği atıfet ve himayet etmemelerini ve kezalik kadınların dahi o acizleri icabınca erkeklerin ziri sahabet ve himayelerinden ayrılmamalarını ve daima himayede geçindikleri için bazı ahkâm ve avait te zükûra siyyan olmamalarını iktıza eder. Zehî hikmeti bâliğa!„

rağmen dahi kadınlık aleyhindeki cereyan, taassup ve irtica müesseselerinin devlet kuvvetile birleşerek fazla hâkim olabildikleri *kasabalardan daha ileri geçmemiş*, köyler, kırlar, dağlar bu tesirlere sonuna kadar mukavemet etmişlerdir. Anadolu ve Rumeli köylerine hiçbir zaman çarşaf ve peçe ile kadının kapatılması zulmü girememiştir. Buralarda kadın, daima erkeğin *çalışkan bir iş ortağı* ve *samimî bir hayat arkadaşı* kalmıştır. Köylerimizde ve aşiretlerimizde osmanlı sarayının kabul ve tamim ettiği *harem* an'anesi tanınmamıştır.

Anadolu ve Rumeli Türkleri, birçok noktalarda olduğu gibi, bunda da millî kültüre sadık kalmakta sebat etmişlerdir. Bundan 600 yıl kadar evel Anadoluyu gezmiş olan arap seyyahı *İbni Batuta* kitabında Anadolu Türk kadınlığını şöyle anlatır:

"Allah, başka memleketlere ayrı ayrı verdiği güzelliklerin hepsini birden bu ülkede toplamıştır. Ahalisinin yüzü pek güzel, elbiseleri temiz, ve yemekleri nefîstir. Bu beldelerde bir zaviye veya eve insek komşu erkek ve *kadınlar* halimizi, hatırımızı soruştururlardı. *Buralarda kadınlar örtünmezler; ayrılırken gûya hısım akraba imiş gibi bize veda ederler..*„

Ayni seyyah, Kayseride Emîr Alâeddin Ertenanın refikası *Tügi Hatun*la görüştüğünü, bu kadının gayet âlim ve fazıl olduğunu, Türklerin büyük kadınlara "Ağa„ dediklerini anlatır; Anadoludan başka türklük sahalarında, meselâ Hindistanda o asırda hâkim olan Türk İmparatorlarından "*Tuğlukoğlu Mehmet*„ in sarayında, elhasıl türklüğün yaşadığı ve hâkim olduğu heryerde kadınlığın yüksek mevkiini söyler. Meselâ Kıpçak Türkleri şehirlerinden bahsederken:

"Burada acip bir hal gördüm ki, o da *Türklerin kadınlara çok hürmet etmesidir*. Bunların mevkii erkekten yüksektir. Türk kadınları *örtünmezler* ve heryerde ekseriya kocalarile beraber bulunurlar„ der.

CÜMHURİYETİMİZİN KANUNLARINDA VE İÇTİMAÎ HAYATINDA TÜRK KADINININ MEVKİİ

Osmanlı Saltanatında kadınlığımız ve daha evelki Türk kadınlığı hakkındaki küçük hulâsadan anlaşılır ki, Türk İnkılâbının kadınlık sahasındaki gayretleri millî, hakikî kültürümüzün kadın ve aile hukukuna müteallik esaslarını, yabancı tesirlerden kurtarmak maksadını güder.

Millî mücadele devam ettiği müddetçe mutaassıp ve mürteci zümrenin menfi faaliyetlerine ve halkı zehirlemelerine meydan verilmemek için *kadın hukuku, kadın hürriyeti* mevzuuna temastan mümkün mertebe sakınıldı. Fakat zafer kazanılır kazanılmaz Lozanda sulhun imzası dahi beklenilmeksizin derhal bu sahada fikirlerin hazırlanmasına, uyandırılmasına ve cidale, girişildi. İnkılâp tarihimizde bunun ilk safhasını Büyük Reisin memleketteki *1923 seyahatinde buluyoruz.*

Gazi, İzmit, Bursa, Balıkesir yolu ile gittiği İzmirde, eski gümrük binasının geniş salonunu kapıların dışına kadar dolduran halk ile konuşurken, muhtelif mevzular içinde, Türk kadınının vaziyet ve hukuku meselesine hararetle temas ediyor:

"Bir içtimaî heyet iki cinsten (erkek ve kadından) yalnız birinin asrî icapları iktisap etmesile iktifa ederse, o içtimaî heyet yarıdan fazla zâf içinde kalır. Bir millet terakki ve temeddün etmek isterse, bilhassa bu noktayı esas tutmak mecburiyetindedir.

"... Kadının en büyük vazifesi analıktır. İlk terbiye alınan yerin ana kucağı olduğu düşünülürse, bu vazifenin ehemmiyeti lâyıkıyle anlaşılır. Milletimiz kuvvetli bir millet olmağa azmetmiştir. Bugünün levazımından biri de kadınlarımızın her hususta yükselmelerini temindir. Binaenaleyh kadınlarımız da âlim ve mütefennin olacaklar ve erkeklerin geçtikleri bütün tahsil derecelerinden geçeceklerdir. Kadınlar içtimaî hayatta erkeklerle beraber yürüyerek biribirinin yardımcısı olacaklardır.

"... İslâm ve Türk tarihi tetkik edilirse görülür ki, bugün kendimizi mukayyet zannettiğimiz bin türlü kayıtlar yoktur. Türk içtimaî hayatında kadınlar ilmen, irfanen ve diğer hususlarda erkeklerden kat'iyyen gerikalmamışlardır; belki daha ileri gitmişlerdir.

"Bugün bu memleketi tetkikten geçirelim. Göreceğimiz iki safha vardır: birisi tarlalarda erkeklerle beraber çalışan, merkeplerine binerek öteberi satmak için kasabalardaki pazar yerlerine giden, oralarda bizzat yumurta ve tavuğunu, buğdayını satan ve ondan sora kendine lâzım olanları bizzat satınalarak köyüne dönen ve umumî mesaisinde kocalarına, kardeşlerine yardım eden kadınlar...

"... Efendiler, memleketimizde cehil varsa, umumîdir. Yalnız kadınlarımıza değil, erkeklerimize de şamildir. Diğer bir manzaraya; kasabalarda, şehirlerde tesadüf ediyoruz. Bu da ekseriya ecnebi romanlarında okunan kafes efsaneleridir. Şüphe yok ki bu sakim âdetleri tamim eden, saraylar olmuştur.

Son söz olarak diyorum ki, bizi analarımızın adam etmesi lâzım idi. Onlar edebildikleri kadar etmişlerdir. Bundan sora başka zihniyette, başka kemalde adamlara muhtacız. Bunları yetiştirecek olanlar bundan soraki analardır. Bu maruzatımın, istiklâl, şeref, hayat ve mevcudiyetini temin ve idame etmeği umde ittihaz eden yeni Türkiye Devletinin esaslarından birini teşkil etmesi lâzımdır ve edecektir [1]."

1923 teki bu başlangıçtan sora ikinci bir merhaleyi 1924 yılında buluruz. Dumlupınarda "*Başkumandan Meydan Muharebesi*„ nin yıl dönümü merasimindeki muhteşem nutkunda Gazi, aile ve kadın mevzuuna da temas ederek şöyle dedi:

"Medeniyetten bahsederken şunu da kat'iyetle beyan etmeliyim ki, medeniyetin esası, terakki ve kuvvetin temeli aile hayatındadır. Bu hayatta fenalık, muhakkak içtimaî, iktisadî, siyasî aczi mucip olur. Aileyi teşkil eden kadın ve erkek unsurların tabiî haklarına malik olmaları, aile vazifelerini ifaya muktedir bulunmaları lâzimedendir [2]."

Bu sözler 26 Ağustos 1924 te söylenmişti. Tam 16 gün sora, yani 11 Eylûl 1924 te 26 hukuk âliminden terekküp eden bir heyet teşkil edilerek, Türk kadınlığının hak ve hürriyet bayrağı olan "*Medenî Kanun*„un hazırlanmasına başlandı.

Üçüncü irşat ve hazırlama hareketi tam bir yıl sora 27 Ağustos 1925 te *İnebolu nutku* ile başladı. Büyük Gazimizin bilhassa tesettüre, kadının ayıp ve utanılacak bir mevcudiyetmiş gibi örtünmesine, nihayet verilmesi zamanı geldiğini memlekete ihtar eden hitabından şu parçalar bu merhalenin hedefini gösterir:

"İçtimaî hayatın esası, aile hayatıdır. Aile, izaha hacet yoktur ki, kadın ve erkekten mürekkeptir. Kadınlarımız hakkında

[1] İzmir, 3 Şubat 1923.

[2] Dumlupınar nutku, 26 Ağustos 1924.

erkekler hakkında söylediğim kadar fazla izahatta bulunmıyacağım. Yalnız bir iki kelime söyliyeceğim ve siz söylemek istediğimi derhal anlıyacaksınız.

Seyahatim esnasında, köylerde değil, bilhassa kasabalarda ve şehirlerde kadın arkadaşlarımızın yüzlerini ve gözlerini çok kesif olarak kapattıklarını gördüm. Bilhassa bu sıcak mevsimde bu tarzın kendileri için mutlaka azap ve ıstırabı mucip olduğunu tahmin ediyorum.

Erkek arkadaşlar, bu biraz bizim hodbinliğimizin eseridir. Çok afif ve çok dikkatli olduğumuzun icabıdır. Fakat muhterem arkadaşlar! kadın arkadaşlarımız da bizim gibi müdrik ve mütefekkir insanlardır. Onlara ahlâkî mukaddesatı telkin etmek, millî ahlâkımızı anlatmak ve onların dimağını nur ile, nezahetle teçhiz etmek esası üzerinde bulunduktan sora fazla hodbinliğe lüzum kalmaz. Onlar yüzlerini cihana göstersinler ve gözlerile cihanı dikkatle görebilsinler; bunda korkulacak bir şey yoktur.

Arkadaşlar, muhakkak surette telâffuz ediyorum, korkmayınız; bu gidiş zaruridir. Bu zaruret bizi yüksek ve mühim bir neticeye isal ediyor. İsterseniz bildireyim ki, bu kadar yüksek ve mühim bir neticeye vusul için lâzımgelirse bazı kurbanlar da verelim; bunun ehemmiyeti yoktur.

En mühim olarak şurasını ihtar ederim ki, bu halin muhafazasında taannüt ve taassup hepimizi her an kurbanlık koyun olmak istidadından kurtaramaz!."

Bu nutuk, kör ve batıl bir taassupla hurafeler karanlığında yaşayanlardan başka bütün memlekette, istenen ve beklenen ışıklardan birinin daha doğmuş olması sevincile karşılandı. Daha ilerde anlatılacak *fes-şapka* değişikliği de bu seyahatin zaferlerindendi.

Nihayet, daha bir yıl sora, 1926 da Medenî Kanun çıktı. Böylece Türk kadınlığı medenî haklarını tekrar kazanmış ve "*Türk ailesi*„nin hakikî temeli *yeniden* kurulmuş oldu.

Kadınlarımıza inkişaf yollarının açılması az zamanda her sahada memleket için hayırlı tesirler gösterdi. Kadın *umumî hayatta,* zamana nispetle derhal mühim mevkiler aldı. Devlet dairelerinde, bankalarda, ticarethanelerde, mekteplerde sıhhat ve içtimaî muavenet müesseselerinde, hekimlik ve hâ-

kimlikte binlerce kadınımız çalışmağa başladı. Millî yükselme gayret ve faaliyeti kadınların iştirakile hız ve kuvvet buldu.

Asırlarca kapalı tutulmasına çabalanmış kadınlığın birdenbire serbest hayata atılışı birçok müteredditleri endişeye düşürüyor ve bunun umumî ahlâk üzerinde menfi tesirler yapacağı hakkında birçoklarına korku veriyordu. Fakat Türk kadınının yaradılışındaki millî ahlâk sağlamlığı bu korkuların boş olduğunu gösterdi. *Türk kadını, bu imtihandan, başka memlekette görülemiyecek nispette şeref ve muvaffakıyetle muzaffer çıktı.*

TÜRK KADINLIĞININ SİYASÎ HAKLARI. — BELEDİYE MECLİSLERİ İÇİN İNTİHAP ETMEK VE EDİLMEK HAKKI

Medenî Kanunun kabulünden sora dört yıl kadınlarımızın umumî hayata karışmaları ve alışmaları için beklendi. Doğru olarak denebilir ki, Türk kadınının inkişafı, bu asrın en süratli ilerleyiş hareketlerinden ve en dikkate lâyık istidat ve kabiliyet tezahürlerinden biri oldu. Medenî hukukun, *siyasî hukuk* sahasına kadar genişletilmesi, Türk Cümhuriyetinin esaslı gayelerinden biri idi. Fakat hakların yanında kullanmayı bilmek, vazifelerin yanında onları ifa edebilmek te şarttır. Bununla beraber Türk kadını, bu vadide dahi tecrübe ve imtihan geçirmeğe liyakat kazanmıştı. 1930 yılında yeni *Belediye Kanunu* münasebetile kadına *belediye azası seçmek ve seçilmek* hakkı verilmesi, Büyük Millet Meclisinde, encümenlerde ve umumî celsede geçen hararetli müzakerelerden sora alkışlarla kabul edildi.

Bu, henüz bir kısım Avrupa memleketlerinde bile kadınların istihsal edemedikleri ehemmiyetli bir merhale idi.

Meb'us intihap etmek ve edilmek hakkına gelince, inkılâp, bu hususta da cins farkı gözetmemekte, bilâkis "Türk Milletinin yüksek ve derin tarihinde içtimaî hayatını her noktadan birliğe istinat ettirmiş olduğunu„ esas tutarak "kadınlarımızın belediye intihabatında olduğu gibi meb'us intihabında da siyasî haklarını kullanmaları için lâzımgelen *müsait zemini hazırlamak* azminde bulunduğunu„ ifade etmiştir.

Kadınlarımızın siyasî hakları noktasından istikbale ait hükümler Büyük Reisin 1931 yılındaki uzun memleket dolaşmasında, İzmirde yaptığı bir hasbıhal hududu içinden çıkarılabilir. Bu hasbıhalde başlıca şu esasların teselsülü görülür:

a) Vatandaşın siyasî intihaplarda *reyini kullanması* bir haktır.

b) Erkek ve kadın için ferdî ve siyasî haklar noktasından bir *fark olmamalıdır.*

c) Fakat buna mukabil *vazifeler* noktasından da *fark olmamak* gerektir.

d) O halde kadının bütün manasile siyasî haklara malik olması için her vatandaş nazarında bir şeref ve haysiyet hakkı ve bir vatan borcu olan *askerlik vazifesini* icabında filen yapabilmesi lâzımdır. Demokrasinin esas şartlarından biri olan müsavat ancak böyle tahakkuk edebilir.

e) Kadının uzvî teşekkülâtı, ruhî hali buna müsait değildir *denemez*; Türk köylü kadınının en ağır işleri yapmakta erkeklere olan mesai iştiraki ve mukavemeti malûmdur.

f) Türk tarihinde ve yakın inkılâp tarihinde Türk kadınının yaptığı *fedakârane hizmetler* doğrudan doğruya muharebe meydanlarında *yapabileceği* hizmetlerin delilleridir.

Bu noktalar üzerinde ayrı ayrı durduktan sora Gazi, "Bugün için kadının askerlik yapması bahis mevzuu olmasa bile, bütün kızlarımızın vatanın, milletin menfaatlerini müdafaa ve muhafaza edebilecek kabiliyette yetiştirilmelerinin millî terbiyede esas tutulması ve kız çocuklarımızın buna göre bedenî, fikrî ve hissî terbiyeye mazhar edilmeleri lâzımgeldiğini„ izah ve işaret buyurarak:

"Türk kadınının esasen bu cevherde olduğuna şüphe yoktur. Onun içindir ki, Türk kadınları memleketin mukadderatını millet namına idare eden siyasî zümreye geçmek arzusunu izhar ederken, milletin vatandaşlara tahmil ettiği vazifelerin hiçbirinden kendilerinin uzak bırakılacağını düşünmezler. Çünkü, vazife mukabili olmıyan hak, mevcut değildir [1]" demişlerdir.

D. DİN ESASLARINDAN SANILAN BATIL ÂDET VE AN'ANELERİN KALKMASI

FES NASIL BİR SERPUŞTU, TÜRKİYEDE NASIL YERLEŞTİ?

Fes denilen serpuş, nar çiçeğinden vişne çürüğüne kadar giden kırmızı renkte bir keçe külâhtı. Bunu külâhlıktan kurtarmak için *kalıpçı* adı verilen dükkânlarda kızgın

[1] İzmir Kız Muallim Mektebinde muallimlerle musahabe 1 Şubat 1931.

madenî *kalıplara* çekerlerdi. Fes, o zaman üstüvane şekli veya alt tarafı geniş, üstü biraz daha dar bir biçim alırdı. Bu biçimi muhafaza için fesi sık sık kalıba vurmak lâzımgelirdi. Fesin tepesinde ve tam orta yerinde bir *ibik* sivrilirdi. İbiğin ucuna püskül denilen bir deste siyah iplik takılırdı. İşte Osmanlı padişahlarının bir asra yakın bir zaman, giydirmek için Türk Milletini zorladıkları serpuş bu idi. Fes bütün dünyada, türklük aleyhine bir mizah mevzuu olmuştu*(Res. 95)*.

Fesin memleketimize ilk girişi Sultan Mahmut devrinde olmuştur. Yeniçeriliğin kaldırıldığı sıralarda, ilk defa, Enderundan yetişme Husrev Paşa isminde biri tarafından *kalyoncu* neferlerine giydirilmiştir. Husrev Paşa Tunustan getirttiği fesleri giydirdikten sora kalyoncuları *selâmlık* merasimine çıkardı. Padişah, yürüyen bir gelincik tarlasını andıran kırmızılıktan hoşlandı; ordunun, memurların ve milletin fes giymesi için fermanlar çıkardı. İşte fes Türkün başına bu suretle belâ oldu.

Garibi şudur ki, o zaman şeyhülislâm başta olarak, bütün ulema, softa ve yobaz zümreler *şer'an fesin giyilmesi caiz olmadığı* yolunda dırıltılar çıkardıklarından, şeyhülislâmın değiştirilmesine ve şiddetli tedbirler alınmasına lüzum görülmüşken aradan çok zaman geçmeden yine ayni ulema, softa ve yobaz kafileleri *fes*in din ve iman alâmeti olduğunu iddiaya başlamışlardı!..

1903 yılında Abdülhamit, süvari ve topçu askerlerine *kalpak* giydirmek istediği vakit yine şeyhülislâm ve maiyeti fes gibi mübarek serpuş dururken kalpak giyilmesinin *şeriate uygun olmıyacağını* söylemişlerdi. Bunların şeriati alet ederek muhalif oldukları şey, fes, kalpak, şapka veya elbise değil, herhangi bir *yenilikti.* En büyük kâfirlik alâmeti saydıkları fesi başka yeniliklere karşı bir iman flâması haline getirmişlerdi. Fes hakikatte dinsizliğin değil, zevksizliğin, bediî duygu eksikliğinin flâması idi.

Umumî Harp yıllarında, Osmanlı Hükûmeti, bilhassa Palestin, Suriye ve Irak çöllerinde muharebe eden askerlerin yakıcı güneşten korunması için *kabalak* denilen bir nevi başlık çıkardı. Bu da dırıltılara sebep olmakla beraber yalnız askerlere mahsus olmasından ve harp halinin sıkı idaresinden pek fazla ses çıkarılamadı.

Millî Mücadele yıllarında, Gazi sivil kıyafetle kalpak giydi. Festen hoşnut olmıyan millici münevverler de ona uydular; Anadoluda *kalpak giyimi* yayılmağa başladı.

Böylece 1925 yılı Ağustosunun sonlarına kadar gelindi.

ŞAPKA!.. GAZİNİN KASTAMONU - İNEBOLU SEYAHATİ

1925 Ağustosunun 24 üncü günü Gazi, Ankaradan Kastamonu istikametinde seyahate çıktı. Onun daima, ya düşündüğü bir mesele hakkında milletle konuşmak, yahut *karar verdiği bir yeniliği* anlatmak ve tatbik etmek için seyahat ettiği memleketçe bilindiğinden bu seferki yolculuğun ne doğuracağı merakla bekleniyordu.

Ankaradan sabahleyin gayet erken, saat beş buçukta ayrılmış ve uğurlamak için yapılmak istenen merasimin yapılmamasını, hiç kimsenin rahatsız olmamasını akşamdan söylemişti. Bu sebeple Gazinin *yola nasıl çıktığı* Ankarada görülememişti.

O gece Kastamonudan gelen telgraf haberlerinden *Büyük Rehberin,* şehirden iki kilometre mesafeye kadar yolları dolduran halkın göklere çıkan alkışları ve "yaşa!„ sesleri arasında *elinde bir panama şapkasile* otomobilinden indiği, şapkasını çıkararak halkı selâmladığı ve halkın da baş açarak onu alkışladığı öğrenildi. Havadis şimşek hızile memlekete yayıldı.

Yeni seyahatin hedefi etrafındaki tahminlerde yeri olmıyan, en az beklenen bu idi. Türkiyede dinî ve millî bir damga haline konulması için o kadar çalışılmış olan fesin bir hamlede sökülüp atılabileceği hiç kimsenin aklından geçmiyordu. Fes hiç sevilmemeksizin katlanılmasına alışılmış belâlardandı. Onun için, herkes haberi derin bir hayret içinde karşılamakla beraber, "bundan da kurtuluyoruz!„diye ferahlık duydu. *Gazinin* büyüklüklerinden biri de *millet nabzını yoklamakta, millet ruhunu tahlildeki* eşsiz hassasiyetidir.

Artık sabırsızlıkla, heyecanla beklenen tafsilât tevali etti. Gece, bütün Kastamonu halkı, fener alayı yaparak Gazinin evi önüne gelmiş, Gazi başı açık kapı önüne çıkmış, halk ta *fesleri, sarıkları, ağbanileri atarak* sürekli tezahürlerde bulunmuştu.

Ertesi gün, belediye dairesinde, Kastamonu halk teşekkülleri ve kazalardan gelen heyetlerin kabulü sırasında Gazi

ile şehir esnafından bir terzi arasında şapka inkılâbının, ilk açık söylenişi sayılması lâzımgelen şu konuşma geçti:

Gazi — (Terziye elbisesini göstererek) **Bu elbiseler, ucuz ve düz beynelmilel kıyafet mi?**

Terzi ve diğer esnaf — Evet beynelmileldir.

Gazi — **İşte görüyorsunuz, bu elbiseler ucuzdur, basittir, yerli malıdır. Ayni elbiseler kumaşından bir de kumaş serpuş yaparsınız.**

— (Esnaftan başka birine) **Fesini gösterir misin?**

Fesinin üstünde bir ağbani sarık vardı; altından da bir takke çıktı. Gazi devam etti:

"İşte takke, üzerinde fes, onun üstünde de ağbani sarık... Bunların hepsinin ayrı ayrı parası ecnebilere gidiyor. Bunu söylemekten maksadım şudur: Biz her noktai nazardan medenî insan olmalıyız. Çok acılar gördük; bunun sebebi dünyanın vaziyetini anlamayışımızdır. Fikrimiz, zihniyetimiz tepeden tırnağa kadar medenî olacaktır. Şunun bunun sözüne ehemmiyet vermiyeceğiz. Bütün Türk ve islâm âlemine bakın. Zihniyetlerini, fikirlerini medeniyetin emrettiği; tahavvül ve tealiye uydurmadıklarından ne büyük felâket ve ıstırap içindedirler.

Bizim de şimdiye kadar gerikalmamız ve en nihayet son felâket çamuruna batışımız bundandı. Beş altı sene içinde kendimizi kurtarmışsak, bu idaremizdeki tebeddüldendir. Artık duramayız, behemehal ileri gideceğiz; çünkü mecburuz. Millet vazıh olarak bilmelidir: Medeniyet öyle kuvvetli bir ateştir ki, ona bigâne kalanları yakar, mahveder. İçinde bulunduğumuz medenî ailede lâyık olduğumuz mevkii bulacak ve onu muhafaza ve ilâ edeceğiz. Refah, saadet ve insanlık bundadır!"

Belediye salonlarını dolduran halk heyetleri bu sözleri "Yaşasın fikir rehberimiz!„ diye alkışladılar.

Kastamonu terzilerinin hepsi kasket terzisi oldu. Gece ve gündüz işledikleri halde halkın istediği kadar şapka yetiştiremiyorlardı. Gazi Kastamonudan İneboluya geçti. Burada gençler:

— Siz bizden ne isterseniz isteyiniz, ona hazırız. Eğer gösterdiğiniz yol üzerinde bir lâhza tereddüt eder ve geriye gidersek, milletimizin vebali üzerimize olsun, siz bizim ör-

neğimizsiniz, reisimizsiniz, kahraman, asil ve çalışkan milletimizin kurtarıcı ve yol göstericisisiniz!

diye bağırdılar. Gazi verdiği cevapta bütün İnebolu halkının gösterdiği sevgi tezahürlerine teşekkür ettikten, şimdiye kadar yapılan inkılâplar, alınan terakki mesafeleri etrafında bir mukaddeme yaptıktan sora, millî kıyafetin ıslahı için bütün memlekete şamil bir hitap ile daha vazıh, daha kat'î sözlerini söyledi:

"Efendiler Türkiye Cümhuriyetini tesis eden Türk halkı medenidir. Tarihte medenidir, hakikatte medenidir. Fakat ben sizin öz kardeşiniz, arkadaşınız, babanız gibi size diyorum ki, medeniyim diyen Türkiye Cümhuriyeti halkı fikrile, zihniyetile medenî olduğunu ispat ve ızhar etmek mecburiyetindedir; medeniyim diyen Türkiye Cümhuriyeti halkı aile hayatile, yaşayış tarzile medenî olduğunu göstermek mecburiyetindedir. Elhasıl medeniyim diyen Türkiyenin hakikaten medenî olan halkı baştan aşağı haricî vaziyetile dahi medenî ve mütekâmil insanlar olduklarını filen göstermeğe mecburdurlar. Bu son sözlerimi vazıh ifade etmeliyim ki, bütün memleket ve cihan ne demek istediğimi sühuletle anlasın. Bu izahatımı, bir sualle tevcih etmek istiyorum; soruyorum:

"Bizim kıyafetimiz millî midir? (hayır, hayır, sadaları).

"Bizim kıyafetimiz medenî ve beynelmilel midir? (hayır, hayır, sadaları).

"Size iştirak ediyorum... Tabirimi mazur görünüz, altı kaval, üstü şişhane diye ifade olunabilecek bir kıyafet ne millidir ve ne de beynelmileldir.

"O halde kıyafetsiz bir millet hiç olur mu? Arkadaşlar, böyle tavsif olunmağa razı mısınız? (hayır, hayır, asla! sesleri). **Çok kıymetli bir cevheri çamurla sıvayarak âlem nazarına göstermekte mana var mıdır? ve, bu çamurun içinde cevher gizlidir, fakat anlıyamıyorsunuz demek musip midir? Cevheri gösterebilmek için çamuru atmak elzemdir, tabiîdir. Cevherin muhafazası için bir mahfaza lâzımsa, onu altından veya plâtinden yapmak icap etmez mi? Bu kadar açık hakikat karşısında tereddüt caiz midir? Bizi tereddüde sevkedenler varsa, onların ahmaklığına, belâhetine hükmetmekte hâlâ tereddüt mü edeceğiz?**

"Arkadaşlar,

"Turan kıyafetini araştırıp ihya eylemeğe mahal yoktur. Medenî ve beynelmilel kıyafet milletimiz için lâyık bir kıyafettir. Onu giyeceğiz. Ayakta iskarpin veya potin, üstünde pantolon, yelek, gömlek, kıravat, ceket ve bittabi bunların mütemmimi olmak üzere başta siperi şemsli serpuş, bunu açık söylemek isterim, bu serpuşun ismine şapka denir.

"Şapkaya itiraz edenler vardır. Onlara diyeyim ki, çok gafilsiniz ve çok cahilsiniz.

"Onlara sormak isterim, Yunan serpuşu olan fesi giymek caiz olur da, şapkayı giymek neden olmaz? ve yine onlara ve bütün millete hatırlatmak isterim ki, Bizans papazlarının ve hahamların hususî kisvesi olan cüppeyi ne vakit, ne için ve nasıl giydiler?"

Gazi bundan sora, *Türk aile hayatı ve Türk kadını* hakkında, herbiri az zamanda tahakkuk eden kıymetli fikirler söyliyerek, hitabesini şu cümlelerle bitirdi:

"Hanım ve Bey arkadaşlarım!

"Size malûmunuz olan bir hakikati kısa bir cümle ile tekrar arzedeceğim. Medeniyetin çoşkun seli karşısında mukavemet beyhudedir, ve o, gafil ve itaatsizler hakkında çok biamandır. Dağları delen, semalarda uçan, göze görünmiyen zerrelerden yıldızlara kadar her şeyi gören, tenvir eden, tetkik eden medeniyetin kudret ve ulviyeti karşısında Kurunuvusta zihniyetile, iptidaî hurafelerle yürümeğe çalışan milletler mahvolmağa veya hiç olmazsa esir ve zelil olmağa mahkûmdurlar. Halbuki Türkiye Cümhuriyeti halkı mütemeddin ve mütekâmil bir kütle olarak ebediyete kadar yaşamağa karar vermiş, esaret zincirlerini ise, tarihte emsali geçmemiş kahramanlıklarla parça parça etmiştir." (Şiddetli ve sürekli alkışlar).

Gazi İneboludan tekrar Kastamonuya geldi. Bu arada bazı kazaları ziyaret etti *(Res. 96)*. Heryerde yeni inkılâp ve ıslahat esasları üstünde, fikirleri aydınlattı. Kastamonuda Halk Fırkası bahçesinde, binlerce halk ile *tekkelere, zaviyelere, dervişlere, tarikatlere* dair konuşurken söz şapkaya geldi:

"İneboluda ve diğer bazı yerlerde söyledim. Bugünün mese-

lesi gibi mütalea edileceğinden burada da bahsetmek isterim. Her milletin olduğu gibi, bizim de millî bir kıyafetimiz varmış, fakat inkâr edilemez ki, taşıdığımız kıyafet o değildir. Meselâ karşımda kalabalığın içinde bir zat görüyorum (elile işaret ederek)**başında fes, fesin üstünde bir yeşil sarık, sırtında bir mintan, onun üstünde benim sırtımdaki gibi bir ceket, daha alt tarafını göremiyorum. Şimdi bu kıyafet nedir? Medenî bir insan bu acayip kıyafete girip dünyayı kendisine güldürür mü?**

"Devlet memurları ve bütün millet kıyafetlerini tashih edeceklerdir. Sıhhat noktasından ve her noktadan tecrübe edilmiş medenî kıyafeti giyeceğiz. Bunda tereddüde mahal yoktur. Asırlarca devam eden gafletin acı derslerini tekrarlamağa takat yoktur."

İşte şapka inkılâbının ilk tatbik safhası böyle geçti ve bu nutuklar o inkılâbın ilk beyannameleri kıymetini aldı *(Res. 82)*.

TARİKATLER, ŞEYHLİKLER, DERVİŞLİKLER, TEKKELER, ZAVİYELER, TÜRBELER, TÜRBEDARLIKLAR, CÜPPE VE SARIK (İLMİYE KİSVESİ)

1925 Ağustosunun 25 inden 1 Eylûle kadar süren bu seyahatin inkılâp için verimi yalnız *fes - şapka* değişikliğinden ibaret kalmadı. Fes, kendisini bir din bayrağı gibi tutmağa çalışan birçok köhne ve geriletici müesseseleri de *beraber sürükledi.* Taassup ve irticaın asırlardanberi içinde çöreklendiği nekadar yuva varsa, hepsi birden yıkıldı. Bunların mahiyetleri ile nasıl kaldırıldıklarını yine *onları devirenin* dilinden dinlemek için tekrar Kastamonu seyahatine dönmek lâzımdır. Gazi bir taraftan kıyafet hakkında değiştirilmesi ve düzeltilmesi lüzumlu noktaları anlatırken, diğer taraftan da içtimaî hayatımızı içinden öldüren, fikrî canlılığı kemiren miskinlik ocaklarını söndürmek lüzumunu da şiddet ve kat'iyetle söylüyordu.

Bu mevzular üzerindeki beyanat, Kastamonu memleket kütüphanesinde söylenen **"sarığı salâhiyettar olmıyana sardırmamalı "** cümlesile başladı.

Hakikaten o zamana gelinceye kadar sarık yalnız muayyen bir ilim sınıfı tarafından değil, her istiyen, bilhassa kendilerine din adamı, Allah adamı süsü vererek cahil halk sınıflarını daha kolay *kandırmak ve soymak* yolunu arayan sahtekârlar tarafından da sarılır olmuştu.

Gazi, İneboludan Kastamonuya dönüşünde tekkeler, zaviyeler, tarikatler, türbeler bahsine hususî bir ehemmiyetle temas etti:

"Efendiler, dedi, yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inkılâpların gayesi Türkiye Cümhuriyeti halkını tamamen asrî ve bütün mana ve eşkâlile medenî bir içtimaî heyet haline isal etmektir. İnkılâbatımızın uındei asliyesi budur. Bu hakikati kabul edemiyen zihniyetleri tarumar etmek zaruridir. Şimdiye kadar milletin dimağını paslandıran, uyuşturan bu zihniyette bulunanlar olmuştur. Her halde zihniyetlerde mevcut hurafeler kâmilen tardolunacaktır. Onlar çıkarılmadıkça, dimağa hakikat nurlarını infaz etmek imkânsızdır."

Büyük Reis, hurafelere dair misallerle tafsilât verdikten sora sözü türbelere, *yalancı evliyalara,* tarikatlere getirerek şöyle devam etti:

"Ölülerden medet ummak medenî bir cemiyet için şindir. ... Mevcut tarikatlerin gayesi kendilerine tâbi olan kimseleri dünyevî ve manevî olan hayatta saadete mazhar kılmaktan başka ne olabilir? Bugün ilmin, fennin, bütün şümulile medeniyetin parlak ışıkları karşısında filân veya falan şeyhin irşadile maddî manevî saadet arayacak kadar iptidaî insanların Türkiye medenî camiasında mevcudiyetini asla kabul etmiyorum (şiddetli alkışlar).

"Efendiler ve ey millet, biliniz ki, Türkiye Cümhuriyeti şeyhler, dervişler, müritler, mensuplar memleketi olamaz! En doğru, en hakikî tarikat medeniyet tarikatidir (sürekli alkışlar). **Medeniyetin emir ve talep ettiğini yapmak insan olmak için kâfidir. Tarikat rüesası, bu dediğim hakikati bütün vuzuhile idrak edecek ve kendiliklerinden derhal tekkelerini kapatacak, müritlerinin artık rüşte vâsıl olduklarını elbette kabul edeceklerdir."**

Gazinin nasıl konuştuğunu ve milletin muzaheretine dayanarak dediklerini birer birer nasıl yerine getirdiğini daha evelki misallerle bilenler, acı bir istihza ile biten bu şiddetli hitabenin asırlık hortlaklar halinde dünyada tutunmağa çabalayan tarikatlerin, şeyhlik ve dervişliklerin artık tekkeleri, zaviyeleri ve türbelerile birlikte son günlerini yaşadıklarından şüphe etmediler.

Ayni nutukta *resmî bir sıfat ve salâhiyeti* olmadığı halde sarık saran ve cüppe giyinenlerden de bahsedildi:

"Vazifedar olmıyan birçok insanlar görüyorum ki, ayni kıyafeti giymekte berdevamdırlar. Bu gibiler içinde çok cahil, hatta ümmî olanlarına tesadüf ettim. Bilhassa bu gibi cühelâ bazı yerlerde halkın mümessilleri imiş gibi onların önüne düşüyorlar, halkla doğrudan doğruya temasa adeta bir mâni teşkil etmek sevdasında bulunuyorlar. Bu gibilere sormak istiyorum. Bu vaziyet ve salâhiyeti kimden, nereden almışlardır?

"... Millete hatırlatmak isterim ki, bu lâübaliliğe müsaade etmek asla caiz değildir. Her halde salâhiyet sahibi olmıyan bu gibi kimselerin muvazzaf olan zevat ile ayni kisveyi taşımalarındaki mahzuru hükûmetin nazarı dikkatine koyacağım."

Gazi, bu cümleleri fese ait hitabesile idame etti. Bazı kasabalarda *kadınlarımızın yakışıksız örtünme ve erkekten kaçma* tarzları için de sözünü esirgemedi:

"Bazı yerlerde kadınlar görüyorum ki, başına bir bez veya peştamal veya buna benzer bir şeyler atarak yüzünü gözünü gizler ve yanından geçen erkeklere karşı ya arkasını çevirir veya yere oturarak yumulur. Bu tavrın mana ve medlûlü nedir?

"Efendiler,

"Medenî bir millet anası, millet kızı bu garip şekle, bu vahşi vaziyete girer mi? Bu hal, milleti çok gülünç gösteren bir manzaradır. Derhal tashihi lâzımdır."

Bütün bu hitabe bahçeyi dolduran halk tarafından baştan sona kadar hararet ve heyecanla alkışlandı; şimdiye kadarki inkılâplarda gösterilen yoldan milletçe nasıl gidilmiş ise, bundan sora da ayni yolda metanet ve süratle yürüneceğine, Gazinin her işaretinin millet için bir emir sayıldığına dair *teminatla* mukabele edildi.

Fakat, hiçbir sıfat ve salâhiyetleri olmadığı halde *imam* ve *hoca* kılığına girenler hakkında ve tekke mensupları hakkında söylenenleri Gazi, kâfi görmemişti. Bu noktalar üzerindeki fikirleri tekrarlıyarak sayıları pek çok olan bu zümre mensuplarını kararın kat'iliği ile ona uymak zarureti etrafında eyice irşat etmek istiyordu. Bunu Ankaraya dönüşte Çankırı veİskilip halk heyetlerile konuşurken yaptı:

"... Yalnız bir Diyanet İşleri Reisliği ve buna mensup müftü, imam ve hatipler vardır. Bu sınıfa ait kıyafeti tanırız. Bu işlerle muvazzaf olmayıp ta hariçte kalanların ayni kisveyi giymeleri doğru değildir. Bu gibileri kimse tanımaz ve kabul etmez.

"... Tekkeler behemehal kapanmalıdır. Türkiye Cümhuriyeti her şubede irşatlarda bulunacak kudreti haizdir. Hiçbirimiz tekkelerin irşadına muhtaç değiliz.

"Biz medeniyetten, ilim ve fenden kuvvet alıyoruz ve ona göre yürüyoruz. Başka bir şey tanımayız. Tekkelerin gayesi halkı meczup ve aptal yapmaktır. Halbuki halk aptal ve meczup olmamağa karar vermiştir.

"Tekkeler basit bir keyfiyet görünür, fakat ehemmiyeti vardır. Biz cihan ailesi içinde medeniyiz. Her noktadan medeniyetin icaplarını tatbik edeceğiz!"

HÜKÛMET KARARNAMELERİ

Gazi, 1 Eylûl 1925 te Ankaraya döndü. "Yaşa!„ diye haykıran on binlerce halk tarafından kuşatıldı (*Res. 97*); yeni inkılâbın beş altı gündür hergün gelen haberleri Ankarada hakikî bir bayram havası ve sevinci yaratmıştı. Ertesi gün Vekiller Heyeti, Büyük Cümhurreisinin Reisliği altında toplandı.

a) Tekkelerin, zaviyelerin kapatılmasına;
b) İlmiye sınıfı kıyafetine;
c) Devlet memurları kıyafetine;

dair 2 Eylûl 1925 tarihli kararnameler çıktı. Tekke ve zaviyelere müteallik kararnamede kapatılma muamelesinden başka "Türkiye Cümhuriyeti içinde hiçbir tarikat, bunlara mensup hiçbir şeyh ve derviş ve mürit olmıyacağı, bu sıfatlara ait hususî kisvelerin ve unvanların, türbe ve türbedarlıkların ilga edildiği„ tespit olunuyordu [1].

İlmiye sınıfına ait kararnamede kimlerin ilmiye kıyafeti taşıyabileceği gösteriliyor, bu kıyafetin şekli, giyenlerin tâbi olacakları şartlar tespit ediliyordu.

Devlet memurlarına ait kararnamede, ***bütün memurların şapka giyecekleri*** tasrih olunuyordu. Soradan, şapkayı bütün millete *teşmil* eden bir *kanun* da çıktı.

Zaviyelerin, tekkelerin kapatılması, tarikatlerin ilgası, işsiz güçsüz bu tembellik yurtlarında yaşayarak saf halkın din

[1] Tekkeler ve zaviyeler hakkında kararname, madde 2.

duygularını istismar eden birçok mutaassıp ve menfaatlerini irticada bulan şeyhleri, dervişleri - tabiî olarak - hoşnut etmedi. Bunlar birçok yerlerde halkı yeni inkılâplar ve Cümhuriyet idaresi aleyhine ayaklandırmağa uğraştılar. Fakat yakalanarak cezalarını gördüler. Millet bu yenilikleri az zamanda tamamile benimsedi.

BEYNELMİLEL TAKVİM VE SAATİN KABULÜ. — YENİ RAKAMLAR

Bizim, en karışık ve içinden çıkılması güç meselelerimizden biri de takvimimiz idi. Bir zamanlar yalnız ayın geçirdiği safhalara göre tanzim edilmiş olan arap takvimi kullanıldı. Ayın ilk battığı gün birinci sayılıyor, en sonda doğduğu gün sonuncu oluyor, sora tekrar ikinci defa battığı gün ayın birinci günü oluyor ve böylece devam ediyordu. Peygamberin *Mekkeden Medineye hicret yılı* bu takvimin başı kabul edilmişti. Bu çok karışıktı. Mevsimlere göre fennî surette hesaba istinat etmediği için meselâ ramazan ayı bazan yaz mevsimine ve bir müddet sora kış mevsimine tesadüf eder, yazın doğmuş bir çocuk 20 sene sora doğumunun yıl dönümünü bayramlamak istese bu takvim usulüne ve yürüyüşüne göre doğum gününün kışa tesadüf ettiğini görürdü.

Hesaplarındaki güçlük ve bir devlet idaresine verdiği karışıklık nihayet Osmanlı Hükûmetini bile bunu değiştirmeğe mecbur etmişti. O zaman hicrî esas muhafaza edilmekle beraber, güneşin devrine göre *yeni bir takvim* çıkarıldı. Devlet işlerinde, hem kamerî - hicrî hem de şemsî - hicrî tarih kullanıldı. İş büsbütün karıştı.

Bir milletin kabuğu içine çekilerek kendi kendine mücerret yaşaması halinde belki o kadar zarar vermiyecek olan bu şekil, milletler arasındaki fikrî, siyasî, malî, iktisadî temasların bu kadar artmış olduğu bir devirde yaşayamazdı. Dünya ile temas mecburiyeti, iki türlü takvimi üçe çıkarıyordu. Meselâ 1917 martı birinci gününün, 1332 şubatının 16 ıncı ve 1335 rebiülâhirinin 28 inci günlerine tesadüf ettiğini bilmek bir ihtiyaç, bir mecburiyet idi. Bir tarih kitabı okurken faraza 1 muharrem 991 hicrî yılının 15 kânunusani 1583 e düştüğünü hesapla çıkarmak icap ediyordu. Bunu yapabilmek için müteaddit takvim tahvil cetvellerine bakmak ve çetin hesap ameliyelerine dalmak zarureti vardı.

Bu mecburiyet çetrefil olduğu kadar boş ve manasızdı. Fakat Saltanat ve Hilâfetten başlıyarak sırasile kaldırıldıklarını anlattığımız taassup müesseselerinin elinde bu takvim işi de *dinî mukaddesat arasına* sokulmak gayreti güdüldüğü için bir türlü tam ve kat'î bir tedbir ile kaldırılması cihetine gidilememişti.

Nihayet 26 Kânunuevel 1926 tarihli iki kanun ile beynelmilel takvim ve beynelmilel saat kabul edilerek devletin hazine hesapları ve milletlerle münasebetleri, milletin kendi işleri noktasından uğradığı müşküller kökünden kesilip atıldı.

Yeni rakamlar. — Kullandığımız rakamlar, Cümhuriyet devrinde temas ve münasebetlerimizin birdenbire çok ileri inkişafa vardığı garp âleminde tanınmıyordu. Bu sıkı temas ve münasebet Türk vatandaşlara iki türlü rakam bellemek mecburiyeti yüklüyordu.

BEYNELMİLEL RAKAMLAR									
1	2	3	4	5	6	7	8	9	0
ESKİ RAKAMLAR									
١	٢	٣	٤	٥	٦	٧	٨	٩	٠

Avrupalıların arap rakamları dedikleri bugünkü rakamlarımız, hakikatte *Harzemli Mehmet* (Muhammet ebu Musa-el-Harzemî) adlı bir Türk tarafından yazılmış bir eserin lâtinceye tercümesile Avrupaya geçmiş idi.

Yeni rakamlarımız 1 Haziran 1928 den itibaren resmî ve umumî surette kullanılmağa başlanmıştır.

VI

MAARİF VE TERBİYEDE İNKILÂP VE ISLÂHAT CEREYANLARI

A. OSMANLI SALTANATINDA MAARİF VE İNKILÂP

TANZİMAT DEVRİNE KADAR MAARİF VE TERBİYE

Osmanlı İmparatorluğunun ilk devirlerinde devlet maarifçiliği yoktu. Muhtelif *vakıflarla* idare edilen medreseler ve müderrisler vardı. Medreselerden padişahların vakıflarile idare edilenler, tahsisatın geldiği yer, yani padişahların şahsı dolayısile devlete mensup sayılabilir. Padişahların vakıf diye tahsis ettikleri iratlar da, tabiî, hakikatte millete ait olup onlar tarafından benimsenmiş malların gelirleri idi.

Cahil padişahlar ve devlet adamları gözünde ilim ve fen gittikçe itibardan düştü. Hakikî ilim yerine dinî taassuptan kuvvet alan batıl softalık geçmeğe başladı. O devirlerin mektebi, darülfünunu demek olan medreseler de o nispette gerilemeğe yüztuttu. Riyazıyat, tabiiyat, tababet gibi ilim ve fen şubeleri körletildi. İlim ve fen âleminde yüzlerce büyük adamları sayılabilen türklük, medreselerin bu devresinde artık yüksek şöhretler yetiştiremez oldu. Türk Milletindeki ilim aşkının, heryerde olduğu gibi, Anadolu ve Rumelide dahi köylere kadar götürdüğü ve herbirini zengin vakıflarla beslediği irfan kaynakları gittikçe söndü. Tedrisat, bundan sekiz on asır evelki Ortazaman safsatalarına istinat eden ve arapça metinlerle okutulan birkaç mantık, hadis ve tefsir kitaplarına munhasır kaldı. Tanzimattan biraz evel, bazı şehirlerde "sıbyan mektepleri", yani *çocuk mektepleri* denilen

mektepler başladı. Büyük bir kısmı camiler ve mesçitler yanındaki odalarda açılan bu mektepler dahi yine çoğu Türk hayır sahipleri tarafından bağlanmış vakıf paralarile idare edilirdi. Fakat bunların da tedrisatı Kuran okumayı, namaz kılmayı öğretmekten ve namaz sureleri ezberletmekten ibaretti. Vakıfları bakımsızlıktan harap olan *sıbyan mekteplerinde* hocalar çocuklardan aldıkları para, erzak ve eşya hediyelerile geçinirlerdi. Talebe yerde otururdu. Mektebin terbiye vasıtası hocanın yanında duran uzun bir *deynek* veya başucunda asılı bir *falaka* idi *(Res. 98).*

TANZİMAT DEVRİNDE MAARİF VE TERBİYE

Medreseler ve o zamana göre bugünkü ilkmektepler demek olan sıbyan mektepleri gittikçe gerileyerek yaşamakta olmakla beraber, biribiri arkasınca gelen büyük mağlûbiyetler, Osmanlı Devletinin bünyesinde hergün kendini daha fazla duyuran yıkım sarsıntıları, yavaş yavaş, siyasî ve idarî sahalarda olduğu gibi maarif ve terbiye işlerinde de *yenilik zaruretini* tebarüz ettirmeğe başlamıştı.

“Rönesans„ın takaddümü sebebile, Avrupada yeni ve çok feyizli bir devir açılmış, ileri hareket büyük bir sürat almıştı. İlim, fen, umumî maarif yıldan yıla, aydan aya, hatta günden güne denecek bir süratle inkişaf ediyordu. Bu yürüyüşte gerikalış gitgide yalnız bir izzetinefis meselesi değil, bir millî mevcudiyet tehlikesi haline giriyordu.

Garpta maarif ve terbiye uyanıklığı, bir taraftan da iktisadî ve sınaî hayatta derin ve geniş inkılâplar neticesine varmış, bu netice Osmanlı İmparatorluğu içinde iktisadî, sınaî varlığı, millî refahı tahribe başlamıştı. Siyasî ve iktisadî inhitat biribirile yarış ediyordu. Bütün dertlerin temeli, tedrisatta, dünyadan habersiz yaşayan ve hemen munhasıran din ve ahıret esaslarına dayanan *medrese sistemi*nin hakimiyeti idi.

Bu vaziyet karşısında, *Tanzimat Devri* devlet adamlarından bazılarının gözü, ister istemez, *garba çevrildi.* Yarımyamalak ve tereddütlü olmakla beraber bazı sahalarda ıslahat teşebbüsleri yapıldı. Bu arada garp modellerine uydurulmağa çalışılmış bazı mektepler açıldı. İlk açılanlar müstacel *ordu ıslahatı* maksadını karşılıyacak mekteplerdi. Mühendis, Harbiye, Bahriye, Tıbbiye mektepleri gibi.

Daha sora vilâyetlerde *rüştiye* ve *idadiye* mektepleri açıldı.

Rüştiyelerle idadiyelerden biraz evel tedrisatı fransızca olarak "*Galatasaray*„ mektebi tesis edildi, bunun adına "Sultanî„ denildi.

Bir taraftan bunlar yapılırken, diğer taraftan da medreseler eski hallerinde devam ediyor ve Hilâfetin en büyük dinî makamı ve taassup ruhunun teşkilât merkezi olan "Şeyhülislâmlık„ maarif ve terbiye üzerindeki nüfuzunu idame eyliyordu. Tanzimat adamlarında medreseleri ne kaldırmak, *ne de hatta düzeltmek* cesareti vardı. Yeni mekteplerin ışığı ise medreselerin koyu karanlığını dağıtacak kadar canlı değildi. Bunun aksine olarak, medrese zihniyeti, mektep programlarına hüküm yürütecek kuvvet ve nüfuzda bulunuyordu. Mekteplerde din tedrisatı ve dinî terbiye en mühim mevkide tutuluyordu.

Kuran dili olmak dolayısile arapçaya türkçe kadar ehemmiyet veriliyor [1], acemceye dahi hafta derslerinde birçok saatler ayrılıyordu. Dünyanın kuruluşu, insanların yaradılışı hakkında *Tevrat hikâyelerine* uymıyan nazariyelerin telâffuzu değil, iması bile *kâfirlik* sayılıyordu. Buna cesaret edebilen muallimler veya talebeler mektepten kovulur ve softalar tarafından taşlanırdı. Bu hal Abdülhamit II. devrinin sonlarına kadar koyu ve şiddetli olarak devam etti.

---

[1] Mekteplerimizde o zamanlar arapçaya verilen ehemmiyeti ve türkçenin ne hale sokulmuş olduğunu görmek için birçok emsali arasında meşrutiyetten iki yıl evel yazılmış bir mektep kitabının mukaddemesinden bugün bizim için anlaşılması bile zor şu satırlar bir hatıra olarak okunabilir:

"Mileli muhtelife ve akvam ve kabaili mütenevvianın noktai vahidede cem'ü telifile dairei ittihat ve ittifaka celp ve ithaline rabıtai yegâne olan emri tevhit ki bilûmum şerayii salifenin nihayeti aksası ve hususile şeriati mutahharei islâmiyenin gayeti kusvası olup zavabıtı asliyesi bulunan edille ve usuli ise *lisanı fasihülbeyanı arabî* üzere bulunduğundan bilûmum ehli islâmın hasbeddiyane *lisanı celili mezkûru* bilmesi *emri lâzım* olduğu gibi, firakı muhtelifei islâmiyenin yekdiğerıle irtibat ve itilâflarını teshil ve teyit ederek âlemi islâmiyetin mihveri intizamı ve dairei diyanetin merkezi kıvamı bulunan livayi necat iltivayi Hilâfeti Kübranın zılli zalili saadet delili himayet ve sıyanetine iltica ve iltihakıyle anasırı islâmiyeyi teşyit ve tahkim ve şeairi diniyeyi temin ve takvimle Avrupanın bugünkü baisi terakkıyat ve kemalât ve medarı mübahatı olup meşhut olan asarı hayret efzasile ebnayi zamanın gözleri kamaşarak mağrur ve mübahi bulundukları ulûm ve fününun mişkâtı mücellâ ve membaı musaffası lisanı belâgat unvanı arap üzere müellef asarı arabiye olduğu meydanı bedahete vardığı halde perdei bivukufinin haylûletile o süllemi terakkiden taali ederek o mişkâtı mu-

Maarif, Tanzimat Devrinde devlet hizmetleri arasına alınarak bir *Maarif Nezareti* ihdas olundu. Devlet idaresinin, maarif inkişafını istemekle beraber fikirlerin fazla uyanmasını hoş görmeyişinden ve mutaassıp medrese zihniyet ve kuvvetine dayanışından ilerigelen irfan durgunluğu çok acı ve utandırıcı neticeler vermiştir.

MEŞRUTİYET DEVRİNDE MAARİF VE TERBİYE (1908 - 1918)

Meşrutiyet, osmanlı maarifinde nisbî bir inkişaf uyandırdı. Muallim mekteplerinin ıslahı, liseler teşkilâtı ve İstanbul Darülfünununun fakülte esasına göre yeniden teşkili, beynelmilel fikir cereyanlarına serbest kapı açılması bu devirde başlamıştır. Ancak *Meşrutiyet Devrinde* de, cehalet ve taassup otoritesi, tahakkümünü maarif ve terbiye hayatından büsbütün çekmedi. Medreseler, cahil imamlar ve kadılar yetiştiren *kara kaynaklar* halinde devam edip gidiyordu. Bir aralık bunların yeni programlarla daha fazla köklendirilmeleri için projeler bile yapıldı; Darülhikmetülislâmiye, (Medresetülkuzat=Kadılar Medresesi) unvanlı müesseseler açıldı. Bir taraftan da, yeni başlıyan türkçülük cereyanlarını benimsemiyen devlet tarafından, mekteplerde osmanlılık siyasetinin telkin ve idamesinden vazgeçilmemişti. Gençlik içinde geniş yer bulan türkçülük, siyasî sahada bazı politikacılarla mahdut hususî muhitlere munhasır kalıyordu.

Çeşit çeşit unsurlardan mürekkep Osmanlı İmparatorluğunda kök ve temel olarak, esas nüveyi ve hakikî kuvveti teşkil eden *türklük*, herbiri ayrı birer gaflet delili ve vesikası olan mülâhazalarla *ihmal ediliyordu.*

Darvinin tekâmül nazariyelerinden bahsettikleri için cezaya çarpılan talebeler, meslek ve vazifeden kovulan muallimler bu devirde de görüldü.

---

saffadan iktibası envarı füyuzat etmekten mahrum olup... doğrudan doğruya o matlaı envarı kutsiyeden tenviri uyunu iktibas etmeğe iktidarı tahsil etmeleri için *lisanı şeriat olan lehçei celilei araba* ve bu vasıta ile lisanı hilâfet unvanı osmaniye bigâne olanlar dahi kesbi vukuf ettikçe (Küllü hizbin bima ledeyhim ferihün) muktezasınca o nispette *şer'i şerife meyil ve teveccüh ve merkezi muallâyi kübraya arzuyu irtibat tezayüt ve takavvi edeceği emri zarurî olmağla.....*

Bu bir tek cümle sona ermeksizin böylece safsatayı uzatarak sayıfalarca sürmektedir. (Maarif Nezaretinin 373/2333 numaralı ve 22 Zilhicce sene 1324 ve 23 Kânunusani sene 1322 (1906) tarihli ruhsatnamesi ile basılan *"Teshilüllehcetü vessarf fi usulil mükâlemetül arabbiyye"* isimli mektep kitabı. Müellifi *Süleyman Sırrı. Meclisi Kebiri Maarif azasından).*

Bu hal, Millî Mücadelenin başlangıcı ve Anadoluda yeni mefkûrelerle yeni bir Türk Devletinin kuruluşuna kadar böyle devam etti.

B. TÜRKİYE CÜMHURİYETİNDE MAARİF VE TERBİYE VAZİYETİ

MİLLÎ MÜCADELE DEVRİNDE (1919 - 1923)

Osmanlı Saltanatı can çekişirken doğan millî ses ve kuvvet her sahada olduğu gibi maarif ve terbiyede de *milliyetçiliği* esas şiar edindi. Memleketin yangın içinde bulunmasına, Avrupanın umumî denecek genişlikte yeni bir *Haçlı seferi* halindeki saldırışı ile kuvvet alan ve şiddetlenen *dinî taassubun* aşırı mukavemetine rağmen bu şiar adım adım yürütüldü. Birinci Büyük Millet Meclisinde Maarif Vekâletinin ilgasını ve maarif işlerinin *Şer'iye Vekâletine* verilmesini istiyecek kadar geriye atılan ve birçok taraftarlar bulan taassup ruhunun o devirdeki şiddetini gösterecek misaller pek çoktur. Bunların, Maarif Vekâletini, musiki derslerinin dinî ilâhilere inhisar etmesi yolunda bir tamim yapmağa mecbur ettikleri bir an bile oldu. Fakat bu yola girenler derhal yerlerinden atıldı ve maarifte yenilik ve milliyetçilik ruhu metanetle müdafaa olundu.

Millî Devlet, kuruluşunun (23 Nisan 1920) ikinci yılı sonunda, geçen yılın hesaplarını Büyük Millet Meclisine verirken, Gazinin söylemiş olduğu nutuktan alınan şu parçalar, *millî idarenin maarif ve terbiye düsturlarını* ve bunlara verilen ehemmiyeti gösterir:

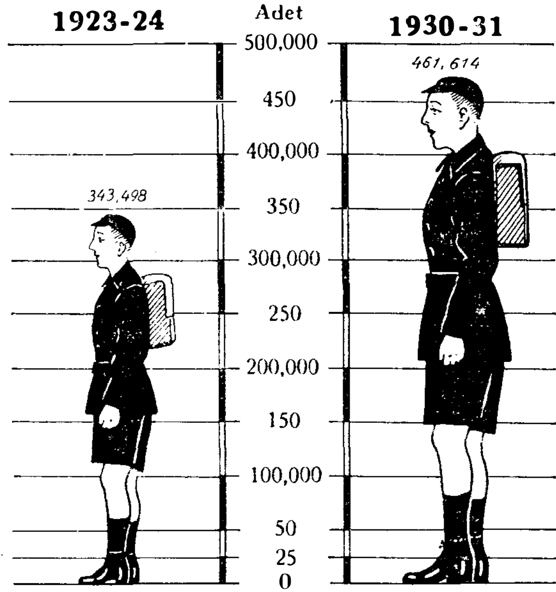
"Hükûmetin en feyizli ve en mühim vazifesi maarif işleridir. Bunda muvaffak olabilmek için öyle bir program takip etmeğe mecburuz ki, o program milletimizin bugünkü halile, içtimaî, hayatî ihtiyacı ile, muhitin şartlarile ve asrın icaplarile tamamen mütenasip ve mütevafık olsun. Bunun için muazzam ve fakat hayalî, muğlâk mütalealardan tecerrüt ederek hakikate nafiz nazarlarla bakmak ve el ile temas etmek lâzımdır.

"... Bir taraftan cehli izaleye uğraşırken, bir taraftan da memleket evlâdını *içtimaî ve iktisadî hayatta* filen müessir ve müsmir olabilmek için elzem olan iptidaî malûmatı amelî bir tarzda vermek usulü maarifimizin esasını teşkil etmelidir.

"Efendiler,

"Medenî ve asrî bir içtimaî heyetin ilim ve irfan yolunda yalnız bu kadarla iktifa edemiyeceği şüphesizdir. Millî dehanın inkişafı ve bu sayede lâyık olduğu medeniyet mertebesine yükselmesi, bittabi, âli meslekler erbabını yetiştirmekle *ve millî harsımızı yükseltmekle kabildir.*

"... Efendiler! yetişecek çocuklarımıza ve gençlerimize görecekleri tahsilin hududu ne olursa olsun, en evel ve her şeyden evel Türkiyenin istiklâline, *kendi benliğine ve millî an'anelerine* düşman olan bütün anasırla mücadele etmek lüzumu öğretilmelidir. Beynelmilel cihan vaziyetine göre böyle bir cidalin istilzam eylediği ruhî unsurlar ile mücehhez olmıyan fertler ve bu mahiyette fertlerden mürekkep cemiyetlere hayat ve istiklâl yoktur! [1]."

1 — 1923-24 yılına göre 1930-31 ders yılında ilkmekteplere devam eden talebe miktarı

Millî Mücadele devrinde maarife verilmiş olan büyük ehemmiyeti gösterecek bir misal de, Sakarya muharebelerinin en buhranlı günlerinde, Osmanlı İmparatorluğunda *hiç görülmemiş* bir hâdise olarak, Ankarada bir *maarif kongresi* toplanmış olmasıdır.

CUMHURİYETİN İLANINDAN SORA

Mücadele zafere erdikten sora bir arkadaşı Gaziye sordu:

— İşte memleketi kurtardınız. Şimdi ne yapmak istersiniz?

[1] 1 Mart 1922, Büyük Millet Meclisi içtimaı zabıtları.

Büyük Gazi: "**Maarif Vekili olarak millî irfanı yükseltmeğe çalışmak en büyük emelimdir.„** cevabını verdi.

Hakikaten onun ve arkadaşlarının ve bütün milletin en büyük emeli millî irfanın yükselmesi idi. Millî Reis kalmak ve cümhurreisi olmak mecburiyeti Gaziyi, özlediği makama geçebilmekten alıkoydu. Fakat memleketin istediklerini birer birer tatbik sahasına çıkarmaktan alıkoymadı [1]. Yapılacak işlerin en başında, tedrisatı teokratik çemberden tamamile çıkararak *lâikleştirmek* ve *millileştirmek* geliyordu. Binaenaleyh en evel bu yapıldı. Millî tekâmül tarihinde daima büyük bir mevki tutacak olan bu inkılâba "*Tedrisatın Tevhidi„* adı verildi.

[1] Mektep, muallim ve talebe sayısının artış dereceleri.

Cümhuriyet, 1923 — 1924 ders yılında:

		Sayı
Darülfünunda	:	1.585
Liselerde	:	1.552
Ortamekteplerde	:	4.443
Muallim mekteplerinde	:	2.528
İlkmekteplerde	:	343.498
	Yekûn	353.606

Talebe teslim almıştı. Bunların (1930 — 1931) ders yılında vardığı yekûnlar da şunlardır:

		Sayı	Fazlalık
Darülfünunda	:	2.710	1.125
Liselerde	:	3.369	1.817
Ortamekteplerde	:	23.217	18.774
Muallim mekteplerinde	:	5.424	2.896
İlkmekteplerde	:	461.614	118.116
Yekûn		496.334	142.728

Muallim mekteplerinden mezun muallimlerin sayısı:

1923 — 1924	de	2.634	idi.
1930 — 1931	de	6.770	olmuştur.

Cümhuriyetin kuruluşundanberi Devlet bütçesinden büyük, küçük 359 yeni mektep binası yaptırılmıştır *(Res. 99)*. Bütün bu rakamlardan hatırda tutulacak noktalar yalnız şudur:

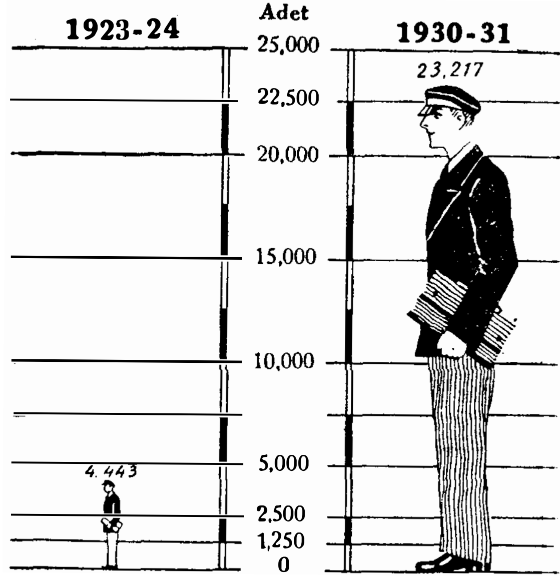
Cümhuriyet devrinde millette irfan iştiyakı artmış, mektepler ve okuyanlar yıldan yıla çoğalmış *(Grafik, 1-4)*, muallim ordusu hem artmış, hem kuvvetlenmiştir.

Cümhuriyet devrinde müdavim bulamayan ve talebesiz kalan bazı mektepler de olmuştur.

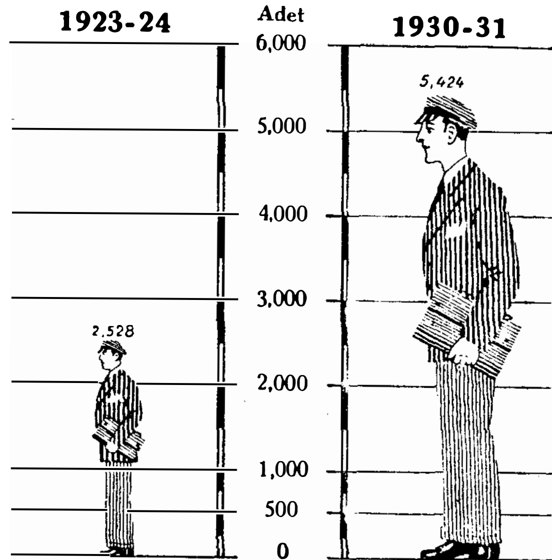
İmam ve hatip mekteplerinde:

1923 — 1924	de	talebe sayısı	2258
1930 — 1931	de	„ „	0

TEDRİSATIN TEVHİDİ Osmanlı Saltanatında mecburî askerlik hizmeti kabul edildikten sora medreselere, müdavimlerinin askerliğe alınmaması gibi bir imtiyaz verilmişti. Son devre kadar riayet edilmiş olan bu imtiyaz birçok asker kaçaklarını medreselere doldurmak suretile hem millî ordu kuvvetinin eksilmesine, hem de en mukaddes vatandaşlık vazifesinden kaçınmağa yol açarak millî ahlâkın bozulmasına çok müessir olmuştu. Fazla olarak daha evel de söylendiği gibi, medrese, Ortazamanın geri ve geriletici zihniyeti içinde bütün yeniliklere dinsizlik diyerek karşı çıkan taassup ve irticaın hem kaynağı, hem de kalesi haline gelmişti. Başına bir bez parçası sararak herhangi bir medreseye intisap etmek "*Ulema Sınıfı*" denilen zümreye girmek için kâfi görülüyordu. Medre-

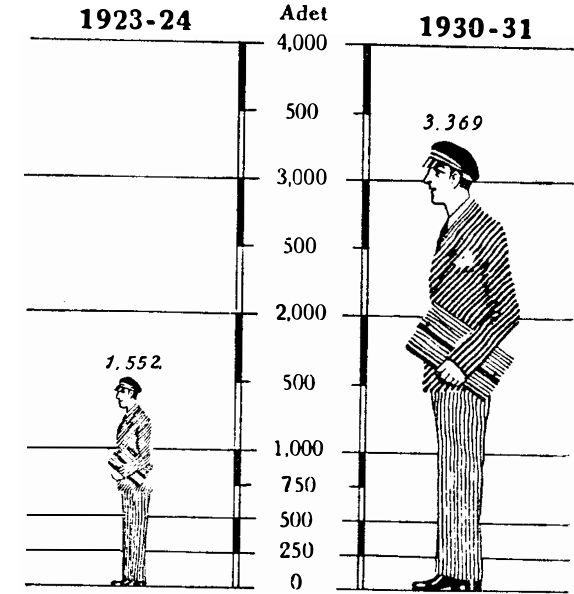
2 — 1923-24 Ders yılına göre 1930-31 ders yılında Ortamekteplere devam eden talebe miktarı

3 — 1923-24 Ders yılına göre 1930-31 ders yılında muallim mekteplerine devam eden talebe miktarı

selerde yirmi otuz yıl okuduğu halde düzgün bir cümle yazmaktan âciz hocalar ekseriyeti teşkil ediyordu. 1925 yılı maarif teftişlerinde bile, maarif kadrosu içine girmeğe fırsat bulmuş medrese mezunlarından *okuması var, yazması yok muallimler* ele geçirmişti.

Din ve ilim müesseseleri adı altında karanlık birer cehalet pazarı, *miskinlik yuvası* olan medreselerin ortadan kaldırılması, memlekete, meyvasız ve zararlı insanlar olmak için buralarda ömür çürüten vatandaşların kurtarılması noktasından lâzımdı. İnkılâp tarihimizin muntazam, muttarit ve emin bir yürüyüşle tevali eden safhaları arasında medreselerin kaldırılacağına dair ilk sarih işareti Gazinin 3 Şubat 1923 tarihinde *İzmirde* söylediği bir nutukta buluyoruz. Binlerce kişi karşısında söylenen bu nutukta medreselere ve tedrisat birliğine şöyle temas ediliyor:

4 — 1923-24 Ders yılına göre 1930-31 ders yılında liselere devam eden talebe miktarı

"Bizde en ziyade göze çarpan bir nokta vardır ki, o da herkesin bu gibi meselelere temastan içtinabıdır. Medreseler ne olacak? Evkaf ne olacak? dediğimiz zaman derhal bir mukavemete maruz kalırsınız. Bu mukavemeti yapanların ne hak ve salâhiyetle yaptıklarını sormak lâzımdır. Bizim dinimiz en makul ve en tabiî bir dindir. Bir dinin tabiî olması için akla, fenne, ilme ve mantığa tetabuk etmesi lâzımdır.

"İslâm içtimaî hayatında, hiç kimsenin hususî bir sınıf halinde mevcudiyet almağa hakkı yoktur. Kendilerinde böyle bir hak görenler dinî ahkâma muvafık harekette bulunmuş olmazlar. Bizde ruhbanlık yoktur, hepimiz müsaviyiz.

"Milletimizin, memleketimizin irfan yurtları bir olmalıdır. Bütün memleket evlâdı kadın ve erkek ayni surette oradan çıkmalıdır [1]."

Bunların söylenmesinden bir ay kadar sora tatbikatını görüyoruz. 1923 Martı başlarında Gazinin Ankaraya dönüşünü müteakıp Halk Fırkası grupunun ve Büyük Millet Meclisinin içtimalarında Hilâfet, Şer'iye ve Evkaf Vekâleti ile birlikte *medreselerin* ne yolda ilga edilmiş olduğunu daha evel Hilâfetle Şer'iye Vekâletinin ilgasından bahsederken anlatmıştık.

Medreselerin kaldırılması, müderris unvanını taşımakla beraber ilim kıymetleri olmıyan ve hemen hiç çalışmaksızın bu müesseselerin *vakıf gelirlerile* geçinmek yolunu tutturmuş birçoklarının menfaatini bozdu. Bunlar, rejim veya hiç olmazsa hükûmet değişikliği ile medreselerin yeniden açılabileceğini umar oldular; bu sebeple bunlardan bir kısmı memlekette başgösteren herhangi mahiyette menfi cereyanları yaymağa ve kuvvetlendirmeğe yıllarca ellerinden geldiği kadar çalıştılar. Hatta ilgadan bir buçuk yıl sora Gazinin Rize seyahatinde [2] bir *softa heyeti* bir istida ile gelerek medreselerin tekrar açılmasını rica ettiler. Gazi bunlara memleketin, milletin felâket sebeplerini saydıktan sora:

"Mektep istemiyorsunuz, halbuki millet onu istiyor. Bırakınız artık bu zavallı millet, bu memleket evlâdı yetişsin! Medreseler açılmıyacaktır; Millete mektep lâzımdır" dedi. Büyük bir halk kütlesi içinde yüksek sesle verilen bu cevap, medreselerin ebedî olarak kalkışını bir daha teyit eden heyecanlı tezahürler ve umumî alkışlarla karşılandı.

HARF İNKILÂBI; TÜRK HARFLERİNİN KABULÜ (1928)

Cümhuriyetin millî kültür sahasındaki en kıymetli eserlerinden biri *harf inkılâbıdır*. Bin yıl kadar bir zamandanberi arap alfabesi denilen harflerle yazılmağa başlanmış olan Türk dili bu uzun tecrübe devresine rağmen bir türlü bu harfleri *bünyesine uyduramamıştı*. Vokal ve konsonca çok zengin, telâffuzu gayet vazıh ve sarih, dünyanın en güzel dillerinden biri olan türkçenin, sadalı harfleri kifayetsiz bir alfabe ile doğru ve kolay yazılıp okunabilmesi hiçbir zaman mümkün olmamıştır. Arap alfabesile eyi türkçe

[1] 3 Şubat 1923, İzmir.

[2] 18 Eylûl 1924.

okuyup yazmak, elde edilmesi *çok güç ve uzun yıllara* muhtaç bir san'atti. Türk dilinin sekiz sadalı harfe ihtiyacı olduğu halde, arap alfabesinde ancak üç sadalı harf vardı. Türklerin bu alfabeyi asırlarca kullanmaları onun *tekâmülüne* ve şekilce *güzelleşmesine*, resim ve mimarî sahasında yüksek kıymetli bir *tezyin unsuru* haline gelmesine çok hizmet etmiş, fakat öğrenilmesindeki *zorluk* itibarile türklük âleminde umumî tahsil ve irfan sahasının *darlaşmasına* sebep olmuştur. Milletin hudutsuz bir inkişaf, sonsuz bir yükseliş için bütün varlığı ile atılmağa, muhtelif amiller ve bilhassa fena idareler yüzünden kaybedilmiş mesafeleri süratli yürüyüşle kazanmağa karar verdiği tarihî devirde irfan kudretinin ilk vasıtası olan alfabenin ıslahı ve Türk dilinin *bünyesine uygun* hale getirilmesi lâzımdı. Islah, arap alfabesi için Türk dilinin yazılışı noktasından kabil olmıyan bir yoldu. Türk dehasının bin yıllık uğraşmadan sora mümkün kılamadığı bir çareyi daha yıllar ve asırlarca denemekte fayda yoktu. Büyük tarihinde birçok ana alfabeler icat etmiş olan Türk Milleti için büsbütün yeni bir şekil daha icat ederek kullanmak imkânsız değildi. Fakat, dünya temaslarının bu kadar sıkı ve zarurî olduğu bir asırda böyle bir teşebbüs türklük için amelî bir menfaat veremezdi. Türkçeye uygun olmakla beraber medenî âlemde de beynelmilel yazı vasıtası olarak tutunmuş bir şeklin kabulü daha elverişli idi. Bu sebeple bugün lâtin harfleri diye anılmakta olan şekiller esas tutularak bir *Türk alfabesi* yapmak yolu tercih edildi.

Harf inkılâbının sırası gelmiş olduğuna 1927 yılında karar verildi. Bu yılın ve 1928 in kış ayları ilk fikrî hazırlıklarla geçti. Yaz mevsiminin ilk aylarında şiddetli faaliyet devresi başladı. Gazi, bütün mesaiyi *bizzat idare ediyor;* muhtelif milletlerin alfabeleri ve türkçenin sarf, nahiv ve imlâ kaideleri üzerinde *bizzat* tetkikler yapıyordu. Teşkil edilen *mütehassıslar encümeni* ilk içtimaını 26 Haziran 1928 de yaptı.

Gazinin birkaç tatil ayını geçirmek için misafir olduğu Dolmabahçe Millî Sarayı, yapılışındanberi görmeğe alışmadığı bir faaliyete sahne idi. Burası, içinde geceligündüzlü hararetle çalışılan bir ilim akademisi haline gelmişti. Lisancılar, tarihçiler, şairler, edipler, meb'uslar, vekiller hergün salonlarda toplanıyorlar, Büyük Rehberin reisliği altında münakaşalar yapıyorlardı, bunlardan herbiri ve sarayda her yeni

görünen, Reisin masası önünde oturarak kabulüne hazırlanılan harf şekillerinden *imlâ imtihanı* geçiriyordu. Muvaffak olanların Reisin mesai odasından mektep çocukları gibi sevinerek çıktıkları görülüyordu. Kara yazı tahtaları yerleştirilmiş büyük salonlardaki *(Res. 100)* toplanışlar sırasında daha çetin umumî imtihan geçirenler de oluyordu.

Nihayet 1928 Ağustosunun 9 uncu perşembe günü akşamı, *türklüğün kültür istiklâli için* en nurlu güneşin doğmak üzere olduğu, Gazi tarafından memlekete bildirildi. O akşam Cümhuriyet Halk Fırkası Sarayburnunda umumî bir müsamere hazırlamıştı. Saat 23 e doğru samimî ve heyecanlı tezahürler arasında müsamereyi şereflendirerek halkın arasına yerleşen Gazi, bir müddet sora, müsait zamanı geldikçe açmağı kaide edindiğini daha evelki bahislerde söylediğimiz "*Millî Sır*„ ların en büyüklerinden birini daha ifşa etti:

"**Arkadaşlar,** dedi, **güzel dilimizi ifade etmek için yeni Türk harflerini kabul ediyoruz.**

"Arkadaşlar, bizim güzel, ahenkli, zengin lisanımız yeni Türk harflerile kendini gösterecektir. Asırlardanberi kafalarımızı demir çerçeve içinde bulunduran, anlaşılmıyan ve anlıyamadığımız işaretlerden kendimizi kurtarmak mecburiyetindeyiz. Lisanımızı muhakkak anlamak istiyoruz. Bu yeni harflerle behemehal pek çabuk bir zamanda mükemmel surette anlıyacağız, ben buna eminim, siz de emin olunuz."

Bu başlangıçtan sora şimdiye kadar eski devirlerde irtikâp edilen hatalara, bunların acı neticelerine temas eden hitabe şu tavsiye ve irşatlarla devam etti:

"Vatandaşlar, yeni Türk harflerini çabuk öğreniniz! Bütün millete, köylüye, çobana, hamala, sandalcıya öğretiniz. Bunu vatanperverlik ve milliyetperverlik vazifesi biliniz. Bu vazifeyi yaparken, düşününüz ki bir milletin, bir içtimaî heyetin yüzde sekseni okuma yazma bilmez, bu ayıptır.

"Bundan insan olanlar utanmak lâzımdır. Bu millet utanmak için yaratılmış bir millet değildir. İftihar etmek için yaratılmış ve iftiharlarla tarihini doldurmuş bir millettir. Milletin yüzde sekseni okuma yazma bilmiyorsa, hata bizlerde değildir. Hata onlardadır ki, Türk seciyesini anlamıyarak birtakım zincirlerle kafalarımızı sarmışlardır. Mazinin hatalarını kökünden temizlemek zamanındayız. Hataları tashih edeceğiz."

Bu hitabe memleketin bütün münevverlerini yeni bir millî mücadele safhasına çağıran seferberlik emri tesiri yaptı. Bu seferberlikte Gaziye "Başkumandan„ yerine "*Başmuallim„* unvanı verildi *(Res. 101).* O, başta olarak Büyük Millet Meclisi Reisi, Başvekil, meb'uslar, bütün münevverler ve bütün memurlar, birer muallim oldular; *Türkiye,* şehirleri, köyleri, dağları ve ormanlarile talebesi bütün millet olan bir *büyük mektep* haline geldi. Şehirdeki kundura boyacısından kırlardaki sığırtmaca ve ormandaki tahtacı yürüğe kadar her Türk okuma gayretine düştü *(Res.102-104).* Ordu, kültür hürriyetini istihdaf eden bu yeni mücadeleye bütün kuvvetile iştirak etti.

25 Ağustosta, Ankarada toplanan Muallimler Birliğinin Dördüncü Kongresinde, hararetli hitabelerden sora, muallimler "*Son Türkü yeni harflerle okutup yazdırıncıya kadar Büyük Müncinin açtığı bu yeni yolda sebat ile çalışacaklarına„* ant içtiler.

Gazi, her büyük işinde yaptığı gibi, memlekette seyahate çıktı. Evvelâ Tekirdağı, Çanakkale, Maydos, sora bazı Karadeniz şehirlerile Ortaanadoluyu dolaştı. Sokaklarda, dükkânlarda, gazinolarda *halkı imtihan etti,* belediye salonlarında umumî meydanlarda karatahta başında *dersler verdi (Res.105).* İmtihanlardan aldığı umumî intibaları anlatırken:

"Arap harflerile hiç yazmak, okumak bilmiyenlerin Türk harfleri ile derhal ünsiyet etmiş olduklarını gördüm. Henüz ortada salâhiyettar makamların tasdikinden geçmiş bir rehber olmadan, henüz mektep muallimleri delâlet faaliyetine geçmeden yüce Türk Milletinin hayırlı olduğuna kanaat getirdiği bu yazı meselesinde bu kadar yüksek şuur ve intikal, bilhassa istical göstermekte olduğunu görmek benim için cidden büyük, çok büyük saadettir.

"Az zaman sora, yeni Türk harflerile gözler kamaştırıcı Türk manevî inkişafının vâsıl olabileceği kudret ve itibarın beynelmilel seviyesini gözlerimi kapıyarak şimdiden o kadar parlak görüyorum ki, bu manzara beni gaşyediyor [1] " dedi.

İsmet Paşa, Ankara istasiyonunda "*Muallim olarak gidiyorum„* diyerek gittiği Malatyada şu güzel ve çok doğru sözleri söyledi:

"Bu kadar hayırlı ve kudretli bir tedbirin niçin bugüne kadar geri bırakıldığını istikbal münekkitlerine anlatmak kolay

[1] Tekirdağı, 23 Ağustos 1928.

olmıyacaktır. Fakat ben onlara diyeceğim ki, insanlar göreneğe o kadar bağlıdırlar ki, görenekten ayrılıp hayırlı ve kat'î bir karara varabilmek için Türk Devletinin, Büyük Gazi gibi türlü türlü tecrübeler ve badireler içinde milletin hayatiyet ve kudretinin özü gibi yetişmiş ve devlet reisi olduğu halde, köy köy dolaşıp alfebe hocalığı edecek kadar çalışkan, azimkâr ve fedakâr bir Reisi gelmek lâzımdır.

"... İhtiyar kadınlarımız ve analarımız kendilerine şimdiye kadar zindan kesilen kâğıt çizgilerinin söz söyliyen nurlu işaretler haline geldiğini görünce sevinçlerinden şaşırıyorlar. Altmış senelik ömürlerinde esrarlı bir tılsım gibi gözleri korkutan okuyup yazmanın yeni harflerle iki hafta içinde yüzlerine gülen sevimli bir peri olduğunu anlamak hakikaten sevindirecek bir hâdisedir.

".... Gelecek nesiller babalarının bütün azim ve muvaffakıyetlerinin sırrını onların sadık ve samimî cümhuriyetçi olmalarında ve bahusus cümhuriyetin müessisi bulunan, cümhuriyetin bu memleketin her evlâdına aziz bir metkûre olarak yerleşmesi için bütün hayatiyetini vakfetmiş olan Büyük Reisicümhuru itimatla ve muhabbetle takip etmesinde arasınlar [1].„

Türk harfleri seferberliği böylece Büyük Millet Meclisinin açılışına kadar bütün memleketi saran millî bir teşebbüs ve millî bir hürriyet hareketi halinde devam etti. Meclis açılır açılmaz ilk işi millî iradeyi kanunlaştırmak oldu.

Gazi, üçüncü intihap devresinin, ikinci yılı toplanışını açan nutkunda sözü Türk harflerine getirdiği zaman şöyle hitap etti:

"Aziz arkadaşlarım,

"Her şeyden evel, her inkişafın ilk yapı taşı olan meseleye temas etmek isterim. Her vasıtadan evel Büyük Türk Milletine, onun bütün emeklerini kısır yapan çorak yol haricinde kolay bir okuma yazma anahtarı bulmak lâzımdır.

"Büyük Türk Milleti, cehaletten az emekle, kısa yoldan, ancak kendi güzel ve asil diline kolay uyan böyle bir vasıta ile sıyrılabilir. *Bu okuma yazma anahtarı ancak, Lâtin esasından alınan Türk alfabesidir.*

"Basit bir tecrübe, Türk harflerinin Türk diline nekadar uygun olduğunu şehirde ve köyde yaşı ilerlemiş Türk evlâtlarının nekadar kolay okuyup yazdıklarını güneş gibi meydana çıkar-

[1] Malatya, 13 Eylûl 1928.

mıştır. Büyük Millet Meclisinin kararile Türk harflerinin kanuniyet kazanması, bu memleketin yükselme mücadelesinde başlıbaşına bir geçit olacaktır.

"Milletler ailesine, münevver, yetişmiş büyük bir milletin dili olarak elbette girecek olan türkçeye bu yeni canlılığı kazandıracak olan Üçüncü Büyük Millet Meclisi, yalnız ebedî Türk tarihinde değil, bütün insanlık tarihinde mümtaz bir sima kalacaktır.

"...Bu milletin asırlardanberi hallolunmıyan bir ihtiyacı, birkaç sene içinde tamamen temin edilmek, yakın ufukta gözlerimizi kamaştıran bir muvaffakıyet güneşidir.

"Hiçbir muzafferiyetin hazlarile kıyas kabul etmiyen bu muvaffakıyetin heyecanı içindeyiz. Vatandaşlarımızı cehaletten kurtaracak bir sade muallimliğin vicdanî hazzı mevcudiyetimizi işba etmiştir.

"Aziz Arkadaşlarım,

"Yüksek ve ebedî yadigârınızla Büyük Türk Milleti yeni bir nur âlemine girecektir! [1]."

Her cümlesi ayrı ayrı alkışla ve heyecan seslerile karşılanarak dinlenen nutuktan sora zaten *bütün azası* Türk alfabesi seferinden gelmiş olan Meclis, derhal yeni harflerin kabulü hakkındaki kanun lâyihasını tetkik etmek üzere bir encümen seçti. Lâyiha, encümenin tetkikinden ve ikinci celsede Meclisin müzakeresinden geçerek ayni gün *müttefikan kabul* ve 3 Teşrinisani 1928 de neşrolundu.

İşte büyük ve on bin yıllık Türk medeniyeti tarihinde ehemmiyetli bir yeni yol başı olan harf inkılâbı böyle yapıldı. Harf inkılâbı, tohumu ilk mektepte atılarak feyizli mahsulleri fikrî, içtimaî, iktisadî, siyasî sahalarda toplanacak *muazzam bir kültür hareketidir.*

Arap alfabesine göre matbaalarda yazı dizmek için yalnız minüskül harflere mahsus olarak 612 ayrı şekil kullanmak lâzımgeliyordu. Matbaacılığımızı ve dolayısile umumî irfanımızı geri bırakan bellibaşlı amillerden biri de bu idi. Halbuki şimdi türk harflerile yazı basmak için minüskül olarak yalnız 28, majüsküller ve hatta rakamlar dahil olarak 70 şekil yetiyor *(Res. 106, 107).*

[1] 1 Teşrinisani 1928 Büyük Millet Meclisi zabıtları.

A	B	C	Ç	D	E	F							
G	Ğ	H	İ	I	J	K							
L	M	N	O	P	R	S							
Ş	T	U	V	Y	Z								
Â	E	Î	Ô	Û	Ö	Ü							
§	/	*	?	!							0	9	8
« »	( )	[ ]	:	;	ı		1	2	3	4	5	6	7

j	f / – / - / ’			c	ö	ü		â		
ç	b	c	d		s	g	ş	ğ	h	î / û / 3 Punto
z	l	m	n	i	o	p	k		1 Punto / 1,5 Punto	2 Punto / 4 Punto
y	v	u	t	6 Punto	a	r		.	,	Katrat

Türk harflerinin çok basit tertip kasası plânı

Arap harflerinin öğrenmesi ve kullanması ömür yıpratan nispeten az mevcutlu tertip kasalarından birinin plânı.

Arap harflerile doğru imlâ yazabilmek için *arap ve acem sarf kaidelerini* yıllarca bellemek lâzımgeliyordu.

Yeni alfabe, lâtin esası denilen kökten olmakla beraber ne Fransız, ne İngiliz, ne de İtalyan, Alaman veya başka bir millet alfabesidir. Bu kendi hususiyetlerile başlıbaşına bir *Türk alfabesi* dir ve diğerlerinde uzun zamanların tecrübelerile meydana çıktığı halde düzeltilemiyen kusurlardan, hatalardan sakınılarak tertip edildiği için, bütün dünya alfabelerinin en mütekâmilidir.

Harf inkılâbı devrinin münevver nesli yeni harflerin yerleşmesi için sarfettiği imanlı gayretten dolayı, millî tarihte daima takdirle yer tutacaktır. Muallimlerin ve matbuat ailesinin fedakârlıkları, Dil Encümeninin mesaiyi ilme uygun tek yolda yürütmek için gösterdiği dikkat ve faaliyet daima anılacaktır.

Türk harflerinin derhal beliren hayırlı neticelerinden biri halk irfan ve terbiyesi sahasında görüldü. Eski harfleri yıllarca gayrete rağmen sökemiyerek okuyup yazmadan mahrum kalan halk, yeni harfleri çarçabuk kavradı. Ve birkaç yıl içinde *bir buçuk milyon ümmî* vatandaş okur yazar oldu.

TARİH VE YURTBİLGİSİ TEDRİSATININ MİLLİLEŞMESİ

Tarih, her şeyden evel, bir millete bütün fazilet ve meziyetleri, hata ve nakiselerile kendini tanıtarak, yarın için yol ve hedef gösteren bir mürşittir. *Yurtbilgisi* de bu yol üzerinde o hedefe doğru yürümek için milletin, her ferdine düşen vazifeleri ve yürüyüş vasıtalarını öğretir.

Türk tarihi Türk Milletine, dünya yüzünde insanlığın doğuşundanberi en asil ve yüksek insan tipini *kendi ırkının* temsil ettiğini, asırların yürüyüşünce beşeriyetin karanlık göklerinde *müselsel medeniyet ufuklarının* kendi ırkının zekâ ve kabiliyet ellerile açıldığını anlatır. Türk tarihi, Türk Milletine, kendi ırkının askerlikte, idarede, siyasette olduğu kadar ilimde, fende, edebiyatta, resim, musiki, mimarlık, heykeltraşlık gibi san'atlerde dahi nekadar eşsiz bir istidat ile yoğrulmuş olduğunu anlatır.

Türk tarihi Türk Milletine, dünyanın insan izi taşıyan her parçasında kendi ırkının zamanla silinmemiş ve silinmiyecek hakimiyet ve hars damgası basılı olduğunu, başka millet-

lerin tek nümunesile öğündükleri devletlerin en büyüklerinden çok daha büyüklerini yüzlerle kurmuş, her mana ve mahiyette şan ve şeref kaynaklarından kana kana içmiş, görgülü bir soydan geldiğini anlatır.

Fakat, *Türk tarihi* Türk Milletine, ayni zamanda kendi ırkının binlerce yıllık tecrübelerle vardığı manevî tekâmül esaslarından ayrıldığı, bilhassa irfan ve medeniyetin yüksek ve temiz havalı yaylâsından taassup ve cehaletin sıtmalı bataklığına indiği zamanlarda uğradığı belâların sertliğini, varlığına sarılan karanlıkların kolay yırtılmaz koyuluğunu hatırlatır.

Yurtbilgisi, Türk Milletinin insanlık safında lâyık olduğu sıraya, yani en ileriye geçebilmesi ve bu yeri dünya durdukça tutabilmesi için vatandaşların, hangi vazifeleri nasıl yapacaklarını, hangi hakları nasıl kullanacaklarını, hangi esasları nasıl koruyacaklarını öğretir.

Yurtbilgisi, yükselmek ihtiyaç ve iştiyakında cemiyetler için, sevgi ile bellenmesi ve saygı ile tutulması lâzım *siyasî içtimaî ahlâk* umdelerini öğretir.

Halbuki; saltanat maarif ve terbiyesinde bu iki mühim saha yani tarih ve yurtbilgisi fazla ihmale uğramış bulunuyordu.

Osmanlı Saltanatında millî tarih yalnız ihmal değil, inkâr ve tahrif ediliyordu. Yurtbilgisi ise, mekteplere pek geç olarak, ancak Saltanatın son yıllarına doğru "Malûmatı Vataniye„ adıyle saltanatçı terbiyenin bir müeyyidesi halinde girmiş bulunuyordu.

Mekteplerimizde *Türk millî tarihini* Osmanoğullarından başlatmak âdet olmuştu. İslâmlıktan evel türklüğün mevcudiyeti kitaplara hemen hiç geçirtilmiyordu. Osmanlılık ve Hilâfet maarifi, türklüğün medeniyet, kudret ve asalete ancak islâmlığa girmek ve Osmanoğullarını başına çıkarmakla erebilmiş olduğunu telkin etmek istiyordu. Böyle telkinlerle türklüğün bu nimetlerin kaynağı gösterilen sülâleye sarılacağı ve sona kadar bağlı kalacağı umuluyordu. Meşrutiyet devri içinde başlayan türkçülük hareketine rağmen dahi *Türk tarihi* bilhassa mektep kitapları içinde hakikî simasını bulamadı.

Nihayet Gazinin *irşadı ve rehberliği,* bu iki mühim sahaya da erişti. 1929 yılında başlıyan mesai neticesinde mekteplerimizde millî tarih ve yurtbilgisi *hakikî mana ve delâletlerile* okunmağa başladı *(Res. 108).* Büyük Rehberin ilhamı

ve *hami Reisliği* ile kurulan "*Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti„(Res.109)* millî tarihimizi hakikat aydınlığına çıkarmak yolunda çalışmaktadır.

Tedrisatın millileşmesi çığırında birer inkılâp teşkil eden bu *iki kültür hareketi*, millî ruh ve şuurun uyanış ve canlanışında tesir ve ehemmiyeti büyük merhalelerdir.

EKALLİYET VE ECNEBİ MEKTEPLERİ

Kapitülasyonların hâkim bulunduğu devirlerde, Osmanlı Saltanatından alınmış imtiyazlara dayanan *ecnebi mekteplerde* dinî ve siyasî mahiyette zararlı telkinler yapılabilmesinin önüne geçilmek mümkün değildi. Ecnebi mektepler memleket kanunlarına uymak mecburiyetinde olmıyan *müstakil* müesseseler gibi hareket edebiliyorlardı. Lozan Sulhünden sora imtiyazlar kalkınca, ecnebi mektepler umumî nizamlara uydular. Tedrisatta *lâik esasları* kabul eden Cümhuriyet 1924 şubatında bütün ecnebi mekteplerini binalar dahilindeki dinî alâmet ve işaretleri kaldırmağa ve çocuklara din propagandası yapmamağa davet etti. Fransa, İngiltere, İtalya elçileri başta olarak bazı ecnebi devletler mümessilleri bu teklifin geri alınması için hükûmetimize müracaatte bulundular. Fakat ancak Osmanlı Saltanat hükûmetleri nezdinde yürütülebilecek böyle bir müracaati Cümhuriyet Hükûmeti *kat'î surette* reddetti. Ecnebi mekteplerde şimdi, millî kültürle alâkadar dersler *Türk muallimler tarafından türkçe* olarak okutulmaktadır. Ekalliyet mektepleri de, Lozan Muahedesi ve umumî kanunlarımız hükümlerince murakabe görmekte ve Cümhuriyetin maarif ve terbiye sahasındaki feyizli icraatından istifade etmektedirler.

C. CÜMHURİYETİN MAARİF VE TERBIYE GAYELERI

ANA ESASLAR

Cümhuriyetimizin maarif ve terbiyede güttüğü gayenin ana esasları:

1 — *Milliyetçi, halkçı, inkılâpçı, lâik cümhuriyet vatandaşları yetiştirmek;*

2 — İlk tahsili *filen umumileştirmek*, dağda yalnız yaşayan küçük çobana kadar bütün vatandaşlara okuyup yazma öğretmek;

3 — Yeni nesilleri bütün tahsil derecelerinde umumiyetle *amelî* ve bilhassa *iktisadî hayatta amil ve muvaffak* kılacak bilgilerle teçhiz etmek,

4 — Cemiyet hayatında, dünya veya ahıret cezaları korkusundan doğan ahlâk yerine “*hürriyet*„ ve “*nizam*„ın telifine istinat eden hakikî ahlâk ve fazileti hâkim kılmak,

5 — Bu dört ana esasa dayanan cümhuriyet maarif ve terbiyesinin umumî hedefi: *Türk Milletini medeniyet safında en ileri götürmek ve yeni nesilleri Türk olmak haysiyetinin istilzam ettiği bu gayeye en kısa zamanda varmayı mümkün kılacak aşk, irade ve kudretle yetiştirmektir.*

TERBİYE VE TEDRİS TATBİKATINDA YENİ VE ESKİ TELÂKKİLER

a) *Ezbercilik* — Osmanlı Saltanatında birer kanun mahiyetinde tertip edilen ders programlarının tatbikinde muallime, derslerini çocukların yaş, zekâ ve fikir kabiliyetlerine göre idare etmek serbestisi verilmez, çocuk muhakemeleri işlettirilmezdi. İmtihan muvaffakıyetleri ezbercilik melekesine göre tayin edilirdi. “Bülbül gibi ezber okuyor„ tabiri en yüksek takdir ve aferin hükmünü ifade ederdi. Medreselerin *Kuran hafızlığından* intikal eden, bu fikir hareketini durdurucu sakim usul artık kalkmış ve muallim, basmakalıp cümleleri tekrar eden basit bir ders makinesi olmaktan çıkmıştır. Cümhuriyet maarifinin ders programları, eskiler gibi tekâmül yolunda değişebilmek istidadından mahrum cansız metotların tatbik âleti halinde değildir.

b) *Korku, sevgi* — Eski usulde, muallimin nüfuzu ve okutmaktaki muvaffakıyeti talebeye muamelesindeki sertliğe ve telkin edebileceği *korku derecesine* istinat ettiriliyordu. Bu tarzın çocuk ruhunda yaptığı tesirin tabiî neticesi olarak ferdî istidat ve kabiliyetlerin araştırdığı derslere değil, en çok ceza veren ve en çok korkutan muallimlerin dersine çalışılıyordu. Bu usul muallimi, bir hayvan mürebbisi vaziyetine sokuyordu. Çocuk ilk mektep hayatına verilirken babalara “eti senin kemiği benim„ dedirtiliyor, bu ifade ile muallimin çocuğu istediği kadar dövebilmek hakkı kabul ettirilmiş oluyordu. Bugün muallim kürsüyü taht edinmiş mutlak bir hükümdar vaziyetinde değildir; talebe için, öğrenmede kendilerine yardım eden daha tecrübeli, daha bilgili bir yardımcı, daha yaşlı bir arkadaştır.

c) *Tecrübe, tahlil, tenkit* — Yalnız hafızaya kıymet vererek *tahlil ve tenkit* melekelerini ölüme süren eski usulde fennî tecrübelerin, el ve göz vasıtasile dahi öğretmenin hiçbir yeri yoktu. Cümhuriyet maarifinde, göz, el ve bütün havas ve melekeler bellemek ve belletmek maksadına hizmet eder; mektep müzeleri, kimya, hikmet ve saire gibi derslerin tahlil ve *tecrübelerle* beraber yürütülmesi, el işleri, her derse ait duvar lâvhaları gibi vasıtalar bu devirde imkânın azamî derecesinde arttırılmıştır.

d) *Meslekî tedris* — Eski usulde, programın istediği nümunevî mektep mezunu bir papağandan, ancak okutulanı söyliyen gramofon plâğından farksızdı. Kendilerini programın tesirinden şahsî mütalea ve tetebbülerle kurtarabilen müstesna yaradılışlar haricinde mektepler munhasıran yazı kaleminden başka alet kullanamıyan vatandaşlar yetiştirirdi. Zanaatlerin, işçiliğin *asalet ve kutsiyeti* bilinmez, kabul edilmezdi. Batıl itikatlar tesirile güzel san'atlere karşı bile alâkasızlık, hatta *düşmanlık* gösteriliyordu. Edebiyat, temsil, resim veya heykeltraşlık merak ve istidadı gösteren, bunlara çalışan çocukların *adam olmıyacaklarına* hüküm veriliyordu. Şerefsiz sayılan zanaat ve işçilik hayatına ise, ancak bütün diğer meslek ve maişet kapılarının yüzlere kapanmasından sora katlanılması mecburî bir felâket yüklenilir gibi giriliyordu.

Cümhuriyet maarif programında güdülen maksatlardan biri de bu gibi kanaat ve telâkkileri kökünden değiştirmektir. Bugünün maarif programında *meslekî tedrisatın ehemmiyetli mevkii* vardır. Memleketin ihtiyaçları, millî hayatın icapları eyiden eyiye tetkik edilerek meslekî tedrisat teşkilâtı için projeler hazırlanmıştır. Orta tedrisat mektepleri, Ankaradaki İsmet Paşa Kız Enstitüsü *(Res. 110)*, İstanbul ve Bursadaki Kız San'at mektepleri v. s. bu projenin tatbik sahasına geçmiş eserleridir. Eski devirlerde, zanaat öğretmek için açılmış olup ta ya program fenalığından, ya çalışma vesaiti verilmemesinden veya mekteplerle iktisadî muhit arasında irtibat temin edilmemesinden işçi yerine küçük devlet memuru yetiştirici müesseseler halini almış bulunan sanayi mektepleri de Cümhuriyet devrinde aslî maksada göre ıslah ve tensik edilmiştir.

e) *Din terbiyesi* — Eski maarif, *dinî terbiyeye müdahaleyi* en fazla dikkat ve taassupla güdülen bir şiar edinmişti.

Mekteplerde talebeye din bahislerinde düşünmek, muhakeme etmek hak ve fırsatı verilmez, zorla ve çok defa *dayakla namaz kıldırılırdı.* Cümhuriyet maarifi, esas prensiplerden biri olarak vicdan serbestliğini kabul etmiş, din terbiyesini tamamile *ferde ve aileye* bırakmıştır.

f) *Bedîî terbiye*— Bedîî terbiye de eski devirlerin en fazla ihmaline uğramış sahalardandı. Cümhuriyetin ilk işlerinden biri, memlekette bedîî kültürü yükseltmeğe çalışmak olmuştur. Ankarada bir *Musiki Muallim Mektebi* açılmış *(Res. 111)* eski *Sanayii Nefise Mektebi* kapatılarak yeni esaslarla daha geniş programlı bir *Güzel San'atler Akademisi* ihdas olunmuştur. Türk gençlerinden heykeltraşlar yetişmesi teşvik *(Res. 112),* yetişenler himaye edilmiştir. Güzel san'atlerin muhtelif şubelerinde hususî istidat gösteren birçok gençler devlet bütçesi tahsisatile Avrupaya beynelmilel büyük musiki üstatlarının bulunduğu sahalara gönderilmişlerdir. Cümhuriyetin yedi sekiz yılı içinde musiki, resim, heykeltraşlık, mimarî, edebiyat san'atlerinde sayısı ve kıymeti gittikçe artan bir nesil doğmuştur.

g) *Sıhhat terbiyesi* — Osmanlı Saltanatından meşrutiyete gelinceye kadar, devlet, *mektep çocuklarının sıhhatile* alâkadar olmak lüzumunu duymaz ve böyle bir vazife tanımazdı. Meşrutiyette bu lüzumun kabulüne temayül edilmiş, fakat tatbikat hiç denecek kadar eksik derecede kalmıştı. Cümhuriyet, *mektep doktorları* ve *maarif sıhhiye müfettişleri* teşkilâtını yeni maarif bünyesinin esas cihazlarından biri olarak kabul etmiş ve maddî imkânın müsait olduğu yerlerde tatbik eylemiştir. Sıhhat koruma esaslarının mekteplerde ders ve konferanslar şeklinde dikkatle öğretilmesi usul tutulmuştur.

İstanbulda Cümhuriyetin hayırlı eserlerinden biri olarak açılan "*Prevantoryom*" verem pençesine tutulmuş olarak aldığı birçok muallim ve talebeyi hayata, vatana ve ailelerine sıhhatli vatandaşlar halinde iade etmiştir *(Res.113).* Bu müessesenin her yıl daha fazla tekemmülüne ve takviyesine çalışılmaktadır.

h) *İktisat ve tasarruf terbiyesi* — Osmanlı Saltanatının maarif plânında hiçbir zaman yer bulmamış olan mühim yeniliklerden biri de budur. Cümhuriyet mekteplerinde *iktisat ve tasarruf* terbiyesi, iktisadî hayata alıştırma faaliyeti geniş bir ehemmiyet bulmuştur. Mekteplerimizde derece de-

rece talebe tarafından idare edilen *kooperatif teşkilâtı, tasarruf ve yardımlaşma sandıkları* vardır. Bunlar eyi işlemekte ve gittikçe inkişaf etmektedir. Gazi Reis, maarif ve terbiyeye temas eden her nutkunda programların *iktisadî ihtiyaçları* karşılıyacak surette tanzimi lüzumuna işaret etmiştir.

i) *İlmî heyetler, kongreler, kurslar* — Cümhuriyet maarifi, ihtısas ve salâhiyet sahiplerinin fikirlerini araştırmağa, mühim işlerde reylerini sormağa daima kıymet ve ehemmiyet vermiştir. Esaslı ıslahatın, tatbikten evel bir *ilmî heyetin* veya bir *ihtısas kongresinin* tetkik ve tasvibinden geçmesi usul ve kaide edinilmiştir. Buna daha evel de söylendiği üzere, Millî Mücadelenin ateşli günlerinde, Sakarya Muharebeleri sırasında başlanmıştır. Ondan sora muhtelif teşkilât, ıslahat işlerinin müzakeresi için 1923 ten başlıyarak hemen her yıl *meslek ve ihtısas kongreleri toplanmıştır.* Bunlardan başka maarif ve kültür ile alâkadar hususî teşekküllerin çalışmaları veya kongreler halinde toplanıp görüşebilmeleri için de devletçe daima maddî muzaheretlerde bulunulmuştur.

Derslerin yeni programlara, yeni usullere göre verilebilmesini az zamanda ve kolaylıkla temin için muallimlere mahsus muhtelif *kurslar* açılmıştır.

CÜMHURİYET VE MUALLİMLER

"Muallimler!

"Yeni nesil sizin eseriniz olacaktır. Eserin kıymeti sizin meharetiniz ve fedakârlığınız derecesile mütenasip olacaktır. Cümhuriyet fikren, ilmen, bedenen, kuvvetli ve yüksek seciyeli muhafızlar ister. Yeni nesli bu evsaf ve kabiliyette yetiştirmek sizin elinizdedir. Mümtaz vazifenizin ifasına âli himmetlerle mevcudiyetinizi hasredeceğinize asla şüphe etmem [1]."

"Milletleri kurtaranlar, yalnız ve ancak muallimlerdir... Onlardır ki, içtimaî heyetleri hakikî milletler haline koyarlar [2].

Muhterem arkadaşlar, yürümekte olduğumuz teceddüt, tekâmül ve medeniyet yolunda sizlerden (muallimlerden) **mürekkep bir Türk ordusuna istinat ettikçe, behemehal muvaffak ola-**

[1] Gazinin 25 Ağustos 1924 Muallimler Birliği Kongresindeki nutkundan.

[2] Gazinin 14 Teşrinievel 1925 İzmir Erkek Muallim Mektebindeki nutkundan.

cağımıza imanım kat'îdir. Şimdiye kadar olduğu gibi biribirimize istinat ederek ve hep beraber milletin iradesine dayanarak yürümekte devam edeceğiz. Milletimizin almağa mecbur olduğu merhaleler büyüktür. Vâsıl olunması zarurî hedefler çoktur. Behemehal bu merhaleler alınacak, en nurlu hedeflere varılacaktır. Onun için biribirimize vereceğimiz işaret: İleri! İleri! Daima ileridir! [1]."

Cümhuriyetin, muallimlik mesleğine verdiği kıymetin, muallimlerden beklediği büyük ümitlerin ifadesi *Gazi Rehberin* ilk cümhuriyet yıllarında söylediği bu cümlelerle tarihe geçmiştir.

Muallimliğin askerlik derecesinde mukaddes bir meslek sayılması, mensuplarının "*muallim ordusu, irfan ordusu, nur ordusu*„ diye anılması Türkiye Cümhuriyetinin an'anelerindendir. Türk muallimlerinde milliyet, vatan, fazilet ve fedakârlık ruhu çok yüksektir. İnkılâp hareketlerinin milliyetçilik, halkçılık, lâiklik esaslarının teessüsünde ve kuvvetlenmesinde *Cümhuriyet muallimlerinin hizmeti büyük olmuştur.*

Gazi Cümhurreisi, muallimlerin gayret ve fedakârlığını Büyük Millet Meclisindeki resmî nutuklarından birinde teşekkürle anmış, muallimler için meslek tarihinde kıymetli bir hatıra olarak kalacak şu takdir cümleleri meclis zabıtlarına geçmiştir:

"**Kadın ve erkek muallimlerimizin, yeni nesli yetiştirmek için sarfettikleri fedakârane mesai ile beraber içtimaî heyetimiz içinde yeni zihniyeti ve medenî hayatı telkin ve tamim için icra ettikleri eyi tesirler, bu güzide heyetlerin yüksek vazifelerini nekadar müdrik olduklarını göstermektedir. Vazife başında ekserisine bizzat beyan ettiğimiz takdirleri huzurunuzda da tekrar ve ifade etmekle mübahiyim [2].**"

Millet ve memleket için hizmet ve fedakârlığın en mümtaz mümessili olan Gazinin takdirine mazhariyet, her meslek için tarihî bir şereftir.

Gazi Terbiye Enstitüsü — İlk muallim mekteplerinin esaslı tensiki sayesinde ilkmekteplerin terbiye ve tedris unsurları yenileştirilmiş, liseler için ihtısas tahsilleri görmüş muallimler temin edilmiş, fakat en büyük müşkül sayıları çok olan orta-

[1[Gazinin 18 Taşrinievel 1925.te Konya muallimlerine hitabesinden
[2] 1 Teşrinisani 1925, Büyük Millet Meclisi zabıtları.

mekteplerin talim ve terbiye kadrolarını ikmalde görülmüştü. Bu ihtiyacı tatmin için Ankarada Büyük Rehberin adını taşımakta olan mükemmel, büyük bir müessese vücuda getirilmiştir *(Res. 114)*. Eyi yetişmiş kıymetli tedris unsurlarının elinde yürüyen bu mektep bütün terbiye ve tedris meseleleri için tam bir enstitü olacak surette teşkilâtlandırılmıştır.

MEKTEPLERDE SPOR VE SPOR HAYATINDA UMUMÎ İNKİŞAF

Türk Milleti *sporcu* bir millettir; tarihinin ve an'anelerinin her safhasında spora verdiği büyük ehemmiyet görülür. Türk, kuvveti, çevikliği mukaddes sayar; fakat, onun sevdiği yalnız adale şişirmekten ibaret olan idmancılık değil, dimağı, sinirleri ve adaleleri hep birden işleten idmancılıktır [1]; binicilik, atıcılık, pehlivanlık, avcılık, cirit millî sporun en başta gelenlerindendi.

[1] Türklerin kuvvetine, çevikliğine, sporculuk meziyet ve faziletlerine dair umumî tarih ve edebiyatta pek çok hatıralar yazılıdır. Bunlardan birkaçını buraya alıyoruz:

Arap muharrirlerinden *Cahız* der ki: "Türkler usta binicilerdir. Hücum ve çevirme hareketlerinde, bir kâtip defter yaprağını nasıl çevirirse, o kadar kolaylıkla düşmanı çevirip bozarlar.

"... İran, Irak ve Havariç kuvvetleri bir adamda toplansa (yorgunluğa mukavemette) yine *bir Türke bedel* olamaz. Türk atlısı başka milletten atlılarla yola çıksa, berikiler on mil yapıncıya kadar Türk yirmi mil gider.

"... Türkler pek namuslu insanlardır. Düşmanları bunlardan hile ummaz.

"... Bir gün Bağdattan çıkarken gördüm ki, bir süvari kıt'asından bir at kaçtı. Süvarilerin atları güzel olduğu ve hepsi peşine düştüğü halde onu tutamadılar. Bu sırada oradan zayıf atlı bir Türk geçiyordu. Kaçak atı görüp tutmak istedi. Öteki süvariler onunla eğlendiler. Fakat Türk atının düşkünlüğüne rağmen kaçan hayvanı tek başına tutup süvarilere teslim etti. Onların hediye ve dualarına bakmadan, gördüğü işten böbürlenmeden, hiçbir şey yapmamış gibi geçip gitti.

"Türklerin eğlenceleri çayırda *idman oyunları* yapmaktır.

İbni Batuta, bundan altı yüz yıl kadar evel Çin seyahatini anlatırken Çin Hindi sahillerinde hükümdarlık ettiğini gördüğü *Ürdüca* adlı bir *Türk kızından* şöyle bahseder:

"Melike kendisini selâmladığım zaman bana türkçe *"Huşün misin, yahşı misin?"* yani nasılsın eyi misin diyerek yanına oturttu. Kendisi eyi arabî kitabet ederdi. Hizmet edenlerden birine: "devat ve bitik gatür!" yani "divit ve kâğıt getir" dedi. Arapça besmele yazdı, ve bana "bu nedir?" dedi. Tanrı adı demek olduğunu söyledim. *Hoşun!* yani eyi dedi. Nereden geldiğimi sordu. "Hintten" cevabını verdim. "Ben oralara

Abdülhamit II. saltanatında, istibdat vehim ve şüphe ile karışık son haddini bulduğu yıllarda spor hayatı da büsbütün denecek kadar sönmeğe yüz tutmuştu. İstanbulda veya vilâyetlerde üç kişinin herhangi bir maksatla bir araya gelmesi *şüphe* ile görüldüğü gibi, mutlaka sıkı bir topluluk istiyen umumî spor faaliyeti de hiç istenmezdi. Talebenin, mektep bahçelerinde müşterek oyunlar yapması bile hoş görülmezdi.

Meşrutiyetten sora, spor serbest nefes almağa başladı. Evvelâ *kulüpler* doğdu, daha sora şehirlere şamil teşkilât oldu. Bununla beraber devlet ve hükûmet adamları, sporu sadece *çocukluk eğlencelerinden ibaret* saymakta ve bu sebeple ona alâka göstermemekte daha yıllarca devam ettiler. Aradaki fark artık, sporun siyasetçe zararlı bir iş sayılmamakta olmasından ibaret gibi idi.

Balkan Harbinden sora, bilhassa Umumî Harp içinde.

---

sefer edeceğim ve o memleketleri zaptedeceğim. Oradaki zenginlik ve asker çokluğu hoşuma gidiyor„ dedi.

"Bu Melikenin *askeri arasında kadınlar ve kızlar bulunup erkekler gibi muharebe ettiklerini* ve kendisinin de erkek ve kadın askerleri ile birlikte düşmana şiddetle saldırdığını, harp meydanlarında bahadırlar ile mübareze ettiğini Nahoda (gemi kaptanı) bana anlattı. Melike ile düşmanlarından biri arasında şiddetli bir çarpışmada Melikenin ordusundan çoğu ölerek bozulmasına pek az kalmışken, kendisi *ileri atılıp* asker saflarını yararak düşmanı olan hükümdarın bulunduğu yere sokulduğunu ve onu bir vuruşta öldürerek galebe çaldığını ilâve etti. Hükümdar oğullarından pek çoğunun kendisile evlenmek istedikleri halde: "Ben yalnız benimle mübareze ederek galebe çalana varırım„ diye koyduğu şarttan dolayı, yenilerek mahcup olmak korkusile mübarezeye giremediklerini söyledi.„

Yezit ibni Mezit ve *Semane ibni Eşres* isminde iki arap müellif derler ki:

"Türkün vücudu at ve arz üstünde *hiç ağırlığı yokmuş gibi* durur. Bizim süvariler önlerindekini göremedikleri halde *Türk süvarileri* arkadan gelebilecek şeyleri de görürler. Türk süvarisi kendini *aslan*, bizi *av*, atını *ceylân* sayar. Ellerini bağlıyarak kuyuya atsalar bunlar yine kendi kendilerine, hem de hile etmeden çıkıp kurtulurlar.„

"Türk korkmaz korkutur. Almak istediğini *almadıkça* elini çekmez. Bir işin üstüne düşerse *muvaffak oluncıya kadar* çalışır. Olmıyacak işlere de hiç girişmez.„

Babürname (S.386) da bir beyit: "*Türkün çevikliği ve mertliği meydandadır. Ey Beyane Emîri sen onunla kavgaya girme!*„

Tabiî derecenin üstünde insan kuvvetini ifade için Türkün, kuvvetini misal göstermek milletler arasında umumî denecek kadar geniş bir âdet olmuştur. Bazı yabancı dillerde «Fort comme le Turc!» *Türk gibi kuvvetli* tarzında meseller bugün dahi yaşamaktadır.

sporun, gançliği askerliğe hazırlamak noktasından, faydalı olabileceği düşünüldü. "*Genç Dernekleri*„ adıyle izcilik teşkilâtına ehemmiyet verildi.

Fakat, sporun, yeni nesilleri kuvvetli, kudretli ve mukavemetli yetiştirmenin yalnız askerlik için değil, bütün *millî hayat ve istikbal* için büyük ehemmiyetini asıl "Cümhuriyet„ takdir etti*(Res. 115, 116)*. Cümhuriyet, sporu, bir zevk, bir çalım ve gösteriş mevzuu olmaktan çıkararak, eski Türkler gibi *ferdî ve millî hayatta muvaffakıyetin* müessir bir vasıtası olarak tanıdı. Dağınık ve mahdut sporculuğu benimsiyerek bütün memlekete şamil olacak surette teşkilâtlandırdı. Her adımında Cümhuriyet idaresini kendine maddî ve manevî muzahir bulan sporculuk, umumî hayatta milletin hassasiyetle alâka gösterdiği ve dikkatle takip ettiği mevzular arasına girdi.

"Fikrî inkişafa olduğu gibi, bedenî inkişafa da ehemmiyet vermek ve bilhassa seciyeyi millî, derin tarihimizin ilham ettiği yüksek derecelere çıkarmak" inkılâbın büyük emellerinden biri oldu.

TÜRK SPORCULARININ DÜSTURU

1931 yılının Teşrinisanisinde, *Himayei Etfal Cemiyeti* umumî merkezi Ankarada güreş müsabakaları yaptırdı. Hakem heyeti içinde uzun yıllar dünya güreş şampiyonluğunu muhafaza etmiş, *sırtı yere gelmemiş* Türk pehlivanlarından *Kurtdereli Mehmet Pehlivan* da vardı. Güreşleri dikkatle takip eden Büyük Gazi, son müsabakaların ertesi günü, Kurtdereli Mehmet Pehlivana gönderdiği bir mektupta, kocamış aslanı taltif ederken Türk sporculuğuna da öğüt verdi ve düstur gösterdi:

"Kudretli Mehmet Pehlivan,

"Seni cihanda büyük ün almış bir Türk pehlivan tanıdım. Parlak muvaffakıyetlerinin sırrını şu sözlerle izah ettiğini de öğrendim:

(Ben her güreşte arkamda Türk Milletinin bulunduğunu ve millet şerefini düşünürüm).

"Bu dediğini en az, yaptıkların kadar beğendim. Onun için senin bu değerli sözünü Türk sporcularına bir meslek düsturu olarak kaydediyorum. Bununla senden ve sözlerinden nekadar çok memnun olduğumu anlarsın."

12 Teşrinisani 1931, Salı
GAZİ M. KEMAL

Türk idmancısı çalışırken, *millî bir vazife* ifa etmekte olduğunu düşünmelidir. Millî vazifelerin ifasında dikkat edilecek noktalar şunlardır: *Bilgi* ile, *azim*le, *intizam*la *usanmadan* çalışmak.

Cümhuriyetin ilânını takip eden birkaç yıl içinde memleketin her tarafında idman cemiyetleri kuruldu, bunların hepsi muntazam bir teşkilât ile İdman Cemiyetleri İttifakı Merkezine bağlanarak spor faaliyetlerinde fikir, ruh ve gayret birliği temin edildi.

VII

İKTİSADÎ, MALÎ İNKILÂP VE ISLAHAT CEREYANLARI

A. MİLLÎ İKTİSAT, DEVLET SİYASETİNİN EN MÜHİM UNSURU

MAZİYE KISACA BAKIŞ

Türklerin iktisatçılık kabiliyeti çok yüksektir. Türkler her devlet kurdukları sahada iktisadî hayat ve faaliyeti daima canlandırmışlar, kuvvetlendirmişlerdir.

Esasta, iklim şartlarının değişmesile toprak veriminin eksilmesi, hayvan yetiştirmeye ve yüncülük, yağcılık, peynircilik, halı, kilim dokumacılığı gibi ziraî sanayie bağlı istep hayatının su boyları çiftçiliğine veya şehirlere intikali gibi *iktisadî sebep ve zaruretlerden ilerigelen büyük göçler* sırasında iktisadî inkişaf durgunluğa uğrar, sora yeni yerleşilen yurtların elverişli şartları içinde daha feyizli olarak tekrar başlardı.

En eski ilk devirlerde, Türkler Ortaasyada, kendi millî camiaları hududuna munhasır bir ticaret hayatı geçirirlerdi. Medeniyetleri bütün ihtiyaçlarını kendileri temin edecek kadar yüksek olduğu gibi, toprakları da yüksek refah verebilecek kadar zengindi. Toprak kısırlaşınca fazla nüfus, muhite taşarken, gerikalanlar da toprağın eksilttiğini başka vasıtalarla tamamlamak yolunu aradılar. İşte o zaman, Ortaasya beynelmilel büyük bir *iktisadî mübadele merkezi* oldu. Çin sahillerinden başlıyarak Karadeniz ve Akdeniz limanlarına kadar uzanan *muazzam ticaret yolu* açıldı. Milâttan evelki asırlarda başlıyarak, Ortazaman sonlarına ve açık denizler ticaretinin başlamasına kadar artıcı bir inkişaf ile işleyen bu yol, beynel-

milel medeniyet ve iktisat temas ve münasebetleri noktasından mühim bir amil olmuştur.

Hazine ve memlekete zenginlik getiren bu yolun tamirine, emniyet ve asayişine çok ehemmiyet verilirdi.

Millî ticaret ve iktisat, Türklerde, devlet işlerinin, devlet siyasetinin temel meselelerinden sayılırdı. Türk Devletlerinin açtıkları muharebelerden en çoğu iktisadî gayeler istihdaf ederdi. Fakat bazan sırf fütuhat ve cihangirlik hevesini tatmin için muharebeler açarak millet kanını ve servetini boş yere israf eden devlet adamları da çıkmıştır. Bu gibilere Osmanlı Saltanatı tarihinde sık sık tesadüf edilir. Osmanlı padişahlarının bu çeşit hatalarından memlekete gelen zararlar, ecnebilere şuursuzca bağışlanarak "Kapitülasyonlar„diye anıldığını bildiğimiz imtiyazların da tesirile millî iktisadı büsbütün söndürecek derecede artmıştı.

MİLLÎ MÜCADELE YILLARINDA İKTİSADÎ İŞLERE VERİLEN EHEMMİYET

"...İktisat sahasında bizden çok kuvvetli olanlar, memleketimizde fazla olarak bir de imtiyazlı mevkide bulunuyorlardı. Kazanç vergisi vermiyorlardı. Gümrüklerimizi ellerinde tutuyorlardı. İstedikleri zaman, istedikleri eşyayı, istedikleri şartlar altında memleketimize sokuyorlardı. Bütün iktisadî şubelerimizde bu sayede mutlak hâkim olmuşlardı.

"Bize karşı yapılan rekabet hakikaten çok gayrimeşru, hakikaten çok kahir idi (kahrolsun! sadaları). **Rakiplerimiz bu suretle inkişafa müsait membalarımızı mahvettiler; ziraatimizi rahneye uğrattılar. İktisadî ve malî tekâmülümüzün önüne geçtiler.**

"Artık serbest ve müstakil bir hayata atılan Türkiye için iktisadî hayatını boğmakta olan kapitülasyonlar mevcut değildir (şiddetli alkışlar) **ve olamaz!** [1]**."**

Birinci Büyük Millet Meclisinin derin bir dikkatle dinlediği ve şiddetle tasvip ettiği bu sözler, Sakarya Muharebelerinden yedi ay sora, Gazi tarafından söyleniyordu. Millî iktisada inkişaf kapısı açacak olan iktisadî istiklâl, millî mücadelenin ilk gündenberi *siyasî istiklâl kadar mühim ve mukaddes* saydığı esas idi. 1920 Nisanında Büyük Millet Meclisi Hükûmeti kurulacağı sırada bir "*İktisat Vekâleti*„ ihdası ilk düşünülen işlerden biri olmuştu. Daha evel "*Millî Misak*„

[1] Gazinin Büyük Millet Meclisinde 1 Mart 1922 nutku.

esasları içinde dahi iktisadî inkişafa mâni bütün sebeplerin izalesi *kat'î düstur* olarak tespit edilmişti.

Bilhassa büyük zaferden sora iktisadiyat devlet işlerinde ehemmiyet sırası itibarile lâyık olduğu mevkii tamamen buldu. Osmanlı Saltanatında, Meşrutiyet devresi dahil olarak, devlet ve iktisadiyat mefhumları arasındaki hayatî alâka pek az tanınmıştı. Halbuki daha mevcudiyetini dünya devletlerine resmen kabul ettirmemiş, sulhünü imzalamamış yeni devlet, Büyük Reisinin dilile nasıl bir devlet olacağını şöyle anlatıyordu:

"Yeni Türkiye Devleti temellerini süngü ile değil, süngünün dahi istinat ettiği iktisadiyatla kuracaktır. Yeni Türkiye Devleti cihangir bir devlet olmıyacaktır. Fakat, *Yeni Türkiye Devleti iktisadî bir devlet olacaktır.*

"...İktisadî faaliyetleri istinat ettireceğimiz esaslar her türlü vukufla beraber, bilhassa doğrudan doğruya memleketimizin topraklarını koklıyarak, bu topraklarda bizzat çalışan insanların sözlerini işiterek tespit olunacaktır [1].

"Arkadaşlar! Bundan sora pek mühim zaferlere kavuşacağız. Fakat bu zafer süngü zaferleri değil, iktisat, ilim ve irfan zaferleri olacaktır. Ordumuzun şimdiye kadar istihsal ettiği muzafferiyetler memleketimizi hakikî kurtuluşa sevketmiş sayılamaz. Bu zaferler ancak müstakbel zaferimiz için kıymetli bir zemin hazırlamıştır. Askerî zaferlerimizle mağrur olmıyalım. Yeni ilim ve iktisat zaferlerine hazırlanalım [2]."

Bir ay kadar sora, *Osmanlı İmparatorluğu tarihinde tesadüf edilmiyen hadiselerden olarak* İzmirde toplanan iktisat kongresi yeni devletin, iktisadiyata verdiği ehemmiyetin derecesini gösteren bir delil teşkil ettiği gibi, bu ehemmiyetin ifade ve izahına da yeni bir vesile oldu:

"Yeni Türkiyemizi lâyık olduğu mertebeye isal edebilmek için behemehal iktisadiyatımıza birinci derecede ehemmiyet vermek mecburiyetindeyiz.

"Kılıçla fütuhat yapanlar, mevkilerini neticede sabanla fütuhat yapanlara terketmeğe mahkûmdur!

"...Kılıç kullanan kol yorulur, fakat saban kullanan kol hergün daha çok kuvvetlenir ve hergün toprağa daha çok sahip olur.

"...Tam istiklâl için şu düstur var: Millî hakimiyet, iktisadî

[1] İzmitte İstanbul gazetecilerine beyanat, 19 Kânunusani 1923.
[2] Alaşehirde halka hitap, 25/26 Kânunusani 1923.

hakimiyetle tarsin edilmelidir. Bu kadar büyük gayeler, bu kadar mukaddes, azametli hedeflerin tahakkukunu temin için yegâne temel, en kuvvetli temel iktisadiyattır. Siyasî ve askerî muzafferiyetler, nekadar büyük olursa olsun, iktisadî zaferle tetviç edilemezse husule gelen zaferler payidar olamaz, az zamanda söner.

"...Bu kadar feyizli, bu kadar kudretli olan yeni Devletimizin düşmansız kalacağını farzetmek doğru değildir. Bunun için çok kundaklar koyarak yıkmağa çalışacak ve suikaste teşebbüs edeceklerdir. Bütün bunlara karşı silâhımız, iktisadiyatımızdaki kuvvet, resanet ve muvaffakıyetimiz olacaktır.

"Bu vatan, çocuklarımız ve torunlarımız için cennet yapılmağa lâyıktır. Bu da iktisadî faaliyetle kabildir [1]."

Yeni Devletin *simasını* çizen ve *prensiplerini* tayin eden beyannameler mahiyetini ve bu itibarla tarihî kıymeti haiz bu nutuklar Osmanlı Saltanatının son asırlarda hiçbir kıymet ve ehemmiyet vermediği *millî iktisat* telâkkilerinin, millî mücadele devrinde nekadar canlı ve kuvvetli olarak uyandığını göstermeğe yeter.

Her sahada büyük tasavvurlar için olduğu gibi iktisat sahasında da geniş hareket ve faaliyet, harp halinin filen ve kat'î olarak bittiğini gösterecek sulhu bekliyordu. Cümhuriyetin resmen ilânından sora, kanun, icraat ve tatbikat sahalarında iktisadî inkılâp ve ıslahat hareketleri başladı. Hepsinin temeli *devletçilik* olan hareketler başlıca dört büyük esasta toplanabilir:

1 — Müstahsili himaye;
2 — İhracat ticaretini himaye;
3 — Millî sanayi ve işçiyi himaye;
4 — Demiryolu siyaseti.

Cümhuriyetin malî siyaseti de bu ana esaslara muvazi yürür. Bunları birer birer göreceğiz.

İKTİSADÎ VE MALÎ SİYASETİN ANA HATLARI

Türkiye Cümhuriyetinin iktisadî siyasette ana esası:

Millî mal olarak dışarıya sattığımızdan fazlasını dışardan almamak, (yani başka memleketlere 300 milyon liralık mal çıkarırsak başka memleket-

[1] İzmirde Türkiye İktisat Kongresi açılış nutku, 17 Şubat 1923.

lerden 300 milyonluktan fazla mal getirmemek ve bu suretle millî kazançtan fazla masrafa meydan vermemek).

Malî siyasette ana esas:

Iradı masrafına müsavi mütevazin bütçe kurmak, devlet gelirini eyi hesap edip masrafı da ona uydurmak ve onu geçirmemektir.

Bu iki düsturun Türk dilinde ata sözü ile ifadesi "*kendi yağımızla kavrulmak*„ yabancıya muhtaç olmamaktır.

B. ZİRAAT SAHASINDA

KÖYLÜYE VERİLEN HUSUSÎ EHEMMİYET

"*Gazi* — ***Türkiyenin sahibi ve Efendisi kimdir?*** ("Köylüler„sedaları.) ***Bunun cevabını derhal birlikte verdik: Türkiyenin hakikî sahibi, Efendisi, hakikî müstahsil olan köylüdür*** (Şiddetli ve sürekli alkışlar). ***O halde herkesten daha çok refah ve saadete müstahak ve lâyık olan köylüdür. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin iktisadî siyaseti bu aslî gayeyi istihsale matuftur.***

."***Yedi asırdanberi cihanın dört köşesine sevkedilerek kanlarını akıttığımız, kemiklerini yabancı topraklarında bıraktığımız ve yedi asırdanberi emeklerini ellerinden alıp israf eylediğimiz, ve buna mukabil daima tahkir, terzil ile mukabele ettiğimiz ve bunca fedakârlıklarına ve ihsanlarına karşı nankörlük, küstahlık, cebbarlıkla uşak menzilesine indirmek istediğimiz bu aslî sahibin huzurunda bugün hicap ve ihtiramla hakikî vaziyetimizi alalım*** (Şiddetli alkışlar)!„

"Merhum Tunalı Hilmi Bey — Yaşa Ulu Ruhlu Paşam, Yaşa...„

Birinci Büyük Millet Meclisinin, zabıtnamesine bu sözleri geçirdiği celse [1] millî tarihimizin heyecanla okunacak safhalarından biridir. Bu hitabe bir devrin değiştiğini, nankör saray ve saltanat zihniyetinin halkçılık iman ve mefkûresi tarafından hakaretle kovulduğunu tespit eden kıymetli bir vesikadır.

O gündenberi, köylü hakkında söylenenler ve yazılanlar toplansa büyük bir cilt olur. Bunların hepsi:

---

[1] Birinci Büyük Millet Meclisinin 1 Mart 1922 zabıtları.

a) Millî varlığın ve devlet bünyesinin *temeli*, umumî nüfusun yüzde 70 ini teşkil eden *köylü* dür;

b) Millî varlığın ve *devlet bünyesinin sıhhat ve selâmet kaynağı* köylünün refah ve saadetidir;

c) Köylü *korunmalı*, fikren, irfanen *yükseltilmeli* ve *zengin* edilmelidir;

d) Köylüyü *ezen vergiler* kaldırılmalı ve *himaye edenler* konulmalıdır;

gibi esaslarda toplanabilir. Âşarın kaldırılması, köyleri merkezlere bağlıyan yolların çoğaltılması, köy mekteplerinin binlerce artması, sıtma mücadelesi, Osmanlı Saltanatında *köylüye düşen umumî vergi nispetinin* (%40) tan (%11) e indirilmesi, Köy Kanunu, işliyecek *tarlası olmıyan köylüleri toprak sahibi* kılarak ecîrlikten kurtarmak; Büyük Millet Meclisinde *sabanının başından gelmiş köylü meb'uslar* bulunması v.s. gibi müspet eser ve tezahürler hep 1 Mart 1922 hitabesinin *hakikat sahasındaki* tecellileridir.

ÂŞARIN KALDIRILMASI

Osmanlı İmparatorluğu köylü sırtında, köylünün alınterile geçinen bir devletti. Vergi sistemi, kazancı olup olmadığı düşünülmeksizin köylünün mahsulü ve az kazançlı veya kazançsız yıllarda sermayesi üzerine yüklenmişti. Bütçenin en büyük gelirini "*Âşar*" adı verilen vergi teşkil ederdi. Âşar köylünün tarlasından, bağından bahçesinden kaldırdığı her nevi mahsulün, miktarı ve istihsal için sarfedilmiş *emek ve para* ne olursa olsun yüzde onunu devlet kasasına çevirmek demekti; bu nispet soradan yüzde 12 ye çıkarılmıştı. Köylü, kuraklık, fazla yağmur, kırağı, don, çekirge ve diğer haşereler veya nebat hastalıkları gibi sebeplerle mahsulün meselâ yüzde 70 ini kaybederek *ağır zarara* ve o yıl için *açlık korkusuna* uğrasa dahi, yine gerikalan yüzde 30 un âşar vergisi alınırdı. Fazla olarak, devlet bu vergiyi kendisi toplamıyarak, toplama hakkını pazarlıkla tayin edilen miktarlar üstünden "*Mültezim*" denilen adamlara verdiğinden bunlar çok kazanmak için bin türlü *cebir ve işkencelerle köylüyü soymak* yoluna giderlerdi.

***

Âşarın ilgasını takip eden ilk mahsul kaldırma sonunda köylüler *zorba mültezimlerin* ve adamlarının artık hakikaten

köylerine gelmediğini görünce çok sevinmişlerdi. Bu yılın Teşrinievelinde, memleketi dolaşmakta olan Gazi, trenle Dumlupınar yakınlarında Turak istasiyonundan geçerken, birçok meşaleler yakarak, davullar, zurnalarla köy havaları çalarak kendisini bekliyen köylülerle âşara dair şöyle konuştu:

— Nasılsınız, eyi misiniz ? Böyle gece vakti zahmet ettiniz.

— Eyiyiz Paşa Hazretleri, sizi görmekle çok sevindik.

— Bu sene hasılatınız nasıldır? Memnun musunuz?

— Hasılatımız pek eyidir, memnunuz Paşa Hazretleri.

— Zaten uğradığım heryerdeki halk ta hasılattan memnuniyetini söylediği için ben de memnunum. Nasıl mültezimlerin kalkması eyi oldu, değil mi?

— Çok şükür Paşa Hazretleri, mültezim belâsından kurtulduk, bize işkence eden kalmadı.

— Biliyor musunuz, âşar kalkmaz diye söyliyenler olmuştu. Hatta âşar şer'îdir, onun kalkması şeriatin kalkması demektir diye işaatta bulunmuşlardı; size de bunu söyliyenler oldu mu?

— Evet söyliyenler oldu.

— Demek işittiniz?

— Evet işittik.

— Halbuki işte görüyorsunuz ve memnuniyetle söylüyorsunuz ki, Türkiyede âşâr kalktı. Bu sözlerin nekadar yalan olduğunu ve bunu söyliyenlerin nekadar yalancı olduğunu gördünüz ve anladınız değil mi?

— Evet gördük ve anladık Paşa Hazretleri!

***

Lozandan sora, ilk Cümhuriyet bütçesinin *yüz milyon* liralık tutarından *40 milyon* lirası işte köylünün bu şartlar altında ödemekte olduğu *âşardan* geliyordu. Hem asırlardanberi hiçbir karşılık görmeksizin daima vermeğe mecbur tutulmuş köylüyü, hem de köy iktisadiyatının inkişafına dayanan yeni devlet bünyesini kuvvetlendirmek için Cümhuriyet idaresi çok *cesur* bir tecrübeye atıldı. Bütçenin yarısına yakın bir geliri birdenbire gözden çıkarmak, yani âşarı hemen kaldırarak köylüye nefes aldırmak kararını verdi. *Köylünün vergi yükü umumî bütçede yüzde 40 tan yüzde 10 a*

indi. Bu *halkçılık* yolunda büyük bir adım ve *içtimaî adalet* yolunda yüksek bir hükümdür.

Büyük Millet Meclisinin 17 Şubat 1925 tarihinde çıkardığı 12 maddelik kanunun birinci maddesi: "*Âşar usulü mülgadır*„ cümlesile başlar.

Âşarın kaldırılması, Osmanlı İmparatorluğunda, seksen seneden fazla zaman arasıra ortaya atılmış, fakat ne Mutlakıyet, ne de Meşrutiyet devrelerinde *hiçbir hükûmet kendinde buna karar vermek cesaretini bulamamıştı.*

MÜSTAHSİLİ DEVLET YARDIMLARİLE KORUMA TEDBİRLERİ

Yüzlerce yıl bakımsız kalmış, varı yok edilmiş, biribiri ardınca girilen harplere işinden gücünden ayırtılarak sürülmüş *köylüyü korumak, çiftçiliği yükseltmek ve istihsali kıymetlendirmek* Cümhuriyetin birinci işi ve baş dileği olmuştur. Bu hususta bir taraftan para, tohum ve alet tedarikine yardım, diğer taraftan tohumların ıslahı, kıymetli ağaç fidanlıkları tesisi, ziraate zarar veren amillerle mücadele, ziraat tedrisatının ıslahı ve ziraî enstitüler tesisi şekillerinde fasılasız gayretler sarfedilmiştir.

Para, tohum ve alet — Umumî Harp ve İstiklâl Mücadelesi bittiği zaman (1914-1923), köylü parasız, tohumsuz ve hayvansız denecek halde idi. Osmanlı İmparatorluğunun böyle bir vaziyet karşısında yapacağı iş, asırlarca olduğu gibi, yine "*âşar*„ ını almağa devamdan ibaret kalırdı. Halkçı ve bizzat halkın malı ve eseri yeni Devlet, tabiî olarak, mukaddes kaynağı canlandırmak, temel olan köyü kuvvetlendirmek cihetine gitti. Köylünün bu ihtiyaçlarını karşılamak için bütçesine birkaç yılda *dört milyon lira* koydu. En muhtaç köylüler uzun zamanda ve faizsiz ödemek üzere aldığı bu para ile çift, çubuk, tohum eksiklerini tamamladılar.

Mühim çiftçilik sahalarımız olan bazı cenup vilâyetlerimizde buğdaylarımıza *süneböceği* musallat olmuştu. Köylü tam hasada yaklaştığı sırada güzel başaklarının bu böcek tarafından kemirildiğini ve ekinin ota, samana döndüğünü görüyordu. Bu böcekle başaçıkmak çok zor olduğundan devlet buna başka çare düşündü. Kıbrıs ve İtalyadan tohumluk buğday getirterek dağıttı. Kıbrıs buğdayı süneböceğinin tarlalarda üremesi mevsiminden evel yetişerek böceğin diş geçiremiyeceği kadar sertleştiği için köylü yıkımdan kurtuldu.

Pirinç ziraatini ıslah için de, ayni suretle altı nevi çeltik tohumu getirtilerek dağıtıldı [1].

Tabiat bağrında alabildiğine ve karmakarışık vasıflarda yetişen cılız otlaklar yerine sun'î çayırlıklar yetiştirerek hayvancılığı ilerletmek için Kayseride bütün Orta Anadolu için bir *Yonca Tohumu Temizleme Müessesesi* açıldı. Devlet, bu müesseseden her yıl temiz tohum alarak, vilâyetlere dağıtmakta ve ziraat memurlarının nezareti altında ektirmektedir.

Uzun harp yıllarının memlekette tükenmiş hale getirdiği kıymetlerden biri de *çift hayvanı* idi. Bu eksikliği doldurmak ve ekim sahasını genişletmek için *makineli çiftçiliğin* teşviki düşünüldü. *Traktör* kullanan çiftçileri himaye için kanunlar çıkarıldı [2], kredi kolaylıkları gösterildi. Memlekette traktör sayısı birkaç yılda (183) ten (2000) e vardı. Sürme, ekme, biçme, demetleme, harmanlama, kaldırma işlerinde makineli çiftçilik bilgisi az zamanda yayıldı.

Fakat, harpler yüzünden tükenecek hale gelmiş çift hayvanı nesilleri altı yıllık zaman içinde ürediği gibi cihan buhranının memleketimizdeki tesirlerine karşı koyabilmek için alınması lüzumlu görülen tedbirler sırasında, hayvan kuvveti ve bilhassa beygirle ziraatin himayesi daha faydalı olacağı düşünülerek memlekete ziraat makineleri ve bunları işletecek benzin, petrol, mazot gibi maddeler girmesini himaye eden kanun kaldırıldı. Buna mukabil, getirttikleri makinelerle işliyen çiftçileri zarardan korumak için *3 milyon liralık* yardımda bulunuldu [3], ve memlekette fennî pulluklar yapacak imalâthaneleri teşvik ve himaye tarafı tutuldu [4]. Ziraat aletleri yapan sanayi müesseselerimiz inkişaf yoluna girdi.

DİKİM VE EKİM ISLAH TEDBİRLERİ

Memleketin istihsal kabiliyetini ve topraklarımızın verimini arttırmak hususunda müspet faydaları görülen bu tedbirlerin başlıcaları şöyle sıralanabilir :

[1] Ziraat Bankasınca tedarik olunacak tohumlukların satış zararlarının ödenmesi hakkında 7/6/1930 tarih, 1682 numaralı kanun; tohumlukların gümrük resminden istisnası hakkında 21/5/1930 tarih ve 1641 numaralı kanun.

[2] 1926 da çıkan ve 1931 e kadar hükümde tutulan 752 numaralı kanun.

[3] 13 Haziran 1930 tarih ve 1710 numaralı kanun.

[4] 2 Haziran 1931 tarih ve 1797 nnmaralı kanun.

a) 1340/1924 yılında çıkarılan bir kanunla Rize ve Borçka havalisinde *fındık, portakal, limon, mandalina, çay ziraati* teşvik olundu. Bu kanunun güttüğü gaye ahaliye ait çalılıkları ve kızıl ağaçları söktürerek yerlerine bahçeler yaptırmaktı. Bunun için kanun, bir taraftan bu gibi arazi sahiplerine *çalılıkları temizlemek* mecburiyeti yüklettiği gibi, diğer taraftan da hükûmeti bahçe yapacakların muhtaç olacağı fidanları yetiştirmek ve parasız dağıtmak için *fidanlıklar tesisine* mecbur kılıyordu. Bahçeye çevrilen arazi, *on yıl* vergiden muaf tutuluyordu. Üç yıl için yapıldığı halde soradan daha üç yıl uzatılan bu kanun, tatbik edildiği sahada birçok faydasız arazinin kıymetli istihsal membaları haline gelmesine yaramıştır.

Adana, Cebelibereket, Mersin, Antalya gibi portakal, mandalina, limon yetiştiren vilâyetlerde de meyva ağaçları ziraatini ıslah etmek ve fennileştirmek için *Tarsusta bir fidanlık* tesis olunmuştur.

b) En çok *ipek* yetiştiren Bursa ve havalisinde dut fidanı yetiştirmek için *Mustafakemalpaşa kazasında* büyük bir fidanlık yapılmıştır. Bu fidanlık o havalide ipekçiliğin inkişafına çok yardım etmiştir. Şark vilâyetlerimizde ipekçiliğin ileri gitmesi için merkez tutulan *Erzincanda* dahi bir dut fidanlığı tesis edilmiştir.

c) Kıymetli mahsullerimizden olan *şamfıstığı* ziraatini genişletmek için *Ayıntapta* bir fıstık fidanlığı vücuda getirilmiştir.

d) Trakya ve Garbî Anadolunun en bellibaşlı servet kaynaklarından biri olan *bağlar* bakımsızlıktan, hastalıktan, harp yıllarının doğurduğu sebeplerden *harap* olmuş bir halde idi. Bunları *filoksera*dan müteessir olmıyan çubuklarla yeniden canlandırmak, yüz binlerce nüfusa geçim vasıtası olan bağları yeniden yetiştirmek lâzımdı. Halbuki memlekette eskiden kalma olarak yalnız *Erenköy* asma fidanlığı vardı. İhtiyacın süratle tatmin edilebilmesi için harap bir halde bulunan Erenköy fidanlığı ıslah ve tevsi edildikten başka, *Bilecik, Kırklareli, Manisa, Tekirdağı* ve *Ankarada* yeniden fidanlıklar tesis olunmuştur.

Umumî istihsalin artmasına yarayan bu tesisler " her nevi fidan ve tohumların *meccanen* tevzii, devlet uhdesinde bulunan araziden fidanlıklar tesisine elverişli olanların Ziraat

Vekâletine ve vilâyet hususî idarelerine *parasız* verilmesi„ hakkındaki 1925 tarihli kanun hükümlerinden istifade edilerek yapılmıştır.

e) Hububat, pamuk, patates gibi mühim ziraî mahsullerin ıslahı için de birçok müesseseler vücuda getirilmiştir. Fazla hasılat veren, kuraklığa dayanan temiz hububat tohum cinslerinin araştırılması için *Eskişehir* ve *Halkalıda;* patates, mısır için *Adapazarında;* pamuk için *Adanada* açılan tohum ıslah istasiyonları, ayrıca Eskişehirde açılan (drayfarming = kurak arazi ziraati) istasiyonu bunlardandır.

Bunlar Osmanlı Devleti teşkilâtı içinde hiçbir zaman yeri olmamış ve *hatta isimleri dahi bilinmemiş* müesseselerdir.

ZİRAATÇİLİK MESLEK VE İHTISASININ YÜKSELTİLMESİ

Osmanlı İmparatorluğunun ziraatte en yüksek meslek ve ihtısas mektebi İstanbulda "*Halkalı Ziraat Mektebi*„ idi. Zamanla görüldü ki bu mektep, memleketin ziraat hayatını ilmî ve fennî yükselişe erdirecek meslek adamları yerine muhtelif devlet dairelerine memur yetiştirmektedir. Bu sebeple, ziraat tedrisatının ıslahına karar verildi. Cümhuriyet idaresince Gazinin 1926 teşrinisani başında Büyük Millet Meclisini açma nutkundaki işaret bu ıslahata *başlangıç* oldu. Bir yıl çalışılarak hazırlanan "*Ziraat Tedrisatının Islahı Kanunu*„ Meclisçe kabul edildi (17 Haziran 1927). Ankarada mükemmel lâboratuarları, en yeni fennî vasıtaları ihtiva etmek üzere *Yüksek Ziraat ve Yüksek Baytar mektepleri ve enstitüleri* bina edildi *(Res. 117).* Avrupa ihtısas müesseselerine birçok ziraat talebesi gönderildiği gibi, *muallimlerden de 74 ziraatçi* gönderildi.

İpekböceği ırklarının tetkiki, ıslah ve ıstıfası, en nefîs ve en çok ipek verecek tohumların tespiti ve tamimi için Bursada bir "*İpekböcekçiliği Enstitüsü*„ Antalya, Diyarbekir, Edirne ve Erzincanda *İpekböcekçiliği Mektepleri* açıldı.

Tavukçuluğun ıslahı, çiftçi elindeki eksik verimli ırklar yerine en faydalı ırkların tamimi için Ankarada bir "*Tavukçuluk Enstitüsü*„ kuruldu *(Res. 118).*

Gerek bugünkü umumî ziraati, gerek müstakbel ziraat inkişaf plânlarını tanzimde istinat edilebilecek esaslar hazırlamak için memleketin *iklim şartlarını* daimî ve esaslı surette tetkik ve mütalea etmek üzere *100* mıntakada "*Meteoroloji istasiyonları*„ açıldı.

Orta ziraat tedrisatını ıslah ve takviye ederek memleketin muhtelif sahalarında çiftçi çocuklarının az zamanda lüzumlu amelî bilgilerle yetişmelerini temin, çiftçiliğin inkişafı ve ziraat usullerimizin yenileşmesi noktalarından ehemmiyetli idi. Eskiden yalnız Bursa, Adana ve Ankarada *üç* orta ziraat mektebi vardı. Bunların da tedris sistemleri, programları ve tatbikat malzemeleri en fena halde idi. Bunlar ıslah edildi ve İzmir, Erzincan, Kastamonu, Konya, Çorum, Sıvas, Erzurum, Edirne ve Kepsutta *yeniden dokuz orta ziraat mektebi açıldı.*

Bütün ziraat makinelerini kullanacak, tamir edebilecek unsurlar yetiştirmek üzere Ankara, Adana, Bursa ve Halkalıda ayrıca *dört ziraat mektebi açıldı.*

Mektep yaşını geçirmiş köylülerin, *çiftçilerin basit ve amelî bilgiler edinebilmeleri için* orta ziraat mektepleri muallimleri veya mıntaka ziraat müdür ve memurları tarafından mıntakanın ihtiyaç ve şartlarına uygun mevzular üzerinde kurslar, konferanslar tarzında *amelî tedrisat* usulü konulmuştur.

Orduda büyük bir kısmı bilfiil çiftçi olan askerlere *basit ziraat dersleri* verilmesi için 14 şubat 1924 tarihinde bir kanun çıkarılmıştır.

ZİRAÎ MÜCADELE Ötedenberi Türk köylüsünün mahsulünü kasıp kavuran, emeğini hiçe indiren bazı düşmanları vardır. Bunlar minimini tufeylâttan yaban domuzuna kadar giden zararlı mahlûklardır. Bu mahlûklar ve nebatî hastalıklarla mücadele etmek te *halk idaresinin* vazifeleri cümlesindendi.

26 Kânunuevel 1923 te yaban domuzları başta olarak *muzır hayvanların öldürülmesi* hakkında bir kanun çıktı.

1924 yılında Adana pamuklarını zarara uğratan *pembekurt* baş gösterdi. Bunu orada tüketmek ve başka yerlere geçirmemek için mücadele teşkilâtı yapıldı, en az ziyanla önüne geçildi.

Çok eski zamanlardanberi bazı yıllar memleketimizi, bilhassa cenup vilâyetlerimizin bir kısmını şiddetle istilâ ederek yüksek başaklı tarlaları çıplak kırlar haline getiren *çekirge sürülerine* karşı esaslı mücadele Cümhuriyet devrinde başlamıştır. 1927 yılında cenup hudutlarımıza yürümekte oldukları görülen çegirgelere karşı 586.000 dönüm arazi çinko levhalar dikilerek kapatılmıştır.

Yine cenup vilâyetlerimizde buğdaylara musallat *süne-böcekleri* ile zeytincilik sahalarında *zeytin sineklerine* ve umumî olarak *tarlafarelerine*, ekinlerdeki *sürme ve rastık* hastalıklarına, *portakalları saran parazitlere* karşı devamlı mücadeleler açılmıştır. Bunların yeni ve fennî usullerle yürütülmesi için İzmir ve Adanada mütehassıslar tarafından idare edilen *mücadele istasiyonları* tesis edilmiştir.

ZİRAAT BANKASI Osmanlı Saltanatından Türkiye Cümhuriyetine intikal etmiş müesseselerdendir. 1860 tarihinde *Mithat Paşa*nın Tuna Valiliği sırasında mahallî ve hususî mahiyette "*Memleket Menafi Sandıkları*„ namile bir ziraî kredi müessesesi teşkil edilmişti. 1867 de bu teşkilât bütün Osmanlı vilâyetlerine teşmil olundu. 1883 te, Osmanlı idaresine yakışır garibelerden olmak üzere isimden "*Memleket*„ kelimesi çıkarılarak "Menafi Sandıkları„ denildi.

Beş yıl geçmeden sandıkların idaresindeki yolsuzluklarla köylünün "*Menafi Hissesi*„ adı altında verdiği paraların hırsızlar elinde eridiği görüldüğünden müessese "*Ziraat Bankası*„ namile yeni bir şekle sokuldu (1889). İsminin değiştirilmesi bu teşkilâtın hakikî bir banka olması için kâfi gelemedi. *Meşrutiyete* kadar koyu bir iptidailik içinde kaldı: Meşrutiyet te esaslı bir değişiklik yapamadı.

İstiklâl Harbi sıralarında, istilâ altında bulunmıyan şube ve sandıkların işlemesi Ankarada tesis edilen "Ziraat Bankası Umum Müdürlüğü„ emir ve murakabesine alındı. Yeni devlet, çiftçi hakkının korunması için harp haline rağmen bütün gayretini sarfetti.

Zaferden sora, Saltanat idaresinin Ziraat Bankası sermayesinden İstanbul merkezinde bulunan *bir buçuk milyon* lira kadar parayı maaş verebilmek için *çekip almış* olduğu anlaşıldı. Padişahın ve hükûmetinin köylü hakkını ödemeden inkıraz bulmaları üzerine *Ankara Hükûmeti, Büyük Millet Meclisi kararile bunu ödedi.*

1920 de Ziraat Bankasının *11,5 milyon* kadar sermayesi vardı, bu sermaye memleketin en zengin kısımlarının Ankaradan ayrı ve ateş içinde olmasına rağmen 1923 sonunda *15 milyon* liraya, Lozan Sulhünden 1931 başına kadar 7 yılda *26 milyondan fazlaya* yükseltildi. Halkın hakkını ve menfaatini korumakta Cümhuriyet çok kıskançtır.

Saltanat devrinde Ziraat Bankası çiftçiye sermayesinin yalnız % 30 u kadar ikrazatta bulunurdu. Bu nispet Millî Mücadele devrinde % 53 e, Lozandan soraki Cümhuriyet yıllarında ise % 100 den fazlaya, yüzde 136 ya çıkarılmıştır.

Bankanın ilk teessüsünden Millî Mücadele başına kadar *32 yıl zarfında* köylüye yapılan ikrazat yekûnu *22 milyon* liradan ibaret kalmıştı. Millî Mücadelede bin darlık içinde üç buçuk yıllık ikrazat *7 milyondan fazlaya varmıştır.* 1924 ten sora, 7 yıllık zamanda ise çiftçiye *95,5 milyonluk* ikrazat yapılmıştır.

Cümhuriyet devrinde, Ziraat Bankası, bir millî ayıp gibi utanılacak köhne müessese olmaktan çıkarak iftihar ile bakılacak ve gösterilecek mükemmel bir kredi cihazı haline gelmiştir *(Res. 119).*

ZİRAÎ KREDİ KOOPERATİFLERİ

Osmanlı İmparatorluğunda Türk köylüsünün en çok zahmet çektiği hususlardan biri de *kredi* bulmaktı. Ziraat Bankasının o zamanki teşkilât ve işleyişi daha evel kendi bahsinde söylediğimiz gibi *pek fena* idi. Çiftçi krediyi bilhassa köy, nahiye, ve kazalarda gayet fahiş şartlarla para ikraz eden *muhtekirlerden* temin ederdi. Bu suretle *sermaye ve ikraza istinat eden bir mütegallibe sınıfı* teşekkül etmişti. Bir ay için % 5 ten % 10 ve hatta 12 ye kadar çıkan faizlerle bulduğu para, ödenme müşkülâtından dolayı çiftçinin *yıkımına* sebep olurdu. Köylüler, mütemadiyen artan faizler yüzünden tarlalarını, çift ve çubuklarını elden çıkarırlar, muhtekir ağaların tahakkümü altında *ecîrlik* vaziyetine düşerlerdi. Osmanlı İmparatorluğunda millî iktisat bünyesini kemiren bellibaşlı amillerden biri de bu idi.

Cümhuriyetin ilk işlerinden biri de bu derde deva aramak oldu. Bir taraftan *Ziraat Bankası* nın tekemmülüne çalışılırken diğer taraftan da 1924 yılında *Ziraî Itibar Birlikleri Kanunu* çıkarıldı. Muhtekir faizcileri ortadan kaldırabilmek için en muvafık ve normal çare *krediyi köye* kadar, çiftçinin yanı başına kadar götürebilmekti. *Ziraî İtibar Birliklerinin* daha kolay inkişafı için bunlara temel teşkilât olmak üzere 1929 yılında [1] *Ziraî Kredi Kooperatifleri Kanunu* çıkarıldı. Bu kanun ile herhangi şekilde bir servet teminatı gösteremiyecek

[1] 5 Haziran 1929 tarih ve 1470 numaralı kanun.

halde bulunan çalışkan ve müteşebbis çiftçilerin şahsî itibar üzerine masrafsız ve külfetsiz kredi bulabilmeleri ve muhtekirler eline düşmemeleri istihdaf edildi.

Köy iktisadiyatımızda *hakikî ve derin bir inkılâp* hareketi sayılması doğru olan ziraî kredi kooperatifleri teşkilâtına 1930 yılı başında başlandı. Süratli bir inkişaf ile iki yıldan az zamanda [1] 30,000 den fazla köylünün 1,5 milyon sermaye ve 230,000 lira kadar ihtiyat akçesi ile ortaklaştığı *311 Kredi Kooperatifi* teşekkül etti. *Ziraî Kredi Kooperatifleri* teşebbüsü köylünün muhtekirler karşısında iktisadî istiklâlini kurtarmak ve korumak maksadını güder.

GAZİNİN ÇİFTÇİLİĞİ

Gazi, millî iktisadiyatımızın temeli *köyde* olduğunu ve Türkiyenin daha birçok zaman için *köy iktisadiyatının tekâmülüne* dayanan bir refah siyaseti takip etmesi lâzımgeleceğini ilk gündenberi ısrar ile tekrarlamıştır. Bunun için koyduğu *devlet siyaseti* icabından olarak bir taraftan çiftçinin çalışmasını kolaylaştıracak ve azamî derecede kıymetlendirecek kanunlar çıkarılır ve tedbirler alınırken, diğer taraftan *kendisi de amelî çiftçilik hayatına girdi.*

Orta Anadolu yaylâsının en kısır ve çorak sahalarından birinde, Ankaraya yakın, yarısı batak ve sazlık, yarısı kıraç ve dağlık bir çiftlik aldı. Bu, içinde ağaç izi bulmak mümkün olmıyacak kadar çıplak araziye "*Orman Çiftliği*„ adı verilmişti.

Gazi, çiftçinin istihsal hayatında uğrayabileceği bütün *müşkülleri* kendi tecrübelerile gördükten ve ortaya koyduktan sora, onlara deva olacak *tedbirleri* de tecrübeden geçirerek tespit etmek, *en ağır* istihsal şartları içinde bulunan vatandaşların imdadına *en evel* koşmak istiyordu. Çiftlik hayatına ilk girişte bu *en kısır* meydanı seçmiş olmasının hikmeti bu idi. Bu derin sebebi ilk günlerde derhal bulamamış olan bazı ziraatçi arkadaşları ona bu toprakların kazanç getirmiyeceğini ve daha eyi kazanmak için daha verimli topraklar almasını söylediler. Fakat, zaten kendi şahsı için para kazanmayı düşünmeğe vakti olmıyan ve hiçbir an düşünmemiş bulunan Gazi kararında durdu.

1925 Mayısının beşinci pazartesi günü, otlu yerler ara-

[1] 1931 Teşrinievel sonuna kadar.

maktan usanmış yorgun çobanların güttüğü cılız sürülerden başka hayat ve hareket şahidi görmemeğe alışmış *bu bozkır parçasında bir çadır* kuruldu ve *iki traktör* yürüdü. İki traktörü işleten iki makiniste binlerce bataryalarla yüz binlerce kişilik orduları yürütmüş *bir adam* kumanda ediyordu *(Res.120)*. Küçücük yeni ordusu ve tek çadırdan ibaret karargâhile, ot ve ağaç bitmez denilen bu yerlere, *tabiati yenmek* hedefini güden bir meydan muharebesi açmağa gelmişti.

Çarpışma çetin ve zahmetli oldu.

Fakat, bir yıl içinde bataklıklar kurudu, sazlıklar kalktı. Bozkır yerini, altın başakların zafer bayrakları gibi dalgalandığı geniş tarlalara bırakıp çekildi. *Büyük Çiftçi* ve yanında çalışanlar, çadırı sökerek bütün sıhhat şartlarını haiz binalara geçtiler. Kıraç sırtlar, sert rüzgârların kamçısı altında yerlere kadar eğilerek titreşen incecik ağaç yavrularile örtüldü. Bu zavallı cılız fidanların yoksul toprak, poyraz ve kuraklık gibi sert düşmanlar elinde boylanıp dal, yaprak ve gölge verebileceklerine ilk yılda inananlar az oldu. Altı yıl geçmeden, dikilen ve tutan *iki milyona* yakın ağacile "*Orman Çiftliği*" bu ismi doğru ve haklı olarak taşıyabilecek hale geldi *(Res.121)*. *Yenilen kısır tabiat*, Ankaranın garbına doğru demiryolu boyunca bir orman manzarası almağa mecbur oldu.

Gazinin ziraî tecrübe ve faaliyetleri — Orman Çiftliğinin faaliyet sahaları şunlar olmuştur:

1 — *Makineli ziraat* usulile geniş mikyasta buğday yetiştirmek;

2 — Fennî tesisatla *tohum cinslerini ıslah* etmek;

3 — Orta Anadolu için en sağlam zenginlik kaynaklarından biri olan *koyunculuk* (bilhassa kıvırcık koyun cinsi ile, yerli cinslerden karaman, yabancı cinslerden merinos, kürkçülük sanayi ve ticaretinde fevkalâde mühim ve şimdiye kadar yalnız *Türkistanda* yetiştirilebilmiş olan *karagül* koyunları; maltız cinsinden keçilerle, Ankaranın yerli tiftik keçileri üzerinde çalışılmıştır).

4 — İnekçilik. (1931 de Gaziye Amerikada *Türk-Amerikan Dostluk Cemiyeti* Reisi tarafından hediye edilen beheri 15-20 bin lira kıymetinde çok verimli İneklerle bu sahadaki tecrübeler ehemmiyetli safhalara girmiştir).

5 — Çok yumurtlayıcı *tavuk cinslerini* üretmek;

6 — *Peynircilik* ve *tereyağcılık*;

7 — *Meyva ağaçları* ziraati, *bağcılık* ve *nevilerinin ıslahı* (Bu tecrübeler için beş yüz dönüm fidanlıklar vücuda getirilmiştir).

8 — İstidat sahibi *gençlerden* fennî ve amelî bilgilerle mücehhez çiftçiler yetiştirmek;

9 — Tohumların ayrılmasına, ziraat makinelerinin tamirine mahsus *atelyeler*; Anadolu ziraatini *kara sabandan* kurtarmak, yerli pulluk imalâtına yol göstermek için tesis edilen *pulluk* ve diğer *çift aletleri imalâthaneleri.*

Başka tecrübe sahaları — Ankarada orta yaylâ ziraatinin inkişaf yolları ve çareleri etrafında ilk teşebbüs yürümeğe başladıktan sora cenup vilâyetlerimizden *Cebelibereket* ve *Silifke* havalisinde de tecrübe ve nümune çiftlikleri tesis edildi. Bunlar bilhassa portakal, pamuk, pirinç ziraati sahalarında faydalı tetkiklere zemin olmaktadır.

En son olarak Marmara havzası ziraî vaziyet ve istikbali tetkiklerine geçilerek, *Yalova* kazası sahilinde Gazi tarafından satınalınan Baltacı ve Millet çiftlikleri faaliyeti açılmıştır. Buralarda bilhassa iklim şartlarına göre *ipekböcekçiliği, konservecilik, zeytincilik* üzerine çalışılmaktadır. Burada ayrıca fennî temizlikten mahrum, sulu sütlerden sıkıntı çeken İstanbulun süt ihtiyacını tatmin yolunda bir teşebbüs ve başka müteşebbislere bir nümune olmak üzere pastörize süt hazırlıyan bir *süt fabrikası* tesis edilmiştir.

TOPRAĞI OLMIYAN BİR EMEKTAR ÇİFTÇİ

Toprağı olmıyan çiftçileri toprak sahibi kılmak Türkiye Cümhuriyetinin prensiplerindendir. Büyük Millet Meclisindeki resmî nutuklarından birinde:

"Toprağı olmıyan çiftçilere toprak tedarik etmek meselesile ehemmiyetli surette iştigal buyuracaksınız. Hükûmetin şimdiye kadar bu yolda devam eden gayretine yeni tedbirlerinizle daha ziyade vüsat vermeğe muvaffakıyetinizi temenni ederim [1], cümlelerile teyit edilen bu prensip bizzat Gazi tarafından konmuştur. Büyük Millet Meclisinin çıkardığı kanunla on binlerce *topraksız köylü tarla sahibi* olmuştur. Fakat prensipi koyan *emektar Çiftçi* bir karış toprak sahibi değildir. O, hiçbir gün kendisi için maddî bir şey edinmek istemedi. Aylıklarından arttırarak aldığı çiftlikleri ve dünyada nesi varsa

[1] Büyük Millet Meclisinin 1 Teşrinisani 1928 zabıtları.

ve olacaksa hepsini memleket için bir siyasî hayat mektebi telâkki ettiği fırkasına verdi [1].

C. SANAYİ SAHASINDA

OSMANLI SALTANATINDA TÜRK MİLLÎ SANAYİİNİN ÖLÜMÜ

Beşeriyette sanayi hayatının kapısını ilk açanlar Türkler olduğu ve madencilik, dokumacılık, dericilik, başta olmak üzere birçok sanayi şubelerinde Türklerin nekadar ileri gitmiş bulundukları malûmdur. XIX. asır başlarına gelinciye kadar Osmanlı İmparatorluğu içinde dahi millî sanayi memleketin her türlü ihtiyacına yetecek mertebede idi. Fakat o devirde *buharın makineye tatbikı* ile başlıyan ve müthiş bir süratle ilerliyen yeni sanayi, yeni keşiflere ve terakkilere uymakta geciken bütün memleketlerde olduğu gibi, Osmanlı İmparatorluğunda da Türk millî sanayiini adım adım çiğneyerek ezdi. Asırlarca, İmparatorluğun en az altmış milyonluk nüfusuna *her türlü masnuat yetiştiren* daimî denecek kadar muharebe halinde koca orduların silâh ve mühimmat gibi maden ve kimya sanayiinden elbise, ayakkabı, at takımları gibi dokumacılık ve saraçlık sanayiine, elhasıl bütün askerî teçhizat ve levazıma müteallik ihtiysaçlarını *bizzat temin etmiş olan Türk sanayii* eski varlığı beliriz kalacak derecede eriyip gitti. İmparatorluk ülkesi Avrupa sanayii için *kapısı ardına kadar açık* rakipsiz bir satış yeri, ancak ham mal veren iptidaî bir memleket haline indi. Osmanlı İmparatorluğu öldüğü zaman yeni Türkiye Devleti hudutları içinde daha ziyade tamirhane mahiyetinde birkaç askerî imalâthane ile, Hereke, Feshane gibi resmî mensucat fabrikaları haricinde millî sanayi müesseseleri *yok denecek kadar az* ve mevcut olanların çoğu da *pek iptidaî* bir halde bulunuyordu.

TÜRK MİLLÎ SANAYİİNİN DİRİLİŞİ

XX. asır, millî istiklâlin millî sanayie dayandığı, millî sanayiden mahrum memleketlerin yarı müstemleke, yarı mahkûm vaziyete düşmekten pek zor kurtulabildikleri bir asırdır. Millî sanayi, istiklâlin en esaslı temel taşlarından biridir. Bir memleketin mübrem ihtiyaçlarını kendi topraklarından alabilmesi

[1] Halk Fırkasının İkinci Büyük Kongresi zabıtları 1927.

ve bunlardan masnu ve mamul hale getirilecekleri kendi hudutları içindeki sanayi müesseselerinde işliyebilmesi, XX. asrın *millî kuvvet ve refah* düsturlarındandır.

Bu itibarla Cümhuriyet idaresi, yeni Türkiyenin, mümkün olduğu kadar az zamanda sanayi sahasında tekâmülünü en fazla ehemmiyetle güdülen bir gaye edinmiştir.

İstiklâl Harbi biter bitmez, ilk işlerden biri olarak İzmirde, toplanmağa davet edilen "*Türkiye İktisat Kongresi*" millî sanayi işini dahi düşünüp konuşarak:

a) *Sanayii teşvik* kanunlarının, bilhassa *gümrük* tarife kanunlarının millî sanayiin inkişafı uğrunda takviyesi;

b) Kara ve deniz nakliyeciliğinde *yerli malların asgarî ücretle taşınması:*

c) *Sanayicilere kredi temini* (sanayi bankaları);

d) *Sanayi tedrisatının takviyesi*, sanayi mühendisleri yetiştirilmesi;

gibi himaye kararlarına varmıştı (4 Mart 1924).

O zamandanberi *Sanayii Teşvik Kanunu* ihtiyaca uygun ve daha mütekâmil şekilde yenilenmiş, *Gümrük Tarife Kanunu* millî istihsalin ve millî sanayiin korunması esası üzerine yeniden tanzim edilmiş, *Sanayi ve Maadin Bankası* kurulmuş, tahsillerini ecnebi ihtısas müesseselerinde tamamlamış birçok *sanayi mühendisleri* yetişmiştir. Yeni Türkiye Devletinin sulhü takip eden yıllardaki iktisat buhranlarına ve malî müşküllere rağmen millî sanayi sahasında aldığı yol, orta derecenin çok yükseğindedir. Birkaç basit rakam bunu pek ziyade göze çarpacak ve hatırda kalacak surette gösterir:

Yeni, "Teşviki Sanayi" Kanununun çıkarıldığı
1927 yılına kadar açılmış olan fabrikalar sayısı 470,
1927 den 1931 e kadar açılan fabrikalar sayısı 1988.

Bu iki rakamdan, Türkiyede son dört yıl içinde iki bine yakın yeni fabrika *(Res.122)* kurulmuş olduğu yani bir asra yakın zaman evel, ilk fabrikanın açıldığındanberi bütün Osmanlı İmparatorluğunda toplanan yekûnun *(4) mislinden fazla* nispette bir *artış* bulunduğu anlaşılır. *(Grafik,5)*

Umumî Harp başlamadan önce bütün Osmanlı İmparatorluğu için tutulan hesaba göre sanayi işçilerinin sayısile 1927 yılında Türkiye Cümhuriyetine ait sayı nispeti de çok açıktır:

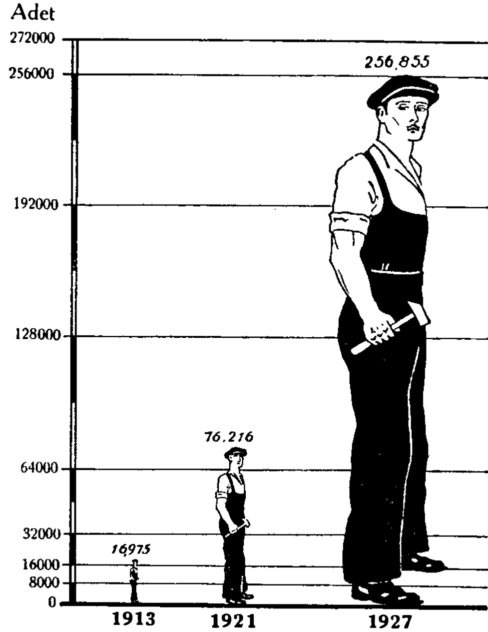
1913 te Osmanlı Imparatorluğunda sanayi işçisi 16,975

1921 de yalnız millî hudutlar içinde sanayi işçisi	*76.216*
1927 de Türkiye Cümhuriyetinde „ „	*256.855*

Osmanlı İmparatorluğunda teşkilât bozukluğu ve istatistik tanzimindeki bilgisizlik dolayısile 1913 rakamının eksik olması ihtimalini de hesaba katsak o zamanki hudut ve nüfusu göz önüne alınca *1927 yılının 256.855 rakamı* Türkiye Cümhuriyeti sanayi hayatının nekadar çabuk inkişaf ettiğini gösterir.

1927 yılı umumî istatistikleri Türkiyede *65.245 büyük küçük motörlü, motörsüz sanayi müessesesi* mevcudiyetini tespit ediyor *(Grafik. 6).*

1927 den 1931 e kadar yeni bir sınaî tahrir yapılmamış olmakla beraber fabrika sayısının üç misli artmış olmasına bakılırsa, bu gösterilen yekûnların dahi mühim nispette artmış bulunacağı kabul edilebilir. 1927 ile 1931 arasındaki inkişafta bariz nokta bilhassa makineli sanayiin gittikçe artışıdır. *1927 yılında 17 milyon lira kıymetinde olan millî sanayi imalâtı yekûnu 1929 da 59 milyon liralık artışla 76 milyona çıkmıştır.*

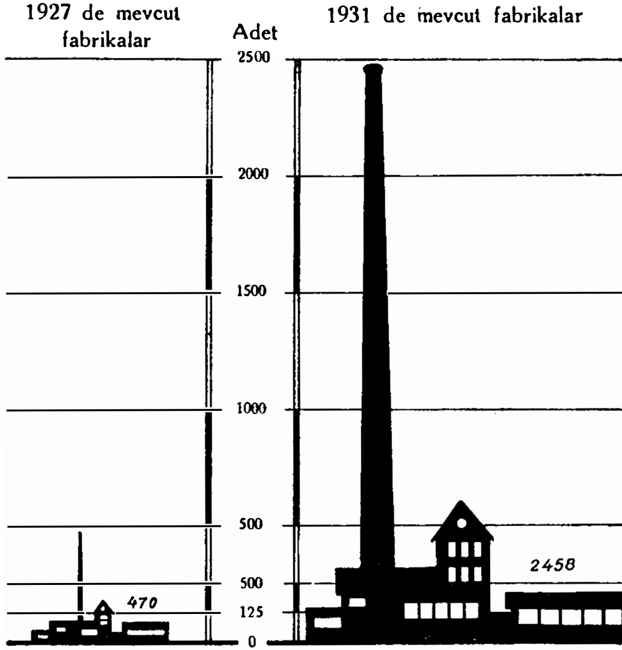

5 — 1913, 1921 ve 1927 yıllarında Türkiyede sanayi işçileri

Sanayi ve Maadin Bankası — Sınaî müesseselere tesis ve işletme kredileri temin etmek üzere 1925 tarihinde kurulmuştur.

ÖLÇÜ SİSTEMİNİN YENİLEŞMESİ Arşın, endaze, dönüm, okka, kantar, çeki, batman, kile esaslarına müstenit eski usul ölçümüzün çok mahzurları vardı; bunların başlıca iki büyük kusuru şunlardı: 1 — İçlerinden bazılarının memleketin muhtelif mıntakalarına göre değişerek ayni vezin

veya eb'atta olmamaları. 2 — Taksimatta artış veya eksilişleri onlar, yüzler gibi yuvarlak hesap üzerine olmadığından muamelede büyük müşkülât vermeleri.

6 — 1927 yılına göre 1931 de mevcut fabrikalarımız

Ölçü işlerini memleketin her tarafında bir usule bağlamış olmak için Cümhuriyet idaresi *metre* esasına istinat eden usulü kabule karar verdi. İlmî heyetlerin uzun tetkikleri neticesinde 1797 de bulunmuş ve birçok milletler tarafından resmen kabul edilmiş olan bu ölçü usulü bizde de 1933 yılında umumî tatbika geçmek üzere 1931 yılı nisanında kanunlaştırılmıştır.

D. TİCARET SAHASINDA

OSMANLI SALTANATININ MUHTELİF DEVİRLERİNDE TİCARET

XVII. asır başlarına kadar Osmanlı İmparatorluğunun ziraî, sınaî istihsal vaziyeti ve bunlara istinat eden dahilî, haricî ticareti çok eyi gidiyordu. İhracat, ithalâta faik olduktan başka İmparatorluğun Avrupa, Asya ve Afrika kıt'alarındaki mevkii beynelmilel mübadelede büyük bir mütevassıtlık kârı temin ediyordu. Fakat XVII. asrın başlarından ortalarına kadar süren Anadolu isyan ve kargaşalıkları ticaret yollarının emniyetini bozmak suretile bir durgunluk

devresi açtığı gibi, XVIII. asırda (1722) başlıyarak (1787) ye kadar 65 yıl arasıra tazelenerek herbiri yıllarca süren İran harpleri ile ona eklenen Rus seferleri de bütün İmparatorluk, bilhassa Anadolu iktisadî ve ticarî hayatına ağır darbeler indirdi.

Ondan sora XIX. asır ortalarına kadar İran, Ortaasya Kafkasya ticaretinin ana ticaret yolu emniyette kaldı ve Anadolu ticareti tekrar inkişaf buldu. Fakat bu sefer de yeni bir hâdise bu inkişafı artık Türkiye Cümhuriyeti devrine kadar artıcı surette devam etmek üzere inhitata çevirdi. Bu yeni amil, evelce de söylenmiş olduğu üzere:

a) Sanayiin makineleşmesi, binnetice maliyet fiatlarının eksilmesi, mamul eşyanın ucuzlaşması;

b) Deniz ve kara nakliyatına buharın tatbikı, binnetice sanayi sermayesinde hareket ve tedavül şürati ve nakliyenin ucuzlaşması;

gibi el ve ev sanayii ile deve ve kağnı nakliyatının karşı duramıyacağı çetin rekabet şartlarile müessir oldu.

Türk sanayiinin emsalsiz kumaşları, ipeklileri, nefîs kadifeleri, dayanıklı alacaları, çatmaları, zarif bürümcükleri, rakipsiz Ankara sofları, Bursa, Denizli, Karacasu gibi merkezleri hâlâ yaşıyan havlu ve peştemalları, birçok bakır sanayi merkezlerinin güzel bakır mamulâtı v. s. v. s. artık ihracat piyasalarından yavaş yavaş çekildi, nihayet Avrupa mamulâtına memleket içinde dahi rekabet edemiyerek sürümsüz, ölgün hale düştü. İstanbulun beş yüz kadar *büyük tüccar hanında* kaynaşan mübadele faaliyeti yerini gittikçe ağırlaşan bir sessizliğe ve hareketsizliğe bıraktı.

Ticaret usullerinin ve şartlarının yenileşmesi, ticaret merkezlerimizde *kapitülasyonlardan istifade eden yabancı tüccarların artması*, beynelmilel ticaretin küçükleri yutan *büyük sermayeler* eline geçmesi, en nihayet Türk camiasının içinde bırakıldığı cehaletten çıkarak yeni icaplara uymasına meydan verilmemesi gibi saiklerle millî ticaret derin bir kansızlığa ve dermansızlığa uğradı.

Araya giren harp ve iğtişaş buhranlarına rağmen XIX. asır ortalarına kadar Türk istihsal, sanayi ve ticareti lehine devam edebilmiş olan ihracat fazlalığı o tarihten sora uçurum inişi ile düşmeğe başladı. 1878 de:

8 milyon altınlık ihracata karşı
20 „ „ ithalât

görüldü. Bu vaziyet *çılgınca yapılan istıkrazların ağır ödeme şartları* gibi bazı amillerin de eklenmesile gittikçe fenalaşarak Osmanlı İmparatorluğunun ölüm gününe kadar sürdü.

İşte yeni Türkiye Devleti, Osmanlı İmparatorluğundan hemen her sahada olduğu gibi dahilî ve haricî ticaret sahasında da *böyle bir miras* aldı.

TÜRKİYE CÜMHURİYETİ DEVRİNDE DAHİLİ VE HARİCÎ TİCARETİN CANLANMASI

İstiklâl Mücadelesi devrinde ticaret faaliyeti *zarurî* bir durgunluk geçirdi. Lozandan sora da rum - ortodoks ahali *mübadele* suretile gönderildi. Halbuki Türkiyede yabancı devlet tebaasından sora en mühim ticaret unsuru bu rum - ortodokslar sayılıyordu. Ecnebiler hem büyük Avrupa sermaye ve sanayiine dayanmak, hem de muhtelif *vergi imtiyazlarından istifade* etmek suretile memleketin sahibi Türklere faik vaziyette bulundukları gibi rum ahali de *askerlik etmemek, devlet memuriyetlerine girmemek* gibi memleket içinden, *Avrupa sermaye ve sanayiinin* Türkiyede mütevassıt ve mümessil olarak *hıristiyan unsurları tercih etmesi* gibi memleket dışından gelen elverişli şartlara mazhar bulunuyordu. Bundan başka patrikhanelere verilmiş olan imtiyazlarla, unsurlar, zamanın icap ve ihtiyaçlarına uygun bir okutup yetiştirme yolu tutabilmiş oldukları halde, *maarif ve terbiye* bahsinde öylenen medrese ve taassup zihniyeti tesirlerile *müslüman Türkler* hayat mücadelesine, bilhassa ticarî ve iktisadî hayata *eyi hazırlamayan* bir sistemle yetişiyorlardı.

Bu zahirî manzaraya bakılarak, Osmanlı İmparatorluğunun son kırk, elli yılı içinde *Türkün iş ve ticaret adamı olmadığı* yolunda birçok garazkâr sözler söylendi ve yazıldı. Bilhassa millî istiklâlin tam olarak kazanılmasından, kapitülasyonların kaldırılmasından sora eski devirlerin kolaylıklarına hasret çeken *ecnebi imtiyaz avcıları* başta olmak üzere Türk düşmanları: "Türkler ticaret adamı değildir, Türkiyenin ticareti batacak!„ diye bir iki yıl süren yaygaralar kopardılar.

Türkün kabiliyet ve istidat pınarlarının *tükenmez zenginliğini bilemiyenler* bu sefer de şiddetle aldanmış oldular. Cümhuriyetin birkaç yılı içinde *Türk zekâsı* dahilî ve haricî ticaret cihazlarını hiçbir milletin tarihinde görülmediği mubalâğasız söylenebilecek bir süratle *kavrayıp işletmeğe* başladı. *Lozanın dördüncü yılında yapılan umumî tahrir harp yorgunluk-*

larına ve buhran sarsıntılarına rağmen Türkiye ticaret mesleğinin (256.000) kişilik bir kuvvet yekûnuna varmış olduğunu gösterdi. Yine aynı dört yıl içinde Türk gayret ve teşebbüsünün 31 i millî banka, 50 si sanayi, 19 u ticaret, 19 u maden işlerine ait olmak üzere 100 milyon lira sermayeli 100 ticaret şirketi teşkil ettiği görüldü.

DAHİLÎ VE HARİCÎ TİCARETTE KANUNLAR VE İCRAAT

Ticaret ve sanayi odaları — Bulunduğu muhitin ticaret ve sanayi faaliyetlerini tanzim ve diğer muhitlerle temas ve irtibat tesis etmek üzere Büyük Millet Meclisi 1925 yılında "*Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu*" nu kabul etti. Odalar, bütün vilâyet merkezlerinde ve daha geniş teşkilâtlı olarak ihracat limanlarında ticarî ve sınaî ihtiyaçları daimî surette mütalea ve tetkik ederler. Bunları her yıl toplanan kongrede münakaşadan geçirdikten sora muhitin inkişafı için lüzumlu gördükleri noktaları İktisat Vekâletine bildirirler.

Borsalar — Memleketin, muhtelif sahalarındaki mütenevvi mahsuller üzerine alım satım işlerini nizama koymak için başlıca ihracat mahsullerimize istihsal sahası teşkil eden mıntakalarda borsalar açılmıştır. Meselâ *Trabzon* ve *Giresun* borsaları bilhassa *fındık*; *Adana, Mersin* borsaları *pamuk*; *Izmir, Manisa* borsaları *üzüm ve incir*; *Ankara, Konya, Eskişehir* borsaları *zahire ve yün*; *Kütahya, Afyon Karahisar* borsaları *zahire ve afyon* mahsullerine müteallik satış işlerinde nâzımlık etmektedirler.

İstanbul borsası, bütün mahsuller üzerine muamele yapan en büyük borsadır.

Ticaret ve iktisat mıntakaları — Türkiye Cümhuriyeti, herbiri bir ticaret ve iktisat müdürünün idaresinde 10 mıntakaya ayrılmıştır. Türk ve ecnebi mütehassısların arazinin tabiatine, verdiği mahsullere, müstakbel inkişaf istidatlarına göre uzun tetkiklerden sora tespit ettikleri bu mıntakalarda *müdürler*, istihsal, ticaret ve sanayi işlerini vekâlet namına *takip* ve *murakabe* ederler. Mıntaka iktisadiyatının yükselmesi için lüzumlu gördükleri *tedbirler ve icraat* hakkında hükûmeti *tenvir* eylerler.

Yerli malı sergileri— Mahsullerimizi ve masnuatımızı tanıtmak, sürümlerini arttırmak için her yıl bilhassa *Ankara, İstan-*

bul ve *Izmirde* olmak üzere birçok *sergiler* açılmıştır. Bu sergiler dahilî ticaretin yerli mallar lehine inkişafında faydalı olmuştur. Yerli malları yabancı memleketlere tanıtmak üzere vapurlarımızdan birinde tertip edilen bir *seyyar sergi* Avrupanın bellibaşlı ticaret limanlarında dolaştırılmıştır.

Tağşişlerin önüne geçmek — Yerli mahsullerimizin kıymet ve sürümünün artması gayesine zarar veren hususlardan biri, mallarımızın ötedenberi *kıymet vasıflarına göre eyi tasnife tâbi tutulmaması* idi. Muhtelif mahsullerin en fena vasıfta olanları ile en seçme çeşitleri bir arada satılıyor, bu da umumî kıymetin düşmesine sebep oluyordu. Bunun önüne geçmek ve bir de yerli mallarımıza herhangi suretle *hile* karıştırılarak kıymetlerinin düşürülmesi tehlikesini karşılamak için 1931 den itibaren mer'iyete geçmek üzere bir kanun çıkarılmıştır. Ticaret emtiamız üzerinde bu noktalardan tetkiklerde bulunmak için İstanbulda 1930 yılında bir *Ticarî Tahliller Tetkik ve Taharri Lâboratuarı* açılmıştır. Bu lâboratuarda afyon, fındık, tiftik, yün, zeytinyağı ve saire gibi başlıca mahsullerimizin muhtelif cins ve nevilerini ayırmak, bunların hakikî vasıflarını tespit etmek için fizikî ve kimyevî tahliller yapılmaktadır.

Ticaret tedrisatı — İzmir, Trabzon, Samsun, Adana ve Ankara şehirlerinde *(Res.123)* birer *Orta Ticaret Mektebi* açılmıştır. İdareleri Maarif Vekâletine verilmiş olan bu mekteplerden başka İktisat Vekâletine bağlı olarak İstanbulda orta kısmı da muhtevi bir *Yüksek Ticaret Mektebi* vardır. Talebesi her yıl artan bu mektepler memleket ticaretini ellerinde yükseltecek *meslek unsurları* yetiştirmektedir.

Âli İktisat Meclisi — Bütün İktisadî büyük meseleleri tetkik etmek ve hükûmetçe verilecek mevzular üzerinde mütalea söylemek vazifelerile 1928 martında bir "Âli İktisat Meclisi„ teşkil olunmuştur. Bu meclis teşekkülündenberi her yıl muayyen zamanlarda toplanarak çalışmaktadır.

Haricî Ticaret Mümessillikleri ve İhracat Ofisi — İstiklâl Harbi yıllarınca haricî ticaret, tabiî olarak felce uğramış vaziyette idi. Sulhten sora ecnebi memleketlerle ticarî mübadeleyi kolaylaştırmak ve kuvvetlendirmek yolundaki icraattan biri de Avrupa ve Amerikanın en mühim iktisadî merkezlerinde *ticaret mümessillikleri* ihdası oldu. Ayrıca ticarî istihbarat merkezi halinde Türkiye ticaretini alâkadar edebilecek haberler toplayıp tüccarları tenvir eylemek ve haricî ticare-

timiz üzerinde müessir şartlar etrafında tetkikler yaparak fena şartları ıslaha çalışmak üzere İstanbulda bir *İhracat Ofisi* tesis edildi. Bütün devletlerle *en fazla müsaadeye mazhar millet* esası üzerine ticaret muahede ve mukaveleleri aktolundu.

TİCARÎ KREDİ MÜESSESELERİ; ŞİRKETÇİLİK, SİGORTACILIK

Şirketçilik ve sigortacılık sahalarında da "Cümhuriyet„ bir inkişaf ve tekâmül devri açmıştır. Ticarette ehemmiyetli bir hayat unsuru olan sigortacılık yeni esaslara müstenit kanunlara bağlanmıştır.

Türkiye Cümhuriyetinin ticarî sahada bellibaşlı muvaffakıyet ve terakki eserlerinden biri de *Türk bankacılığıdır.* Yetimlerin, dulların hak ve menfaatini koruyan *Emlâk Bankasından,* millî sanayii himaye eden, *Sanayi ve Maadin Bankasından,* çiftçiye destek olan *Ziraat Bankasından* daha evel kendilerine ait kısımlarda bahsetmiş, Cümhuriyet yıllarındaki inkişaf safhalarını anlatmıştık. Bunlardan başka Lozandan 1931 e kadar 31 millî banka teşekkül etmiştir. Bunların en kuvvetli ve geniş teşkilâtlısı İş Bankasıdır.

İŞ BANKASI

Osmanlı Devletinde bankacılık adeta istirdat edilememiş bir vatan parçası halinde yabancıların elinde bulunuyordu. Osmanlı İmparatorluğunun meşrutiyet devrinde "Millî İtibar„ Bankası ve birkaç küçük bankadan ibaret millî kredi müesseseleri açılmışsa da inkişaf edememişler, Umumî Harbin mağlûbiyet neticesinden sora ise bunlar batacak hale gelmişler veya büsbütün batmışlardı. Bu akıbet, türklük düşmanları tarafından Türklerin bankacılıkta muvaffak olamıyacaklarına delil tutulmuştu.

1924 yılı 26 Ağustosunda [1] Büyük Rehberin fikir, teşvik ve teşebbüsü ile "*İş Bankası*„ kuruldu. Küçük bir bina, küçük bir kadro ve ilk zamanda yalnız dörtte biri, yani 250,000 lirası tediye edilecek bir milyon liralık bir sermaye ile işe başlıyan bu müessese az zamanda memleketin iktisadî hayatında mühim amil halini aldı *(Res. 124).* 1931 de sermaye 5 milyonu, ihtiyat akçesi 2 milyondan fazlayı buldu.

İş Bankasının teşekkülü Türk bankacılığı için hakikaten ilk ve kat'î zafer müjdesi oldu. Ondan sora Ziraat Bankasının yenileşmesi, Emlâk ve Sanayi Bankalarının ve sayısı gittikçe

[1] Büyük zaferin ilk taarruz gününün ikinci yıl dönümü.

artan millî bankaların işe girmesile genişliyen bu sahada yepyeni ve kıymetli bir *bankacı türklük* yetişti.

Bankacılık tecrübesi, Türk Milletinin tamamen yabancı bırakıldığı sahalarda başka milletlerin seksen yılda, yüz yılda varabildiklerine *bir hamlede* erebileceğini teyit eden parlak misal olmuştur.

İş Bankası sekiz yıl içinde (1931 e kadar) memleketin muhtelif mıntakalarında en modern banka usullerile muamele yapan 42 büyük şube açmağa ve bunları idare edecek bankacılar yetiştirmeğe muvaffak olmuştur.

Çocuklarımızın ve çocuk babalarının o kadar alâka ile benimsedikleri tasarruf kumbaralarını ihdas etmek suretile memlekette tasarruf hareketini canlandırması da İş Bankasının hizmetlerinden biridir. Ziraat Bankası tasarruf kumbaraları hareketine iltihak ve iştirak etmiştir. Minimini Türklerin yarınki tahsil ve hayat ihtiyaçları için bu kumbaralarda biriktirdikleri küçük kuruşların yekûnu bir iki yılda milyonlarca liraya varmıştır.

İş Bankası, demiryolları, orman sanayii, kömür istihsalâtı, sigorta şirketleri, mensucat sanayii gibi iktisadî ehemmiyeti büyük işleri de faaliyet hududu içine alarak hizmet sahasını genişletmiştir.

DENİZ TİCARETİ VE DENİZ NAKLİYECİLİĞİ, SEYRİSEFAİN

Ortaasyadaki kadîm İçdenizlerin hangi tarihte kuruduğunu ve o zamanlardaki Türk denizciliğinin ne halde bulunduğunu tarih henüz vuzuh ışıklarile aydınlatamadı. Fakat milâttan evel 7 inci binden itibaren geniş göller, derin ırmaklar, üzerinde Türklerin ehemmiyetli nakliyat faaliyetinde bulunduklarına dair işaretlerden mahrum değiliz. Büyük Türk muhaceretlerine devir devir sahne olan Çin, Hint, Anadolu, Mezopotamya, Mısır, İskitya (Cenubî Rusya), Avrupa gibi sahalarda Sarıırmak, Sint, Ganj, Kızılırmak, Mendires, Fırat, Dicle, Nil, İtil, Yayık, Don, Dinyeper, Tuna gibi ulu ırmaklardan geçen ve onların etrafında yerleşenlerin çocukları, ihtiyarları hayvanlarile milyonlarca insanı taşıyabilecek gemicilik vasıtalarını yapıp işletebilecek iktidarda olduklarını kabul zaruridir. Sumer Türklerinden bir kısmının Sint boyundan Garbî Hint sahillerine inerek deniz yolu ile Mezopotamyaya gelmiş oldukları ve daha sora buralardan Habeşistan kıyılarına çıktıkları da malûmdur. Türkiyenin, Şarkî Asya sahillerinden

deniz yolu ile Kristof Kolomp (Christophe Colomb) tan her halde çok asır evel Cenubî Amerikaya geçmiş oldukları ise şüphesizdir.

Ak ve Karadenizler zaman zaman faikıyet merkezleri Anadolu, Girit, Suriye veya Yunanistan sahilleri arasında değişmekle beraber daima Türk gemiciliğinin hâkim bulunduğu birer deniz ticaret sahası kalmışlardı. Bu vaziyet, fasılasız denecek surette son asırlara kadar devam etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu devrinde dahi bu iki deniz Türk ticaret havuzları olmakta devam etmişlerdir.

XIX. asırda Osmanlı İmparatorluğu, inhitatında hızlı bir yürüyüşe girdiği zamanlarda, en çok ehemmiyetle, Avrupadaki hudutlarını korumak için gösterdiği hassasiyetten daha fazlasile Ak ve Karadenizler hakimiyetini tutmağa dikkat etmek istedi. Bunun için birçok malî fedakârlıklara katlandı. Fakat buharın deniz harplerinde olduğu gibi deniz ticaretinde de bir tefevvuk unsuru haline gelmesi ve bunun Garbî Avrupada birdenbire denecek süratle ilerleyişi bu gayretleri boşa çıkardı. XIX. asır ortalarına yakın zamanda artık faikıyet büsbütün kaybolmuş bulunuyordu.

Osmanlı İmparatorluğu, Ak ve Karadenizler ticaretini elden çıkarmanın getireceği iktisadî çöküntüyü anlamamazlık etmedi. 1844 tarihinde bugünkü *Seyrisefain* in ilk temeli olan bir teşekkülle (İdarei Mahsusa) deniz ticaretinde buharlı vasıtalardan istifade yoluna girmek istedi. Fakat İmparatorluğun saray, medreseler, cehalet, taassup, irtikâp gibi yaralardan kaybettiği kan o kadar fazla idi ki yarım tedbir mahiyetinde zayıf teşebbüslerin umumî bünye düşkünlüğünü durdurmağa yardımı olamadığı gibi bu teşebbüsler de az zamanda hiçe ve boşa çıkmaktan kurtulamıyordu.

Devletin, yardım ve korumak şöyle dursun, yüklendiği kapitülasyonlar ve millî sermayeyi müdafaadan âciz kanunlarile hırpalanmasına ve baltalanmasına rağmen hususî servetlerle işliyen Türk ticaret gemiciliği Karadenizle, Akdenizin bazı limanlarında XX. asır başlarına kadar dayanmağa savaştı. Fakat buhar ve yelken gibi kuvvet farkı çok nispetsiz iki mübariz arasındaki cidalin en nihayet ilim ve fen faikıyetine dayanan buhar lehine bitmesi tabiî idi. Yelken dünyanın her tarafında olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu sahillerinde de direğinden inmeye ve büyük mücadele saha-

sından çekilerek küçük ve yakın limanlar arasında kayıkçılık derecesine düşmeye mecbur oldu.

XX. asrın ilk 10-15 yılı zarfında Trabzon, Ünye, İnebolu, İstanbul, İzmir, Rodos, Antalya gibi büyük Türk limanlarında Türk deniz tüccarlığı hatırası: *"bir zamanlar gemi donatırlardı, donanmaları vardı„* denilen bazı ailelerin mazilerine ait anışlardan ve yanışlardan ibaret kalmıştı.

Devlet hazinesinden tahsisat alan *Seyrisefain* bir türlü vapurlarını muntazam işler hale getiremiyordu. Zaten ecnebi deniz nakliye şirketlerinden satınalınan vapurların hemen hepsi bilgisizlik veya hırsızlık yüzünden memlekete birer enkaz halinde geliyordu. Bunların her an başgösteren sakatlıklarını tamir edecek *Seyrisefain Tamirhanesi* ise, Meşrutiyetin son zamanlarına kadar dahi bir çilingir dükkânından pek ileri vaziyette bulunmuyordu. *Seyrisefain* vapurları munhasıran denecek derecede asker ve levazım nakliyatına ait seferlere çıkıyor, bunda da üç günlük, yedi günlük yerlere kâh bir limanda oturup makinelerini düzeltmek, kâh kömür veya para beklemek yüzünden üç hafta, üç ay, hatta bazan yedi ayda varabiliyordu. Hele Hicaz ve Yemen isyanlarına karşı yapılan askerî hareketler esnasında hasta ve yaralı olarak dönen veya sağlam olarak giden askerlerimizin bu vapurlarda çektikleri elem ve ıstıraplar, uğradıkları mihnetler yıllarca süren ve millî hayatta birçok menkıbeler, acı şarkılar ve türkülerle hâlâ yaşayan uzun bir facia silsilesidir.

Osmanlı İmparatorluğunun Meşrutiyet devrinde, mutlakıyetin fena hatıralarından birini teşkil eden *seyrisefain* işine ve ehemmiyeti anlaşılan deniz nakliyeciliğine bazı ıslah hareketlerile deva bulunmak istendi. Bu, millî denizciliği tutmak ve yükseltmek yolunda bir anlayış merhalesi ve canlı bir hareketti; fakat bütün sahillerimizi ve büyük küçük limanlarımızı ecnebi gemiciliğine açık kapı halinde bulunduran kapitülasyonlar baki kaldıkça fakir ve çok borçlu bir devlet bütçesinin, teşebbüs kudret ve bir dereceye kadar imkânından mahrum zayıf ve dayanıksız millî sermayelerin başaramıyacağı kadar ağır bir işti. Bu sebeple bütün gayretler *Seyrisefain* namına birkaç vapur almak, epeyce iptidaî ve pek mahdut talebe yetiştiren bir Deniz Ticareti Kaptan Mektebi açmak sınırından ileri gidemedi.

Millî Mücadele yıllarında — Millî Mücadele yıllarında

sahillerimiz düşman gemileri tehdidi altında bulunduğu için millî denizciliğimizin inkişafı mümkün değildi. Millî Mücadele yılları denizciliğinde dikkate ve hatırda tutulmağa lâyık nokta cesur ve müteşebbis vatandaşların motörlü, motörsüz küçük kayıklar ve takalarla *ecnebi gemilerinin takibatına galebe çalarak* Anadolunun mücadelede muvaffakıyet için muhtaç olduğu top, tüfek, mühimmat gibi ele geçildiği takdirde taşıyanlar için ağır cezalar getirebilecek harp levazımını ve diğer her türlü ticaret eşyasını nakletmeleridir. Bütün sahilleri kuşatan büyük ecnebi donanmalarına rağınen *Türk denizcileri* sandal denecek kadar küçük vasıtalarla bu işi yıllarca tehlikeye göğüs gererek başarmışlardır.

Lozandan sora — Türkiye Cümhuriyetinin 4000 kilometre kadar uzunlukta sahilleri vardır. Lozan Muahedesinin 9, 10 ve 12 inci maddeleri yeni Türkiye sahilleri arasında deniz nakliyeciliğinin ve kılavuzluk, tahmil ve tahliye ve saire gibi liman hizmetlerinin munhasıran Türk deniz nakliye vasıtaları tarafından yapılmasını temin etti. Daha evelki zamanlarda limanlarımız, kayıtsız, şartsız bütün ecnebi gemilerine açıktı. Lozan hükümlerince bir ecnebi gemi, ancak bir ecnebi limandan bir Türk limanına gelebilir, iki veya daha çok Türk limanları arasında sıra seferler yapamaz. Saydığımız maddelerin, muahedenin kabul ve tasdikından iki yıl sora 1926 da mer'iyete geçmesi kararlaşmıştı. Ona göre iki yıl zarfında Cümhuriyet Hükûmeti *Seyrisefaini* kuvvetlendirdi.

1923 te çürük veya sağlam Seyrisefain gemilerinin hepsi 26,930 tondan ibaretti. Bu yekûn 1926 da 52,000 tona çıktı. Osmanlı İmparatorluğu *Seyrisefain* inin birer çilingir dükkânı halinde olduğunu söylediğimiz tamirhaneleri yerine *her türlü vasıtaları ihtiva eden* fabrikalar ve imalâthaneler geçti. Bu müesseselerde gemilerimiz yeniden yapılmış denecek kadar *eyi tamir* olunabildikleri gibi güzel ve kuvvetli motörbotlar da *inşa* edilmektedir. Bunları yapacak *Türk denizcilik mühendisleri ve işçileri* yetiştirilmiştir.

Seyrisefain Cümhuriyetin beş, altı yılı içinde eski haline göre tanınmıyacak kadar tekemmül ederek yüz ağartan millî denizcilik müessesesi haline gelmiş, Pire ve İskenderiye gibi ecnebi limanlara da muntazam postalar açmıştır.

Seyrisefainin *Yalova kaplıcalarını,* memleket hastaları

için bir şifa kaynağı ve seyyahlar için güzel bir gezinti yeri haline koymaktaki muvaffakıyeti de kıymetli bir eser olarak gösterilmeğe değer *(Res. 125).*

Lozanın temin ettiği kabotaj hakkı (1 Temmuz 1926 dan itibaren), Türk denizciliğinde tamamile hususî sermayelere dayanan millî vapur şirketlerinin de doğmasına, yaşamasına ve kuvvetlenmesine hizmet etmiştir.

DENİZ TİCARETİ SAHASINDA KANUNLAR VE İCRAAT

Osmanlı İmparatorluğundan kalma olup pek geri hükümlerile yeni ihtiyaçlara yetemiyen *Deniz Ticareti Kanunu* değiştirilmiş ve eyi esaslara bağlanmıştır.

Denizlerimizin servetinden millî iktisat noktasından istifade fikir ve teşebbüsü de Cümhuriyet devri mesaisindendir. Denizlerimizin balıkçılık, süngercilik gibi zenginliklerinin tetkiki için bir *balık tetkik gemisi* getirtilmiştir. Bu geminin yapacağı araştırmaları ilmî neticelere bağlamak üzere İstanbulda bir *Balıkçılık Enstitüsü* açılmıştır.

İnkişaf halinde olan denizciliğimize muhtaç olduğu meslek unsurlarının yetiştirilmesi için İstanbulda kaptan ve çarkçı kısımlarını muhtevi bir *Yüksek Deniz Ticaret Mektebi* tesis olunmuştur.

MİLLÎ İKTİSAT VE TASARRUF CEMİYETİ

Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Büyük Gazinin himayesi ve Büyük Millet Meclisi Reisi Kâzım Paşanın Reisliği altında teşekkül etmiş hayırlı bir müessesedir. Bütün Türkiye meb'usları daha ilk teşekkülünde cemiyete aza yazılmışlardır.

Cemiyetin gayeleri:

a) Halkı *israfla mücadeleye,* hesaplı, tutumlu yaşamağa ve tasarrufa alıştırmak;

b) Yerli mallarımızı tanıtmak, sevdirmek, kullandırmak;

c) Yerli mallarımızın *miktarını arttırmak, metanet ve zarafet* itibarile yabancı mümasil mallar derecesine getirmeğe ve fiatlarını *ucuzlatmıya* çalışmak;

d) Yerli mallarımızın *sürümünü* artırmak;

gibi millî refaha yarayacak ehemmiyetli hususlardır.

Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, *1)* Millî sanayi müesseselerini ve eserlerini memleket tüccarlarına tanıtmak için *kataloklar* çıkarmak, *2)* Yerli mal *sergileri* kurmak, *3)* Yerli malların sürümü ve tasarruf faydalarının telkini için *yerli*

mal ve tasarruf haftaları tertip etmek, *4) Yabancı memleketler sergilerine* yerli malların *iştirakini* temine, yerli malların *vasıflarını ıslaha* çalışmak, *5) Millî sanayi kongreleri, ziraat kongreleri* toplamak, *6)* Geniş mikyasta millî iktisat ve tasarruf *neşriyatı* yapmak gibi birçok sahalarda faaliyette bulunur.

Cümhuriyet Hükûmeti tarafından kuvvetli muzaheret gören *Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti* bu vadilerde 1929 danberi [1] çalışmaktadır.

Cemiyetin vilâyet ve kazalarda 1931 sonuna kadar 231 şubesi açılmıştır.

1931 sonuna kadar cemiyet tarafından *iki* yerli mal ve tasarruf haftası, *iki* yerli mal sergisi, *bir* sanayi kongresi, *bir* ziraat kongresi, *bir* ziraat teknik sergisi tertip edilmiştir. Cemiyetin maksatları etrafında broşür, katalok, mecmua ve kitap halinde geniş neşriyatta bulunulmuştur [2].

Tasarruf telkinleri ile millî tasarruf yekûnu yıldan yıla kabarmıştır. *Yalnız millî bankalara tevdi edilen tasarrufların yekûnu 1927 de 12 milyon, 1928 de 17 milyon lira iken 1929 da 22 milyona ve 1931 de 31 milyona yükselmiştir.*

E. MADEN İŞLETME, ORMANCILIK VE HAYVANCILIK SAHALARINDA

MADEN İŞLETME

Toprak bağrından ilk defa maden çıkarıp, işliyerek insanlara yarayacak aletler haline getirenler *Türklerdir.* Taş Devri ile Maden Devri arasındaki tekâmül kapısı beşeriyete *Türklerin elile* açılmıştır. Ortaasya dağlarında, zengin maden damarları boyunca sıralanmış izabe ocakları, sıra tepeler teşkil eden maden cürufu, binlerce yıllık Türk madenciliğinin bugüne kadar yaşamış sadık şahitleridir. Türkler nereye gitseler, maden aramışlar, bul-

[1] 12 Kânunusani 1929.

[2] 1931 sonuna kadar 15,000 sanayi kataloğu, 50,000 Hesabını bilenin defteri, 30,000 Tasarruf nedir? 25,000 Niçin yerli malı kullanmalıyız? 3,000 Sanayi Kongresi kitabı, 3,000 Cihan iktisadiyatında Türkiye, 45,000 sergi ve kongrelerde basılan gazeteler, 10,000 İsmet ve Kâzım Paşaların nutukları, 400,000 Budapeşte sergisinde ihracat mallarımız için broşürler, 20,000 aylık mecmua, yekûn = 601,000 nüshalık neşriyat yapılmıştır.

duklarını işlemişler ve madenden nasıl istifade olunabileceğini yeni girdikleri muhitin halkına da öğretmişlerdir.

Son zamanlara kadar değişmiyen bu vaziyet, son asırda birçok diğer sahalarda olduğu gibi, daima tekrar ettiğimiz menfi amiller tesirile değişmiş ve Türk madenciliği inhitat devrine girmiştir. Uyanan, makineleşen ve maden kömürü ile kuvvetlenen Avrupa sanayii maden mamulâtını, el işine nispetle miktarca, güzellikçe, kullanışça ve fiatça çok faik şartlar altında çıkarmağa başlayınca, yeni keşifleri derhal benimsiyemiyen birçok sahalarda olduğu gibi Türk memleketlerinde de madencilik ve maden sanayii geriledi.

Osmanlı İmparatorluğunun son asrında bu gerilik en son raddeyi bulmuş, Türklerin madenciliği ecnebi şirketlerin işlettikleri madenlerde amelelikten, yahut ekseriyetini saray mensupları teşkil eden bazılarının elde ettikleri imtiyazları veya ruhsatnameleri az çok bir bedel mukabilinde satmağa uğraşmalarından ibaret dereceye inmişti.

Cümhuriyet devri, bu sahada da uyanış cereyanı açmıştır. Bilhassa Lozan ertesi yıllarındanberi memleketimizde madenciliğin sermaye, bilgi ve iş diye ayrılabilecek üç unsurunda alâka artmış, muvaffakıyetle işleyen millî müesseseler teşekkül etmiştir.

Cümhuriyet idaresi, madenciliğin *bilgi unsuruna* hususî bir ehemmiyet vermiş, Avrupada tahsil ve tecrübe geçirerek ihtısaslarını kuvvetlendiren gençler yetiştirildikten başka, Zonguldak *Maden Mühendis Mektebinde* de yetmiş maden mühendisi yetiştirilmiştir. Zonguldakta, ocaklardaki işlerin Türk işçi başılar idaresinde yapılmasını temin için maden başçavuşları yetiştiren bir "*Maden Meslek Mektebi*„ açılmıştır.

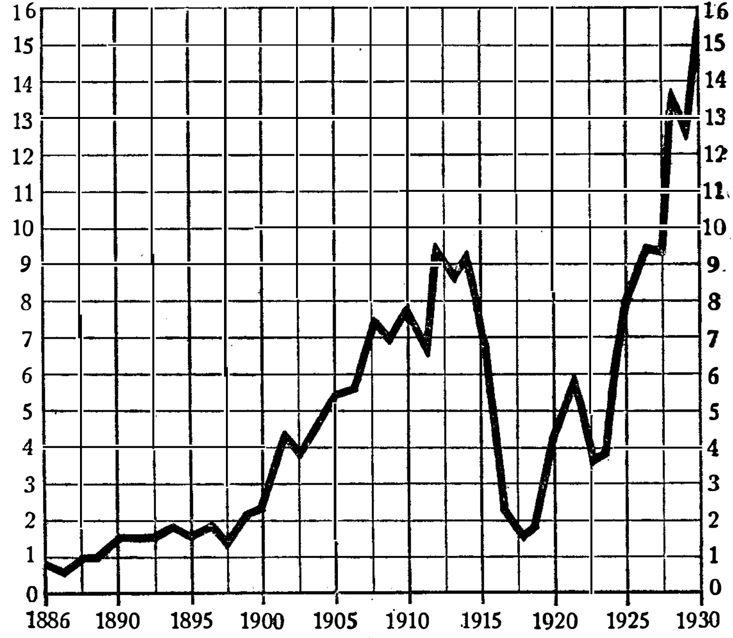
Umumî Harpten evel Osmanlı İmparatorluğu, Türkiye Cümhuriyetinin üç misli genişlikte olduğu ve Umumî Harpten sora bütün dünya maden sanayii ve binnetice madencilik çok ağır bir buhrana uğradığı halde Türkiye maden istihsalâtı umumî kıymet itibarile harpten evelki yekûnları geçmiştir *(Grafik, 7)*.

Memleketin maden serveti hakkında *ciddî tetkikler* Cümhuriyet idaresince yaptırılmıştır. Eskiden yalnız *tahmin ve rivayetten* ibaret olan *petrol* ve *demir* damarlarına ait fennî ve mufassal araştırmalar *müspet neticeler* vermiştir. Demiryolu kollarının memleket içinde muhtelif istikametlerde

ilerleyişi Türkiye madenciliğine yeni ve geniş inkişaf sahaları açıyor.

Kömür, krom, manganez istihsalâtı ilerlemiştir. Fethiye kazası dahilindeki manganez istihracının arttırılması için *bir buçuk milyon liralık* yeni tesisler yapılmıştır.

Sanayii Teşvik Kanunuilehimaye hududu içine alınan *çimento* istihsalâtı 1928 den sora süratli bir inkişafa ererek yeni fabrikalar açılmış ve *yıllık istihsal kabiliyeti 50.000 tondan 240.000 tona* çıkmıştır.

$\frac{1}{2}$ santim = 200,000 ton

7 — Ereğli kömür havzasının 1886 (1301) den 1930 a kadar istihsalâtı

Cümhuriyetin 1931e kadar gelen yıllarında muhtelif madenlerde yerli ve ecnebi sermayeler tarafından 10.000.000 lira kıymetinde *yeni tesisat* vücuda getirilmiştir.

ORMANCILIK

Türkiye Cümhuriyeti *memleket ormanlarını* tamamile bakımsız, ve bitik denecek halde buldu. Bir memleketin, iktisadî bünyesini terkip eden servet ve istihsal unsurları içinde ormanların da ehemmiyetli mevkii vardır. Millî Mücadele yıllarında Gazi, Devlet Reisi sıfatile irat ettiği bir nutukta bu cihete işaret ederek:

"Memleket umumî servet ve sıhhati noktai nazarından ormanlarımızı da asrî tedbirlerle eyi halde bulundurmak, tevsi etmek

ve azamî fayda temin eylemek esas düsturlarımızdan biridir," dedi [1].

Yine Millî mücadele yıllarında memlekette ağaç koruma ve yetiştirme maksadile bir *cemiyet* teşkil edildi. Zaferden sora Eskişehirde halk mümessilleri ile temasta, Gazi, Lozanda müzakere edilmekte olan sulh vaziyetinin takarrüründen sora takip edilecek mesai safhalarından bahsederken **«ormanların memleket iktisadiyatındaki pek mühim tesirine»** tekrar temas etti ve hakikaten sulh imzalanır imzalanmaz orman işleri hakkında müselsel kanunlar ve icraat devresi geldi.

O zamana kadar, orman işleri Osmanlı İmparatorluğundan kalma 60 yıllık bir nizamname ile görülüyordu. Bunu bir tarafa atarak *yeni iktisadî esaslara göre* bir kanun çıkarmak lâzımdı. Fakat bunun için de en evel Türkiyenin bütün ormanlarının vüs'at ve ağaç cinsi noktalarından bir haritasını tanzim icap ediyordu. Osmanlı İmparatorluğu memleketin orman serveti hakkında takribî bir fikir vermeğe dahi müsait olacak tetkiklerde bulunmamıştı.

Altışar, yedişer orman mühendisinin iştirakile dört grup *Bolu, Eskişehir, Kütahya, Zonguldak, Kastamonu, Kırklareli, Antalya, İçel, Muğla, Adana, Mersin* gibi orman sahaları geniş mıntakalarda çalıştırılarak muntazam orman haritaları hazırlatıldı. Bu haritalara göre, hangi yıllarda nerelerden, ne cins ve ne miktar ağaç kesilebileceği, bu ormanların nasıl ıslah edileceği, boş yerlerin genç ağaçlarla nasıl doldurulacağı hakkında plânlar yapıldı. İstanbul, Ankara ve İzmirde birer *orman fidanlığı* tesis olundu.

Devlet ormanlarından *köylülerin* nasıl istifade edebileceği, harp sırasında istilâ görmüş sahalar halkının ve umumiyetle kendine ev yapmak isteyen *fakir ahalinin* devlet ormanlarından ağaç kesmek hakkı, millî ormanların *fennî usullere* göre idare ve işletme hususlarına ve eski nizamnamenin uygunsuz maddelerinin tashih ve ıslahına dair birçok kararnameler, tadiller ve kanunlar çıkarıldı.

Bu tedbirler sayesinde Türkiyenin yok denecek halde olan *iktisadî ormancılığı* canlandı. Memlekette bir kısmı elektrik kuvvetile işleyen *33 kereste fabrikası* açılmış, son yıllara kadar kereste ihtiyacını Romanya, İsveç ve Finlandi-

[1] 1 Mart 1922. Büyük Millet Meclisi zabıtları.

yadan ithalatla tamamlamağa çalışan Türkiye, kendi ihtiyacını teminden başka, yılda 150-200 bin metre mikâp muhtelif cins kereste ihracına geçebilecek hale gelmiştir. Bu suretle ormanlar, memlekete hariçten para getiren *servet kaynakları* olmağa başladığı gibi, devlet hazinesine giren orman varidatı da artmış, 1923te 1.290.000 lira iken her yıl birkaç yüz bin lira çoğalarak 1927 yılında 2,000,000 lirayı geçmiştir.

Ormancılıkta *meslekî ihtısas* seviyesi yükseltilmiş, İstanbuldaki *Yüksek Orman Mektebinin* programları ilmî ve amelî noktalardan ıslah olunmuş, *orman mühendis muavinleri* yetiştirmek için ayrı tedrisat açılmış, *meslek kütüphanesini* zenginleştirmek yolunda ormancılığa müteallik birçok eserler *telif ve tercüme* edilmiştir.

Cümhuriyet yıllarında, bu vadide dikkate lâyık en mühim noktalardan biri, ağaç ve orman hakkındaki umumî telâkkilerin tekâmülüdür. *Türkler, en kadîm zamanlardanberi ağacı ve ormanı pek mukaddes tuttukları halde* bu itikat gitgide unutulmuş gibi idi. Anadolunun tabiî ormanları bakımsızlıktan harap olmağa, memleket çıplaklaşmağa yüztutmuş, Türkün *en çok sevdiği* ve ebedî kıymette çinilerine işlediği *yeşil renk* artık aranmaz olmuştu. Cümhuriyet "***Yeşil Türkiye***" aşkını ve mefkûresini yeniden uyandırmıştır. Vilâyetler, belediyeler, mektepler her yıl yollara, parklara, şehir yakınlarına fidan dikmek için "*ağaç bayramları*„ tertibini an'ane edinmişlerdir. Pek çok yerlerde şubeleri olan "*Ağaç Koruma Cemiyeti*„ bu mesaiyi tanzim ve takviyeye çalışmaktadır.

HAYVANCILIK At, koyun, deve, sığır ve saire gibi beşeriyetin çok işine yaramış ve yaramakta olan hayvan ırklarını *ilk defa* milâttan binlerce yıl evel *Türklerin* ehlileştirmiş olduğunu hatırlamalıyız.

Hayvancılık daima en *mühim ve sağlam* servet membalarımızdan biri olmuştur. Umumî Harp bu membaı tüketmek derecesine getirmişti. Millî hükûmet, Anadolu hayvan servetini böyle buldu. Mevcut olanlar da birçok hastalıklardan kırılmakta idi. Hayvan hastalıklarile mücadele için İmparatorluk ne bir *mücadele teşkilâtı* ve müessesesi, ne de *bir tüp aşı ve bir damla serom* bırakmıştı. Bu vadide Millî Mücadele

yıllarında, ancak muhasara ve harp ateşi içinde bir memleketın yapabileceği kadar yapılmış, harp biter bitmez, yeni mesai devresi için millî esaslar olarak neşredilen *"9 Umde"* de hayvancılığın ıslahına, hayvanların çoğaltılmasına ehemmiyet verileceği söylendiği gibi, bunlara müteallik tedbirlerin alınmasına da başlanmıştır. Memleketin hayat ve refahına müteallik bütün işleri en yakından takip eden Gazi, o sıralar vebai bakarinin şiddetle hüküm sürdüğü Eskişehirde **«En mühim istihsal unsurlarımızdan biri olan hayvanların ıslahına ve çoğalmasına çalışılmasını ve baytarların mütemadi faaliyette bulunarak yalnız hastalığın önüne geçmek değil, hastalık vukuatının zuhûrundan evel öne geçici tedbirler alınmalarını"[1]**emir ve tavsiye etmiştir.

Ondan sora *"Islahı Hayvanat Kanunu"* çıktı. Daha evelden mevcut noksan vasıta ve kadrolu *Aziziye* harasına ilâveten *Karacabey, Sultansuyu* haraları; *Inanlı, Çifteler, Kepsut* inekhaneleri; *Çifteler Erzurum, Uzunyaylâ, Mercimek, İnanlı, Arga, Diyarbekir* aygır depoları; *Aziziye* nümune ağılı tesis edildi. İnkişafa doğru yürüyen mensucat sanayiimizin muhtaç olduğu eyi yapağı cinsini temin için Garbî Anadoluda *Merinos* koyun ırkının üretilmesi kararlaşmış ve Macaristandan damızlık merinoslar getirtilmiştir.

Baytarlık mesleği, Cümhuriyet devrinde, ilim ve fence hakikî bir yükseliş yoluna girmiştir. *Pendik, Erzincan Bakteriyolojihaneleri; Ankara, Mardin Serom ve Aşı Müesseseleri* muvaffakıyetle işlemektedir. Bu millî fen yurtlarımız, memleketin, hayvan hastalıklarile mücadele için muhtaç olduğu ve şimdiye kadar ecnebi memleketlerden gelen *35 türlü aşı ve seromları* bizzat hazırlıyabilmektedir.

1928 de Büyük Millet Meclisinden çıkan *Hayvan Sağlık Zabıtası Kanunu,* ihtiva ettiği hükümlerle memleketimizin baytarî işlerinde fennî ve idarî bir tekâmül merhalesi teşkil eder. Ölgün bir halde bulunan hayvan yetiştirme işi Cümhuriyet yıllarında canlanmış ve hayvan kıymeti yekûnu 1931 de yalnız koyun ve keçi cinslerinde 28 milyon liraya varmıştır.

---

[1] *Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri İzmir yollarında* — Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi neşriyatından; No 21, 1339-1923, sahife, 5.

F. NAFİA SAHASINDA

TÜRKİYE CÜMHURİYETİNİN NAFIA SİYASETİ

Cümhuriyetin nafıa siyaseti başlıca demiryollarını arttırmayı, memleketi "*çelik ağla örmeği*„ istihdaf eder. Demiryolu, millî müdafaa, *millî vahdet ve millî iktisat* maksatlarının en ehemmiyetli temin ve tahakkuk vasıtalarındandır. Bu sebeple, *limanlar*, Türkiyeden bir damla suyun boşuna akmaması gayesini güden *küçük ve büyük su işleri*, *şoseler* gibi büyük faaliyet kollarını da ihtiva etmekle beraber inşaat projelerinin ana hatlarda tamamlanacağı yıl kadar *Nafıa siyaseti = Demiryolu siyaseti* telâkki edilebilir. Demiryolu siyaseti Cümhuriyetin:

Lâik Devlet;

İthalat ve ihracat muvazenesi;

Mütevazin bütçe;

Millî sanayi;

Müstahsili koruyan vergi;

gibi bellibaşlı fikir istikametlerinden birini temsil ve ifade eder. Bu siyasete göre *millî istiklâlin en mühim mesnedi* millî iktisattır. Millî iktisat, ziraat, ticaret ve sanayi hayatında ilmî ve fennî inkişaf ile mütenasip ve mütevazi olarak yükselir; ziraî, ticarî ve sınaî inkişaf için de bütün vasıtaları takviye edecek ve muvaffak kılacak vasıta *demiryoludur*. Demiryolu siyaseti, tatbikatta "*bir karış fazla şimendifer!*„ hedefini güder. Millî menfaate uygun yabancı sermaye bulmadıkça inşaatı *millî sermaye ile* yürütmek, Osmanlı İmparatorluğu zamanında yabancı sermayelerle yapılmış demiryollarını imkân buldukça satınalarak *millîleştirmek* ve *devletleştirmek* bu siyasetin esasıdır.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEMİRYOLU SİYASETİNİN TEKÂMÜL TARİHİ

Büyük Millet Meclisinin Gazinin riyaseti altında toplanan ilk hükûmeti, 1920 de dünyanın bütün ateşleri başına yağarken, yarınki mevcudiyeti hazin bir şüphe altında iken, vatandaşlar yalınayak ve sopa ile müstevlilere karşı koymağa çalışırken, bütün mamureleri elinden gitmiş iken ve hazinesinde bir tek lira yokken ilân ettiği ilk programında Ankaradan Yahşihana şimendifer temdit edeceğini söylüyordu[1].„

[1] İsmet Paşa, Sıvas demiryolunun açılma merasimi nutku, 30 Ağustos 1930.

O zaman için mümkün olabildiği kadar tatbik sahasına geçen bu söyleyiş hazırlıkta ve işte gittikçe ilerleyişi göstererek devam etti. 1921 yılında yapılan nafıa işlerile, nafıa siyaseti hakkında düşündüklerini Gazi, devlet ve hükûmet reisi sıfatile Büyük Millet Meclisinin 1 Mart 1922 celsesinde şöyle anlattı:

"...İktisat hayatının faaliyet ve zindegisi ancak münakale vasıtalarının, yolların, şimendiferlerin, limanların hali ve derecesile mütenasiptir.

"Efendiler, sırası gelmişken nafıa işleri hakkındaki fikirlerimi de arzedeyim: İnşaat ve tesisatı ve işletilmesi mahallî ve umumî varidat membalarımızla kabil olabilecek nafıa işlerinde en ehemmiyetliyi tercih suretile memleket ihtiyaçları tatmin edilecektir. Ancak inşaat ve tesisatın işletilmesi ve bugünkü malî takatimizle mütenasip olmıyan cesim sermayelere mütevakkıf nafıa işlerinde, ecnebi sermayesinden ve icabına göre ecnebi mütehassıslardan azamî derecede istifade etmek memleketimizin menfaat ve mamuriyetini ve milletimizin saadet ve refahını az zamanda temin noktai nazarından zaruridir. Bununla beraber, bunda da müstahsillerin ve mesai erbabının, umumî menfaatleri nazarı dikkatten uzak tutulmıyacaktır.

"Nafıa Vekâletimizin bu sene zarfındaki mesai muhassalası hal ve iktidarı ile mütenasip görülecek mertebededir. Filhakika mevcut demiryolları muvaffakıyetle işletilerek münakalât ve askerî sevkıyat temin edilmektedir. Askerî hareketler esnasında düşman tarafından tahrip edilmiş olan bir kısım demiryolları ve imalâthaneler tamir ve yeniden tesis edilmiştir. *Ankara - Sıvas hattının* mühim bir tünelinin inşaatı ikmal edilmiş ve diğer natamam bulunan iki tünel etrafında güzergâhlar tebdil edilerek hat temdit olunmuştur."

Gazi, Erzurum - Erzincan hattı, Kükürtlüdeki kömür madenlerine yapılacak şube, Samsun - Havza hattı, Sıvas - Erzurum, Koçhisar, Tosya, Osmancık, Amasya ve sair hatlar etrafındaki tasavvurlardan, iptidaî hazırlıklardan, istikşaflardan bahsettikten sora:

"Efendiler, nafıa işlerindeki faaliyet muhassalasının milleti memnun edecek derecede olmadığını teslim etmek tabiîdir.

"Ancak devlet işlerinin ve muamelelerinin her kısmında

olduğu, gibi, nafıadaki faaliyetin de matlup dereceye isali, malî kuvvetimizle alâkadardır. Millî kudretimizin sarf yerlerini tercihte ise içinde bulunduğumuz şerait ve mehalikin birinci derecede tesiri haiz olduğunu zikretmek mecburiyetindeyim. Bu sözlerimden maksat ne olduğu barizdir. Her şeyden evel hayat ve istiklâlimizi teminden ibaret olan millî gayemize vusulden başka bir şey düşünemeyiz."

Ertesi yıl, yani 1923 te zaferin kazanılmasına ve nafıa sahasındaki tasavvurların dahi geniş ölçüde tatbik sahasına geçirilmesi düşünülebilecek devrenin teminine ayrıldı. Bir taraftan Lozan müzakereleri yürürken diğer taraftan da Ankarada "*Çester Mukavelesi*„ diye şöhret bulan muazzam şimendifer inşaatı mukavelesi müzakereleri devam ediyordu. Bu, *ecnebi sermayeden* istifade zemininde samimî bir teşebbüstü. Fakat Amerikalı Çester mukaveleyi tatbika başlamak için Avrupa ve Amerikada sermaye bulamadığından iş geri kaldı.

Bu sıralarda Gazi, İzmitte, İstanbul gazetecilerine beyanatta bulunurken, demiryolu işlerine de ehemmiyetle temas ederek:

"Nafıa teşebbüsleri, yakında file münkalip olabilecek ümitbahş bir zemindedir. Bunun neticesinde memleketin bilcümle mühim merkezleri yekdiğerine az zamanda şimendiferle bağlanacaktır. Mühim maden hazineleri açılacaktır. Memleketimizin baştan nihayete kadar harap manzarasını mamureye tahvil etmekten ibaret olan gayenin temel taşları heryerde gözleri tesrir edecektir [1] " dedi; bu sözlerden bir ay kadar sora [2] *İktisat Kongresini* açarken irat ettiği pek mühim nutukta nafıa işlerinin ehemmiyetine tekrar dikkati davet etti:

"Memleketimizi şimendiferler ile ve üzerinde otomobiller çalışır şoseler ile şebeke haline getirmek mecburiyetindeyiz. Çünkü garbın ve cihanın vesaiti bunlar oldukça, şimendiferler ve şoseler oldukça, bunlara karşı merkepler ve kağnı ile ve tabiî yollar üzerinde müsabakaya çıkışmanın imkânı yoktur."

Bir buçuk ay daha sora (8 Nisan 1923) memlekete intihap beyannamesi olarak ilân edilen "*9 Umde*„ de:

[1] Kânunusani 1923, İzmit.

[2] 17 Şubat 1923, Türkiye İktisat Kongresi açılış nutku, İzmir.

"Müstacelen muhtaç bulunduğumuz demiryolları için hemen teşebbüsat ve faaliyete başlanacaktır." denildi.

Avrupa ve Amerika sermayedarlarının Türkiyenin demiryolları için para yatırmak istememeleri üzerine *"Çester Mukavelesi„* akim kalınca artık behemehal yapılması lâzımgelen ve mukarrer olan bu işi *millî sermaye ile, devlet parası ile* yapmaktan başka çare kalmamıştı. Beklemekle geçirilecek zaman yoktu. *Ankara-Sıvas* hattından başlanmak üzere derhal işe girişmek kararı verildi ve Gazi, T. B. M. M. indeki resmî beyanatında şimendifer siyasetini:

"Memleketin muhtaç olduğu şimendiferler hiçbir an nazarımızdan dur olmıyacaktır. Sıvas şimendiferinin derhal inşasına başlanması kararını esaslı bir inkişaf tedbiri addediyoruz. Memlekette *her vasıta ile bir karış fazla şimendifer* vücuda getirmek, fakat vaziyet herne olursa olsun, bir gün gerikalmamak düsturu, milletin hakikî ihtiyacına tamamen mutabık olduğu kanaatindeyim," cümlelerile teyit etti (1 Mart, 1924).

Ayni yılda, *ilk Cümhuriyet bütçesinde* şimendifer inşaatı için, *13 milyon liradon fazla* para ayrıldı ve ray döşeme faaliyeti başladı.

Devlet, azamî takat ve iktidarile faaliyete girdiği sırada *Nemlioğlu Galip Bey* isminde bir vatandaş ta millî ve hususî bir şirketle *Samsun - Çarşamba* hattını inşa etmek için imtiyaz aldı. Hattın inşasına başlanma gününde, merasimi bizzat bulunmak suretile şereflendiren Büyük Rehber, teşebbüsü şöyle tahlil ve takdir etti:

"Efendiler, vatandaşlarımızın millî sermaye ile memlekette demiryolu inşa etmek teşebbüsü, izaha muhtaç olmıyan birçok noktai nazarlardan fevkalâde mühimdir. Böyle millî teşebbüslerin, Cümhuriyetimizin Hükûmeti ve Riyaseti tarafından nekadar büyük memnuniyet ve mefharetle karşılanmakta olduğu sühuletle tahmin edilebilir.

"Memleketimizin asırlardanberi yolsuz bırakıldığı ve demiryoluna olan ihtiyacın şiddeti düşünülürse, bu hususta müteşebbis olanları nekadar takdir etmek ve onlara ne derece muzahir olmak lâzımgeleceği pek güzel anlaşılır. Nemlioğullarını bu teşebbüs ve muvaffakıyetlerinden dolayı hararetle tebrik ederim.

"Memleketin her tarafında olduğu gibi bu defa ziyaret etti-

ğım vilâyetlerimizde de en büyük sıkıntının yolsuzluk olduğu bütün millet efradı tarafından acı bir surette tekrar olundu. Bu teellüme iştirak tabiîdir. En derin teessürle alâkadarlardan sordum ki: Vilâyetin yolu kâfidir diyebilmek için kaç kilometre yol inşasına lüzum vardır? İfade olunan rakamlar iki yüz, üç yüz, dört yüz kilometre idi. Ben bu rakamları, gördüğüm vilâyetler için beş yüz, hatta yedi yüz kilometreye kadar iblâğ ettikten sora düşündüm. Bu vilâyetlerimizde yedi yüz senede yedi yüz kilometre yol yapılamaz mıydı? Daha basit ifade edeyim: senede bir kilometrelik yol yapılamaz mıydı? Bu hesabı bütün milletin yapması ve bunun esbabı üzerinde hergün daha derin düşünmesi lâzımdır. Bu hesap ve mülâhaza bugünkü idare adamları hakkında insaflı bulunmaya da medar olur.

"Halk, köylüler bana heryerde iş programını şu iki kelime ile ihtar ettiler: *Yol, mektep...* Hatta yoldan bahsederken: "Yol köylünün kanadıdır" demelerine göre herşeyden evel ona ehemmiyet verdikleri anlaşılır. Filhakika bütün iktisadiyat birinci kelimede ve her şey ikinci kelimede mündemiçtir.

"Efendiler,

"Merkezî Anadolunun iskelesi olan Samsunu Sıvasa bağlıyacak demiryoluna başlanırken Nemlioğullarının hakikî programa filen tevessülleri ne kıymetli bir misal olmuştur [1]."

Bu sözlerden sora Gazi, hazırlanan kazma ve küreği alarak demiryolun tesviye ameliyatını kendi elile açtı.

Ondan sora daha bazı vilâyetler dolaşıp Erzuruma giden Gazi, orada da **"Memleketin şarkı ile garbı ve merkezi arasındaki irtibat, Cümhuriyet idaresinin kâfi görmiyeceği bir derecededir. Bunun için şarkı diğer vatan aksamına bağlıyacak bir şimendifer battının buraya kadar temdidini Türk Cümhuriyet için hayatî bir mesele addediyorum."** dedi.

1925 ten 1931 e kadar geçen yıllarda Türk Milletinin yüksek kudret, hayatiyet ve kabiliyeti yeni bir sahada ve bir kere daha tecelli etmiş oldu. Biribiri ardınca **Samsun-Sıvas, Ankara - Sıvas, Kütahya - Balıkesir, Ulukışla - Boğazköprü, Irmak - Filyos, Fevzipaşa - Malatya - Ergani** hatlarına başlanmak kararları verildi.

[1] 21 Eylûl 1924, Samsun.

DEMİRYOLU SİYASETİ VE İSMET PAŞA

1927 senesi martında başlıyan ikinci Başvekilliğindenberi İsmet Paşanın Türkiye şimendifer inşaat programını tatbikte ve yürütmekte gösterdiği azim, sebat ve gayret bir devlet adamını başlıbaşına ebediyete kadar şerefle andırmağa yetecek kıymet ve yüksekliktedir.

Sürekli harplerden yorgun, parasız, millî tasarrufları tükenmiş, servet kaynakları temelinden sarsılmış çıkan bir memlekette " *Türkiye Millî Demiryolları* „ denilen azametli abidenin o kadar az zamanda kuruluşu istikbal tarihinde yıllar geçtikçe artacak bir hayranlıkla "*harika*„ olarak kaydedilecektir.

Dahilî ve haricî bin gaile, siyasî, malî, iktisadî nice buhranlar arasında bir an ürpermiyen metanetle demiryollarının yürütülüşü, müstakbel nesillerin kavuşacakları sükûnet ve refah devirlerinde heyecanla okunacak bir menkıbe teşkil edecektir.

Demir çubukların, harap köyler, ıssız tarlalar arasından adım adım yürüyüşünün, ancak bu yürüyüşle teselli bulan ne derin mihnet ve ıstıraplarla temin edilebilmiş olduğu, tepelere doğru çıkıldıkça görüş ufuklarının genişlemesi gibi gelecek zamanlarda daha eyi anlaşılacaktır.

İsmet Paşa bu eserin tamamlanmasına o kadar bağlanmış, o kadar emek vermiştir ki "*Demiryolu* ve *İsmet Paşa*„ biribirini hatırlatan müradif timsaller haline gelmiştir*(Res. 126-129)*.

Yeni Türkiye demiryolları, Gazi, İsmet Paşa ve Cümhuriyetin ilk ve zahmetli yıllarını yaşıyan nesil tarafından iktisadî istiklâl andını teyit için memleket bağrına atılmış çelik imzadır.

DEMİRYOLU SİYASETİNİN MUVAFFAKIYETİ

Osmanlı İmparatorluğunda demiryolu inşaatı ecnebi devletler tarafından güdülen siyasetler icabı halinde ve ecnebi sermayelerle başlamıştır. Evvelâ *İngilizler*, *Akdenizden Hinde doğru* bir yol başlangıcı olmak üzere İzmirden başlayacak bir demiryolu yapmak istemişlerdi (1836). Bu o zaman olamadı. İmtiyazı ancak (1856)da alabildiler. Osmanlı İmparatorluğunda ecnebilere verilen ilk demiryolu imtiyazı bu idi. *Aydın Hattı* adıyle anılan demiryol bu imtiyazla yapılmıştır. Gûya Hinde doğru gidecek olan yol 1912 ye kadar *56 yılda* ancak 600 kilometre kadar yürüyebilerek İğirdir önlerine gelmiştir.

Ondan sora *Fransızlara, Almanlara* da imtiyazlar verildi. İstanbuldan Ankaraya gelen hat — 1871 de başlanıp ancak 1892 de yani — 21 yılda bitirilebilmişti.

Osmanlı İmparatorluğu devrinde *60-65 yılda* yapılmış şimendiferlerden yeni Türkiye Devletine hepsi ecnebi devletlerin maksatlarına göre ve ecnebi sermayelerle yapılmış dar ve geniş 4000 kilometre kadar hat kalmıştı.

Cümhuriyetin 1925 ten 1931 sonuna kadar *6-7 yıl içinde* hepsi *millî maksatlara göre* ve *millî para ile* olmak üzere yaptığı hatlar (1854) kilometredir. Osmanlı İmparatorluğunda 65 yıllık inşaat kilometre yekûnuna taksim edilirse bir yıla *60 kilometre kadar* düştüğü görülür. Halbuki Cümhuriyet inşaatı yılda *260 tan fazla,* yani diğerine nispetle *dört mislinden çoktur (Renkli Grafik).*

Yedi yıl zarfında demiryollarımız *Malatyaya, Sıvasa, Sıvastan Samsuna, Kütahyadan Balıkesire* kadar uzanmıştır *(Harita. 8).*

Fazla olarak Anadolu - Bağdat hattı ve şubeleri (1378 kilometre), Mersin - Adana hattı (66 kilometre), Bursa - Mudanya hattı (42 kilometre) ki yekûn olarak 1488 kilometre demiryolu ecnebi şirketlerden taksitlerle ödenmek üzere *satın alınarak millileştirilmiş* ve devlet idaresine geçirilmiştir.

Demiryolu inşaat plânına göre 1936 da demiryollarımızın yekûnu 7600 kilometreyi geçecektir. Türkiye Cümhuriyeti nafıa bütçesi 1923 te 20 milyondan aşağı bir miktarda iken her yıl milyonlarca lira çoğaltılarak 1929 da 34 milyona yaklaşmıştır [1].

---

[1] Osmanlı İmparatorluğunda, şimendifer inşası işinin imtiyaz avcısı ecnebi şirketler elinde nasıl yollardan geçtiğini görmek için şu satırları okumak faydalıdır:

«Memaliki mahrusei şahanede demiryolları inşası için iktıza eden sermayenin tedariki zımnında Avusturya şirketleri tarafından aktolunan meclisi meşverette biri Cenubî Avusturya Demiryolları Kumpanyasının tahtı kefaletinde olarak (Kredi. . . . .) kumpanyasının piyango eshamı misillû beheri yüz filorin fiatında olmak üzere (600,000) *piyangolu hissenin ihracına* ve bu hisselerin matlup olan miktar meblâğı tecavüz edeceği gerçi zan ve tahmin olunmakta ise de şimdi beher hisse için 78 filorin fiat vazolunarak evelemirde İngiliz ve Avusturya kumpanyaları vasıtasile piyasaya çıkarılmasına ve diğeri dahi beher hissesi 400 ve faizi senevisi dahi *12 frank* olmak ve senede 4 defa *piyango çekilerek* bu piyangoların ikisine 400,000 ve diğer ikisine dahi 200,000 frank piyango verilmek üzere 264 milyon

YOLLAR, KÖPRÜLER, SU İŞLERİ Cümhuriyetin ilânı yıllarından 1931 e kadar 1300 kilometreden fazla yeni şoseler yapılmış, *2500 kilometre* kadar yol tamir edilmiş, *3500 den fazla* yol menfezi, büyük, küçük köprüler vücuda getirilmiştir *(Res. 130)*.

franklık *bir nevi esham* çıkarılmasına dair iki türlü karar verilmiş...— İstanbulda çıkan *Mümeyyiz* gazetesinin 29 Temmuz 1869 tarihli nüshasından.»

O zamanlarda ecnebi şirketler tarafından döşenen şimendiferlerin küşat merasimi nasıl yapıldığını göstermek için, Cümhuriyet nesillerine hatıra olmak üzere, bir misal kaydedelim:

Edirne demiryolunun resmi küşadı

Mahalli mezkûrdan varit olan mekâtip mealine nazaran Zatı Samii Hazreti Sadaretpenahi ile Vükelâyı Fiham Hazaratı saat 9,5 raddelerinde zikrolunan mahalle şeref muvasalat buyurmuş ve valii vilâyet devletlû Hacı İzzet Paşa Hazretlerile bazı memurin ve erkânı vilâyet hazır oldukları halde resmi istikbal ifa olunduktan sora orada sureti muvakkatede tertip olunan bahçe ve istasiyon mevkiine rengârenk bandıralar talik ve gûnagûn kanadil ve fenerler ikat ile fevkalâde icrayi meserret olunmuştur.

«Yevmi mezkûr akşamı Rumeli demiryolları sahibi imtiyazı *Mösyö Hirş* tarafından Zatı Alii Sadaretpenahi ile Vükelâyı Fiham Hazaratından seksen zevata mahsus olmak üzere *bir mükemmel ziyafet* keşide kılınmış ve kablettaam mumaileyh Mösyö Hirş cenaplarına *nişanı zişanı Osmaninin üçüncü* rütbesinden ve maiyeti memurlarına dahi kezalik rütebi muhtelifeden *nişanlar* ihsan buyrulmuştur.

«Taamın hitamında mumaileyh Mösyö Hirş canibinden eltafı cihan derecat ve taatufatı ihsan ayatı Hazreti Padişahiye bu suretle şeref nailiyetten dolayı füzunii eyyamı ömrü cenabı zillûllahiye dair irat olunan duayi vacibüledadan sora gerek Zatı Samii Sadaretpenahiye ve gerek Vükelâyı Fiham Hazaratına merasimi teşekkürü ledelifa huzzar tarafından dahi kemali memnuniyetle kabul buyrulmuştur.

«Leylei mezkûrede Vükelâyi Fihamı Zevilihtiram Hazeratına mahsus olarak tefriş ve tezyin olunmuş olan Sarayiçi nam mevkii ferahfezaya teşrife rağbet ve birkaç saat kadar âram ve istirahat buyrulmuş ve olgece envai fişekler endahtile sabaha kadar «padişahım çok yaşa» avazı sadakatpeyması gerek ahali, gerek memurin ve bendegân taraflarından ayuka çıkarılmış, ve ertesi günü saat 4 raddelerinde Eski Saray pişgâhında Zatı Valâyı Sadaretpenahiye mahsus olarak mükemmel bir resmi geçit icra olunduktan sora mahalli mezkûr hükûmet memurları ile muteberanı ahalinin resmî tebriklerini kabul buyurmuşlardır.„ İstanbulda çıkan *Hulâsatülefkâr* gazetesinin 9 Haziran 1289-1873 tarihli nüshasından.

İşte o zaman sadrazamlar memleket demiryollarının küşat merasimine *böyle ecnebi şirket mümessili bir ecnebinin davetlisi ve misafiri olarak giderler ve ödenmez, dayanılmaz tahiş şartlarla verilmiş imtiyazlara birçok nişanı zişanı osmaniler ekledikten sora halkı da sabahlara kadar padişahım çok yaşa diye bağırtırlardı.* **Cümhuriyet devrinde ise Başvekil millî azim ve sermaye**

Irmak ve çay mecralarının ıslahı, sulama kanalları, su bentleri inşaatı, bataklık kurutma işlerinde de munhasıran devlet sermayesi ve Türk fen heyetleri ile zamanın ve maddî imkânın müsaadesi nispetinde kıymetli eserler vücuda getirilmiştir. Bunlar için 1926 dan 1931 e kadar *50 milyon liraya yakın* para sarfolunmuştur.

G, İSTATİSTİK VE NÜFUS İŞLERİ

İSTATİSTİK Umumî olarak, hadiseleri rakamların artan veya eksilen kemiyetlerile mütalea, tetkik ve mukayese insanlıkta fikrî bir tekâmül eseridir. Tek ferdin veya en basit müessesenin hayatında dahi lüzumlu olan istatistik fikri ve bilgisi bir devletin yaşayış ve yürüyüşünde vazgeçilmez yüksek ehemmiyet alır.

XX. asrın bariz vasıflarından biri de istatistik işlerinin devlet idaresinde en mühim unsurlardan biri haline çıkmış olmasıdır. İstatistik devlet için, yol aydınlatan ışık, geniş denizlerde hedefe götürecek istikametin doğruluğunu, eğriliğini bildiren pusula kıymetindedir.

Osmanlı İmparatorluğu pusulasız yürüyen gemi, karanlıkta ışıksız giden yolcu gibi idi. Dünya umumî istatistiklerinde en küçük Avrupa ve Amerika devletleri hakkında bile malûmat bulunduğu halde, Çin, İran, Afgan, Osmanlı Devletlerine ait rakamlar görülemezdi. Osmanlı Devleti sayı bilmez

---

ile döşenmiş raylar üstünde hak kazanılmış bir huzur ve sevinç ile, Sıvasa varınca köylü, şehirli on bin Vatandaşın arasına "Size hesap vermeye geldim" diye girer, saatlerce süren izahatla hesabını verir: "Bu memleketin her köyünde bir Başvekil oturduğunu hesap ederek söz söylemeliyiz. Biz baba oğul yanyana cephede ve ana kız yanyana Anadolu yollarında hizmet istediğimiz vatandaşlarımıza lâyık oldukları ve vadettiğimiz neticeleri göstermek için yaşıyoruz" d r. (30 Ağustos 1930, Sıvas demiryolunun açılma merasiminde İsmet Paşanın nutku).

Burada ismi geçen *Baron Hirş,* Osmanlı Saltanatının en ağır yüz karalarından büyük bir *irtikâp ve irtişa* rezaletini hatırlatır. Zamanın bazı devlet adamlarının bu adamdan aldıkları rüşvetlerle işletme imtiyazı verildikten başka Devlet *190 milyon* franga mal olan Rumeli şimendiferleri için *790 milyon* frank borca girmişti. *Cümhuriyetin* hâlâ ödemeğe çalıştığı Osmanlı borçları içinde bu da vardır.

Baron Hirş hatıratında, Rumeli şimendiferleri dolayısile *Türk hazinesinden* 270.000.000 frank yani takriben 11.000.000 türk altını *kazanmış* olduğunu yazar.

bir devletti; İmparatorluğun iktisadî, ziraî, içtimaî vaziyetlerini müspet rakamlarla bilmediği gibi, idaresi altındaki halkın sayısını da bilmezdi. İşler az veya çok yanlış tahminlerle bunlara dayanan çürük hesaplara göre yürütülürdü. Umumî Harp sonunda bu devlet paylaşılan toprakları üstünde muhtelif unsurlara ait nüfusun nispetlerini gösterememek gibi çok utanılacak bir hale düşmüş, bundan istifade eden galip devletler hakikatte Türklerin çokluk oldukları yerleri de gûya oralarda başka unsurlar çoklukmuş gibi umumî bünyeden ayırmağa kalkışmışlardı. Bu tarih vakıası, istatistik yoksuzluğunun, ağır millî zararlar getireceği zamanlar olabileceğini en açık gösterecek misallerden biridir.

Türkiye Cümhuriyeti istatistik işlerini lâyık olduğu ehemmiyet derecesine erdirmeği birinci sınıf vazifeler sırasına koymuştur. Her vekâlette birer istatistik dairesi bulunmakla beraber 1926 yılında doğrudan doğruya Başvekillik makamına bağlı olarak bir İstatistik Müdürlüğü kurulmuştur.

Bu küçük müdürlük biraz sora yine Başvekilliğe bağlı hususî bütçeli bir Umum Müdürlük olmuş, 25 haziran 1927 tarihli kanun ile merkez ve muhit hükûmet teşkilâtı, belediyeler ve hususî cemiyetlerin istatistik işleri karşısındaki vazife ve mecburiyetleri tasrih edilmiştir. 2 şubat 1930 tarih ve 1554 numaralı kanun ile Türkiyede istatistik işleri dairesinin salâhiyetleri kuvvetlendirilmiştir.

NÜFUS

Türkiye Cümhuriyetinin nüfusunu 6-7 milyondan fazla sanmıyorlardı. Hatta bundan daha az olduğunu söyliyen ecnebiler de vardı. İstatistik Umum Müdürlüğü 1927 yılında (28 Teşrinievel, Cuma) bütün memlekete şamil ve gayet dikkatli bir umumî tahrir yaptı. Türkiye Cümhuriyeti halkının erkek ve kadın umumî miktarı, yaşları, meslekleri, tahsil dereceleri, dinleri, dilleri yazıldı. Ayni gün ayrıca ziraî, sınaî, ticarî tahrirler, maarif, sıhhat, adliye, maliye, iktisat umumî vaziyetlerini gösteren istatistikler yapıldı. Nüfus sayımı Türkiyede 14 milyona yakın (13.660.275) insan bulunduğunu gösterdi.

Bu ilk umumî kişi sayımında hükûmet halka yaptığı beyannamesinde şöyle dedi:

"Nüfus tahriri her memleket için asrî umran ve terakkinin başlıca vasıtalarından biridir. Bu itibarla hükûmet bu

işte sade tahrir memurluğuna tayin olunacak vatandaşların değil, nüfus hakkında tahrir memurlarına malûmat verecek olan aile reislerinin ve bütün vatandaşların yardımına muhtaçtır.

"Her Türk vatandaşı, Türkiyede sakin olan her fert bu işe bütün kalbile sarılmalı, nüfus tahriri meselesini bir vatan vazifesi telâkki ederek umumî tahrir günü evinden ayrılmamalı ve kendisine sorulacak suallere doğru olarak cevap vermelidir.

"Nüfus başlıca millî servetimiz demektir. Bunun sayılma ve yazılmasının sıhhatle yapılması yüksek bir ehemmiyeti haizdir.

"... Türk toprağı üzerinde bulunan ve millî ailemizin bir cüz'ünü teşkil eden küçük çocukların da büyükler gibi tahrire dahil olması icap eder. Ailelerin bütün doğum vak'alarını hükûmete haber vermeleri de bu sebeple ehemmiyeti haizdir. Halkımız bütün doğum vak'alarını nüfusa kaydettirerek gelecek nesillerin medenî hal ve hüviyetlerini tesise alışmalıdır. İsimsiz ve kayıtsız medenî bir hüviyete sahip olmıyarak yaşıyanlar ancak esir insanlardır. Böyle resmî bir kayde ve medenî bir hüviyete malik olmaksızın yaşıyan kimselerde yurtlarının menfaatleri ve vatandaşlarının miktarı hakkında malûmattar olmak kaygusu bulunmaz. Halbuki hür milletler, kendine mahsus kanunî ve manevî bir şahsiyeti olan fertlerden müteşekkil olur.

"Medeniyetin, refah ve terakkinin yüksek derecelerine varmak için her şey hakkında hakikî malûmat istihsal etmek, teşkilât yapmak ve millî tesanüdü takviye etmek lâzımdır [1].„

Dahiliye Vekilliğine bağlı Nüfus Umum Müdürlüğünün hesaplarına göre ilk kişi sayımından soraki 1928, 1929, 1930 yılları içinde Türkiye nüfusu bir milyona yakın artarak 14,5 milyondan fazlaya varmıştır [2].

---

[1] Umumî tahrir hakkında Başvekillik beyannamesi.
[2] Bu üç yılda doğum yekûnu 1,447,526; ölüm yekûnu 492,731

VIII

SIHHAT, İÇTİMAÎ MUAVENET İŞLERİNDE YENİ ÇIĞIRLAR VE İCRAAT

OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA SIHHAT VE İÇTİMAÎ MUAVENET

Osmanlı İmparatorluğunun ilk asırlarında yani henüz Türk devlet sisteminin az çok hâkim bulunduğu devirlerde sıhhat ve içtimaî muavenet işi ehemmiyetli bir mevki tutuyordu. Büyük miktarda devlet vakıfları geliri ile idare olunan pek çok hastaneler, yoksullara ve malûllere parasız ekmek, çorba, yemek dağıtan müesseseler *(imarethane)*, şehir ve kasaba suları tesis ve idare teşkilâtı, yetimlere, dullara yardım ve bakım teşkilâtı vardı. Vakıfların gittikçe bakımsızlıktan harap olması, gelirlerin hususî ellere geçerek çapula uğraması gibi sebeplerle bu müesseseler yavaş yavaş ve birer birer söndü.

XVII. asra kadar *Türk hekimliği* Avrupa hekimliğinden yüksekti. Yıldırım zamanında Bursada açılmış olan *darüttıp* ile daha soraları İstanbulda açılan, *tıp medreseleri* kıymetli hekimler ve hekimlik sahasında ehemmiyetli keşifler yapan üstatlar yetiştiriyordu. Fakat imparatorluğun inhitat devrinde hekimlik te diğer müesseselerin akıbetine uğramaktan gerikalmadı. Meslek şeref ve haysiyeti düştü, *rüşvetle* hekim diploması verilir oldu.

İlimsiz, liyakatsiz hekimler elinde, tabiî olarak, sıhhî müesseseler de kıymetini kaybetti. Bu müesseseleri besliyen vakıfların, dediğimiz gibi hırsız ellerde erimesi inhitatı tamamladı.

Evelce Türklerden tedavi usulleri iktibas eden Avrupada hekimlik ileri giderken, bilgi zindanları haline gelen medreseler cehillerini açığa çıkaracak bütün yeniliklere kapılarını kapıyarak ilim ve fen boşluğunu muskalar, dualarla doldurmak ve hekimliğe dinî bir mahiyet vermek yolunu tuttular.

XIX. asır ortalarına doğru artık bir Türk hekimliği kalnamış gibi idi. Devletin sıhhat ve içtimaî yardım sahasındaki hizmet teşkilâtı da hiç denecek mertebeye inmişti.

O zaman softalığın büyük mukavemetine rağmen hekimlikte biraz teceddüde doğru ılk hareket sayılabilecek bir *Tıphane* tesis olundu. Daha soraları *Mektebi Tıbbiye* adını alarak Viyanalı bir tıp profesörünün idaresine verilen bu müessesede yavaş yavaş yeni Türk hekimliği doğmaya başladı.

Her türlü fennî mesaiyi imkânsız kılan vasıtasızlığa rağmen *Türk zekâsı* son taassup ve cehalet asırlarının koyu karanlığını az zamanda yırttı. Binlerce muktedir Türk hekimler yetişti.

Fakat halkçılık ruhuna yabancı olan devlet, henüz halk sıhhati karşısında büyük vazifeleri olduğunu anlamağa yaklaşmış değildi. Sıhhî teşkilât ta çok fena idi. Osmanlı vatanı bir taraftan *sıtma, verem, frengi* gibi ırkı çürüten hastalıklar için açık tarla; kolera, veba gibi salgınlar için de açık kapı idi. Sık sık memleketi saran *kolera* ve *veba* dan her salgında on binlerce Türk ölürdü. Avrupa devletleri, Osmanlı Devletine kendi halkını ölümden korumamasına bir şey diyemiyeceklerini, fakat Osmanlı limanlarına uğrıyan vapurlarla kolera ve vebanın Avrupa şehirlerine de bulaşmakta devam etmesine razı olamıyacaklarını söyliyerek merkezi İstanbulda olmak üzere Türkiye limanları sıhhiye işlerine bakmak için bir *karantina idaresi* kuracaklarını bildirdiler ve dediklerini yaptılar. Medenî devlet haysiyetine karşı ağır bir hakaret olan bu muameleye Osmanlı idaresi boyun eğdi. Böylece İstanbulda Osmanlı sahil ve limanları için *beynelmilel bir sıhhiye idaresi* kurulmuş ve malî, ticarî, siyasî, adlî, eski kapitülasyonlara bir de sıhhî kapitülasyon eklenmiş oldu.

Osmanlı İmparatorluğunun son devrinde millî sıhhat işlerinin baş makamı Dahiliye Nazırlığına bağlı ve pek az el emniyetli bir *Sıhhiye Umum Müdürlüğü* idi.

Meşrutiyet yıllarında Sıhhiye Müdürlüğünce sıtma ve frengiye karşı mücadele düşünülmüş, fakat devlet, işi mühimsemediği gibi saray masraflarından ve borç faizlerinden para arttırılamadığından tatbikat pek iptidaî teşkilât ile pek mahdut sahaya munhasır kalmıştı.

TÜRKİYE CÜMHURİYETİNDE SIHHAT VE İÇTİMAİ MUAVENET

Ankarada teşekkül eden yeni devletin ilk işlerinden ve eyiliklerinden biri de *millî sıhhat* işlerinin müstakil bir vekâlete *(Res. 131)* bağlanmış olması idi. Bu vekâlete "*Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekâleti*„ adı verildi (1920). Bu isim daha sora biraz sadeleşerek *Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti* şeklini aldı. İstiklâl Harbi devamınca maddî imkânın darlığına rağmen Umumî Harpte istilâ gören şark vilâyetlerimizin muhacir olmuş halkını yurtlarına yollamak, Adana, Gazi Ayıntap, İzmir, Aydın, Balıkesir, Bursa, Kütahya, Eskişehir gibi vilâyetlerden istilâya uğramamış sahalara sığınan *yüz binden fazla nüfusun* barınmasına ve açlıktan kurtulmasına çalışmak, geri alınan yerlerde yanık yuvalarına dönenlere yemeklik, tohumluk vermek, vergi muafiyeti temin eylemek gibi yardımlarda bulunuldu.

Muhacirlik veya iltica hayatında analarını, babalarını kaybeden yetimlerle şehit yavrularına *yetim yurtları* açıldı ve bunlar demircilik, tesviyecilik, makinistlik, kunduracılık, marangozluk, terzilik gibi zanaatlar öğretecek müesseseler haline getirildi.

Gazi, Devlet Reisi sıfatile bir nutkunda sıhhat ve içtimaî muavenet siyasetini, o zamanlar, şu esaslarda hulâsa etti:

"Milletimizin sıhhatini korumak ve takviye etmek, ölümü azaltmak, nüfusu çoğaltmak, bulaşıcı ve salgın hastalıkların tahribine karşı koymak ve bu suretle millet fertlerinin dinç ve çalışmağa kabiliyetli, sıhhatlı vücutlar halinde yetişmesini temin etmek! [1]"

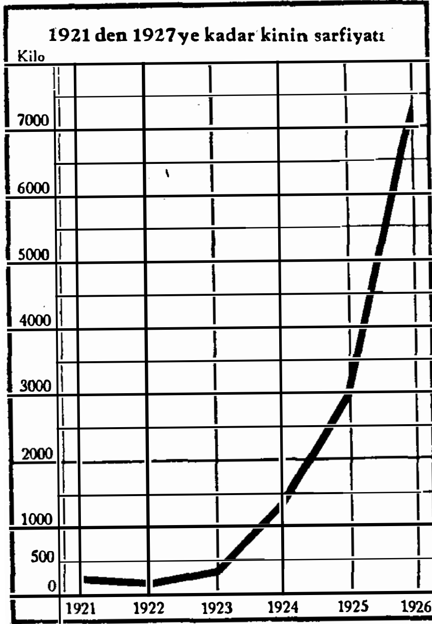
Büyük zaferden ve Lozandan sora en birinci işlerden biri sıhhiyede kapitülasyonu temsil ve infaz eden Beynelmilel Sahil Sıhhiye İdaresine nihayet vermek oldu. Millî Mücadele yıllarında elimizde bulunan limanların karantina işlerile bu idarenin teması zaten kat'î surette kesilmişti.

Gazinin, kısa ve açık bir tek cümle içinde çizdiği sıhhat

[1] 1 Mart 1922, Büyük Millet Meclisi zabıtları.

ve içtimaî muavenet siyaseti hükûmetin umumî sıhhat işindeki idarî vazifeleri yanına büyük mikyasta *"Tedavicilik„* şiarını da ilâve ediyordu. Bu sebeple Cümhuriyetin bu vadideki icraatını, *a)* sıhhiye idaresi cihazının tekemmülüne yarıyan faaliyetler, *b)* millî bünyeye diş ve pençe geçirmiş hastalıklara karşı açılan tedavi mücadelesi olarak iki safhada mütalea etmek lâzımgelir.

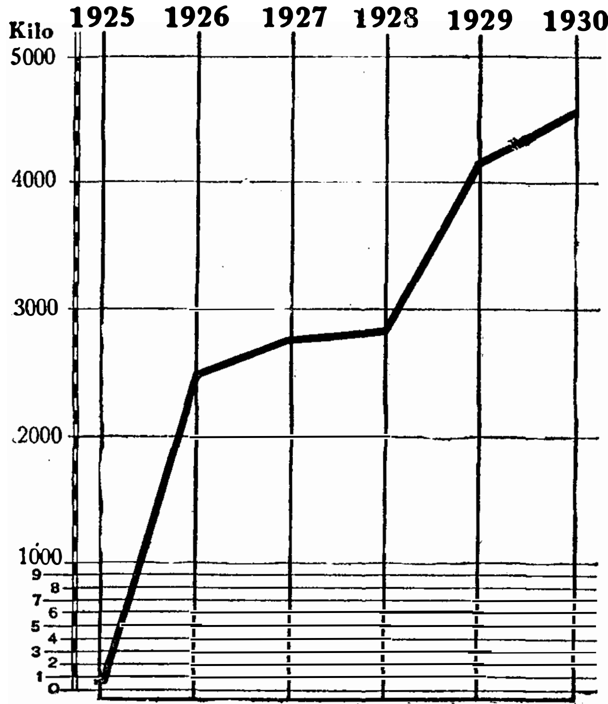
Sıhhî idare cihazının tekemmülü — Osmanlı Saltanatında sıhhiye idaresinin taşra teşkilâtı son derecede eksik ve bozuktu. Çalışma ve iş görme vasıtalarının yokluğu yüzünden sıhhiye müdürleri ve hükûmet hekimleri vazife göremez halde kalırlardı.

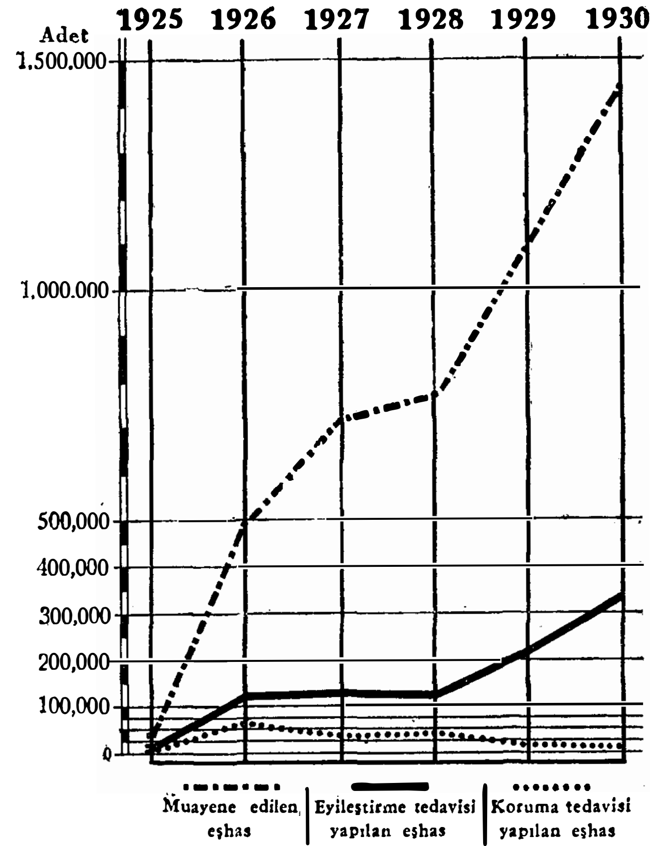
8 — 1921 den 1927 ye kadar Türkiyeye ithal edilen kinin miktar ve sarfiyatı

Cümhuriyet idaresi, hükûmet hekimlerinin vazifelerini, çalışma yollarını gösteren *yeni kanunlar* çıkardı. Vilâyet sıhhiye dairelerine çalışmayı semereli kılacak *vasıtalar* temin etti. Hususî ve serbest meslek sahasında çalışan hekimlerle, diş hekimlerinin, ebelerin, eczacıların san'at faaliyetlerini *nizam altına* aldı. Meslek seviyesini yükseltmek, meslek haysiyetini korumak gayelerile "Etıbba Odaları„ adı verilen teşkilâtı ihdas etti. Nihayet, en az otuz kırk yıllık ve darmadağınık kanun parçalarına istinat eden umumî hıfzıssıhha işlerini, en son ilim ve fen esaslarına ve memleketimizin ihtiyaç ve şartlarına uygun yeni bir "*Umumî Hıfzıssıhha Kanunu*„ na bağladı. 309 maddelik bu mükemmel kanun Cümhuriyetin büyük eserleri arasında sayılmağa lâyıktır.

Memlekette hüküm süren hastalıklar ve amilleri, bunlarla mücadelede güdülecek yollar ve usuller hakkında tetkikatta bulunmak, aşılar ve seromlar hazırlamak üzere Ankarada yüksek bir ilim ve fen cihazı, *"Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi„*

9 — Sıtma mücadele teşkilâtınca 1925 ten 1930 yılına kadar halka meccanen dağıtılan kinin miktarı

10—Sıtma mücadele teşkilâtının altı senelik mesaisi

kuruldu *(Res. 132, 133)*. 1931 yılına kadar bu müessesenin kimya ve bakteriyoloji kısımları faaliyete geçirildi.

Aşı yapan müesseselerimiz ve bakteriyolojihaneler ıslah edildi ve arttırıldı.

Tıbbiye Mektebinde okuyan yoksul vatan çocuklarını parasız yatırmak ve yedirmek için İstanbulda 1924 yılında 200 kişilik bir *"Tıp Talebe Yurdu„* açıldı. Yurdun kadrosu 1929 da 300 e çıkarıldı.

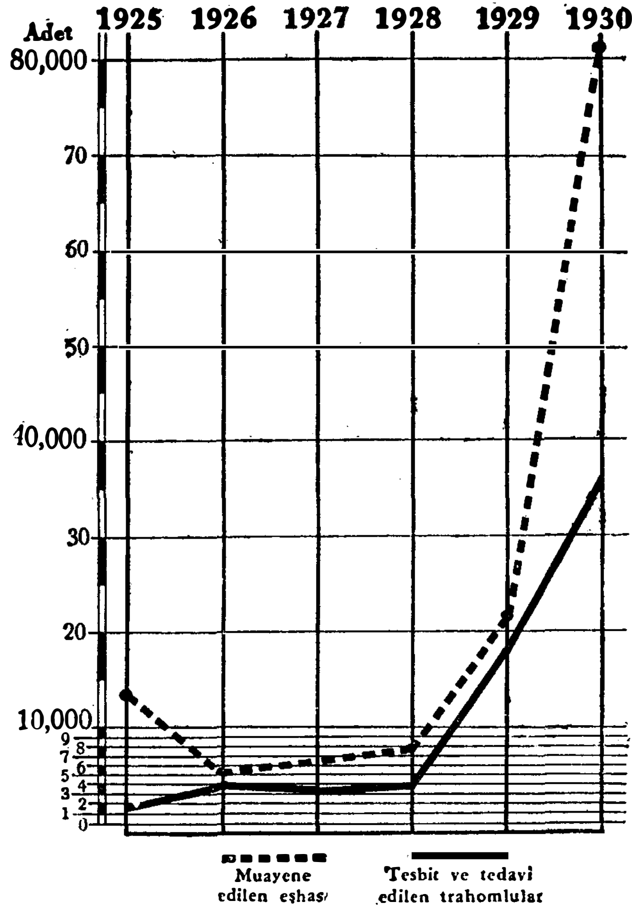
Hükûmet doktorlarının faaliyetinde lüzumlu unsur olan *küçük sıhhat memurları* ve *ebeler* yetiştirmek üzere mektepler açıldı.

Sağır ve *dilsiz* zavallı çocuklarımızın okuyup yazma öğrenmeleri ve hayatlarını kazanabilecek surette yetişmeleri için İzmirde yüz yataklı bir müessese kuruldu (1925).

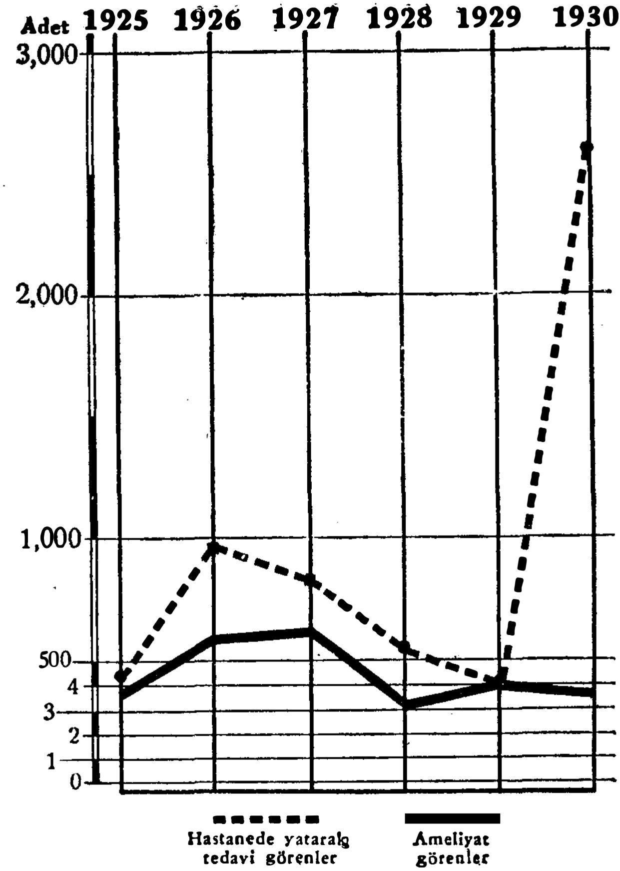
Başlıca hastalıkların yayılmasına karşı koruma tedbirlerini ihtiva eden kanunlar yenileştirildi.

Devlet tedaviciliği — Cümhuriyet, halk idaresinin en mütekâmil şekli olmak haysiyetile halkın maddî ve manevî bütün dertlerine imkânın en geniş derecesinde hakikî **ve** samimî alâka göstermesi tabiîdir. Umumî sıhhat ve *ırk sağlığı* uzun yıllardanberi yayılış sınırlarını alabildiğine genişletmiş sıtma, frengi, ve veremin tehdidi altında bulunuyordu. Bunların en başında da çocuğundan ihtiyarına kadar hiçbir yaş sınıfını esirgemiyen, yakaladığını kansız, cılız ve dermansız düşüren sıtma geliyordu. Bu hastalık memleketimizde bakım ve korunma eksikliğinden *yarıya yakın nüfusun* sıtmalı sayılması caiz olacak derecede artmıştı. Sıtmadan her yıl çok vatandaş kırılıyor ve bir sıtmalının çektiği nöbetler yüzünden çalışamadığı zamanlar milyonca sıtmalıya göre hesaba alınınca yılda en az *20-30 milyon iş saati* eksiliyordu.

Askerlik muayenelerine göre askerliğe yaramıyacak kadar ağır sıtmalıların (% 20) hatta (% 40) a kadar çok olduğu sahalar vardı. Saz benizli, ince boyunlu, cılız bacaklı, şişkin karınlı ve kocaman dalaklı, bitkin analardan, babalardan cemiyet için kuvvet unsuru değil, ancak merhamet mevzuu olacak yavrular doğuyor, böylece kuvvetile büyük ün almış *Türk ırkı nesilden nesle eriyordu.* Anadoluda sıtma yüzünden nüfusu tükenerek viranlaşmış, yahut gerikalan en son insan kafilesi tarafından terkolunmuş köyler, kasaba-

11 – 1925-1930 yıllarında trahom mücadele teşkilâtı dahilinde faaliyet

12 — 1925-1930 yıllarında tedavi edilen trahomlular

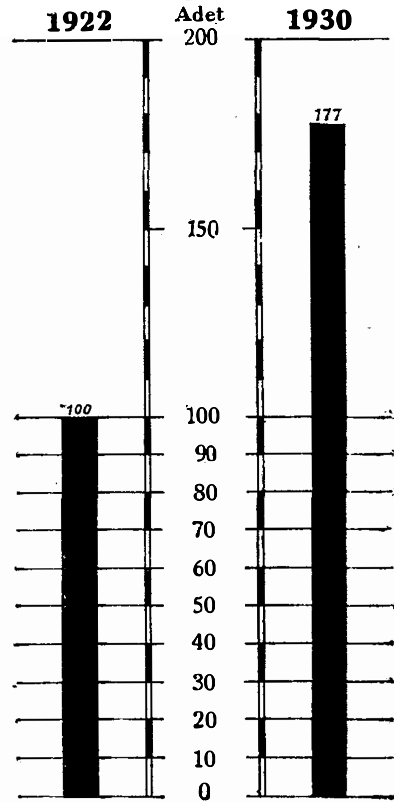
lar, bataklaşmış zengin ovalar vardı. Sıtmaya çarpılmış birçok köylerde de bilgisizlik ve korunma vasıtasızlığı köylüleri evlerinden, tarlalarından vazgeçerek yaylâlara çekilmeğe zorluyordu. Saltanat idaresinin kaç asır duygusuzca baktığı bu acıklı ve ırk istikbali için korkunç manzara, *Cümhuriyetin* bakım ve şifa elini ilk uzatacağı geniş ve derin yaralardan birinin İstiklâl Harbi başındaki açık görünüşü idi.

Mücadele yıllarınca İstanbul Hükûmeti ve işgal kuvvetleri *Anadoluya* silâh ve cepane girmemesine çalıştıkları kadar, *hekim ve ilâç gelmemesine* de uğraştıklarından (*Grafik*, 8) kemirici hastalıklara karşı çarpışma cephesi genişliyemedi [1].

Lozandan sora, ilim ve fen silâhlarile ve muntazam teşkilât ile ırk kemiren illetler üzerine yüründü.

Sıtma mücadelesi 1925 yılında başladı, her yıl genişliyerek 1931 de 24 vilâyetin sıtmalı kısımlarına ve *2.000.000 nüfusa şamil* dereceye vardı (*Grafik*, *9, 10*). Adanada sıtma hakkında tetkikatta bulunmak ve sıtma stajı görmüş doktorlar yetiştirilmek üzere bir *Sıtma Enstitüsü* vücuda getirildi. Ağır sıtmalıları yatırarak tedavi için muhtelif mıntakalarda 11 *dispanser* tesis olundu.

Frenginin kesif bulunduğu altı mıntakada da *frengi mücadelesi* açıldı.

13—1922 yılına nazaran 1930 yılına kadar tesis edilen hastane miktarı

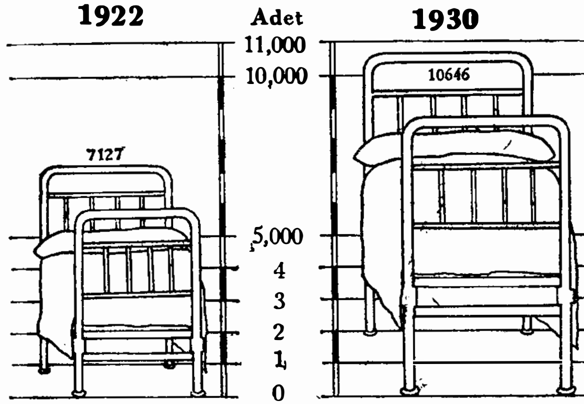
Eski bakımsızlıklar yüzünden on binlerce vatandaşın *körlüğüne* sebep olan ve gittikçe yayılan bu-

[1] 1921, 1922, 1923 yıllarında memleketimize sıtma baş ilâcı olan kininin girmemesine, haysiyet ve istiklâlden başka bir şey istemiyen Anadolu halkından hasta düşenlerin ilâçsız ve tedavisiz kalmasına nekadar fazla bir şiddetle uğraşılmış olduğunu apaçık görmek için (7) numaralı grafikte bu yıllara ait rakamlara dikkatle bakılmalıdır.

laşıcı göz hastalıklarından trahoma karşı istilâ mıntakalarında, Adana, Gazi Ayıntap, Malatya gibi vilâyetlerimizden başlanarak şarka doğru yürünmek üzere *trahom mücadelesine* girişildi *(Grafik, 11, 12).*

Hastalıkların vücutta ne gibi tahripler yapabileceğini halkın gözile görüp öğrenmesi için sıhhiye müzelerine ehemmiyet verilerek İstanbuldaki *Sıhhiye Müzesi* ıslah edildi, imkân bulundukça her vilâyette birer *sıhhiye müzesi* açılması usul tutuldu.

Vilâyet hastanelerinde yatak sayıları arttırıldı *(Grafik, 13, 14).* Ankara, Sıvas, Diyarbekir, Erzurum merkezlerinde o mıntakalar için hekimliğin bütün ihtısas şubelerini ihtiva eden *Nümune Hastaneleri (Res. 134),* Ankara, Konya, Balıkesir, Adana, Çorum, Malatya, Erzurum ve Kars vilâyetlerinde *doğum ve çocuk bakımı evleri* açıldı.

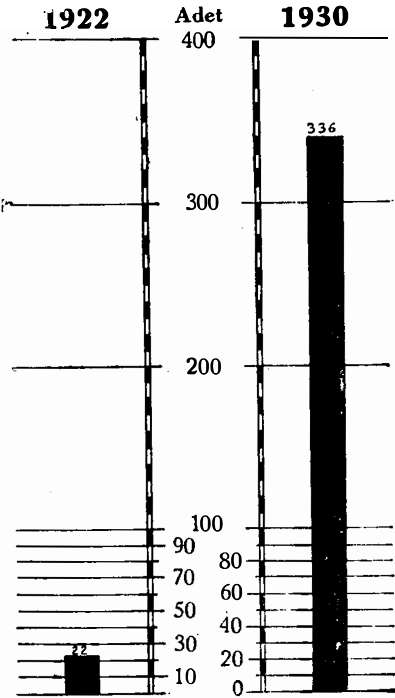
14—1922 yılına nazaran 1930 yılına kadar vücuda getirilen hastanelerde yatak miktarı

150 kazada herbiri beşer yataklı olarak *parasız muayene ve tedavi eden,* parasız ilâç veren *150 dispanser* tesis olundu. (*Grafik, 15, 16).*

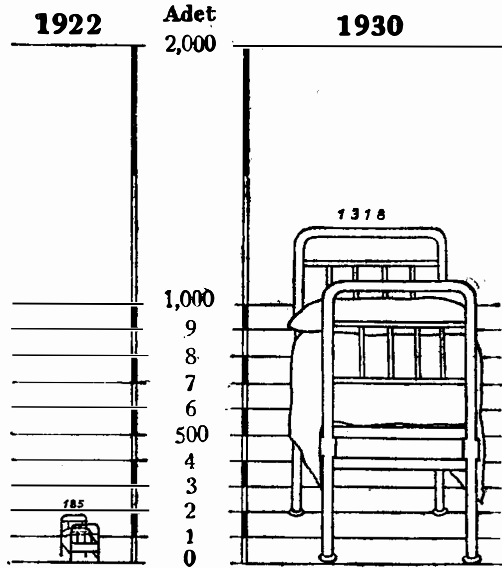
Osmanlı İmparatorluğunun yalnız İstanbulda bir tek kuduz tedavi müessesesi vardı: "Daülkelp Tedavihanesi„. Uzak vilâyetlerde kuduz hayvanlar tarafından ısırılanlar, o zamanlar nakliye vasıtaları da çok iptidaî olduğundan, muayyen tedavi vaktinde İstanbula kadar gelemiyerek *en feci ve muhakkak* bir ölüme mahkûm olurlardı. Yirminci asırda yaşayan bir devlet için bu, bağışlanması mümkün olamıyacak en ağır suçlardandı. Cümhuriyet idaresi ilk iş olarak İstanbuldakini yüz yatağa çıkardığı gibi, Sıvas, Erzurum ve Diyarbekirde de üç yeni *Kuduz Tedavi Müessesesi* açtı.

Hudutlar ve Sahiller Sıhhiyesi esaslı ve muntazam teşkilâta bağlandı. Memleket kolera ve veba için açık kapı olmaktan çıktı. Cümhuriyetin 1931 yılına kadar süren devresinde *kolera belâsı* hiç görülmedi. Birkaç defa limanlarımıza dışardan gelen *veba*, yayılmağa meydan bulmadan, başgösterir göstermez derhal bastırıldı.

Memleket içinde ötedenberi yerleşmiş olarak arasıra salgınlaşan bulaşıcı hastalıklara karşı *mütehassıslar* idaresinde seyyar fennî vasıtalarla iş gören *seyyar teşkilât* vücuda getirildi.

15—1922 yılına nazaran 1930 yılına kadar Türkiyede tesis edilen dispanserler

16— 1922 yılına nazaran 1930 yılına kadar tesis edilen dispanserlerde yatak miktarı

TÜRKİYE HİLÂLİ-AHMER CEMİYETİ

Hilâliahmer Cemiyeti Osmanlı İmparatorluğu devrinde kurulmuştur. Uzun zaman, varlığı belirsiz denecek bir halde yaşadıktan sora, Meşrutiyet devrinde canlı, eyi ve muntazam bir teşkilât haline gelmişti. Saltanattan yeni Türkiye Devletine kalan

müesseseler içinde üçü geçmiyecek kadar az olan eyilerden ve hayırlılardan biri, Hilâliahmer Cemiyeti'dir. O zamanlar *Osmanlı Hilâliahmer Cemiyeti* adını taşıyordu. Lozandan sora *Türkiye Hilâliahmer Cemiyeti* oldu *(Res. 135)*. Umumî Harpte Türk şefkat ve vatanseverliğinin bir timsali halinde çabuk inkişaf ederek yaralı ve hasta askerlere bakmak, uzayan ve çok fena idare edilen sefer halinin doğurduğu *açlığa* ve *sefalete* derman olmak hususlarında necip hizmetlerde bulundu.

Millî Mücadele devri açıldığı zamanlarda Hilâliahmerin İstanbuldaki Umumî Merkezi yine millî şefkat ruhuna uygun harekette devam etti. Anadolu Hilâliahmer teşkilâtı ise, İstanbulla ilişiğini keserek *Ankarada* teşekkül eden *Hilâliahmer Murahhaslığına* bağlandı.

Hilâliahmerin Millî Mücadele yıllarında açtığı hastanelerde hasta ve yaralı istiklâl mücahitlerine, *(Res. 136)* sıhhî imdat heyetlerile istilâdan kaçan ailelere bakım ve yardım için sarfettiği gayret unutulmaması lâzımgelecek kadar büyük olmuştur. *Türk şefkati*ni temsil eden bu müesseseye Türk Milletini sevgi ve hürmetle bağlıyan sebeplerden biri de bu acı tecrübe günlerine ait hatıralardır.

Lozandan sora Orta Anadolu *kuraklık ve açlığı*, muhtelif yerlerdeki *zelzeleler*, *seller*, *feyezanlar* gibi millî ıstırap devrelerinde Hilâliahmer daima hayırlı yüzü ve yardımcı elile muztarip vatandaşların imdadına koşmuştur.

Hilâliahmerin Umumî Harbin son yılı olan 1919 dan 1931 e kadar içtimaî yardım işlerine sarfettiği para, 8.000.000 lira gibi ehemmiyetli bir yekûna varır.

Kaynağı Türk hayır ve yardım duygusu olan bu cemiyet, Cümhuriyet idaresinde en yüksek mesnedi bulmuş, merkez ve şubelerinin sayısı 1931 yılında Türkiye hayır cemiyetleri teşkilât rekoru olarak 718 e çıkmıştır.

TÜRKİYE HİMAYEİ ETFAL CEMİYETİ

Türkiye Himayei Etfal Cemiyeti 1921 yılında Ankarada kuruldu [1]. Balkan Harbinin, Umumî Harbin, Millî İstiklâl Harbinin şehitlerinden millete emanet kalan *yetimler* yardım bekliyordu. Millî İstiklâl cephelerinde çarpışan Türk kahramanlarile, on-

[1] İlk himayei etfal teşebbüsü 1908 yılında Kırklarelinde küçük bir teşekkül halinde Doktor Fuat Bey tarafından yapılmıştır.

lara cepane ve erzak taşıyan fedakâr Türk kadınlarının *yavrularını bakımsız bırakmamak* millete düşen vazifelerdendi. "Türkiye Himayei Etfal Cemiyeti„ bu yüksek vazife duygusundan doğdu. Ankarada o zamanki çetin şartlar içinde sessiz ve mütevazı doğan bu müessese, derin insanlık ve hamiyet duygularından can ve kuvvet alarak süratle inkişaf etti.

Gazinin yüksek Hami Reisliği, Başvekil İsmet Paşanın daimî muzaheret ve irşadile cemiyet içtimaî bünyemizin esas uzviyetlerinden biri haline geldi. Meydana getirilen müspet hayır işleri her güzel ve eyi esere kıymet biçmekte daima isabet gösteren Türk Milletinin takdir ve alâkasını çekti. Az zamanda cemiyet 450 si cümhuriyet hudutları içinde ve 40 ı vatan dışındaki Türkler tarafından kurulmuş olmak üzere 490 merkez ve şube ile dallanan *büyük bir teşkilât* kökü oldu. Merkez olan Ankarada bakım ve yardım teşkilâtını haiz bir *Çocuk Sarayı* ile cemiyet için gelir verecek büyük binalar vücuda getirildi

Cemiyetin anasız, babasız yavrular için *Ana Kucağı* ismi verilen müesseseler *(Res. 137)*, gündüzleri işe giden işçi anaların çocukları için *bakım evleri*, çocuklara fennî şartlarla hazırlanmış temiz süt temini için *süthaneler* ve *süt damlaları, çocuk bahçeleri (Res. 138)*, çocuklar ve analar için *hamam* ve *banyo* müesseseleri gittikçe çoğaldı.

Çocuklara, ve analara *parasız* muayene, tedavi ve ilâç temini için mütehassıslar idaresinde *muayenehaneler* açıldı. Muayene evlerine bütün hayatta sıhhî ehemmiyeti büyük olan *diş bakımı* için dişçi hekimler de alındı.

Cemiyetten hastalık bakımı, giyecek, mektep malzemesi ve saire gibi hususlarda yardım gören çocukların sayısı yıldan yıla arttı. Cemiyet teşkilâtından bu gibi yardımlar gören çocukların sayısı 1930 a kadar her yıl ortalama 100.000 kadar oldu.

Çocuğun kıymet ve ehemmiyetini anlatacak, çocuk ahlâkıyatını yükseltecek *kesif neşriyat* yapıldı.

Çocuğun himayesi maksadı etrafında pek az memlekette görülen vüs'at ve ehemmiyette içtimaî *bayramlar* ihdas edildi. 23 Nisanda başlıyarak ay sonuna kadar süren *Türkiye Çocuk Haftası*, pek çok Avrupa milletlerinde *gıpta uyandıran* millî bayramlar sırasına girdi.

Türk kadınları *“Himayei Etfal Kadın Yardım Cemiyeti„* adlı bir teşekkülle ayni gayeye hizmet ve gayret ortaklığına girdiler.

Türkiye Himayei Etfal Cemiyeti, millî ve insanî faaliyetinin mahiyet ve derecesile *beynelmilel itibar ve ehemmiyet* kazandı.

Sıhhî - içtimaî diğer teşekküller — Verem Mücadele Cemiyeti, “Hilâliahdar = Yeşilhilâl„ Cemiyeti gibi Cümhuriyet devrinde kurulan bazı hayırlı teşekküller de eyi maksatlarında azim ve feragatle şümullü müspet neticelere doğru ilerlemeğe çalışmaktadırlar. İstanbuldaki *Topkapı Fıkaraperver Cemiyeti,* içtimaî yardımlaşma mefhumunun mahallî teşekküllerle tatbik sahasına geçirilmesi yolunda birçok emsali arasında takdirle anılmağa lâyık müesseselerden biridir.

IX

TÜRK ORDUSU VE MİLLİ MÜDAFAA

TÜRKLÜK VE ASKERLİK

Temeli haysiyet duygusu, vazife saygısı ve yurt sevgisi olan askerlik, maddî kuvvetlerden önce *zekâ, azim, irade, kahramanlık ve fedakârlık* gibi manevî kültür unsurlarına istinat eder. İyi asker, bu meziyetlere en fazla malik olan ve millî üstünlüğüne kat'iyetle emin bulunan eyi insandır. Bu itibar iledir ki *Türk, en eyi askerdir.*

Yakın ve uzak tarihte, Türk ordusu hemen daima adet ve vasıtaca kendine üstün düşmanlarla çarpışmak mecburiyetinde kalmıştır. Nerede eyi idare edilmişse orada en kuvvetli düşmanlarına boyuneğdirmiştir. Askerliği sever, yılmaz, kazanacağına emin ve çelik gibi sağlam Türk nesli istikbalde de sayıca fazla olsalar dahi yurduna göz dikenlere daima ve mutlaka galebe çalacaktır.

Askerlik *talim ve terbiyesi* birkaç yılda verilebilir; fakat *askerlik ruhu*, ancak, insanlık meziyet ve kabiliyetlerinin uzun asırlar tecrübe örsleri üstünde döğülmesinden, azgın fırtınalarla körüklenen hayat ateşinde çelikleşmesinden doğan cevherdir. Bundan dolayıdır ki, *Türk Milleti, askerlik ruhu en mütekâmil olan millettir.*

"Muharebe, yalnız karşı karşıya gelen iki ordunun çarpışması değildir, milletlerin çarpışmasıdır. Meydan muharebesi, milletlerin bütün mevcudiyetlerile, ilim ve fen sahasındaki seviyelerile, ahlâklarile, harslarile, hulâsa bütün maddî ve manevî kudret ve faziletlerile çarpıştıkları bir imtihan sahasıdır. Milletlerin hakikî kuvvet ve kıymetleri bu çarpışma sahasında ölçülür [1]."

---

[1] Gazinin Dumlupınarda meçhul askerin mezarı başında söylediği nutuk, 30 Ağustos 1924.

Askerlik ruhu yüksek millet demek, derin ve engin irfan ve medeniyet tarihi yaşamış millet demektir. İnsanlığın ilk günündenberi bütün ana medeniyetlere ata olan *Türk ırkında* bu ruhun en mütekâmil derecede bulunması tabiîdir.

OSMANLI SALTANATININ SON ASIRLARINDA

Uygunsuz olarak *Osmanlı Ordusu* adı takılmış olan *Türk Ordusunun* son asırlardaki mütevali mağlûbiyetleri dikkatle mütalea edilirse, görülür ki, bunlarda mağlûp olan asker değil, idare ve kumanda heyetleri, padişahların saray uşaklığı, aşçı yamaklığı, iç oğlanlığı gibi işlerden vezirlik mertebesine çıkardıkları ve ordular başına geçirdikleri bilgisiz, anlayışsız adamlardır. Bütün bu sıra mağlûbiyetler dahi *Türk askerinin* koyu ve sonsuz karanlıklarda sayısız yıldızlar gibi parlayan kahramanlık menkıbelerile doludur.

Medrese ve taassup, uğursuz elini orduya kadar uzatmıştı. Cahil softalara alet ve oyuncak olan karacahil kumandanlar, *müneccimbaşı* tarafından izin verilmedikçe, gün ve saat tayin edilmedikçe harbe girişemezlerdi. Askerî hareketler, düşmanın haline göre değil, yıldızların yürüyüşüne, *falcılık* ve *bakıcılık* safsatalarına göre kararlaşırdı. Bu şekilde idare ve kumanda edilen ordu, tabiî, daha harbe tutuşmadan mağlûp olurdu.

Çürüyen *yeniçerilik* yerine bir zaman yeni usul ve nizamda askerlik teşkilâtına çalışıldı ise de, Osmanlı ıslahatçılığının yarım ve tereddütlü icraat şiarı dolayısile bunda da iş çabuk yürütülemedi. XIX. asır başlarında *Selim III.* tarafından açılmış olan *askerî ıslahat* devrinin yüz yıllık icraattan sora XX. asır başında meslek bilgisi, teşkilât, teçhizat gibi sahalarda varabildiği salâh neticeleri arada geçen zamana göre çok kifayetsiz idi.

Kumanda sahasında *Ahmet Muhtar*, *Süleyman*, *Osman* ve *Ethem* Paşalar gibi birkaç kıymetli asker yetişmekle beraber, intibah verici ağır derslere rağmen bunlar askerî ıslahatçılık yolunda kâfi kudret ve tesir gösteremediler. Bununla beraber XIX. asrın son yıllarına doğru Türk askerliği uyanış yolunda hız almağa başladı; inkişaf süratli yürüdü. Başlarında *Başkumandanları* olarak *İstiklâl Harbi kumandanları, zabitleri* ondan soraki devirde yetişti. Hürriyet ve yenilik aşkı en geniş sahayı, *en kuvvetli mesnedi* münevver askerlikte buldu.

Büyükharp, osmanlı saltanatının üç asırdanberi devam eden askerî mağlûbiyetlerinin sonuncusudur. Ancak bunda da Türkler Çanakkale, Kafkas, Kût ve yabancı cephelerde çok çetin mücadelelerde en yüksek cevherini düşmanlarına tasdik ettirmiştir. Bu harpteki mağlûbiyetinin başlıca sebebi de kendi zâfından ziyade dört sene süren yıpratıcı mücadelede kaynaklarının tüketilmesinde ve dünyanın dört bucağına kuvvetlerinin israf edilmesinde ve nihayet müttefiklerinin daha evel boyuneğmesindedir.

MİLLÎ MÜCADELE BAŞINDA

Mondros Mütarekesi imzalanır imzalanmaz, ordunun muharip efradı terhis olunmuş, silâh ve cepanesi elinden alınmıştı.

"Ordu, ismi var cismi yok bir halde; kumandanlar ve zabitler Umumî Harbin mihnet ve meşekkatlerile yorgun, vatanın parçalanmakta olduğunu görmekle dilhun, gözleri önünde derinleşen karanlık felâket uçurumu kenarında dimağları çare, halâs çaresi aramakla meşgul [1] . . ."

İşte Türk askerliği Büyük Harbin muzaffer devletlerine karşı millî istiklâl davasile *yeniden kılıç sıyırdığı* zaman, Türk Ordusu bu vaziyet içinde bulunuyordu. Onun bu davayı dünyada eşi olmıyan bir harika halinde nasıl başardığını bu kitabın **İstiklâl Harbi** bahsinde gördük [2].

TÜRKİYE CÜMHURİYETI ORDUSU

Türkiye Cümhuriyeti Ordusu, Türk askerliğini muhteşem tarihindeki bütün şeref ve şanlarile temsil eden *asil ve yenilmez* kudrettir *(Res. 139-150).* İdare, teşkilât ve teçhizatı mükemmeldir; *kumandan ve nefer kıymeti noktasından dünyada rakipsiz birincidir* [3].

[1] Nutuk, sahife, 8 *(Lüks tabı s. 11)*

[2] sahife, 56—133

[3] Ordusuna karşı beslediği sevgi, Türkü, onun kıymetini ölçmekte mubalâğaya düşürmez. Türk Ordusu çok imtihan geçirmiş büyük bir kıymet ve kuvvettir. Cümhuriyet Ordusunun yabancılar gözünde dahi böyle olduğunu gösterecek pek çok misal ve delil sıralanabilir. Bunlardan bazılarını alıyoruz:

Alaman Erkânıharp Binbaşılarından *Karl Enders, Berliner Tageblat* gazetesine "Temmuz 1925„ yazdığı "Türk ve Türkiye Cümhuriyeti„ başlıklı makalede Cümhuriyet Ordumuz için şöyle diyor:

"Türk Ordusunu Balkan Harbinden ve Umumî Harbin ilk senelerindenberi tanırım. *Şecaati her türlü sitayişin fevkındedir. Anadolu çiftçisi sefer zahmetlerine katlanmakta emsalsiz bir askerdir...* Son defa seferber bir batar-

Gazi Türk askerinin ölçülmez kıymeti hakkındaki fikrini tarihî bir cümlesile ifade etti. 1925 yılı Ağustosunda Kastamonuda, asker koğuşlarını teftişten çıkarken *"Bir Türk, on düşmana bedeldir„* yazılı bir levha gördü. Zabite levhayı göstererek sordu:

— **Öyle midir ?**

— Evet Paşam!

Gazi alnını yükselterek:

— **Hayır çocuğum, bence öyle değildir: Bir Türk dünyaya bedeldir,** dedi.

Bu kıymette bir orduya başkumandanlık etmiş olmaktan duyduğu saadeti İzmir rıhtımlarında nihayet bulan 30 Ağustos Meydan Muharebesinden bahsederken anlattı:

"Her safhasile düşünülmüş, ihzar, idare ve zaferle intaç edilmiş olan bu harekât Türk Ordusunun, Türk zabitan ve kumanda heyetinin yüksek kudret ve kahramanlığını tarihte bir daha tespit eden muazzam bir eserdir.

"Bu eser, Türk Milletinin hürriyet ve istiklâl fikrinin lâyemut abidesidir. Bu eseri vücuda getiren bir milletin evlâdı, bir ordunun başkumandanı olduğumdan ilelebet mes'ut ve bahtiyarım!"

Türk Ordusu, ayni zamanda bir *mektep* tir. Ona ümmî olarak katılan nefer, köyüne okur yazar olarak, hayat bilgisi ve kültür seviyesi yükselmiş olarak döner.

Ordunun yalnız okuyup yazma sahasında nekadar faydalı bir mektep olduğunu ve son yıllarda milleti ümmilikten kurtarma işine nekadar ehemmiyet verildiğini 1927 den başlıyan şu dört yıllık istatistik rakamları pek güzel gösterir:

---

ya gördüm. Eski bir askerin en ufak şeylerde bile kusur arıyan tenkitçi gözleri bunda *hiçbir kusur* bulamadı. Alamanyada hâlâ cümhuriyet ordusunun mükemmel olamıyacağı itikadında bulunanlar varken Türkiye Cümhuriyetinin yaman cihazı olan Türk Ordusuna *gıpta ile* bakılmaz mı ?„

Romada çıkan "İl Sereno„ gazetesinin 13 Ağustos 1924 tarihli nüshasında *"Gazi Mustafa Kemal Paşa„* başlıklı makalede şu satırlar yazılıdır.

"Gazi, sayıca faik, fennî vasıtalarla mücehhez ve en kuvvetli milletlerin himayesine mazhar bir düşmana karşı teşkilâttan, silâh ve mühimmattan mahrum, bazan öğle ve akşam yemeklerini kara ekmek ve soğan ile geçiştirmeğe mecbur bir ordu ile mukabele ediyordu. *Lâkin bu ordu harbin yokluluğuna alışkın ve en yüksek fedakârlık fikri ile mücehhez idi.*

Yıllar	Askere alındığı zaman okuma yazma bilenler	Terhiste okuyup yazma bilenler	Terhiste okuyup yazma bilenlerin % de nispeti
1927	4.165	9.698	7 %
1928	5.918	10.756	15 %
1929	8.595	46.398	60 %
1930	10.200	60.000	65 %

Asker Ocağı denilen bu mektepte, vatandaşlar yalnız okuma yazma değil ayni zamanda "müsavatı öğrenirler, cesaret ve teşebbüs fikirlerini inkişaf ettirirler. Bu ocakta vatandaşlar, bir duyan, bir düşünen ayni toprağın evlâdı olduklarını en eyi duyarlar. Bütün vatandaşların millet ve memlekete nafi ve hadim olmaları lüzumu orada en eyi anlaşılır. Vatandaşlar, milletin kıymetli, kudretli ve yüksek medeniyetli olabilmesi için yegâne muhafızın ordu olduğunu ve milleti dünya karşısında hürmete lâyık bir mevkide tutan yegâne vasıtanın ordu olduğunu en eyi ordu içinde öğrenirler [1]." Ordu ayni zamanda bir görgü yeridir; hiçbir ilim ve fen yoktur ki orduda bir tatbik sahası bulmasın. Bütün fenler, amelî olarak orduda işler; Bu itibarla Türk Cümhuriyet Ordusu fen ve san'at noktalarından bütün tekemmlüller yeridir.

TÜRKİYE TAYYARE CEMİYETİ Türkiye Tayyare Cemiyeti büyük millî müesseselerdendir. 16 Şubat 1925 tarihinde kurulmuş ve milletin umumî alâkasile 1931 yılına kadar 500 şubeli bir *millî teşkilât* halini almıştır. *Tayyare Cemiyetinin* tayyare ve tayyareciliğin münakale ve millî müdafaa sahasındaki ehemmiyetini *yaymakta*, tayyare *mühendisleri* ve *makinistleri* yetiştirmekte değerli hizmetleri olmuştur.

Tayyare Cemiyeti iki *millî gün* tesis etmiştir. Bunlardan biri Tayyare Şehitleri hatırasının takdis edildiği *27 Kânunusani*, diğeri *Hava Şenliği* günü olarak alınan *30 Ağustos* tur.

---

[1] Yurt Bilgisi notları: *Askerlik Vazifesi*, Sahife 51.

LÂHİKA

I

MİLLÎ REİS MUSTAFA KEMAL HAZRETLERİNİN, MİLLÎ HAKLARIN MÜDAFAASI VE MİLLÎ İSTİKLÂLİN ELDE EDİLMESİ İÇİN YAZDIĞI TALİMATLARDAN DÖRDÜNÜN SURETLERİ

1

Havzadan,
28 Mayıs 1335 (1919)

KUMANDANLARA VE VALİLERE

"İzmirin ve maalesef bunu takip eden Manisa ve Aydının işgali, müstakbel tehlikeyi daha alenî ihsas etmiştir. Tamamiyeti mülkiyemizin muhafazası için, tezahüratı milliyenin daha canlı olarak, izhar ve ifadesi lâzımdır. Hayat ve istiklâli milliyi rahnedar eden işgal ve ilhak gibi hadiseler, bütün milleti dilhun etmektedir. Teessürat zaptolunamıyor. Kabili hazım ve tahammül olmıyan bu ahvalin derhal izalesi elzemdir.

Mustafa Kemal

2

Amasyadan,
Acele şifredir 1-6-1335 (1919)

EDİRNEDE BİRİNCİ KOLORDU KUMANDANLIĞINA

İstiklâli millimizi boğan ve inkısamı vatan tehlikelerini ihzar eden Düveli İtilâfiyenin icraatı ve hükûmeti merkeziyenin esir ve âciz vaziyeti malûmunuzdur. Milletin mukad-

deratını bu mahiyette bir hükûmete teslim etmek maazallah inkıraza münkat olmak demektir. Tekmil Anadolu ahalisi istiklâli milliyi tahlis için baştan aşağı yekvücut bir hale getirilmiş ve bilâistisna tekmil kumanda heyetleri ve arkadaşlarımız yüksek bir fedakârî ile müştereken ittihazı karar eylemiştir.

Vali ve mutasarrıfların kâffesi de bu halka etrafına alınmıştır. Bu âli hedef için "Müdafaai Hukuku Milliye„ ve "Reddi İlhak„ Cemiyetlerinin unvanı şamili kabul edilmiştir. Anadoludaki teşkilât kaza ve nahiyelere kadar tevessü ediyor. İngiliz himayesinde bir müstakil Kürdistan teşkili hakkındaki ingiliz propagandası ve bunun taraftaranı da bertaraf edildi. Kürtler de Türklerle birleşti.

Trakya Cemiyeti ve Edirne vilâyeti Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti ile de elele vermek ve umum Anadolu ve Trakya Müdafaai Hukuku Milliye ve Reddi İlhak Cemiyetlerini tevhit etmek ve Anadolu ve Rumeli umum vilâyatının murahhaslarından mürekkep kuvvetli bir heyeti merkeziye teşkil etmek takarrür etti. Bu heyetin İstanbulun murakabesinden ve ecnebi devletlerinin nüfuz ve tesirinden tamamile azade kalacak ve sadayi milliyi gür bir sesle cihana duyuracak veçhile Anadolunun merkezinde ve en münasip olarak Sıvasta in'ikadı münasip görülmüştür. Lüzumuna göre İstanbulda haizi salâhiyet olmamak üzere bir heyeti mümessile bulundurulabilir. Ben İstanbulda iken Trakya Cemiyeti azasile teatii efkâr etmiş idim. Şimdi zamanı geldi. İcap edenler ile mahremane görüşerek, derhal teşkilâtta bulunulmasını ve buraya kıymettar bir iki zatın murahhas olarak ve fakat ketmi hüviyetle Samsun veya şimendifer tarikile yola çıkarılmasını ve onlar gelinciye kadar da Edirne vilâyetinin vekil ve müdafii olmak üzere Anadoluda beni tevkil ettiklerine dair imzaları tahtında bir vesikanın imzayi âlinizle ve şifreli telgrafla bildirilmesini rica ederim.

Bu gayei istiklâl tahsil olununcıya kadar, tamamile milletle birlikte fedakârane çalışacağımı mukaddesatım namına yemin ve bunu gördüğüm arzuyu millî üzerine her tarafa tamim ettim. Artık benim için Anadoludan hiçbir yere gitmemek kat'îdir. Bu karar umum arkadaşlarımızın karar ve kanaatine tamamile müstenittir. Gözlerinizden öperim. Telgrafın vusulünün de sürati iş'arına muntazırım.

Mustafa Kemal

3

Amasyadan
Şifre: 194 22 Haziran 1335(1919)

KUMANDANLARA VE VALİLERE

1 — *Vatanın Tamamiyeti, milletin istiklâli tehlikededir.* Hükûmeti merkeziyemiz İtilâf Devletlerinin tesir ve murakabesi altında mahsur bulunduğundan deruhde ettiği mes'uliyetin icabatını ifa edememektedir. Bu hal milletimizi madum tanıttırıyor. Milletin istiklâlini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır. Milletin hal ve vaz'ını derpiş etmek ve sedayi hukukunu cihana işittirmek için her türlü tesir ve murakabeden azade bir heyeti milliyenin vücudu elzemdir. Bunun için bilmuhabere her taraftan vaki olan teklif ve arzuyu millî üzerine Anadolunun bilvücuh en emin mahalli olan Sıvasta millî bir kongrenin serian in'ikadı takarrür etmiştir. Bunun için tekmil vilâyatı Osmaniyenin her livasından ve fırka ihtilâfatı nazarı dikkate alınmaksızın muktedir ve milletin itimadına mazhar üç kadar zatın sürati mümkine ile yetişmek üzere hemen yola çıkarılması icap etmektedir. Her ihtimale karşı bunun bir *sırrı millî* halinde tutularak dağdağaya mahal verilmemesi ve lüzum görülen mahallerde seyahatin mütenekkiren icrası lâzımdır.

2 — Vilâyatı şarkıyemiz namına on temmuzda Erzurumda in'ikadı mukarrer kongre için vilâyatı mezkûrenin Müdafaai Hukuku Milliye ve Reddi İlhak Cemiyetlerinden müntehap azalar zaten Erzuruma müteveccihen yola çıkarılmışlardı. O vakte kadar vilâyatı sairemizin murahhasları da Sıvasa vâsıl olabileceklerinden Erzurum Kongresinin azası da tensip edeceği zamanda içtimaı umumiye dahil olmak üzere Sıvasa hareket edecektir.

3 — İşbu mevadda göre murahhasların Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyetleri ve belediye riyasetleri ve suveri saire ile intihabile tahrikleri hakkındaki delâleti aliyyei vatanperverilerini ve isimlerile zamanı hareketlerinin iş'arını istirham eylerim.

4 — Bu telgrafın vusulünün hemen iş'ar buyrulması rica olunur.

Mustafa Kemal

4

Amasyadan
21 - 6 - 1335 (1919)

İSTANBULDA BAZI ZEVATA HUSUSÎ MEKTUP

Vatanın tehlikei inkısamını aynen gösteren safhanın hunin icraatı, vicdanı milliyi bir emeli halâs etrafında ve Müdafaai Hukuku Milliye ve Reddi İlhak teşkilâtı namı altında seri bir surette toplamağa başlamıştır. Yalnız mitingler ve saire gibi tezahürat; büyük gayeleri hiçbir vakitte kurtaramaz ve ancak *sinei milletten bilfiil doğan kudreti müşterekeye istinat ederse rehakâr olur.* Fakat şüphe götürmiyen bir hakikattir ki bu acı safhayı bu kadar mühlik bir şekilde ihzar eden en müessir amil, maalesef payitahtımızdaki muhalif cereyanlar ve Anadolunun saf ve mukaddes amali milliyesini muzır bir şekilde infirada uğratan siyasî ve gayrimillî propagandalardır. Kuvayi milliyeyi bugün için böyle yanlış yollara sevk ile dağıtmanın mücazatını vatanımız aleyhinde ve pek mebzul bir surette görmekteyiz. Binaenaleyh İstanbulun işbu muhalif cereyanları, artık Anadoluya ve amal ve hissiyatı milliyeye hâkim değil, tâbi olmak mecburiyeti vataniyesindedir. Ve payitaht Düveli İtilâfiye tarafından tahliye edilinceye kadar, bu mecburiyetin mutlak olduğu kanaatindeyim. Bu hal bittabi zatialilerince de takdir olunur. Arizamda tasvir edilen vaziyet, bugün seri ve umumî bir millî kongrenin in'ikadını icap ettirmektedir. Bu davet her tarafa tamim ve ifa kılınmıştır. Devletin inkısamı mevzubahs olduğu bir sırada İngiliz propagandasile baş veren Kürdistan istiklâli gibi cereyanlar dahi, bilmuhabere taraftaranını celp ve hilâfet ve saltanat etrafındaki gayei müşterekemize davet ve tamamii mutabakat suretile lehülhamt lehimize dönmüş ve kongreye davet olunmuştur. Bu millî ve hayatî mesele için İstanbulda
zatı samileri
zatı devletleri gibi vatanperver ve sahibi kelâm mütefekkirine
zatı âlileri
teveccüh eden fedakârlık bilhassa pek büyüktür. Bu gayei salâh ve millî, istihsal edilinciye kadar, âcizleri Anadoludan ve sinei milletten ayrılamıyacağım ve bu noktada nihayetine

kadar bir ferdi millet gibi çalışacağım: millete karşı mukaddesatım namına söz verdim ve hiçbir kuvvet bu azmi milliye mâni olamıyacaktır. Bu kararı âcizanem umum Anadoluda resikârda bulunan mes'ul ve kıymettar umum arkadaşlarımın içtihat ve kanaati müşterekesine istinat etmekte olduğunu da ilâveten arz ile ihtiramatı mahsusai kalbiyemi teyit eylerim Efendim Hazretleri.

Mustafa Kemal

II

İSTANBULUN IŞGALİ GÜNÜ MUSTAFA KEMAL HAZRETLERİLE TELGRAFÇI MANASTIRLI HAMDİ EFENDİ ARASINDA GEÇEN TELGRAF MUHABERELERİ

Deraliye
16-3-1336

ANKARADA MUSTAFA KEMAL PAŞA HAZRETLERİNE

Bu sabah, Şehzadebaşındaki muzıka karakolunu, İngilizler basıp oradaki askerlerle İngilizler musademe ederek neticede şimdi İstanbulu işgal altına alıyorlar. Berayı malûmat maruzdur.

Manastırlı
Hamdi

Ben, bu telgrafın altına kurşun kalemile "serian kolordulara, benim imzamla, M. Kemal„ işaretini koyduktan sora bu telgrafı verenden istizahata başladım. Manastırlı Hamdi Efendi mütemadiyen malûmat vermeğe devam etti.

"Bizim en emniyetli bir arkadaşımız var ki yalnız o değil, herkes, yani gelen söylüyor. Şimdi de harbiyenin işgalini haber aldık. Hatta Beyoğlu telgrafhanesinin önünde ingiliz askeri olduğunu... fakat telgrafhaneyi işgal edip etmiyeceği meçhuldür.„

Bu esnada Efendiler; Harbiye telgrafhanesinden, memur Ali malûmat vermeğe başladı: "Sabah İngilizler basarak altı

kişi şehit ve on beş kadar da mecruh oldu. Şimdi ingiliz askerleri dolaşıyor. Şimdi, İşte ingiliz askerleri nezarete giriyorlar. İşte içeri giriyorlar. Nizamiye kapısına. Teli kes! İngilizler buradadır.„

Tekrar Manastırlı Hamdi Efendi bizi buldu:

"Paşa Hazretleri.

"Harbiye telgrafhanesini de İngiliz bahriye askeri işgal edip teli kat'ettiği gibi bir taraftan tophaneyi işgal ediyorlar. Bir taraftan zırhlılardan asker ihraç olunuyor. Vaziyet vahamet kespediyor efendim. Sabahki musademede 6 şehit, 15 mecruhumuz vardır. Paşa Hazretleri, emri devletlerine muntazırım.„ 16 Mart 1336 (1920)

Hamdi

Hamdi Efendi devam etti: "Sabahki, bizim asker uykuda iken, İngiliz bahriye efradı karakola gelip işgal etmekte iken askerimiz uykudan şaşkın kalkınca musademeye başlanılıyor. Neticede bizden altı şehit, on beş mecruh olup bunun üzerine, zaten mel'anetlerini tasavvur etmiş ki hemen zırhlıları rıhtıma yanaştırıp Beyoğlu cihetini ve Tophaneyi işgal edip bir taraftan Harbiye Nezaretini işgal etmişler, hatta şimdi ne Tophane ve ne de Harbiye telgrafhanesini bulmak kabil olmuyor. Şimdi de haber almış olduğuma nazaran Derinceye kadar tevessü ediyormuş efendim.

"İşte Beyoğlu telgrafhanesi de yok. Orasını da işgal ettiler galiba. Allah muhafaza buyursun. Burasını da işgal etmesinler. İşte Beyoğlu telgraf memurları, müdürleri geldiler. Kovmuşlar...

"Bir saate kadar burası da işgal olunacaktır. Şimdi haber aldım efendim.„

Hayati Bey merhum, benim, ilk haber telgrafı üzerine yaptığım işaret veçhile verilen malûmatı hulâsa etmiş. Rumeli ve Anadoludaki bilcümle kumandanlar adresine keşide ettiriyordu. Bir an evel İstanbul üzerinden Edirneye keşide ettirilmesini söylemiştim. Hamdi Efendi, "emri samileri infaz olunuyor, Edirneye yazıyorum ve hep merkezleri hazır ettirdik.„

Hamdi Efendiden:

"Meb'usan için bir haber aldınız mı? Meb'usan telgrafha-

nesi muhabere ediyor mu? „ diye sordum. Hamdi Efendi, “Evet yapıyor. 14 üncü Kolordu kumandanı hazır. Paşa istiyordu verelim mi? „

Efendiler, bundan sora artık Hamdi Efendinin sözünü işitemedik. İstanbul merkezinin de işgal edilmiş olduğuna hükmettik.

KRONOLOJİ CETVELİ

BU KİTAPTA ZİKROLUNAN BAŞLICA HADİSELERİN VUKUU TARİHLERİ

	1880.	Mustafa Kemalin tevellüdü.
29 Kânunuevel	1904	Mustafa Kemalin erkânıharp yüzbaşısı olarak mektepten çıkması.
23 Temmuz	1908.	İkinci Meşrutiyetin ilânı.
13 Nisan	1909	31 Mart irtica hareketi.
9 Kânunusani	1912.	Mustafa Kemalin Trabulusgarpta Tobruk Muharebesini kazanması.
26 Nisan	1915.	Umumî harpte İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya arasında Londra Muahedesinin akti.
19 Mayıs	1915.	Mustafa Kemalin miralaylığa terfii.
6, 7 Ağustos	**1915.**	**Mustafa Kemalin Anafartalarda İngiliz ordusuna galebesi.**
12 Teşrinievel	1915.	İtilâf Devletlerinin Umumî Harpte Selâniği işgalleri.
16 Şubat	1916	Osmanlı Şark vilâyetlerinin Rusyaya terki hakkında İngiltere, Fransa, Rusya arasında mukavele akti.
7, 8 Ağustos	**1916.**	**Mustafa Kemalin Kafkas cephesinde Bitlis ve Muşu Ruslardan istirdadı.**
12 Haziran	1917.	Yunanistanda Kıral Kostantinin hükûmetten uzaklaştırılması.
3 Mart	1918.	Brestlitofsk Muahedesinin akti.
29 Eylûl	1918.	Bulgarların İtilâf Devletlerile mütareke akti.
30 Teşrinievel	**1918.**	**Mondros Mütarekesinin akti.**
31 Teşrinievel	**1918.**	**Mustafa Kemalin Yıldırım Orduları Grupu kumandanlığına geçmesi.**
3 Teşrinisani	1918.	İngilizlerin Musulu işgali. (8 Teşrinisanide şehre İngiliz bayrağı çekmişlerdir.)
11 Teşrinisani	1918	Alamanların İtilâf Devletlerile mütareke aktetmeleri.
13 Teşrinisani	1918.	İtilâf donanmalarının İstanbula gelmesi.

22 Teşrinisani	1918.	Miralay İsmet Beyin Harbiye Nezareti Müsteşarlığına tayini.
23 Teşrinisani	1918.	İtilâf orduları kumandanı Fransız Jeneralı Franşe Desprenin askerî merasimle İstanbula girmesi.
21 Kânunuevel	1918.	Meclisi meb'usanın feshi.
18 Kânunusani	1919.	Versay Sulh Meclisinin açılması.
21 Kânunusani	1919.	Mersin, Tarsus ve Osmaniye civarlarında Adana cephesinin teşekkülü.
Kânunusani	1919.	İngilizler tarafından Urfa, Ayıntap, Maraş, Adana ve havalisinin işgali.
3 Mart	1919.	"Vilâyatı Şarkıye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti" Erzurum şubesinin kurulması.
29 Nisan	1919.	İtalyanların Antalyayı işgalleri.
30 Nisan	**1919.**	**Mustafa Kemalin 9 uncu Ordu Müfettişliğine tayini.**
14/15 Mayıs	1919.	İzmirde Yunan işgalini haber alan vatanperverlerin içtimaı ve "Reddi İlhak" prensipinin kabulü.
15 Mayıs	**1919.**	**İzmirin Yunanlılar tarafından işgali.**
16 Mayıs	1919.	Mustafa Kemalin İstanbuldan Anadoluya hareketi.
19 Mayıs	**1919.**	**Mustafa Kemalin Samsuna çıkışı.**
22 Mayıs	1919	İngilterenin Mezopotamya, Palestin ve Musul petrol havzasının kendine kalmasına Fransayı razı etmesi.
28 Mayıs	1919.	Millî tezahürlerin daha canlı olarak izhar ve idamesi için Mustafa Kemal tarafından valilere ve kumandanlara Havzadan tebligat yapılması. — Ödemiş civarında Yunanlılarla Millî kuvvetler arasında ılk muharebe.
29 Mayıs	1919.	Yunanlılara karşı Türk askerî kuvvetleri tarafından ilk silâhla müdafaanın Ayvalıkta başlaması.
17 Haziran	1919.	Menemende Yunanlılar tarafından halkın katliam edilmesi.
21/22 Haziran	1919	Sıvas Kongresinin Mustafa Kemal tarafından içtimaa daveti.
28 Haziran	1919.	Balıkesirde civar vilâyetlerin murahhaslarından mürekkep Kuvayı Milliye kongresinin toplanması. (Reddi İlhak). — Alamanlarla İtilâf Devletleri arasında Versay Sulh Muahedesinin akti.
3 Temmuz	1919.	Mustafa Kemal Paşanın kongre için Erzuruma gitmesi.

8/9 Temmuz	1919.	Mustafa Kemalin ordu müfettişliğinden ve askerlikten istifası (Saat 22^{50}).
23 Temmuz	1919.	Mustafa Kemalin Reisliği altında Erzurum Kongresinin toplanması. — Bir Temsil Heyeti seçerek dağılması (7 Ağustos).
4 Eylûl	1919.	Sıvas Kongresinin açılması (11 Eylûlde kapanmıştır).
7 Eylûl	1919.	Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyetinin teşekkülü .
10 Eylûl	1919.	Avusturyalılarla İtilâf Devletleri arasında Sen-Jermen Sulh Muahedesinin akti.
12 Eylûl	1919.	Osmanlı padişahı ile İngiltere arasında Türkiyenin İngiliz Mandasını kabul ettiğine dair gizli bir muahede aktı. — Anadolu ile İstanbul münasebetının kesilmesi.
2 Teşrinievel	1919	İstanbulda Ferit Paşa Kabınesinin düşmesi ve Ali Riza Paşanın kabine teşkil etmesi.
7 Teşrinievel	1919.	Meb'us intihabına başlanacağının ilânı.
10 Teşrinievel	1919.	İkinci Reddi İlhak Kongresinin Balıkesirde toplanması.
20 Teşrinievel	1919.	Bahriye Nazırı Salih Paşanın Amasyada Mustafa Kemal ile mülâkatı.
22 Teşrinievel	1919.	Amasya Protokolunun imzası.
3 Teşrinisani	1919.	İzmir cephesinde Türklerle Yunanlılar arasında Milen hattının tespiti.
27 Teşrinisani	1919.	Bulgarlarla İtilâf Devletleri arasında Nöyyi Sulh Muahedesinin akti.
29 Teşrinisani	1919.	Maraşta Millî Kuvvetlerle Fransızlar arasında mücadelenin başlaması.
27 Kânunuevel	1919.	Mustafa Kemalin Sıvastan Ankaraya gelmesi.
10 Kânunusani	1920.	Ankarada Hakimiyeti Milliye gazetesinin intişara başlaması.
12 Kânunusani	1920.	İstanbulda Meclisi Meb'usanın açılması.
17 Kânunusani	1920.	Urfada Fransızlara karşı Millî Mücadelenin başlaması.
28 Kânunusani	1920.	Misakı Millînin Meclisi Meb'usan tarafından kabulü.
10 Şubat	1920.	İstanbul Meclisi Meb'usanında "Felâhı Vatan" grupunun teşekkülü.
11 Şubat	1920.	Maraşın Fransızlar tarafından tahliyesi.

27 Şubat	1920.	Akbaş deposundaki silâh ve cepanenin Anadoluya nakli.
3 Mart	1920	Ali Rıza Paşa kabinesinin istifası. —. Yunanlıların ileri harekete başlamaları.
8 Mart	1920	Salih Paşa kabinesinin teşekkülü.
9 Mart	1920	İstanbul Türk Ocağı Merkezinin İngilizler tarafından basılması.
16 Mart	**1920.**	**İstanbulun İtilâf Devletleri tarafından askerî işgali. — İstanbul işgalinin Mustafa Kemal tarafından bütün devletlere protestosu.**
18 Mart	1920.	İstanbulda Meclisi Meb'usanın son içtimaı.
19 Mart	1920.	Mustafa Kemal tarafından Ankarada fevkalâde salâhiyeti haiz bir millet meclisi toplanması hakkında vilâyetlere tebliğ.
20 Mart	1920.	İsmet Beyin Ankaraya gelmesi.
11 Nisan	1920	İstanbulda Meclisi Meb'usanın Vahdeddin tarafından seddi.
5 Nisan	1920	Salih Paşa yerine Damat Ferit Paşa Kabinesinin teşekkülü.
8 Nisan	1920.	Toros üzerinde Bilemedik civarında Fransızlarla muharebe.
10 Nisan	1920.	Fransızların Urfadan çekilmeğe mecbur edilmesi.
18 Nisan	1920.	İstanbulda Hilâfet Ordusu teşkiline başlanması.
23 Nisan	**1920.**	**Türkiye Büyük Millet Meclisinin Ankarada açılması.**
24 Nisan	**1920.**	**Mustafa Kemalin Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisliğine intihabı.**
27 Nisan	1920.	Fevzi Paşa ve İsmet Beyin Büyük Millet Meclisine iltihakları.
29 Nisan	1920.	Hıyaneti Vataniye Kanununun Meclisçe kabulü.
30 Nisan	1920.	Yeni Türk Devletinin tessüsünü Avrupa Devletlerine haber vermesi.
2 Mayıs	1920	Büyük Millet Meclisince İcra Vekillerinin intihabına dair kanunun kabulü.
3 Mayıs	1920	İlk İcra Vekilleri Heyetinin intihabı. — Fevzi Paşanın Millî Müdafaa Vekilliğine, İsmet Beyin Erkânıharbiyei Umumiye Vekilliğine seçilmeleri.
5 Mayıs	1920.	Mustafa Kemalin Reisliğinde ilk İcra Vekilleri Heyeti içtimaı.

11 Mayıs	1920.	Mustafa Kemalin Padişah Hükûmeti tarafından idama mahkûm edilmesi.
17 Mayıs	1920.	Bozantıda Fransızlara karşı muharebenin başlaması.
24 Mayıs	1920.	Mustafa Kemalin idamı hakkında İstanbul Hükûmetince verilen idam kararının Vahdeddin tarafından tasdiki.
28 Mayıs	1920.	Bozantı civarındaki Fransız kıtaatının esir alınması.
30 Mayıs	1920.	Türklerle Fransızlar arasında mütareke akti.
4 Haziran	1920.	Macarlarla İtilâf Devletleri arasında Triyanon Sulh Muahedesinin akti.
7 Haziran	1920.	16 Mart 1920 tarihinden itibaren İstanbul Hükûmetince yapılacak her nevi mukavelât, uhudat ve sairenin hükümsüz addi hakkında Büyük Millet Meclisince kanun kabulü.
9 Haziran	1920.	Ermenistan seferi için Şark vilâyetlerinde muvakkat seferberlik ilânı.
18 Haziran	1920.	Zonguldağın Fransızlar tarafından işgali dolayısile aradaki mütarekenin kendiliğinden bitmesi.
20 Haziran	1920.	İtilâf Devletleri tarafından Yunanlıların sulh şartlarını Türkiyeye cebren kabul ettirmeğe memur edilmeleri.
22 Haziran	1920.	Yunanlıların Milen hattını tecavüz etmeleri.
30 Haziran	1920.	Balıkesirin Yunanlılar tarafından işgali.
2 Temmuz	1920.	Yunanlıların Bandırma, Kirmastı ve Gönanı işgali.
8 Temmuz	1920.	Bursanın Yunanlılar tarafından işgali.
10 Temmuz	1920.	Ermeni alayının Adanaya girmesi.
18 Temmuz	1920.	Büyük Millet Meclisinin Misakı Milliye yemin etmesi.
20 Temmuz	1920.	Tekirdağının Yunanlılar tarafından işgali.
22 Temmuz	1920	İstanbulda İtilâf Devletlerince teklif edilen sulh muahedesinin Şûrayı Saltanat tarafından kabulü. (Sevr Muahedesi)
25 Temmuz	1920.	Edirnenin Yunanlılar tarafından işgali.
10 Ağustos	**1920.**	**Osmanlı İmparatorluğu Murahhasları ile İtilâf Devletleri arasında Sevr Muahedesinin akti.**
24 Ağustos	1920.	Sovyetler Cümhuriyeti ile Moskova İtilâfnamesinin akti.

29 Ağustos	1920.	Uşağın Yunanlılar tarafından işgali.
13 Eylûl	1920.	Halkçılık programının tanzim ve ilânı.
18 Eylûl	1920.	Mustafa Kemalin Teşkilâtı Esasiye Kanunu hakkında noktai nazarını bildiren programın Büyük Millet Meclisince okunması.
30 Eylûl	1920.	Sarıkamışın Ermenilerden zaptı.
25 Teşrinievel	1920.	Kıral Aleksandrın ölmesi. — Yunanlıların Bursadan ileriye hareketleri.
30 Teşrinievel	1920.	Karsın Ermenilerden zaptı.
7 Teşrinisani	1920.	Gümrü (Aleksandropol) un zaptı.
10 Teşrinisani	1920.	İsmet Beyin Bilecikte Garp Cephesi Kumandanlığını deruhde etmesi.
14 Teşrinisani	1920.	Kozanın Ermenilerden kurtarılması.
29 Teşrinisani	1920.	İstiklâl Madalyası ihdası hakkındaki kanunun Büyük Millet Meclisince kabulü.
3 Kânunuevel	1920.	Gümrü Muahedesinin imzası.
25 Kânunuevel	1920.	Kostantinin Yunanistanda tekrar kırallık makamına geçmesi.
9-10 Kânunusani	**1921.**	**I inci İnönü Muharebesi.**
20 Kânunusani	1921.	İlk Teşkilâtı Esasiye Kanununun esas maddelerinin kabulü.
8 Şubat	1921.	Ayıntabın sukutu ve şehre "Gazi" nuvanının verilmesi.
21 Şubat	1921.	Londra Konferansının toplanması (12 Marta kadar
12 Mart	1921.	İstiklâl Marşının Büyük Millet Meclisince kabulü.
16 Mart	1921.	Türkiye ile Soviyetler Cümhuriyeti arasında Mosko. Muahedesinin akti.
26 Mart	1921.	Adapazarının Yunanlılar tarafından işgali.
30 Mart - 1 Nisan	**1921.**	**2 inci İnönü Muharebesi.**
28 Nisan	1921.	İzmitin Yunanlılar tarafından işgali.
10 Mayıs	1921.	Mustafa Kemal tarafından Büyük Millet Meclisinde "Müdafaai Hukuk Grupu" nun teşkili.
9 Haziran	1921.	Franklen Buyyonun Ankaraya gelmesi.
28 Haziran	1921.	İzmitin Yunanlılardan kurtarılması.
10 Temmuz	1921.	Yunanlıların ileri harekete geçmesi.
13 Temmuz	1921.	Afyon Karahisarın Yunanlılar tarafından işgali.
17 Temmuz	1921.	Kütahyanın Yunanlılar tarafından işgali.
19 Temmuz	1921.	Eskişehirin Yunanlılar tarafından zaptı.

5 Ağustos	1921.	**Mustafa Kemalin Başkumandan seçilmesi.**
12 Ağustos	1921.	Mustafa Kemalin cepheye gitmesi.
14 Ağustos	1921.	Sivrihisarın Yunanlılar tarafından işgali.
15 Ağustos	1921.	Yunan kıralı Kostantinin *Ankaraya!* emrini vermesi.
23 Ağustos	**1921.**	**Sakarya Meydan Muharebesinin başlaması (13 Eylûl 1921 e kadar).**
19 Eylûl	**1921.**	**Mustafa Kemale Büyük Millet Meclisince Gazi unvanile, Müşür rütbesinin verilmesi.**
13 Teşrinievel	1921.	Kars Muahedesinin akti.
20 Teşrinievel	1921.	Türkiye ile Fransa arasında Ankara İtilâfnamesinin imzalanması.
10 Teşrinievel	1921.	İsmet Paşanın Garp Cephesi Orduları Kumandanlığına tayini.
1 Mart	1922.	Gazinin Büyük Millet Meclisinin üçüncü içtima senesi münasebetile Devletin müstakbel icraatı hakkındaki mühim nutkunu söylemesi.
22 Mart	1922.	İtilâf Devletlerinin mütareke teklifleri.
7 Haziran	1922.	Yunanlıların Averof zırhlısı tarafından Samsunun topa tutulması.
26 Ağustos	**1922.**	**Afyon Cephesinde Büyük Taarruzun başlaması.**
27 Ağustos	1922.	Afyon Karahisarın Yunanlılardan kurtarılması.
30 Ağustos	**1922.**	**Dumlupınarda Başkumandan Meydan Muharebesi.**
1 Eylûl	**1922.**	**Mustafa Kemalin *"Ordular! İlk hedefiniz Akdenizdir ileri!"* emrini vermesi.**
2 Eylûl	1922.	Yunan başkumandanı Jeneral Trikupis ile diğer bazı kumandanların esir olması.
9 Eylûl	**1922.**	**Türk Ordusunun İzmire girmesi.**
18 Eylûl	1922.	Garbî Anadolunun Yunan ordusundan tamamile temizlenmesi.
3 Teşrinievel	1922.	Mudanya Konferansının açılması (11 Teşrinievele kadar).
11 Teşrinievel	**1922.**	**Mudanya Mütarekesinin akti.**
26 Teşrinievel	1922.	İsmet Paşanın Hariciye Vekili seçilmesi.
1 Teşrinisani	**1922.**	**Saltanatın ilgası.**
17 Teşrinisani	1922.	Vahdettinin bir ingiliz harp gemisile İstanbuldan kaçması.
18 Teşrinisani	1922	Abdülmecit Efendinin Halife seçilmesi.

20 Teşrinisani	1922.	Lozan Konferansının açılması.
25 Teşrinisani	1922.	Edirnede Millî idarenin kurulması.
6 Kânunuevel	1922.	Halk Fırkası kurulacağının ilânı.
13 Kânunusani	1923.	Gazinin orduyu teftişe ve kuracağı fırka hakkında halk ile temasa çıkması.
14 Kânunusani	1923.	Mustafa Kemalin annesi Zübeyde Hanımın İzmirde vefatı.
18 Kânunusani	1923.	Gazinin İzmitte Devletin müstakbel faliyetine dair halka beyanatı.
19 Kânunusani	1923.	Gazinin İzmitte İstanbul gazetecilerine beyanatı.
31 Kânunusani	1923.	Gazinin İzmir gazetecilerine beyanatı.
3 Şubat	1923.	Gazinin İzmirde kadın hukukuna ve medreselere dair nutku.
4 Şubat	1923.	Lozan Konferansı müzakeratının kesilmesi.
17 Şubat	1923.	Gazinin İzmirde İktisat Kongresini açması (Kapanması 4 Mart).
1 Nisan	1923.	Birinci Büyük Millet Meclisinin intihabın yenileşmesine karar vermesi.
8 Nisan	1923.	Gazinin 9 Umdeyi ilânı.
24 Temmuz	**1923.**	**Lozan Muahedesinin akti.**
9 Ağustos	1923.	Halk Fırkasının teşekkülü.
11 Ağustos	1923.	İkinci Büyük Millet Meclisinin açılması. — İsmet Paşanın Lozandan Ankaraya avdeti.
2 Teşrinievel	1923.	İstanbulun İtilâf Devletleri tarafından tahliyesi.
6 Teşrinievel	**1923.**	**Türk Ordusunun İstanbula girmesi.**
13 Teşrinievel	**1923.**	**Ankaranın Yeni Türk Devletinin merkezi olduğuna dair kanunun kabulü .**
29/30 Teşrinievel	**1923.**	**Cümhuriyetin ilânı (Saat 20^{30}).**
29/30 Teşrinievel	**1923.**	**Gazinin Reisicümhur intihabı (Saat 20^{44}).**
30 Teşrinievel	1923.	Başvekil unvanile İsmet Paşanın ilk Cümhuriyet Kabinesini teşkil etmesi.
7 Şubat	1924.	Ecnebi mekteplerinde bina dahilindeki dinî alâmet ve işaretlerin kaldırılması hakkında karar verilmesi.
14 Şubat	1924	Orduda çiftçi askerlere basit ziraat dersleri verilmesi hakkındaki kanunun kabulü.
15 Şubat	1924.	İzmirde Halifeliğin lâğvı kararlaştırılan harp oyunlarının başlaması (22 Şubata kadar).
1 Mart	1924.	Gazinin Hilâfetin ilgası, tedrisatın tevhidi lüzumundan bahseden senelik nutkunu söylemesi.

2 Mart	1924.	Fırka grupunda, Hilâfetin, Şer'iye ve Evkaf Vekâletlerinin ilgası, tedrisatın tevhidi tekliflerinin kabulü.
3 Mart	**1924.**	**Hilâfetin ilgası, tedrisatın tevhidi, Şer'iye ve Evkaf Vekâletile, Erkânıharbiyei Umumiye Vekâletinin lâğvı hakkındaki kanunların Büyük Millet Meclisince kabulü.**
8 Nisan	1924.	Şer'iye mahkemelerinin lâğvı hakkındaki kanunun Büyük Millet Meclisince kabulü.
20 Nisan	**1924.**	**Türkiye Cümhuriyeti Teşkilâtı Esasiye Kanununun kabulü.**
26 Ağustos	1924.	İş Bankasının tesisi.
30 Ağustos	1924.	Gazinin Dumlupınarda "Meçhul Asker" in mezarı başında yapılan merasime iştiraki ve tarihî bir nutuk söylemesi.
21 Teşrinisani	1924.	Fethi Bey Kabinesinin teşekkülü.
11 Şubat	1925.	Gençte Şeyh Sait isyanının zuhûru.
16 Şubat	1925.	Tayyare Cemiyetinin teşekkülü.
17 Şubat	1925.	**Âşarın kaldırılması.**
3 Mart	1925.	Fethi Bey Kabinesi yerine İsmet Paşa Kabinesinin teşekkülü.
4 Mart	1925	Takriri Sükûn Kanununun neşri ve iki İstiklâl Mahkemesinin teşkili.
24 Ağustos	1925.	Gazinin Kastamonu seyahatine başlaması (Şapka seyahati).
1 Eylûl	1925.	Gazinin Ankaraya avdeti.
2 Eylûl	1925.	Türbelerin, tekke ve zaviyelerin seddi. — İlmiye sınıfı ve devlet memurları kıyafeti kararnamelerinin ilânı.
5 Teşrinisani	1925.	Ankara Hukuk Mektebinin açılması.
25 Teşrinisani	**1925.**	**Şapka Kanununun Büyük Millet Meclisince kabulü.**
30 Teşrinisani	**1925.**	**Tekkelerin kapatılması hakkındaki kanunun kabulü.**
26 Kânunuevel	**1925.**	**Beynelmilel takvim ve saatin kabulü.**
17 Şubat	**1926.**	**Türk Medenî Kanununun kabulü.**
19 Nisan	1926.	Ecnebilerin Kabotaj hakkının nihayet bulması.
22 Mayıs	1926.	Emlâk ve Eytam Bankasının kuruluşu.
15 Haziran	1926.	Gaziye İzmirde hazırlanan suikastin meydana çıkması.

3 Teşrinievel	1926.	İstanbulda Sarayburnu Parkında ilk defa olarak dikilen Gazi Heykelinin açılması.
29 Mayıs	1927.	Ankara — Kayseri demiryolunun işlemeye açılması.
20 Haziran	1927.	Ziraat tedrisatının ıslahı hakkındaki kanunun kabulü.
1 Temmuz	1927.	Mustafa Kemalin İstanbula gelmesi.
15 Teşrinievel	1927	Cümhuriyet Halk Fırkasının İkinci Büyük Kongresinin açılması (23 Teşrinievele kadar).
15-20 Teşrinievel	**1927.**	**Mustafa Kemalin tarihî büyük nutkunu söylemesi.**
28 Teşrinievel	1927.	Birinci nüfus tahriri yapılması.
1 Teşrinisani	1927.	Üçüncü Büyük Millet Meclisinin açılması. — **Gazinin ikinci defa Reisicümhur intihabı.**
4 Teşrinisani	1927.	Ankarada Müze önünde dikilen Gazi heykelinin açılması.
24 Teşrinisani	1927.	Ankarada Zafer abidesinin açılması.
5 Nisan	1928.	Cümhuriyet Halk Fırkası tarafından lâiklik esasının ve Teşkilâtı Esasiye Kanununun tadilinin kararlaşması.
10 Nisan	**1928.**	**Teşkilâtı Esasiye Kanunundan dine ait maddelerin çıkarılması.**
24 Mayıs	1928.	Beynelmilel rakamların kabulü.
26 Haziran	1928.	Harf inkılâbı için teşkil edilen mütehassıslar heyetinin ilk içtimaı.
8 Ağustos	1928.	İstanbulda Taksim Cümhuriyet abidesinin açılması.
9 Ağustos	**1928.**	**Gazinin İstanbulda Sarayburnu Parkında harf inkılâbını müjdeliyen tarihî nutkunu söylemesi.**
23 Ağustos	1928.	Gazinin Tekirdağında harf inkılâbı nutku.
25 Ağustos	1928.	Ankara Muallimler Birliğinde (4 üncü Kongre) muallimlerin yeni harfleri okutmak için ant içmeleri.
13 Eylûl	1928	İsmet Paşanın Malatyada harf inkılâbına dair nutku.
1 Teşrinisani	1928.	Gazinin B. M. Meclisini açan nutkunda harf inkılâbına dair beyanatı.
3 Teşrinisani	**1928.**	**Türk Harfleri Kanununun Büyük Millet Meclisince kabulü.**
11 Teşrinisani	1928.	Millet Mektepleri teşkilâtına başlanması.
1 Kânunusani	1929.	Millet Mekteplerinin açılması.
1 Eylûl	1929.	Liselerden arabî ve farisî derslerinin kaldırılması.
30 Kânunusani	1930.	Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyetinin kurulması.
30 Ağustos	1930.	Ankara - Sıvas Demiryolunun açılması.

23 Kânunuevel	1930.	Menemen irtica hâdisesi ve Kubilây'ın şehadeti.
26 Mart	1931.	Üçüncü Büyük Millet Meclisinin intihabatı yenilemeğe karar vermesi.
29 Mart	1931.	Türk çocuklarının tahsillerinin Türk mekteplerinde yapmaları hakkındaki kanunun kabulü.
4 Mayıs	1931.	Dördüncü Büyük Millet Meclisinin açılması. — **Gazinin üçüncü defa Reisicümhur intihabı.**
10 Mayıs	1931.	Cümhuriyet Halk Fırkası Üçüncü Büyük Kongresinin toplanması.

İNDEKS

A

C

Ç

D

E

F

G

H

L

N

U

Ü

Başvekil İsmet Paşa.

Büyük Millet Meclisi Reisi Kâzım Paşa.

Büyük Erkâniharbiye Reisi Müşür Fevzi Paşa.

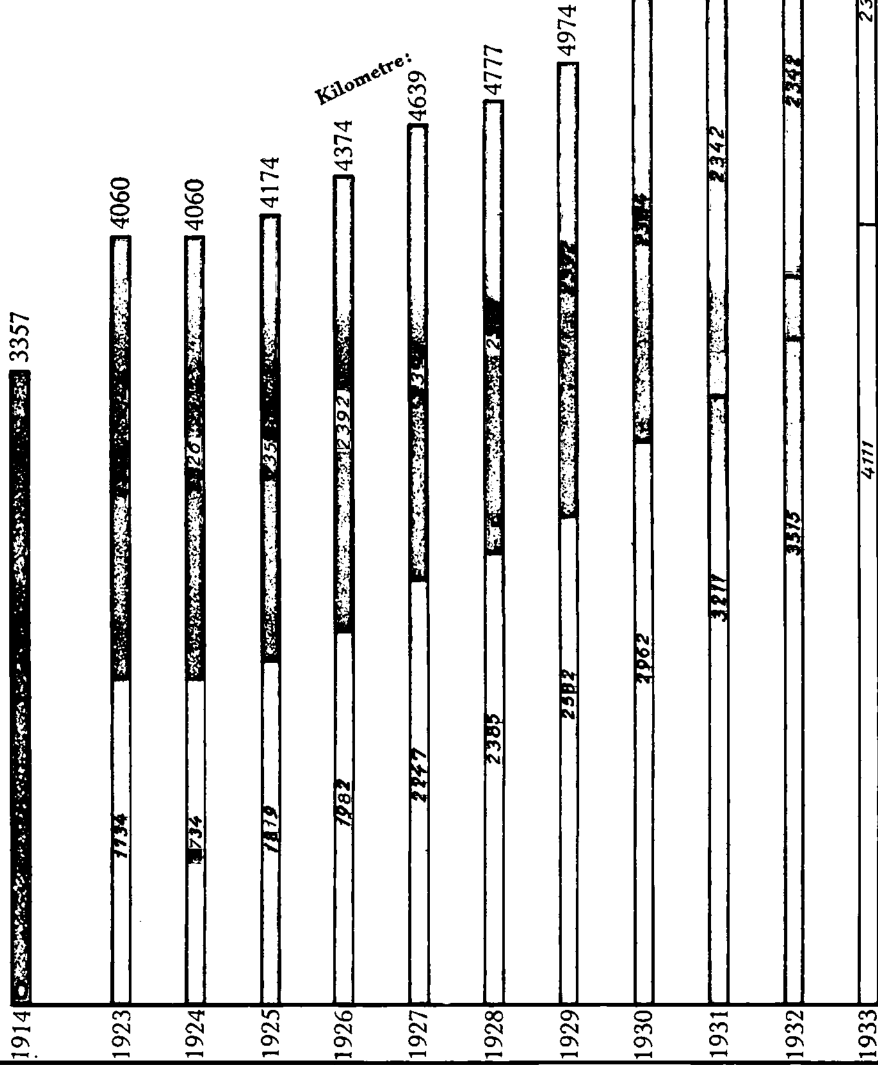

İSTİKLÂL MADALYASI.

"İhdas tarihi: 29 Teşrinievel 1920."

İstiklâl Harbi esnasında filen kıt'a başında kahramanlık ve fedakârlık gösteren erkân, ümera, zabitan ve efrat ile sivillere ve cephe gerisinde yüksek Millî davanın kazanılması için çalışanlara ve bu maksat uğrunda şehit olanların ailelerine verilmiştir.

Muhtelif senelerde
işletilen demiryol uzunlukları
Devlet tarafında işletilen.
Şirketler „ „
Kilometre:
3357
4060
4060
4174
4374
4639
4777
4974
5346
5553
5857
6453
1734
1734
1982
2392
2385
2582
2962
2342
3211
3515
2342
4111
1914
1923
1924
1925
1926
1927
1928
1929
1930
1931
1932
1933

Türkiye Cümhur

(7)

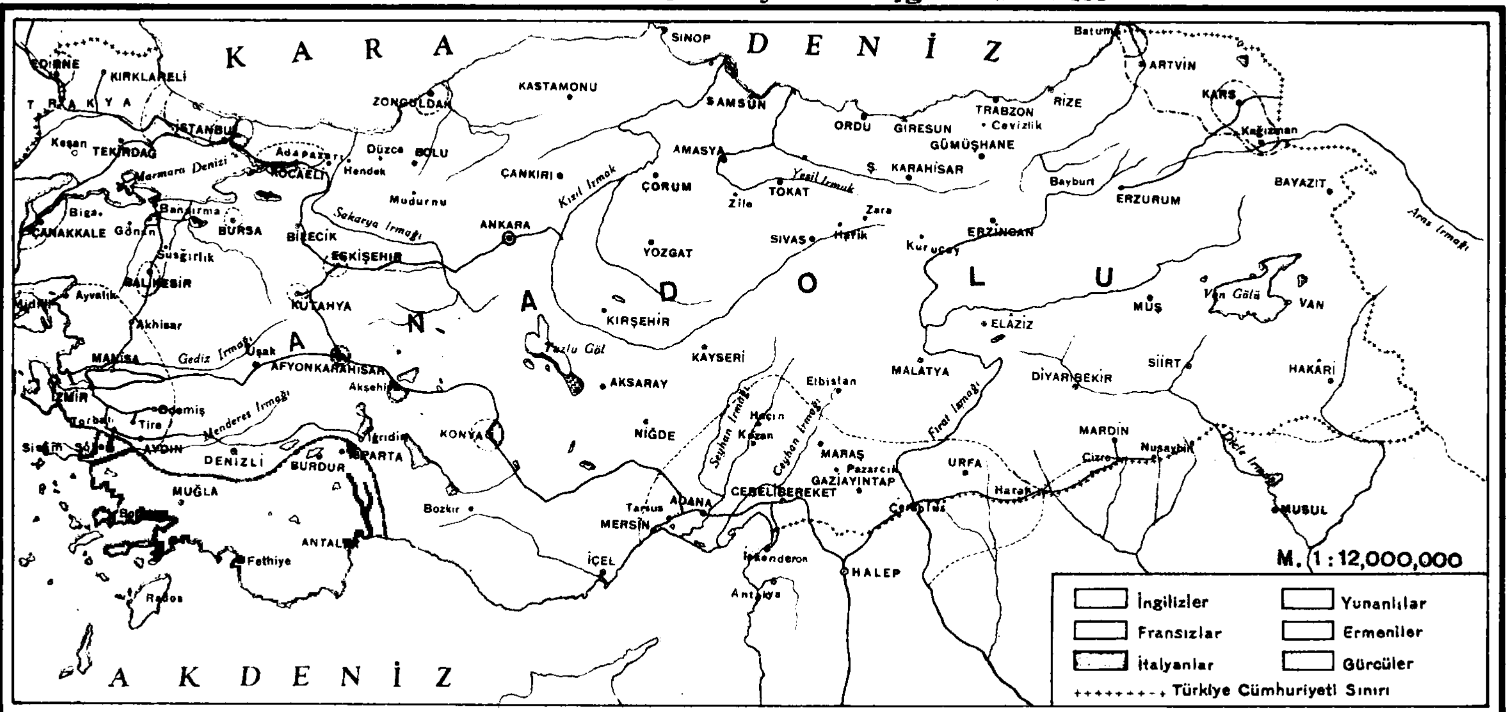
uriyeti Haritası

++++++++++	Türkiye Cümhuriyeti sınırları
-.-.-.-.-.-	Vilâyet sınırları
———	Demiryolları
◉	Vilâyet merkezi
•	Kaza merkezi
	Renkler vilâyetleri gösterir

M. 1 : 9,000,000

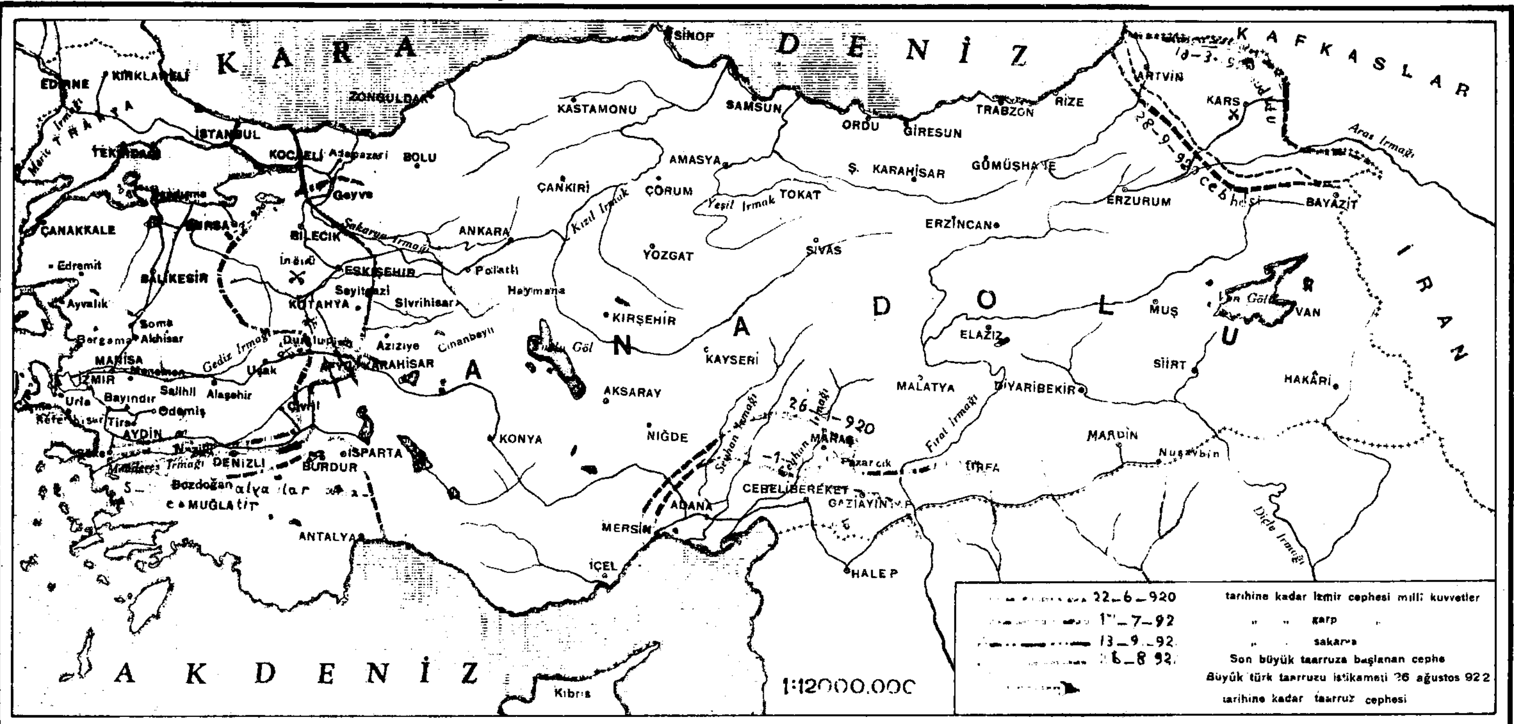
1

Millî mücadele başında yabancı işgal kuvvetleri

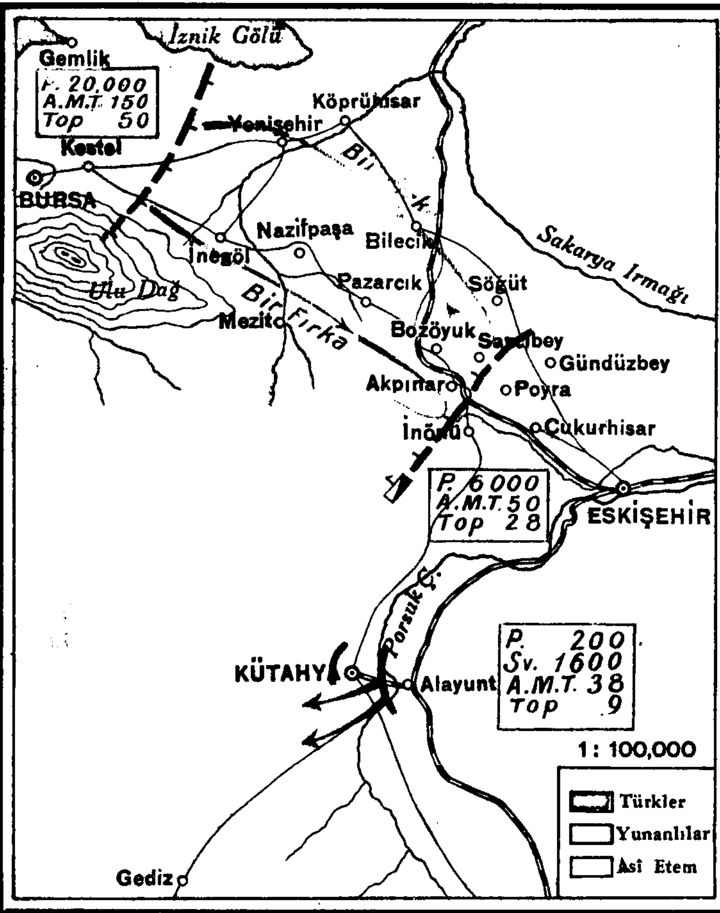
②

Millî cephelerin umumî vaziyetini gösterir haritadır.

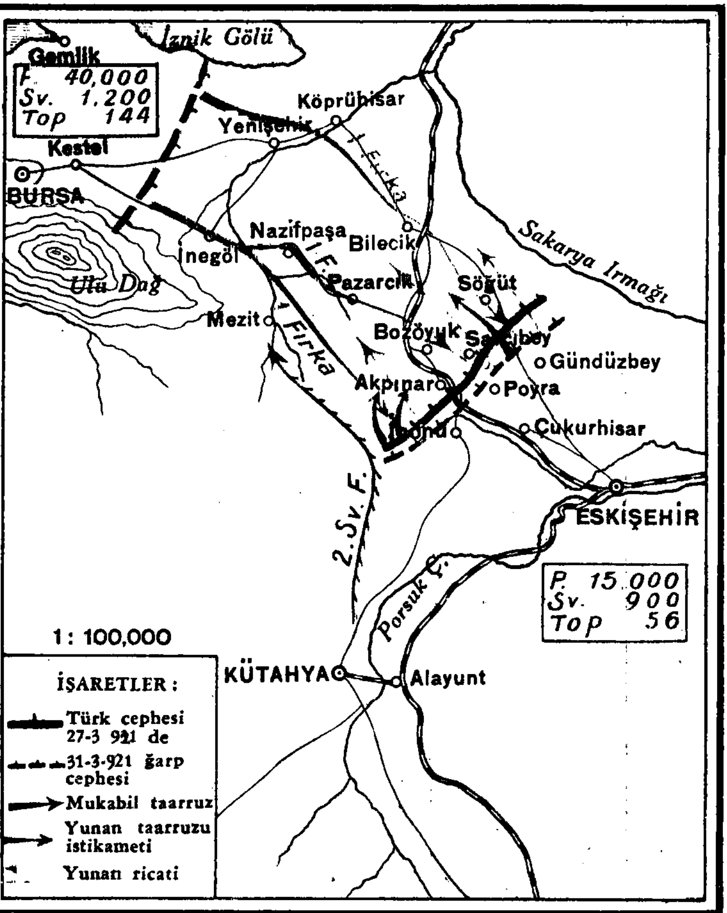

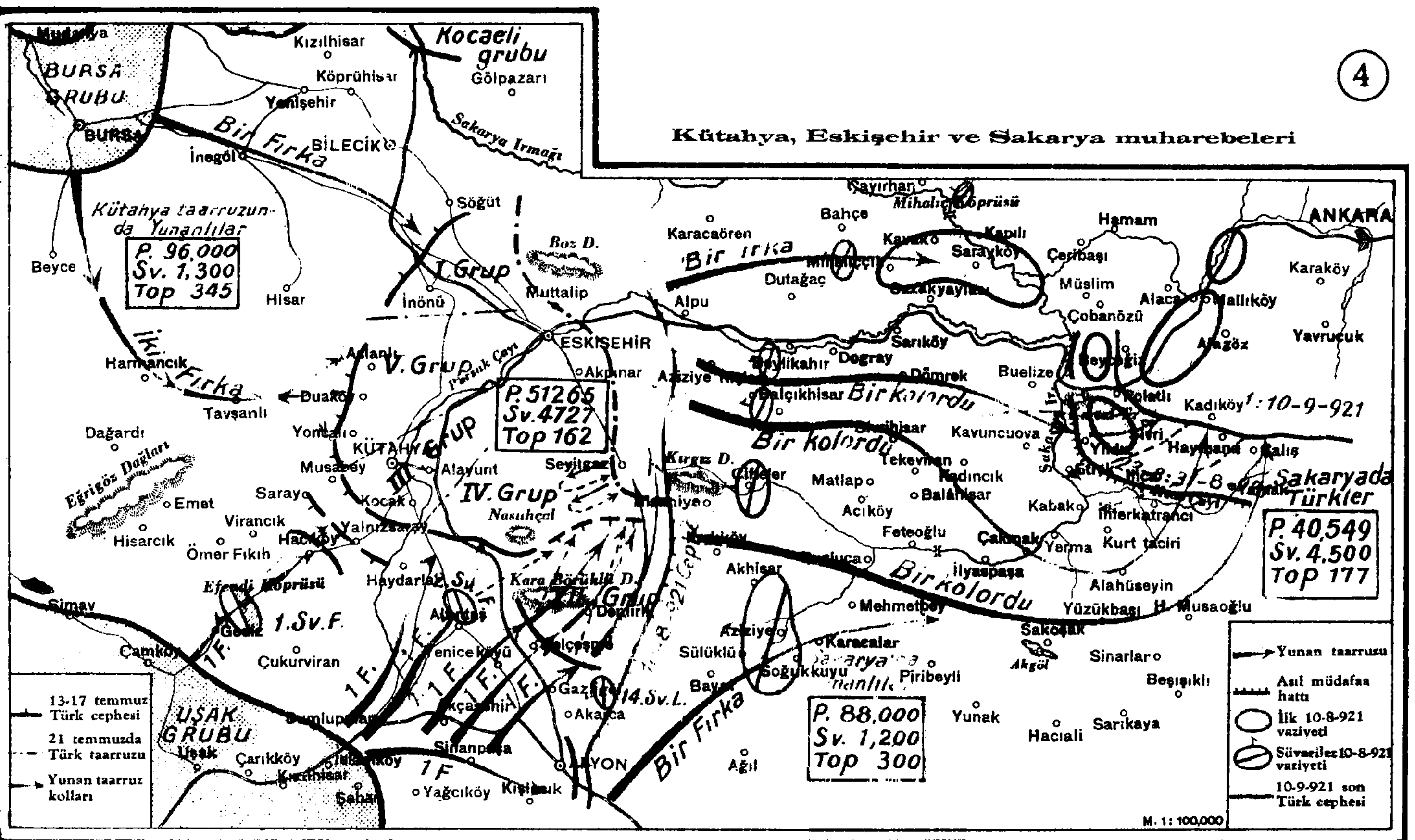
3

Birinci İnönü muharebesi

İkinci İnönü muharebesi

4
Kütahya, Eskişehir ve Sakarya muharebeleri
BURSA GRUBU
Kocaeli grubu
UŞAK GRUBU
Kütahya taarruzunda Yunanlılar
P. 96,000
Sv. 1,300
Top 345
P. 51265
Sv. 4727
Top 162
P. 88,000
Sv. 1,200
Top 300
Sakaryada Türkler
P. 40,549
Sv. 4,500
Top 177
Bir Fırka
İki Fırka
I. Grup
V. Grup
IV. Grup
III. Grup
Bir kolordu
1. Sv. F.
14. Sv. L.
1 F
1: 10-9-921
Sakarya nehri
Sakarya Irmağı
Porsuk Çayı
Boz D.
Eğrigöz Dağları
Kara Börüklü D.
Kırgız D.
Nasuhçal
Akgöl
Efendi Köprüsü
Mihalıç Köprüsü
ANKARA
ESKİŞEHİR
KÜTAHYA
AFYON
BURSA
BİLECİK
Mudanya
Kızılhisar
Köprühisar
Yenişehir
Gölpazarı
İnegöl
Söğüt
Beyce
Hisar
İnönü
Muttalip
Harmancık
Tavşanlı
Dağardı
Emet
Hisarcık
Virancık
Ömer Fıkıh
Saray
Musaköy
Yoncalı
Kocak
Yalnızsaray
Haydarlar
Alayunt
Seyitgazi
Akpınar
Simav
Gediz
Çamköy
Çukurviran
Dumlupınar
Uşak
Çarıkköy
Kızılhisar
Şehir
Yağcıköy
Kışlacık
Sinanpaşa
Akçaşehir
Gazlıgöl
Akarca
Yeniceköyü
Alpu
Karacaören
Bahçe
Sayırhan
Kavak
Kapılı
Sarayköy
Dutağaç
Beylikahır
Dögray
Dömrek
Sarıköy
Balçıkhisar
Aziziye
Çiftler
Matlap
Acıköy
Feteoğlu
Akhisar
Mehmetbey
Aziziye
Sülüklü
Bayat
Karacalar
Soğukkuyu
Piribeyli
Yunak
Ağıl
Kavuncuova
Tekeviran
Kadıncık
Balâhisar
Çakmak
İlyaspaşa
Kabakoz
Yerma
Kurt taciri
İlterkatrancı
Alahüseyin
Yüzükbaşı
H. Musaoğlu
Sakoçak
Sinarlar
Beşışıklı
Hacıali
Sarıkaya
Hamam
Çeribaşı
Müslim
Çobanözü
Alaca
Malıköy
Ağaçöz
Buelize
Polatlı
Kadıköy
Haymana
Kalış
Karaköy
Yavrucuk
13-17 temmuz Türk cephesi
21 temmuzda Türk taarruzu
Yunan taarruz kolları
Yunan taarruzu
Asıl müdafaa hattı
İlk 10-8-921 vaziyeti
Süvariler 10-8-921 vaziyeti
10-9-921 son Türk cephesi
M. 1: 100,000

(5)

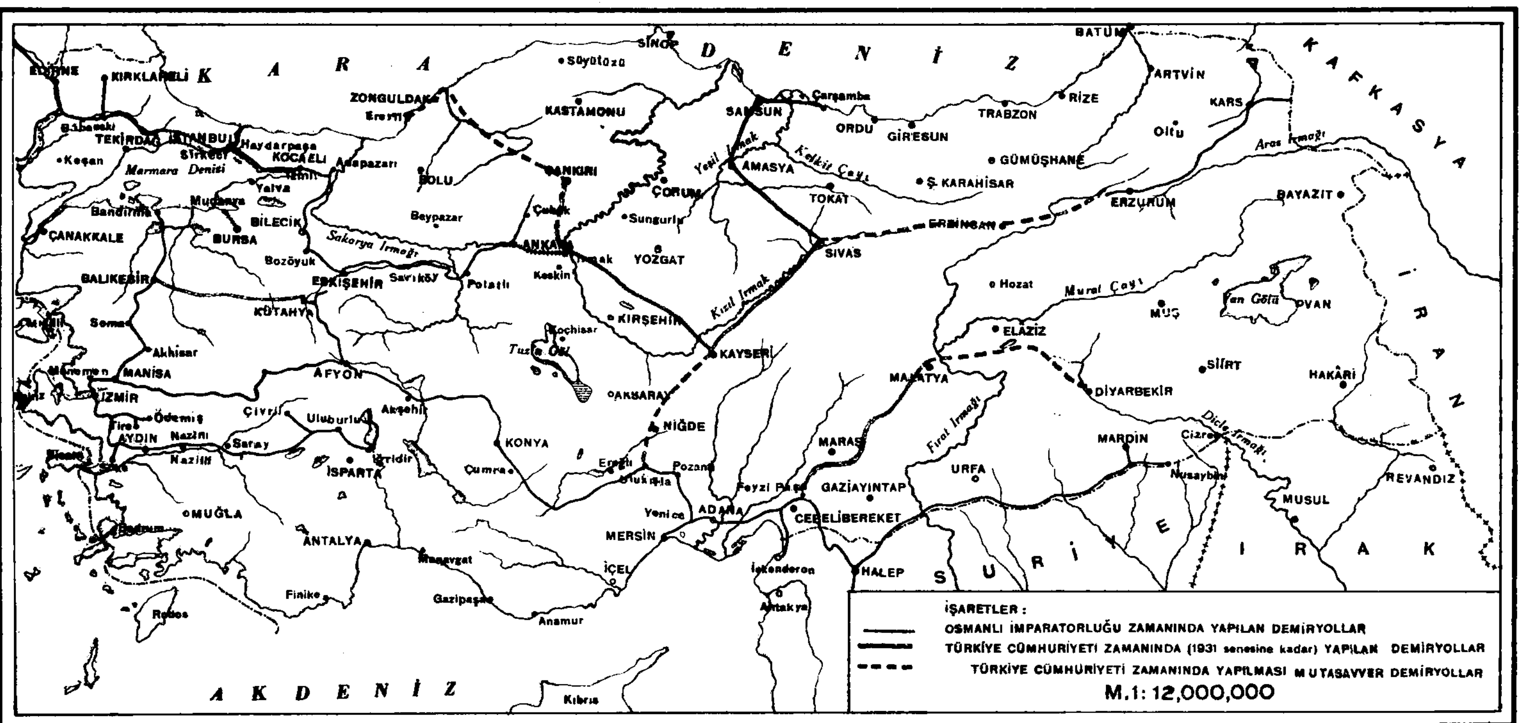
Büyük taarruz (26 ağustos 1922) umumî vaziyet

(6)

30 ağustos 1922 Başkumandanlık meydan muharebesi

(8)

Türkiye Cümhuriyeti Demiryolları 1931

1. SELÂNİKTE MUSTAFA KEMALİN DOĞDUĞU EV.

2. Mustafa Kemal harbiye talebesi.

3. Mustafa Kemal Erkâniharp yüzbaşısı.

4. MUSTAFA KEMAL TARABULUSGARP MUHAREBESİNDE.

5. MUSTAFA KEMAL TARABULUSGARPTA DERNE HARP CEPHESİNDE.

6. Miralay Mustafa Kemal Çankkale siperlerinde.

7. Anafartalar gurupu kumandanı Miralay Mustafa Kemal ve maiyeti.

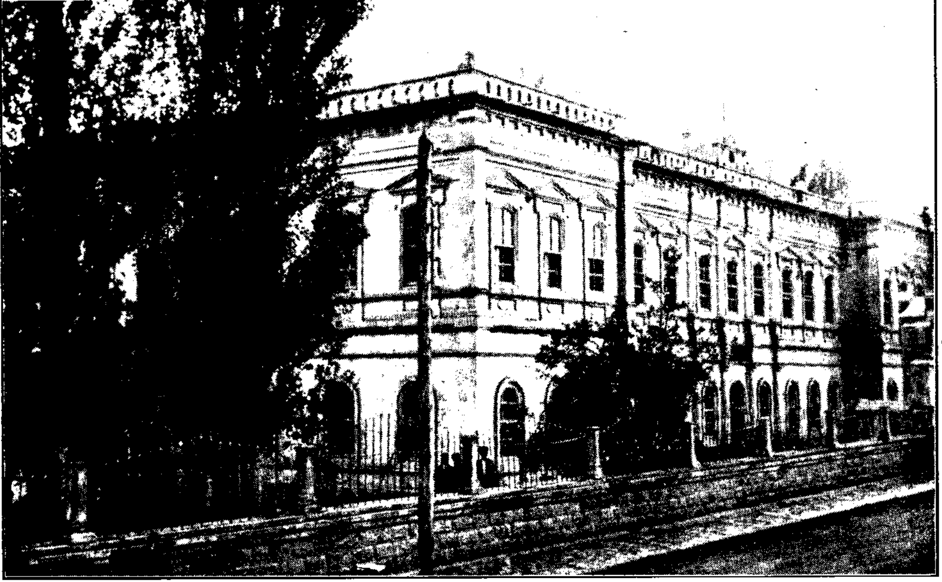
8. Umumî harp esnasında Diyarıbekirde ikinci ordu kumandanı Nustafa Kemal Paşa.

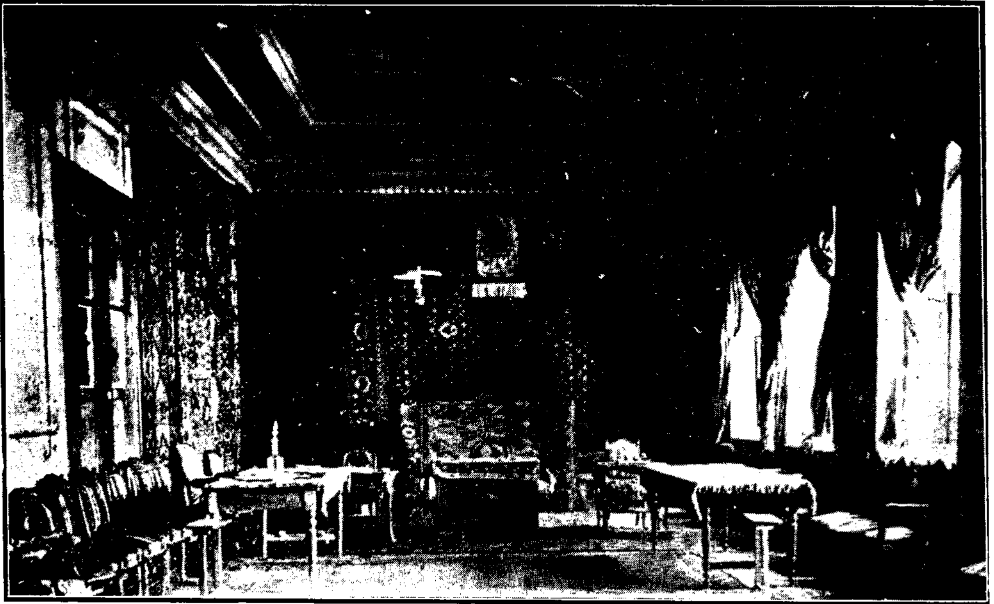
9. UMUMÎ HARPTE YILDIRIM ORDULARI GURUPU KUMANDANI MİRLİVA MUSTAFA KEMAL PAŞA.

10. MUSTAFA KEMAL VE SIVAS KONGRESİ AZALARI.

11. SIVAS KONGRESİNİN TOPLANDIĞI SIVAS LİSESİ BİNASI.

12. SIVAS LİSESİNDE «SIVAS KONGRESİ» NİN İÇTİMALARINI YAPTIĞI TARİHÎ SALON. *(4 - 11 Eylûl 1919).*

13. Mustafa Kemal Paşanın Ankaraya İlk Gelişinde Hükûmet Konağı Önünde Yapılan İstikbal Resmi *(27 Kânunuevel 1919).*

14. ANADOLU VE RUMELİ MÜDAFAAİHUKUK CEMİYETİ TEMSİL HEYETİ REİSİ MUSTAFA KEMAL PAŞA.

15. İstanbulda Osmanlı Meb'usan Meclisi ve İtilâf Devletleri Donanması.

16. İstanbulun işgali günü İngiliz bahriyelileri Galata köprüsünden geçerken *(16 Mart 1920)*.

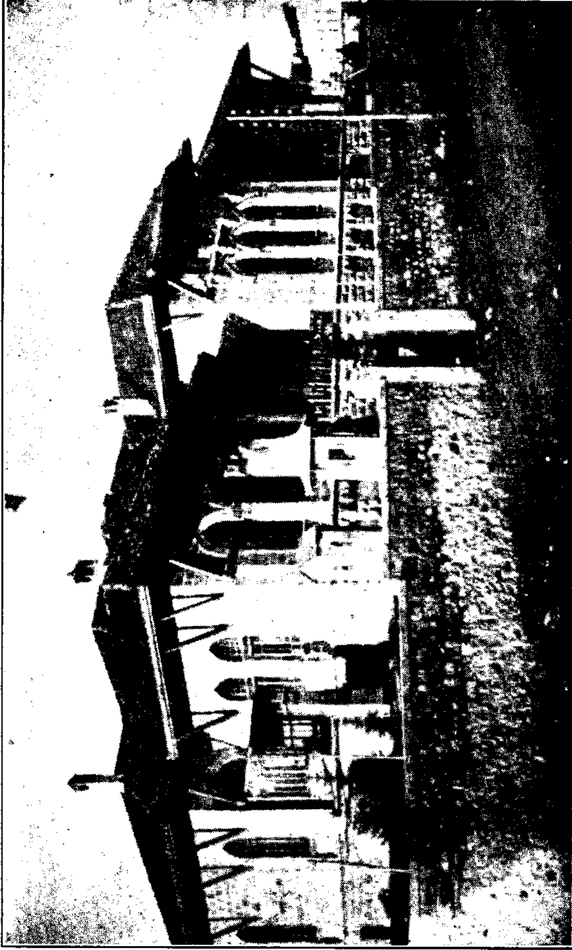
İstanbulun işgali günü:

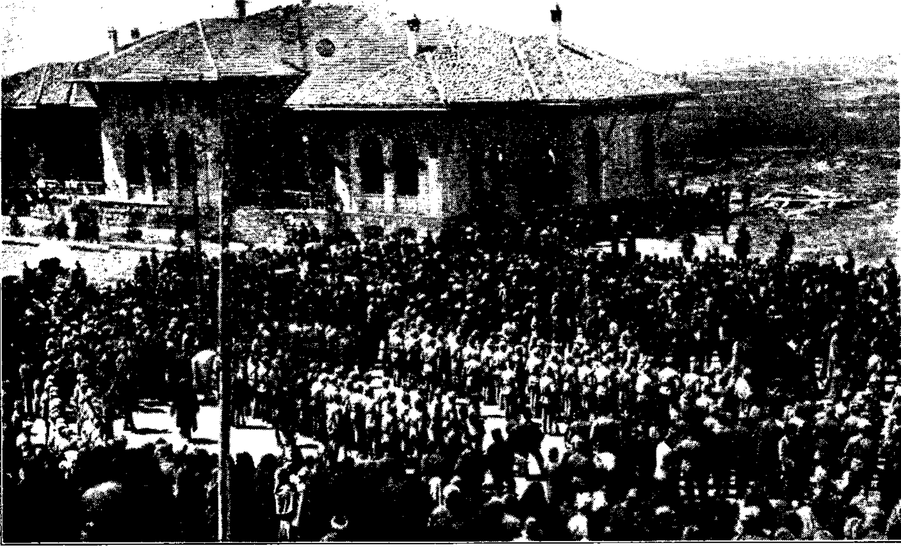
17. İstanbulun işgali günü Harbiye Nezareti avlusunda İngiliz bahriyelileri.

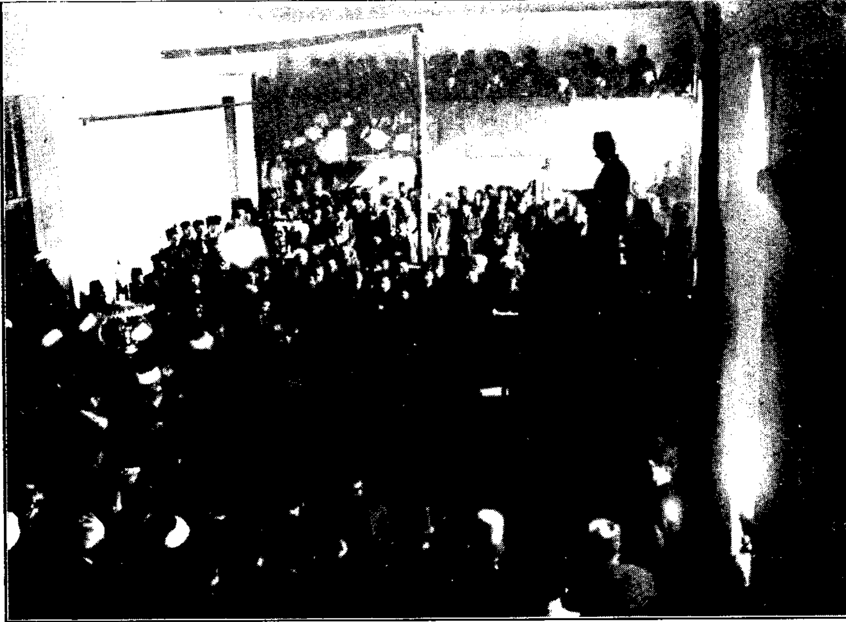
18. İşgal günü İstanbul sokaklarında nümayiş gezintisi yapan İngiliz askerleri.

19. Ankarada İlk Büyük Millet Meclisi binası.
(23 Nisan 1920 — 15 Teşrinievel 1925)

20. Büyük Millet Meclisinin ilk açılma merasimi *(23 Nisan 1920).*

21. Mustafa Kemalin Reisliği altında toplanan Birinci Büyük Millet Meclisi içtimalarından bir sahne.

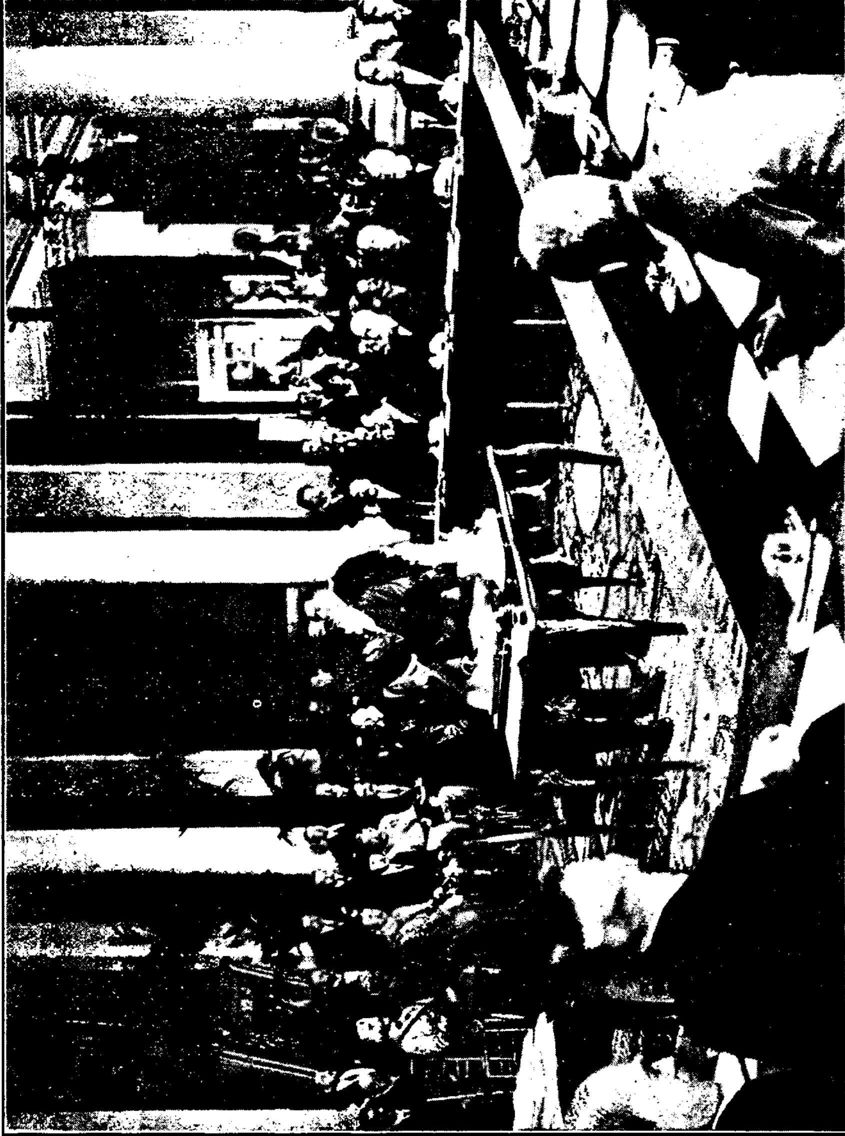
22. Birinci Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal.

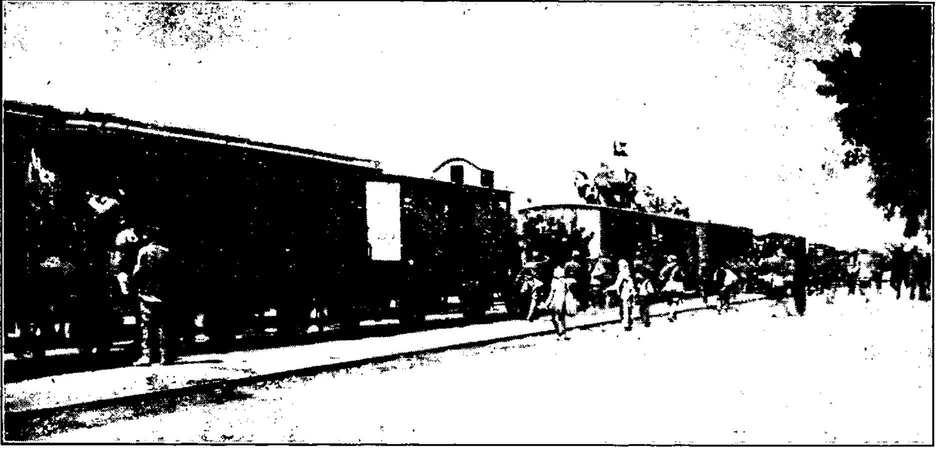
23. İLK İCRA VEKİLLERİ HEYETİ REİSİ VE MİLLÎ MÜDAFAA VEKİLİ FEVZİ PAŞA.

24. Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa ve Erkânıharbiye Reisi Miralay İsmet Bey.

25. Sevr Muahedesinin Osmanlı Başmurahhası tarafından imzası. *(10 Ağustos 1920)*

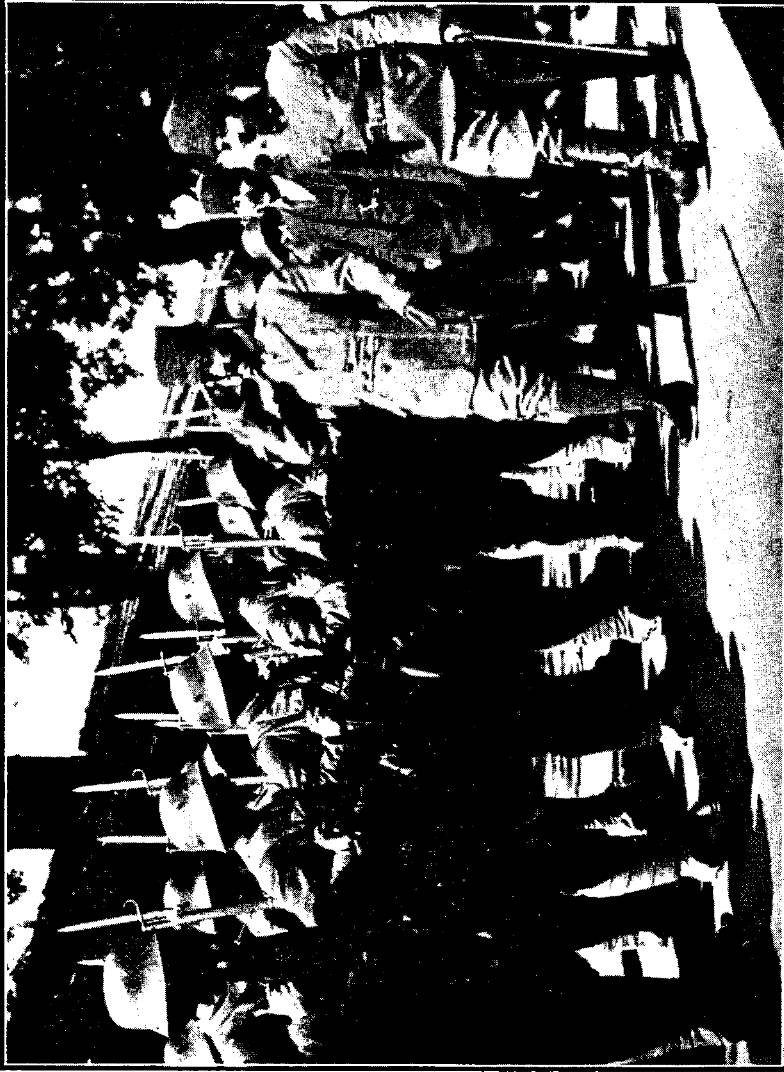
26. İSTİKLÂL HARBI ESNASINDA CEPHEYE GİDEN BİR ASKER KAFİLESİNİN ANKARA İSTASİYONUNDA TİRENE BİNİŞİ.

27. İSTİKLÂL HARBİNDE SİLÂH ALTINA ÇAĞIRILAN BİR ASKER, AİLESİNDEN AYRILIRKEN.

28. Birinci İnönü Harbinin muzaffer kumandanı Mirliva İsmet Paşa.

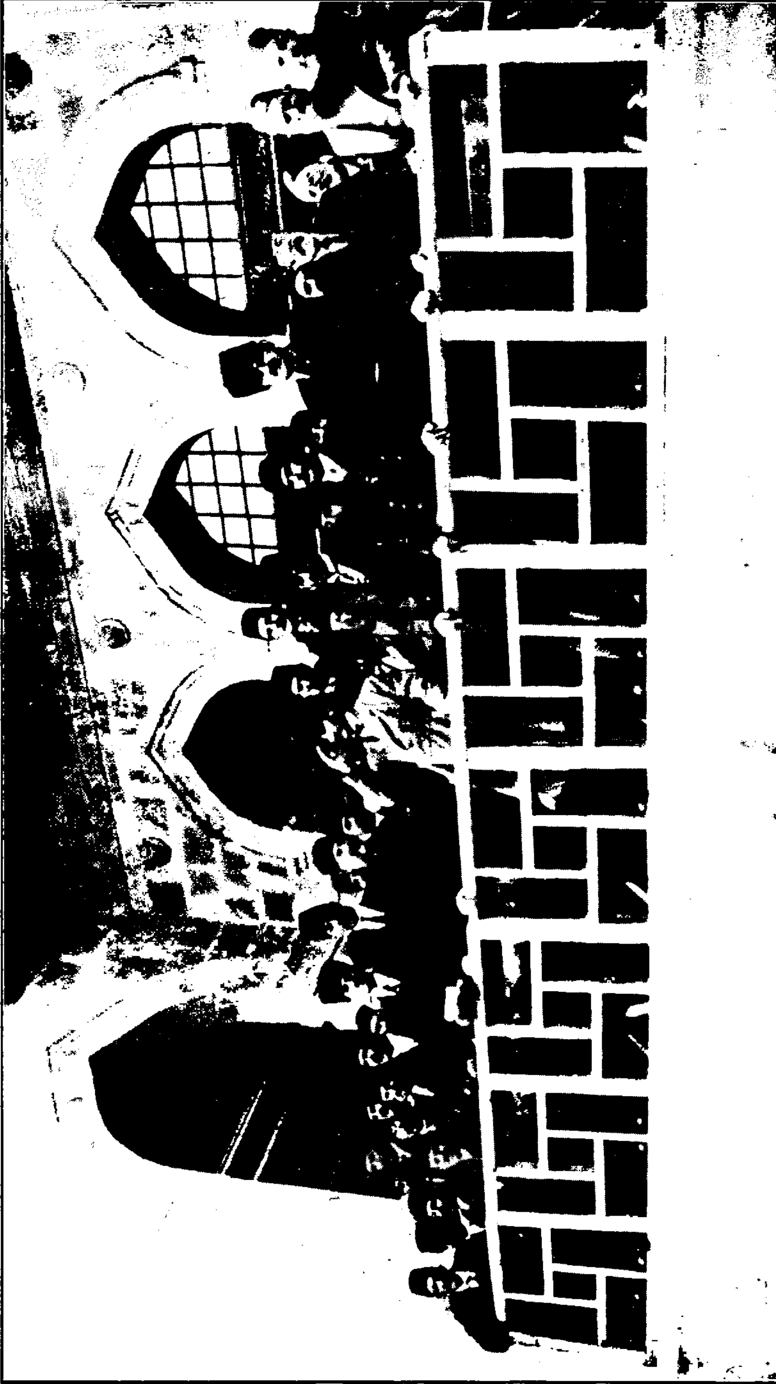
29. Birinci İnönü zaferinden sora bir askerî kıtanın Eskişehir istasyonunda Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal tarafından teftişi.

30. Türkiye Büyük Millet Meclisi süvari Muhafiz Bölüğü.

31. Millî Mücadelede bir cebel topçu bataryasi talim esnasinda.

32. Büyük Millet Meclisinin ilk yıl dönümü günü yapılan geçit resminde Büyük Millet Meclisi Reisi ve azaları.

33. Büyük Millet Meclisinin ilk yıl dönümü günü Ankarada yapılan askerî geçit resminde kıtalar Hakimiyeti Milliye Meydanından geçerken.

34. Yunanlılar tarafından yakılan Yenişehirden bir manzara

35. Sakarya Harbi esnasında umumî karargâhın bulunduğu Alagöz köyü. (Mallıköy civarında)

36. BÜYÜK ERKÂNIHARBİYE REİSİ FEVZİ PAŞA VE MAİYETİ.

37. KAĞNISI VE ÇOCUKLARI İLE BİRLİKTE CEPHEYE MERMİ NAKLEDEN BİR KÖYLÜ KADIN.

38. CEPHEYE SIRTLARİLE CEPHANE TAŞIYAN TÜRK KADINLARI.

39. SAKARYA HARBİ ESNASINDA BAŞKUMANDAN: SAĞ CENAHTA MUHAREBEYİ İDARE EDERKEN.

40. Türkiye Büyük Millet Meclisi Orduları Başkumandanı Müşür Gazi Mustafa Kemal.

41. CEPHEYİ TEFTİŞ EDEN GAZİ BAŞKUMANDAN BİR KIT'A KUMANDANINA EMİR VERİRKEN.

42. Gazi Başkumandan cephede.

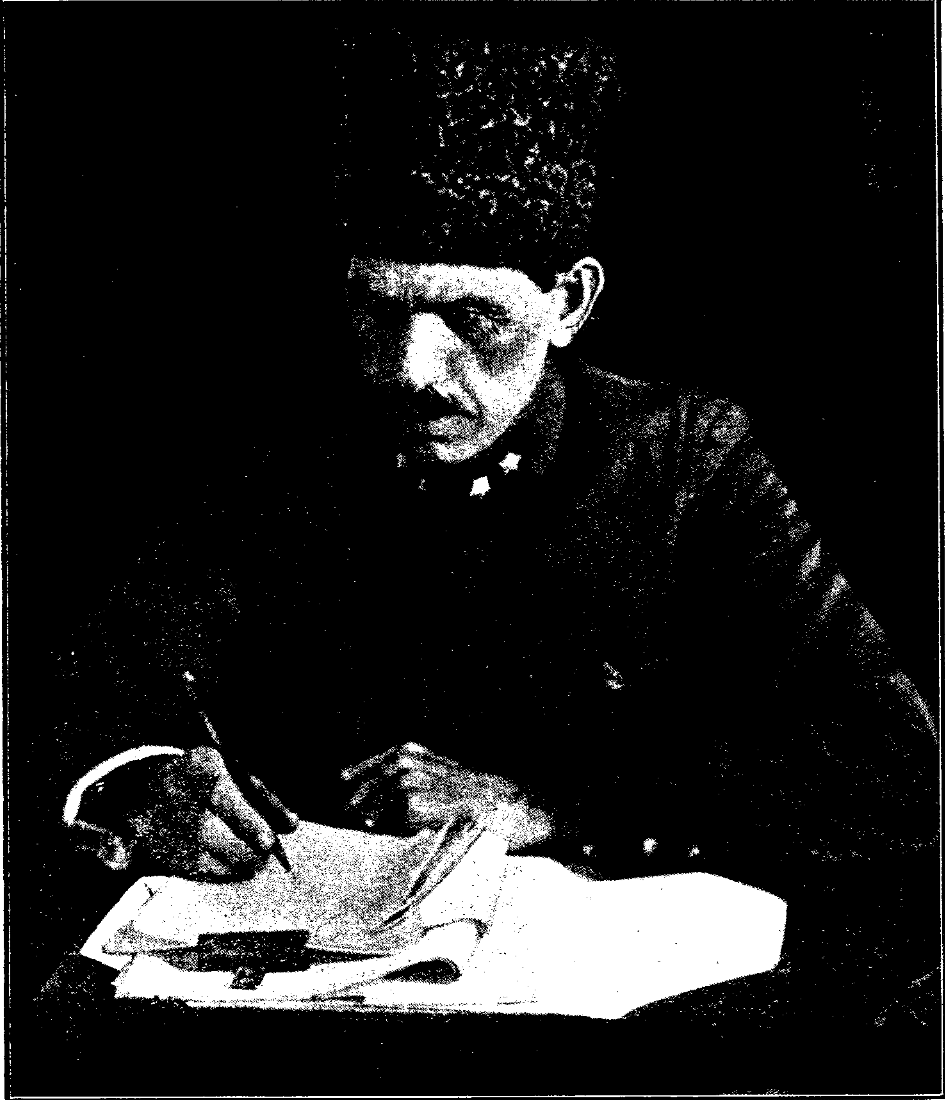
43. Karstan öküzlere çektirilmek suretile Büyük Taarruzdan evvel Garp Cephesine ağır topların nakli.

44. Cephe gerisinde kağnılarla ve merkep kolları ile cephane nakliyatı.

45. Cepheye mermi taşıyan bir kağnı kolu.

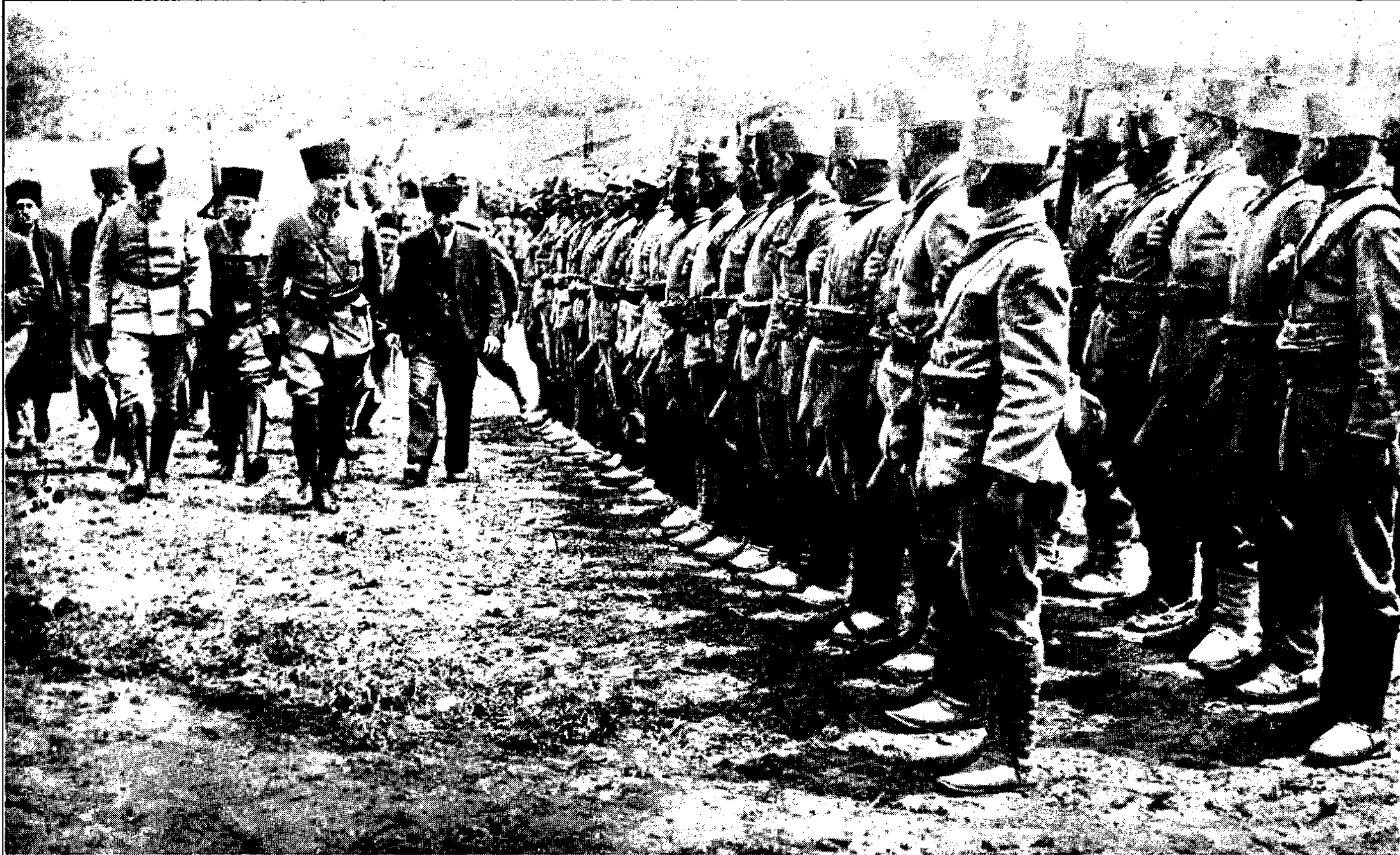
46. Millî Müdafaa Vekili Kâzım Paşa.

47. GAZİ BAŞKUMANDAN İLE GARP CEPHESİ ORDULARI KUMANDANI İSMET PAŞA BÜYÜK TAARRUZDAN EVEL YAPILAN BİR GEÇİT RESMİNDE.

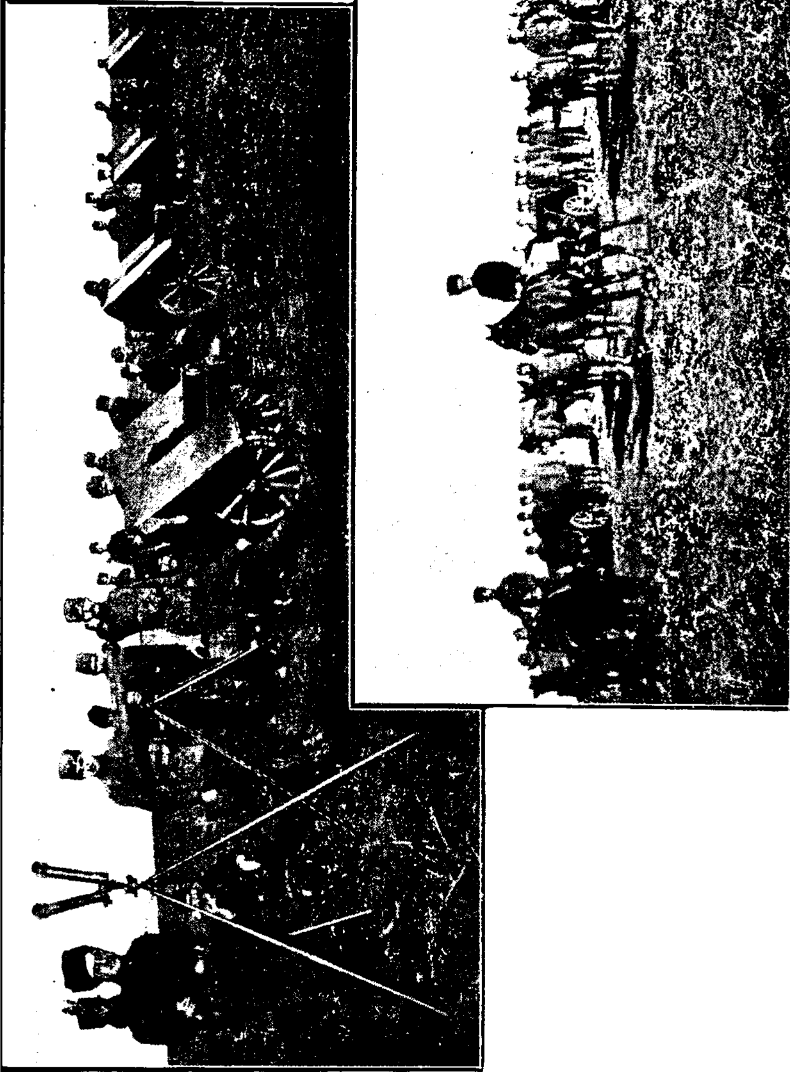
48. Büyük Taarruzdan evel cephede ordunun Gazi Başkumandan huzurunda geçit resmi.

49. Büyük Taarruzdan evel Gazi Başkumandanın cephede kıt'aları teftişi.

50. Büyük Taarruzdan evel bir piyade fırkasının kumandanı tarafından teftişi.

51. BÜYÜK TAARRUZA HAZIRLANAN BİR TOPÇU BATARYASI.

52. Büyük Taarurza hazırlanan Türk süvari kuvvetlerinden bir grup.

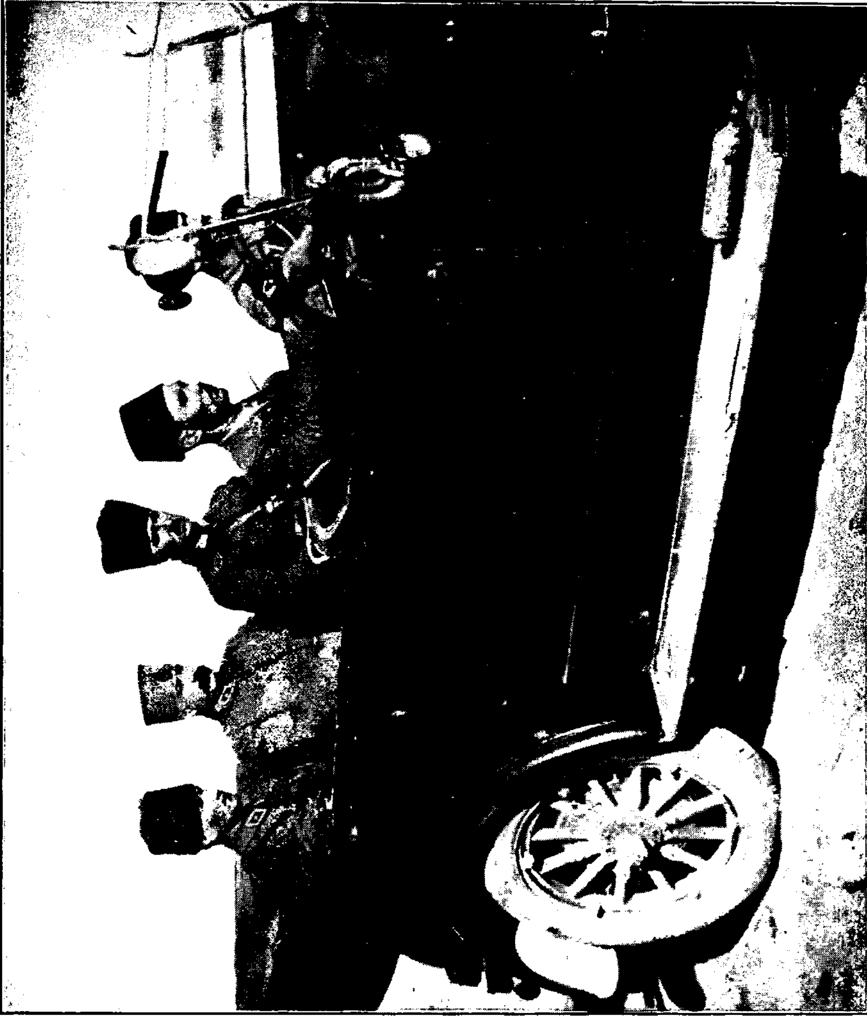
53. Büyük Taarruz sabahı Gazi Başkumandan hârekâtı idare ettiği Kocatepeye çıkarken.

54. Büyük Taarruz günü Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa Kocatepede harekâtı takip ederken.

55. Gazi Başkumandan İzmire vardığı gün.

56. Başkumandan Müşür Gazi Mustafa Kemal ve Büyük Erkânıharbiye Reisi Müşür Fevzi Paşalar zaferden sora İzmir kordonunda.

57. Mudanya Mütarekesinin müzakere ve aktolunduğu binanın o tarihte çıkarılmış resmi.
(3-11 Teşirinievel 1922)

58. MUDANYA MÜTAREKESİNİ İMZALAYAN TÜRK VE İTİLÂF DEVLETLERİ JENERALLARI.

«Soldan sıra ile Fransız Jenerali Şarpi, İngiliz Jenerali Harington, Garp Cephesi Orduları Kumandanı İsmet Paşa, İtalyan Jenerali Monpelli.»

quatrième et dernière page.

cation du traité de paix.

14e.- La présente convention entrera en vigueur 3 jours après sa signature, c'est-à-dire à minuit le 14/15 (quatorze-quinze) Octobre 1922.(N.S.)

Faite en quatre feuillets à MOUDANIA (en français).

le onze Octobre, mil neuf cent vingt deux (N.S.)

Pour la Grande Bretagne :- C.H. Harington L'General

Pour l'Italie :-

Pour la France :- Ch. Charpy

Pour le Gouvernement de la Grande Assemblée Nationale de Turquie :- M. İsmet

Pour la Grèce :-

TROISIÈME DÉCLARATION

DES DÉLÉGUÉS HELLÈNES DEVANT LA RÉUNION DES GÉNÉRAUX ALLIÉS À MOUDANIA.

La délégation hellénique constate qu'aucune des remarques qu'elle a formulées dans ses déclarations précédentes n'a été prise en considération dans la rédaction du texte définitif de la convention militaire.

Notamment sur la question primordiale de la ligne de retrait des troupes grecques, qu'elle a déjà déclaré ne pas pouvoir accepter, elle n'a reçu aucune satisfaction.

Dans ces conditions la délégation hellénique ne se croit pas autorisée à signer le texte de la convention militaire.

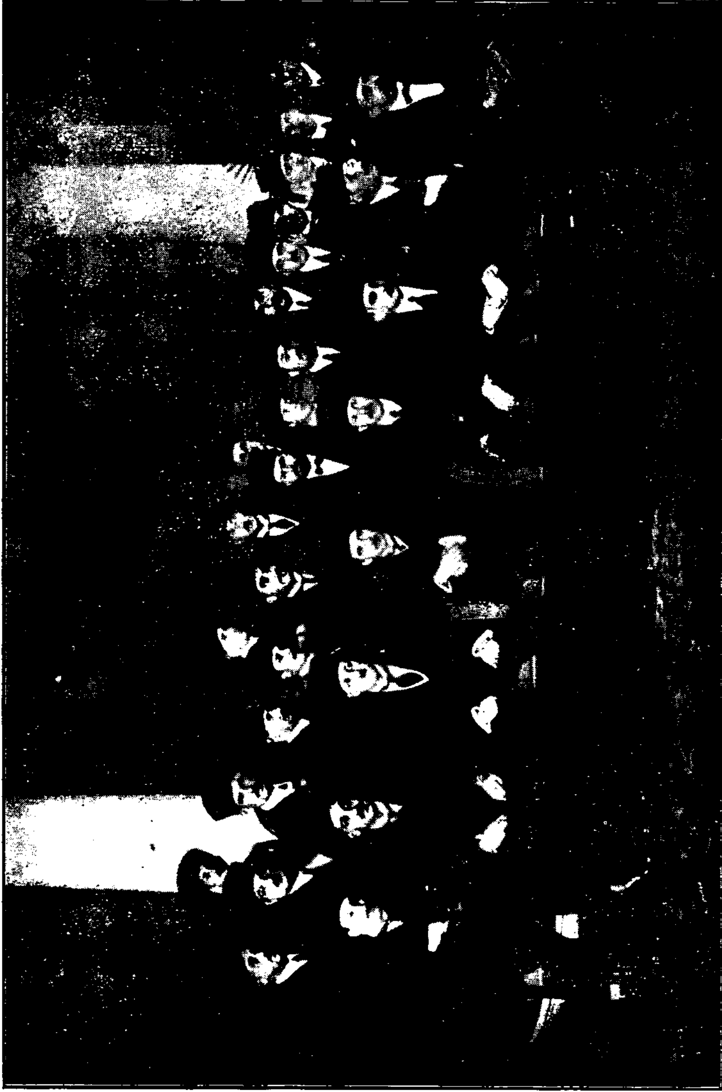
Général Al. Mazarakis
Colonel Pl. Sariyannis

MOUDANIA.
le 28/11 Octobre, 1922.

59. MUDANYA MÜTAREKENAMESİNİN İMZALI SAHİFESİ VE YUNAN MURAHHASLARININ İTİRAZNAMESİ.

60. Lozana gönderilen Türk Murahhas Heyeti Reisi Hariciye Vekili İsmet Paşa.

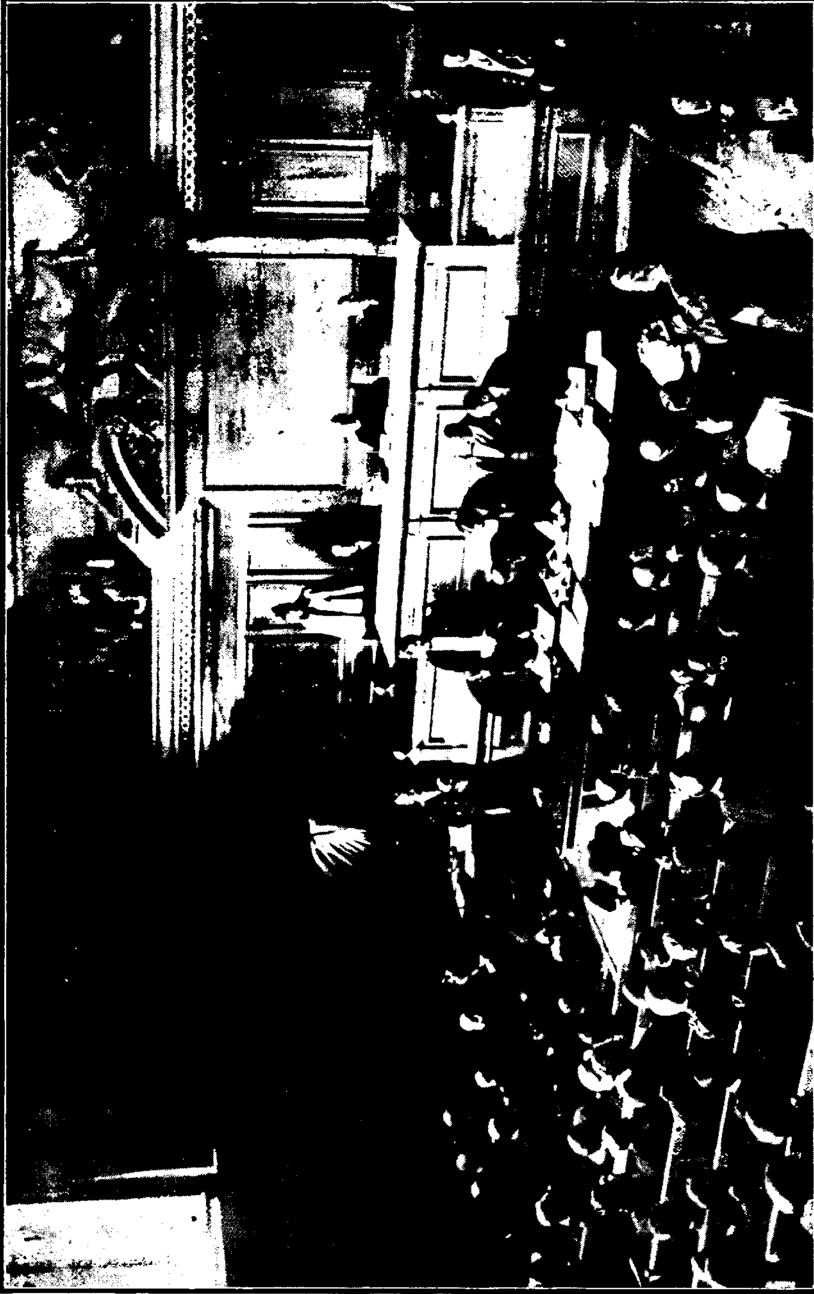
61. Lozan Konferansına memur Türk Murahhas Heyeti.

63. Lozan konferansına iştirâk eden ve Osmanlı İmparatorluğunun bıraktığı bir çok pürüzlü ve karışık işler üzerinde İsmet Paşa tarafından kendilerile çetin müzakere ve münakaşalar yapılan İtilaf Devletleri Başmurahhasları muahedenin imzasından sora İsviçre Reisicümhuru ile birlikte.

Soldan sıra ile:

İsviçre, Yuğoslavya, Fransa, Türkiye, İsviçre (Reisicümhur), İngiltere, Romanya, İtalya, Japonya.

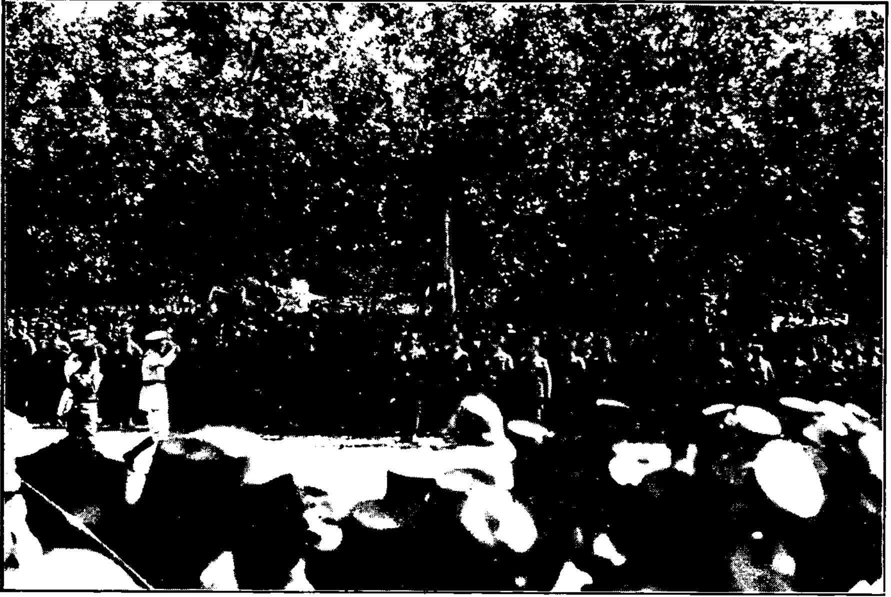

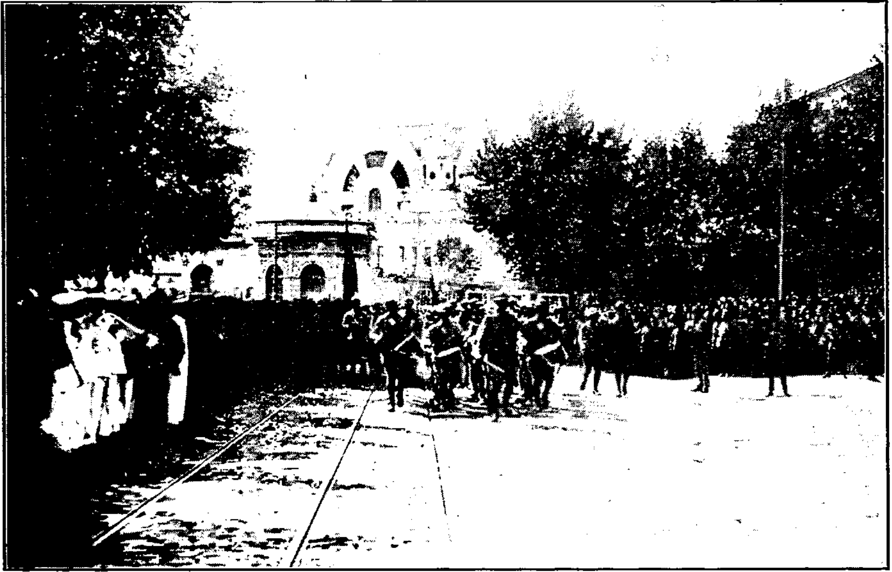
63. Lozan Muahedenamesinin Lozan Darülfünununun merasim salonunda Türk Başmurahhası İsmet Paşa tarafından imzası. *(24 Temmuz 1923).*

64. Lozandan muvaffakiyetli bir sulh yaparak memlekete dönen İsmet Paşanın Ankara ve İstanbulda istikbali.

65. İTİLÂF KUVVETLERİNİN VE JENERALLERİNİN İSTANBULDAN ÇIKARKEN DOLMABAHÇEDE YAPILAN ASKERÎ MERASİMDE TÜRK SANCAĞINI VE ASKERLERİNİ SELÂMLAMALARI *(2 Teşrinievvel 1923).*

66 a. İTİLÂF KUVVETLERİ ÇEKİLDİKTEN SORA TÜRK ORDUSUNUN İSTANBULA GİRİŞİ. *(6 Teşrinievel 1923)*

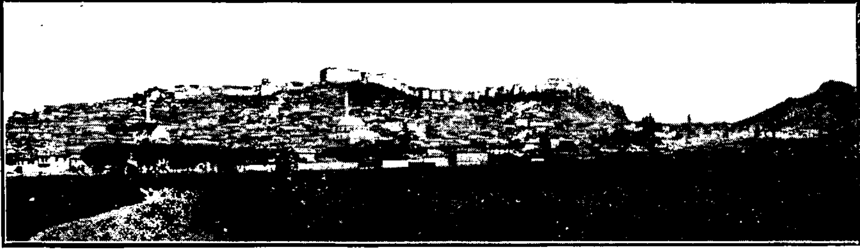
«Piyadeler Galata köprüsünden geçerken.»

66 b. İTİLÂF KUVVETLERİ ÇEKİLDİKTEN SORA TÜRK ORDUSUNUN İSTANBULA-GİRİŞİ.

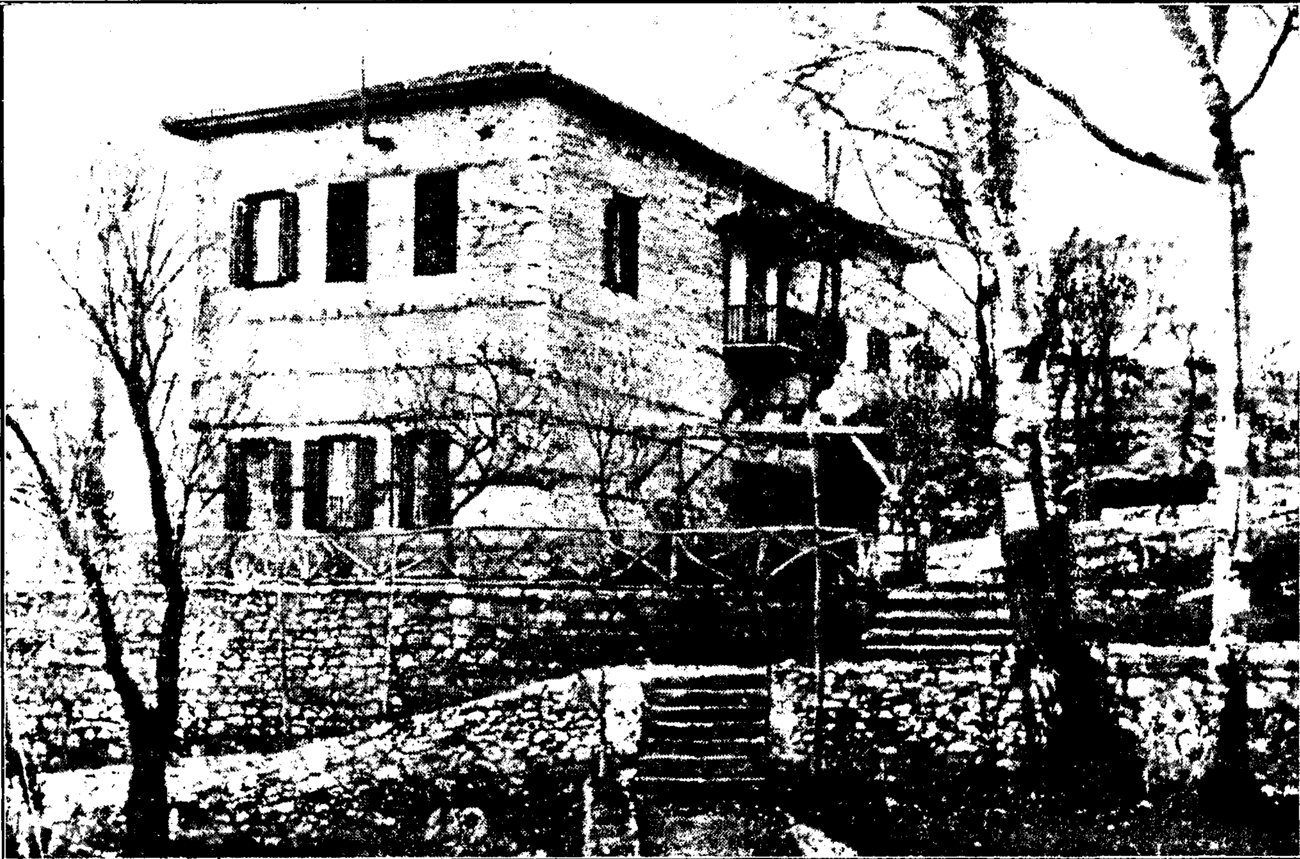
«Süvariler Eminönü meydanından geçerken.»

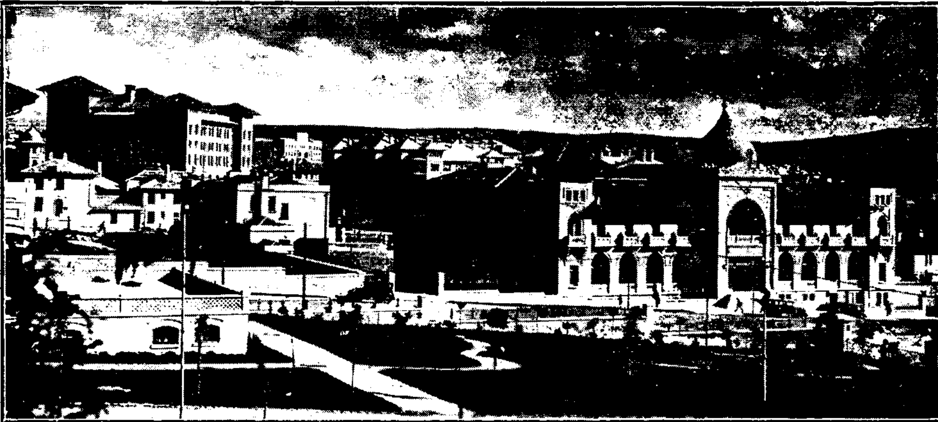
67. Ankaranın Türkiye Cümhuriyetine makar ittihaz olunduğu zamana ait üç manzara.

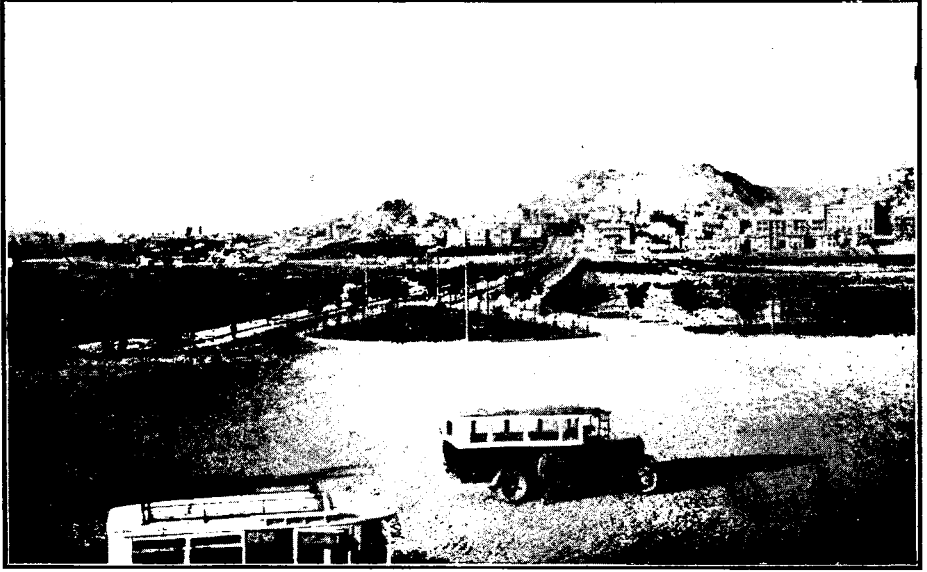
68. Ankarada Gazinin İkamet Ettiği Çankaya Köşkünün İlk Hali.

69. Cümhuriyet merkezi Ankaranın bugünkü halini gösterir üç manzara.

70. ANKARANIN BUGÜNKÜ İSTASİYON CADDESİ VE ŞEHRİN EN İŞLEK YERLERİNDEN BİRİNİ TEŞKİL EDEN ANAFARTALAR CADDESİNİN ON SENE EVELKİ HALİ.

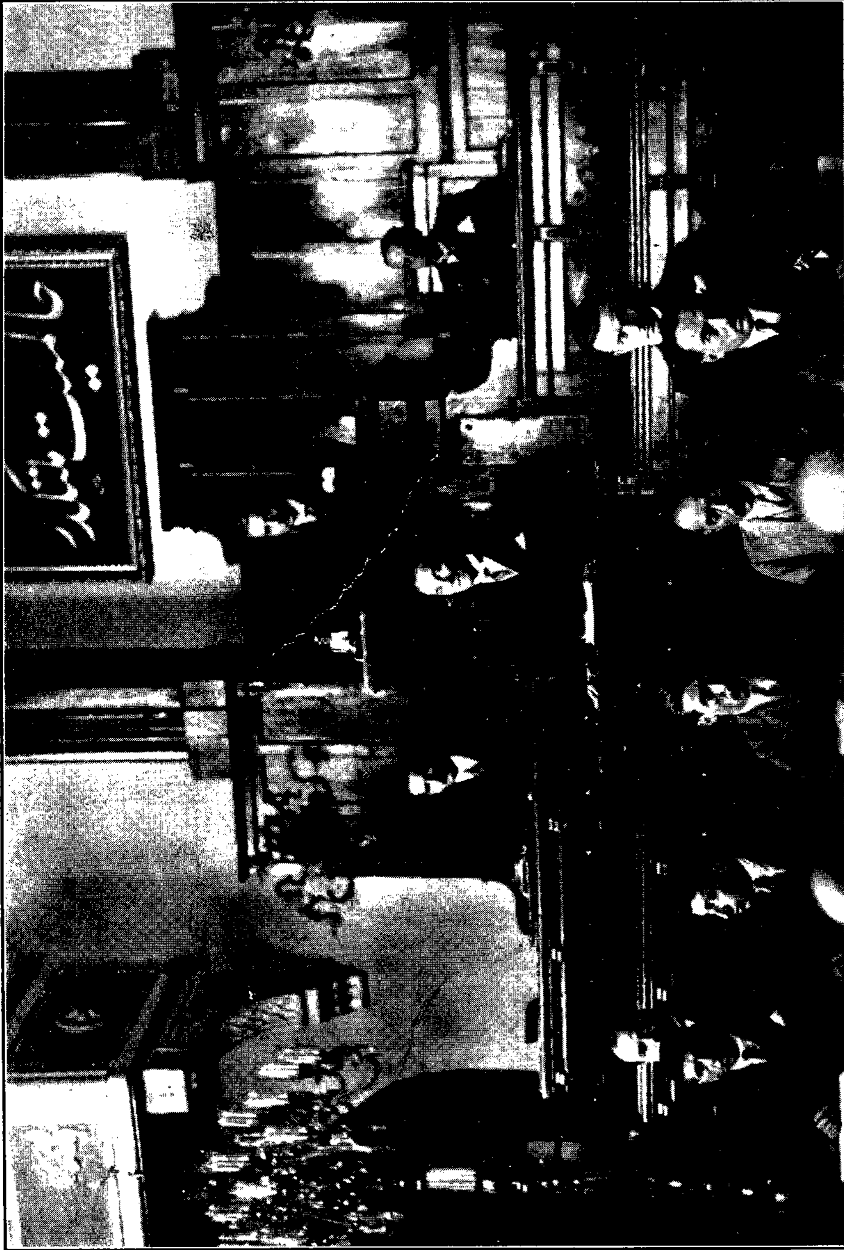
71. TÜRKİYE CÜMHURİYETİNİN İLK REİSİCÜMHURU
GAZİ MUSTAFA KEMAL.
«Reisicümhur seçildiği tarihteki bir resmi.»

72. BAŞKUMANDAN MUHAREBESİNİN İKİNCİ YIL DÖNÜMÜ GÜNÜ YAPILAN MERASİMDE GAZİ.

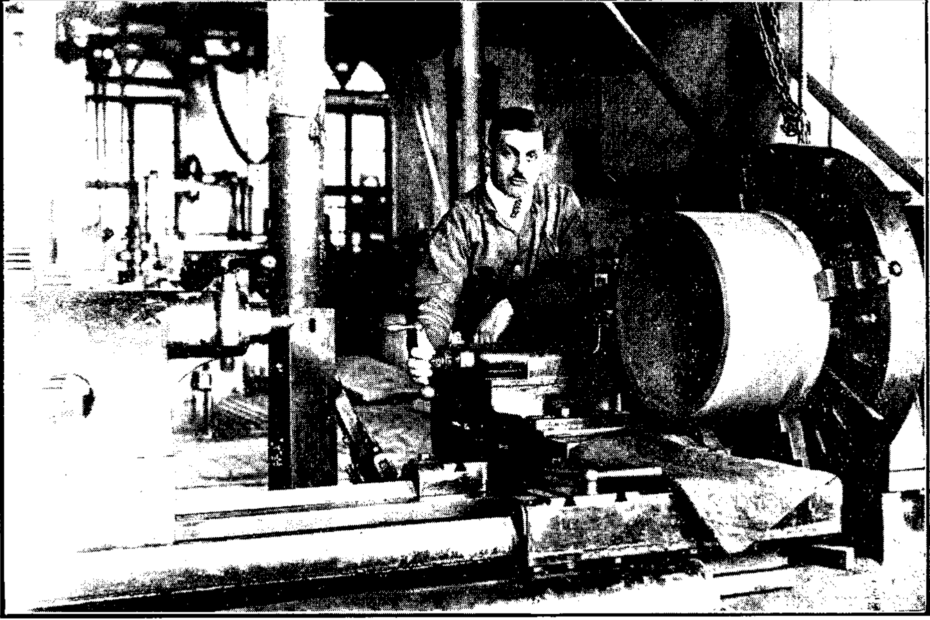
73. Ankarada Cümhuriyet Halk Fırkası İkinci Büyük Kongresinin toplandığı Büyük Millet Meclisi binası. *(15 - 20 Teşrinievel 1927).*

74. Cümhuriyet Halk Fırkası İkinci Büyük Kongresinde Gazi Tarihî Büyük Nutkunu Söylerken.

«Fırka Reis Vekili İsmet Paşa riyaset kürsüsünde.»

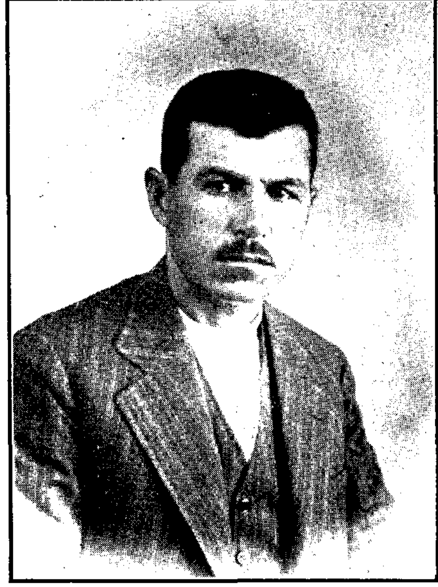
Türkiye Büyük Millet Meclisinin dördüncü intihap devresinde seçilen amele ve köylü meb'uslar:

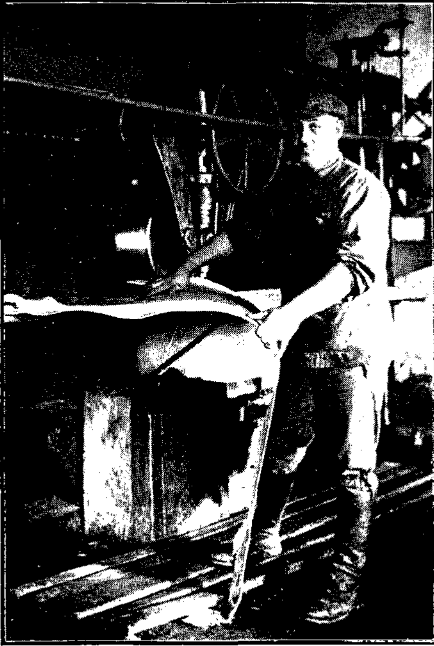
75. İSTANBUL MEB'USU TESVİYECİ YAŞAR BEY.

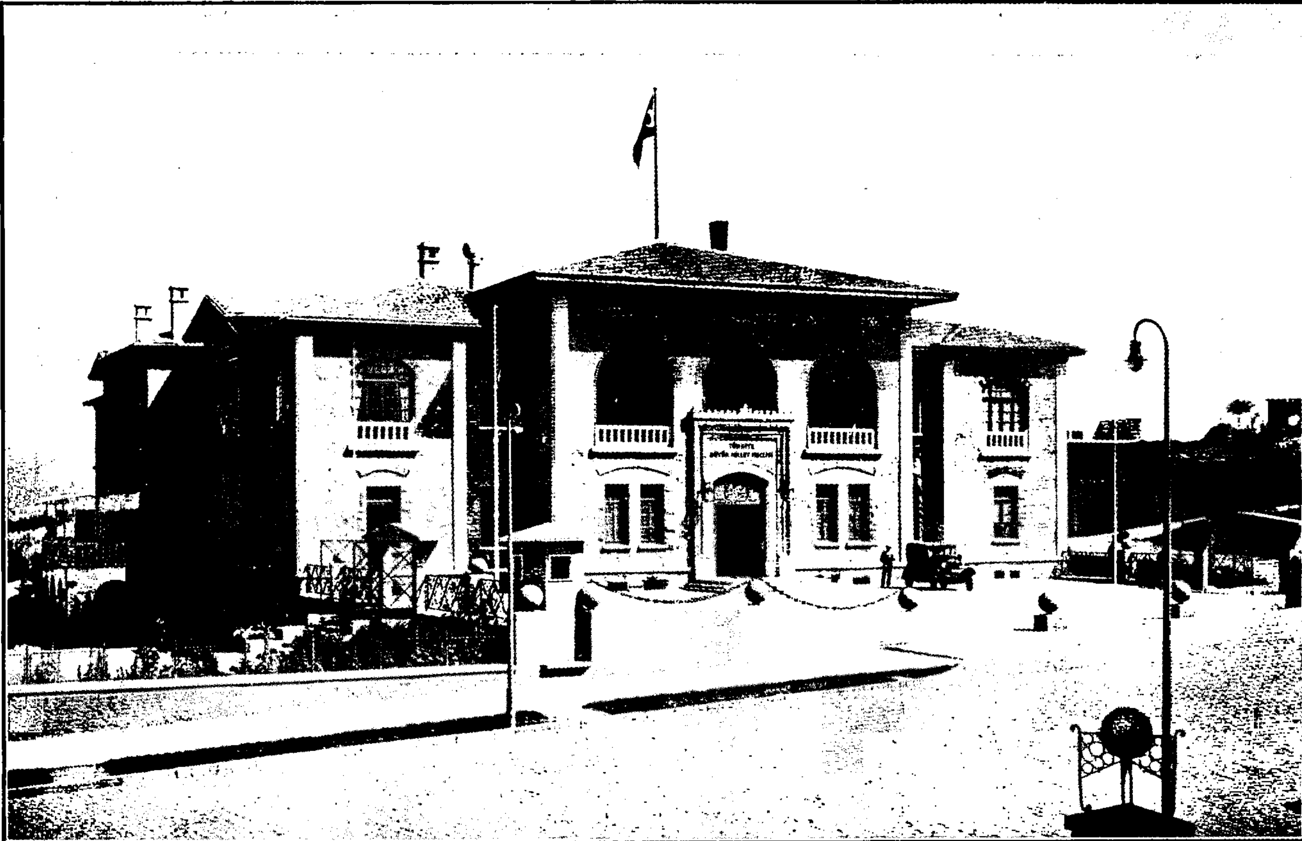
76. İSTANBUL MEB'USU KUNDURACI HAYRULLAH BEY.

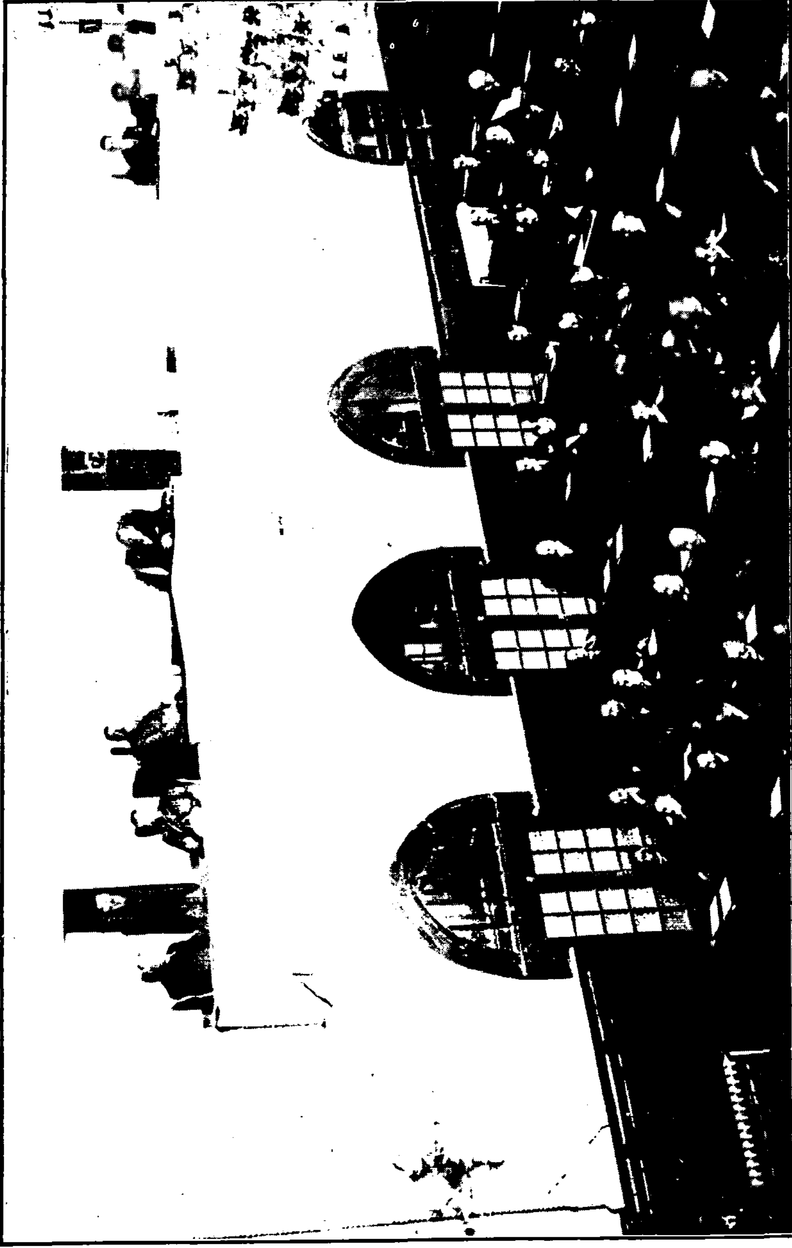
77. Kastamonu Meb'usu Çifçi Halil ve Ankara Meb'usu Çifçi Muslihiddin Beyler.

78. İstanbul Meb'usu Hamdi ve Zonguldak Meb'usu Maden İşçilerinden Hasan ve Esat Beyler.

79. Ankarada Millî hakimiyetin tecelli ettiği yüksek yer: Büyük Millet Meclisi binası.

80. Gazinin Reisicümhur locasından müzakeratı takip ettiği Büyük Millet Meclisi içtimalarından biri.

81. DAİMA HALK ARASINDA YAŞIYAN, HALKIN FİKRİNİ ALAN VE FİKİRLERİNİ HALKA BİZZAT ANLATAN HALKÇI REİSİCÜMHUR GAZİ.

"Bir tetkik seyahati esnasında Bursada."

82. GAZİ, ŞAPKANIN KABULÜNDEN SORA BURSADA HALKLA YAPTIĞI TEMASLARDAN BİRİNDE.

83. Gazi tetkik seyahatlerinden birinde İstanbulda Harbiye mektebi ve Darülfünun talebesi arasında.

84. Gazi tetkik seyahatlerinden birinde cümhuriyeti kendilerine emanet ettiği Türk İstikbalinin evlâtları ile konuşurken.

85. CÜMHURİYET İDARESİNDE MEMLEKET İNZIBAT VE ASAYİŞİNİN GÖZCÜSÜ BİR JANDARMA NEFERİ.

86. İMPARATORLUK DEVRİNDE MEMLEKETTE İNZIBATSIZLIĞIN TİMSALİ BİR ZAPTİYE NEFERİ.

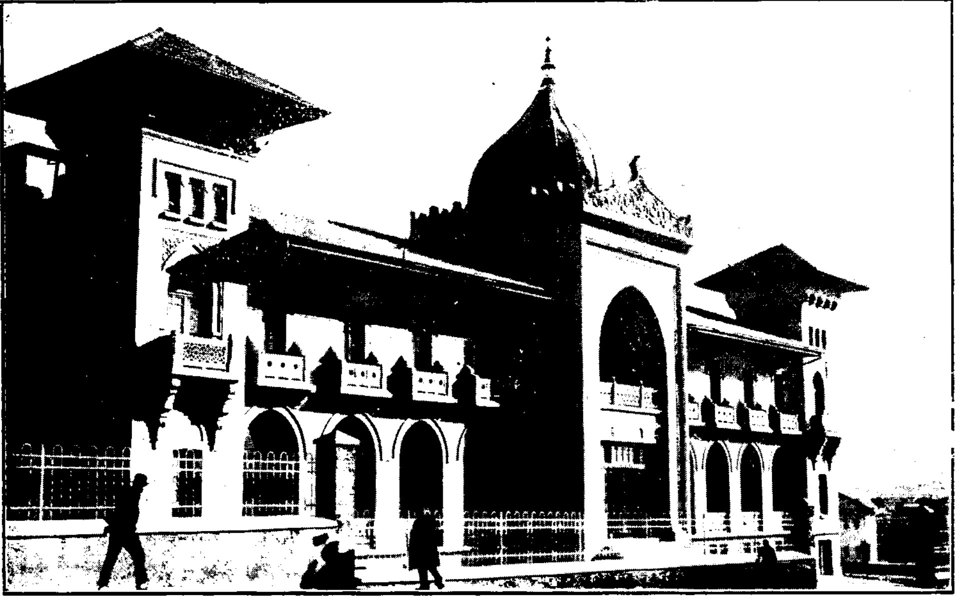
87. Başvekil İsmet Paşa tetkik seyahatlerinden birinde bir ihtiyar vatandaşın izahatını dinlerken.

88. Hilâfetin lağvının kararlaştırıldığı İzmir harp oyunları içtimaına iştirak eden kumandanlardan Başvekil İsmet Paşa.

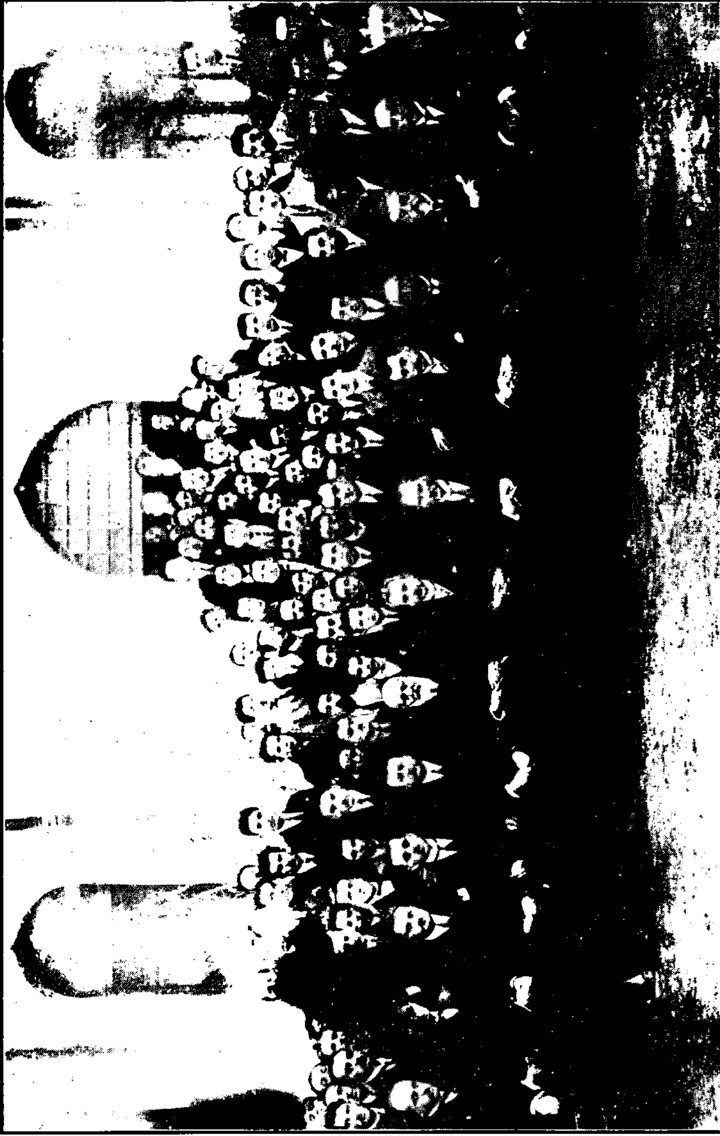

89. İZMİR HARP OYUNLARINA İŞTİRÂK EDEN KUMANDANLARDAN O ZAMAN MİLLÎ MÜDAFAA VEKİLİ BULUNAN BÜYÜK MİLLET MECLİSİ REİSİ KÂZIM PAŞA.

90. ANKARADA EVKAF İDARESİNİN YAPTIRDIĞI BÜYÜK OTEL VE APARTIMANLAR.

91. Ankara Hukuk Mektebinin açılma günü Gazi profesörler ve talebe arasında *(5 Teşrinisani 1925)*.

92. Resmî kıyafetleri ile cümhuriyet adliyecileri.

93. Vazife halinde bir cümhuriyet mahkemesi.

94. İMPARATORLUK DEVRİNDE KADIN KIYAFETLERİ:
PEŞTEMAL, YAŞMAK, ÇARŞAF VE PEÇE.
«Çarşaf ve peçe ile tesettür adeti ötedenberi köylerimize hulûl edememiştir.»

95. Bir Türk gencinin kıyafetinde Cümhuriyet devrinin husulê getirdiği değişiklik: Festen şapkaya.

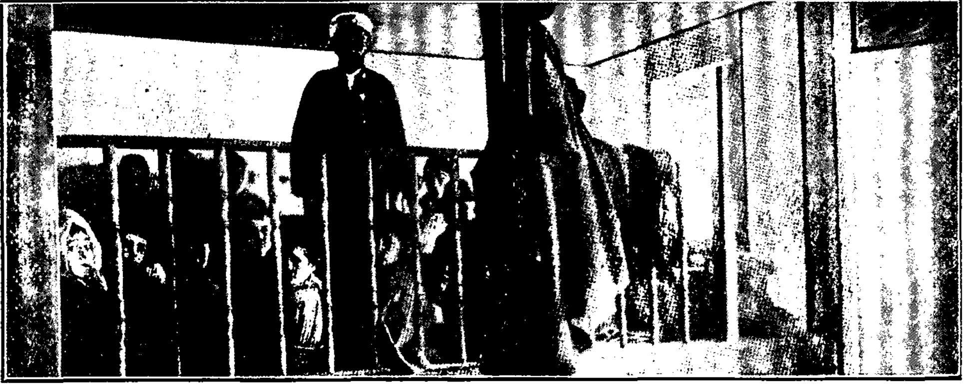

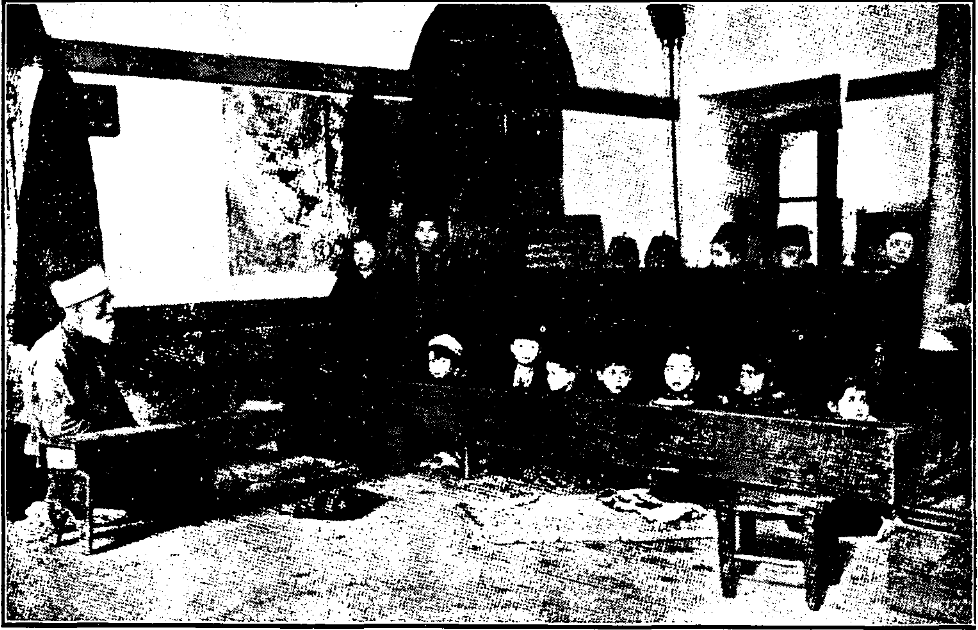
96. Gazi şapka inkılâbı seyahatinde Kalecikte.

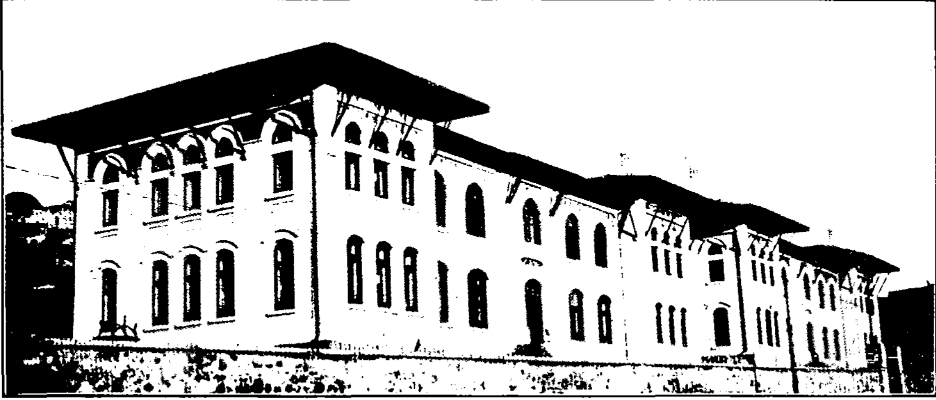
97. Gazi şapka inkılâbını yaptığı Kastamonu seyahatinden Ankaraya döndüğü gün kendisini istikbal edenler arasında.

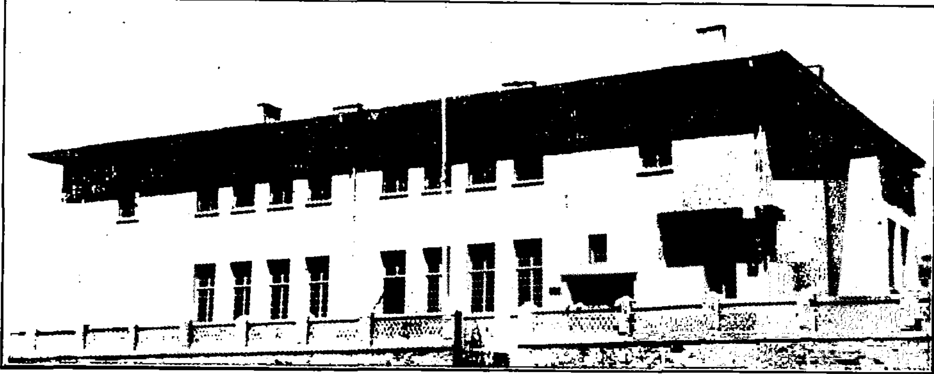

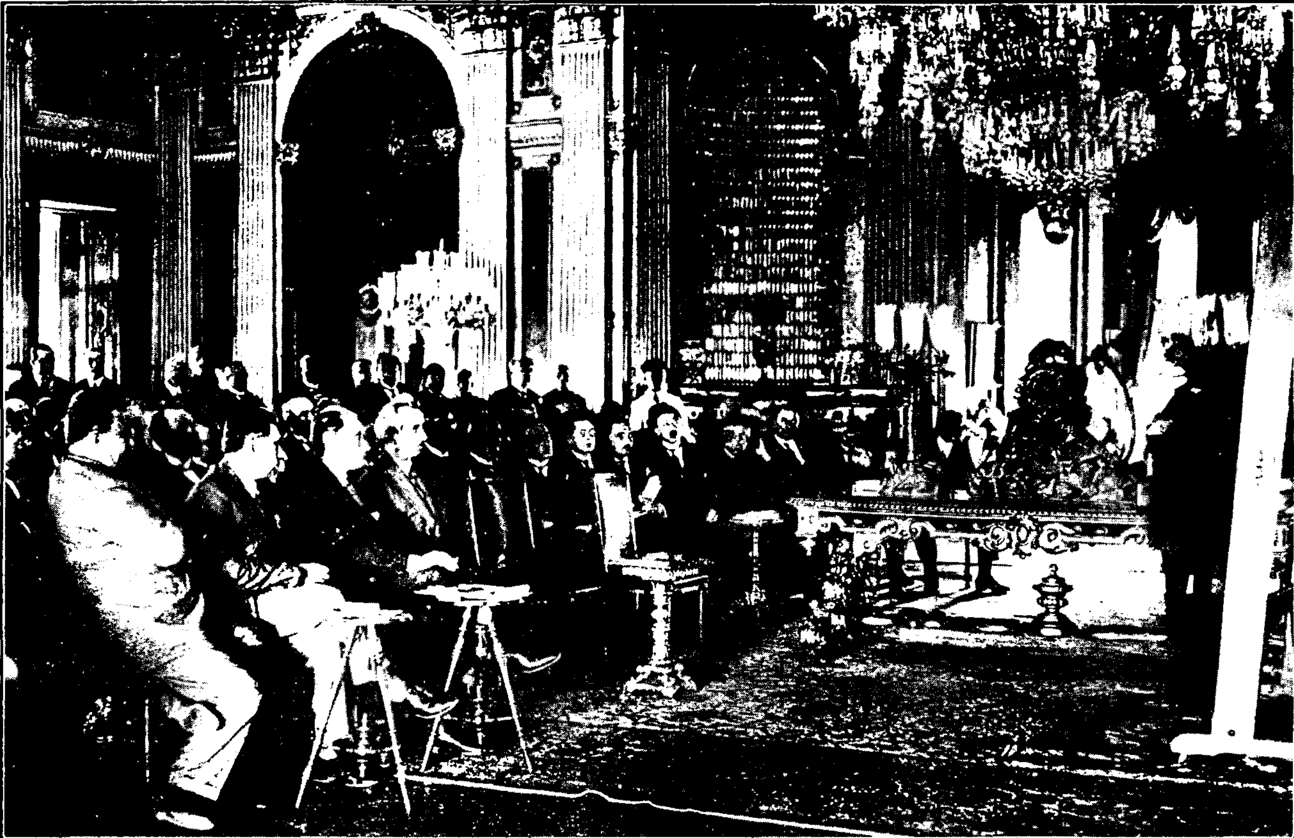
98. TEDRİS USULÜ YALNIZ EZBERCİLİK VE TERBİYE VASITASI YALNIZ FALAKA OLAN ESKİ MAHALLE MEKTEPLERİNDEN İKİ SAHNE.

99. Cümhuriyet devrinde yaptırılan yüzlerce ilkmektep binalarından üç nümune.

100. Gazinin Reisliği altında Dolmabahçe Sarayında yapılan dil münakaşalarından bir sahne.

101. Millet Mekteplerinin Başmuallimi Gazi Mustafa Kemal.

102. Memleketin her ferdinde yeni açılan nur âlemine bir an evel kavuşmak gayretini gösteren dört sahne.

103. Millet Mekteplerine devam eden ihtiyar kadınlar.

104. Hanımların devam ettiği Millet Mektebi dersanelerinden biri.

105. Gazi Sıvasta halka Yeni Türk harflerini bizzat öğretirken.

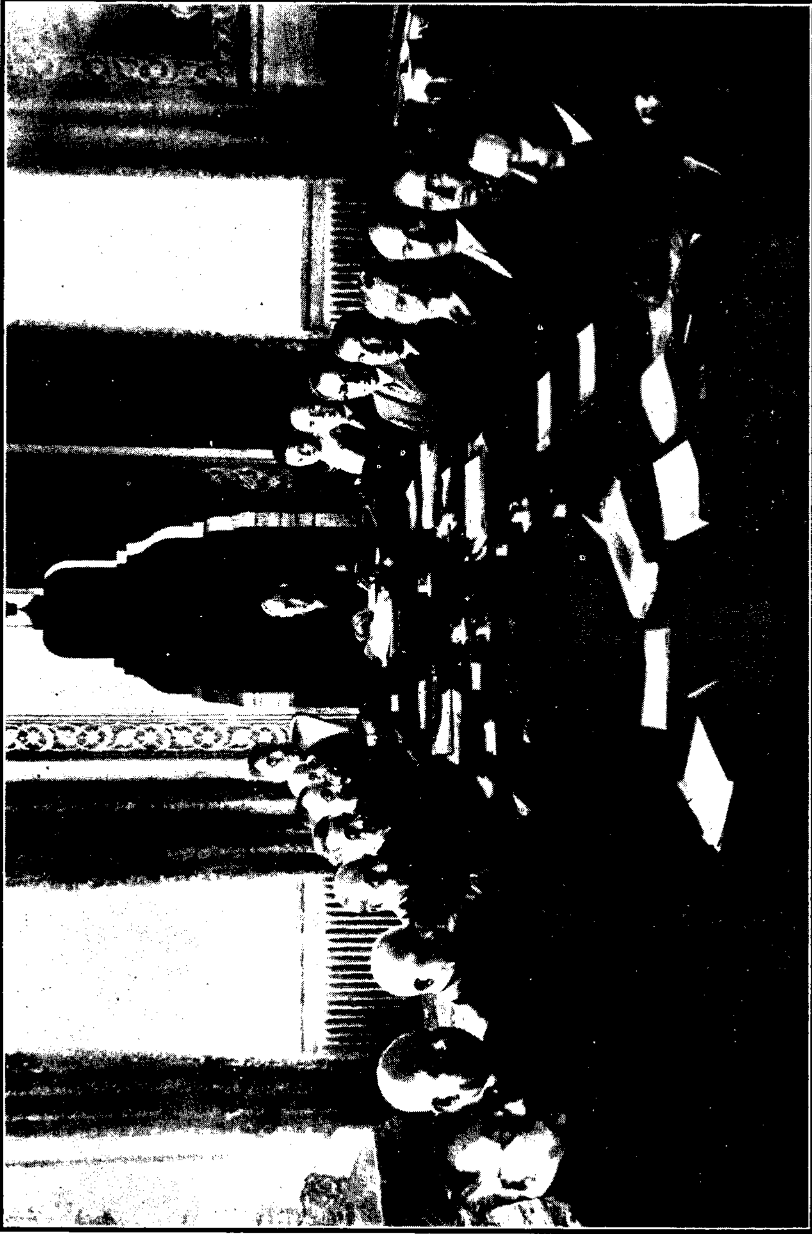
106. TÜRK HRAFLERİNİN PEK BASİT TERTİP KASALARINDAN BİRİ.

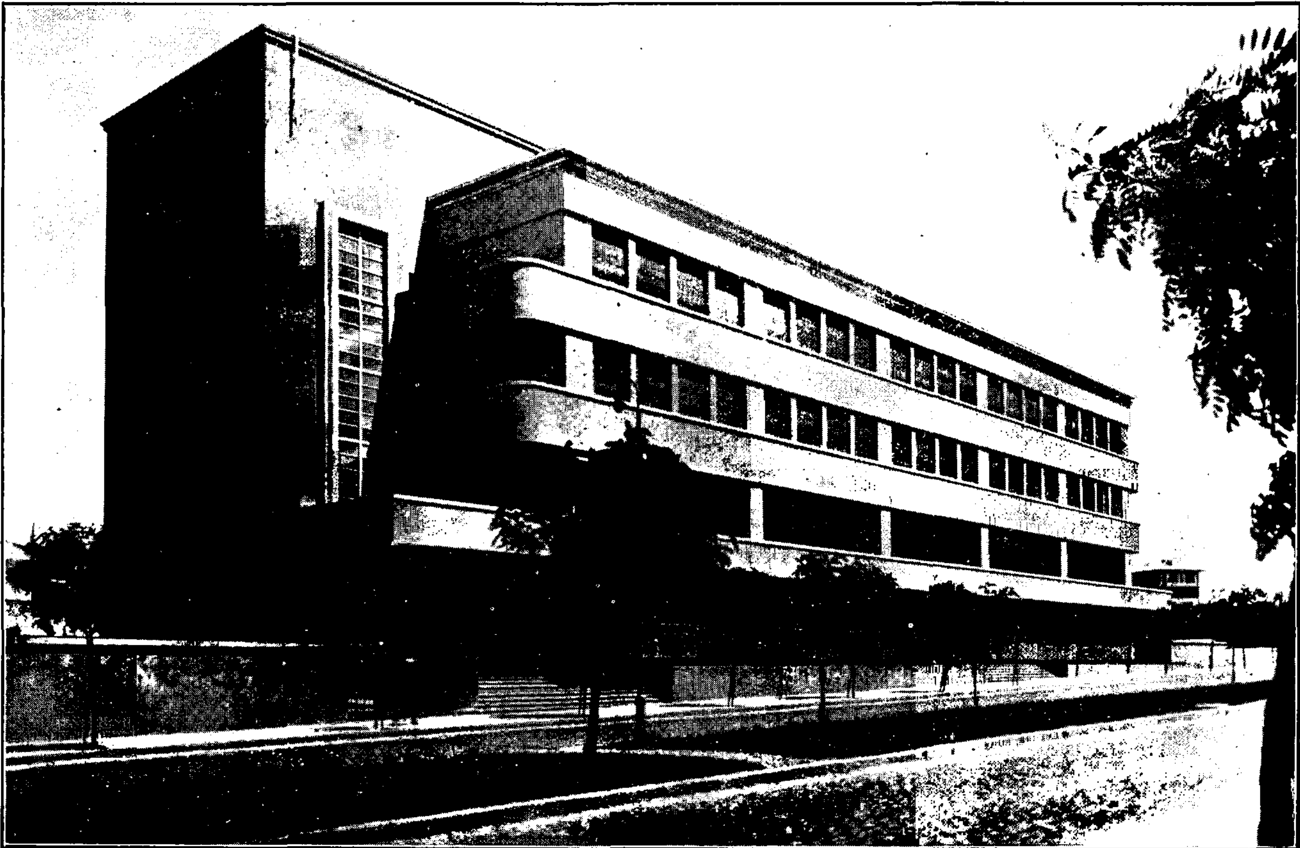
107. ARAP HARFLERİNİN ÇOK KALABALIK VE KULLANILMASI GÜÇ TERTİP KASALARINDAN BİRİ.

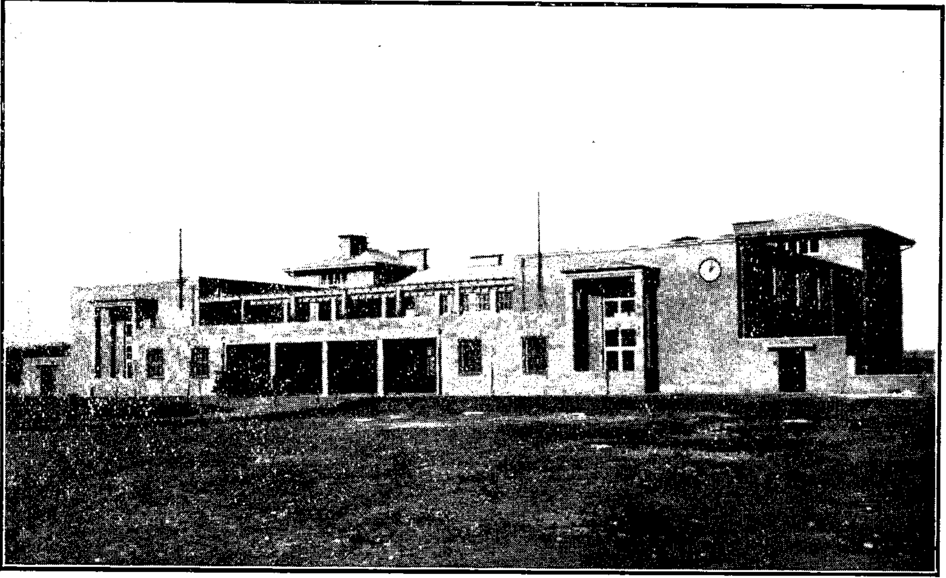
108. Gazi tetkik seyahatlerinden birinde Samsun Lisesi talebesini Türk tarihi ve Türklerin Anayurdu hakkında tenvir buyururlarken.

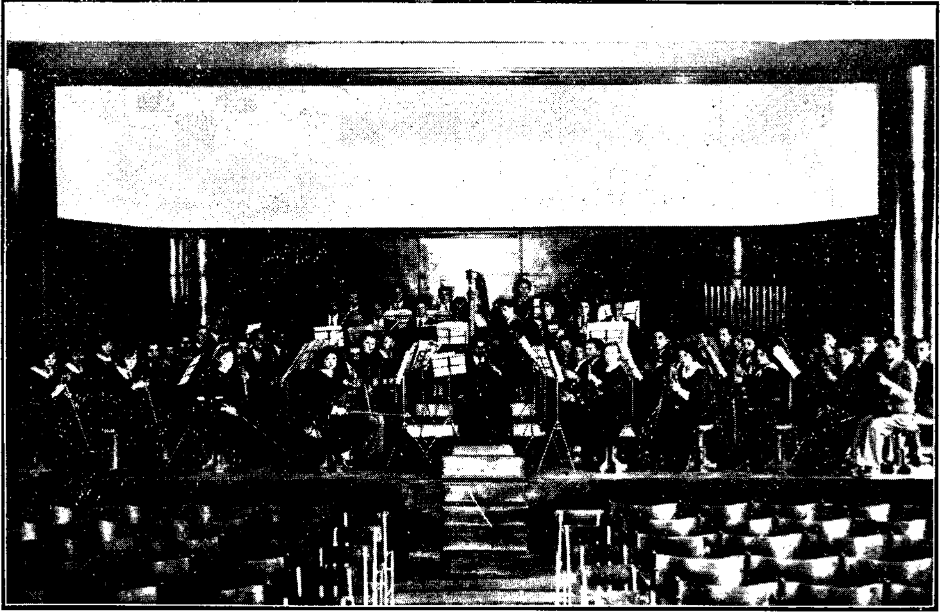

109. TÜRK TARİHİ TETKİK CEMİYETİNİN BÜYÜK GAZİNİN REİSLİĞİ ALTINDA YAPTIĞI İÇTİMALARDAN BİRİ.

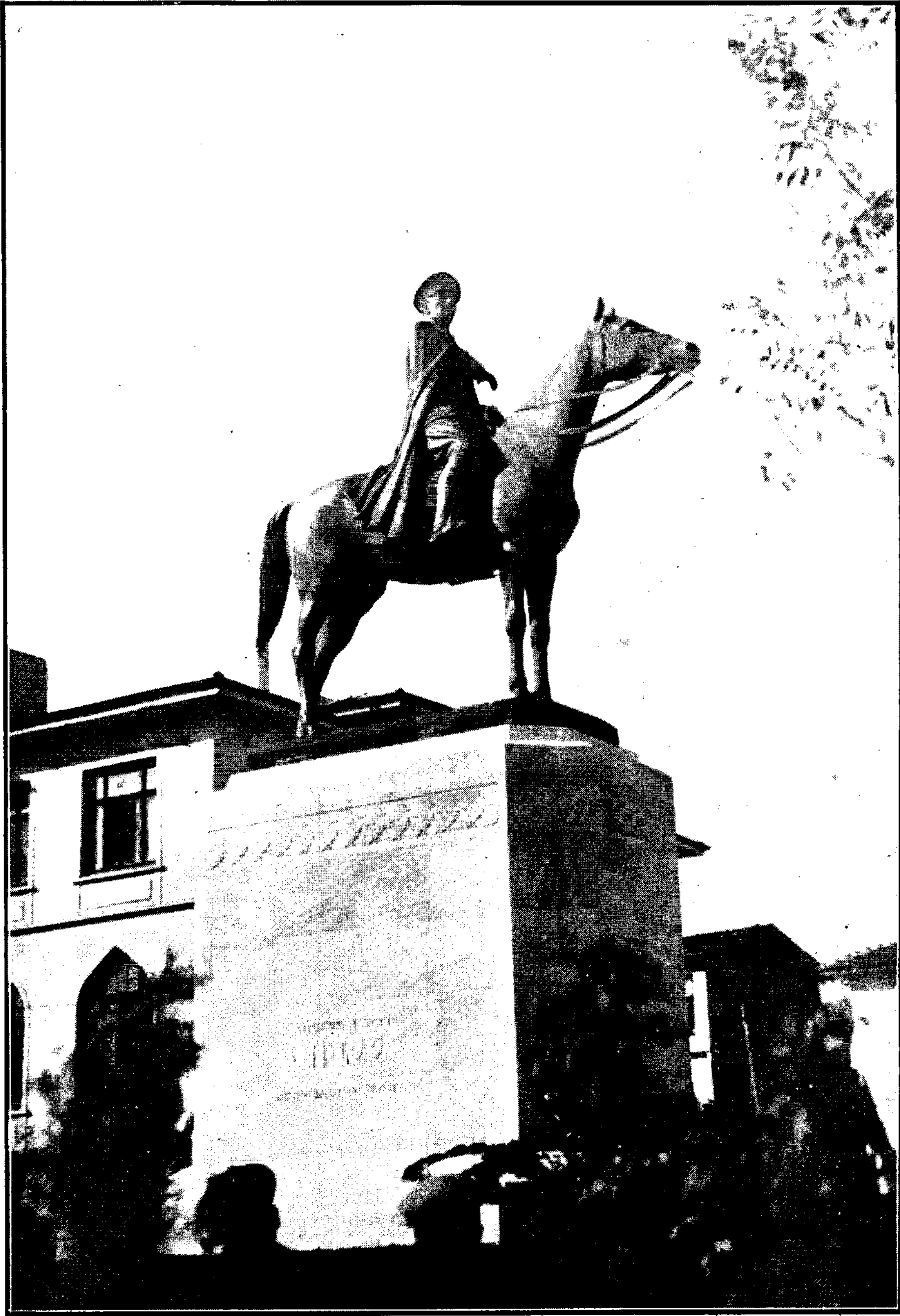

110. Ankarada İsmet Paşa Kız Enstitüsü.

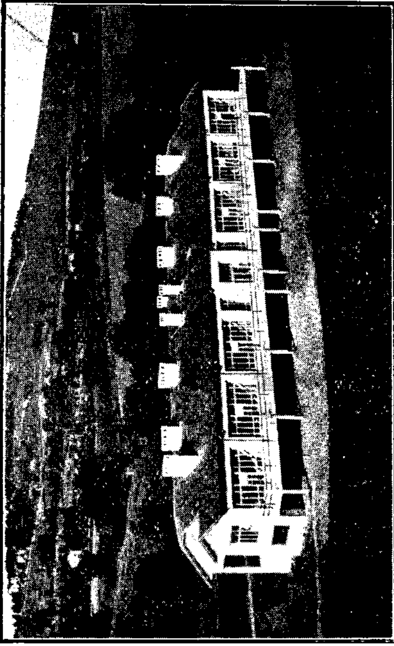

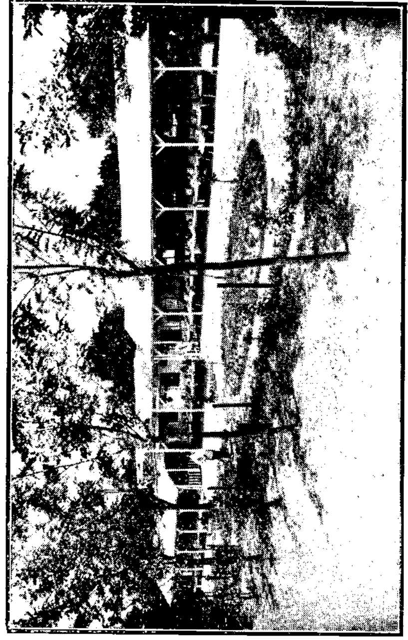

111. ANKARADA MUSİKİ MUALLİM MEKTEBİ BİNASI VE TALEBE ORKESTRASI.

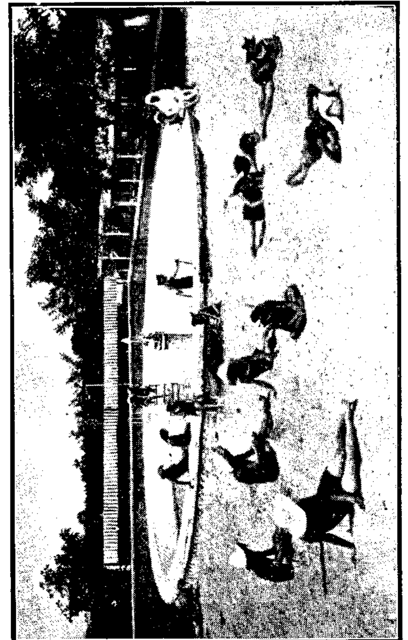

112. BİR TÜRK HEYKELTRAŞI TARAFINDAN YAPILAN GAZİNİN BURSA HEYKELİ.

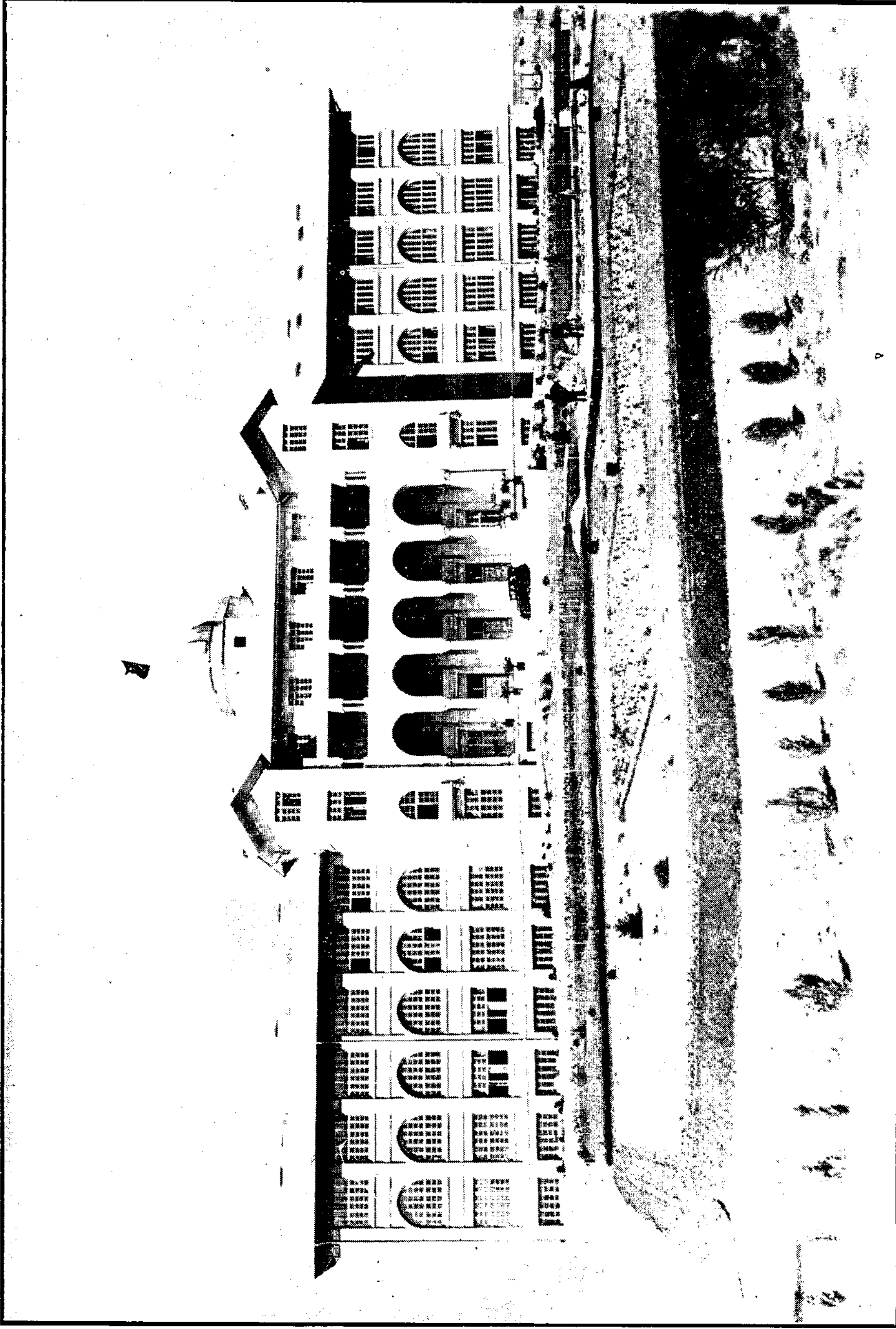

113. İstanbulda Valdebağında tesis edilen Maarif prevantoryomu.

114. Ankarada Gazi Terbiye Enstitüsü.

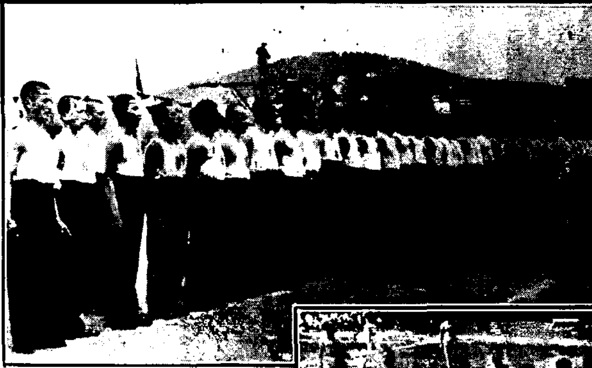

↑
Ankara Kız Lisesi

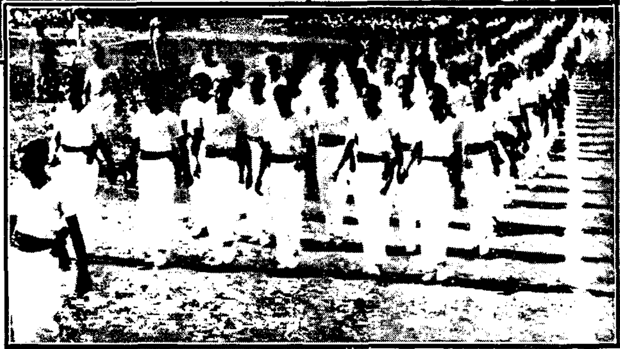

İstanbul Jimnastik Muallimleri kursu ↑

← *İstanbul Deniz Lisesi*

İstanbul Galatasaray Lisesi
↓

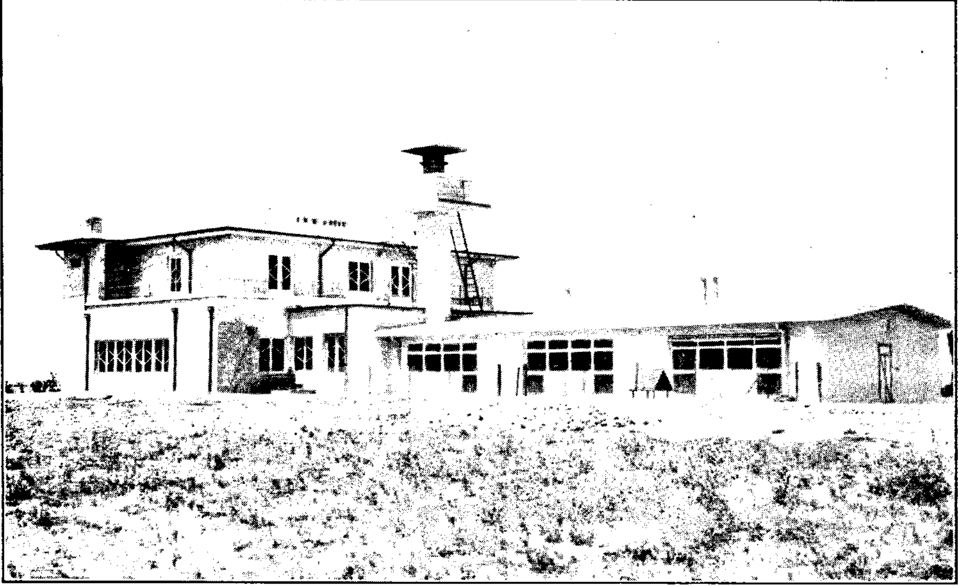
115. Cümhuriyet mekteplerinde beden terbiyesi: Ankara ve İstanbulda yapılan Mayı jimnastik şenlikleri.

116. TÜRK İZCİLERİ CÜMHURİYET BAYRAMINDA GAZİNİN ÖNÜNDEN GEÇERKEN.

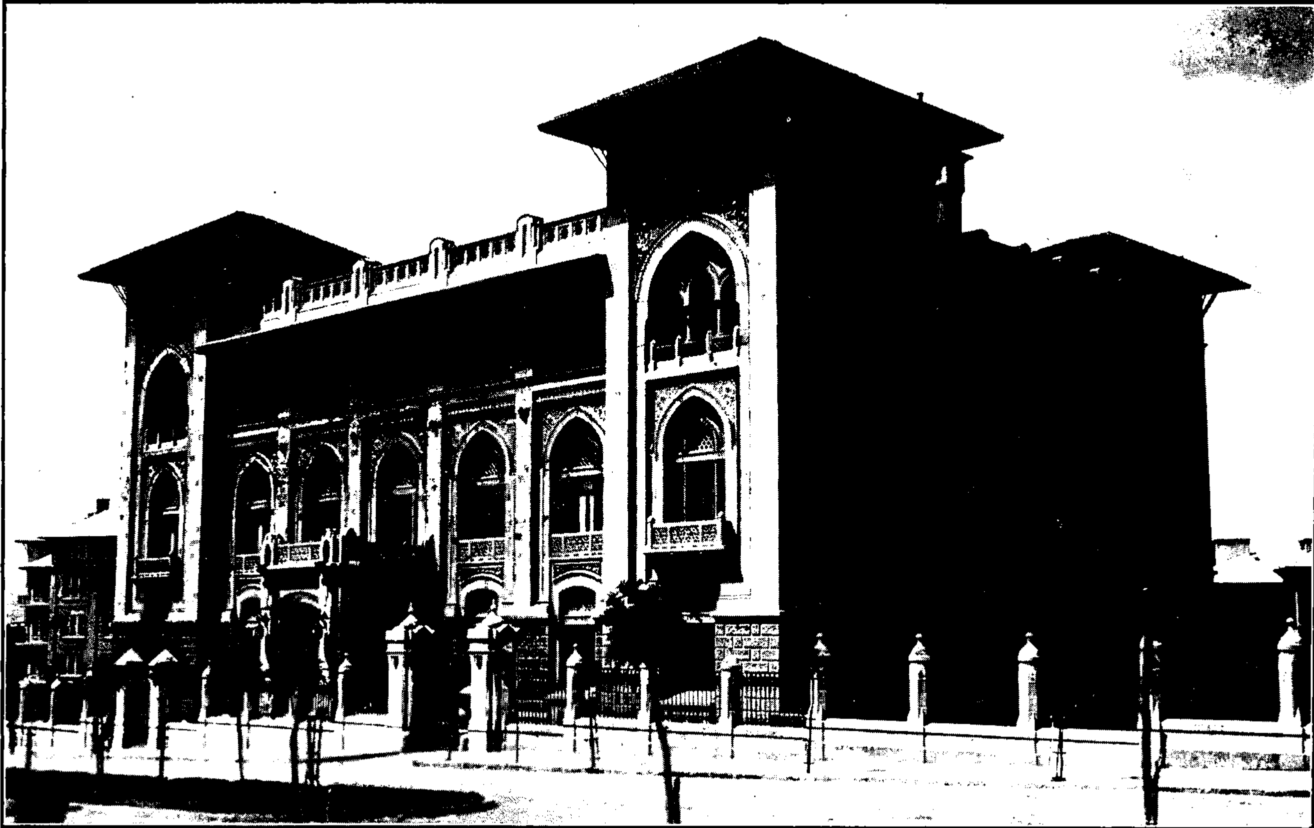

117. Ankarada Yüksek Ziraat Mektebi.

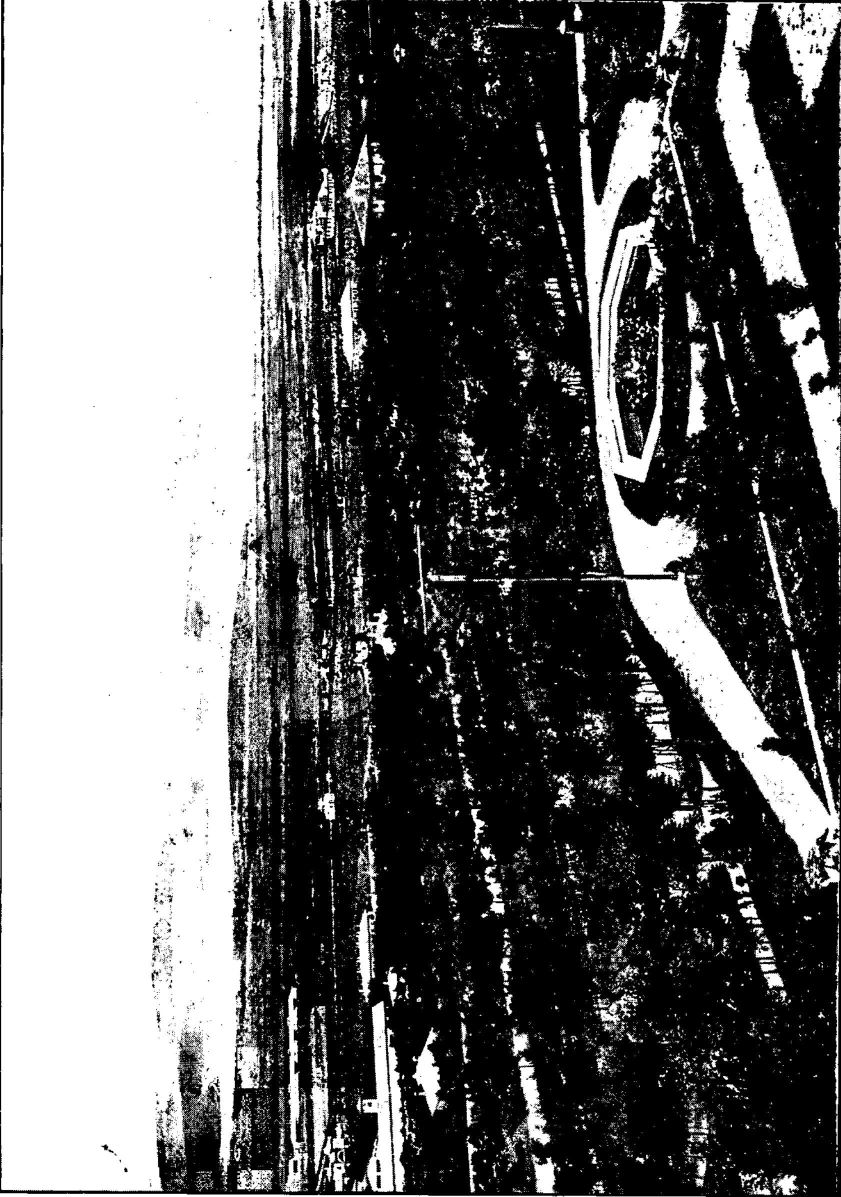
118. ANKARADA TAVUKÇULUK ENSTİTÜSÜ.

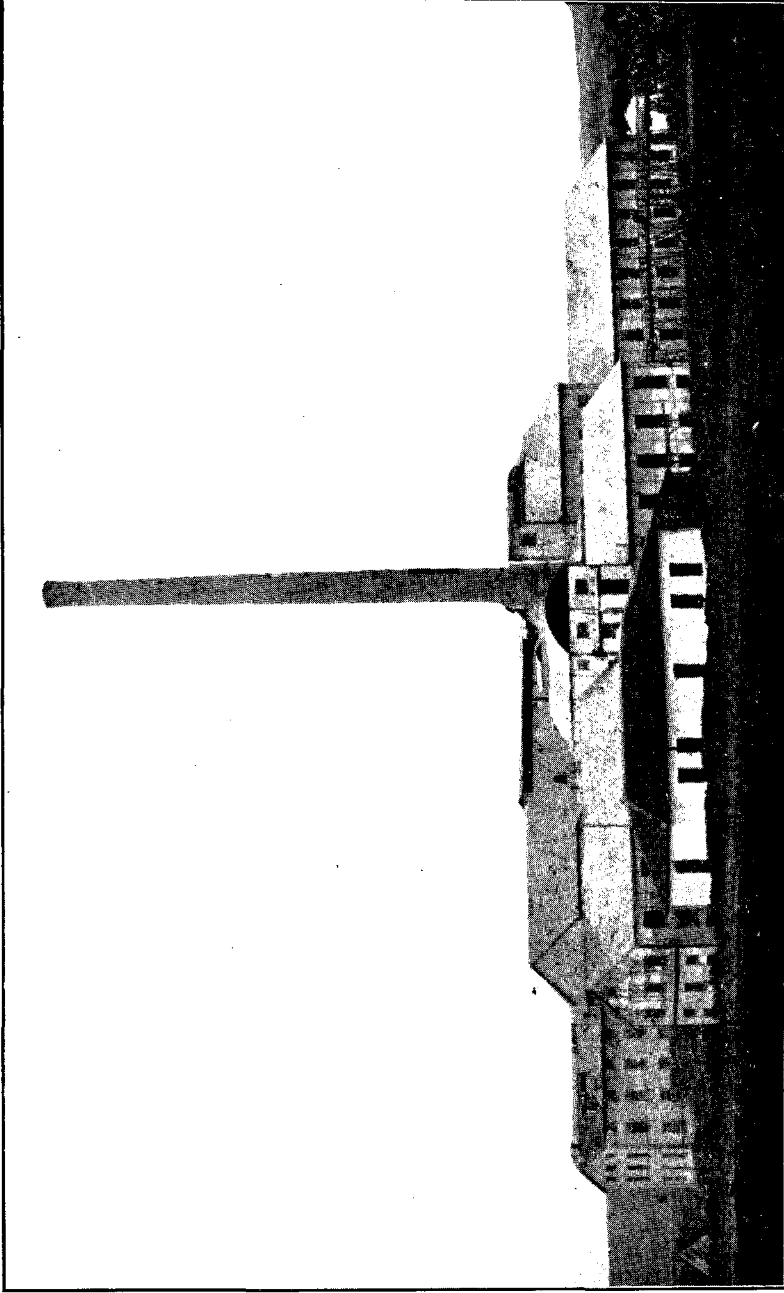
119. ANKARADA ZİRAAT BANKASI MERKEZÎ İDARESİ,

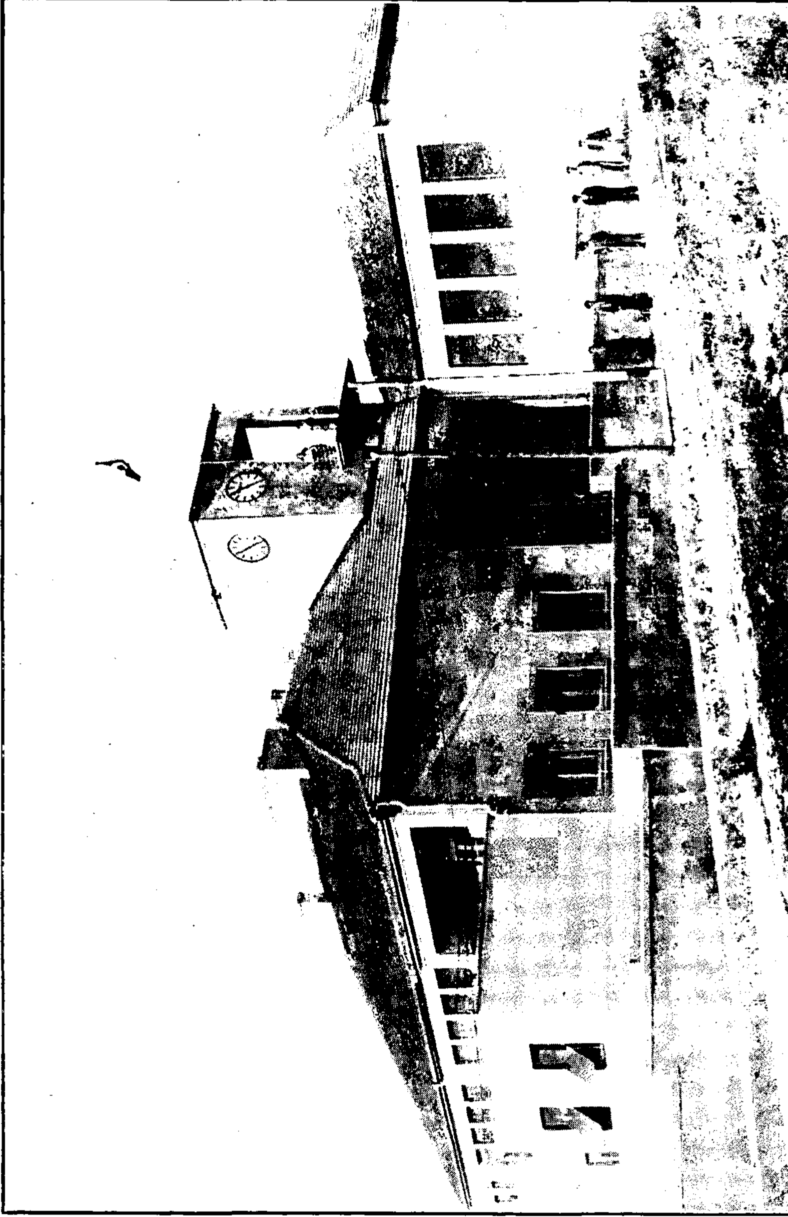
120. Gazi Çiftliğini tesise başladığı günlerde bizzat traktör kullanırken.

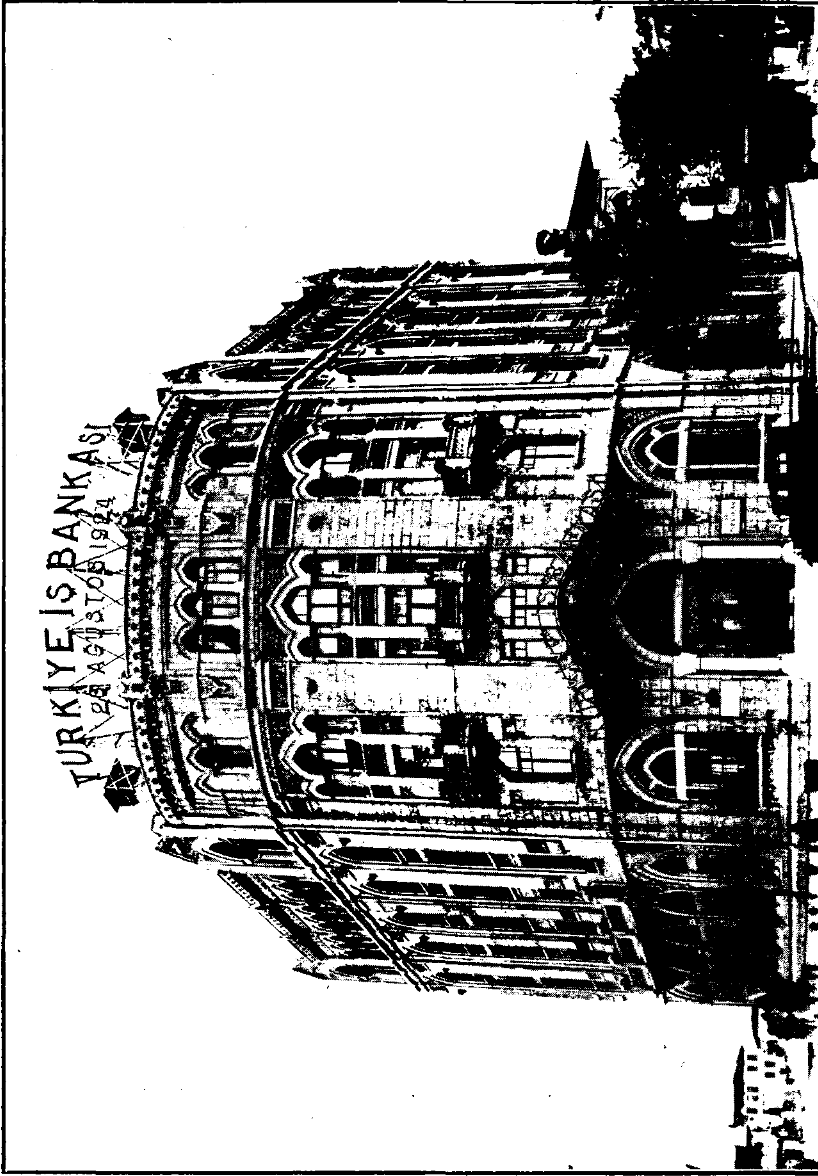
121. Ankara civarında Gazi Orman Çiftliğinin bir yüzü.

122. Türkiyede Cümhuriyet devrinde Sanayi hayatının inkişaf eserlerinden: Trakyada Alpullu Şeker Fabrikası.

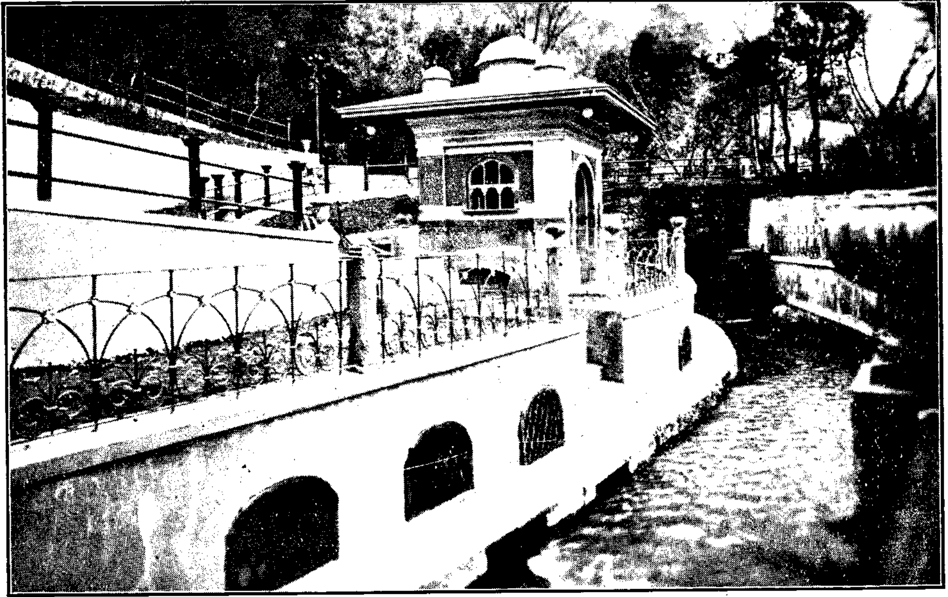

123. ANKARA ORTA TİCARET MEKTEBİ.

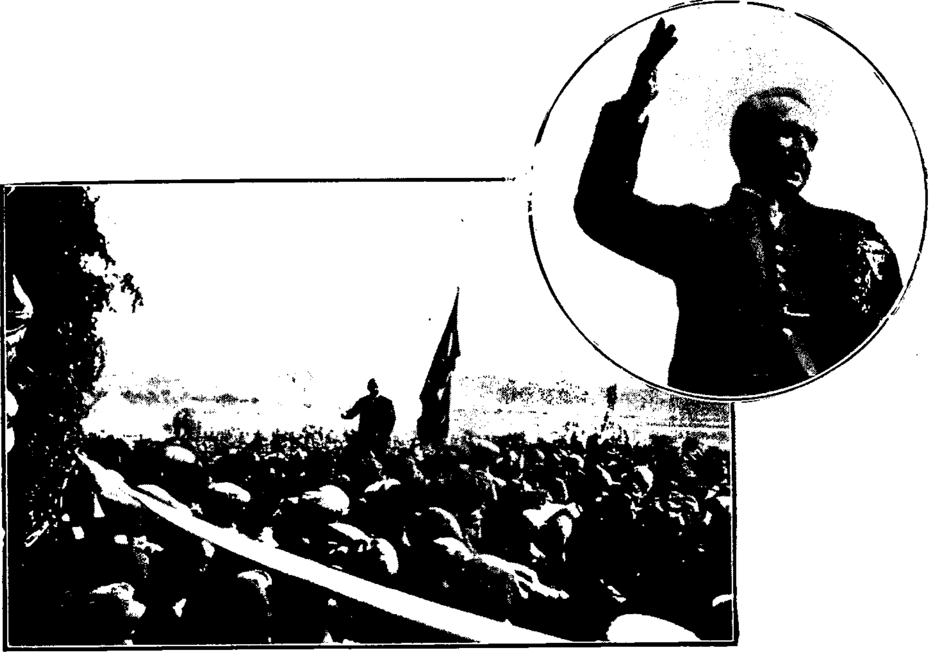

124. Ankarada Türkiye İş Bankası İdare Merkezi.

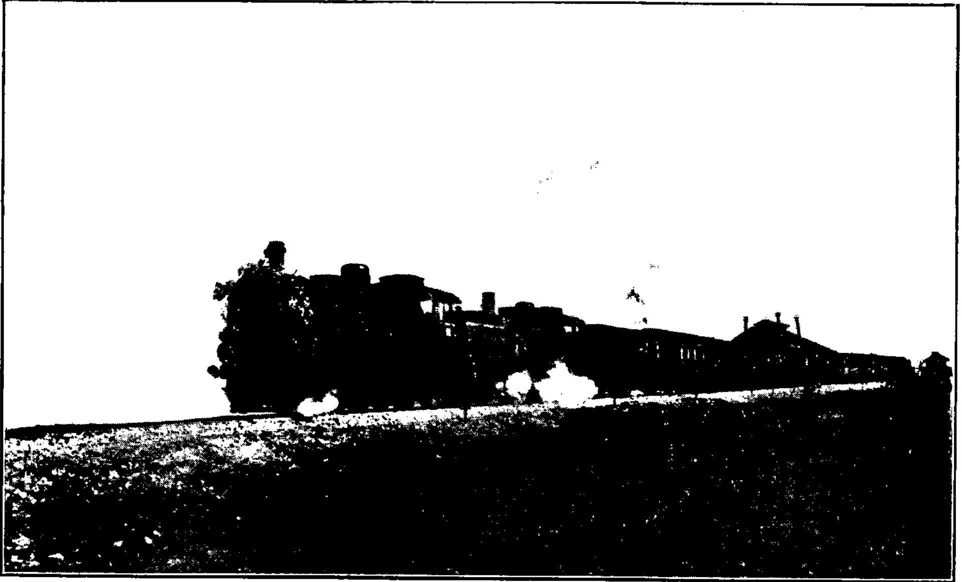

125. Seyrisefain idaresi tarafından imar edilerek asrî bir su şehri haline getirilmesine çalışılan Yalovadan iki manzara.

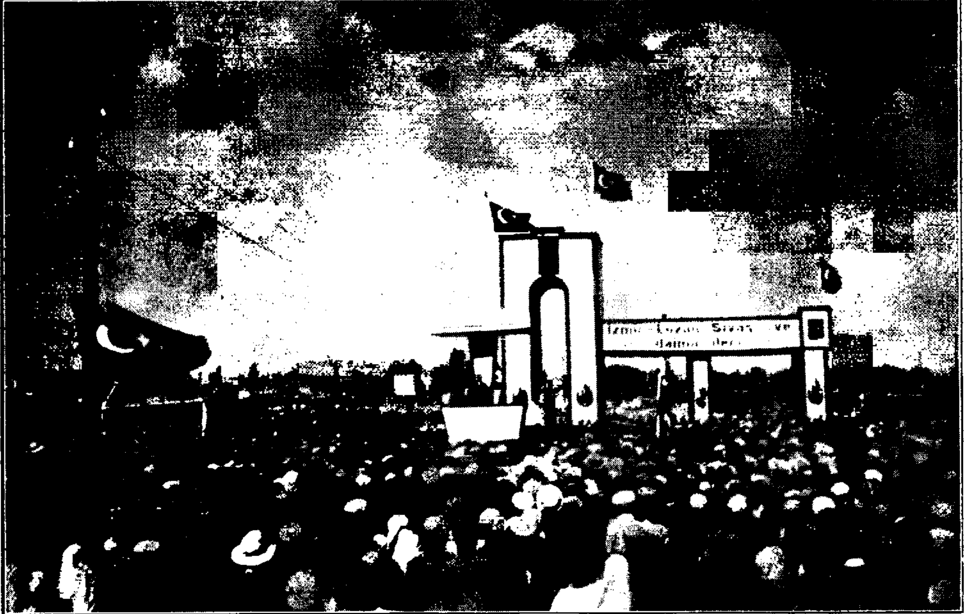
126. ANKARA - KAYSERİ DEMİRYOLUNUN KAYSERİYE VARDIĞI GÜN İSMET PAŞA AÇILMA MERASİMİNDE NUTUK SÖYLERKEN. *(29 Mayıs 1927).*

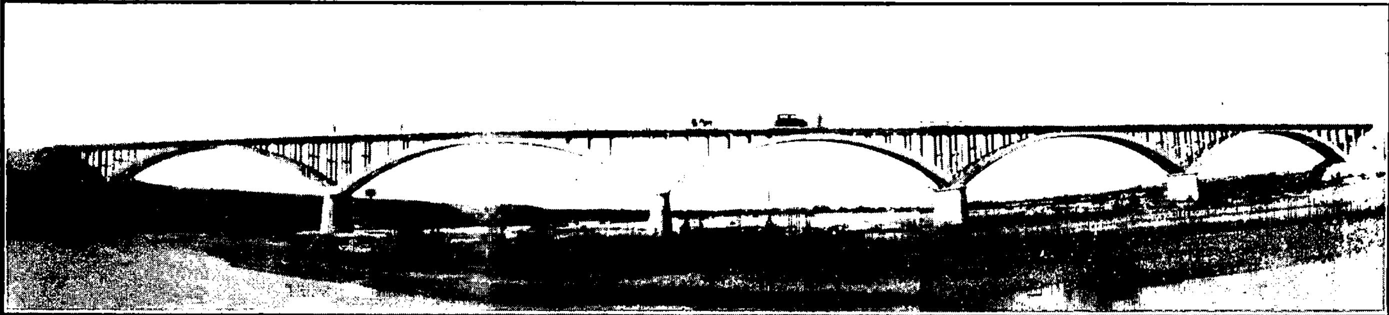
127. ANKARADAN KAYSERİYE İLK GİDEN TREN.

128. Ankara - Sivas demiryolunun açılma merasiminde İsmet Paşa. *(30 Ağustos 1930).*

129. Ankara - Sivas demiryolunun açılma merasiminde İsmet Paşa nutuk söylerken.

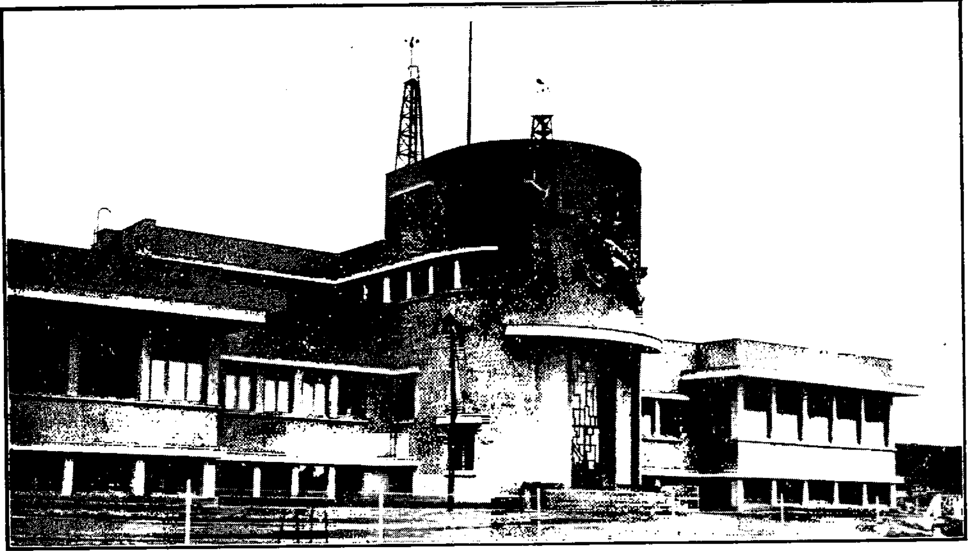

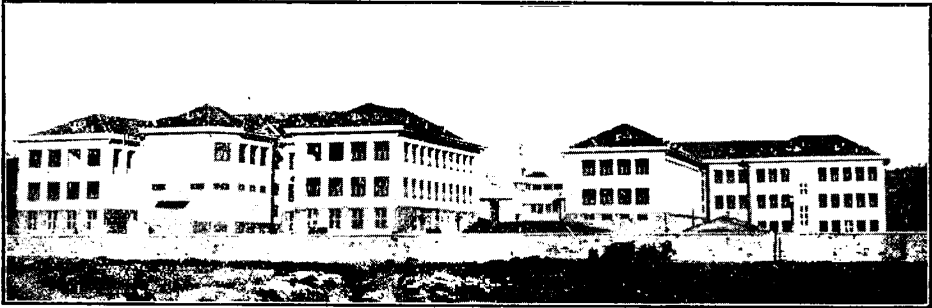
130. Cümhuriyet devrinde memlekette yapılmış köprülerden üç güzel eser: Nazilli - Bozdoğan yolunda Akçay, Zonguldakta Kirazlı, Balya - Çanakkale yolumda küçük Ağonya köprüleri.

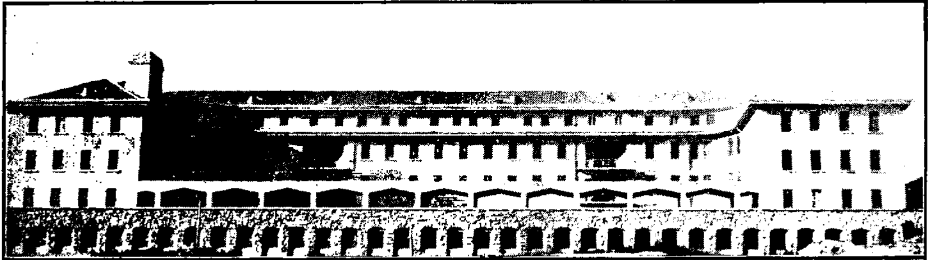
131. ANKARADA SIHHAT VE İÇTİMAÎ MUAVENET VEKÂLETİ.

132. Ankara Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi.

133. Ankara Merkez Hıfzıssıhha Müessesesinin diğer binaları.

134. Ankara nümune hastanesinde İsmet Paşa paviyonu.

135. Ankarada Türkiye Hilâliahmer Cemiyeti Umumî Merkezi.

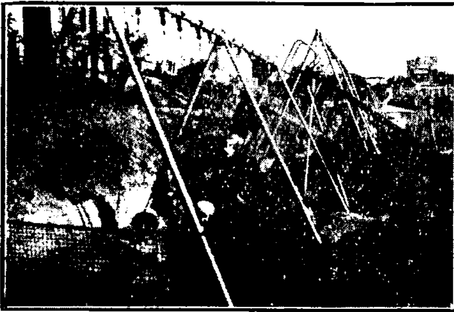

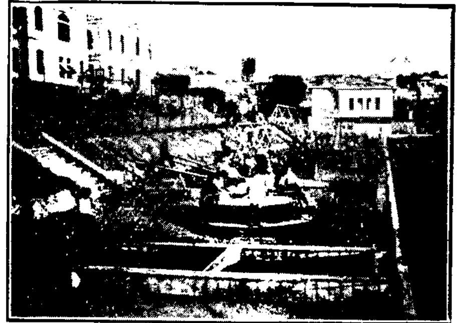

136. MİLLÎ MÜCADELE YILLARINDA HİLÂLİAHMER TEŞKİLÂTININ MEŞKÛR FAALİYETLRİNDEN ÜÇ İNTİBA.

137. Ankarada Keçiörende Himayei Etfal Cemiyetince yaptırılan Ana Kucağı müsseselerinden bir paviyon.

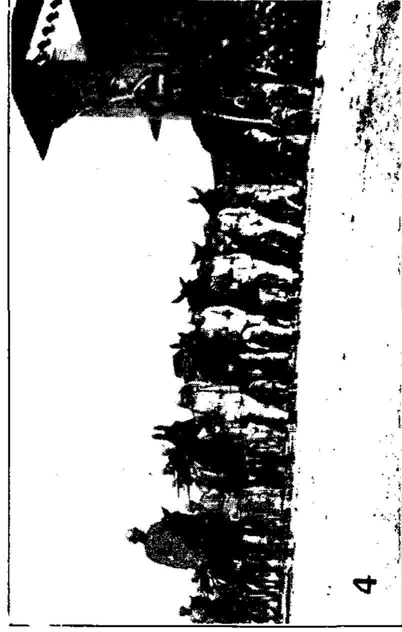

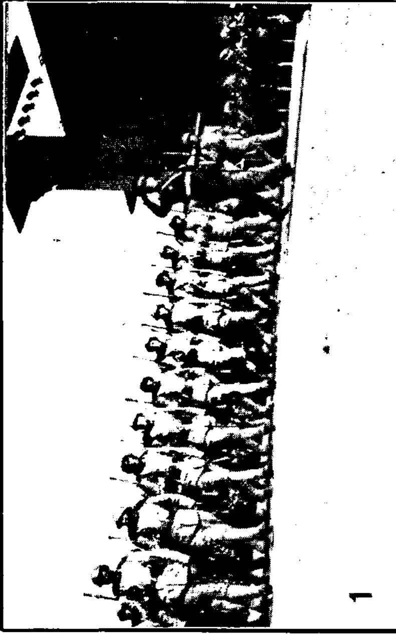
138. Ankarada Himayei Etfal Cemiyeti Umumî merkezi arkasında tesis edilen Fuat Bey çocuk bahçesi.

139. GAZİ ASKERÎ MANEVRALARI İDARE EDERKEN.

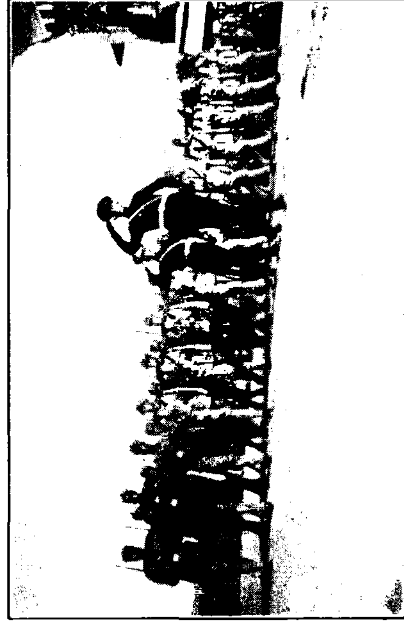

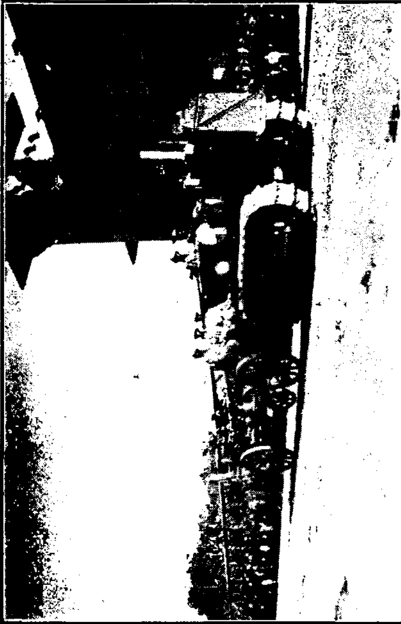

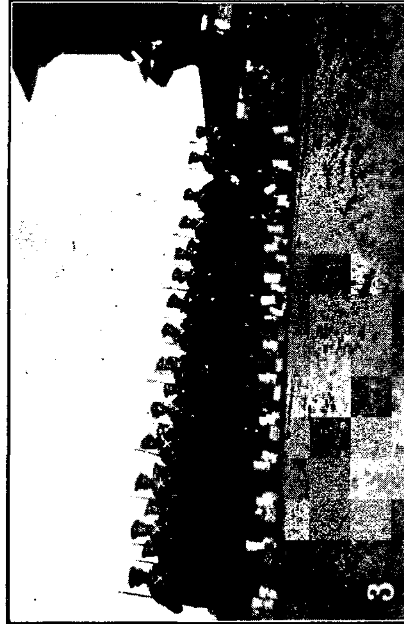

140. Türk Ordusu: Piyade, Süvari ve Topçu kuvvetleri 1931 Cümhuriyet Bayramı
büyük geçit resminde.

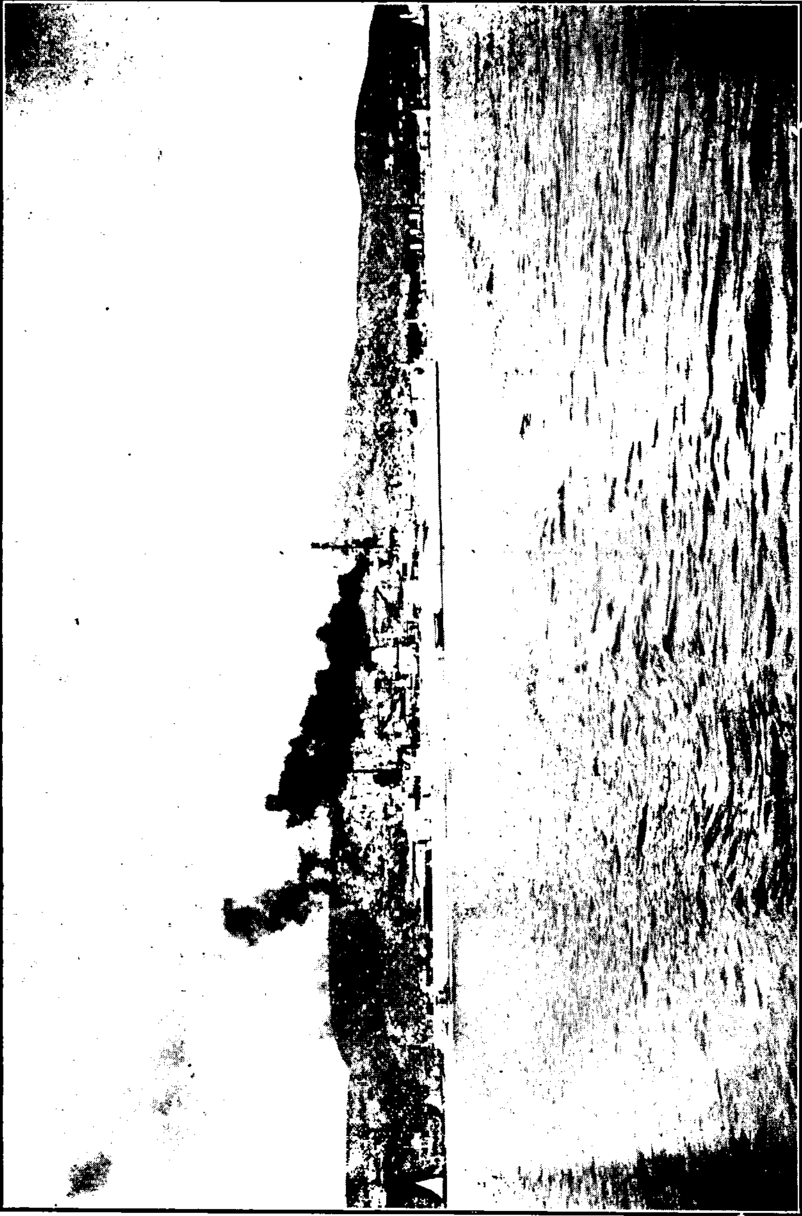

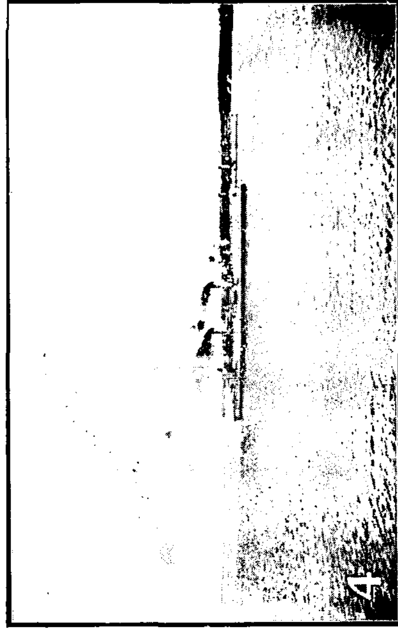

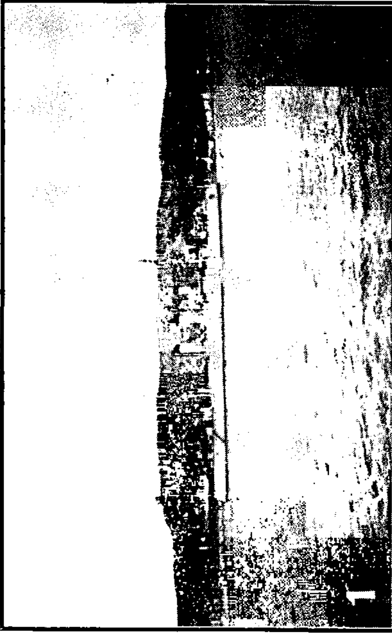
141. TÜRK ORDUSU : 1931 CÜMHURİYET BAYRAMI BÜYÜK GEÇİT RESMİNDE.

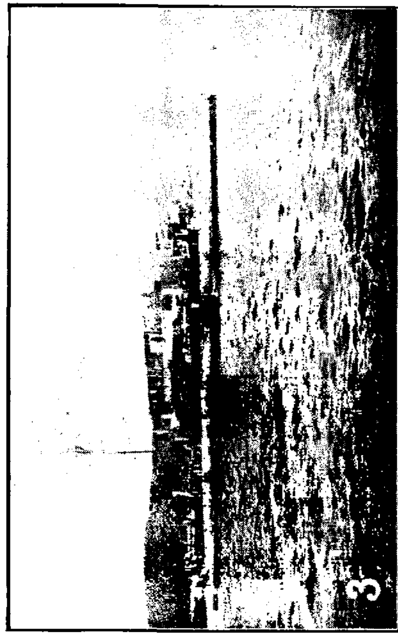

142. Yavuz Zırhlısı.

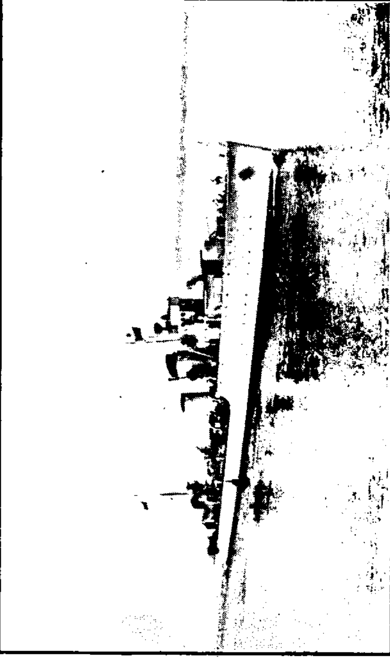

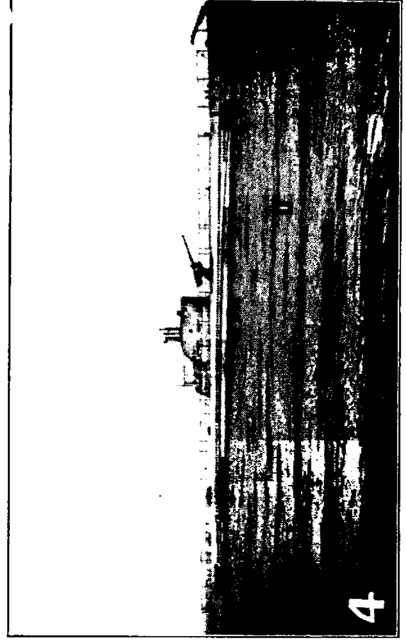

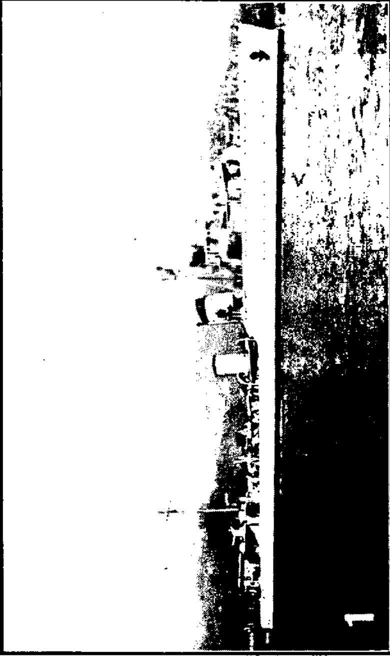

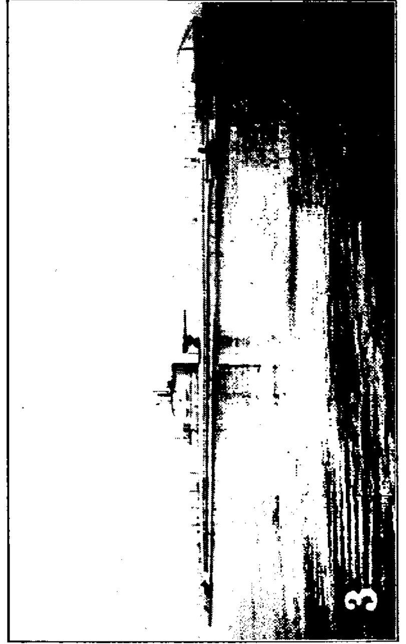

143. Hamidiye, Mecidiye kruvazörleri, Samsun ve Berki Satvet torpitoları.

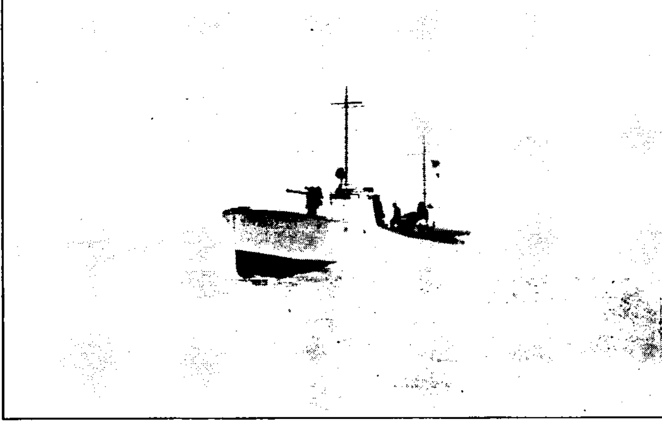

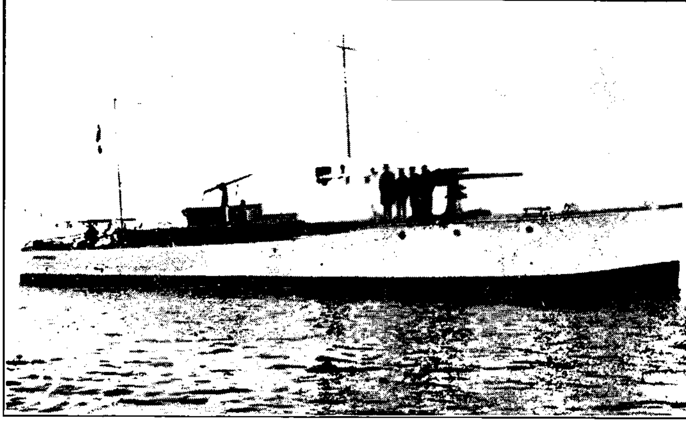

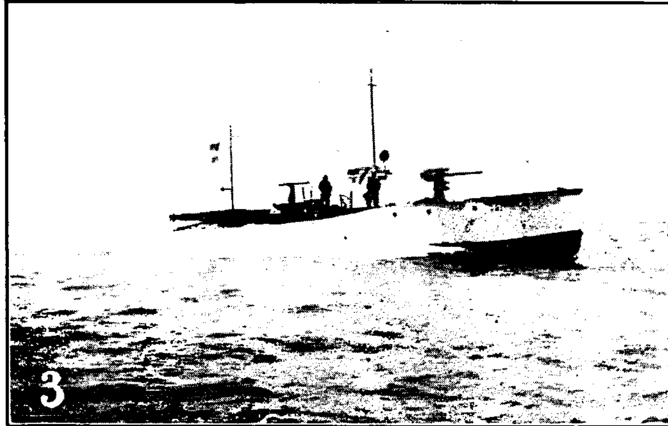

144. Adatepe, Kocatepe torpitoları ve Dumlupınar, Sakarya denizaltı gemileri.

145. Türk Donanması: Denizkuşu, Doğan, Martı avcı botları.

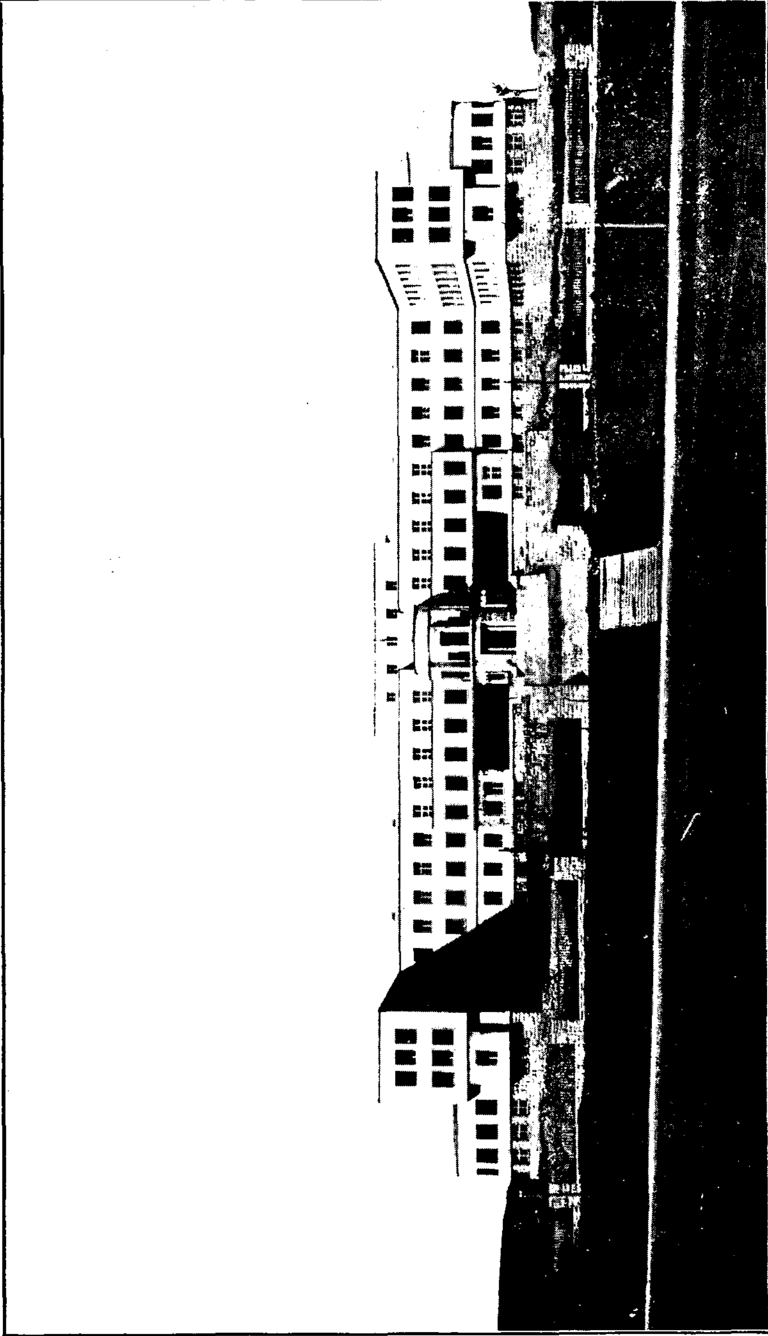
146. Türk hava filolarından biri.

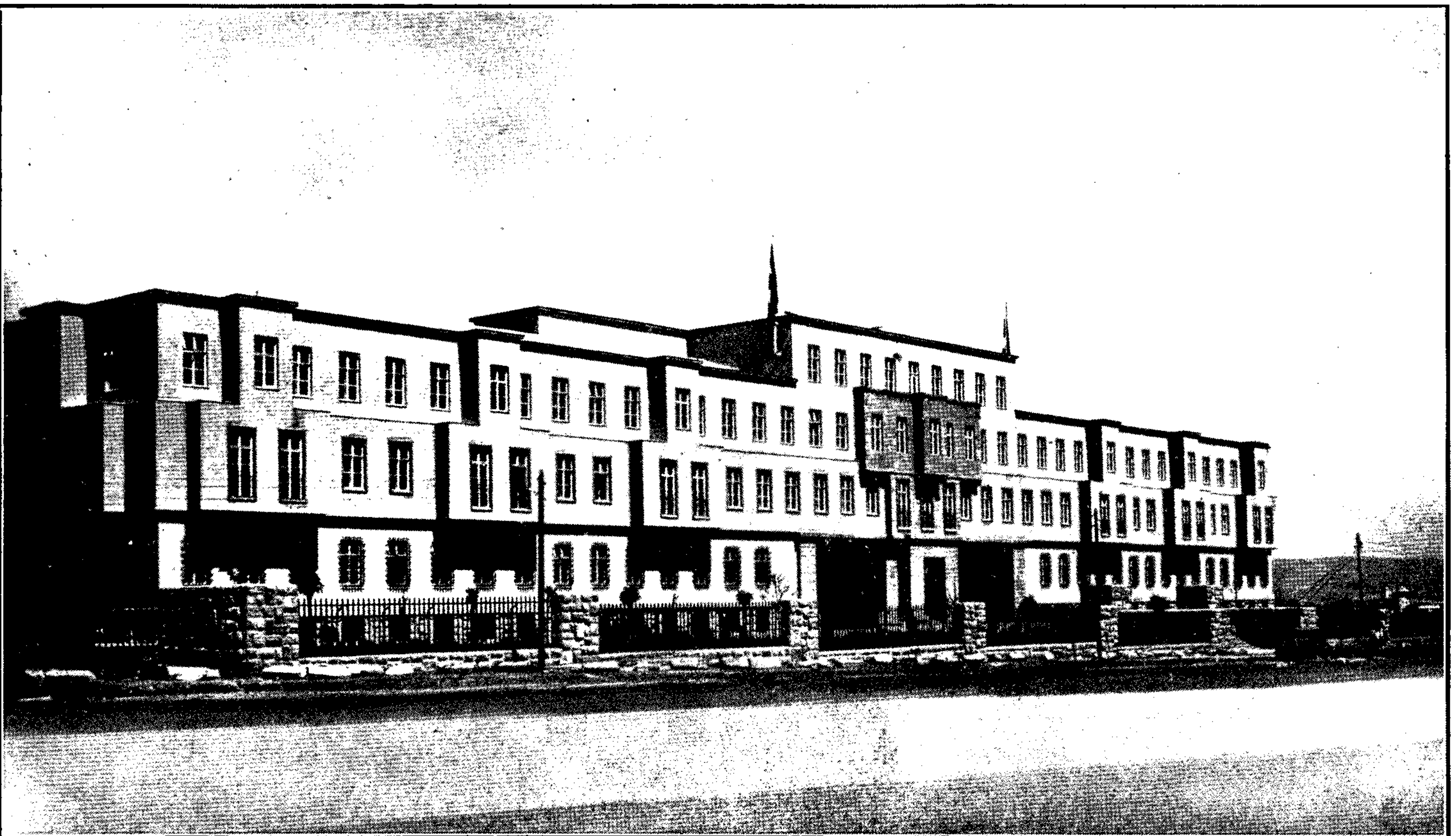
147. Kayseride Türk Tayyare Fabrikası.

148. Bir tayyare filosu uçuşa hazırlanırken.

149. ANKARADA BÜYÜK ERKÂNIHARBİYE REİSLİĞİ DAİRESİ.

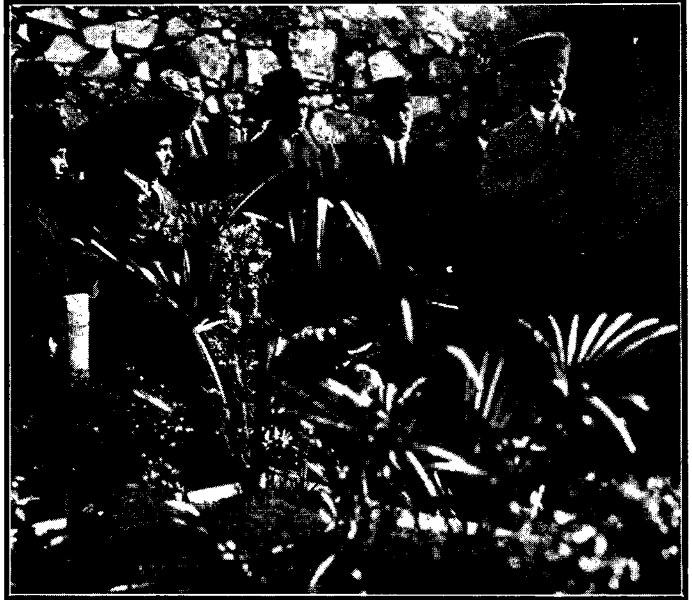

150. Ankarada Millî Müdafaa Vekâleti.

151. GAZİNİN ANNESİ ZÜBEYDE HANIM.

(1857 - 1923)

152. GAZİ İZMİRDE ANNESİNİN MEZARINI İLK ZİYARETİNDE.
(26 Kânunusani 1923)

153. MİLLÎ MÜCADELENİN İLK GÜNLERİNDE MUSTAFA KEMAL KÖYLÜLERİ İSTİKLÂL VE MİLLÎ HAKİMİYETİN EHEMMİYETİ HAKKINDA TENVİR EDERKEN.

154. Gazi Anadoluda son yaptığı tetkik seyahatlerinden birinde halkın dertlerini ve arzularını bizzat dinlerken.

155. Sakarya Muharebesinde Başkumandan Mustafa Kemal mürettep kolordu tarassut tepesinden Duatepeye yapılan taarruzu takip ederken.
(10 Eylûl 1921)

156. Sakarya Muharebesinde Erkânıharbiye Reisi Fevzi ve Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşalar Duatepe taaruzunu takip ederlerken.
(10 Eylûl 1921)

157. Gazi Başkumandan cephe gerisinde bir gezinti esnasında.

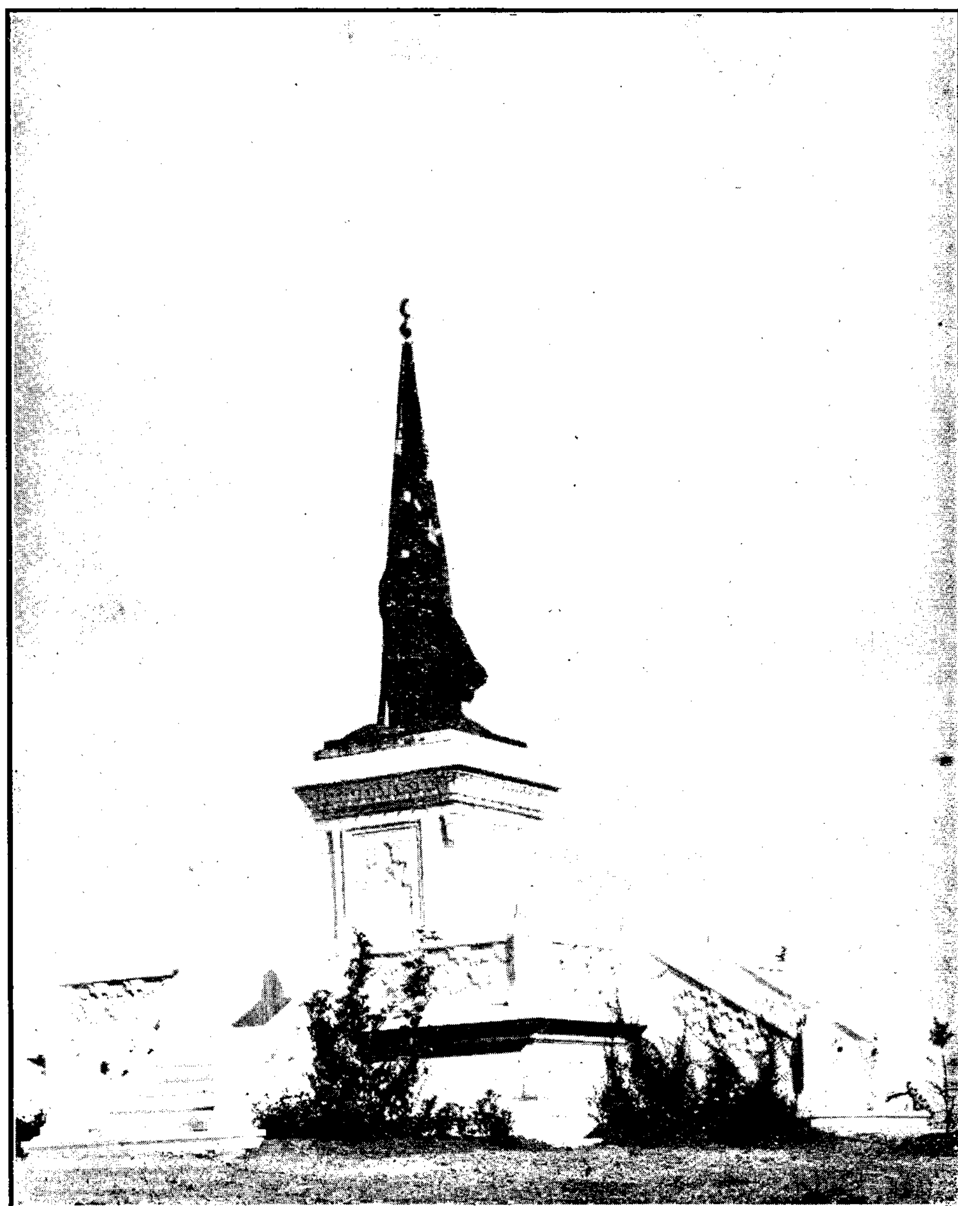

158. Gazi Başkumandan cephe gerisinde bir istirahat vakfesinde.

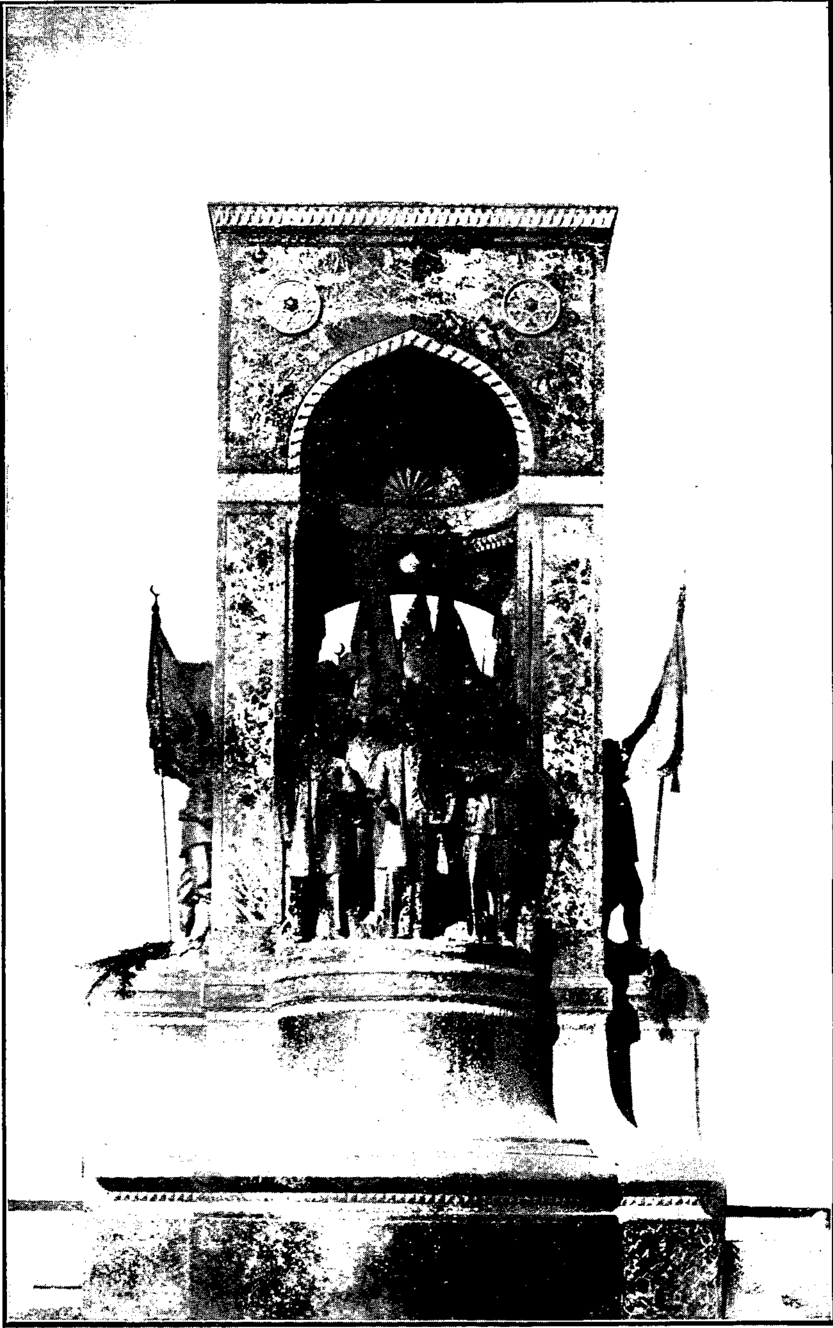

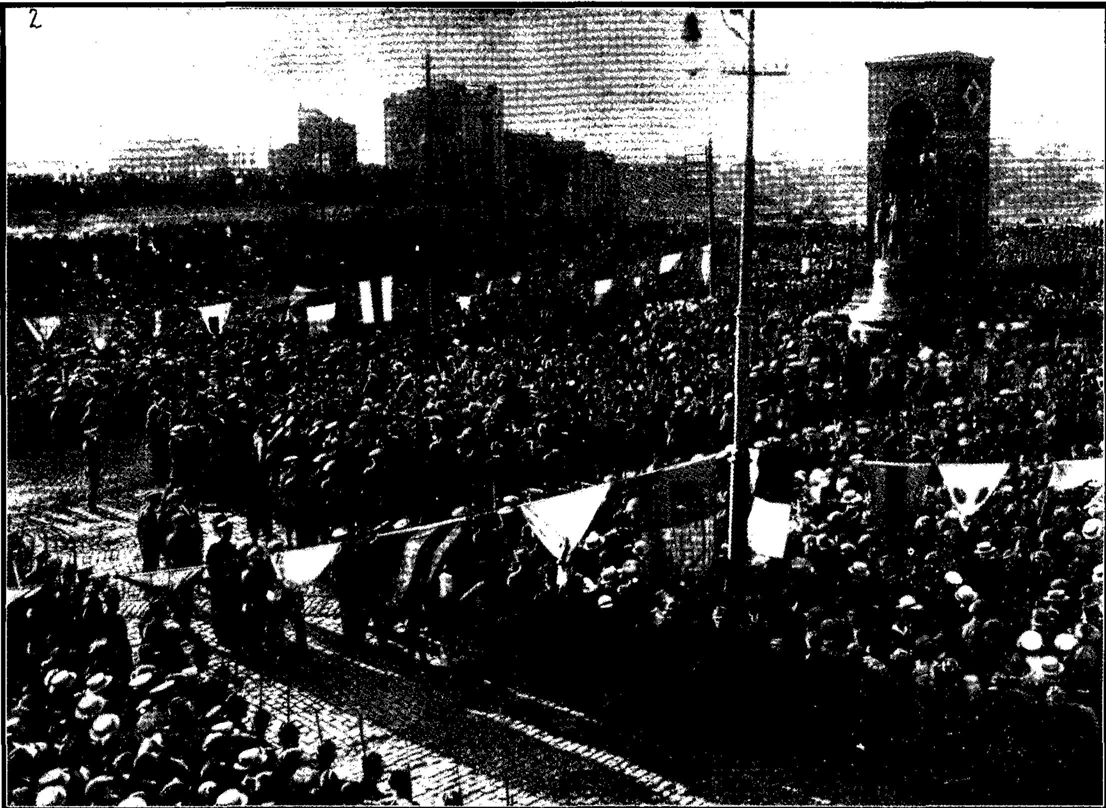
159. ANKARADA ZAFER ABİDESİ VE GAZİ HEYKELİ.

160. Dumlupınarda Meçhul Asker Abidesi.

161. Istanbulda Taksim Meydaninda Cümhuriyet Abidesi.

162. İSTANBULDA TAKSİM CÜMHURİYET ABİDESİNİN AÇILMA GÜNÜNDE YAPILAN MERASİMDEN BİR İNTİBA.

F. 125 kuruş